

Lexicographic Bulletin

Vol 14 (1982)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

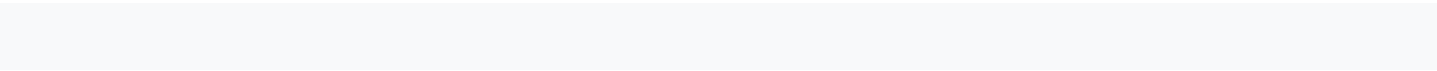
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

14 (1982)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1

Διευθυντής : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Sygrou - 1, rue V. Dipla. Athènes

Directeur : DÉMÈTRE A. KRÉKOUKIAS

ΑΡΧΑΙΟΠΙΝΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΟΠΟΙΜΕΝΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΛΗΜΝΟΥ

Οί κάτοικοι τῆς Λήμνου, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι νησιῶτες, ἀπομονωμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἦταν φυσικὸ νὰ κρατήσουν σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀλώβητες παρὰ τὸ πέρασμα πολλῶν αἰώνων ἓνα μεγάλο πλῆθος ἀπὸ λέξεις ἀρχαῖες ἢ μεσαιωνικές, δεμένες μαζί μὲ τὰ παλιά τους ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ δοξασίες.

Μὲ τὴ γλωσσικὴ διάλεκτο τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ ἀσχολήθηκαν στίς μελέτες τους ὁ μέγας Γερμανὸς βυζαντινολόγος καὶ γλωσσολόγος August Heisenberg καὶ ὁ δικός μας πανεπιστημιακὸς δάσκαλος Νικόλαος Ἀνδριώτης.

Ὁ πρῶτος, λοχαγὸς τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, μαζεύει τὸ 1918 ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στόματα πολλῶν αἰχμαλώτων στρατιωτῶν, μεταξὺ αὐτῶν καὶ Λημνίων, τοῦ 4ου σώματος στρατοῦ στὸ Görlitz (Γκέρλιτς), λέξεις καὶ φράσεις τῆς τοπικῆς λαλιᾶς τους ποὺ τὶς κατάγραψε σὲ δίσκους καὶ ποὺ ἀργότερα εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ¹.

Ὁ Ἀνδριώτης, γιὸς ἐκπαιδευτικοῦ, φυγάδας ἀπὸ τὴν παλιά του πατρίδα τὴν Ἰμβρο μετὰ τὸ 1922, ἔχει σὰ δεύτερη καὶ τρίτη πατρίδα του τὴ Σαμοθράκη καὶ τὴ Λῆμνο.

Ἀπὸ μικρὸς ζώντας στὰ δύο αὐτὰ νησιά, ποὺ ἦταν δάσκαλος ὁ πατέρας του καὶ ἀργότερα καὶ ὁ ἀδερφός του, ἄρχισε νὰ δείχνει πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ τῶν δυὸ αὐτῶν νησιῶν τοῦ Βορείου Αἰγαίου, νὰ τὴν μελετᾷ καὶ νὰ μαζεύει σὰν τὴν καλὴ μέλισσα ἀπὸ τὰ στόματα τῶν τότε γερόντων λέξεις καὶ φράσεις τοῦ λαοῦ, νὰ καταγράφει μὲ προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια ἤθη, ἔθιμα, τραγούδια, μοιρολόγια, παραδόσεις, παραμύθια καὶ τοπωνύμια τῶν ἀνθρώπων τῶν δυὸ μαρτυρικῶν αὐτῶν νησιῶν τῆς πατρίδας μας.

Τὸ 1927 ἔδωσε τὸ πρῶτο του χειρόγραφο στὴ Γλωσσικὴ Ἑταιρεία γεμᾶτο ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις, παραμύθια καὶ τοπωνύμια ².

Τὸν ἄλλο χρόνον, τὸ 1928, νεαρὸς πιά Συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στέλνεται ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία του στὸ νησί τοῦ Ἡφαιστου καὶ τοῦ Φιλοκτήτη, στὴ Λῆμνο, καὶ τρυγᾷ κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στόματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ λέξεις, φράσεις, τοπωνύμια, τραγούδια καὶ παραδόσεις ³.

1. Aug. Heisenberg, *Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen*, München 1918 (σ. 39-41).

2. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 449.

3. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 453.

Ἀκολουθεῖ ὁ ἐπίσης ἐκπαιδευτικὸς Κωνσταντῖνος Ἀνδριώτης, ἀδερφὸς τοῦ προηγούμενου, ποὺ κι αὐτὸς ἐκτὸς τοῦ δασκαλικοῦ του ἔργου ἔστειλε τὸ 1939 καὶ 1940 στὴ Γλωσσικὴ Ἑταιρεία δύο συλλογές γλωσσικοῦ ὕλικου ποὺ μάζεψε μὲ φροντίδα καὶ προσοχὴ ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ ⁴.

Ἔρχεται ὕστερα ὁ συνάδελφος στὸ Ἱστορικὸ Λεξικό, ὁ Νικόλαος Κοντοσόπουλος. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1964, μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀκαδημίας, πηγαίνει στὴ Λήμνο καὶ τριγυρνᾷ σχεδὸν ὅλα τὰ χωριὰ τοῦ νησιοῦ καὶ μαζεύει σπάνιο γλωσσικὸ ὕλικό, κατάλληλο καὶ γιὰ γλωσσογεωγραφικὲς ἔρευνες, στὶς ὁποῖες ἔχει ἀρκετὰ εἰδικευθεῖ ⁵.

Μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Κοντοσόπουλου, ἓνας τέταρτος συλλογέας ἀσχολεῖται μὲ τὸ γλωσσικὸ ὕλικό τῆς Λήμνου. Εἶναι ἡ Χαρὰ Νικητάκη, ποὺ ἐργάστηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στὰ χωριὰ τοῦ νησιοῦ τὸ 1977 ⁶.

Τέλος, κι ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω μαζέψει ἀρκετὸ γλωσσικὸ ὕλικό ἀπὸ Λήμνιους τῆς διασποράς, στὸν Πειραιᾶ ποὺ ὑπηρετοῦσα ὡς καθηγητῆς σ' ἓνα Γυμνάσιο, στὴ Νέα Πέραμο καὶ στὶς Ἐλευθερές τῆς Καβάλας.

Ἀπὸ ὅλο αὐτὸ τὸ δημοσιευμένο καὶ ἀδημοσίευτο ὕλικό, ξεχωρίζοντας τὶς ἀρχαῖες ἢ ἀρχαιοπινεῖς λέξεις ποὺ ἔχουν ἐπιζῆσει στὴν τοπικὴ διάλεκτο τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων, «ἀγροτῶν καὶ ποιμένων», τοῦ ἀπομονωμένου αὐτοῦ νησιοῦ, θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη ἐργασία μου.

Καὶ πρῶτα γιὰ τὰ οὐσιαστικὰ καὶ τὰ ἐπίθετα ποὺ εἶναι σχεδὸν ἀσυνήθιστα στὴ Νεοελληνικὴ κοινὴ.

ἀγούμαστους (οῦ) : Εἶναι μιὰ ποικιλία ἀμπελιοῦ ποὺ κάνει ἄσπρα σταφύλια μὲ μεγάλες ρῶγες. Εἶναι ὁ βούμασθος ἢ βούμαστος τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ⁷.

ἀγλαβὴ (γῆ) : Εἶναι τὸ προικοσύμφωνο. Ἡ ἐγκλαβὴ τῶν προγόνων μας ⁸.

ἀδρὺς : ὁ ἄγριος, ὁ ἀδρός.

ἀδιρδόνις (γοί) : οἱ αἰμορροΐδες, οἱ τερηδόνες.

ἀδραγίδα (γῆ) : Ἔτσι λένε οἱ γεωργοὶ τῆς Λήμνου ἓνα φυτὸ μὲ κίτρινα λουλούδια καὶ κίτρινα βελονοειδῆ ἀγκάθια. Ἡ ἀτραγίς τοῦ Γαληνοῦ ⁹.

ἀδράχλιον (τού) : Εἶναι ἡ ἀνδράχλη τοῦ Θεόφραστου ¹⁰, ἡ ἀνδράχνη τοῦ Διοσκορίδη ¹¹, ἡ ἀδραχλιά τοῦ Μακεδονικοῦ χώρου ¹².

ἀθάλα (γῆ) καὶ ἀθάλη : ἡ στάχτη μὲ τὰ μικρὰ ἀναμμένα κάρβουνα, ἡ αἰθάλη τῶν παλιῶν μας προγόνων.

4. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 617 καὶ 626.

5. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 837.

6. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 1119.

7. *Papiri graeci e latini* (Pubblicazioni della Società italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto). Firenze 1912, 4, 429. Virg., G. 2, 102. Plin, H. N 14, 15, Macr. Sat. 3, 20, 7.

8. *Inscr. Gr.* 12 (5) 647, 19.

9. *Γαλην.* 6, 623 (Kühn).

10. *Φυτ. ἱστ.* 1, 5, 2, 1.9.3.

11. *Ἔλ. ἱατρ.* 2, 124.

12. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ.

- αἶγα* (γῆ) : ἡ γίδα.
- ἀκνός* (οὐ) : ὁ ἀργός στο βάδισμα.
- ἀκόν'ζα* (γῆ) : ἡ χαμαίζηλος κόνυζα τοῦ Νίκανδρου ¹³ καὶ ἡ βαρύσομος κόνυζα τοῦ Διοσκορίδη ¹⁴, πού κατὰ τὸν δεύτερο ἐστρώνετο στὰ σπίτια γιὰ νὰ διώχνει τοὺς ψύλλους, πράγμα πού συνήθιζαν νὰ κάνουν μέχρι τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια σὲ πολλὰ μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ἀφοῦ καὶ ψύλληθορ λέγεται τὸ φυτὸ στὴν Πελοπόννησο καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς πατρίδας μας ¹⁵.
- ἄλας* (τὸ) : τὸ ἀλάτι. Τοῦτο ἐκράτησε τὴν ἀρχαία του μορφή στὴ Λῆμνο, στὴ γειτονική της Σαμοθράκη καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ Βορειοελλαδίτικου χώρου ¹⁶.
- ἀλεκατούδ'* (τοῦ) : Ἔτσι λένε ἓνα εἶδος φυτοῦ μὲ καλαμένιο στέλεχος καὶ κίτρινα λουλούδια. Εἶναι ἡ ἡλακάτη τοῦ Θεόφραστου ¹⁷. Κατὰ τὸν Ἡσύχιον «ἡλακάτη δόναξ. ὁμοίως καὶ πολυηλάκατα τὰ τῶν ποταμῶν χεῖλη (Αἰσχ. ἀποσπ. 8). ἔνιοι δὲ κοινῶς τὰ γόνατα ἔχοντα, ὡς στάχυν, ὡς κάλαμον» ¹⁸.
- ἀληδόνα* (γῆ) : ὁ ἔλικας τοῦ ἀμπελιοῦ, ἡ «ἀληδόνα» τῆς Λέσβου. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ ἀρχαῖο ρῆμα ἀλινδοῦμαι, πού ἔχει καὶ τὴν ἔννοια τοῦ περιστρέφομαι, καὶ τὸ «ἄλινδον» τοῦ Ἡσύχιου, πού φανερώνει τὸ δρόμο ¹⁹. Μήπως καὶ ἡ ἀληδόνα ἔχει ἀπ' ἐκεῖ τὴν ἐτυμολογική της ἀρχή ;
- ἀμαλιά* (γῆ) : Ἔτσι λένε τὸ γυμνὸ καὶ ἐπίπεδο μέρος βουνοῦ ἢ λόφου. Εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ ὀμαλία.
- ἀνάμα* (τοῦ) : Ἔτσι λένε σ' ὅλο τὸ νησί τῆς Λήμνου, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, τὸ ἀγιοκράσι πού βάζει ὁ παπᾶς στὴν κοινωνιά. Εἶναι τὸ νᾶμα τῶν παλαιῶν μας προγόνων.
- ἀνανίδα* (γῆ) : ἡ ἀνωνίς τοῦ Διοσκορίδη καὶ ὄνωνίς τοῦ Θεόφραστου ²⁰, τὸ φοβερὸ ζιζάνιο τῶν σπαρτῶν, πού ἀπ' τὰ παλιὰ τὰ χρόνια μέχρι σήμερα ὑπάρχει ἡ πίστη στοὺς λαὸ πὼς τὸ φυτὸ αὐτὸ βρασμένο βοηθάει στὴ δυσουρία καὶ στὴ νεφρική λιθίαση ²¹.
- ἀντζουρας* (οὐ) : Ἔτσι λένε τὶς ὄρθιες στητὲς πέτρες πού ἀποτελοῦν τὸν περίβολο τοῦ ἀλωνιοῦ, τὸ ἀνδηρον τῶν ἀρχαίων.
- ἀντήλιον* (τοῦ) : τὸ ἡλιοτρόπιο, εἶναι ὁ παλαιὸς ἀντήλιος καὶ ἀνθήλιος.
- ἀξάγ'* (τοῦ) : ἡ σὲ εἶδος ἀμοιβῆ τοῦ μυλωνᾶ. Εἶναι τὸ μεσαιωνικὸ ξάγιν, κι αὐτὸ ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστικὸ ἐξάγιον.
- ἄπου* (τοῦ) : Ἔτσι λένε οἱ ντόπιοι ἓνα ξύλινο βαθουλωτὸ πινάκι πού τό 'χουν γιὰ νὰ βάζουν μέσα τὸ προζύμι ἢ τροφή, γιὰ νὰ τὴν πάρουν μαζί τους οἱ ζευγολάτες

13. Θηρ. 70.

14. Ὑλ. ἱατρ. 3, 121.

15. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ.

16. Ἱστορ. Λεξικὸ στὴ λ. ἄλας.

17. Φυτ. ἱστ. 2, 2, 1.

19. Ἡσύχ. στὴ λ. ἡλακάτη.

19. Ἡσύχ. στὴ λ. ἄλινδον.

20. Φυτ. ἱστ. 6, 1, 3.

21. Ὑλ. ἱατρ. 3, 18.

- στο καμάτεμα ἢ οἱ προβατάρηδες στὰ βοσκοτόπια. Ἡ λέξις εἶναι τὸ ἀρχαῖο νάπος²², πού σώζεται σὲ διάφορους τύπους καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς πατρίδας μας²³. ἀπύραθους (οὐ)²⁴: τὸ φυτὸ πύρεθρον τοῦ Νίκανδρου²⁵ καὶ τοῦ Γαληνοῦ²⁶, ἢ πύρεθρος τοῦ Διοσκορίδη²⁷.
- ἀράμνους (οὐ): τὸ φυτὸ ράμνος τοῦ Θεόφραστου²⁸ καὶ τοῦ Διοσκορίδη²⁹, ἢ ἀλεξιάρη ράμνος τοῦ Νίκανδρου³⁰.
- ἀργατίνα (γῆ): ἡ γυναῖκα ἢ ξωμάχα πού βοηθάει στὰ χωράφια καὶ στὰ βοσκοτόπια τὸν ἄντρα της, ἢ ἐργατίς.
- ἀρπηδόνα (γῆ): Ἔτσι λέγεται καθεμιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες κλωστὲς τοῦ στημονιοῦ πού δὲν μποροῦν νὰ ὑφανθοῦν πιά καὶ κόφτονται ἀπὸ τὴν ὑφάντρα. Τὸ ἀρχ. ἀρπεδῶν³¹.
- ἄρτ'κας (γῆ): ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γνωστὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας, εἶναι καὶ ἓνα εἶδος φυτοῦ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Σκιανδανθῶν, ὁ νάρθηξ τοῦ Θεόφραστου³² καὶ τοῦ Διοσκορίδη³³.
- ἀσβώλακας (οὐ): μέρος μὲ νερὸ καὶ μεγάλους βῶλους ἀπὸ χῶμα, ὁ ἀρχ. βῶλαξ³⁴.
- ἀσκαμνιά (γῆ): ἡ συκαμινέα τοῦ Διοσκορίδη³⁵ καὶ τοῦ Γαληνοῦ³⁶.
- ἄσ'μου (τοῦ): τὸ ὀλόασπρο πρόβατο πού δὲν ἔχει ἄλλο χρῶμα στὸ σῶμα του.
- ἀσ'νείκαστους (οὐ): ὁ ἀχόρταγος, αὐτὸς πού τρώει χωρὶς συναίσθηση.
- ἀσπρόδουλας (οὐ): ὁ ἀσφόδελος καὶ ἀστ'βιά (γῆ): ἡ στοιβὴ τῶν ἀρχαίων³⁷.
- ἀσύτ'χους (οὐ): ὁ ἄνθρωπος πού δὲν συτ'χαίῃ πού δὲ μιλιέται, ὁ ἀκοινώνητος.
- ἀσφάλαγκας (οὐ): ὁ Ἑλληνιστικὸς ἀσφάλαξ³⁸, ὁ τυφλοπόντικας, καὶ ἡ φωλιά του ἀσφαλαγκιά.
- ἄφκους (οὐ) καὶ ἀχαμουλιός (οὐ): Εἶναι δυὸ φυτὰ τῆς Λημνιακῆς χλωρίδας. Τὸ ἓνα θυμίζει τὸ μεσαιωνικὸ ἄφχο³⁹, τὴν ἀφάκη τῶν ἀρχαίων πού εἶναι ἓνα εἶδος

22. Δικ. Β. Βαγιακάκου, Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ, Ἀθηνᾶ 55 (1951) σ. 46-49.

23. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ.

24. Στὴν Ἀμοργὸ τὸ ἴδιο τὸ φυτὸ αὐτὸ λέγεται ἀπέρ-ρατθος. Βλ. Κων. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ Μελετήματα, ἐν Ἀθήναις. 1964, σ. 193 (Τοπωνυμικά, Λεξικογρ. Ἀρχ., 4 (1918), 59).

25. Θηρ. 938.

26. Γαλην. 12, 110.

27. Ὑλ. ἱατρ. 3, 73.

28. Φυτ. ἱστ. 3, 18, 2.

29. Ὑλ. ἱατρ. 1, 90.

30. Θηρ. 861.

31. Ξενοφ., Κυν. 1, 6, 28. Παλατ. Ἀνθολ. 9, 244 (Ἀπολλωνίδης).

32. Φυτ. ἱστ. 1, 2, 7. 1, 6, 1. 6, 1, 4.

33. Ὑλ. ἱατρ. 3, 77.

34. Θεόφρ., Εἰδύλλ. 17, 80 Πίνδ. Πύθ. 4, 37.

35. Ὑλ. ἱατρ. 126F.

36. Γαλην. 6, 589.

37. Ἱπποκρ., Γυναικ. 2, 186. Θεόφρ., Φυτ. ἱστ. 6, 1, 3. Διοσκορ., Ὑλ. ἱατρ. 4, 12.

38. Βάββ. 108, 13. Στράβ., 15, 1, 44.

39. Du Cange, Addenda in Glossario mediae et infimae Graecitatis, σ. 32. Βλ. καὶ Ἀδ. Κοραῆ, Ἀτακτα 4, 40.

στενόφυλλου μπιζελιού⁴⁰, και τὸ ἄλλο εἶναι ὁ λευκὸς χαμαιλέων τοῦ Διοσκορίδῃ⁴¹.

ἀχ'λιὰ (γῆ) : ἡ στάχτη, ἡ παλαιὰ ἐγγυλία⁴².

βαράδ' (τοῦ) : ὁ κοῖλος κορμὸς δένδρου ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ κυψέλη τῶν μελισσῶν. Εἶναι ἡ βυζαντινὴ λέξη βαράδιν. Στὸ Ὀνειροκριτικὸ τοῦ Ἀχμέτ διαβάζουμε : «Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι εὔρε βαράδιν ἢ εὐπόρησε μελισσῶν ἡμέρων, εἰ μὲν ἐστὶ πτωχός, πλουτήσῃ, εἰ δὲ μέγιστος ἢ βασιλεύς, εὐρήσῃ λαὸν εἰς δουλείαν καὶ εἰσκορμιδὴν ἐξ αὐτῶν ἀναλόγως τῆς ἐργασίας τῶν μελισσῶν»⁴³.

βαρταλαμίδ' (τοῦ) : Ἔτσι λέγεται τὸ μικρὸ χῶρισμα ποὺ ὑπάρχει στὶς κασέλες γιὰ νὰ φυλάγονται μέσα διάφορα μικροαντικείμενα. Εἶναι τὸ παλαιὸ παραθαλαμίδιον.

βουδόγλουσσους (οὔ) : εἶναι τὸ φυτὸν βούγλωσσον τοῦ Διοσκορίδῃ⁴⁴.

βρακανίδις (γοί) : εἶναι ἓνα εἶδος ἄγριας βρούβας, τὰ βράκανα τῶν παλαιῶν μας προγόνων⁴⁵.

γάβανου (τοῦ) καὶ κλειδογάβανου (τοῦ) : εἶναι ἓνα ξύλινο δοχεῖο μὲ σκέπασμα ἐφαρμοστό. Μέσα σ' αὐτὸ βάζουν τυρί, ἐλιές καὶ ἄλλη ξηρὴ τροφή καὶ τὰ μεταφέρουν οἱ ξωμάχοι γιὰ τὸ μεσημερινό τους γεῦμα⁴⁶. Τὸ Βυζαντ. οὐσ. γάβενον⁴⁷.

γαβάρ'ς καὶ γαβάρ'κους : εἶναι αὐτὸ ποὺ περιπλανιέται, ποὺ ἐξαφανίζεται· γαβάρ'κα πρόβατα, τὰ γέρικα ἢ ἀρρωστημένα ἢ καὶ ἀδέσποτα πρόβατα ποὺ ξεκόβουν ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο κοπάδι. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ Μεσαιωνικὸ ρῆμα βαγεύω ποὺ ἔχει τὴν ἴδια σημασία. Στὸ λεξικὸ τῆς Σούδας διαβάζουμε : «βαγεύει· πλανητεύει». γαβάρ'ς καὶ γαβάρ'κους λοιπὸν εἶναι ὁ βαγάρης καὶ βαγάρικος μὲ ἀντιμετάθεση τῶν δύο πρώτων συλλαβῶν βα-γα σὲ γα-βα.

γαγίλα καὶ γαῖλα (γῆ) : τὸ πουλὶ κουρούνα. Εἶναι τὸ μεσν. οὐσ. γαγίλα ἢ γαγύλα⁴⁸.

γαλιάγρα (γῆ) καὶ καλιάγρα (γῆ) : ἡ σιδερένια βέργα ποὺ βαστᾷ τὴν μιὰν ἄκρη τῆς πέτρας τοῦ παλιοῦ ἀλευρόμυλου. Μ' αὐτὴ κανόνιζαν τὶς μυλόπετρες γιὰ νὰ κόψουν χοντρὸ ἢ ψιλὸ τὸ σιτάρι καὶ νὰ τὸ κάνουν ἀλεύρι. Εἶναι ἡ παλαιὰ γαλεάγρα ποὺ τὴν εἶχαν βέβαια γιὰ ἄλλο σκοπὸ.

γιός (οὔ) : ἡ πράσινη οὐσία ποὺ γίνεται ἀπὸ ὀξύδωση στὶς χάλκινες χύτρες, ὅταν δὲν ἔχουν καλὰ κασσιτερωθεῖ. Ὁ ἰὸς τοῦ Ἰπποκράτη⁴⁹, τοῦ Διοσκορίδῃ⁵⁰ καὶ τοῦ Γαληνοῦ⁵¹.

40. Ἱστορ. Λεξικὸν στὴ λ. ἄφος.

41. Ὑλ. ἱατρ. 3, 8.

42. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 400.

43. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. 230, 12-15. (Fr. Drexl).

44. Ὑλ. ἱατρ. 4, 127.

45. Φερεκρ. 13, 1. Λουκιαν., Λεξιφ. 2. Λεξ. Ἡσύχ. καὶ Σούδας στὴ λ. βράκανα.

46. Βλ. ἱστορ. Λεξικό, στὴ λ. γάβανο.

47. Ἡσύχ. : γάβενον· ὀξυβάφια, ἤτοι τρυβλία.

48. Πέτρ. Θεουπόλεως εἰς P.G. 120,800 ζ : «Βιθυνοὶ γὰρ καὶ Θραῖκες καὶ Λυδοὶ γαγύλας καὶ κολιοῦς καὶ τρυγόνας... ἐσθίουσι».

49. Γυναικ. 1, 75.

50. Ὑλ. ἱατρ. 5, 79.

51. Γαλην. 12, 218.

- γκυνόστουμου (τού) : ἡ ἀπόσταση πού εἶναι ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ ἀντίχειρα μέχρι τὴν ἄκρη τοῦ δείχτη, ὅταν τὰ δάχτυλα αὐτὰ εἶναι τεντωμένα. Εἶναι τὸ ἀρχαῖον κυνόστομον ⁵².
- γλουχή (γῆ) : ἡ μεγάλη ἐπιθυμία. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ ἀρχαῖο ρῆμα γλίχομαι.
- γόφους (ού) : ὁ γόμφος, τὸ πίσω μέρος τῆς λεκάνης στὸ ἀνθρώπινο σῶμα.
- γρηπίδα (γῆ) : εἶναι οἱ πλάκες πού τοποθετοῦνται στὴν ἐπάνω ἄκρη τῶν τοίχων καὶ σχηματίζουν τὸ γεῖσο τῆς στέγης. Εἶναι ἡ κρηπὶς τῶν ἀρχαίων μας προγόνων.
- γυλάρ' (τού) : τὸ ἔμπυο τῶν ἀποστημάτων, ἡ ὕλη τῶν ἐμπυημάτων τοῦ Γαληνοῦ ⁵³.
- διατόν' (τού) : τὸ πάτερο τῆς ὀροφῆς τῶν σπιτιῶν. Τὸ ἀρχαῖο διατόνιον ⁵⁴.
- δικάν' καὶ δ'κάν' (γῆ) : τὸ ἐγγώριο ἀλωνιστικὸ ἐργαλεῖο τῶν προγόνων μας, ἡ τυκάνη ⁵⁵.
- δικράν' (γῆ) : τὸ ἐργαλεῖο τὸ χειροκίνητο μὲ ἓνα κοντάρι καὶ δύο χαλιά, πού μ' αὐτὸ χῶριζαν οἱ παλιότεροι τὸ ἄχερο ἀπὸ τὸ σιτάρι στ' ἀλώνι. Εἶναι τὸ παλαιὸ δίκρανον ⁵⁶.
- διρμάτ' (τού) : τὸ δέρμα τοῦ ζώου πού τὸ φτειάνουν τουλούμι γιὰ νὰ βάλουν τὸ τυρὶ ἢ τὸ γαλοτύρι οἱ Λήμνιοι, καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξωμάχοι τῆς πατρίδας μας. Εἶναι τὸ ἀρχαῖο δερμάτιον ⁵⁷.
- δίχρουτους (ού) : ὁ δίχρωμος, ἀπὸ ἀμάρτυρο ἴσως ἀρχαῖο τύπο δίχρωτος, παράλληλο πρὸς τοὺς μαρτυρημένους τύπους δίχροος καὶ δίχρως ⁵⁸.
- δ'κέλλ' καὶ θ'κέλλ' (τού) : τὸ σκαπανικὸ ἐργαλεῖο τοῦ ἀγρότη, ὑποκορ. τύπος τοῦ ἀρχαίου δικέλλα.
- δ'κέντρ' (τού) : τὸ βυζαντινὸ βουκέντρην ⁵⁹.
- δύμνια (τά) : τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ διδύμια ⁶⁰.
- δῶμα (τού) : ὁ ἐξώστης τῶν σπιτιῶν.
- ζ'γόλιρους (ού) : πέτσινο λουρὶ πού δενότανε μ' αὐτὸ ὁ ζυγὸς τοῦ παλιοῦ ἀλετριοῦ, τὸ μεσαιωνικὸ ζυγόλωρον ⁶¹. Ζ'γουλιρ'κὰ ἀκόμα ἔλεγαν οἱ ζευγολάτες τοῦ νησιοῦ ὅλα τὰ ἐξαρτήματα τοῦ ζυγοῦ.
- ζ'γός (ού) : ὁ ζυγὸς τοῦ βοῖδάλετρου.
- ζόχους (ού) : τὸ λαχανικὸ σόγγος τῶν ἀρχαίων πού ἀπ' τὰ παλιὰ ἀκόμη χρόνια,

52. *Ἡρων.*, Γεωμετρία 4, 4: «Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τῶν δύο δακτύλων ἀνοιγμα, τοῦ ἀντίχειρος λέγω καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τοῦτο καὶ κυνόστομον λέγουσὶ τινες».

53. *Γαλην.* 18, 256.

54. *Ἐξοδ.* 35. *Ἀθήν.* 250f. Βλ. καὶ *Φαίδ. Κουκουλέ*, Ἀρχαῖαι, μεταγενέστεραι καὶ ἀκαταχώριστοι Ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ κοινῇ Νεοελληνικῇ καὶ ἐν τοῖς ἰδώμασιν, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 29 (1954), 522.

55. *Θεόγνωστ.*, Κανόν. 24, 28. *Εὐστάθ.* 967, 18.

56. *Λουκιαν.*, Τίμ. 12.

57. *Πλάτ.*, Ἐρυξ. 400a. *Ἀριστοτ.*, Φυσιολ. 807b 18.

58. Βλ. *Φαίδ. Κουκουλέ*, ὅπ.π. 523.

59. *Λίβιστ.* (Esc.) 1087. Πανώρ. Γ' 372.

60. *Παῦλ. Αἰγινήτ.* 6, 68.

61. *Σχολ. Αἰσχύλ.* Πέρσ. 188.

τὰ χρόνια τοῦ Διοσκορίδη ⁶², τοῦ Ὀριβάσιου ⁶³ καὶ τοῦ Γαληνοῦ ⁶⁴, θεωρεῖται ἄριστο φάρμακο γιὰ τὶς λεχῶνες γυναῖκες ποὺ δὲν ἔχουν πολὺ γάλα γιὰ νὰ θρέψουν τὰ μικρά τους.

ζ' *δραύλιστον* (τοῦ) : τὸ συδαύλιστον τοῦ φούρνου.

θαλλὸς (οὐ) : τὸ βλαστάρη κάθε φυτοῦ.

θύρις (γοί) : τὰ διαστήματα ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δόντια τοῦ χτενιοῦ ποὺ ἀποκεῖ περνάει τὸ στημόνι καὶ θυρίδα καὶ θερίδα (γῆ) : τὸ μικρὸ παραθυράκι τοῦ Λήμνιου παράσπιτου. Ἐπιβίωση θαυμαστὴ τῶν οὐσιαστικῶν θύρα καὶ θυρίς.

καθουδήγα (γῆ) : ἡ συμβουλή, ἡ καθοδηγία ⁶⁵.

καλαμάγρα (γῆ) : ἡ καλαμάγρωστις τοῦ Διοσκορίδη ⁶⁶, ποὺ εἶναι ἓνα δυσσεζόντωτο ζιζάνιο τῶν ἀμπελιῶν καὶ τῶν περιβολιῶν.

καλαμίθ' (τοῦ) : τὸ φυτό καλαμίνθη ⁶⁷ καὶ καλάμινθος ⁶⁸ τῶν ἀρχαίων.

κάλλους (οὐ) καὶ *κάλλου* (τοῦ) : εἶναι τὸ λειρὶ τοῦ πετεινοῦ καὶ τῆς κόττας, τὸ ἀρχαῖο κάλλαιον ⁶⁹. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ὁ πετεινὸς μὲ τὸ διπλὸ λειρὶ λέγεται στὴ Λῆμνο «διπλόκαλλους πιτ'νός».

κατουστή (γῆ) : ἡ ἀρχαία ἑκατοστὺς ⁷⁰, ἡ ἑκατοντάδα.

κατσ'νουπόδ' (τοῦ) : τὸ φυτό τὸ ἔχινοπόδιον, ὁ ἔχινόπους.

καυκί (τοῦ) : τὸ βαθουλωτὸ μέρος στὸν πάτο τοῦ λύχνου, τὸ Βυζαντινὸν καυκίον ⁷¹ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστικὸ καυκίον ⁷².

κιχρίτ'ς (οὐ) : εἶδος κιτρινωποῦ φιδιοῦ μὲ ἀστερωτοὺς μαύρους χρωματισμοὺς στὸ κεφάλι. Εἶναι ὁ κεγχρίτης τοῦ Ἀέτιου ⁷³, ὁ κεγχρίας τοῦ Φιλούμενου ⁷⁴ καὶ κεγχριδίας τοῦ Διοσκορίδη ⁷⁵.

κ'λλίξ' (τοῦ) : τὸ κουλλούρι. Εἶναι τὸ ἀρχαῖο κολλίχιον ⁷⁶, ὑποκορ. τύπος τοῦ κόλλιξ ⁷⁷.

κοίτασ' (γῆ) : τὸ ξύλο ποὺ ἀνεβαίνουν οἱ κόττες καὶ κοιτάζουν, δηλαδὴ κοιμοῦνται, κουρνιαζοῦν.

62. Ὑλ. ἱατρ. 2, 131.

63. Ὀριβάσ. 12, 37 στὴ λ. σόγγος.

64. Γαλην. 12, 128.

65. Στράβ. 2, 3, 4.

66. Ὑλ. ἱατρ. 4, 30.

67. Ἀριστοφ., Ἐκκλησ. 648. Θεόφρ., Φυτ. αἰτ. 2, 16, 4.

68. Νίκανδρ., Θηρ. 60.

69. Ἀριστοτ., Ζ. ἱστορ. 631b 10, 28. Ἀριστοφ. Ἴππ. 497. Αἰλιαν., Περὶ ζώων, 5, 15, 2 Πανυσαν. 9, 23, 4.

70. Ξενοφ., Κύρ. Παιδ. 6, 3, 34. Πλούταρχ., Ρώμυλ. 8.

71. Διήγησις ὠραιότητος τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρὸς τοῦ λεγομένου Βελισαρίου, στ. 693.

72. Ἀνθολ. Παλατ. 9, 749. Πάπυρ. Μασπ. 167, 10.

73. Ἀέτ. 13, 27.

74. Φιλούμ., Ἰοβόλ. 22, 1 (M. Wellmann).

75. Διοσκορ., Θηρ. 32.

76. Γρηγ. Κορίνθ., Τρόπ. 549S.

77. Ἴππῶν. 35, 6. Νικόφρ. 15. Ἀρχέστρ., Ἀποσπ. 4, 12.

- κόβ'ζα* (γή) και *νιρακόβ'ζα* (γή) : τὸ φυτὸ κόνυζα ἢ ἄρρην τοῦ Θεόφραστου ⁷⁸, ἢ «μείζων κόνυζα» τοῦ Διοσκορίδου, «ἢ ὑπερέχουσα τῷ θάμνω καὶ τοῖς φύλλοις πλατυτέρα καὶ βαρύοσμος» ⁷⁹.
- κόστα* (γή) : τὸ φυτὸ καρυοφύλλι, ὁ κόστος τοῦ Θεόφραστου, «ὄν εἰς τὰ ἀρώματα χρῶνται» ⁸⁰.
- κνηκάτους* καὶ *ὀλοκνήκατους* : ὁ κατακόκκινος. Στὸ νοῦ μας ἐρχεται ὁ ἀρχαῖος κνηκος. *κνώδαλου* (τοῦ) : ὁ ἀνόητος ἄνθρωπος, ὁ χαμένος, τὸ ἀρχαῖον κνώδαλον ⁸¹.
- κότσ'νους* (οὐ) : ἡ ἀγριλιά, ἡ κότινος τῶν ἀρχαίων μας προγόνων.
- κουρνός* (οὐ) : ἡ κάνουλα τῆς βρύσης, ὁ κρουνός με ὑποχωρητικὴ μετάθεση τοῦ ρ.
- κρατούνα* (γή) : ἡ νεροκολοκύθα, τὸ ἀρχαῖο κρατάνιον ⁸².
- κρήταμου* (τοῦ) : τὸ φυτὸ κρήθμον τῶν ἀρχαίων, ποὺ κατὰ τὸν Διοσκορίδου φυτρώνει «ἐν πετρώδεσι καὶ παραθαλασσίαις τόποις» ⁸³.
- κύπερ'* (γή) : τὸ φυτὸ κύπερος.
- λαβίδα* (γή) : τὸ κουτάλι, ἡ ἀρχαία λαβὶς τοῦ Ἡροδότου ⁸⁴.
- λαγόβ'* (τοῦ) : τὰ πλαῖνὰ μέρη τῆς κοιλιᾶς κάτω ἀπὸ τὴν ψευδοπλευρὴν τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ τῶν ζώων. Ἡ λαγὼν τοῦ Ἱπποκράτη ⁸⁵, τοῦ Ἀριστοτέλη ⁸⁶ καὶ τοῦ Γαληνοῦ ⁸⁷.
- λαθύρ'* (τοῦ) : τὸ φυτὸ λάθυρος τοῦ Θεόφραστου ⁸⁸.
- λαπάρα* (γή), *λάπαραου* (τοῦ) καὶ *λαπάρ'* (τοῦ) : ἡ λαπάρα τῶν ζώων.
- λαρνάκ'* (τοῦ) : τὸ στεναύλακο, τὸ λαρνάκιον ⁸⁹, ὑποκορ. τύπ. τοῦ ἀρχ. λάρναξ.
- λαῦνα* (γή) : ἡ λάγυνος, ἡ στάμνα, *λαῦν'* (τοῦ) : ἡ μικρὴ στάμνα, τὸ λαγύνιον καὶ *λαῦνοστάτης* (οὐ) : τὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ ποὺ τοποθετοῦν οἱ χωρικοὶ τὴν στάμνα.
- λιουσφακιά* (γή) : τὸ φυτὸ ἐλελίσφακος.
- λιφτουκαριά* (γή) καὶ *λιφτουκάρ'* (τοῦ) : εἶναι τὸ δέντρο λεπτοκαρυὰ καὶ ὁ καρπὸς του, τὸ λεπτοκάρυον.
- λουγάρ'* (τοῦ) : τὰ χρήματα. Τὸ Βυζαντ. λογάριον ⁹⁰.
- λουμάκ'* (τοῦ) : τὸ εὐλύγιστο καὶ τρυφερὸ βλαστάρι τῶν δέντρων. Στὸ νοῦ μας ἐρχεται ἡ ἀρχαία λέξις *λεῖμαξ*.

78. Φυτ. ἱστ. 6, 2, 6.
 79. Ὑλ. ἱατρ. 3, 120.
 80. Φυτ. ἱστ. 9, 7, 3.
 81. Ὀδύσσ. 17, 317. Ἡσίοδ., Θεογν. 582.
 82. Πολέμ. ἱστ. 20.
 83. Ὑλ. ἱατρ. 2, 129.
 84. Ἡρόδ. 4, 74.
 85. Ἱπποκρ., Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν 25.
 86. Ζ. ἱστορ. 493a 18.
 87. Γαλην. 2, 507.
 88. Φυτ. ἱστ. 8, 3, 2.
 89. Παλ. Διαθ., Βασ. 1, 6, 8.
 90. Κ. Πορφυρογ., Ἐκθεσ. 463, 13. 471, 9. Πρὸς ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 242, 19. 243, 8. Ἀγμέτ, Ὀνειροκρ. 15, 22. 21, 13. λογάριν Λέων Κύπρ., 5, 4. Πτωχοπρόδρ. 3, 84.

- λύχνους (ού) : τὸ λυχνάρι καὶ λυχνουστάτ'ς (ού) : ἡ βάση ποῦ βάζουνε ἢ κρεμοῦν τὸ λυχνάρι.
- μάκους (ού) : ἡ ὑπνοφόρος μήκων, ἡ δωρικὴ μάκων ⁹¹.
- μαλλόρ'κους (ού) : ὁ μαλλόρρυπος, ἡ λέρα τῶν μαλλιῶν τοῦ προβάτου.
- μανίτας (ού) : ὁ ἀρχαῖος ἀμανίτης ⁹², τὸ μανιτάρι.
- μαυρουνιά (γῆ) : εἶδος φυτοῦ ἀναρριχώμενου, ἡ ἀρχαία βρυωνία μὲ παρετυμολογία πρὸς τὸ μαῦρο.
- μέλαγγας (ού) : τὸ σκληρὸ μαυρόχρωμα τῶν χωραφιῶν, ὁ μελάγγαιος τῶν ἀρχαίων ⁹³.
- μέλινα (γῆ) : ἡ μέλαινα, τὸ ψάρι μελαινάς τοῦ Κρατίνου ⁹⁴.
- μ'λί (τοῦ) : ἡ μύλη, ὁ ἐχῖνος, ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα μέρη τοῦ στομαχιοῦ τῶν μηρυκαστικῶν. Ἡ μύλη τοῦ Ἴπποκράτη ⁹⁵ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη ⁹⁶.
- μόλογου (τοῦ) : τὸ συμβόλαιο, τὸ ὁμόλογον.
- μουνόκιρ' (γῆ) : ἡ μονοκέρατη γίδα, ἡ ἀρχαία μονόκερος ⁹⁷.
- μούρμουρας (ού) : τὸ ψάρι μορμούρι, ὁ μόρμυρος τοῦ Ἀριστοτέλη ⁹⁸, ὁ μορμύλος τοῦ Ἀθηναίου ⁹⁹.
- μ'σάδριγια (γῆ) : ἡ ντουλάπα τοῦ τοίχου ποῦ μέσα ἐκεῖ τοποθετοῦν τὰ διάφορα σκεπάσματα τῶν κρεβατιῶν, κουβέρτες καὶ παπλώματα. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ παλαιὸ μεσάνδηρον.
- μ'σουδόκ' (τοῦ) : τὸ μεσαῖο ξύλο τῆς στέγης, τὸ μεσοδόκιον.
- μυρσίβ' (γῆ) : ἡ μυρσίνη ἢ μυρρίνη τῶν Ἀρχαίων.
- νιάμα (τοῦ) : τὸ πρῶτο ζευγάρισμα τοῦ χωραφιοῦ, τὸ νέαμα ἢ νεατὸς τῶν Ἀρχαίων ¹⁰⁰.
- ξόγανο (τοῦ) : τὸ ξόανο, ὁ βλάκας.
- ὄρνια (γῆ) : ἡ κόττα, ἡ ὄρνις.
- οὐκέλλα (γῆ) : τὸ παράσπιτο, ἡ ἀποθήκη, ἡ κέλλα.
- οὐκνός (ού) : ὁ ἀργός, ὁ τεμπέλης, ὁ ὀκνηρός.
- οὐλιά (γῆ) : τὸ κατακάθι τοῦ κρασιοῦ καὶ τοῦ λαδιοῦ, ἡ ἰλύς.
- οὐρσόψ' (τοῦ) : τὸ πρόβατο τὸ κοκκινομούρικο, τὸ πύρροψον.
- παπύρ' (τοῦ) : τὸ παπύριον τοῦ Διοσκορίδη ¹⁰¹ καὶ τῶν Γεωπονικῶν ¹⁰².

91. Θεοκρ. Εἰδύλλ. 7, 157.

92. Νικανδρ., Ἀποσπ. 79. Γαλην. 6, 656. Εὐστάθ. 390, 3.

93. Ἡρόδοτ. 2, 12. 4, 198.

94. Κρατίν. 161.

95. Ἴπποκρ., Γυναικ. 1, 71. 2, 178.

96. Ἀριστοτ., Ζ. γενέσ. 775b 25.

97. Ἀριστοτ., Ζ. ἱστορ., 499b 19 Ὀρφ., Ἀποσπ. 273.

98. Ζ. ἱστορ. 570b 20.

99. Ἀθήν., Δειπνοσ. 7, 313e.

100. Ξενοφ., Οἶκον. 720.

101. Ἀπλ. Φαρμ. 1, 183.

102. Γεωπον. 4, 7, 1.

- παρασπάθ' (γή) : ἡ σφήνα πού μπαίνει στο ἐξάρτημα τοῦ ἀλετριοῦ, τῆ σπάθη.
- παρρησίγια (γή) : τὸ ξέφωτο μέρος, ἡ παρρησία.
- πασπάλ' (γή) : ἀλεύρι τελευταίας ποιότητας, ἡ πασπάλη τῶν παλιῶν γλωσσα-
ρίων ¹⁰³, ἡ ἀρχαία παιπάλη ¹⁰⁴.
- πελέκια (τά) : τὰ μικρὰ ξύλα πού μένουν ἀπὸ τὸ κόψιμο τῶν δέντρων.
- πέταυρον (τοῦ) : τὸ λεπτὸ σανίδι, τὸ πέταυρον.
- πλήμ' (γή) : ἡ πλημμύρα, ἡ νεροποντή, τὸ μεταγενέστερο πλήμη ¹⁰⁵ ἢ πλή-
σμη ¹⁰⁶.
- π'λὸς (οὐ) : ἡ λάσπη, ὁ πηλός.
- π'νάκ' (τοῦ) : μονάδα μέτρησης τῶν δημητριακῶν, τὸ πινάκιον.
- ποῦμα (τοῦ) : ἡ πλάκα πού φράζουν τὸ στόμιο τοῦ φούρνου καὶ τὸ σκέπασμα τῶν
ἀγγείων.
- πουτὸς (οὐ) : τὸ πότισμα τῶν κοπαδιῶν καὶ τὸ μέρος πού ποτίζουν τὰ γιδοπρόβατα.
Ὁ ἀρχαῖος ποτός.
- πρόπουλ' (γή) : ἡ κολλητικὴ οὐσία πού μ' αὐτὴ φράζουν οἱ μέλισσες τὶς τρύπες τῆς
κυψέλης, ἡ πρόπολις τῶν ἀρχαίων ¹⁰⁷. Κατὰ τὸν Διοσκορίδη, ἡ πρόπολις «εὐ-
ρίσκεται περὶ τοῖς στόμασι τῶν σμηνίων φύσει κηροειδῆς» ¹⁰⁸. Τὴν πρόπολη.
αὐτὴ τὴν ἔχει φάρμακο ὁ λαὸς μας γιὰ διάφορες δερματικὲς παθήσεις καὶ ἐγκαύ-
ματα ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια μέχρι σήμερα ¹⁰⁹.
- προυνιά (γή) : ἡ ἀγριοδαμασκηνιά, ἡ προύμνη τοῦ Θεόφραστου ¹¹⁰.
- προυτουλάτ'ς (οὐ) : τὸ κριάρι πού πάει πρῶτο στὸ κοπάδι. Ἡ λέξις ἔχει δεῦτερο συν-
θετικὸ τῆς τὸ ἀρχαῖο ἐλάτης.
- ράμνος (οὐ) : τὸ φυτὸ ράμνος τοῦ Θεόφραστου ¹¹¹ καὶ τοῦ Διοσκορίδη. Ἀξιοση-
μείωτη εἶναι τοῦ δευτέρου ἡ ἀκόλουθη λαϊκὴ παρατήρηση γιὰ τὶς ἀποτρεπτικὲς δυ-
νάμεις τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ : «Λέγεται δὲ καὶ κλῶνας αὐτῆς (δηλ. τῆς ράμνου) θύραις
ἢ θυρίσι προστεθέντας ἀποκρούειν τὰς τῶν φαρμάκων (sic) κακουργίας» ¹¹².
- ρουγαλίδα (γή), ρουγαλίδ' (τοῦ) καὶ ρώγους (οὐ) : Ἔτσι λέγεται σὲ διάφορα χωριά
τῆς Λήμνου ἢ ἀράχνη, ἡ ρωγαλὶς, «ὁ αἰθαλόεις ρώξ» τοῦ Νίκανδρου ¹¹³. Κατὰ
τὸ Σχολιαστὴ τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα «ρῶξ δὲ ἐστὶ φαλαγγίου εἶδος, ὅπερ κατὰ
μέσσην τὴν γαστέρα ἔχει τὸ στόμα» ¹¹⁴.

103. Ἡσύχ., Φώτ., Σούδ. στή λ.

104. Ἀριστοφ., Νεφ. 262. Γαλην. 12, 502.

105. Πολύβ. 20, 5, 11. 34, 9, 5. Στράβ. 3, 25.

106. Ἡσίοδ., Ἀποσπ. 217 : ἐν πλήσμησι διυπετέος ποταμοῖο.

107. Varro, R.R. 3, 16, 24.

108. Ὑλ. ἰατρ. 2, 84.

109. Διοσκορ., Ὑλ. ἰατρ. 2, 84. Ὀριβάσ. 12 (στή λ. πρόπολιν-ἐφελκομένην). Γαλην. 12, 108.

110. Φυτ. ἰστ. 9, 1, 2.

111. Φυτ. ἰστ. 3, 18, 2.

112. Ὑλ. ἰατρ. 1, 90.

113. Θηρ. 716.

114. Σχόλ. Νίκανδρ. Θηρ. 716.

- ρουδάν' (τού) : τὸ ταλασιουργικὸ ἐργαλεῖο κάθε παλιᾶς νοικοκυρᾶς τῆς Λήμνου, ἢ ἀρχαία ροδάνη ¹¹⁵.
- ρύμ' (γῆ) καὶ ρύμν' (γῆ) : ἡ πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, τὸ ἀνοιχτὸ καὶ ἐπίπεδο μέρος.
- σακάδισ (γοί) : οἱ κηφῆνες τῶν μελισσῶν, ποὺ μένουν στὸ σηκὸ ἢ σακὸ, στὴν κυψέλη.
- σάκκος (ού) : τὸ ἀντρικὸ σακκάκι, ὁ σάκκος.
- σαμάκ' (τού) : εἶδος βρούλλου μὲ πλατιά φύλλα. Τὸ ἀρχ. σαμάκιον ¹¹⁶, ὑποκορ. τύπ. τοῦ σάμαξ ¹¹⁷.
- σβίκ' (τού) : τὸ τσιμπούρι ποὺ κολλάει στὰ πρόβατα, στὰ σκυλιὰ καὶ στὰ γίδια. Εἶναι ὁ παλαιὸς κίμβιξ σὲ τύπο ὑποκοριστικὸ : κίμβιξ > κιμβίκιον > τσιβίκι > τσ'βίκι > σ'βίκ' ¹¹⁸.
- σήτα (γῆ) : ἡ κρησάρα τοῦ ἀλευριοῦ καὶ μιταξόσ'τα (γῆ) : ἡ ψιλὴ κρησάρα. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ ἀρχ. ρῆμα σήθω ποὺ σημαίνει κοσκινίζω.
- σκ'λίδα (γῆ) : ἡ σκελίδα τοῦ ἀμύγδαλου καὶ τοῦ καρυδιοῦ. Ἡ ἀρχαία σκελῖς ¹¹⁹ ἢ σχελῖς ¹²⁰.
- σκ'λλὶ (τού) καὶ σκ'λλίδα (γῆ) : τὸ μακρὸ μαλλὶ τοῦ πρόβατου. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ μεσαιωνικὸ σκουλλῖν ¹²¹ καὶ σὲ συνέχεια τὸ ἀρχαῖο σκόλλυς ¹²². Ἄς σημειωθεῖ πὼς σκ'λλάτου λέγεται στὴ Λῆμνο τὸ μακρυμάλλικο πρόβατο.
- σκ'λόπιτρα (γῆ) : ἡ σκολόπενδρα, ἡ πολυποδαροῦσα μὲ παρετυμολογία πρὸς τὸ πέτρα.
- σκουλάδα (γῆ) : ἡ προβατίνα ποὺ δὲν ἔχει ἀρνί, γιατί τῆς ψόφησε ἢ τὸ 'σφαζαν, ἢ σχολάς.
- σκουμ'δῆ (γῆ) καὶ σκόμ'ση (γῆ) : τὸ σκόρπισμα, ἡ σπατάλη, ἡ ἐκκομιδὴ καὶ ἐκκόμισις.
- σκουτίδ' (τού) : τὸ σκοταδιαρὸ βράδυ, τὸ σκοτίδιον.
- σμαρίδα (γῆ) : τὸ ψάρι σμαρίς τῶν ἀρχαίων ¹²³.
- σμῆρονους καὶ σμῆρους (ού) : ἓνα εἶδος ἀγκαθεροῦ θάμνου, ἢ μῆριγξ ἢ σμῆριγξ τοῦ Ἡσύχιου ¹²⁴.
- σμούχρα (γῆ) : τὸ σούρουπο. Στὸ νοῦ μας ἔρχονται οἱ ἀκόλουθες ἀρχαῖες λέξεις, τὸ ρ. μορύσσω καὶ τὸ ἐπίθ. μωρυχώτερον ¹²⁵.
- σ'νουδιά (γῆ) : ἡ συνοδεία, ἡ συντροφιά.
- σπάθ' (γῆ) : ἓνα μικρὸ ἐξάρτημα τοῦ παλιοῦ, τοῦ Ἡσιόδειου ἀλετριοῦ.

115. Βαραχομ. 183. *Εὔσταθ.* 1527, 60. Σχόλ. Ἀριστοφ., Σφῆκ. 1137.

116. Κωμικ. ἀδεσπ. 1136.

117. *Λύσιπ.* 10.

118. Ἀδ. Κοραῆ, Ἄτ. 1, 267.

119. *Πλούταρχ.* 2, 349α.

120. Ἀλεξ. Τράλλ. 8, 2.

121. Περὶ γέροντος νὰ μὴ πάρῃ κορίτσι στ. 103-104 (Wagner σ. 109) : Φωνάζει «σῦρε φέρε μου, μωρή, γοργὸν τὴ ρόκα/καὶ τ' ἀλεξανδρινὸν σκουλλῖν ἐκεῖνο τὸ σὲ δῶκα».

122. *Διοσκορ.*, Ἀπλ. Φαρμ. 2, 97. *Πολυδ.* 2, 30. Ἀθήν. 11, 94b κ.δ.

123. Ἐπίχαρμ. 29, 60. Ἀριστοτ., Ζ. ἱστορ. 607b 22. Ὀππ., Ἀλ. 1, 109.

124. Ἡσύχ. στὴ λ. μῆριγξ καὶ σμῆριγξ.

125. Ἀριστοτ., Μεταφ. 987α 10.

- σπ'λάδα (γή) : απότομη πνοή ανέμου, ή αρχαία σπιλάς ¹²⁶.
- στιγάδ' (του) : τὸ στεγασμένο μαντρί για τὰ γιδοπρόβατα. Εἶναι ὑποκορ. τύπος τοῦ ἀρχ. στέγος.
- στιγιά (γή) : ή γωνία τοῦ σπιτιοῦ, ή ἐστία.
- στλίβα (γή) : τὸ στρώσιμο καὶ δίπλωμα τοῦ πετσιοῦ τῶν παπουτσιῶν.
- σύνδικνους (ού) : ὁ σύντεκνος, ὁ κουμπάρος.
- συτ'χιά (γή) : ή συντυχία, ή ὁμιλία : «Δὲν ἀκ'σα τή συτ'χιά 'τ'». «*Ἰγὼ βουρῶ κὶ κάνου τ' συτ'χιά οὐλ'νου τ' κόζιμ*».
- τημ'σάρ'κα (τά) : τὰ χωράφια ποὺ τὰ καλλιεργεῖ κανεῖς μὲ κάποιον ἄλλο καὶ στὸ τέλος μοιράζονται τὸν καρπὸ. Εἶναι τὰ «ἐφημίση» καλλιεργούμενα χωράφια.
- τραχλιά (γή) : τὸ λουρὶ γύρω ἀπὸ τὸ λαιμὸ τῶν ζευγμένων βοδιῶν. 2) τὸ μπροστινὸ μέρος τοῦ πουκάμισου, ή τραχηλία ¹²⁷.
- τρίβουλος (ού) : ὁ «περικαρπιάκανθος τρίβολος» τοῦ Θεόφραστου ¹²⁸.
- τρικκ'κιά (γή) : τὸ φυτὸν τρίκοκκος ¹²⁹.
- τυραγνίδα (γή) : ή τυραννία, τὰ βάσανα. «*Ἡ θ'κή μας ή ζουή εἶνι ἄλλου πράμα, τυραγνίδα χώρ'ς καμμιὰν ἀπουλαβή, χώρ'ς διάφουρου*» μοῦ εἶπε ἕνας ἀσπρομάλλης προβατάρης ἀπὸ τὰ Τσιμάντρια τῆς Λήμνου.
- ὔλαμμος (ού) : ή λάσπη καὶ τὰ χῶματα ποὺ ρίχνουν τὰ ξεχυλισμένα ρέματα στὰ γύρω χωράφια. Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ ὕλη καὶ ἄμμος.
- ὔφουμου (του) : τὸ ἀντίδωρο ποὺ δίνει ὁ παπᾶς στὸ τέλος τῆς Θείας λειτουργίας.
- φλιατρὸ (του) : τὸ μπροστινὸ μέρος τῆς γωνιάς ποὺ ἔχει τὸ Λημνιώτικο λαϊκὸ σπίτι. Εἶναι τὸ φρεατερόν.
- φλόμους (ού) : τὸ φυτὸ πλόμος ¹³⁰ ἢ φλόμος ¹³¹ ἢ φλόνος ¹³² τῶν ἀρχαίων, ποὺ τὸ φαρμακερὸ ζουμί του τό 'χουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ μας για νὰ σκοτώνουν τὰ ψάρια ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀριστοτέλη ἀκόμη ¹³³.
- φρουκάλ' (του) : τὸ σάρωμα, ή σκούπα, τὸ παλαιὸ φιλοκάλιον ¹³⁴.
- χαμουλιὸς (ού) : τὸ φυτὸ λευκὸς χαμαιλέων τοῦ Διοσκουρίδη ¹³⁵.
- χιλ'δουნიὸς γάδαρους καὶ τράγους : ὁ γάιδαρος καὶ ὁ τράγος ποὺ ἔχουν τὸ χρῶμα τοῦ χελιδονιοῦ, τῆ ράχη μαύρη καὶ ἄσπρη τὴν κοιλιά. Εἶναι ὁ χελιδόνειος τῶν ἀρχαίων ¹³⁶.
- χρείγια (γή) : ή ἀνάγκη, τὸ ἀποχωρητήριο.

126. Ὀδύσσ. 3, 298: νῆας γε ποτὶ σπιλάδεσσιν ἑαζαν κύματα.

127. Ἀριστοφ. Σφήκ. 968 Φερεκρ. 54.

128. Φυτ. ἱστ. 3, 1, 6. 6,1,3.

129. Διοσκορ. Ὑλ. ἱατρ. 1, 118.

130. Ἀριστοτ. Ζ., ἱστορ. 602b 31.

131. Κρατίν. 325. Εὐπολ. 14, 5. Θεόφρ., Φυτ. ἱστ. 9, 12, 3. Διοσκορ., Ὑλ. ἱατρ. 4, 103.

132. Ψευδο-Διοσκορ., Ὑλ. ἱατρ. 4, 103.

133. Ζ. ἱστορ. 602b 31.

134. Ἐπιφάν. στή συλλογ. Μουστοξύδη, 2, 11 (Boissonade).

135. Ὑλ. ἱατρ. 3, 8.

136. Ἀθήν. 9, 401a.

ψακὸς καὶ ψακίς : ὁ πολὺ πικρὸς καὶ ψακὴ (γῆ) ¹³⁷ : τὸ δηλητήριο καὶ εἶδος χόρτου πολὺ πικροῦ, ποὺ τό 'χαν φάρμακο γιὰ τὴν ἐλονοσία οἱ πιὸ παλιοί. Τὸ χόρτο τοῦτο τὸ τελευταῖο εἶναι ἡ 'Ερυθραία τὸ Κενταύρειον (Erythraea Centaurea), τὸ μικρὸν κενταύρειον τοῦ Διοσκουρίδη ¹³⁸.

'Ακολουθοῦν μετὰ τὰ ρήματα :

ἀγαλῶ : καταγγέλω κάποιον στὸ δικαστήριο, τοῦ κάνω ἀγωγή. Τὸ ἀρχ. ἐγκαλῶ.

ἀγριονουμῶ : ἐκφοβίζω ἓνα ζῶο ποὺ βόσκει, τὸ διώχνω ἀπὸ τὴ νομὴ του.

ἀλάζου : Λέγεται γιὰ τὰ πρόβατα καὶ τὰ γίδια· εὐρίσκομαι στὴν περίοδο τοῦ σεξουαλικοῦ ὄργασμοῦ. Τὸ ἀρχ. ἐλαύνω ¹³⁹.

ἀμόνω : ὀρκίζομαι.

ἀναγουρεύου : θυμᾶμαι.

ἀναμαρκειοῦμι καὶ ἀνιμαρκειοῦμι καὶ τὸ ἀπλὸ μαρκειοῦμι : Εἶναι τὸ 'Ελληνιστικὸ ἀναμαρκάομαι καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἀναμηρυκῶμαι.

ἀνιστορῶ : φέρνω στὸ μυαλό μου κάτι περασμένα. Τὸ ἀρχ. ἀνιστορῶ.

ἀνιστρέφου : κάνω κάποιον νὰ γυρίσει πίσω. Τὸ ἀρχ. ἀναστρέφω.

ἀπ'κάζου : διαισθάνομαι κάτι, ἐννοῶ. Τὸ ἀρχ. ἀπεικάζω.

ἀπιργάζουμ' : μαντεύω, ὑπονοῶ, μυρίζομαι κάτι.

ἀπλουγειέμι : ἀπαντῶ, ἀπολογοῦμαι.

ἀρχεύω : κάνω ἀρχὴ σὲ κάτι. 'Απὸ τὸ ἀρχ. ἀρχεύω μὲ ἀλλαγμένη βέβαια ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ ἀκόμα χρόνια τὴν παλιά του σημασία ¹⁴¹.

ἀστουχῶ : λησμονῶ, ξεχνῶ κάτι καὶ ἀστουχιέμαι : ξεχνιέμαι, ἀφαιροῦμαι. 2) ἀδυνατίζω : ἀστουχ' μὲν αἶγα· γίδια ἀδυνατισμένα.

ἀφουρειέμι : ὑποπτεύομαι. Τὸ ἀρχ. ὑφορῶμαι ¹⁴².

βάζου : φωνάζω, φλυαρώντας ὀχλαγωγῶ. 'Ἴσως ἀπὸ τὸ 'Ομηρικὸ βάζω (λέγω) ¹⁴³.

βδιάζ' καὶ βουδιάζ' : καλυτερεύει ὁ καιρὸς, εὐδιάζει.

βουλειέμι : θέλω, μοῦ ἔρχεται ἐπιθυμία. Τὸ ἀρχ. βούλομαι.

γαβαρεύου : περιπλανιέμαι, γυρίζω ἄσκοπα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. 'Απὸ τὸ ἐπίθ. γαβάρ'ς καὶ τοῦτο μὲ ἀντιμετάθεση ἀπὸ τὸ βαγάρης.

γηρῶ : γερνῶ, γηράσκω.

γιώνω : σκουριάζω. 'Απὸ τὸ ἰός, ἰώνω. «'Εγιουσι τοῦ χάλκουμα».

γκινιάζω : κάνω ἀρχὴ σὲ κάτι, ἐγκαινιάζω.

γλέχουμι : ἐπιθυμῶ πολὺ κάτι. Τὸ ἀρχ. γλίχομαι ¹⁴⁴.

137. 'Αδ. Κοραῆ, 'Ατ. 5, 702. Γ. Ν. Χατζιδάκη, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις, 'Αθηνᾶ 29 (1917), σ. 186.

138. "Υλ. ἰατρ. 3, 7.

139. 'Αριστοφ., 'Εκκλησ. 39. Πλάτ. Κωμικ. 3, 4.

140. 'Αθήν., 9390f. Λουκ., 'Αλεκτρ. 8. Εὐσέβ., 'Εκκλησ. 'Ιστ. 5, 20. Κλήμ., Στρωμ. 677.

141. Πβ. 'Αχιλλ. Ν. 969: «καὶ καταλόγιν ἤρχειγεν μετὰ περιχαρείας».

142. Θουκυδ. 3, 40. Ξενοφ., 'Απομν. 2, 7, 12, 'Ισ. 2,7 Δημοσθ. 18, 43. 'Αριστοτ., Ζ. ἱστορ. 629b, 10.

143. 'Οδύσσ. 4, 837. 'Ιλ. 9, 58 κ.ἄ.

144. 'Ηρόδοτ. 3, 72. 4, 152. Δημοσθ. 5, 22. Πλάτ., Φαίδ. 117α κ.ἄ.

- γνέβου καὶ γνέφου : κάνω νόημα σὲ κάποιον.
- διαρμίζουμι : τακτοποιῶ τὰ ἐπιπλα τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ παλαιὸ διαρρυθμίζω ¹⁴⁵.
- διαστουρῶ : φαντάζομαι. Ἐπὶ τὰ ἀρχ. διστορῶ ¹⁴⁶.
- διγῶ : διηγούμαι.
- ζ'βάλλον : μαζεύω μὲ τὸ δίκρανο τὰ ἄχαρα ποὺ ἀπλώθηκαν πολὺ μέσα στὸ ἀλώνι.
Τὸ ἀρχ. συμβάλλω.
- ζ'βαίνου : μπαίνω μέσα. Ζ'έβ'κιν : μπῆκε μέσα, εἰσῆλθε. Τὸ ἀρχ. εἰσβαίνω.
- ζ'δάσσου : δίνω ὑπόσχεση. Τὸ ἀρχ. συντάσσω.
- θρύβου : τὸ ἀρχ. θρύπτω.
- καθουηγέου : καθοδηγῶ, συμβουλεύω.
- καμμυῶ : ἀνοιγοκλείνω τὰ μάτια μου. Τὸ ἀρχ. καμμύω ¹⁴⁷.
- καταπουνῶ : καταβάλλω κάποιον, τὸν νικῶ.
- κεῖμι καὶ κείτουμι : εἶμαι πλαγιασμένος στὸ κρεβάτι.
- κινώνου : ἀδειάζω τὸ φαγητὸ στὰ πιάτα, σερβίρω.
- κουπάζω : ἡσυχάζω, πραϋνῶ. Τὸ ἀρχ. κοπάζω.
- κρουταλῶ : χτυπῶ. Τὸ ἀρχ. κροταλίζω.
- λαλῶ (τὰ βόδια) : ὀδηγῶ τὰ βόδια στὸ ὄργωμα.
- λακτίζω : κλωτσῶ. «Κεῖν' τ' χιλ'δουνη δ' γαδούρα λάχτ'σιν (αὐτὴ ἢ ἀσπρόμαυρη γαϊ-
δούρα ἐκλότσησε). Τὸ ἀρχ. λακτίζω.
- λέχου : ὑπενθυμίζω σὲ κάποιον τὸ καλὸ ποὺ τοῦ ἔκαμα. Τὸ ἀρχ. ἐλέγχω.
- λογιάζου : συλλογίζομαι, παρατηρῶ, βλέπω. Τὸ μεσαιωνικὸ λογιάζω ¹⁴⁸.
- μέχουμι : ἐχθρεύομαι κάποιον καὶ μεταφορικὰ ἐπιδιώκω νὰ ἐπιτύχω κάτι. Τὸ ἀρχ.
μάχομαι.
- ν'δῶ : ὑπενθυμίζω σὲ κάποιον μιὰ εὐεργεσία ποὺ τοῦ ἔχω κάμει, ἐλέγχω κάποιον
φταιχτή. Τὸ ἀρχ. ὄνειδίζω.
- νιάζου : ὀργώνω τὰ χωράφια, τοὺς κάνω νιάμα, νέο ὄργωμα. Τὸ ἀρχ. νεάω ¹⁴⁹.
- νουγῶ : ἐννοῶ.
- παραμ'θεύω : λέγω σὲ κάποιον διάφορα λόγια ἐνθαρρυντικά. Τὸ ἀρχ. παραμυθῶ.
- παργιάζου καὶ ἀπαργιάζου : ἀφίνω, παρατῶ. Τὸ μτγν. παρεάω ¹⁵⁰.
- πολ'τεύιτι : διαδίδεται, λέγεται, συνηθίζεται. «Πουλ'τεύιτι αὐτὴ ἢ κ'βέδα».
- ρουματίζω : ὀραματίζω. «Ντού ρουμάτ'σι ἢ Παναγία νὰ πάει νὰ σκάψει ἴδικεῖ κὶ θὰ
βρεῖ ἓνα τσ'κάλ' φλουριά» μοῦ εἶπε ἓνας πληροφοριοδότης μου ἀπὸ τὰ Καμίνια
τῆς Λήμνου, ἐγκαταστημένος ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὴ Νέα Πέραμο τῆς Καβά-
λας, γιὰ κάποιον συντοπίτη του ποὺ εἶχε βρεῖ θαμμένο θησαυρό.

145. ΠΔ 2 Μα. 7, 22: «τὴν ἑαυτοῦ στοιχείωσιν οὐκ ἐγὼ διερρύθμισα».

146. Φιλόδημ., Ρητορ. 2, 150S.

147. ΠΔ Ἑσ. 6, 10. Φίλ. 1, 645. Ἡρ., Αὐτομ. 22, 1. Παῦλ. Αἰγιν. 3, 22, 29.

148. Διγεν. Ἄκρ. 1715. Χρον. Μορ. 736. Ἐρωτόκρ. 1, 106.

149. Ἀριστοφ., Νεφ. 1117.

150. Σχόλ. Εὐριπ. Φοιν. 508.

- σ'νειαζου : διακρίνω καλά, καταλαβαίνω. 2) χορταίνω, επανέρχομαι από κάποια λιγούρα που έπαθα από την πείνα. Τò άρχ. συνειαζω ¹⁵¹.
- σουφράσσω : κλείω από μέσα, ώστε απ' έξω να μην μπορεί κανείς να μπει· έσωφράσσω.
- στιβώνου : διπλώνω προσεχτικά ένα πανι ή τò άδειο άσκι του τυριου. Τò άρχ. στίλβω ¹⁵².
- στ'χῶ και στ'χίζου : μισθώνω τò παιδι μου σε κάποιον. Τò άρχ. στοιχῶ.
- συτ'χάινω : μιλιῶ. Τò μεσν. συντυχαίνω ¹⁵³ κι αυτό από τò άρχ. συντυγχάνω.
- 'φαρπάζουμ' : θυμώνω με τò παραμικρό. Τò άρχ. άφαρπάζομαι.
- φ'γοῦμι : άφηγοῦμαι, διηγοῦμαι.
- 'φουροῦμι : υποθέτω, νομίζω, πιστεύω. Τò άρχ. ύφορωμαι ¹⁵⁴.
- φρουκαλιῶ : σαρώνω. Τò άρχ. φιλοκαλιῶ ¹⁵⁵.
- χουλιῶ : θυμώνω. 'Από τò ρ. χολέω ¹⁵⁶ και αυτό από τò παλαιότερο χολόω.
- φακώνω : δηλητηριάζω κάποιον και μεταφ. τόν πικραίνω με τὰ λόγια μου.
- ψύχου : κρυώνω. Τò άρχ. ψύχω ¹⁵⁷. «Ψύχου λίγου του γάλα να σ' δώκου» μου ειπε μιὰ γριά από την Πλάκα τῆς Λήμνου στη νέα της πατρίδα, στις 'Ελευθερές τῆς Καβάλας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

151. Πτολ., Τετράβ. 120.

152. ΠΔ Ψαλμ. 7, 13. Διοσκορ., "Υλ. ιατρ. 1, 84. 5, 154.

153. Πτωχοπρόδρ. 3, 350. 4, 146 Λίβιστρ. 965: «Τότε ό ρήγας πάραυτα ήρξατο συντυχαίνειν».

154. Θουκυδ.: 3, 4, Ξενοφ., 'Απομν. 2, 7, 12. 'Ισ. 2, 7. Δημοσθ. 18, 43. 'Αριστοτ., Ζ. 'Ιστορ. 629b 10.

155. 'Ησύχ. σαίρει, φιλοκαλεῖ, καλλύνει.

156. Μαλαλ., Χρονογρ. 362, 1.

157. 'Ηρόδοτ. 3, 104.

ΑΡΧΑΙΟΠΙΝΗ ΟΝΟΜΑΤΑ ΦΥΤΩΝ ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΚΑΡΙΑΣ

Οι κάτοικοι τῆς Ἰκαρίας, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι νησιῶτες, ἀπομονωμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ἦταν φυσικὸ νὰ κρατήσουν ἀλώβητα ὄχι μόνο τὰ παλαιὰ τους ἥθη, ἔθιμα, δοξασίες, τρόπο ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἓνα μεγάλο πλῆθος ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις παλαιές, παλαιότατες, ποὺ οἱ ρίζες τους φτάνουν καὶ σχεδὸν ἀνταμώνουν τὶς ρίζες τῆς φυλῆς μας. Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν πολυωνύμων βαρβάρων λαῶν, καθὼς καὶ οἱ μακροχρόνιες κατοχὲς τοῦ νησιοῦ, στάθηκαν ἀδύναμες νὰ ἀλλοιώσουν αἰσθητὰ τὸ παλιὸ Ἰκαριώτικο γλωσσικὸ ἰδίωμα.

Στὴν ἀνακοίνωσή μου αὐτὴ θὰ ἀναφερθοῦν λέξεις ἀρχαῖες ἢ ἀρχαιοπινεῖς ποὺ ἀναφέρονται στὸν φυτικὸ κόσμο τοῦ νησιοῦ.

ἀγέλαμος καὶ ἀέλαμος (ὀ) : τὸ φυτὸ ἀγριόβρομη, ἢ ἔλυμος τῶν ἀρχαίων. Προσδιορίζοντας τὴν φύση καὶ τὴν χρησιμότητα τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ ὁ Διοσκορίδης γράφει : «ἡ ἔλυμος δέ, ἦν τινες μελίην καλοῦσι, τῶν σιτηρῶν ἔστι σπερμάτων, κέγχρω ὁμοίων, ὡσαύτως σιτοποιουμένη καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ ἀρμόζουσα» (δηλαδὴ σὰν φάρμακο κατὰ τῆς εὐκοιλιότητος καὶ τῆς δυσουρίας, καθὼς καὶ τὸ ζεσταμένο σὲ τηγάνι ἀλεύρι τῆς σὰ γιαιτρικὸ κατὰ τοῦ κοιλόπονου) ¹. Ἐς σημειωθεῖ πὼς ὁ πρακτικὸς αὐτὸς τρόπος τῆς θεραπείας τοῦ κωλικοῦ τῶν ἐντέρων ἔχει κληροδοτηθεῖ ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὰ παλιὰ «διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων» ² μέχρι σήμερα σὲ πολλὰ μέρη τῆς στεριανῆς καὶ νησιώτικης Πατρίδας μας ³.

ἄγρουστη (ἦ) : ἡ ἀγριάδα, ποὺ τὸ ὄνομά της τὸ πῆραν ὅλα τὰ ὅμοια της φυτὰ, τὰ ἀγρωστώδη, καὶ τὸ ζουμί της τὸ πίνουν γιὰ τὴ νεφρολιθίαση οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμη τοῦ Διοσκορίδη ⁴, τοῦ Γαληνοῦ ⁵, τοῦ Ἀέτιου ⁶ καὶ τοῦ Παύλου τοῦ Αἰγινήτη ⁷.

ἄνγαθος καὶ ἄνγαθ-θος (ὀ) : τὸ κοινὸ γαῖδουράγκαθο, ὁ ἄκανθος τοῦ Ἀριστοτέλη ⁸, τοῦ Θεόκριτου ⁹ καὶ τοῦ Διοσκορίδη ¹⁰.

1. Ὑλ. ἰατρ. 2, 98.

2. *Θουκυδ.* 2, 36, 1.

3. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

4. Ὑλ. ἰατρ. 4, 29.

5. *Γαλην.* 11, 810.

6. Ἀέτ. 1 (στή λ., ἀγρωστis).

7. *Παῦλ. Αἰγιν.* 7, 3 (στή λ. ἀγρωστis).

8. Ἀπόσπ. 269.

9. *Εἰδύλλ.* 1, 55.

10. Ὑλ. ἰατρ. 3, 17.

- ἀθρόμβη** (ή) : τὸ ἀρωματικὸ φυτό θρούμπη, ἢ θύμβρα τοῦ Εὐπολῆ¹¹, τοῦ Θεόφραστου¹² καὶ τοῦ Διοσκορίδῃ. Κατὰ τὸν τελευταῖο τὸ γνῶριμο τοῦτο φυτό, ἢ θύμβρα, εὐδοκιμεῖ «ἐν λεπτογείοις καὶ τραχέσι τόποις» καὶ εἶναι «ὁμοία θύμῳ»¹³, δηλ. μοιάζει μὲ τὸ θυμάρι.
- ἀκισσαρὲ καὶ ἀκισσαριά** (ή) : ὁ ἀρχαῖος κίσσαρος, κίσθαρος καὶ κίσθος. Τὰ φύλλα του εἶναι ἄριστο ἀντισηπτικὸ καὶ ἐπούλωτικὸ στὶς πληγές. Αὐτὴ τὴν πληροφορία ἔχουμε ἀπὸ τὸ χωριὸ Χριστὸς τοῦ νησιοῦ τοῦ Ἰκαροῦ¹⁴. Καὶ κατὰ τὸν πατέρα τῆς Ἑλληνικῆς Φαρμακολογίας, τὸν Διοσκορίδῃ, τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ «καταπλασθέντα νομάς ἐφίστησι, σὺν κηρωτῇ δὲ πυρίκαυτα καὶ παλαιὰ ἔλκη ἰᾶται»¹⁵.
- ἀκόνυζα καὶ ἀκονυζέ** (ή) : ἡ θήλεια κόνυζα τοῦ Θεόφραστου¹⁶, ἡ βαρύοσμος κόνυζα τοῦ Διοσκορίδῃ¹⁷, ποὺ ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ μέχρι τὶς μέρες μας τὴ χρησιμοποιοῦσαν καὶ τὴ χρησιμοποιοῦν σὰν ἓνα καλὸ ἐντομοκτόνο. Σὲ πολλὰ μέρη τὸ φυτό αὐτὸ τὸ λένε ψύλληθρο, γιὰ τὸ ἔστρωναν κάτω ἀπὸ τὰ κρεβάτια τῶν σπιτιῶν καὶ σκότωναν τοὺς ψύλλους. Καὶ ὁ Διοσκορίδῃς τὰ ἴδια μᾶς πληροφορεῖ : «δύναται δὲ ὁ θάμνος σὺν τοῖς φύλλοις ὑποστρωννύμενος καὶ θυμιώμενος θηρία διώκειν καὶ κώνωπας ἀπελαύνειν· κτείνει δὲ καὶ ψύλλους»¹⁸.
- ἀλισφακιά καὶ μελισπακιά** (ή) : τὸ ἐλελίσφακον.
- ἀλωῖνα** (ή) : ἀντὶ ἀνωδίνα, καὶ τοῦτο ἀντὶ ἀνωνίδα. Ἡ ἀρχαία ἀνωνίς¹⁹ ποὺ εἶναι ἓνας παράλληλος τύπος τοῦ ὄνωνις ἢ ὄνωνίς.
- ἀνδραχλος** (ὀ) : τὸ δασικὸ δέντρο Κόμαρος ἢ ἀνδράχνη, ἢ κοινὴ ἀγριοκουμαριά, ἢ ἀνδράχλη τοῦ Θεόφραστου²⁰, ἢ ἀνδραχνος τοῦ Πausανία πού, ἀναφέροντας στὴν Περιήγησή του γιὰ τὸ δασωμένο Ἑλικῶνα, μᾶς λέγει : «Καὶ οἱ τῆς ἀνδράχνου θάμνοι παρέχονται τὸν πανταχοῦ καρπὸν αἰξίν ἡδιστον»²¹.
- ἄριος** (ὀ) : τὸ δασικὸ δέντρο Δρῦς ἢ ἀρία, ἢ ἀρία τοῦ Θεόφραστου²².
- ἄρτηκας** (ὀ) : τὸ φυτό Νάρθηξ ὁ κοινὸς (*Ferula communis*), ὁ νάρθηξ τοῦ Θεόφραστου²³ καὶ τοῦ Διοσκορίδῃ²⁴. Στὸ κούφιο στέλεχος του ὁ Προμηθεὺς ἔβαλε τὸ κλεμμένο ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο «πῦρ» γιὰ νὰ τὸ φέρει στὸν πρωτόπλαστο ἄνθρωπό του : «κλέψας πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν ἐν κοίλῳ νάρθηκι»²⁵.
- ἀσπάλαθρας** (ὀ) καὶ **ἀσπόφιλας** (ὀ) : τὰ φυτὰ ἀσπάλαθος (ὀ) καὶ ἀσφόδελος (ὀ).

11. Εὐπολ. 14, 5.

12. Φυτ. αἰτ. 3, 1, 4.

13. Ὑλ. ἰατρ. 3, 37.

14. Ἀπὸ δελτίο τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

15. Ὑλ. ἰατρ. 1, 97.

16. Φυτ. ἰστ. 6, 2, 6.

17. Ὑλ. ἰατρ. 3, 121, 1.

18. Ὑλ. ἰατρ. 3, 121, 2.

19. Διοσκορ., Ὑλ. ἰατρ. 3, 18.

20. Φυτ. ἰστ. 1, 5, 2 καὶ 1, 9, 3.

21. Πausαν. 9, 28, 1.

22. Φυτ. ἰστ. 3, 16, 3.

23. Φυτ. ἰστ. 1, 2, 7.

24. Ὑλ. ἰατρ. 3, 77.

25. Ἡσίοδ., Θεογ. 566-567.

- ἀσταρακιά (ή) και ἀστοιβή (ή) : οἱ θάμνοι στύραξ ²⁶ και στοιβή ²⁷ τῶν παλαιῶν μας προγόνων.
- ἀφρωνιά και βρωνιά (ή) : Ἔτσι λέγεται στό Περδίκι και στόν Κάμπο τῆς Ἰκαρίας ἀντίστοιχα ἡ βρυωνία τοῦ Διοσκορίδη ²⁸ και τοῦ Γαληνοῦ ²⁹, πού τὰ βλαστάρια της μέ τις διουρητικές τους ἰκανότητες εἶναι γνωστά ἀπό τὰ παλιά τὰ χρόνια μέχρι σήμερα.
- ἀχινόποδας (ὀ), ἀχινόποδο (τό) και χινοπόδι (τό) : Ἔτσι λέγεται σέ διάφορα μέρη τῆς Ἰκαριακῆς γῆς ὁ ἀγκαθερός θάμνος ἐχινόπους τῶν ἀρχαίων, ὁ Ἐχινόπους ὁ ἀκανθόκλαδος (*Gemista acanthoclada*) τῶν βοτανολόγων μας.
- ἀχλάδα (ή) : ἡ ἀγριαπιδιά, ἡ μεσαιωνική ἀχλάς ³⁰, ἡ ἀχράς τῶν ἀρχαίων.
- ἀψιθιά (ή) : ἡ ἀψινθία τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Τραλλιανοῦ ³¹, τὸ ἀψίνθιον τοῦ Θεόφραστου ³² και τοῦ Διοσκορίδη ³³.
- βρῆχο (τό) : ἡ φτέρη και νερόβρηχο (τό) : τὸ ἀδιάντον. Βρηχωτή ἐπίσης εἶναι ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας στόν Εὐδηλο. Στό νοῦ μας ἔρχονται τὰ παλαιὰ ὀνόματα τοῦ φυτοῦ βρῆχος (ή) ³⁴, βλῆχρον (τό) ³⁵, βλῆτρον (τό) ³⁶, βλάθρον ³⁷, βλάχνον ³⁸ και βλάχρον ³⁹.
- δρῦς (ὀ) : ἡ βαλανιδιά, ἡ δρῦς ἢ ὁ δρῦς τῶν ἀρχαίων.
- ἐρνιά και ἐρινέ (ή) : ἡ ἀγριοσυκιά, ὁ ἐρινεός.
- θιλύκι (τό) : Ἔτσι λένε στό χωριὸ Καρκινάγρι ἓνα θαμνόδεντρο μέ φύλλα στό σχῆμα και τὸ χρώμα τῆς ἐλιάς και στήν ἴδια μέ τὴν ἐλιά οἰκογένεια. Εἶναι ἡ ἀείφυλλος «φιλύκη» τοῦ Θεόφραστου ⁴⁰. Ἄς σημειωθεῖ πῶς τὸ δέντρο εἶναι γνωστὸ στό νησί και μέ τὰ ὀνόματα λέπρινος και λιόπρινας, δηλαδή ἐλαιόπρινος.
- καυκαλίδα (ή) : τὸ μοσκολάχανο καυκαλῖς τοῦ Θεόφραστου ⁴¹, τοῦ Νίκανδρου ⁴², τοῦ Διοσκορίδη ⁴³ και τῶν Γεωπονικῶν ⁴⁴.

26. Ἡρόδ. 3, 107. Στράβ. 12, 7, 3. Πλούταρχ., Λύσανδρ. 28.

27. Ἰπποκρ., Γυναικ. 2, 186. Θεόφρ., Φυτ. ἱστ. 6, 13. Διοσκορ., Ὑλ. ἰατρ., 4, 12.

28. Ὑλ. ἰατρ. 4, 183, 2.

29. Γαλην. 11, 828.

30. Σχόλ. Θεόφρ. Εἰδύλλ. 1, 134.

31. Ἀλέξ. Τραλλ. 1, 10.

32. Φυτ. ἱστ. 1, 12, 1.

33. Ὑλ. ἰατρ. 3, 23.

34. Θεόφρ., Φυτ. αἰτ. 1, 7, 4. Ψευδο-Διοσκορ. 3, 31.

35. Διοσκορ., Ὑλ. ἰατρ. 4, 184.

36. Νίκανδρ., Θηρ. 39.

37. Ἡσύχ.: βλάθρον· φυτὸν πτέρει ὄν ὅμοιον, ὅπερ ἔνιοι βλάχνον.

38. Φαν. ἱστ. 25, Σχολ. Νίκανδρ. Θηρ. 39.

39. Ἡσύχ. στή λ. βλάχνον.

40. Φυτ. ἱστορ. 1, 9, 3, και 3, 3, 1.

41. Φυτ. ἱστορ. 7, 7, 1.

42. Θηρ. 843.

43. Ὑλ. ἰατρ. 2, 139.

44. Γεωπον. 12, 32.

- κέγχρος* (ὄ) : τὸ καλαμπόκι. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου κέγχρου ἔμεινε στὸ φυτό ποὺ ἀργότερα ἀρχισαν νὰ καλλιεργοῦν, τὸν ἀραβόσιτο, τὸ καλαμπόκι.
- κολοκάσι* (τὸ) καὶ *κολοκασιά* (ῆ) : τὸ φυτό Κολοκασία ἢ τῶν ἀρχαίων (*Colocassia antiquorum*) τῶν βοτανολόγων μας ⁴⁵, τὸ κολοκάσιον τοῦ Νίκανδρου ⁴⁶, τοῦ Δίφιλου ⁴⁷ καὶ τοῦ Διοσκορίδη ⁴⁸, ἢ κολοκασία τοῦ Πλίνιου ⁴⁹.
- κρίταμα* (τὸ) : τὸ φυτό κληῖθμον, ποὺ φυτρώνει πάντα σὲ παραλιακὰ μέρη, «φυόμενον ἐν πετρώδεσι καὶ παραθαλασσίοις τόποις» κατὰ τὸν Διοσκορίδη ⁵⁰.
- κύπερη* (ῆ) καὶ *λάπαθο* (τὸ) : δύο ἄλλα πάλι φυτὰ ποὺ κράτησαν τὸν ἀρχαϊσμό τους : *κύπειρος* (ῆ), *λάπαθον* (τό).
- μανίτες* (οἶ) : οἱ ἀρχαῖοι ἀμανῖται (51), τὰ μανιτάρια τῆς κοινῆς.
- μανδραούρα* (ῆ) : ὁ ἄρρην καὶ ὁ θῆλυσ μανδραγόρας τοῦ Διοσκορίδη ⁵². «Εἶναι μερικὲς μαντραοῦρες ποὺ λέγονται ἀρσενικὲς καὶ μερικὲς θηλυκὲς. Οἱ τσαταλωτὲς εἶναι ἀρσενικὲς» ⁵³. Ὁ λαϊκὸς μας πληροφοριοδότης μὲ τὸ δικό του τὸ στόμα μᾶς ξαναλέει παλιὲς δοξασίες γιὰ τὴ φύση τοῦ φυτοῦ, δοξασίες τῆς ἐποχῆς τοῦ πατέρα τῆς Ἑλληνικῆς Φαρμακολογίας, τοῦ Διοσκορίδη ⁵⁴.
- μελάθι* (τὸ) : ὁ σπόρος τοῦ κρομμυδιοῦ. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ «μελάνθιον», τοῦ Ἰπποκράτη ⁵⁵ καὶ τοῦ Διοσκορίδη ⁵⁶, τὸ γνωστὸ σήμερα κίμινο, ποὺ τὰ ἀρωματικά του σπέρματα τὰ βάζουμε ἀκόμα ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ σὲ φαγητὰ καὶ γλυκύσματα.
- μερσινὲ* ἢ *μερσινιά* (ῆ) καὶ *μόπλευρο* (τὸ) : τὰ φυτὰ μυρσίνη καὶ βούπλευρος ⁵⁷.
- πρίνος* (ὄ) : ὁ ὄρεινός πρίνος τοῦ Θεόφραστου ⁵⁸.
- ράπη* (ῆ) : τὰ στελέχη τῶν δημητριακῶν ποὺ ἀπομένουν στὸ χωράφι μετὰ τὸ θερισμό. Εἶναι ἡ ράπα τοῦ Ἡσύχιου ⁵⁹.
- σάψυχος* (ὄ) καὶ *σάψυχο* (τὸ) : τὸ εὐῶδες σάμψυχον τοῦ Διοσκορίδη, ποὺ ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὰ παλιὰ μέχρι σήμερα «τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ πινόμενον ἀρμόζει ἐπὶ ἀρχομένων ὑδροπικῶν καὶ δυσουρούντων καὶ στροφουμένων» ⁶⁰.
- σιρίδα* (ῆ) : ἡ ἀρχαία σέρις, δηλαδὴ τὸ ἄγριο ραδίκι, σώζεται σήμερα στὸ νησί τοῦ

45. Δημ. Σ. Καββάδα, Βοτανικόν - Φυτολογικόν Λεξικόν, τόμ. Δ', σ. 2018.

46. Ἀπόσπ. 82.

47. Δίφιλ., (στὸν Ἀθήν. 3, 73α).

48. Ὑλ. ἰατρ. 2, 106.

49. Nat. hist. 21, 87.

50. Ὑλ. ἰατρ. 2, 129.

51. Νίκανδρ., Ἀποσπ. 79. Γαλην. 6, 656. Εὐστάθ., Ὑπομν. Ὀμ. Ἰλ. 290, 3.

52. Ὑλ. ἰατρ. 4, 75.

53. Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 859, σ. 55.

54. Ὑλ. ἰατρ. 4, 75.

55. Γυναικ. 1, 74.

56. Ὑλ. ἰατρ. 3, 79.

57. Νίκανδρ., Θηρ. 585.

58. Φυτ. ἱστ. 3, 3, 1.

59. Ἡσύχ.: ράπα τὴν καλάμην, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀυλοῦντας ραπαύλους.

60. Διοσκορ., Ὑλ. ἰατρ. 3, 39, 2.

φίδα (ή) : εἶναι κέδρος χωρὶς ἀγκάθια πού ζεῖ κοντὰ στὴ θάλασσα, ἡ παλαιὰ ἀρκευθὶς (ἀρκευθίδα>φίδα) ⁷⁸.

χομολιά (ή) : ὁ φυλλόκανθος χαμαιλέων τοῦ Θεόφραστου ⁷⁹ ἢ λευκὸς χαμαιλέων τοῦ Διοσκορίδη ⁸⁰, πού ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ καὶ πὶο πολὺ οἱ γυναῖκες, μασοῦσαν τὴν κόλλα πού ἐβγαζαν τ' ἀγκαθερὰ φύλλα καὶ ὁ καρπὸς τοῦ φυτοῦ ἀντὶ γιὰ μαστίχη· «ὄ ἀντὶ μαστίχης αὐτῶ αἱ γυναῖκες χρῶνται» μᾶς λέγει ὁ Διοσκορίδης ⁸¹.

χόρτος (ὀ) : κάθε ἀγριόχορτο προτοῦ ξεβλαστήσει, ὁ ἀρχαῖος χόρτος.

ψακόχορτο (τὸ) : Ἔτσι λέγεται, τέλος, ἓνα πικροχόρτι πού γίνεται σὲ ὑγρὰ λιβάδια, τὸ γνωστὸ μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ του ὄνομα Ἐρυθραία τὸ Κενταύρειον (Eruthraea Centaurea). Τὸ πρῶτο συνθετικὸ τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐπίθετο ψιακὸς > ψακός, ὁ ψίαξ τοῦ Ἡσύχιου ⁸².

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

78. Βλ. Ἱστορ. Λεξικὸ στὴ λ. ἀρκευθίδα. Κατὰ τὸν Γ. Ι. Χατζιδάκι (MNE 2, 222) ἀπὸ τὴ λ. ἀρκευθίδα «ἐλήφθη μόνον τὸ τέλος, ὡσεὶ ἦν σύνθετον, ὅθεν φίδα (ἀντὶ φτίδα) ἐν Θήρα, Νάξω, Ἄμοργῶ, Φολεγάνδρω, Ἰκάρω».

79. Φυτ. ἱστ. 6, 4, 8.

80. Ἰλ. ἱατρ. 3, 8.

81. Ἰλ. ἱατρ. 3, 8.

82. Ἡσύχ. στὴ λ. ψίακα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ *

1. Εισαγωγικά

Ἡ μεγάλη επίδραση πού ἀσκεῖ ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα στὶς διαλεκτικὲς περιοχὲς τῆς πατρίδος μας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ ραγδαία ὑποχώρηση πολλῶν διαλεκτικῶν στοιχείων. Ἡ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων παλαιότερων ἐποχῶν πού γράφτηκαν σὲ τοπικὸ ἰδίωμα ἢ ἔχουν ἔντονο διαλεκτικὸ χρῶμα μπορεῖ κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις νὰ ἀποτελέσει ἕναν ἔμμεσο τρόπο γιὰ νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὶς διαλεκτικὲς ἰδιομορφίες ἐνὸς τόπου¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ λογοτεχνία μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλὰ στὴ διαλεκτολογία².

Στὴ μελέτη αὐτὴ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος πού παρουσιάζει ἀναμφισβήτητα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον: Ποιὰ εἶναι μέχρι σήμερα ἡ προσφορὰ τῶν διαλέκτων καὶ τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας³, ποιὰ εἶναι τὰ ὄρια καὶ οἱ προοπτικὲς γιὰ τὴν εἰσδοχὴ δια-

* Ἀνακοίνωση πού ἔγινε στὰ πλαίσια τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Συλλόγου Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, 22-30 Νοεμβρίου 1979.

1. Γιὰ τὴ χρήση ἰδιωματικῶν στοιχείων στὴ γλῶσσα θρακῶν λογοτεχνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα βλ. Χρ. Χαραλαμπᾶκη, *Διαλεκτολογία καὶ λογοτεχνία. Ἰδιωματικὰ στοιχεῖα σὲ θράκες λογοτέχνες*, «Θρακικὰ Χρονικά» 35 (1979), 98-107. Γιὰ τὰ ἰδιωματικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα ἀπὸ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας (Κοζάνη, Σιάτιστα, Καταφύγι) βλ. Ἀντ. Γ. Θαβώρη, *Μορφολογικὰ μερικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 77-79.

2. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν διαλεκτολογικῶν ἐρευνῶν στὴν Ἑλλάδα βλ. Dikéos V. Vayacacos, *Le grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes, Avec une bibliographie de 2630 titres*, «Λεξικογραφικὸν Δελτίον» 12 (1972), 81-256. Χρήσιμο εἶναι καὶ τὸ ἐκλαϊκευτικὸ ἔργο τοῦ Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 1981.

3. Ἡ συμβολὴ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλῶσσας δὲν ἔχει ἐκτιμηθεῖ ὅσο πρέπει κυρίως γιὰτὶ λείπουν οἱ σχετικὲς προεργασίες. Ἡ ἀποψη ὅτι «ἡ νεοελληνικὴ μας γλῶσσα... δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ τοπικὰ ἰδιώματα...» δὲν εἶναι σωστή. Βλ. Ἀθ. Ταλιαδούρου, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση συνεχίζεται..., «Νέα Παιδεία» τευχ. 14, Ἀθήνα 1980, σ. 8. Γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας βλ. τὴ μελέτη τοῦ Stam. C. Caratzas, *Die Entstehung der neugriechischen Literatursprache*, «Glotta» 36 (1957), 194-208. Βλ. ἰδιαιτέρα τὶς σελίδες 197, 200 καὶ 206. Σύγκρ. T. Nedélka, *Quelques traits spécifiques de la littérature grecque moderne*, «Graecolatina Pragensia» V, Universita Karlova, Praha 1972, 99-109 καὶ Ε. Κριαρᾶ, Ἡ διγλωσσία στὰ ὑστεροβυζαντινὰ γράμματα καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, «Βυζαντινά» 8 (1976), 213-243.

λεκτικῶν στοιχείων — λεξιλογικῶν, μορφολογικῶν, φωνολογικῶν κ.ά. — στή γλώσσα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πεζογραφίας καὶ γενικότερα στήν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα ⁴.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἔζησαν τὰ παιδικὰ τους χρόνια σὲ κάποιον διαλεκτικὸ περιβάλλον χρησιμοποιοῦν στὸ ἔργο τους ἰδιωματικὲς λέξεις, πολλές φορές ἐντελῶς αὐθόρμητα, χωρὶς νὰ τὸ ἔχουν οἱ ἴδιοι συνειδητοποιήσει ⁵.

Ἡ παρουσία διαλεκτικῶν στοιχείων στὰ ἔργα τῶν νεοελλήνων λογοτεχνῶν δὲν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης ⁶. Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκε εὐκαιριακὰ ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ⁷ στὰ πλαίσια τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης καὶ τῶν ἀγώνων του γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς καὶ ὁ Ἀγαπητὸς Τσοπανάκης ⁸ κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν ποιητικῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας. Ὁ πρῶτος ποὺ καθόρισε τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ κινηθεῖ ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι ὁ Α. Mirambel σὲ δύο σύντομες σχετικὰ ἀνακοινώσεις του σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια ⁹. Μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Α. Mirambel θὰ ἀσχοληθοῦμε διεξοδικὰ πιὸ κάτω.

4. Ὅπως ὑποστήριξε ὁ Ν. Ἀνδριώτης, Τὸ ὕφος καὶ τὰ προβλήματα του στή γλώσσα μας, «Γράμματα» 5 (1944), 28-34, 86-96, 134-141 = Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 507-541, βλ. σ. 521, «ἂν ἓνα ἔθνος ἔγραφε μόνο λογοτεχνία, ὁ δρόμος ὁ σωστὸς θὰ ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἔδειξε ὁ Ψυχάρης: Σύνορα ἀδιάβατα πρὸς τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴν ἀρχαία. Ἀντίθετα, κανένα σύνορο πρὸς τὴν κοινὴ λαϊκὴ γλώσσα. Σὰν τὴ μέλισσα ποὺ ὅσο βαθύτερα τρυπῶνει στὸ λουλούδι τόσο ἀφθονώτερα σηκώνει στὰ φτερά της ἀπὸ τὴν εὐωδιαστικὴ γύρη τους, ἔτσι καὶ ἡ λογοτεχνία, ὅσο βαθύτερα κατεβαίνει στή γλώσσα τοῦ λαοῦ, τόσο καλύτερα νιώθει τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, τόσο ἀφθονώτερα πασπαλίζεται ἀπὸ τὸ χρυσάφι της. Ἀκόμα καὶ πρὸς τὰ ἰδιώματα καὶ πρὸς τὰ argot ὅταν τὸ αἰσθητικὸ κριτήριον τοῦ λογοτέχνη τὸ βρίσκει σκόπιμο γιὰ τὴ δημιουργία κατάλληλης γεωγραφικῆς ἢ κοινωνικῆς ἀτμόσφαιρας, δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν περιορισμοί, γιατί, ὅπως ξέρουμε, ἡ φυσικὴ καὶ ἀβίαστη ζωὴ τῆς γλώσσας κινεῖται μέσα στὰ ἰδιώματα (Max Müller)».

5. Βλ. Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη, Ἡ γλώσσα καὶ τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ν. Καζαντζάκη. «Ν. Ἔστια», Χριστούγεννα 1977, σσ. 65-73.

6. Εἶναι εὐχάριστο τὸ γεγονός ὅτι ἀρχίζουν νὰ γράφονται διδακτορικὲς διατριβὲς μὲ θέμα τὴν ἀξιολόγηση τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων σὲ νεοέλληνες συγγραφεῖς. Γιὰ τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα στὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη ἐτοιμάζει διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων ἡ Ἀλίκη Παληοδήμου. Βλ. «Δωδώνη» 8 (1979), 449.

7. Ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν λεξιλογικῶν στοιχείων τῆς δημοτικῆς σὲ πολλές ἐπὶ μέρους μελέτες του. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε στὰ «Ἀπαντα» του, τόμ. 3, 120, 149 κ.έ., 554 κ.έ. τόμ. 4, 328 κ.έ. τόμ. 5, 5 κ.έ., 17-23, 388, 389, 401, 434, τόμ. 7, 548, τόμ. 8, 158 κ.έ., 434 κ.ά.

8. Α. Τσοπανάκη, Συμβολὴ στήν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: «Αἱ Γλῶτται», Ρόδος 1949. Στις σσ. 12-16 ὁ συγγραφέας ἐξετάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν παρουσία διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ ἔργα νεοελλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων τονίζοντας ὅτι «πολὺ διδακτικοὶ μᾶς εἶναι ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη, ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Γρυπάρης, ὁ Καζαντζάκης· στὸν πεζὸ λόγο πολὺ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ σ' αὐτὸ ὁ Μακρυγιάννης».

9. Α. Mirambel, Τὸ πρόβλημα τοῦ κρητικῶν ἰδιωματικῶν στοιχείου στή νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Πεπραγμένα τοῦ Α' διεθνοῦς κρητολογικοῦ συνεδρίου, «Κρητικὰ Χρονικὰ» 15-16 (1961-1962), 159-165 καὶ — L'élément dialectal dans la littérature néo-hellénique: Problèmes et méthodes, Actes du Ier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia 6 (1966), 127-132. Σύγκρ. τοῦ ἰδίου, Ἡ διγλωσσία τῶν τελευταίων αἰώνων

Σήμερα πού από τὸ ἓνα μέρος τὸ «γλωσσικὸ πρόβλημα» δὲν ὑπάρχει πιά, ἀφοῦ ἡ δημοτικὴ μετὰ ἀπὸ τόσους ἀγῶνες πῆρε τὴ θέση πού δικαιωματικὰ τῆς ἀξίζει καὶ ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή τῶν νεοελλήνων ἀπὸ τὸ ἄλλο καταξιώθηκε παίρνοντας ἀξιοζήλευτη θέση στὴν παγκόσμια λογοτεχνία — ὅπως δείχνουν καὶ τὰ δύο πρόσφατα βραβεῖα Nobel — νομίζουμε πὼς ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ μελετηθεῖ σὲ βάθος ἡ γλώσσα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ προσφορὰ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωσή της¹⁰. Τὸ πρόβλημα τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ λογοτεχνία τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἔχει ἐρευνηθεῖ κατὰ τρόπο ἐξαντλητικὸ¹¹. Πολλὲς ἀπὸ τὶς

τοῦ Βυζαντίου ἀρχὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, «Παρνασσός» 8 (1966), 466-472. Στὴ σ. 470 διαβάζουμε: «Ἐνῶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὁ καθαρευουσιανισμὸς εἶχε βᾶσι τοῦ τῆ λογοτεχνία, στὸ 19ο αἰῶνα ἡ λογοτεχνία γίνεται μόνον ἓνα τμῆμα τοῦ καθαρευουσιανισμοῦ καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς «λογοτεχνικῆς γλώσσας» τοποθετεῖται ἀπάνω σὲ μιὰ διαφορετικὴ βᾶσι. Οἱ ιδιωματικὲς γλώσσες φάνηκαν ἱκανὲς νὰ γίνουν ἐνδεχομένως λογοτεχνικὲς γλώσσες». Βλ. τέλος τὶς «Παρατηρήσεις» τοῦ ἰδίου «γιά τὸ ὕφος καὶ τὴν αἰσθητικὴ τῆς γλώσσας» στὸ ἔργο του: Ἡ Νέα Ἑλληνικὴ γλώσσα. Περιγραφή καὶ ἀνάλυση, Μετάφρ. Σταμ. Κ. Καρατζᾶ, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 366-384.

10. Ἡ σπουδαιότητα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν εἶναι μεγάλη ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ ἐθνικὴ γλώσσα διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐντεχνη λογοτεχνία. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου περιπτώσεις πού μιὰ διάλεκτος μπορεῖ νὰ καταξιώθει ὡς λογοτεχνικὴ γλώσσα. Εἶναι ἐνδεικτικὸ λ.χ. τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀνυψώθηκε σὲ λογοτεχνικὴ γλώσσα τὸν 16ο καὶ 17ο αἰ. καὶ θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ εἶχε γίνει ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ λογοτεχνικὴ γλώσσα τῆς Ἑλλάδος σήμερα ἂν δὲν κατακτοῦσαν οἱ τουρκοὶ τὸ 1669 τὴν Κρήτη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ πού ὑποστήριξε ὁ Στ. Ξανθοῦδίδης (Ἐρωτόκριτος, Ἡράκλειον Κρήτης 1915, Εἰσαγωγή σ. 176) ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν Μ. Τριανταφυλλίδη (βλ. Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Α. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1938 (Ἀνατύπ. Θεσσαλονίκη 1981) σ. 84), τὸν Ε. Κριαρά, τὸν Στ. Καρατζᾶ κ.ἄ.

11. Χρήσιμη στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἡ ἀξιολόγηση τῆς σχετικῆς μὲ τὸν διάσημο προβηγκιανὸ ποιητὴ Φρειδερίκο Μιστράλ (1830-1914) βιβλιογραφίας. Ὁ Μιστράλ ἀνύψωσε τὸ περιφρονημένο ἰδίωμα τῆς Προβηγκίας σὲ λογοτεχνικὴ γλώσσα. Καὶ ὁ ἰταλὸς Κάρλο Γκολντόνι (1707-1793) ἔγραψε στὴ βενετσιάνικη διάλεκτο.

Στὴ γερμανικὴ λογοτεχνία ἐμφανίζεται ἀρκετὰ νωρὶς ποίηση γραμμμένη σὲ διάλεκτο. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὸ ἔργο τοῦ Α. Gryphius (1616-1664), Die geliebte Dornrose. Ἄλλοι γνωστοὶ ποιητὲς πού ἔγραψαν σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο: Κ. Groth, F. Reuter, F. Stoltze, G. Queri κ.ἄ. Μεγάλῃ χρήσῃ διαλεκτικῶν λέξεων, ὡς ἰδιαίτερου ὕφολογικοῦ στοιχείου, παρατηρεῖται στὴν ποίηση τοῦ G. Hauptmann (1862-1946): Die Weber, Der Biberpelz, καὶ τοῦ Α. Holz (1863-1929). Βλ. πρόχειρα τὸ ἔργο τοῦ O.F. Best, Handbuch literarischer Fachbegriffe (Definitionen und Beispiele), Frankfurt 1972. Ἐξαντλητικὴ παρουσίαση κατὰ διαλεκτικὲς περιοχὲς τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων πού γράφτηκαν σὲ γερμανικὲς διαλέκτους ἔγινε ἀπὸ τὸν Th. Schumacher, Mundartdichtung (συμπεριλαμβάνει ὅμως καὶ τὴν Prosa-Dichtung) στό: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte (ἐκδ. W. Kohlschmidt - W. Mohr), τόμ. 2, Berlin 1965, σσ. 442-538. Βλ. ἀκόμα τὶς ἐπὶ μέρους εἰδικὲς μελέτες: Remy P., Réflexions sur les mots provençaux dans l'oeuvre d'Henri Bosco. Le substantif ermas, XI Congr. Inter. de Ling. y Filol. Romanicas, Actas Madrid 1968 (1969-1970), τόμ. 2, σσ. 597-608. Schenker W., Die Sprache Max Frischs in der Spannung zwischen Mundart und Schriftsprache. Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germ. Völker, N.F. 31, Berlin 1969. Schuh T., Künstlerischer Wert der Mundart in Schönherr's Dramen. Germanistische Studien. Ἐκδ. J. Erben - E. Thurnherr. Innsbruck Inst. für Vergl. Sprachwiss. der Univ. Innsbruck, 1969, σσ. 237-247.

σχετικές μελέτες θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπα για ανάλογες έρευνες στην Ελλάδα.

Ο νατουραλισμός που εμφανίζεται στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία στα τέλη του 19ου αιώνα, με το να θέτει ως αποστολή της λογοτεχνίας την παρουσίαση της πραγματικότητας του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του έδωσε νέα ώθηση στη διάδοση και χρήση διαλεκτικών στοιχείων. Στην Ελλάδα παρατηρείται αντίστοιχη τάση με την ανάπτυξη της ήθογραφίας¹².

Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με το πρόβλημα των διαλεκτικών στοιχείων στη λογοτεχνία κυρίως του 20ού αιώνα.

2. Διαλεκτολογία και «γλωσσικό ζήτημα». Σύντομη ιστορική ανασκόπηση

Η περιφρόνηση που έδειχναν οι λόγιοι σε κάθε τι το διαλεκτικό έχει βαθιές ρίζες. Αξίζει να διαβάσει κανείς τη μελέτη του Ε. Δ. Κολοκοτσά για τις πρώτες έρευνες των νεοελληνικών διαλέκτων¹³. Οι λόγιοι του μεσαίωνα χρησιμοποιούσαν έντελως αυθόρμητα στοιχεία του σύγχρονου διαλεκτικού λόγου ενώ συγχρόνως τα καταδικάζαν εκφράζοντας τη λύπη τους για την «έκβαρβάρωση» της γλώσσας¹⁴. Οι συγγραφείς ζούσαν κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα να περιφροούν τα ιδιώματα — αφού δεν είχαν επαφή με το λαό — και να τα θεωρούν «βάρβαρα» και «γέλωτος ἄξια». Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Φ. Κουκουλές για τον Θεσσαλονίκη Ευστάθιο και τις απόψεις του για τη σύγχρονή του δημοτική γλώσσα¹⁵. Ο ιεράρχης δεν είχε καθόλου καλές σχέσεις με τη δημοτική γλώσσα της εποχής του, όπως δείχνουν οι σχετικοί χαρακτηρισμοί του για αυτή: *συρφετώδης γλώσσα, χυδαία γλώσσα, ή ιδιωτική παραφθορά, ή ταπεινή διάλεκτος, ή ταπεινή γλώσσα, βαρβαρίζοντες νυν οι πολλοί λέγουσι, ἀγράμματον και παντελώς ιδιωτικόν κ.ά.* Το ίδιο πνεύμα επικρατούσε μέχρι και τον 19ο αιώνα. Αξίζει να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τη «Νέα Σχολή του γραφομένου λό-

12. Είναι αυτονόητο ότι τα περισσότερα ιδιοματικά στοιχεία υπάρχουν στις ήθογραφίες. Βλ. Χρ. Χαλαμπάκη, ἔ.α. σ. 99. Πολλοί κριτικοί της λογοτεχνίας επικρίνουν τη γλώσσα της ήθογραφίας, που την διακρίνει πραγματικά πολλές φορές «ἐκζήτηση στη δημοτική ἐκμετάλλευση» και «έντονος ἐπαρχιωτισμός», παραγνωρίζουν όμως τη συμβολή των παλαιότερων ήθογράφων στη διαμόρφωση της νεοελληνικής λογοτεχνικής γλώσσας. Θα μᾶς ἦταν ιδιαίτερα χρήσιμη μιὰ μονογραφία για τὴ γλώσσα τῆς ἠθογραφίας σὲ σύγκριση μὲ τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ τὰ τοπικὰ ιδιώματα. Ἡ ἠθογραφία ἀπὸ γραμματειακὴ ἀποψη ἐξετάζεται στὴν ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ Μ. Vittì, Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ἠθογραφίας, Ἀθήναι 1974 (2η ἐκδ. Ἀθήνα 1980). Βλ. καὶ Δ. Σ. Λουκάτου, Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ Λαογραφία, Ἀθήνα 1977, σσ. 286-291, ὅπου ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς Λαογραφίας μὲ τὴ Λογοτεχνία.

13. Ε. Δ. Κολοκοτσά, Αἱ πρώται ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευναι τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, «Ἀκαδημία» 1 (1935), 81-100.

14. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι συγκεντρωμένες στὴ μελέτη τοῦ R. Millier, Le Grec modern langue «Barbare», Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 261-286. Στὴ βυζαντινὴ λ.χ. σάτιρα τοῦ Μάζαρι «Ἐπιδημία ἐν Ἄδου», ποὺ γράφτηκε στὰ 1414-1415, βλέπουμε νὰ σατιρίζεται ἡ διάλεκτος τῶν Λακωνῶν σὰν «βαρβαρικὴ».

15. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Γραμματικά, Ἐν Ἀθήναις 1953, σσ. 13-15.

γού» τοῦ Παν. Σούτσου¹⁶ γιὰ νὰ φανεῖ πόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα βρίσκονταν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Σοῦτσος ἐπισκέφθηκε ἕνα χωριὸ κοντὰ στοὺς Δελφούς, στὸ ὁποῖο τὸν ὁδήγησε ἕνας βοσκός. Ὁ Σοῦτσος καταγράφει τὶς ἐντυπώσεις του: «...φιλοξενηθεῖς εἰς τὴν καλύβην αὐτοῦ ὀλίγον ἔστερεῖτο τῆς βουκολικῆς γλώσσης τοῦ Θεοκρίτου καὶ σχεδὸν ἔλεγε μοι:

*Δεῦρ' ὑπὸ τὰν πελέαν ἐσδώμεθα, τῷ τε Πριήπῳ
καὶ τὰν Κρασιάδων κατεναντίον, ἅπερ ὁ θῶκος
τῆνος ὁ ποιμενικός καὶ ταὶ δρύες*¹⁷.

Ἦκουσα αὐτοῦ λέγοντος τὴν δάμαλιν, τὴν αἰγίδα, τὸν χοῖρον τὸν θρεπτόν... Περὶ μίαν ὥραν ἤκουον αὐτοῦ προφέροντος τὰ φωνήεντα, τὰ μὲν μακρά, τὰ δὲ βραχέα καὶ διατηροῦντος τὴν ἀρχαίαν μελωδίαν καὶ πολλάκις ἀπατηθεὶς ὅτι ἔβλεπον τὸν Αἰπόλον τοῦ Θεοκρίτου ἔλαβον κατὰ νοῦν ἀνακράξαι:

*Ἄδύ τοι τὸ ψιθύρισμα καὶ ἅ πίτυς, αἰπόλε, τήνα
Ἄ ποτὶ ταῖς παγαῖσι μελίσσεται, ἀδὺ δὲ καὶ τὸ
συρίσδες»*¹⁸.

Στὰ «Φιλολογικὰ Πάρεργα» τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου¹⁹ διαβάζουμε:

*Υἱῶν σὺ μήτηρ τρεῖς τριῶν κεκλημένη
μιᾶς τε παιδὸς φιλτάτης, ὡς ἀξία
πολλῶν πέφηνας δακρῶν ἐν μητράσιν!
Οὐχ ἡλίου σὴν ὄμμα παμφαές ποτε
κόρην ἐσεῖδεν, ἀλλ' ὑφ' ἐσπέρου καλῶ
ἄστρων τ' ἔλουες κἀκόμιζές νιν φάει,
πλέκουσα χρυσοῦς ἐν δόμοισι βοστρύχους.*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν εἶναι φυσικὰ τίποτε ἄλλο παρὰ «μετάφραση» τῶν πρώτων στίχων τοῦ περίφημου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιούς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη...»

Πολὺ πιὸ μπροστὰ, καὶ συγκεκριμένα τὸ 1818, ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἀπὸ τὴν Πάτρα, δημοσίευσε μετάφραση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» σὲ κακότεχνη καὶ ἀκαλαίσθητη γλώσσα²⁰. Οἱ περιπτώσεις αὐτές, ὅσο μεμονωμένες καὶ ἂν θεωρηθοῦν, εἶναι ἐνδεικτικὲς τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ποὺ γράφτηκαν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν λείπουν μεμονωμένες περιπτώσεις μεταφράσεως εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνικῶν ἔργων σὲ τοπικὰ ἰδιώματα. Στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα» βρί-

16. Παν. Σούτσου, Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 39 κ.έ.

17. Θεοκρίτου 1, 21-23.

18. Θεοκρίτου 1, 1-3.

19. Φιλίππου Ἰωάννου, Φιλολογικὰ Πάρεργα, Ἀθήνησιν 21874, σ. 505.

20. Βλ. τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπὸ τὸν Στυλ. Ἀλεξίου, Ἀθήνα 1980, Εἰσαγωγὴ σ. ρβ'. Σύγκρ. τέλος τὴν πρόσφατη ἔμμετρη «μεταγλώττιση» τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπὸ τὸν Ν. Β. Ροῦτσο, Ἐρωτόκριτος, Ἀθήνα 1978.

σκουμε μεταφρασμένο ένα φιλλανδικό δημοτικό τραγούδι από τὰ ἰταλικά στὴ διάλεκτο τῆς Κάσου²¹. Ὁ Ζ. Παπαντωνίου μετέφρασε ἕνα ποίημα τοῦ Ζάν Ρισπέν («ἡ γριά βαβά μ'») στὴ διάλεκτο τῆς Ρούμελης²². Ὁ ἐλληνογλωσσος ἰταλὸς V. Palumbo μετέφρασε τὸ «Κοράκι» τοῦ ἀμερικανοῦ Edgar Poe (1809-1849) στὴν ἐλληνικὴ διάλεκτο τῆς ἰταλικῆς του πατρίδος²³.

Οἱ μακροχρόνιοι ἀγῶνες τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων γιὰ τὸ γλωσσικό μας ζήτημα ποὺ τόσο πολὺ ἔφθειραν τὶς πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους καὶ δημιούργησαν ἕνα χωρὶς προηγούμενο κλίμα φανατισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας²⁴ στράφηκαν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὄρου «μητρικὴ γλώσσα». Ἀπαίτηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης ἦταν ἡ καθιέρωση τῆς μητρικῆς γλώσσας στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Οἱ καθαρευουσιάνοι ἔδωσαν σκόπιμα διαφορετικὸ νόημα στὸν ὄρο «μητρικὴ γλώσσα». Τὴν ταύτισαν μὲ τὴν τοπικὴ διάλεκτο καὶ ἰσχυρίσθηκαν ὅτι ἡ ἐπισημοποίησή της θὰ ἐπέφερε χάος στὴ γλωσσικὴ ἐπικοινωνία τῶν νεοελλήνων.

Ὁ Ἀχ. Τζάρτζανος²⁵ λέγει ὅτι μητρικὴ γλώσσα εἶναι «σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ ἡ γλώσσα τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς κωμοπόλεως ἢ τῆς πόλεως στὴν ὁποία θὰ μένη ἡ οἰκογένεια τοῦ παιδιοῦ, καὶ παραπέρα ἡ γλώσσα τῆς ἐπαρχίας ἢ τοῦ νησιοῦ ὅπου θὰ βρῖσκεται τὸ χωριὸ αὐτὸ ἢ ἡ πόλις». Ὁ Τζάρτζανος, λαμπρὸς μελετητῆς τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, παραθέτει διαλεκτικὰ κείμενα ἀπὸ διάφορες περιοχὲς ποὺ δείχνουν τὸ χάος ποὺ θὰ ἐπικρατοῦσε στὰ σχολεῖα ἂν δὲν ὑπῆρχε ἐνιαία γλώσσα.

Ἐνάντια στὴ διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας ἀντιτάχθηκε μὲ ὀλόκληρες μελέτες τοῦ ὀ πρωτεργάτης τῆς καθιέρωσης τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας Μ. Τριανταφυλλίδης. Ἀξίζει νὰ ἀνθολογήσουμε μερικὲς σκέψεις του πάνω στὸ ἐπίμαχο αὐτὸ θέμα:

Ἀπαντα τόμ. 4, 328: «Ἡ γλώσσα ποὺ μιλεῖ ἕνας λαός... ἀλλάζει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, ἀλλάζει ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά... Ἐνα πολιτισμένο

21. Περιοδ. «Πανδώρα», τόμ. 10 (1859), ἀριθμ. φύλ. 229, σ. 312: Ἔσμα Φιλλανδῆς τινος χωρικῆς μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ εἰς τὴν διάλεκτον καὶ προφορὰν τῶν Κασίων ὑπὸ Ν.Γ.Μ. Οἱ πρῶτοι στίχοι:

Ὁχ ὁ ἀρμαστὸς μ' ἂν ἤρκετο κ' εὐριζε
ν' ἐκεῖνος ἀποῦ ἠώρου!
Τῶ λόγκου εἰς τὸ στόμα του φίλ' ἤθε' νὰ κολλήσω,
κι ἄς ἦτο καὶ κατὰμουσγο κι' ἀποῦ τοῦ Λύκου τό 'μα.

22. Ν. Ἀνδριώτης, «Ν. Ἐστία» 16 (1934), 765.

23. V. Palumbo, Allan Poe, Il corvo, o Kraulo — the raven, in duo traduzioni nel metro dell'originale Italiana e greco-salentina, Καλημέρα 1913. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδης, Ἀπαντα τόμ. 4, 330. Βλ. καὶ τὸ ποίημα *Raven* τοῦ Γ. Σεφέρη, Ποιήματα¹³ 1981, σσ. 143-145.

24. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ἀκραῖο ἐπιχείρημα τοῦ Σπ. Α. Βλαντῆ στὸν πρόλογο τῆς μελέτης του: Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰταλῶν, «Ἐπιφυλλίδες» 1 (1927), τεύχ. Ζ': «Ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναγνωσθῆ (sc. ἡ μελέτη του) παρὰ τῶν (= «καθαρευόντων») — ἐὰν ἀναγνωσθῆ — ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ γραφῆ ἡ διατριβὴ εἰς καθαρεύουσιν, διότι ἂν ἐγράφετο εἰς δημοτικὴν οὐδὲ ἀπλοῦ βλέματος θὰ ἐκρίνετο ἴσως παρ' αὐτῶν ἀξία».

25. Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα. Πῶς ἐμφανίζεται τώρα καὶ ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ λύσις του, Ἐν Ἀθήναις 1934, σσ. 7-8.

ἔθνος χρειάζεται κάτι πιὸ στερεὸ καὶ μόνιμο: Πρέπει νὰ μορφώσῃ τὴ γλῶσσα του ὥστε νὰ δημιουργηθῆ ἓνας ἀπόλυτος κοινὸς τύπος... πού θὰ τὸν χρησιμοποιοῦν γράφοντας ὅλοι παντοῦ καὶ πάντοτε... Ἐκτὸς τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων δὲ θὰ κρατήσῃ παρὰ ὅ,τι καταστάλαξε στὴν κοινὴ γλῶσσα».

Ἐκτὸς 4, 330: «Ὁ δημοτικισμὸς δὲν ἔχει ἀναπόφευγὴ συνέπειά τὴν χρῆσιν καὶ κατάχρησιν τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων... Ὄταν μάλιστα ἀναδειχθῆ σ' ἓνα ἔθνος μιὰ κοινὴ γλῶσσα καὶ ξεπέσουν ἔτσι τὰ ἰδιώματά του καὶ περιοριστῆ ἡ χρῆσις τους, κάποια θέσις θὰ τοὺς διατηρηθῆ ὡστόσο πάντα στὴ λογοτεχνία».

Ἐκτὸς 8, 158-159: «Οἱ διάλεκτοι ἑνὸς λαοῦ εἶναι καὶ αὐτὲς μιὰ ἀπὸ τὰς πολυτιμότερες πηγὰς γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς γραφομένης του καὶ θὰ ἦταν λάθος καὶ ἀσυχώρητη στενοκεφαλιά ἂν ἤθελε κανεὶς ν' ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὴν κοινὴν γλῶσσαν καθεμίαν ὁμορφὴν λέξιν, ἓναν τύπον πού ἐκφράζει κάτι ξεχωριστό, ἓναν ἰδιωτισμὸν, μόνον καὶ μόνον γιὰτὶ ἔτυχε νὰ εἶναι διαλεκτικὸς... Ὅλες (οἱ ξένες γλῶσσες) ἔχουν πλουτιστῆ ἀπὸ τὰ ἰδιώματα καὶ πολλὰ φορὲς μάλιστα μεγάλοι λογοτέχνες συνειδητὰ ἐργάστηκαν γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν... Ὁ Goethe ἔδειχνε ἰδιαίτερη προσοχὴ γιὰ τοὺς διαλεκτικὸς τύπους».

Ὁ Τριανταφυλλίδης (Ἐκτὸς τόμ. 5, 6 καὶ 7, 542) τονίζει σὲ πολλὰς μελέτας του ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε τὰ περιττὰ ἰδιωματικὰ λεξιλογικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἄλλο τόσο δὲν πρέπει νὰ περιοριστοῦμε μόνον σὲ ὅσα ξέρουν οἱ «ἐν μέσῃσι Ἀθηναῖσι οἰκοῦντες», ὅπως ἀξίωσαν οἱ συντηρητικοὶ τῆς γλώσσας.

Ἐκτὸς τὸ ἓνα μέρος ἔχουμε τοὺς «προγονόπληκτους», ὅπως εἶναι οἱ Π. Σουῦτσος, Κ. Κόντος, Δ. Μαυροφρύδης²⁶, Π. Καρολίδης²⁷ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν «συντηρητικὸν» σοφὸν γλωσσολόγον Γ. Χατζιδάκι²⁸ πού σὲ μερικὰ ὅμως σημεῖα τὸν κατηγοροῦσαν ἄδικα οἱ ἀντίπαλοί του. Ὁ Κ. Ἀμάντος²⁹ ἀκολουθεῖ τὸ δρόμον πού χάραξε ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐμφανίζεται ὅμως πιὸ προοδευτικὸς.

26. Δ. Ι. Μαυροφρύδου, Σύνοψις τῆς ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, «Φιλίστωρ» 1 (1861), 295: «Ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ θὰ γείνη μετ' ὀλίγον μιὰ γλῶσσα, ἡ ὅποια, χωρὶς νὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὴν ἀρχαίαν περισσότερον παρ' ὅσον τῶρα, δὲν θὰ ἔχη τίποτε νὰ ζηλεύσῃ ἀπὸ ταύτην».

27. Ὁ Π. Καρολίδης ἔγραφε στὴν ἐφημ. «Ἀθηναῖς» τῆς 14ης Ἰουνίου 1908: «Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ Γραμματικὴ νεοελληνικῆς γλώσσας. Εἶναι τόσον μικρὰ ἡ διαφορὰ ἀρχαίας καὶ νέας, ὥστε δὲν παρίσταται ἀνάγκη δύο Γραμματικῶν». Πβ. Ἰακ. Ε. Ζαρράφτου, Ὁ Ἀγᾶς, κωμῶδία εἰς τρεῖς πράξεις, Ἐν Ἀθηναῖσι 1910, πρόλογος, σ. ζ': «Ὅλοι αἱ τῆς ἀρχαίας γλώσσας μεταβολαὶ καὶ παθήσεις εἰσὶν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τῆς σημερινῆς».

28. Ὁ Γ. Χατζιδάκις (βλ. πρόχειρα, Σύντομος Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, Ἐν Ἀθηναῖσι 1915, σ. 129) προτιμᾷ μεταξὺ «ἀρχαϊσμοῦ» καὶ «χυδαῖσμοῦ» λέξεις πού μᾶς συνδέουν μὲ τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν. Βλ. τοῦ ἰδίου, «Ἐστία» 16 (1883), 425: «Νὰ παραλαμβάνωνται ἐκ τῆς δημώδους γλώσσας μετ' ἐξακρίβωσιν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ὅ,τι ἡ πείρα διδάξῃ ἡμᾶς ὅτι εἶναι χρηστὸν καὶ δυνατὸν». Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Χατζιδάκις ἐπέκρινε τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων γνέθω, στάνη (ἀντὶ ποιμνιοστάσιον, αἰγιοστάσιον), ρόβι, σανὸς κ.ἄ. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις Σεβαστοπούλειου 1918, σσ. 7-8. Σύγκρ. Μ. Τριανταφυλλίδης, Ἐκτὸς τόμ. 5, σ. 6.

29. Κ. Ι. Ἀμάντου, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, Ἀθηναῖσι 1920, σσ. 8-9 (Ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν «Ἀνθρωπότητα», ἀριθμ. 2): «Κοινὸν ἐλάττωμα τῆς μαλλιαρῆς καὶ τῆς λεγομένης δημοτικῆς εἶναι ἡ ἀφθονὸς χρῆσις σημερινῶν διαλεκτικῶν στοιχείων... Ὅποιος θέλει τὴν ἐπιβολὴν οἰωνδῆποτε

Στους στενούς γλωσσολογικούς κύκλους προκάλεσε ζωνηρό ενδιαφέρον ή θεωρία που υποστήριξε κυρίως ο Α. Μπούτουρας³⁰ ότι πολλές λέξεις της δημοτικής μπορούν να ερμηνευθούν από ιδιωματικούς γλωσσικούς τύπους³¹. Ο Στ. Ψάλτης³² σε άρθρο του στο περιοδικό «'Αθηνά» επικρίνει με δριμύτητα τη θεωρία του Μπούτουρα — ή οποία όμολογουμένως σε πολλά σημεία δεν πείθει — σήμερα όμως είναι φανερό πόσο μακριά από την πραγματικότητα βρισκόταν ο Ψάλτης, λαμπρός κατά τὰ ἄλλα φιλόλογος καὶ γλωσσολόγος³³. Ο Ψάλτης, ἔ.ἄ. σ. 189, διερωτᾶται: «Θὰ δυνηθεῖ ὁ Μπούτουρας νὰ παρουσιάσῃ λέξεις τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος φερούσας γνήσιον τὸν κρητικὸν ιδιωματικὸν χαρακτήρα ὡς π.χ. λέξεις εἰς -ε: ἀπαλαρέ, εἰς -ές: ὁ βορές, κατέχω = ἐννοῶ καὶ ἄλλας ὡς εἰσαχθείσας εἰς τὴν σήμερον λαλουμένην κοινήν;» Τὴν ἀπάντησιν τὴν ἔδωκε 40 περίπου χρόνια ἀργότερα ὁ Α. Mirambel (βλ. σημ. 9) σὲ ἄρθρο του στὸ ὁποῖο ἐπισημαίνει τὴν παρουσίαν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ κρητικοῦ διαλεκτικοῦ στοιχείου στὴ διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

Ἡ περιφρόνησις που ἔδειξαν οἱ καθαρουμενιστὰς στὶς διαλέκτους ἔφτανε πολλὰ φορὲς τὰ ὅρια τοῦ παραλόγου, ὅπως τονίζει καὶ ὁ γνωστὸς μελετητὴς τῆς γλώσσας μας Α. Thumb³⁴. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις που χρησιμοποιοῦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρῆς γὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ³⁵: *Γλῶσσα τῶν χαμάληδων τῆς Χίου καὶ τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῶν γιδοβοσκῶν τῆς Ἀττικῆς, πεπατημένη τῶν ἀγνιῶν γλῶσσα, γλῶσσα πενιχρά, παρεφθαρμένη καὶ ἀκαλλῆς κ.ἄ.*

Ὁ Γ. Δ. Ζηκίδης³⁶ ἀναφωνεῖ: «Ζεῦ ἀλεξιτήριε, τίνας τερατώδεις φωνὰς ἐπεφύλαξας ἡμᾶς νὰ ἀκούσωμεν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς ἄλλης πλειάδος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων;». Τοὺς δημοτικιστὰς ἀποκαλεῖ «χαμαιπετεῖς χήνας» καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς καθαρῆς «ὕψιπέτας ἀετούς». Ὁ Δ. Α. Ἀναστασόπουλος³⁷ εἶναι ἀκόμη πιὸ δριμύς: «θέτοντες χεῖρα ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης βέ-

διαλεκτικῶν στοιχείων, ἃς συλλογισθῆ ὅτι ἂν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη του πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν ἀπειρα ἀρχαῖα στοιχεῖα εἰς τὴν γραπτὴν γλῶσσαν, διότι ταῦτα ἀπαντῶσι διαλεκτικῶς».

30. Α. Μπούτουρας, Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Κοινήν ('Ανάτ. ἀπὸ τὸν Α' τόμο τῆς «'Αγωγῆς»), Ἐν Ἀθήναις 1915.

31. Ἡ λέξις λ.χ. ζάχαρη (ἀντὶ σάκχαρη) μπῆκε στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ ἀπὸ τὰ ιδιώματα.

32. Στ. Ψάλτης, Ἡ περὶ τῆς ἀναμίξεως ιδιωματικῶν στοιχείων ἐν τῇ κοινῇ θεωρίᾳ, «'Αθηνά» 28 (1916), 185-193.

33. Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὸ λαμπρὸ ἔργο του Grammatik der byzantinischen Chroniken, Göttingen 1913, Ἀνατύπ. Göttingen 1974.

34. Α. Thumb, Die neugriechische Sprache. Eine Skizze, Freiburg 1892, σ. 23, σημ. 4.

35. Βλ. μεταξὺ ἄλλων: Δ. Οἰκονομίδου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος παρ' ἡμῖν, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 88. Γ. Χασιώτου, Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑλλήνος. Ὁ πτωχοπρόδρομος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909, σ. 374. Α. Ε. Μέγα, Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Μέρος Β', Ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 440, σημ. 1 καὶ σ. 611. Πβ. σ. 13. Τέλλος Ἄγρας, Δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησις, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), σ. 1439.

36. Γ. Δ. Ζηκίδου, Γλωσσικὸν ζήτημα καὶ μεταρρυθμίσεις τῶν σχολείων, Ἐν Ἀθήναις 1918, σ. 7.

37. Δ. Α. Ἀναστασοπούλου, Περὶ τῆς ἠθοποιῶν καὶ ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐν Ἀθήναις 1894, σσ. 36-38.

βήλον ἀποτολμῶσιν ἀπόνοες περιορισμὸν τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· καὶ ἀποτολμῶν τις τοῦτο, τί ἄλλο δύναται νὰ εἶναι εἰ μὴ κακοῦργος, ἐὰν δὲν εἶναι παράφρων;... Δὲν εἶναι τόλμη, δὲν εἶναι θρασύτης τοῦτο, δὲν εἶναι οὐδὲ ἀσέβεια, οὐδὲ ὕβρις· εἶναι κάτι ὑπέρτερον, εἶναι ἔγκλημα, ἐὰν δὲν εἶναι ἀπόνοια, ἐὰν δὲν εἶναι παράκρουσις».

Σ' ὅλους αὐτούς τοὺς ἀπαράδεκτους ἰσχυρισμοὺς εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἀπαντήσεις πού ἔδωσε ὁ Ἑλισσαῖος Γιανίδης ³⁸.

Εἶναι ἴσως «εἰρωνεῖα τῆς τύχης» ὅτι αὐτοὶ πού κατηγορήσαν μὲ φανατισμὸ τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ σὰν βάρβαρη καὶ χυδαία, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὰ ἐπιχειρήματα ἐνάντια στὴν ἀνθελληνικὴ θεωρία τοῦ Fallmerayer «ἔσκυψαν τότε στὶς διαλέκτους μὲ ἱερὸ ζῆλο καὶ ἀνάστυραν στὸ φῶς τοῦ ἡλίου χρυσάφι ἀτόφου ἀπὸ τὰ στέρνα τοῦ πιὸ ἀκραιφνοῦς ἑλληνισμοῦ» ³⁹. Καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις ⁴⁰ ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ πίστευαν ὅτι οἱ διάλεκτοι ἄξιζαν νὰ μελετηθοῦν μόνο ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἀρχαῖσμούς πού διασώζουν. Καὶ συνεχίζει (σ. η'): «Πολὺ συχνὰ βλέπομεν ἐπιχειρουμένην ἀληθῆ διαλεκτοθηρίαν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καταγωγῆς τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐκ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων καὶ δὴ πρὸς ἀναίρεσιν τῶν περὶ τῶν Fallmerayer».

Ὅπως εἶδαμε ἡ ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστη τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς διαλεκτολογίας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι χάθηκαν ἀρκετὲς διαλεκτικὲς λέξεις πού θὰ μπορούσαν νὰ πλουτίσουν τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα.

3. Δειγματοληπτικὴ ἔρευνα διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ ἔργα νεοελλήνων λογοτεχνῶν καὶ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Εἰδικὲς ἐξαντλητικὲς μελέτες γιὰ τὴ γλώσσα νεοελλήνων λογοτεχνῶν δὲν ὑπάρχουν παρά ἐλάχιστες, ὅπως λιγοστὰ εἶναι καὶ τὰ λεξικά ἢ πίνακες λέξεων ⁴¹ μεμονωμένων συγγραφέων καὶ ἀκόμα λιγότερες οἱ μελέτες πού ἀναφέρονται στοὺς «διαλεκτισμούς», τὰ διαλεκτικὰ δηλ. ἢ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα πού χρησιμοποιοῦν λίγο ἢ πολὺ ὅλοι σχεδὸν οἱ λογοτέχνες μας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν ἔχουμε ἐποπτεία τοῦ τεράστιου ὕλικου πού χρησιμοποιεῖται στὴ νεοελληνικὴ

38. Ἑλισσαίου Γιανίδη, *Γλώσσα καὶ ζωὴ. Ἀναλυτικὴ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Ἀθήνα 1908 (Ἀνατύπ. 1974). Βλ. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα σ. 66: «Πῶς θὰ κάμουμε πού οἱ λέξεις οἱ λαϊκὲς εἶναι πρόστυχες καὶ κάνουν κακὴ φιγούρα στὸ χαρτί... Τὸ μπιφτέκι καὶ τὸ φιλέτο δὲν εἶναι λέξεις πρόστυχες, νομίζω οὔτε τὸ χαβιάρι. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ταραμαῆς δὲν ὑποφέρεται· ἂν πεῖτε ὁ μπακαλιάρης καὶ οἱ ρέγκες, ἄλλο πρᾶμα!».

39. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Δημοτικισμὸς καὶ γλωσσολογία*, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), 1489-1493. Βλ. σ. 1492.

40. Γ. Ν. Χατζιδάκι, *Ἐκθεσις περὶ τῶν εἰς τὸν γλωσσικὸν διαγωνισμὸν τοῦ συλλόγου «Κοραῆ» ὑποβληθέντων πονημάτων*, Ἀθήνησιν 1892, σ. ζ'. Βλ. καὶ Α. Κυπριανοῦ, *Προτροπὴ εἰς σύνταξιν ἰδιωτικῶν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης*, «Φιλίστωρ» 3 (1862), σσ. 2-3. Στ. Π. Κυριακίδου, *Λαογραφία καὶ δημοτικισμὸς*, «Ν. Ἑστία» 26 (1939), 1484-1485. Μαρίας Μαντούβαλου, *Λορέντσου Μαβίλη, Ἀγνωστον δοκίμιον περὶ γλώσσης*, Ἀθήναι 1969, σ. 13. (Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, 58).

41. Π. Σ. Πίστα, *Οἱ πίνακες λέξεων νεοελληνικῶν ποιητικῶν ἔργων*, «Κώδικας» 3 (1977), 185-194. Βλ. καὶ Δ. Κ. Μαυρομάτη, *Πίνακας λέξεων τοῦ Ἄξιον Ἔστί τοῦ Ὀδυσσεῆ Ἐλύτη*, Ἰωάννινα 1981 (Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων. Νεοελληνικὲς Ἔρευνες ἀρ. 3).

λογοτεχνία⁴². Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στα «Διηγήματα τῆς Στάνης» τοῦ Χρ. Χρηστοβασίλη, «δηλ. σὲ 11 διηγήματα ἑκατὸν εἴκοσι ὀκτῶ σελίδων συναντᾶ κανεὶς 100 λέξεις πού δὲν ἔχει ὁ Ἀραβαντινὸς στὸ «Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον». Αὐτὸ δείχνει πόση ἐργασία μένει ἀκόμα γιὰ τοὺς εἰδικοὺς συλλέκτες», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Α. Χ. Μαμμόπουλος⁴³.

Γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη ἔχουμε τὴν ἐξαντλητικὴ καὶ μεθοδολογικὰ ἀψογὴ μελέτη τοῦ Yvon Tarabout⁴⁴. Καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Καζαντζάκη⁴⁵, Καρκαβίτσα⁴⁶, Μαβίλη⁴⁷, Μακρυγιάννη⁴⁸, Παλαμᾶ⁴⁹, Παπαδιαμάντη⁵⁰ καὶ Σολω-

42. Καὶ κάτι ἀκόμη περισσότερο: Δὲν ἔχει κἄν ἀξιολογηθεῖ ἡ σχετικὴ ἐπὶ μέρους βιβλιογραφία. Μιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση: Ἦδη ἀπὸ τὸ 1909 εἶχε παρατηρήσει ὁ K. Dieterich (Die präpositionalen Präfixe in der griechischen Sprachentwicklung mit besonderer Berücksichtigung des Mittel- und Neugriechischen, Strassburg 1909, σ. 110) ὅτι ὁ Ἑφταλιώτης, Ῥωμ. 174, χρησιμοποιεῖ τὸ διαλεκτικὸ ἀποκαρδισμένος, πράγμα πού ἀγνοεῖ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΙΑ). Εὐκαιρικῶς σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑφταλιώτη «ἔχει ζωντανὴ τὴν αἴσθησι τοῦ γνήσιου δημοτικοῦ λόγου. Μέσα της ἔχει ζωηρὰ ἐντυπωμένους τοὺς ἰδιαιτέρους φραστικούς καὶ ἐκφραστικούς τρόπους τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ του». Βλ. Α. Πολίτη, Ἀργύρης Ἑφταλιώτης, στὸ ἔργο: Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας, Δεύτερη Σειρὰ (Μελέτη 12, ἐκδ. Κωνσταντινίδη), Θεσσαλονίκη [1976], σ. 148.

43. Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Χρῆστος Χρηστοβασίλης, Ὁ διηγηματογράφος, ὁ λαογράφος, ὁ ποιητής. Ἐν Ἀθήναις 1965, σσ. 14-15.

44. Y. Tarabout, La langue de Valaorit, Athènes 1970. Βλ. καὶ Α. Τσοπανάκη, Ὁ δημοτικισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Βαλαωρίτη, «Ν. Ἑστία», Χριστούγεννα 1979, σσ. 475-487.

45. Ν. Ἀνδριώτη, Ἡ γλῶσσα τοῦ Καζαντζάκη, «Ν. Ἑστία» 66 (1959), τευχ. Νίκος Καζαντζάκης, σσ. 90-95. P. Bien, Kazantzakis and the linguistic revolution in Greek literature, Princeton, N. Jersey 1972. Α. Τσοπανάκη, Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ν. Καζαντζάκη, ἔ.ἀ., σημ. 5. Γιὰ ἰδιωματικὲς κρητικὲς λέξεις βλ. σ. 70. Ὑπερβολικὸς στὴν κρίση του γιὰ τὸ «κρητικίζον γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Καζαντζάκη» εἶναι ὁ Γ. Θέμελης, Ἡ νεώτερη ποίησις μας. II. Γενικὲς ἀπόψεις, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 171-222. Σελ. 178: «Γιὰ μένα, ἐὰν ὑπάρχει κάποιος ἰδιόγλωσσος, «ἐκτὸς γλῶσσης» — πρέπει νὰ πῶ «ἐκτὸς ψυχῆς» — αὐτὸς εἶναι ὁ Καζαντζάκης». Σύγκρ. Ν. Πιμπλῆ, Ἡ κρητικὴ διάλεκτος καὶ «ἡ θεία κωμωδία» τοῦ Καζαντζάκη, «Ν. Ἑστία» 17 (1935), 443-445.

46. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, Ὁ ζητιάνος τοῦ Καρκαβίτσα, Εἰσαγωγή, κείμενο, γλωσσάριο, Ἀθήνα 1980.

47. Γ. Χρ. Σακελλαριάδου, Ἡ γλῶσσα τῶν σονέττων τοῦ Λορέντσου Μαβίλη, «Παρνασσὸς» 18 (1975), 47-68. Ἦδη ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐντόπισε στοιχεῖα τῆς «κορφιάτικης ντοπιολαλιᾶς» τοῦ Μαβίλη. Βλ. Ἀρ. Καμπάνη, Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, Ἐν Ἀθήναις⁵ 1948, σ. 261.

48. Γιὰ τὸ λόγιο στοιχεῖο στὸ δημοτικὸ λόγο τοῦ Μακρυγιάννη βλ. τὴ διεξοδικὴ μελέτη τῆς Μάγδας Χ. Στρογγάρη, Ὁ λογιότατισμὸς καὶ ἡ ἐπίδρασή του στὰ γραφτὰ τοῦ Μακρυγιάννη, «Δωδώνη» 8 (1979), 111-215.

49. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ, «Ν. Ἑστία» 37 (Χριστούγεννα 1943), σσ. 229-277. Ὁ Ἀνδριώτης, σ. 237, ἀναφέρει μερικὲς ἰδιωματικὲς λέξεις πού χρησιμοποιεῖ ὁ Παλαμᾶς: κρητ. μαδάρες, μεσολογγ. προιάρια καὶ γιβάρια, σλαβ. γουζλες, βλαχ. σεγκούνια κ.ἀ. Ε. Κριαρᾶ, Ἡ γλῶσσα τοῦ [Παλαμᾶ], «Γράμματα» (Τεῦχος ἐπιμνημόσυνο Κωστή Παλαμᾶ), Ἀθήναι 1943, σσ. 239-251. Βλ. καὶ Γ. Π. Σαββίδη, Γλωσσάρι γιὰ τὸν «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» (Σχεδιάσμα), Ἀθήνα 1963.

50. Κ. Ρωμαίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σκιαθοῦ καὶ οἱ διάλογοι τοῦ Παπαδιαμάντη, «Ν. Ἑστία» (Χριστούγεννα 1941), σσ. 64-70.

μοῦ⁵¹ ἔχουμε ἐπὶ μέρους μελέτες πού μᾶς δίδουν μιὰ εἰκόνα τοῦ λεξιλογικοῦ τους θησαυροῦ.

Ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς λογοτέχνες μας πού χρησιμοποιοῦν ἀρκετὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στὸ ἔργο τους ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ: Βαλαωρίτης, Βενέζης, Γρυπάρης, Ἐφταλιώτης, Θεοτόκης, Καζαντζάκης, Καρκαβίτσας, Κονδυλάκης, Κρυστάλλης, Μακρυγιάννης, Μυριβήλης, Ξενόπουλος, Πάλλης, Παπαδιαμάντης, Πρεβελάκης, Σικελιανός, Τερζάκης, Χατζόπουλος, Χρηστοβασίλης, Ψυχάρης κ.ἄ.

Ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦμε μὲ λίγα λόγια στὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης στὸ πλούσιο λογοτεχνικό του ἔργο, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δείξουμε τὴν προσφορὰ τῶν λογοτεχνῶν στὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας ἀλλὰ καὶ νὰ τονίσουμε παράλληλα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ συστηματικὰ καὶ ὑπεύθυνα ἡ γλώσσα τῶν καταξιωμένων λογοτεχνῶν μας.

Ὁ λόγος τοῦ Πρεβελάκη κατὰ τὸν Λίνο Πολίτη⁵² «εἶναι πάντα προσεκτικὰ χτενισμένος, μὲ μιὰ κάπως ὑπερβολικὴ ἴσως κάποτε ἐκμετάλλευση λαϊκῶν καὶ ἰδιωματικῶν γλωσσικῶν στοιχείων πού προσδίδουν ὡστόσο στὸ λόγο τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα του». Ὁ Κ.Θ.Δημαρᾶς⁵³ μιᾶ γιὰ «ἐκζήτηση» στὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη. Ὁ Μ.Τριανταφυλλίδης ὁμως (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 7, σ. 543 κ.έ.) παραθέτει ἀρκετὲς λέξεις ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη πού ἐνῶ ἦταν ὡς διαλεκτικὲς ἄγνωστες ἢ μισοξεχασμένες καταξιώθηκαν καὶ ἔγιναν γνωστὲς μὲ τὴ λογοτεχνικὴ αὐτὴ καθιέρωση⁵⁴.

Ἀπὸ τὸ μυθιστόρημά του «Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου»⁵⁵ ἀποδελτιώσαμε τὶς σπουδαιότερες λέξεις ἀπὸ τὸ α- μέχρι τὴ λέξη γάρραρος (μέχρι δηλ. τὸ τελευταῖο τυπω-

51. Δ. Γεωργακᾶ, Τὰ λόγια στοιχεῖα στὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ (Μετάφραση Α. Γ. Παπαγεωργίου), Ἀθήνα 1959. Α. Κουτσιλιέρη, Ἡ γλώσσα τοῦ Σολωμοῦ, Ἀθήναι 1967 (Διδ. διατρ.). «Πίνακας λέξεων τοῦ ἑλληνόγλωσσου σολωμικοῦ ἔργου» ἄρχισε νὰ τυπώνεται ὡς παράρτημα τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλ. Σχ. τοῦ Πανεπ. Ἰωαννίνων «Δωδώνη» μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Ἐρατοσθ. Γ. Καψωμένου καὶ τῶν συνεργατῶν του.

52. Λ. Πολίτη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1978, σ. 318.

53. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1975, σ. 475.

54. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πρεβελάκης ἐρμηνεύει σπάνιες ἢ περιορισμένης ἐκτάσεως διαλεκτικὲς λέξεις μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἀμέσως μετὰ τὴν παράθεσή τους μὲ τέτοιο τρόπο πού τὸ ἐρμηνεῦμα δὲν παρακωλύει τὴ φυσικὴ ροὴ τοῦ λόγου. Μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν «Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου»: Σελ. 64: «Τώρα θὰ δεῖς γλύκισμα! Ἀηδονόπιττα!» (μουσκεμένα σὲ νερὸ κριθοκούλουρα ποτισμένα μὲ λάδι καὶ ζάχαρη). Σελ. 143: «Αὐτὰ τ' ἄστρα, παιδί μου, τὰ λέμε Ἐφτὰ Ἀδέρφια. Μὰ τὰ λέγουν κι Ἀναποδοκάραβο, γιατί ἂν κοιτάξεις μόνο τὰ μπροστινά, μοιάζουν μὲ καράβι ἀναποδογυρισμένο». Σελ. 274: «Τὸ ἀναθεματάρι εἶναι οἱ πέτρες πού σωριάζουν ὅπου γίνε φονικό». Σελ. 279: «Καὶ ὅταν θὰ φτάξεις στὸν αἰτὸ (ἤθελε νὰ πεῖ τὸ φουντωτὸ κλαρὶ στὴν κορφή τοῦ δέντρου)...».

55. Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἐκδοση τὸ 1959. Ἐδῶ λάβαμε ὑπόψη τὴ δεύτερη ἐκδοση, Ἀθήναι 1968. Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες τῆς β' ἐκδόσεως. Λέξεις μέσα σὲ [] σημαίνει ὅτι εἶναι λόγιες, ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὴ δειγματοληπτικὴ αὐτὴ ἔρευνα χρησιμοποιήσαμε σκόπιμα τὸ παραπάνω μυθιστόρημα πού περιέχει λιγότερα κρητικὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ἀπ' ὅτι «Τὸ χρονικὸ μιᾶς πολιτείας» (1938), ἢ «Παντέρμη Κρήτη» (1945), ἢ τὸ τρίπτυχο «Ὁ Κρητικός»: «Τὸ δέντρο» (1948), «Ἡ πρώτη λευτεριά» (1949), «Ἡ πολιτεία» (1950), ὅπου ἱστοροῦνται μὲ δύναμη καὶ μὲ τεχνικὴ οἱ ἀγῶνες τῆς Κρήτης γιὰ τὴν ἐλευθερία στὰ χρόνια τοῦ Βενιζέλου.

μένο λήμμα του 'Ιστορικού Λεξικού — τὸ 1980 κυκλοφόρησε τὸ δεύτερο τεῦχος τοῦ τετάρτου τόμου, μέχρι τῆ λ. γεροδάσκαλος —), συνολικά 355. Ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς 46 εἶναι ἀμάρτυρες στὸ ΙΑ :

ἀγιοτικὸς	298	ἀνετάραχος	21
ἄγρη	238	ἀντιαεροπορικὸ	70
ἀγριομανισμένος	109, 209	ἀπανώχειλο ⁵⁷	61
ἀγριομούστακο	92	ἀπλωσταριά	106
ἀγριωπὰ	316	ἀπόφωνα	99
[ἀγυρτεία]	242	ἀπρόσμενος	251
ἀδροσογέλαστος	134	ἀράθυμα	226
Ἀηδονόπιττα	64	[ἀρματόδρομος]	192
ἀκατανόμαστος	156	[ἀρνησόθεος]	215
[ἀκηλίδωτος]	116	ἀρνοψάλιδο ⁵⁸	62
ἀλαφροστοίχειωτος	114	ἄρχος	298
[ἀλλοφροσύνη]	305	ἀσπούδα	43
ἀλογατὰς	227	ἀσπρομουριά	326
ἀμαξοκούτι	143	ἀστερόπλοκος	251
ἀμαξολατῶ	191	[ἀτερμοσύνη]	187
ἀναθεματάρη	274	[ἀντομολῶ]	122
ἀνακρατῶ	25, 250	ἀφθαρτίζω	234
ἀνάπετα	281	ἄφραγος	75
ἀναφρυδιάζω	35	ἀχαμνοτηρῶ	26
[ἀναφώνημα]	117	βατόλακκος	63
ἀνεκράτητα	26	βουρλογένης	92
ἀνεμόστροφα ⁵⁶	227	βουρλοτριχιά	264
ἀνέμπιστα	98	βραχνοκοκορίζω	68

Οἱ παρακάτω 32 λέξεις ὑπάρχουν στὸ ΙΑ, ἢ παρουσία τους ὅμως στὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη μὲ ἰδιάζουσα σημασιολογικὴ ἀπόχρωση ἢ μὲ ἐντελῶς νέα σημασία δείχνει ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ ἀναδιάρθρωση τῶν σχετικῶν λημμάτων τοῦ ΙΑ:

Οἱ διαλεκτικὲς λέξεις ἀποβαγγελίζω 169, ἀπολειψιά 296 καὶ βεργολογῶ 66, εἶναι — πάντα κατὰ τὸ ΙΑ — ἀμάρτυρες, τὶς χρησιμοποιοῦ ὅμως ὁ Πρεβελάκης καὶ δὲν εἶναι ἴσως ὁ μόνος ποὺ κάνει χρῆση τῶν λέξεων αὐτῶν.

Τὶς λέξεις ἀποσυνάζω 296 καὶ ἀστρουλάκι 41, δὲν τὶς ἔχει τὸ ΙΑ μὲ τὴ σημασία ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦ ὁ Πρεβελάκης, ἐνῶ στὸ ἴδιο λεξικὸ δὲν διαφαίνεται ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς λέξεως βασταγερός 39, 155: βασταγερὸ ἄλογο, μουλάρι κ.τ.ό. καὶ μετὰ ὡς οὐσιαστικὸ: βασταγερό, τό.

56. Στὴ φράση: δανεικὰ καὶ ἀνεμόστροφα.

57. Τὴ λέξη χρησιμοποιοῦ καὶ ὁ Ν. Καζαντζάκης, 'Ο καπετὰν Μιχάλης, Ἀθήνα ³1974, σ. 387.

58. Σύγκρ. Ν. Καζαντζάκη, 'Ο καπετὰν Μιχάλης, ἔ.ά., σ. 203.

Βλ. *ἀκόμα* τις λέξεις:

<i>ἀγκωνόχερο</i>	93	<i>ἀνεμοσίφουνο</i>	82
<i>ἀγουρογερασμένος</i>	168	<i>ἀνεμόσουπα</i>	296
<i>ἀιτὸς</i> ⁵⁹	279	<i>ἀνήθελα</i>	25
<i>ἀκρόδωμα</i>	120	<i>ἀνοστισμένος</i>	277
<i>ἀκροπατῶ</i>	155	<i>ἀντίσκομμα</i>	191
<i>ἀλαλαχῆ</i>	126	<i>ἀξετίμητος</i>	325
<i>ἀλεποῦ</i> ⁶⁰	227	<i>ἀπάγριες (φωνές)</i>	137
<i>ἀλλαξομουρισμένος</i>	304	<i>ἀπίδρομος</i>	192
<i>Ἀμήγυρος</i>	138	<i>ἀραχνόσκουπα</i>	134
<i>ἀμπάρα</i>	324	<i>ἀρκουδόβατος</i>	64
<i>ἀνάβλεμματισμένα (μάτια)</i>	88	<i>ἄσκημα (παίρνω)</i>	214, 307
<i>ἀναπασιμάρι</i>	300	<i>ἀφεντοσύνη</i>	275
<i>ἀναποδοκάραβο</i>	143	<i>ἀγάπη (νὰ γενεῖ)</i>	44

Ἐκ τῶν 335 λέξεις πού ἐξετάσαμε οἱ 78 ἢ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστες στὸ ΙΑ ἢ δὲν εἶναι γνωστὲς μὲ τὴ σημασία πού τις χρησιμοποιοῦ ὁ Πρεβελάκης.

Τὸ πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἂν τὸ ΙΑ πρέπει νὰ βασιστεῖ μόνο στὸ διαλεκτικὸ ὕλικὸ πού προέρχεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἢ ἂν πρέπει νὰ ἀξιολογήσει καὶ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα πού βρίσκουμε σὲ λογοτεχνικὰ ἔργα⁶¹. Ἐπειδὴ ἡ σύνταξη ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε λεξικοῦ, καὶ πολὺ περισσότερο ἐνὸς λεξικοῦ πού φιλοδοξεῖ νὰ συμπεριλάβει τὸ λεξιλόγιό τῆς κοινῆς νέας ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἰδιωμάτων, παρουσιάζει πολλὰ καὶ ποικίλα προβλήματα, φοβοῦμαι ὅτι τὸ τεράστιο ὕλικὸ πού ὀρθώνεται μπροστά μας θὰ ἐπιφέρει ἀναπόφευκτα διαφοροποίηση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς⁶².

Μέχρι τώρα τὸ ΙΑ ἔχει λάβει ὑπόψη καὶ πολλὰ ἔργα λογοτεχνῶν, τῆς προπολεμικῆς κυρίως περιόδου, ἢ ἀποδελτίωση ὅμως τοῦ σχετικοῦ ὕλικου τέθηκε σὲ δεύτερη μοίρα, ἀφοῦ πολὺ σωστὰ δόθηκε προτεραιότητα στὸ διαλεκτικὸ ὕλικὸ πού μέρα μὲ τὴ μέρα σβῆνει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐπιλογή λέξεων ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ΙΑ πού ἀκολουθεῖ μᾶς δείχνει τὴ μεγάλη συμμετοχὴ τῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνικῆς μας γλώσσας:

59. Ἐπιτός = φουντωτὸ κλαρὶ στὴν κορυφὴ δέντρου. Σύγκρ. σημ. 54.

60. Ἡ γνωστὴ ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος παροιμία «βάνουν τὸ λύκο πιστικὸ τὴν ἀλεποῦ δραγάτη» δὲν ὑπάρχει στὸ ΙΑ.

61. Βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, *Λεξικογραφικὲς συμβολές*, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 135-150 = *Μελέτες καὶ ἄρθρα*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 223-238.

62. Ἡ ἔλλειψη ἐνὸς λεξικοῦ τῆς καλλιεργούμενης νεοελληνικῆς γλώσσας εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητὴ κυρίως γιατί τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκτὸς τοῦ ὅτι προχωρεῖ μὲ ἀργὸ ρυθμὸ δὲν συμπεριλαμβάνει στὰ λήμματά του παρὰ ἐλάχιστο ὕλικὸ ἀπὸ νεώτερα λογοτεχνικὰ ἔργα. Τὸ κενὸ αὐτὸ πρόκειται νὰ καλύψει τὸ Ἑλληνοαγγλικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς, γραπτῆς, λογοτεχνικῆς καὶ λόγιας νεοελληνικῆς (δημοτικῆς) γλώσσας (Modern Greek-English Dictionary) τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ι. Γεωργακῆ πού ἐτοιμάζεται ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια. Δείγματα τοῦ σπουδαίου

Τὸ ἐπίθετο ἀγλύκαντος, γνωστὸ ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, τὴν Κάρπαθο, τὴν Πελοπόννησο κ.ά. χρησιμοποιεῖ ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Βλαχογιάννης. Τὸ ἀηδονολαλοῦσα τοῦ Παλαμᾶ τὸ βρίσκουμε στὴν Ἡπειρο, Θράκη, Καππαδοκία, Κρήτη, Μακεδονία, Κύπρο, Ρόδο, ὅπως καὶ τὸ ἀηδονολαλῶ τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ ἀκάτεχος πού χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὴν Κρήτη τὸ βρίσκουμε στὸν Παλαμᾶ κ.ο.κ.

Βλ. ἀκόμα τὶς λέξεις:

ἀγαποχόρταρο	αἰσθαντικός	ἀκροποταμιὰ
ἀγγελόκρουσμα	ἀκλούθα, ἐπίρρ.	ἀκροπρεπίδι
ἀγγελομαχῶ	ἀκοπος	ἀκροσυγγενής ⁶³
ἀγριοκαίρι	ἀκριβοθυγατέρα	ἀλαβαστρένιος
ἀγριομανῶ	ἀκριβοθώρητος	ἀλαλιά
ἀδικοθάνατος	ἀκροβούνι	ἀλαλιάζω
ἀετόπουλλο	ἀκροδάχτυλο	ἀλαφροπατῶ
ἀηδονόλαλος	ἀκροθαλασιὰ	ἀλλαξογνωμῶ
ἀηδονολάλημα	ἀκροκοκκινίζω	(ἀλλαξογνωμίζω, κρητ.)
ἀθαλάσσωτος	ἀκροπελαγιά	

Στὸ ΙΑ — τὰ παραδείγματα πού ἀκολουθοῦν εἶναι καὶ πάλι παρμένα ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο — ὑπάρχουν πολλές λέξεις μὲ μόνη μαρτυρία ἀπὸ λογοτεχνικά κείμενα. Πολλές ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς εἶναι ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ:

ἀγαθόγνωμος, ἀγουζά, ἀηδονόστομος, αἱματόχρωμος, αἰμοσφράγιστος, ἀκριβοζηλεμένος, ἀκριβοποτίζω, ἀκριβοκέρδητος, ἀκριβοχέρης, ἀκρόκλαδο, ἀκροκλώναρο, ἀκρολιμνιά, ἀκροούρανο, ἀκροπίνω, ἀκροποταμίτσα, ἀκροπόταμος, ἀκρόρρεμα, ἀκρορρεματιὰ, ἀκρορρίζι, ἀκροτόπι, ἀκροφίγουρο, ἀλαβάστρινος, ἀλατοψημένος, ἀλαφρογέρνω, ἀλαφροδένω, ἀλαφροπερπάτητος, ἀλαφροπηδῶ, ἀλαφροσκεπάζω, ἀλαφροτρέμω, ἀλετρευτής, ἀλλαξοθωρίζω κ.ἄ.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ κρητικὴ διάλεκτος μαζί μὲ τὸ πελοποννησιακὸ ἰδίωμα καὶ τὸ ἰδίωμα τῶν Κυκλάδων ἀποτελέσαν τὴ βάση τῆς νεώτερης κοινῆς⁶⁴ τότε καταλαβαίνουμε τὴ σημασία τοῦ διαλεκτικοῦ στοιχείου γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

αὐτοῦ λεξικοῦ ὑπάρχουν στὰ περιοδικὰ «Orbis» 22 (1973), 389-403 καὶ «Μαντατοφόρος», τεύχ. 18 (1981), 35-66. Σύγκρ. Ε. Κριαρᾶ, «ΕΕΦΣΠΘ» 15 (1976), 151-157.

63. Ἄρκετὲς ἀπὸ τὶς λέξεις πού παραθέσαμε, ὅπως τὰ σύνθετα μὲ τὸ προθεματικὸ ἀκρο- ἢ ἀλαφρο-, εἶναι ποιητικὲς. Βλ. Γ. Δ. Μπαμπινιώτη, Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, Ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 111 κ.έ., 225 κ.έ.

64. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου (στὴν ἔκδ. τοῦ Στ. Ξανθοῦδίδη, ἔ.ἄ.), σ. 458. Ἡ μελέτη εἶναι τώρα πιὸ προσιτὴ στὴν πρόσφατη ἔκδοση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Γ. Ν. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Ἐρευναι, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 197 κ.έ.

4. Ἡ θέση τῶν διαλεκτικῶν λέξεων στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ

«Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἡ γλῶσσα τῆς παιδείας καὶ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων παραμέλησε τὸ λεξιλογικὸ θησαυρὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαιθροῦς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσει πολλὰ γνήσια στοιχεῖα... Λέξεις κι ἐκφρασεῖς, ὅπως ἀναμπιστευτὰ (ἐμπιστευτικά), μολπάδα (πρότητα), παράθελά μου (χωρὶς νὰ τὸ θέλω)... κι ἄλλες κι ἄλλες ζοῦν — ἀκόμα — κρυφὰ στὸ στόμα τοῦ «ἀγράμματος» λαοῦ καὶ λείπουν ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν μορφωμένων», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μεσεβρινός⁶⁵.

Ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ('Απαντα τόμ. 7, 542) τόνισε ὅτι «γιὰ νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ δύο μεγάλους κινδύνους, δηλ. ἀπὸ τοὺς περιττοὺς φρασεολογικοὺς ξενισμοὺς καὶ ἀπὸ τὰ περιττὰ λόγια στοιχεῖα, πρέπει νὰ στραφοῦμε πρὸς τὶς πηγές τῆς γλώσσας μας μ' ὄλο τὸν κίνδυνο νὰ πέσωμε αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ περιττὸ ἰδιωματισμό. Εἶναι βέβαια τὸ κακὸ αὐτὸ λιγότερο ἀνώδυνο ἀπὸ τὰ ἄλλα, αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πὼς δὲν πρέπει νὰ φροντίση ὁ σημερινὸς συγγραφέας νὰ τὸν ἀποφύγη».

Εἶναι πράγματι γεγονός, ὅπως τονίζει καὶ ὁ Μεσεβρινός ἑ.ἂ., ὅτι «μπῆκαν στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν καθημερινὴ λαλιὰ τύποι ὅπως τὸ μοραῖτικο εἴσαντε, τὸ ρουμेलιώτικο ἐρχόντουσαν ἢ ὁ παρατατικὸς τῶν περισπώμενων ρημάτων σὲ -αγα: (κοί-ταγα, ἀγάπαγα, βοήθαγα)». Τέτοιοι τύποι «δημιουργοῦν σύγχυση γιατί σπάζουν τὶς μορφολογικὲς ἐνότητες τῆς Κοινῆς μὲ διπλοτυπίες ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν τὴ γλωσσικὴ καλλιέργεια». Ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης εἶχε κατακρίνει τὴν προτίμησιν τοῦ Πάλλη γιὰ «ἰδιωτισμοὺς ἢ μὲ τὸ παραπάνω λαϊκοὺς τύπους» ποὺ δὲν παρίσταναν τὸν ἐξευγενισμένο γλωσσικὸ τύπο ποὺ προσπάθησε νὰ διαμορφώσει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση⁶⁶. Ὅσο ἀνεδαφικὴ ἦταν π.χ. ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς τοῦ τύπου γλέπω (τί γλέπ'ς) ἀπὸ τὸν Πάλλη, ἢ τῶν λέξεων ὑποφτος, διέφτυση, συγγραφέηδες, δισταξιά ἀντὶ ἀμφιβολία ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, ἄλλο τόσο ἦταν ἐξωπραγματικὴ ἢ ἐπιβολὴ τῶν λέξεων αἰγοστάσιον ἢ ποιμνιοστάσιον ἀντὶ τῆς λέξεως στάνη, χείμετλον ἀντὶ χιονίστρα, ἔωλος ἀντὶ μπαγιάτικος, σκωληκίδες ἀντὶ μακαρόνια κ.ἄ. ἀπὸ τοὺς καθαρευουσιάνους.

Ὁ Α. Ε. Μέγας, ἑ.ἂ., Μέρος Β', ἐν Ἀθήναις 1927, σσ. 469-470 ἀναφέρει τὰ παρακάτω «μαργαριτάρια», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει, ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη: κουράγιο, κανγάς, μπελάς, κουβέντες, σεργιάνι, ταβάνι, ἀναγνωστήρι, σοκάκια, χατίρι, μαγαζιά, πιάτσα κ.ἄ. Μὲ τὶς λέξεις αὐτές, ὑποστηρίζει ὁ Α. Ε. Μέγας, ἡ γλῶσσα μας «ἐκχυδαῖζεται καὶ διαστρευλώνεται». Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα μᾶς ἔδειξε ποῖος εἶχε δίκιο. Ἀλίμονο ἂν σήμερα θεωρούσαμε «μαργαριτάρια» τὶς παραπάνω λέξεις! Ξένες λέξεις, ὅπως κέφι, νάζι, λεβεντιὰ ἔχουν ἐνταχθεῖ ἄρμονικὰ στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο καὶ ὁ λαὸς τὶς νιώθει δικές του. Κανεῖς

65. Μεσεβρινός (= Α. Μυστακίδης), Ἡ προδομένη γλῶσσα, Ἀθήνα 1974, σσ. 290-291. (Τὰ τετράδια τοῦ Ρήγα, 11).

66. Βλ. «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» 5 (1915), Ἀθήνα 1916, σ. 296. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ψυχάρη καὶ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς γλώσσας βλ. Ε. Κριαρᾶ, Ψυχάρης, Ἰδέες, ἀγῶνες, ὁ ἄνθρωπος, Ἀθήνα² 1981.

δὲν σκέπτεται λ.χ. σήμερα ὅτι ἡ λ. σπίτι, πού μπῆκε σὲ παλιότερη φάση στὴ γλώσσα μας, εἶναι δάνειο ἀπὸ τὴ λατινική. Ἦδη τὸν 18ο αἰώνα ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ στὴν «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» πραγματεία του ⁶⁷ ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν καταλάβαινε τὶς λέξεις τζοῦπρα, κουβένδα κ.ἄ., πού βρίσκονταν σὲ συχνὴ χρῆση στὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῶν διαλεκτισμῶν ἔγινε μετὰ τὶς γνωστὲς ἀπόψεις τοῦ Fallmerayer, ὁπότε ἀναπτύχθηκε στὴν Ἑλλάδα ἓνα εἶδος «γλωσσικῆς ἀρχαιολογίας» μὲ σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση ἀρχαϊσμῶν στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω ⁶⁸. Τότε «ὡς διὰ μαγείας» βρέθηκαν ἑκατοντάδες λέξεις πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθοῦν στὴ γραφομένη γλώσσα. Ὁ Γ. Χατζιδάκις ⁶⁹ μάλιστα τόνισε ὅτι «ἐνίοτε συμβαίνει ὥστε ἡ λαλουμένη νὰ ἔχη λέξεις ἀνθ' ὧν οὔτε ἡ ἀρχαία εἶχε τι ἀνάλογον οὔτε ἡ νῦν γραφομένη ἐπλουτίσθη ἀκόμη. Πρβ. προπόδια (ἀντὶ περιπόδια) = τὰ μάλλινα τσουράπια ἐν Ἠπείρῳ. Τὰ ἀπογονίγια = ἐστίασις ἐπὶ γεννήσει πρωτοτόκου, τὰ βαφτίσια, οἱ γαμηλιῶτες κτλ.». Δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου λίγοι οἱ ἐπιστήμονες πού πρότειναν νὰ εἰσαχθοῦν διαλεκτικὲς λέξεις στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ νὰ ἀντικαταστήσουν πολλὰς ξενικὰς. Ἀκολουθεῖ μικρὴ ἐπιλογή:

Ὁ Γ. Χατζιδάκις πρότεινε:

Ἀντὶ γιαούρτι νὰ λέμε *ὀξύγαλα*

» κουτουροῦ	» ἀπὸ κοπῆς ἢ ἀπὸ κομματιοῦ
» λίμα (ρίνη)	» φαγόξυλο (Θράκη), ξυλοφάγος (Κρήτη)
» ραδίκια	» πικραλίδες
» φράουλες	» χαμοκέρασα

Ὁ Φ. Κουκουλὲς ⁷⁰ πρότεινε τὴν καθιέρωση πολλῶν διαλεκτικῶν λέξεων, ὅπως:

Ἀντὶ δράμια νὰ λέμε *ἀντιζύγια* (Αἶνος)

» μασιά	» διλάβι (Μελένικο), ξυλλάβι (Σφακιά)
» νταμάρι	» λατόμι (Χίος), πετροκοπειὸ (Πάτμος)
» σεφτὲς	» εὐαρχισμὸς
» ταμπάκινο (βυρσοδεψεῖο)	νὰ λέμε <i>γναφειὸ</i> (Κύπρος)
» φαράσι	» ψυχολόγος (Μακεδονία).

67. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Πραγματεία περὶ παίδων ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία, Ἐνετίησι 1779, σ. 138.

68. Μεγάλος ἀριθμὸς ἀρχαϊσμῶν πού ἐπιζοῦν σὲ νεοελληνικὰς διαλέκτους εἶναι συγκεντρωμένος στὸ Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, Wien 1974. Σύγκρ. σημ. 81. Στὸ λεξικὸ αὐτὸ ὑπάρχουν συνολικὰ 6718 λήμματα. Τὸ ἔργο ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ ἐπαινετικὰ σχόλια. Βλ. Chr. Charalambakis, Forschungsbericht über die sprachwissenschaftlichen Studien in Griechenland. Eine Auswahlbibliographie der letzten 10 Jahre (1971-1980), βλ. πιὸ κάτω στὸ τεῦχος αὐτό, σ. 53 κ.έ.

69. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις περὶ τῶν εἰς τὸν γλωσσικὸν διαγωνισμὸν τοῦ συλλόγου «Κοραῆ» ὑποβληθέντων πονημάτων, Ἀθήνησιν 1892, σσ. ιστ'-ιζ'.

70. Φ. Κουκουλέ, Ἀρχαῖαι, μεταγενέστεραι καὶ ἀκαταχώριστοι Ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ Κοινῇ Νεοελληνικῇ καὶ τοῖς ιδιώμασιν, «Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν» 29 (1954), 502-548. Βλ. ἰδιαιτέρα σ. 504.

Είναι κοινή διαπίστωση ότι η γλώσσα δεν υποτάσσεται στις όρέξεις τῶν λογίων, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ κατασκευαστεῖ μέσα στὰ γραφεῖα τους. Ἀκολουθεῖ ἀνεπηρέαστη τὸ δικό της δρόμο. Ὅπως ὁ χαλβὰς δὲν μπόρεσε νὰ γίνεῖ μελιτοβουτυραλευρόπολτος οὔτε ὁ μπακλαβὰς μελιτοβουτηροπολυπέτηρος, ὅπως θέλησε ὁ Κ. Ἀσώπιος⁷¹ δὲν ἔγινε οὔτε ὁ σεφτὲς εὐαρχισμός⁷². Ἐνας βασικὸς λόγος ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ ἐπικρατήσουν οἱ ἀπόψεις τῶν λογίων εἶναι ὅτι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ λέξη μὲ τὴ διαλεκτικὴ της μορφή παρουσιάζεται σὲ στερεότυπες ἢ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ ἀλλάξει. Μερικὰ παραδείγματα: Ὁ Φ. Κουκουλὲς (βλ. σημ. 70) προτείνει νὰ λέμε ἀντὶ κουμάσι⁷³ ὀρνιθοκοίτης (Σφακιὰ Κρήτης) δὲν μᾶς λέει ὅμως πῶς θὰ μεταγλωττίσουμε τὴ φράση: «Σὲ ξέρω ἐγὼ τί κουμάσι εἶσαι!». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῆς λ. μπάγκος = προβολή. Θὰ ποῦμε: «Κάθε κατεργάρης στὴν προβολή του;». Ὅπως εἶδαμε, οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρῆς ὑποστήριξαν τὴ χρῆση διαλεκτικῶν στοιχείων μόνο γιὰ τὴν ἀντικατάσταση ξένων λέξεων⁷⁴.

Στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους βρίσκουμε συχνὰ πολλές ἀρχαῖες, μεταγενέστερες ἢ μεσαιωνικὲς λέξεις ἐνῶ ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ χρησιμοποιοῦ ἀντίστοιχα ξενόγλωσσα στοιχεῖα. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα⁷⁵:

ἀμπάρι (τουρκ.)	— σάρπος (Ἡσύχ.) Πόντος
κατσίκι (ἀλβαν. ἢ τουρκ.)	— ἔριφος: Ἀστυπ., Κάσ., Κρήτη, Κύθν., Νάξ., Σέριφ., Τσακων., Χίος
κεσὲς (τουρκ.)	— φωκᾶς (βλ. Ἡσύχ. ἀλάβαστρον· φωκάδιον)
κοτέτσι (σλαβ.)	— κίστη: Κύπρος (γίστη)
κουβὰς (τουρκ.)	— κάδος: Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα, Θήρα, Κύθν., Κύπρ., Λευκάδα)
λεκὲς (τουρκ.)	— κηλίδιον: Πόντος (κηλίδ(ιν))

71. Στ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν, 2 τόμ., Ἐν Ἀθήναις 1900 (Ἀνατύπ. σὲ ἓνα τόμο μὲ πρόλογο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1980), βλ. λ. Στὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔργο βλέπουμε τὴν προσπάθεια τῶν λογίων νὰ δημιουργήσουν νέες λέξεις ποὺ θὰ ἀνταποκρίνονταν στὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς τίς λέξεις περιέπεσαν σὲ ἀφάνεια. Τὸ ἀλκοὸλ λ.χ. δὲν μπόρεσε νὰ γίνεῖ οἰνάχνιον, οὔτε τὸ ραντεβουὸ παρευρετήριον (συνεντευκτήριον). Δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου εὐκόλο νὰ ἐξηγήσουμε γιὰτὶ ἐπικράτησε ἡ λέξη διαμέρισμα καὶ ὄχι ἡ λέξη οἰκομέρισμα ποὺ προτάθηκε στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ ποὺ σημασιολογικὰ ἀνταποκρίνεται πιὸ πολὺ στὰ πράγματα. Κανεὶς δὲν λέει σήμερα πεζοπάτιον ἀλλὰ πεζοδρομιο. Κατὰ τὸ γυναικολόγος πλάστηκε ἡ λέξη παιδολόγος, ἐπικράτησε ὅμως ἡ λέξη παιδίατρος κ.ο.κ.

72. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀμαντος, ἔ.ἀ., σ. 13, πρότεινε πρὶν ἀπὸ 60 χρόνια νὰ λέμε ἤρχετο ἀντὶ τοῦ διαλεκτικοῦ τύπου ἐρχότανε. Σήμερα ὅμως ὁ τύπος ἐρχόταν(ε) ἔχασε τὸ διαλεκτικὸ χαρακτήρα του, ἀφοῦ χρησιμοποιοῦται σὲ πανελλήνια κλίμακα.

73. Τὴ λέξη κουμάσι τὴ βρίσκουμε ἤδη στὸν Ἡσύχιον (ἔκδ. Κ. Latte) κ 3831 κουμάσιον· τὸ τῶν ὀρνίθων οἶκημα.

74. Πβ. Κ. Ἀμαντος, ἔ.ἀ. σ. 8-9: «Διατί νὰ μὴ ἀντικαταστήσωμεν π.χ. τὸ ταβάνι διὰ τῆς ὠραίας διαλεκτικῆς λέξεως οὐρανιά;».

75. Τὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτουμε εἶναι παρμένα ἀπὸ τὸ Lexikon der Archaismen, ἔ.ἀ., τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει κανεὶς γιὰ περισσότερα στοιχεῖα.

μαϊντανός (τουρκ.)	— πετροσέλινον: Κάτω Ίταλία
μέντα (ιταλ.)	— μίνθα (μίνθη): Κάτω Ίταλία
μπακιρένιος (τουρκ.)	— χάλκινος: Πόντος
μπάτσος (έβραιογερμανικό), χαστούκι	— κόσσος: Πελοπόννησος
μπονάτσα (βενετ.)	— γαλήνη: Μεγίστη, Πόντος, Σκυρος (Δυτ. Κρήτη: γαλήνα)
μπράτσο (βενετ.)	— βραχιόνιον: Καππαδ., Κέρκ., Νάξ., Πόντ., Ρόδος
πετιμέζι (τουρκ.)	— έψημα: Άστυπ., Καππαδ., Κύπρ.
πουρμπονάρ (γαλλ.), μπαξίσι (τουρκ.)	— φιλοτιμία (φιλοτιμιά, φ'λουτιμιά) Ήπειρος
ρέγγα (βενετ.)	— ταρίχιον: Καππαδ.
σακάτης (τουρκ.)	— ζαγκλός: Ήπειρος, (Κρήτη: ζουγλός), κ.ά. παράσημος: Πελοπόννησος (Κρήτη: παράσουμος)
σόλα (προβηγκ.)	— κάσσυμα (κάττυμα): Άπουλία (Κάτω Ίταλία)
χουρμάς (τουρκ.)	— φοινίκιον (φοινίκι): Κύπρ., Λευκ., Μακεδονία.

Ο Μεσεβρινός, έ.ά. υποστηρίζει ότι «γενικά τὰ διαλεκτικά στοιχεία είναι χρήσιμα μόνο σε περίπτωση που ή λαλιά δέν έχει ανάλογο τύπο ή λέξη». Τήν άποψη όμως αύτή — που περιορίζει όπωσδήποτε τή σημασία και τή δυνατότητα έκφράσεως λεπτών σημασιολογικών έννοιών και άποχρώσεων που έχουν πολλές διαλεκτικές λέξεις — είχε ήδη υποστηρίξει ο Κ. Άμαντος.

Πιστεύουμε με τον Κ. Άμαντο ότι τὰ διαλεκτικά στοιχεία θα γίνουν γνωστότερα, και πολλά άπ' αυτά θα μπούν στην κοινή νεοελληνική, όσα δέν έχουν ήδη καταξιωθεί, όταν χρησιμοποιούνται άπό μεγάλους συγγραφείς και ποιητές. Γενικά όμως τὰ ιδιωματικά στοιχεία άποφεύγονται στον κανονικό γραπτό λόγο και άνάλογες συστάσεις γίνονται άπό πολλούς δημοτικιστές για να έπιτευχθεί με τον τρόπο αυτόν ή όμοιογένεια στη γλώσσα ⁷⁶.

5. Μεθοδολογικά προβλήματα. Κριτική των άπόψεων του Α. Mirambel

Ο Α. Mirambel σε μελέτη του που ανακοινώθηκε στο Α' Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Σπουδών στη Σόφια (βλ. σημ. 9) άσχολείται με τὸ πρόβλημα των διαλεκτικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία. Τὰ στοιχεία αυτά τὰ χωρίζει ο Mirambel σε δύο ένότητες: 1. Στην πριν άπό τον 19ο αιώνα περίοδο (λογοτεχνική-διαλεκτική παραγωγή στην Κρήτη, την Κύπρο, τή Χίο και τή Ρόδο) και 2. στην περίοδο του 19ου και 20οῦ αιώνα. Ο Mirambel κάνει τήν παρακάτω διάκριση:

1. Οί «ίδρυτές» του δημοτικισμού Ψυχάρης, Πάλλης, Έφταλιώτης υποστήριξαν ότι, όταν ή δημοτική δέν έχει τήν κατάλληλη λέξη μπορούμε να τή δανειστούμε άπό τες διαλέκτους. Ο Ψυχάρης μάλιστα χρησιμοποίησε και πολλούς περιττούς διαλεκτισμούς. Αναγνώρισαν δηλ. τήν ίσχύ των διαλέκτων και προτίμησαν να δα-

76. Βλ. χαρακτηριστικά τες άπόψεις του Ε. Κριαρά, Τὸ μάθημα των νέων ελληνικών και ή κανονικότητα τής γραπτής μας γλώσσας, Είσηγήσεις ΚΕΜΕ, Άθήναι 1976, σ. 336. Η μελέτη άνατυπώθηκε στον τόμο για τή δημοτική γλώσσα, έκδ. Γρηγόρη, έ.έ.

νειστοῦν ἀπ' αὐτὲς λέξεις παρὰ νὰ καταφύγουν σὲ νεολογισμοὺς ἢ σὲ δάνεια ἀπὸ ξένες γλῶσσες.

2. Χρήση διαλεκτισμῶν ὡς «γραφικῶν» στοιχείων, ἢ λέξεων μὲ ἔντονο διαλεκτικὸ χρῶμα: Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης, Χατζόπουλος (στοιχεῖα τῆς θεσσαλικῆς διαλέκτου). Τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα τῶν συγγραφέων αὐτῶν παρουσιάζονται κυρίως στὰ διαλογικὰ μέρη.

3. Χρήση μεγάλου ἀριθμοῦ διαλεκτικῶν τύπων παράλληλα μὲ τὴ χρήση τῆς δημοτικῆς. Ὁ Θεοτόκης δὲν χρησιμοποιεῖ μόνο λεξιλογικὰ ἀλλὰ καὶ μορφολογικὰ καὶ φωνητικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑπτανησιακοῦ ἰδιώματος.

4. Χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων ποὺ ἀνήκουν σὲ ὀρισμένες περιοχὲς στὶς ὁποῖες διαδραματίζονται τὰ γεγονότα: Μυριβήλης, Βενέζης, Καζαντζάκης, Πρεβελάκης. Θὰ ἀξίζε, τονίζει ὁ Mirambel, νὰ μελετηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα: διαλογικὰ μέρη, περιγραφή, κ.λπ. καὶ καταλήγει: «Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καθαρεύουσα ἡ δημοτικὴ ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχὺ τῶν διαλέκτων καὶ στὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας».

Ὁ Mirambel διακρίνει διπλῆ ἐξέλιξη ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία:

1. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα βασίζεται σὲ διαλεκτικὸ ὑπόστρωμα ποὺ εἶναι ἔκδηλο σὲ πολλοὺς λογοτέχνες.

2. Ἡ «πρόσφατη» τάση νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ λογοτέχνες διαλεκτικὰ στοιχεῖα μὲ ὑπεροχὴ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας.

Ὁ Mirambel τελειώνει τὸ ἄρθρο του μὲ τὸ ἐρώτημα: Μπορεῖ ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας νὰ στηριχθεῖ μόνο στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ ἢ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντλήσει στοιχεῖα ἀπὸ τὶς διαλέκτους; Στὸ σημεῖο αὐτὸ βλέπει ὁ ἐπιφανὴς γάλλος μελετητὴς τῆς γλώσσας μας μιὰ νέα πλευρὰ τοῦ λεγομένου «γλωσσικοῦ ζητήματος».

Κρίνοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ A. Mirambel ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

1. Ἡ διάκριση τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία — καὶ κατ' ἀντιστοιχία τῶν συγγραφέων ποὺ χρησιμοποιοῦν διαλεκτισμοὺς — σὲ 4 κατηγορίες δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δὲν ὑπάρχουν σαφῆ διαχωριστικὰ ὅρια. Ὁ Mirambel τοποθετεῖ σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Κονδυλάκη ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν διαλεκτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν μιὰ κάποια «γραφικότητα». Δὲν μπορούμε ὅμως νὰ μὴν ἰσχυρισθοῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἢ τὸν Πρεβελάκη ποὺ ὁ Mirambel τοὺς κατατάσσει σὲ ἄλλη ομάδα. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ὁ Κονδυλάκης καὶ ὁ Πρεβελάκης, ὁ λόγος ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναφέρει ὁ Mirambel. Πιὸ συγκεκριμένα: Ὁ Κονδυλάκης⁷⁷ χρησιμοποιεῖ, σκό-

77. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Κονδυλάκης ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς κρητικῆς διαλέκτου τῆς ὁποίας ἦταν φυσικὰ βαθὺς γνώστης. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν βρίσκονται τὰ ὑπ' ἀριθμ. 268 (1920), 269 (1920), 323 (1918-19), 324 (1918) καὶ 325 (1919) χειρόγραφα του μὲ πλούσιο γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπ' ὅλη τὴν Κρήτη, ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἐκδοθοῦν σύντομα.

πιμα ίσως, λίγες κρητικές λέξεις στα διηγήματα του ενώ ο Πρεβελάκης με αίσθητά πιο προηγμένο γλωσσικό αίσθητήριο χρησιμοποιεί γνησιότερα κρητικά διαλεκτικά στοιχεία με λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις που δύσκολα θα τα αναζητούσε κανείς στην κοινή νέα ελληνική. Τόν Θεοτόκη τόν κατατάσσει ο Mirambel σε διαφορετική ομάδα, επειδή δέν χρησιμοποιεί μόνο λεξιλογικά αλλά και μορφολογικά και φωνολογικά στοιχεία της έπτνησιακής διαλέκτου. Μήπως όμως δέν μπορούμε νά πούμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἢ τὸν Πρεβελάκη; "Ολοι σχεδόν οἱ λογοτέχνες πὸν χρησιμοποιοῦν ἀρκετὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στὸ ἔργο τους κάνουν παράλληλα χρήση λεξιλογικῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ μορφολογικῶν καὶ φωνολογικῶν στοιχείων.

2. Ὁ Mirambel στὴν παραπάνω μελέτη του ἀγνοεῖ ἐντελῶς ἓνα βασικὸ στοιχεῖο: Δέν μᾶς λέει οὔτε μία λέξη γιὰ τὸ πλῆθος τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων — πεζῶν καὶ ποιητικῶν — πὸν ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα μέχρι σήμερα σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο. Στὸν τομέα αὐτὸ πρέπει νά γίνουν πολλές ἐπὶ μέρους ἔρευνες. Τὸ βασικὸ πρόβλημα πὸν ἀνακύπτει εἶναι: Μέχρι ποιοῦ σημείου μποροῦν τὰ ἔργα αὐτὰ — ὅσο περιορισμένη ἐπίδραση καὶ ἂν ἔχουν — νά ἐπηρεάσουν τὴν εἰσδοχὴ διαλεκτικῶν λέξεων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα;

3. Ὁ Mirambel δέν θίγει ἓνα ἀκόμα πρόβλημα: Πολλές φορές εἶναι δύσκολο νά γίνει στὸ ἔργο ἑνὸς λογοτέχνη διάκριση τῶν γνήσιων διαλεκτικῶν τύπων ἀπ' αὐτοὺς πὸν δημιούργησε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Οἱ «διαλεκτικοὶ νεολογισμοὶ» ἢ «ψευδοδιαλεκτισμοὶ» παράλληλα μὲ τὰ ιδιόλεκτα πρέπει νά ἀπασχολήσουν τοὺς εἰδικούς, πράγμα πὸν δέν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα σὲ καμιά ἀπὸ τὶς λιγοστὲς μελέτες γύρω ἀπὸ τὴν χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων σὲ νεοέλληνες συγγραφεῖς.

4. Τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα πὸν συναντᾶμε στὴν πεζογραφία δέν πρέπει νά ἐξεταστοῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τοὺς διαλεκτισμοὺς πὸν βρίσκουμε στὴν ποίηση. Θὰ ἀξίζε τὸν κόπο νά γίνουν συγκριτικὲς ἔρευνες γιὰ νά διαπιστωθεῖ ποιὲς διαλεκτικὲς λέξεις χρησιμοποιοῦνται περισσότερο στὴν ποίηση καὶ ἂν ὑπάρχει ἀριθμητικὴ ἀντιστοιχία μὲ τὶς λέξεις πὸν χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ πεζογραφικὸ του ἔργο. Στὸν τομέα αὐτὸ μπορεῖ νά προσφέρει πολλὰ ἢ ἀγνωστὴ σχεδόν στὴν Ἑλλάδα ἐφηρμοσμένη γλωσσολογία καὶ εἰδικὰ ἢ «μαθηματικὴ γλωσσολογία». Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ παρενθετικά ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς καθαρεύουσας ἔδειχναν ἀνεκτικὴτητα στὴν χρήση διαλεκτικῶν στοιχείων στὴν ποίηση, τὰ καταδίκασαν ὅμως ὅταν γινόταν χρήση τους στὴν πεζογραφία⁷⁸. Στὴν ποίηση τῶν τελευταίων χρόνων δέν εἶναι αἰσθητὴ ἢ χρήση διαλεκτισμῶν. Σὲ πολλοὺς νέους ποιητὲς ὑπάρχουν ἀφθονοὶ σύνθετοι νεολογισμοὶ καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις εἶναι ἐκδηλές οἱ ξενικὲς ἐπιδράσεις.

78. Στὴν «Ἐστία» 3 (1878), τεῦχ. 126, σσ. 337-338 δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Βηλαρᾶ «πρὸς τὸν υἱὸν του» καὶ ἀκολουθεῖ «χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ» ἀπὸ τὸν Ν. Δραγούμη: «Αἱ περὶ τῆς γλώσσης ὅμως καὶ ὀρθογραφίας ιδέαι αὐτοῦ ἦσαν πάντῃ ιδιόρρυθμοι. Καὶ εἰ μὲν στιχουργῶν μόνον μετεχειρίζετο τὴν διάλεκτον τῆς ἰδιαίτερας αὐτοῦ πατρίδος, λόγος μηδεὶς ἀλλὰ νά λέγη πεζογραφῶν τῆς ἀληθινῆς μάθησης, τοῦ Ξενοφῶντα, τὰ σκολιά... τεκμηριοῖ παράδοξόν τι νόσημα τῆς κριτικῆς τοῦ ἀνδρὸς δυνάμεως». Βλ. καὶ Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα, ἔ.α., σ. 6.

Καί στον τομέα αυτό λείπουν οι απαραίτητες προεργασίες που θα μᾶς βοηθήσουν να βγάλουμε θετικά συμπεράσματα.

Μετά απ' αυτά καταλήγουμε στην παρακάτω συμβατική ταξινόμηση τῶν διαλεκτικῶν καὶ ιδιωματικῶν στοιχείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν χρησιμοποιοῦνται μέσα στὸ λόγο ἢ σὲ διαλογικὰ μέρη:

1. Εὐκαιριακὴ χρῆση (προσεκτικὴ ἐπιλογή) διαλεκτικῶν στοιχείων ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες διαλέκτους. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται ἰδιαίτερα στὴν ποίηση. Πολλές φορές πρόκειται γιὰ «διακοσμητικά», «γραφικὰ» στοιχεῖα τοῦ λόγου: Σολωμός, Παλαμᾶς, Γρυπάρης, Μαβίλης, Σικελιανὸς κ.ἄ.

2. Περιορισμένη χρῆση διαλεκτικῶν στοιχείων (προσπάθεια γλωσσικῆς ἀπλουστεύσεως τῆς διαλέκτου): Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης.

3. Μεγάλη χρῆση διαλεκτισμῶν (λεξιλογικά, φωνολογικά, μορφολογικά στοιχεῖα): Θεοτόκης, Κρυστάλλης, Καζαντζάκης, Πρεβελάκης.

4. Κατάχρηση διαλεκτισμῶν: Ψυχάρης καὶ κυρίως ὁ Πάλλης.

5. Λογοτεχνικά ἔργα γραμμένα σὲ ἀμιγῆ διάλεκτο ⁷⁹. Διακρίνονται σὲ 3 κατηγορίες: α) πεζὸ (ἠθογραφίες), β) ποιητικὸ, γ) θεατρικὸ (Πόντου, Κρήτης, Κύπρου).

79. Ἀπὸ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ μερικὰ ἔργα:

Πόντος: Ὁδ. Λαμπίδη, Λογοτεχνικά κείμενα τῆς νεοποντιακῆς διαλέκτου. Βιβλιογραφικὴ συμβολὴ τῶν ἐτῶν 1922-1972, «Ἀρχεῖον Πόντου» 33 (1975-1976), 209-242. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη εἶναι ἡ πρώτη, ἀπ' ὅσο ξέρω, αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὴν Ἑλλάδα. Ἐξαντλητικὴ καὶ ὑπεύθυνη θὰ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ποντιακῆς διαλέκτου — μὲ ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις πού ἰσχύουν γιὰ τὴ γνησιότητα ἀποδόσεως διαλεκτικῶν τύπων στὰ ἔργα αὐτὰ — μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνουν ἀνάλογες βιβλιογραφίες καὶ γιὰ ἄλλες διαλεκτικὲς περιοχὲς τῆς πατρίδος μας, ἰδιαίτερα τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης.

Κύπρος: Β. Μιχαηλίδου, Ποιήματα, Ἐν Λεμεσῶ 1911. Στὸν πρόλογο τοῦ μικροῦ βιβλίου πού ἔγραψε ὁ Χρ. Σ. Χουρμούζιος, ὁ Μιχαηλίδης ἀποκαλεῖται «Μιστράλ τῆς Κύπρου». Στυλ. Κυριάκια, Ποιήματα σατυρικά ἀλλ' ὅμως καὶ διδακτικὰ εἰς ἔμμετρον γνησίαν κυπριακὴν διάλεκτον, Λάρνακα 1932. Γιὰ τὸ σχετικὸ ὕλικὸ βλ. τὴν Κυπριολογικὴ βιβλιογραφία πού δημοσιεύουν οἱ Γ. Γεωργαλλίδης, Κ. Κύρρης, Θ. Παπαδόπουλλος καὶ Μ. Χριστοδούλου στὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου».

Κρήτη: Γιὰ σύγχρονα κείμενα στὴν κρητικὴ διάλεκτο καὶ γιὰ νεοελληνικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα μὲ κρητικὸς ιδιωματισμὸς βλ. Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον, Ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 86 κ.έ. Βλ. τοῦ ἰδίου, Ἡ γλῶσσα συγχρόνου πεζοῦ κρητικοῦ κειμένου, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Μνήμη» Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, Ἀθήναις 1980, σσ. 19. Ἀπὸ τὰ νεώτερα σχετικὰ ἔργα ξεχωρίζει ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Σπ. Λίτινα, Κρητικὲς ρίμες, Ἀθήνα 1977 (95 ποιήματα σὲ κρητικὸ ἰδίωμα) καὶ ἡ μετάφραση τῆς Ὀδύσσειας τοῦ Ὀμήρου ἀπὸ τὸν Γ. Ψυχουντάκη, Ἀθήνα 1979.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ: Σπ. Σκιαδαρέση, Ἡ βλοημένη τράπουλα. Κεφαλονίτικη παράδοση γραμμὴν στὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, τόμ. 2, Athènes 1956, σσ. 379-392. (Λεξιλόγιο στίς σσ. 393-395). Λ. Παπασιόρη, Ἡ παλιὰ Κοζάνη. Ποιήματα γραμμένα στὸ κοζανίτικο ἰδίωμα (μὲ λαογραφικὲς καὶ γλωσσολογικὲς παρατηρήσεις), Θεσσαλονίκη 1972. Σύγκρ. Χρ. Χαραλαμπίκη, ἔ.ἄ., κυρίως σσ. 99 καὶ 106 σημ. 8, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μὲ θράκες λογοτέχνες βιβλιογραφία.

Στήν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ διάφορα «νάκλια» ποὺ δημοσιεύονται κυρίως σὲ τοπικὲς ἑφημερίδες καὶ περιοδικά ⁸⁰.

Φυσικὰ καὶ ἡ ταξινόμηση αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖ ὅλες τὶς περιπτώσεις χρήσεως διαλεκτικῶν στοιχείων. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς γλώσσας τοῦ κάθε λογοτέχνη χωριστὰ γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καταλήξουμε σὲ ὀριστικὰ συμπεράσματα.

6. Προτάσεις - Συμπεράσματα

Οἱ νεοελληνικὲς διάλεκτοι ἔχουν προσφέρει πολλὰ στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ⁸¹ καὶ τῆς μεσαιωνικῆς μας γλώσσας ⁸². Ἄλλο τόσο πλούτισαν τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα μὲ λέξεις καὶ ἐκφράσεις ποὺ δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει ἡ καθαρὴ ῥεῦσα. Τώρα μάλιστα ποὺ ἡ Πολιτεία καθιέρωσε τὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ ἡ χρῆση τῶν ἰδιωμάτων περιορίζεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ἤρθε ἡ κατάλληλη στιγμή νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ προσφορὰ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων στὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Μιὰ λαϊκὴ, μιὰ διαλεκτικὴ ἢ ἰδιωματικὴ λέξη, ὅταν χρησιμοποιεῖται ὅπου καὶ ὅπως πρέπει «δὲν προσκρούει στὸ γλωσσικὸ αἶσθημα ἀλλὰ τέρπει καὶ συγκινεῖ».

Μὲ βάση τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάσαμε πιστεύουμε ὅτι ἔγινε ἀντιληπτὴ ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων στοὺς διάφορους νεοελληνες λογοτέχνες, τῆς συντάξεως εἰδικῶν τοπικῶν βιβλιογραφιῶν (Κρήτης, Κύπρου κ.ἄ.) μὲ στόχο τὴ συγκρότηση ἑνὸς λεξικοῦ ποὺ θὰ περιέχει ὅλα τὰ διαλεκτικὰ καὶ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ ἔργα τῶν λογοτεχνῶν μας ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μέχρι σήμερα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ ἦταν προσιτὴ στοὺς νέους ποιητὲς καὶ πεζογράφους ἡ ἀκένωτη πηγὴ τῆς λαϊκῆς σοφίας καὶ θὰ περιορίζονταν ἴσως τὰ κακόγουστα μεταφραστικὰ δάνεια, ἡ λεξιθηρία καὶ οἱ σύνθετοι νεολογισμοί, ποὺ ἐμφανίζονται στὰ ἔργα πολλῶν νέων ποιητῶν ὡς ἐνδημικὴ ἀρρώστια.

80. Εἶναι γεγονός ὅτι πολλὲς φορές ἡ γλωσσοπλαστία τῶν λογοτεχνῶν, καὶ κυρίως τῶν ποιητῶν δημιουργεῖ ψευδοδιαλεκτικὲς λέξεις ποὺ εἶναι ἄγνωστες στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Στὰ «νάκλια» ἡ μορφή τῆς διαλέκτου εἶναι ἀκόμα πιὸ ἐπίπλαστη. Ἐδῶ θὰ ἔρθει ὁ εἰδικὸς γλωσσολόγος γιὰ νὰ κάμει τὸν ἀπαραίτητο διαχωρισμὸ τῶν γνήσιων διαλεκτικῶν λέξεων ἀπὸ τὶς μὴ γνήσιες. Γιὰ τὰ σχετικὰ προβλήματα βλ. Χρ. Χαράλαμπακη, ἔ.ἄ., σσ. 98-99.

81. Βλ. N. Andriotis, *Lexikon der Archaismen*, ἔ.ἄ., ὅπου βλέπουμε τὴ συγκινητικὴ ἐπιβίωση χιλιάδων ἀρχαϊσμῶν ποὺ ζοῦν ἀκόμα στὸ στόμα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου καὶ ἐπιβεβαιώνουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν ἀδιάσπαστη γλωσσικὴ παράδοση τῆς φυλῆς μας. Μὲ βάση τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους διαφωτίζεται ἡ ἐρμηνεία πολλῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ ἀποκαθίσταται ὁ ἀρχικὸς τους τύπος ποὺ δὲν ἔτυχε νὰ μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση.

82. G. Anagnostopoulos, *Die Erforschung des Mittelgriechischen und die neugriechischen Dialekte*, «Byzantinische Zeitschrift» 30 (1929-1930), σ. 230 κ.ἑ. Βλ. καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ συγκέντρωσε ὁ P. S. Costas, *An outline of the History of the Greek Language (with particular emphasis on the Koine and the subsequent periods)*, Chicago 1936, σ. 57 σημ. 3.

Ένα τέτοιο όμως λεξικό δὲν μπορεῖ νὰ γραφτεῖ μακριὰ ἀπὸ τὸ Κέντρο συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ποὺ διαθέτει ἓνα τόσο πλούσιο καὶ μοναδικὸ στὸ εἶδος τοῦ Ἀρχεῖο μὲ γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς ἐλληνικῆς γῆς.

Διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴ λογοτεχνία μας ἀφοῦ ἡ διάλεκτος εἶναι, καθὼς εἶπε ὁ Goethe, τὸ στοιχεῖο ἀπ' ὅπου ἡ ψυχὴ ἀντλεῖ τὴν ἀναπνοή της ⁸³.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

LA QUESTION DES ÉLÉMENTS IDIOMATIQUES DANS LA LITTÉRATURE NÉO-HELLÉNIQUE

Résumé

Dans cette étude, l'auteur examine ce en quoi les dialectes et idiomes locaux ont contribué à la formation de la langue littéraire néo-hellénique. Les problèmes méthodologiques soulevés par cet examen y sont également discutés.

L'auteur se réfère d'abord à l'attitude négative des lettrés à l'égard de la langue du peuple, puis aux raisons qui, dès le milieu du siècle passé, les amenèrent à reviser leur opinion. Au troisième chapitre, il examine certains exemples caractéristiques d'éléments dialectaux utilisés par des écrivains néo-helléniques et les compare aux articles y relatifs du *Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes* : dans l'œuvre de Pandelis Prévélakis *le Soleil de la mort*, il a relevé 335 mots caractéristiques (de ἀ- à γάργαρος), dont 78 sont totalement inconnus du *Dictionnaire historique* ou y figurent avec une acception différente de celle utilisée par Prévélakis. Au chapitre 4, il décrit les origines géographiques des mots dialectaux qui s'incorporèrent à la koïne néo-hellénique. En se fondant sur des exemples concrets, il montre que les dialectes et idiomes néo-grecs utilisent fréquemment des mots anciens, hellénistiques et médiévaux. Ce qui n'est absolument pas le cas de la koïne néo-hellénique, qui fait appel à des éléments étrangers.

Au chapitre cinq, le plus important, l'auteur discute les différents problèmes méthodologiques apparus au cours de sa recherche.

A. Mirambel a consacré deux études au problème des éléments dialectaux dans la littérature néo-hellénique. Après avoir cité les conclusions auxquelles

83. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, "Απαντα, τόμ. 4, 330. Σύγκρ. τοῦ ἰδίου, 'Ο Goethe καὶ οἱ διάλεκτοι, «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» 3 (1913), 292-293 = "Απαντα, τόμ. 8, 158-159.

est parvenu le grand helléniste français, l'auteur exprime son propre point de vue. Il démontre d'abord qu'en classant en quatre catégories les éléments dialectaux — et les écrivains qui les utilisent —, Mirambel ne donne pas une image exacte de la réalité. Il remarque ensuite que Mirambel ne dit absolument rien de toutes les œuvres — en vers et en prose — écrites en dialecte de la fin du 19e s. à nos jours. Ce qui l'amène à se demander dans quelle mesure ces œuvres-là, dont l'influence fut plutôt restreinte, peuvent contribuer à enrichir la langue littéraire de mots dialectaux.

Il est un autre problème que Mirambel n'effleure pas : souvent il est difficile, dans l'œuvre d'un seul écrivain, de distinguer les créations pseudo-dialectales de l'auteur d'avec les emprunts dialectaux proprement dits. La question des « néologismes dialectaux » n'a été étudiée par aucun des rares spécialistes qui se sont penchés sur l'emploi d'éléments dialectaux dans la littérature néo-hellénique. Cette question-là devrait être étudiée par les spécialistes parallèlement à celle des idiolectes. L'auteur prétend que l'on ne doit pas considérer de la même façon les éléments dialectaux que l'on rencontre en prose ou en poésie.

Ensuite l'auteur développe divers problèmes théoriques et méthodologiques. Finalement, il propose une classification des éléments dialectaux et idiomatiques rencontrés dans la littérature néo-hellénique, en admettant qu'il n'y a pas à se soucier du fait qu'ils soient utilisés dans le texte lui-même ou dans des dialogues :

1. Emploi occasionnel (choix attentif) d'éléments dialectaux provenant d'un ou plusieurs dialectes. Ce phénomène s'observe surtout en poésie. Il s'agit souvent d'une sorte d'ornementation destinée à donner une couleur locale au texte : D. Solomos, K. Palamas, I. Gryparis, L. Mavilis, A. Sikélianos etc.

2. Emploi limité d'éléments dialectaux (essai de simplification linguistique du dialecte) : A. Papadiamandis, I. Kondylakis etc.

3. Usage important du dialecte (éléments phonétiques, morphologiques, lexicaux) : K. Théotokis, K. Krystallis, N. Kazantzakis, P. Prévélakis etc.

4. Abus du dialecte : J. Psichari et A. Pallis.

5. Œuvres littéraires écrites entièrement en dialecte. Elles se subdivisent en trois catégories : a) prose (descriptions des mœurs) ; b) poésie ; c) théâtre (Pont, Crète, Chypre).

Les divers recits en dialecte publiés principalement par les journaux et périodiques locaux appartiennent également à cette catégorie-ci.

Il va de soi que cette classification-là ne peut rendre compte de tous les cas d'usage d'éléments dialectaux. Pour parvenir à une classification absolue, il faudrait étudier systématiquement et séparément la langue de chaque écrivain.

Au chapitre six (propositions-conclusions), l'auteur souligne l'urgence qu'il y a à rédiger un dictionnaire qui comprendrait tous les éléments dialectaux et idiomatiques utilisés dans les œuvres des écrivains grecs de la fondation de l'État grec moderne à aujourd'hui. Les jeunes auteurs et poètes auraient ainsi à leur disposition un ouvrage dont la richesse les dissuaderait peut-être d'avoir recours à des traductions maladroitement composées, qui apparaissent dans les œuvres de nombreux poètes telle une maladie endémique.

CHRISTOPH CHARALAMBAKIS

FORSCHUNGSBERICHT UEBER DIE SPRACHWISSENSCHAFTLICHEN STUDIEN IN GRIECHENLAND

Eine Auswahlbibliographie der letzten 10 Jahre (1971-1980)

0. Vorwort

Ziel des vorliegenden Literaturberichtes ist es, dem nichtgriechischen Forscher ein Bild von der Forschungstätigkeit im heutigen Griechenland im Dezennium 1971-1980 im Bereich der Sprachwissenschaft zu vermitteln. Demzufolge sind von diesem Bericht — von ganz wenigen Ausnahmen abgesehen — alle Werke ausgeschlossen, die nicht von Griechen geschrieben sind, sowie alle von Griechen in einer Fremdsprache verfaßten Werke. Die Anzahl der Publikationen, die für die letzteren gilt, ist sehr groß. Es mußten Dutzende von Dissertationen unberücksichtigt bleiben, die von jungen Gelehrten hauptsächlich in Westeuropa und in den Vereinigten Staaten von Amerika verfaßt wurden, sowie bedeutende Veröffentlichungen von vielen griechischen Wissenschaftlern, die im Ausland eine Karriere gemacht haben. Es ist auch nicht selten der Fall, daß in Griechenland lebende und forschende Wissenschaftler ihre Werke in einer der Weltsprachen verfassen, um die Ergebnisse ihrer Forschungen weiteren Kreisen von Fachkollegen zugänglich zu machen.

Um den Umfang des vorliegenden Berichtes in Grenzen zu halten, habe ich fast alle Artikel oder kleineren Arbeiten, die in verschiedenen Zeitschriften veröffentlicht sind, ausgeklammert, obwohl viele von ihnen einzelne Probleme der Forschung befriedigend lösen bzw. neue Ideen und Gedanken enthalten. Einige von diesen Artikeln konnten jedoch nicht unerwähnt bleiben.

Die nachfolgende Bibliographie enthält also nur Bücher, die von Griechen in Griechenland in neugriechischer Sprache veröffentlicht sind. Dieses Auswahlkriterium ist dadurch zu rechtfertigen, daß nach eigenem Bekenntnis von ausländischen Wissenschaftlern « die zahlreichen Veröffentlichungen moderner griechischer Gelehrten aus verschiedenen Gründen leider recht oft übersehen werden ». (s. *A. Heubeck*, « Indogermanische Forschungen » 81 (1976), 340).

Das läßt sich an ein paar Beispielen zeigen :

Charakteristisch sind die von ausländischen Forschern nicht berücksichtigten Verbesserungsvorschläge zu einzelnen Lemmata des Lexikons von Hesych, die von griechischen Gelehrten vor allem an Hand des reichhaltigen neugriechischen Sprachmaterials gemacht worden sind. In der neuen Edition des oben erwähnten Lexikons von *K. Latte* (Bd. 1, Kopenhagen 1953, Bd. 2,

ebd. 1966) sieht man zahlreiche derartige Fälle, mit denen ich mich in einer Spezialuntersuchung zu befassen beabsichtige.

Hier drei Beispiele: ε 843 : *ἐίκτην ὁμοιωμένοι ἦσαν*.

K. Latte behauptet im appar. crit., daß er das überlieferte *ὁμοιούμενοι* zu *ὁμοιωμένοι* korrigiert habe, während es schon *K. Kontos*, « *Athena* » 10 (1898), 319 vorgeschlagen hat. Genau das gleiche gilt für die Glosse γ 201 : *γαστρίσαι εἰς γαστέρα πλῆξαι. ἢ χορτάσαι*. Statt des überlieferten *εἰς τὰ στέρα* hat wieder *K. Kontos*, « *Athena* » 4 (1892), 507 das Richtige erkannt.

α 2750 : *ἀλάλητα ξύλα ποταμόκλυστα, γομφώδη*.

K. Latte bemerkt : *vix sanum*. Die Glosse erklärt sich wohl aus dem neugriechischen *ξύλα βουβά*, wie *M. Stephanidis*, « *Athena* » 40 (1928), 190-191 gezeigt hat.

In der Zeitschrift « *Grazer Beiträge* » 3 (1975), 47-49 ist ein Artikel von *E. Coughanowr* über die Bedeutung des Wortes *μάσταξ* = Heuschrecke bei Homer veröffentlicht worden. Die vom Verfasser vorgeschlagene Wortbedeutung in Hom. Il. 9.324 ist nicht neu. Darüber gibt es einen erschöpfenden Artikel von *D. Vayakakos* in der Zeitschrift « *Athena* » 55 (1951), 54-59. Das Wort lebt bis heute in vielen neugriechischen Dialekten fort.

Schließlich die sehr interessanten Ergebnisse der Dissertation von *A. Voskos* über Meleagros, Achilleus und Phoinix, Nikosia 1974, sind in neueren Arbeiten über das gleiche Thema unerwähnt geblieben : *A. Köhnken*, Die Rolle des Phoinix und die Dualle im I der Ilias, « *Glotta* » 53 (1975), 25-36. Vgl. ders., « *Glotta* » 56 (1978), 5-14. *A. Thornton*, Once again, the Duals in Book 9 of the Iliad, « *Glotta* » 56 (1978), 1-4.

Es gibt sogar Fälle, wo man bedauert, daß ein wissenschaftliches Werk in neugriechischer Sprache statt in einer europäischen verfaßt ist. (s. die Rezension des Werkes von *G. Babiniotis*, *Τὸ ρῆμα...* (s.u.) von *Fr. Mawet*, « *L'Antiquité Classique* » 47 (1978), 662).

Bei der vorliegenden Auswahlbibliographie haben sich im Laufe der Untersuchung mehrere Probleme ergeben, die nicht alle eine befriedigende Lösung finden konnten. Das betrifft vor allem die Gliederung der Einzelkapitel. Die Transkription der neugr. Autorennamen ist ein anderes Problem. Ich habe sie möglichst treu wiedergegeben. Statt des $\bar{e} = \eta$, habe ich das dem phonetischen Wert mehr entsprechende *i* vorgezogen. So z.B. *Kakridis* und nicht *Kakrides*.

Daß ich zu einigen Büchern mehr oder weniger kritisch Stellung nehme, während ich mich bei anderen mit einer bloßen bibliographischen Angabe begnüge, hängt mit meinen eigenen Interessen zusammen und sagt an sich nichts über die Bedeutung des Werkes.

Für die griechische Lexikographie habe ich ausnahmsweise einen Rückblick auf die wichtigsten lexikographischen Arbeiten getan.

Die hier präsentierten Bücher sind in ihrer überwiegenden Mehrheit von

den jeweiligen Verfassern selbst auf eigene Kosten herausgegeben. Andernfalls ist es jeweils vermerkt. Bücherpreise sind nicht angegeben, weil sie ständiger Änderung unterworfen sind.

An dieser Stelle möchte ich allen denjenigen, die mir bei dieser Bibliographie mit Rat und Tat geholfen haben, herzlich danken. Ganz besonders bin ich den Professoren G. Babiniotis und H. Eideneier sowie Frl. Dr. Gabriele Thome, Dr. H. Fleischer und Herrn W. Voigt zu Dank verpflichtet.

Für die Mängel der Arbeit trage ich allein die Verantwortung.

01. Allgemeine Bibliographien

Das Gegenstück zur vorliegenden Bibliographie stellt die ältere aber sehr nützliche Studie von *D. C. Swanson*, *Modern Greek studies in the west: A critical bibliography of studies on Modern Greek linguistics, Philology, and folklore, in languages other than Greek*, New York 1960, und die Arbeit von *C. Th. Dimaras - C. Koumariou - L. Droulia*, *Modern Greek Culture. A selected Bibliography (in English, French, German, Italian)*. Fourth revised ed., Athens 1974 (s. insbesondere S. 33-40) dar.

Eine griechische Nationalbibliographie fehlt leider immer noch, obwohl von vielen Seiten auf die Wichtigkeit des großen Desideratums hingewiesen wird. Die Bibliographische Gesellschaft von Griechenland (*Βιβλιογραφική Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος*) hat bis jetzt 3 Bände herausgegeben mit dem Titel *Ἑλληνική Βιβλιογραφία* 1972, Athen 1975, 686 S. — 1976 Athen 1977, (A+B) 654 S. und — 1977, Athen 1979, 605 S.

Sie scheint aber mit den ihr zur Verfügung stehenden Mitteln nicht imstande zu sein, das riesige Material zu bewältigen. Auch ihr Organ, die Zeitschrift « *Βιβλιογραφικά* » (= *Bibliographika*, Direktor *J. A. Thomopoulos*), ist nicht über den ersten Band (Athen 1972) hinausgekommen. Das gleiche Schicksal hatte auch die *Bibliographische Rundschau* (« *Βιβλιογραφική Ἐπιθεώρηση* »), Athen 1974. (Direktor und Herausgeber *Εν. Nikoloudis*).

Seit 1975 veröffentlicht jährlich *K. Delopoulos* eine Bibliographie der wichtigsten Bücher des Jahres in allen Fachgebieten; es ist dies aber ein sehr begrenztes Unternehmen, das eigentlich gar nicht von einem einzigen Forscher durchgeführt werden kann.

1. Bibliographien der griechischen Sprache

Eine systematische Bibliographie der griechischen Sprache mit Schwerpunkt auf dem Neugriechischen mit seinen Dialekten wird seit 1939 ununterbrochen von *D. Vayakakos* veröffentlicht. Für die Bibliographie der Jahre 1968-1970 s. « *Athena* » 72 (1971), 282-331 (628 Eintragungen). Für die Jahre 1971-1977 s. « *Lexikographikon Deltion* » 13 (1978), 83-226 (2.280 Titel). *D. Vayakakos* hat eine umfangreiche Auswahlbibliographie zur neugriechischen Sprache im « *Lexikographikon Deltion* » 12 (1972), 81-256 veröffentlicht:

Le Grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes, Avec une bibliographie de 2630 titres. Derselbe Autor ist Mitarbeiter der Zeitschrift « Onoma » (Louvain), in der er die « Bibliographia Onomastica » von Griechenland veröffentlicht.

Seit 1973 besitzen wir ein Bibliographisches Bulletin der griechischen Sprache, herausgegeben von Prof. *G. Babinotis* unter Mitarbeit der Mitglieder des sprachwissenschaftlichen Institutes der Universität von Athen. Bis jetzt sind 3 Bände erschienen :

— Δελτίον βιβλιογραφίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διὰ τὸ ἔτος 1973 = Bibliographical Bulletin of the Greek language for the Year 1973, Athens 1974, 64 S. (665 Eintragungen - und nicht 660, wie die laufende Nummer angibt).

— Δελτίο βιβλιογραφίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὸ ἔτος 1974 = Bibliographical Bulletin of the Greek language for the Year 1974, Athens 1976, 62 S. (567 und nicht 565, Eintragungen).

— Δελτίο βιβλιογραφίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὰ ἔτη 1975 καὶ 1976 = Bibliographical Bulletin of the Greek language for the Years 1975 and 1976, Athens 1978, 86 S. (956 an Stelle der 951 angegebenen Eintragungen).

Nach dem Titel des Werkes, der auch in englischer Sprache angegeben wird, folgt, ebenfalls in englischer Sprache, eine kurze Inhaltsangabe. Rezensionen bzw. Besprechungen der verzeichneten Bücher sind jeweils registriert. Das « Bibliographical Bulletin of the Greek language » nimmt wenig Rücksicht auf Arbeiten über die neugriechischen Dialekte im Gegensatz zu der Bibliographie von *D. Vayakakos*, so daß sich beide Werke in dieser Hinsicht gegenseitig ergänzen. Während *D. Vayakakos* fast alle kleinere Aufsätze über Probleme der griechischen Sprache — miteinbezogen sind volkskundliche Arbeiten, die Sprachmaterial enthalten —, die in Provinzzeitschriften erscheinen, angibt, trifft *G. Babinotis* eine Auswahl, deren Kriterien mir nicht immer eindeutig sind. Es gibt Fälle, wo in der gleichen Zeitschrift (etwa in « Nea Estia ») zwei Arbeiten vom gleichen Autor stehen, es wird aber nur die eine erwähnt, während die andere genauso einen Anspruch darauf gehabt hätte.

Es gibt auch einige Spezialbibliographien, wie die von *H. Waring*, Bibliography of the phonetics and phonology of Modern Greek, « Mandatophoros », Heft 4 (1974), 3-18, und die von *N. Kontosopoulos*, Βιβλιογραφία τῆς κρητικῆς διαλέκτου, in derselben Zeitschrift, Heft 14 (1979), 35-52. Für lexikographische Arbeiten s. unten S. 67.

Schließlich haben *A. Thavoris* und *A. Kyriakidou-Nestoros* eine sprachwissenschaftliche und volkskundliche Auswahlbibliographie der Jahre 1950-1965 veröffentlicht « publié à l'occasion du 1er Congrès international des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes », Thessaloniki 1966, 139 S. (Comité national hellénique de l'association internationale d'Études Sud-Est européen). Vgl. noch *G. Bolognesi* und *B. Zucchelli*, Profilo storico-critico degli studii linguistici greci, Milano, o.J., 155 S. (s. *A. Christol*, « Bulletin de la

Société Linguistique de Paris » 71 (1976), II, 88-91. Das Werk war mir nicht zugänglich.

2. Griechische Lexikographie

Die griechischen Sprachforscher haben sich bis vor wenigen Jahren überwiegend mit der Wortforschung und mit der Lexikographie im weiteren Sinne befaßt. Die älteren Sprachwissenschaftler haben Probleme der modernen Sprachwissenschaft aus ihren Forschungen völlig ausgeklammert. (s. unten S. 81).

Es ist hier nicht der geeignete Raum, auf die Gründe einzugehen, die zu einer einseitigen Betrachtung des Phänomens Sprache seitens der griechischen Gelehrten geführt haben. Diese Einstellung hatte jedoch zur Folge, daß sie eine Reihe von wichtigen lexikographischen Arbeiten aufzuweisen haben, die unsere Kenntnisse über den griechischen Wortschatz von Homer bis heute erheblich bereichert haben.

Aus den Arbeiten, die nicht in den zu referierenden Zeitraum fallen, verdienen folgende Werke eine kurze Besprechung, nach dem Jahrgang ihres Erscheinens :

2.1 Das Historische Lexikon der neugriechischen Sprache der Athener Akademie der Wissenschaften.

Dieses monumentale Werk, vom « Vater der griechischen Sprachwissenschaft » *G. N. Chatzidakis* gegründet im Jahre 1908, liegt bis jetzt erst in 3 Bänden vor. (Band 1. *α- ἀμωρωζοσύνη*, Athen 1933. Bd. 2, *äv- ἀπώρυνγα*, Athen 1939. Bd. 3, *ἀρα - βλέπω*, Athen 1942) und in zwei Lieferungen vom 4. Band: 1. *βλεφαρίδα-γάργαρος*, Athen 1953. 2. *γαρδαλώνω-γεροδάσκαλος*, Athen 1980.

Wie man aus den obigen Angaben ersieht, geht dieses Werk nur langsam voran, und bei der Fülle der Probleme, die sich inzwischen gehäuft haben, ist schwer abzusehen, wann es abgeschlossen sein wird.

Heute, da die Volkssprache nach langjährigen Kämpfen offiziell anerkannt worden ist, wird besonders übelgenommen, daß dieses Lexikon in einer strengen Katharevussa-Form abgefaßt wird. Auf der anderen Seite kann das Werk nicht als Lexikon der neugriechischen Sprache betrachtet werden, wie aus dem Titel hervorzugehen scheint; denn es umfaßt überwiegend Dialektwörter, ist also im Grunde ein Lexikon der neugriechischen Dialekte. Die neugriechische Literatur ist nur zu einem niedrigen Prozentsatz berücksichtigt und diese wiederum sehr einseitig. Es fehlen Namen bekannter Schriftsteller und Dichter, während andere weniger bedeutende reichlich vertreten sind.

Das Werk ist historisch angelegt, d.h. es wird die Geschichte der Lemmata verfolgt. Das hat aber zur Folge, daß das Lexikon ohne zwingenden Grund belastet wird. Das Lexikon von Liddell-Scott-Jones gibt viel zuverlässiger die nötigen Informationen über die Bedeutungsentwicklung von altgriechi-

schen Wörtern, und eine Wiederholung von Zitaten, wo ein neugriechisches Wort bei klassischen Autoren belegt ist, scheint überflüssig zu sein.

Aus den wichtigsten Rezensionen sei hier die von *J. Th. Kakridis* genannt: *Λεξικογραφικὲς συμβολὲς* = Lexikographische Beiträge, Gedenkschrift für M. Triandaphyllidis, Thessaloniki 1960, 135-150 = *Μελέτες καὶ ἄρθρα*, Thessaloniki 1971, 223-238.

Trotz der Schwächen, die das Historische Lexikon zwangsläufig aufweist, ist es das wichtigste lexikographische Unternehmen in Griechenland. Das Forschungsinstitut des Historischen Lexikons verfügt über ein riesiges neugriechisches Sprachmaterial. Es ist nicht übertrieben zu behaupten, daß es ohne Konsultation dieses Archivs — welches unter anderem wertvolle Handschriften mit Dialektmaterial und mit Material der neugriechischen Koine verschiedener Autoren besitzt — es schwer ist, eine nach Möglichkeit vollständige Arbeit über einzelne Probleme der neugriechischen Sprache zu verfassen.

Das Hinauszögern der Veröffentlichung des unschätzbaren Materials kann der Erforschung der neugriechischen Sprache nur Schaden zufügen. Es bleibt zu hoffen, daß das Werk bald regelmäßig erscheinen wird.

2.2 Das erste Lexikon, das angestrebt hat, den Wortschatz der ganzen Gräzität zu berücksichtigen, ist das neunbändige « Große Lexikon der griechischen Sprache » von *D. Dimitrakos*, Athen 1932-1953.

Mitarbeiter dieses Werkes waren die bekanntesten griechischen Sprachwissenschaftler und Philologen jener Zeit; es ist aber kein systematisches Verzetteln des Materials unternommen worden, worauf die vielen Lücken, die das Lexikon aufweist, zurückzuführen sind. Die meisten byzantinischen Quellen z.B. sind fast außer acht gelassen, während die neugriechischen Autoren, genauso wie beim Historischen Lexikon, ganz einseitig vertreten sind. Gelegentlich werden auch Dialektwörter berücksichtigt, das Material dazu ist aber nicht ausreichend.

Das vernichtende Urteil von *D. J. Georgacas*, « *Byzantina* » 8 (1976), 254 « Das Lexikon von Dimitrakos ist nichts anderes als eine Kompilation oder Abschreibung von vier Lexika in eines, nämlich von Liddell-Scott-Jones, Preisigke, Sophocles, Ducange, mit Aufnahme von einigem Neugriechisch- und Dialektmaterial » ist nicht ganz von der Hand zu weisen. *Th. Tzannetatos* hat neulich (« *Platon* » 30 (1978), 268-272) dieser Kritik von Georgacas widersprochen, es ist ihm aber nicht gelungen, die Vorwürfe von Georgacas zurückzuweisen.

Das Lexikon von Dimitrakos ist kein streng wissenschaftliches Werk, hat aber bis jetzt, angesichts des Fehlens eines ähnlichen, zuverlässigeren Lexikons in griechischer Sprache, gute Dienste erwiesen. Ein Kompendium dieses Werkes mit Nachträgen und Korrigenda hat *Th. Tzannetatos* besorgt, Athen 1970, 1691 S. (Form. 4).

Bei dieser Gelegenheit sei hier erwähnt, daß das Lexikon der neugriechischen Sprache « Πρωτάς » (Proias) besorgt von *G. Zeegolis*, Neue Aufl., Athen 1976 (3 Bände) ein sehr nützliches Handlexikon ist, das neben dem Lexikon von Dimitrakos hier in Griechenland am meisten benutzt wird.

Für die neueren lexikographischen Arbeiten über das Neugriechische s. unten S. 67 f.

2.3 Die Lücken, die beide oben genannten Werke im Bezug auf die neugriechische Literatursprache aufweisen, soll das seit vielen Jahren vorbereitete große Neugriechisch-Englische Lexikon (Modern Greek-English Dictionary) von *D. J. Georgacas* decken. Eine Probe dieses Lexikons findet sich in « *Orbis* » 22 (1973), 389-403 und in « *Mandatophoros* » Heft 18 (1981), 35-66. Vgl. *E. Kriaras*, « *ΕΕΦΣΠΘ* » 15 (1976), 151-157.

Das Lexikon von *D. J. Georgacas* verdient hier deshalb einer besonderen Beachtung, weil es sich nicht einfach um eines von den vielen Neugriechisch-Englischen Wörterbüchern, die auf dem Markt sind, handelt. Mit der Fülle seines Materials aus fast allen Gebieten des neugriechischen geistigen Lebens, vom 18. Jahrhundert bis heute, leistet es einen wichtigen Beitrag zur Erforschung der neugriechischen Schriftsprache. Die Umgangssprache findet ebenfalls Berücksichtigung und das ist ein weiteres Verdienst des Werkes.

Der Herausgeber, einer der wohl bekanntesten Forscher der alt- und neugriechischen Sprache mit großer Erfahrung bei lexikographischen Arbeiten, hat viele Neuerungen eingeführt, die sein Lexikon erheblich von den übrigen neugriechischen Wörterbüchern abheben. So werden z.B. Partizipien, die eine selbstständige Funktion in der Rede haben, als getrennte Lemmata angeführt. Die Adverbien werden von den von ihnen abgeleiteten Adjektiven ebenfalls getrennt behandelt. Es ist begrüßenswert, daß auch grammatische Morpheme sowie einige lautliche Phänomene lemmatisiert werden, um so mehr als eine historische Laut- und Formenlehre der neugriechischen Sprache — wie auch der neugriechischen Dialekte — fehlt.

Die Lemmata werden in äußerster Knappheit erklärt, während neue Wortbedeutungen bzw. Bedeutungsnuancen wie auch Synonyma und Antonyme mit Sorgfalt registriert werden. Kleinere Schwankungen bei der Orthographie erklären sich aus der Unstabilität der Rechtschreibung der Dimotiki. Ein gewisser Nachteil des Lexikons ist es, daß man keinen Verweis auf das Werk des zitierten Autors findet, von ganz wenigen Ausnahmen abgesehen. (etwa *N. Kazantzakis*).

Das Lexikon von *D. J. Georgacas* wird nicht nur dem englischsprechenden Publikum (Amerika, Australien, Süd-Afrika, Indien u.a.m.) ein unersätzlich wissenschaftliches Instrument für das bessere Umgehen mit der neugriechischen Sprache sein. Es wird vielmehr eines der wichtigsten und zuverlässigsten lexikographischen Werke der neugriechischen Sprache überhaupt werden.

s Das Modern Greek-English Dictionary, das vom National Endowment for the Humanities in Washington, D.C. finanziell unterstützt wird, und das Historische Lexikon der neugriechischen Sprache und der Dialekte der Akademie von Athen ergänzen sich gegenseitig, und die wissenschaftliche Welt wartet nun ungeduldig auf diese beiden großen Desiderata.

2.4 Im Bereich der neugriechischen Etymologie ist seit Chatzidakis viel getan worden, sowohl von griechischen als auch von ausländischen Gelehrten. Bis jetzt fehlt aber ein erschöpfendes etymologisches Wörterbuch, nach dem Vorbild von ähnlichen Werken für Westeuropäische Sprachen.

2.4.1 Es ist das Verdienst von *N. Andriotis*, daß er das erste etymologische Wörterbuch des Neugriechischen verfaßt hat: *Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς* = Etymologisches Wörterbuch der neugriechischen Koine. (Erste Aufl., Thessaloniki 1951. Zweite vermehrte und verbesserte Aufl., Thessaloniki 1967, 442 S., herausgegeben von der Univ. Thessaloniki. Institut für neugriechische Studien. Stiftung von M. Triandaphyllidis. Nachdr. Thessaloniki 1971).

Die Hauptschwäche des Lexikons von *N. Andriotis* liegt darin, daß es erstaunlich viele Fremdwörter enthält, die der neugriechischen Koine fremd sind. Das gleiche gilt für die vielen Dialektwörter, die nicht zur standardisierten Umgangssprache gehören. Die Auswahl der Lemmata ist also nicht ganz geglückt. Die angegebenen Etymologien sind in der Regel richtig. Die Etymologien von *M. Philindas*, die *Andriotis* relativ oft aufnimmt, sind allerdings meistens nicht stichhaltig. Der Verfasser bringt außerdem eigene Etymologien bei, von denen viele noch ungesichert sind. Wegen des Mangels an Vorarbeiten im Bereich des Mittelgriechischen, besonders in der Zeit der Abfassung des Lexikons von *Andriotis* (vor etwa 30 Jahren), sind viele falsche oder unwahrscheinliche Etymologien bzw. Wortverbindungen angegeben. Für ein zukünftiges Lexikon des Neugriechischen ist es unentbehrlich, alle mittelalterlichen Texte systematisch auszuwerten, denn eine große Anzahl von neugriechischen Wörtern ist auf das Mittelalter zurückzuführen. Dazu kann das Lexikon von *E. Kriaras* (s. unten S. 62 f.) große Dienste leisten.

Andriotis mußte darauf verzichten, das erste Auftreten von neugriechischen Wörtern anzugeben. Wir sind noch weit von solch einem Ziel entfernt, weil viele mittelalterliche Texte noch unedierte sind. Außerdem ist das gesamte Material kaum von einem einzigen Forscher zu übersehen.

Zusammenfassend möchten wir konstatieren, daß das Werk von *N. Andriotis* bis heute das einzige zuverlässige etymologische Lexikon des Neugriechischen bleibt. Die Versuche von anderen Etymologen, ähnliche Werke zu schreiben, sind weit zurückgeblieben.

2.4.2 Das Etymologische Lexikon des Neugriechischen (Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς) von *K. Dangitsis*, Verlag I. G. Vasiliou, Athen [1978], 453 S. (bis jetzt ist der erste Teil (A-K) erschienen) ist kein streng wissenschaftliches Werk. Die Etymologie jedes Wortes ist knapp angegeben, ohne daß die jeweiligen Auswahlkriterien ersichtlich sind. Das Werk wird erheblich belastet durch die Anführung von vielen abgeleiteten Wörtern und Komposita, die im Grunde genommen nicht zu einem etymologischen Wörterbuch gehören. Das schlimmste ist, daß der Autor, der jahrelang im Ausland (Frankreich) gelebt hat, offenbar nicht gut über das Vokabular der standardisierten neugriechischen Sprache informiert ist, so daß er eine Unmenge von Wörtern angibt, die selbst Sprachforscher niemals in Griechenland gehört haben. (z.B. *γερολής, γκουάς, γκούρδα, έοζίνη, έσπάδα, καμπαέτι, κιοροντάν*). Dangitsis hat in seinem Werk keinen eigenen Beitrag zur Etymologie von neugriechischen Wörtern geleistet.

2.4.3 Das Etymologische und hermeneutische Lexikon des Neugriechischen (Νεοελληνικὸ έτυμολογικὸ καὶ έρμηνευτικὸ Λεξικὸ) von *A. Th. Floros*, Ed. « Neue Grenze », A. Livanis, Athen 1980, 732 S., ist im Grunde eine Ansammlung von etymologischen Notizen. Kritisch muß hier zunächst die Inkonsistenz in Auswahl und Aufbau der Artikel angemerkt werden. Neben Wörtern der neugriechischen Koine finden sich gleichberechtigt viele seltene Dialekt- und Fremdwörter sowie Orts- und Familiennamen. Dem Wort *καλικάντζαρος* = böser Geist (der Rauhächte) widmet er drei ganze Spalten, während er andere wichtige Wörter ganz verschweigt. Er hat als Lemma den Stadtnamen Trikala, warum dann nicht die vieldiskutierten Namen Arta, Polygyros oder Volos?

A. Floros wagt sehr oft kühne und nicht näher begründete Etymologien. Dabei merkt man auf den ersten Blick, daß weder Floros noch Dangitsis sich um Auswertung der wissenschaftlichen Arbeiten über neugriechischen Etymologien bemüht haben. Obwohl es schwer ist, Einigung der Forscher über einzelne Etymologien zu erzielen, ist es besonders störend, daß in den oben genannten Werken nicht selten veraltete Etymologien angegeben werden, während uns neuere, sehr überzeugende Erklärungen vorliegen. Darin besteht gerade das Verdienst des Verfassers eines etymologischen Wörterbuches, die Spreu vom Weizen zu sondern. Es ist ein vergebliches Unterfangen, wenn man ein neugriechisches etymologisches Wörterbuch verfassen will, ohne das unveröffentliche Material des Archivs des Historischen Lexikons der Akademie von Athen in Rechnung zu stellen.

2.4.4 Ein weiterer Dilettant, *S. Verveniotis*, hat ein etymologisches Lexikon der im Neugriechischen gebräuchlichen Fremdwörter verfaßt: Ἑτυμο-

λογικὸν λεξικὸν τῶν ξένων λέξεων ἐν χρήσει εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν, Selbstverlag, Athen 1976, 170 S.

Das Buch ist mit großer Vorsicht zu benutzen. Der Autor kennt offenbar nicht die zweite Auflage des etymologischen Lexikons von N. Andriotis, scheint nichts über G. Meyers Neugriechische Studien (Lateinische, italienische, slavische u.a. Fremdwörter im Neugriechischen) zu wissen und ist schlecht über die neuere Literatur informiert. Er gibt oft eine falsche Aussprache der vom Französischen entlehnten Wörter mit vielen Lücken in den Bedeutungen der jeweiligen Fremdwörter. Es sei hier beiläufig erwähnt, daß wir jetzt eine eingehende systematische Studie über die französischen Wörter (über 1700) des Neugriechischen besitzen, verfaßt von *N. G. Kontosopoulos*, *L'influence du français sur le Grec. Emprunts lexicaux et calques fraséologiques*, Athènes 1978, 214 S. + 15 p. planches.

Die Autoren der obigen Werke führen viele neugriechische Wörter auf das Französische zurück, es läßt sich aber darüber streiten, ob das jeweilige Wort aus dem Französischen oder aus dem Italienischen entlehnt ist. Das ganze Problem kann nur in Spezialuntersuchungen gelöst werden.

2.5 Das *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας* = Wörterbuch der mittelalterlichen griechischen volkssprachlichen Literatur (1100-1669) von *E. Kriaras* (Thessaloniki, Band A' 1969, B' 1971, Γ' 1973, Δ' 1975, E' 1977, ΣΤ' 1978, und Bd. Ζ' 1980) stellt einen Markstein in der Geschichte der griechischen Lexikographie dar. Das Werk hat große Resonanz bei den Wissenschaftlern in In- und Ausland gefunden. (s. die vielen Rezensionen am Anfang jedes Bandes für den vorhergehenden Band. Die wichtigsten von ihnen sind zusammengetragen von *D. Vayakakos*, Sprachwissenschaftliche Bibliographie der Jahre 1971-1977, a.a.O., S. 151-153). Vgl. *I. Karagiannopoulos*, *A Survey of Efforts for the Creation of Byzantine Lexica*, « Byzantina » 4 (1972), 217-236. S. noch *D. J. Georgacas*, « Orbis » 22 (1973), 404-430 und « Byzantina » 8 (1976), 247-294.

Es ist das einzige Lexikon in neugriechischer Sprache, das weitgehend auf literarischen Werken fußt und eine streng wissenschaftliche Methode verwendet. *E. Kriaras*, ein sehr erfahrener Lexikograph und Philologe, der sich unter anderem für die Anerkennung der Volkssprache eingesetzt hat, ist es gelungen, viele Probleme, die bei solch einem Unternehmen in starkem Maße auftauchen, in ausgezeichneter Weise zu lösen. Vom 6. Band an entfällt die Bezeichnung des Spiritus; der Akzent wird über der wirklich betonten Silbe durch einen Punkt angegeben, auch in den angeführten Beispielen aus byzantinischen Autoren.

Man hat berechnet, daß das ganze Werk mit 15-16 Bänden abgeschlossen werden dürfte und daß es ungefähr 25.000 Lemmata umfassen wird. Es ist hier nicht der geeignete Ort, um auf Einzelheiten einzugehen und eine Aus-

wertung der bisherigen Kritik und der Verbesserungsvorschläge vorzunehmen. Für das schnellere Vorankommen der Arbeit, obwohl die Bände eigentlich in relativ kurzen Abständen regelmäßig erscheinen, hat man mit gutem Grunde einen Verzicht auf alle Belege — man kann sowieso nicht alle Belegstellen angeben — sowie auf alle überflüssigen Bedeutungsnuancen, die bei einigen Wörtern verzeichnet sind, vorgeschlagen (s. *Styl. Alexiou*, a.a.O.).

Man muß betonen, daß das Lexikon von E. Kriaras nicht nur zur Erforschung der byzantinischen Volksliteratur einen wichtigen Beitrag leistet — man findet sogar in den bis jetzt erschienenen Bänden viele Verbesserungsvorschläge zu byzantinischen Texten, die von *K. D. Pidonia*, « *Byzantina* » 7 (1975), 223-250 zusammengetragen sind —, sondern auch zum besseren Verständnis des Neugriechischen, welches eine erstaunlich große Anzahl von byzantinischen Wörtern bewahrt hat. Eine engere Zusammenarbeit von Kriaras mit dem Historischen Lexikon der Akademie von Athen könnte die Lücken ausfüllen, die sein Lexikon in dieser Hinsicht aufweist.

Zusammenfassend läßt sich sagen, daß das lexikographische Werk von E. Kriaras « die größte gegenwärtige Leistung auf dem Gebiet der byzantinischen Gräzität ist », um mit den Worten eines der Rezensenten des Werkes zu sprechen.

2.6 Einzig in seiner Art ist das « Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten » von *N. Andriotis*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1974, 705 S. 13 Karten. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, XXII).

Zunächst der Aufbau des Werkes in groben Zügen: Nach der Einleitung (S. 5-13) und nach einer ausgewählten Bibliographie zur neugr. Dialektologie (Es sind 568 Titel und nicht 553, wie die laufende Nummer angibt, s. *A. Sideras*, « *IF* » 82 (1977) p. 293 Fußn. 8), folgt der Hauptteil (63-615) mit 6718 (und nicht 6712) Lemmata. Als Lemma zu den einzelnen Artikeln wird die alt-, spät- oder mittelgriechische, belegte oder rekonstruierte Wortform angesetzt. Es folgen die Dialektformen, und am Ende sind die Wortbedeutungen zusammengetragen. Das Werk schließt ein Index der Dialektwörter (617-696) ab.

Das « Lexikon der Archaismen » (hiermit sind nicht nur lexikalische, sondern auch semantische und grammatische Archaismen gemeint) ist von der Kritik sehr begrüßt worden. (s. *G. Babiniotis*, Bibliographisches Bulletin 1975-1976, a.a.O., Nr. 397. Vgl. noch die eingehende Kritik von *H. J. Sasse*, « *Zeitschrift für Balkanologie* » 13 (1977), 227-235).

Abgesehen von einzelnen Einwänden haben die Fachleute das Werk einstimmig als eine « Mammutarbeit » bezeichnet. Der Schwächen, die es aufweist, war sich der Verfasser selbst bewußt, indem er im Prolog (S. 8) gesteht: « Ich halte es von vornherein für selbstverständlich, daß meine Aufstellung

der « dialektischen Archaismen » vor allem wegen der Lückenhaftigkeit der bisherigen neugriechischen Dialektforschung nicht als endgültig angesehen werden kann ». Es kann nicht das Werk eines einzelnen sein — auch wenn es sein Lebenswerk ist, wie das hier zu besprechende —, das ganze neugriechische Dialektmaterial auszuwerten.

Eine unvermeidliche Schwäche des Lexikons von Andriotis liegt gerade darin, daß er nicht alle Orte angibt, wo ein dialektaler Archaismus erscheint. Bei einer Stichprobe habe ich festgestellt, daß aus den 1397 angegebenen Wörtern, die mit *â-* anfangen, etwa 450 auch aus Kreta zu belegen sind, ohne daß es Andriotis erwähnt. Viele Archaismen aus Kreta sind überhaupt nicht als Lemmata registriert. Es ist daher nicht verwunderlich, daß Andriotis zu dem Schluß kommt (S. 10), daß Kreta, verglichen mit anderen Dialektgebieten, nicht viele Archaismen bewahrt hat. Mit den Archaismen von Kreta befaße ich mich in einer Spezialuntersuchung.

Ein weiterer methodischer Fehler darf nicht unerwähnt bleiben: Andriotis faßt die Bedeutungen des jeweiligen Lemmas am Ende der Eintragung zusammen. Daraus ist aber des öfteren nicht zu ersehen, in welchem Ort bzw. Orten diese oder jene Bedeutung zu belegen ist. Das gilt besonders, wenn ein Wort mehrere völlig verschiedene Bedeutungen aufweist, und das ist nicht selten der Fall.

Man hat versucht, die Zahl der von Andriotis angegebenen Archaismen einzuschränken, indem man viele Wörter als Analogie- bzw. Neubildungen ansieht. Man muß gestehen, daß es Fälle gibt, bei denen man sich kein sicheres Urteil bilden kann. Oft ist es nicht leicht zu bestimmen, ob es sich um eine Neubildung, oder eine direkte Fortsetzung einer alten Derivation handelt. Etwas anderes scheint mir viel wichtiger zu sein: Andriotis hat offenbar die Tatsache außer acht gelassen, daß « auch die Dialekte — wenn auch in beschränktem Maße, besonders in entlegenen Gebieten — ständig durch archaisierende Sprachformen (Schriftsprache, Kirchensprache) beeinflußt worden sind ». (s. *H. J. Sasse*, a.a.O.).

Andriotis hat sich nach seinen Angaben auf das möglichst Sichere bzw. Wahrscheinliche beschränkt. Er hat es vermieden, auf Grund unsicherer bzw. unwahrscheinlicher Etymologien neugriechische Wortformen an ältere bekannte oder rekonstruierte Stichwörter anzuknüpfen. Man findet trotzdem ausgesprochen falsche etymologische Verknüpfungen, und mehrere Lemmata müssen gestrichen werden. In anderen Fällen muß man abwarten, bis eine überzeugendere Etymologie vorgelegt wird. Solche Fälle haben schon andere Rezensenten registriert. Hier seien nur zwei charakteristische Beispiele erwähnt, um zu zeigen, wie schwer es ist, ein so umfangreiches Material in etymologischer Hinsicht zu bewältigen, um so mehr, als es an Vorarbeiten fehlt. Hier muß betont werden, daß ein großer Teil des Werkes auf von Andriotis selbst durchgeführten Einzelarbeiten basiert. (Einen wertvollen Band mit 88

über verschiedene Zeitschriften verstreuten Arbeiten von ihm haben neulich seine Schüler herausgegeben: *Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Ν. Π. Ἀνδριώτη*, Thessaloniki 1976, 566 S.).

Für das Wort *ἀραγός* = kleiner Schlauch, kleiner Rucksack, akzeptiert Andriotis die von Chatzidakis vorgeschlagene Etymologie von *ἀρραγής* = unzerbrechlich und demzufolge schreibt er: *ἀρραγός*. Diese Etymologie ist seit vielen Jahren von mehreren Forschern überzeugend abgelehnt worden. (Ausführlich darüber *Chr. Charalambakis*, *Παρασυνδέσεις κρητικῶν λέξεων μὲ ἀντίστοιχες γλῶσσες τοῦ Ἑσυχίου*, «Μνήμη» Γ. Ι. Κουρμούλη, Athen 1980, Sonderdruck, S. 5-6).

Es gibt auch andere ähnliche Fälle, von H. J. Sasse, a.a.O., S. 299f. registriert, der einen *circulus vitiosus* feststellt: Der Etymologe erfindet eine Orthographie auf Grund der Etymologie, die er macht, einerlei, ob diese Etymologie richtig oder falsch ist.

Schließlich wird das aus Kreta belegte Wort *χοιρουρὲ* = Schweinestall fälschlicherweise von *χοῖρος* + *ὠρεῖον* (= Getreidespeicher) abgeleitet. Hier haben wir es mit einer Analogiebildung zu tun. Vgl. die gleichfalls aus Kreta belegten Formen: *γυναῖκα* - *γυναικ* - *ουρὲ*, *χήρα* - *χηρ* - *ουρὲ* = korpulente Witwe u.a.

Auf der anderen Seite sind bei Andriotis mehrere dialektale Archaismen — abgesehen von vielen Wörtern des späteren Mittelgriechischen, die er, um den Umfang des Buches in Grenzen zu halten (s. Einleitung S. 8), ausgeschlossen hat — nicht registriert. Vgl. *St. Alexiou*, «Mandatophoros», a.a.O., S. 9: *γεροντής* (*γεροντίας*), *διαρμίζω* (*διαρροθμίζω*).

Das Buch wäre effektiver, wenn es mit einer Reihe von Indizes versehen wäre. Ein Wortindex nach Orten z.B. hätte uns gezeigt, welche Archaismen in gewissen Dialektgebieten zu belegen sind. Ein Rückläufiger Index hätte uns bei Untersuchungen zur Wortbildung große Dienste geleistet. Man hat noch weitere Indizes vermißt, wie einen Index der rekonstruierten Ausgangsformen (Wörter wie *βολεός* und *βάτταλον* sind im Altertum belegt), der lateinischen Lehnwörter u.a.m.

Seit der Veröffentlichung des Lexikons von Andriotis sind mehrere örtlich beschränkte Sammlungen dialektaler Archaismen erschienen, die das Bild der Archaismen in griechischen Dialekten einigermaßen abrunden. Ein paar davon seien an dieser Stelle genannt:

I. A. Thomopoulos, *Ἀρχαῖες λέξεις στὸ ἰδίωμα τοῦ Καστελλόριζου*, «Dodekanisiakon Archeion» 6 (1976), 119-129.

N. Paranikolaou, *Λέξεις τῆς ἀρχαίας γλώσσης στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Βοῖου*, *Α' Συμπόσιο Ἱστορίας, Λαογραφίας, γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικοῦ χώρου*, Thessaloniki 1976, S. 175-178.

A. S. Karanikolas, *Ἀρχαῖσμοι στὸ Συμαϊκὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα*, «Ta Symaika» 3 (1977), 57-99.

N. Kontosopoulos, *Λεξιλογικὸι ἀρχαῖσμοι εἰς τὰ σημερινὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα*

τῆς Μακεδονίας, Akten des 1. sprachwissenschaftlichen Symposiums für den nordgriechischen Raum, a.a.O., S. 209-213.

Chr. Tzitzilis, Λεξιλογικοὶ ἀρχαϊσμοὶ τῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δράμας, «Makedonika» 19 (1979), 396-400.

D. Krekoukias, Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιομενικὸ λεξιλόγιο τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, «Thessalika Chronika» 13 (1980), 351-365.

Schließlich kann das Ἑτυμολογικὸν-ἐρμηνευτικὸν Λεξιλόγιον ἀρχαίων ἐλληνικῶν λέξεων διατηρουμένων εἰς τὴν ποντιακὴν διάλεκτον von *N. Laparidis*, Athen 1973, 85 S. neben dem Lexikon von Andriotis, das er in seiner Bibliographie nicht anführt, ergänzend benutzt werden. Laparidis betont in seinem Büchlein, daß er die Bearbeitung des Materials noch nicht abgeschlossen hat und daß er in absehbarer Zeit das Material vollständig veröffentlichen wird.

Die enorme Anzahl von alt-, spät- und mittelgriechischen Wörtern, die bis heute in neugr. Dialekten fortleben, beweist die Kontinuität der griechischen Sprache im Laufe der Jahrhunderte.

Das Lexikon von Andriotis ist ein wichtiges, unentbehrliches Arbeitsinstrument für den Erforscher griechischer Wortgeschichte. Die vielen rekonstruierten Formen (nach meiner Aufzählung insgesamt 739) zeigen, daß die neugriechischen Dialekte einen guten Beitrag zur Erforschung und zum besseren Verständnis von altgriechischen Wörtern leisten können.

Das Lexikon der Archaismen von Andriotis stellt mit der Fülle des gebotenen Materials eine bewundernswerte Leistung dar. Eine Neuauflage des Werkes unter Zusammenarbeit von mehreren Sprachforschern und mit Ausnutzung des reichen Dialektmaterials des Archivs des Historischen Lexikons der Akademie von Athen scheint nach dem oben Gesagten dringend erforderlich zu sein. Nur dann wird man den Beitrag der neugriechischen Dialekte zur Erhaltung von altgriechischen Sprachelementen — und zwar unter schwierigen historischen Bedingungen — richtig beurteilen können. In dieser Hinsicht wäre ein Erbwörterlexikon von großer Bedeutung, das auch das Neugriechische miteinbeziehen sollte.

2.7 Dialektwörterbücher. Aus den Dialektwörterbüchern der letzten Zeit — abgesehen von zahlreichen Glossaria und kleineren Wortsammlungen, die in verschiedenen Provinzzeitschriften zu finden sind — seien hier folgende genannt :

2.7.1 G. Pangalos, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, 6 Bde, Athen 1955-1975.

Das Werk ist sehr nützlich wegen der Fülle des angebotenen Materials. Die vielen Nachträge und das Fehlen eines Gesamtregisters erschweren jedoch seinen Gebrauch. Man kann sich auf die vom Verfasser vorgeschlagenen Etymologien nicht verlassen. Die Wortbedeutungen dagegen sind sehr zuver-

lässig. Viele Probleme des kretischen Dialektes haben noch nicht ihre Lösung gefunden und wir sind noch weit von einem wissenschaftlichen Dialektlexikon Kretas entfernt.

2.7.2 Chr. Lazaris, *Τὰ Λευκαδίτικα. Ἑτυμολογικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῆς νήσου Λευκάδος*, Ioannina 1970, 211 S.

Das Werk ist nur als Sammlung von Dialektwörtern von der Insel Leukas interessant. Im Bereich der Etymologie bedeutet es einen Rückschritt.

Das Wort *κυβέρι* = Bienenstock, das uns wohl aus den Lexikographen Hesych, Photios und aus dem Lex. Suda bekannt ist, führt Lazaris auf das italienische *coperto* zurück, um nur ein Beispiel aus den vielen falschen Etymologien, die sich in diesem Buch finden, zu nennen. Vgl. *G. Magoulas*, « *ΕΕΦΣΠΑ* » 20 (1969/70), 325-350.

2.7.3 Für die Insel Karpathos haben wir ein gutes und zuverlässiges Lexikon: *M. G. Michailidis-Nouaros*, *Λεξικὸν τῆς καρπαθιακῆς διαλέκτου*, Athen 1972, S. 431 + 15. Das Werk ist aus dem Nachlaß des bekannten Forschers der Mundart und der Volkskunde von Karpathos von seinem Sohn Prof. G. Michailidis-Nouaros unter Mitarbeit von A. Karanastasis und K. Minas herausgegeben. Bei einer eventuellen Neuauflage des Werkes sind die vortrefflichen Bemerkungen von *Ch. Symeonidis*, « *Hellenika* » 26 (1973), 163-170 zu berücksichtigen.

2.7.4 *M. Papaïoannou*, *Τὸ γλωσσάριο τῶν Γρεβενῶν*, Thessaloniki 1976, 162 S., herausgegeben von der Gesellschaft für Mazedonische Studien. [Mazedonische Bibliothek, Nr. 48].

Der Verfasser hat interessantes Dialektmaterial aus Grevena (Mazedonien) gesammelt und gute Worterklärungen gegeben.

2.7.5 Aus den letzten Berichten über lexikographische Arbeiten des Griechischen seien hier genannt:

Styl. Alexiou, *Ἐπιστημονικὰ λεξικά τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Ν. Ἑλληνικῆς στὸν αἰῶνα μας στὴν Ἑλλάδα* = Wissenschaftliche Lexika des Mittel- und Neugriechischen in unserem Jahrhundert in Griechenland, « *Mandatophoros* », Heft 16 (1980), 3-12. Alexiou macht treffende Bemerkungen über die Lexika von Dimitrakos, Kriaras und Andriotis, besonders in Hinblick auf das byzantinische Sprachmaterial.

Derselbe Autor hat in einem Band unter dem Titel: *Γλωσσικὰ μελετήματα*, Athen 1980, mehrere, in verschiedenen Zeitschriften veröffentlichten Artikel gesammelt. Alexiou ist es gelungen, etymologische und semantische Probleme von vielen kretischen und neugriechischen Wörtern befriedigend zu lösen.

G. G. Alisandratos, *Τὰ νεοελληνικὰ λεξικά. Συνοπτικὸ διάγραμμα* = Die

neugriechischen Lexika. Kurzgefaßter Entwurf, Zeitschrift «Diavazo», Heft 32 (1980), 26-36 und Heft 34 (1980), 30-44. Alisandratos gibt in seinem Bericht, der eigentlich für das breite Publikum bestimmt ist, keine neuen Anhaltspunkte.

3. Mykenologie

Im Bereich der Mykenologie haben die griechischen Forscher im vergangenen Dezennium einen guten Beitrag geleistet. Von den älteren Forschern seien hier genannt die Archäologen Sp. Marinatos, G. E. Mylonas, N. Platon, A. Tsopanakis sowie der Laie K. D. Ktistopoulos. In den Akten der Internationalen Kongresse für Kretologische Studien (bis jetzt liegen die Akten der ersten vier Kongresse vor) finden sich mehrere von griechischen Gelehrten verfaßte Arbeiten über die mykenische Kultur.

3.1 Dem Mykenischen hat sich in den letzten Jahren *I. Prombonas* gewidmet, hervorgetreten mit einer Reihe von gut fundierten Arbeiten. In seiner Dissertation 'Η μυκηναϊκή έορτή *Θρονοελκτήρια (to-no-e-ke-te-ri-jo) και η έπιβίωσις αυτης εις τους ιστορικούς χρόνους = Das mykenische Fest *Θρονοελκτήρια und sein Weiterleben in der historischen Zeit, Athen 1974, 128 S. hat er auf Grund von reichhaltigem Belegmaterial das im Täfelchen PY Fr 1220 zu belegende Wort to-no-e-ke-te-ri-jo überzeugend erklärt. Dieses Wort bezeichnet ein Fest mit Widmung eines Schleiers (*Θρόνα* = Blumenverzierungen in Geweben, gewebtes Ornament) an Gottheiten, welches in historischer Zeit in Athen, Olympia, Sparta, Mantinea und Argos noch gefeiert wurde, in Städten also, die bekanntlich enge Beziehungen mit der mykenischen Welt aufweisen. Das mykenische Fest war den Gottheiten Demeter und Persephone gewidmet, was schon von anderen Forschern angenommen wurde.

Derselbe Autor hat eine *Σύντομος εισαγωγή εις την μυκηναϊκήν φιλολογίαν* = Kurze Einleitung in die mykenische Philologie, Athen 1977, 160 S. verfaßt. Das Buch hat das Ziel, wie aus dem Titel selbst zu erschließen ist, den unkundigen Leser in die Probleme der Mykenologie einzuführen. Das Werk bietet demzufolge nichts Neues.

In einem großen Kapitel (S. 36-63) wird die Sprache der Linear B' - Schrift behandelt, man merkt jedoch auf den ersten Blick, daß der Autor das ganze Thema als klassischer Philologe und nicht als Sprachwissenschaftler betrachtet. Über das Problem der Herausbildung der altgriechischen Dialekte nach den neuen Erkenntnissen, die man aus der Entzifferung der Linear B' - Schrift gewonnen hat und mehrnoch über die Stellung des mykenischen Dialektes im Rahmen der historisch bezeugten Dialekte, wird soviel wie nichts gesagt. Man hätte auch gern mehr als einen bloßen Hinweis (S. 8) auf das sogenannte « Knossos-Problem », d.h. die fragliche Datierung der knossischen Linear B' - Tafeln. Die Auswahl der mykenischen Texte (S. 73-119) mit neugriechischer Übersetzung und mit reichen Kommentaren ist dagegen

trefflich. Das Buch ist leider in Katharevussa verfaßt und das ist besonders störend, um so mehr, als der Verfasser sich mit diesem Werk an ein großes Publikum wendet.

Desweiteren hat *I. K. Prombonas* begonnen, ein Lexikon des Mykenischen in griechischer Sprache zu verfassen. Es trägt den Titel: Λεξικὸ τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλληνικῆς. Bis jetzt ist der erste Band (von *ἀ-* bis *βέλεμνον*) erschienen, Athen 1978, 320 S.

Es ist das erste Lexikon des Mykenischen in neugriechischer Sprache und in dieser Hinsicht besonders zu begrüßen. Ziel des Werkes ist es (S. 7), das uns bis jetzt bekannte mykenische Sprachmaterial der griechischen Sprache einzugliedern und es dem griechischen Leser zugänglich zu machen. Als Lemmata erscheinen die in alphabetische griechische Schrift transkribierten mykenischen Formen. Es folgt der Ort (bzw. die Orte), in dem (denen) das Wort zu belegen ist, und der Kontext, in dem es erscheint, mit Übersetzung. Es wird außerdem noch die lateinische Form des jeweiligen Wortes mit ihrer Entsprechung in der griechischen Alphabetschrift zur besseren Nachprüfung der vorgeschlagenen Deutung angegeben. Es folgen ein Kommentar, die eventuell abgeleiteten Wörter und die Komposita und eine fast erschöpfende Bibliographie. Jedes Lemma hat also die Form einer kleinen Abhandlung (s. z.B. das Wort **armo*, S. 197-207. Allein die diesbezügliche Bibliographie umfaßt über eine ganze Seite). Den Band runden sehr nützliche Indizes (S. 269-320) ab.

Prombonas verfolgt in einigen Fällen die Geschichte der Wörter im Laufe ihrer Entwicklung und versucht, mykenische Wörter nachzuweisen, deren Reflexe in der neugriechischen Koine und in den heutigen Dialekten noch zu finden sind. Das Buch ist aber in dieser Hinsicht mit Vorsicht zu benutzen.

Wenn der Verfasser den Wörtern von *ἀ-* bis *βέλεμνον* über 300 Seiten gewidmet hat, kann man sich vorstellen, daß er ein großes Vorhaben vor sich hat, dessen baldige Durchführung bis zum Ende wir von Herzen wünschen.

Prombonas hat im Sommer 1980 der Philosophischen Fakultät der Universität Athen eine Habilitationsschrift vorgelegt mit dem Titel Ἡ μυκηναϊκὴ ἐπικὴ ποίηση μὲ βάση τὰ μυκηναϊκὰ κείμενα καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη = Die mykenische epische Dichtung nach den mykenischen Texten und homerischen Epen, Athen 1980, 144 S.

3.2 Als Kuriosität kann das von seinem Titel her vielversprechende Buch von *K. Kalliphatidis*, Ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γραφή. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν συμβόλων τῆς μινωϊκῆς ἀνακτορικῆς ἰδιογράμματης γραφῆς = Der Diskus von Phaistos und die griechische Schrift. Ein Beitrag zur Deutung der Zeichen der minoischen Palastbilderschrift, Thessaloniki 1975, 159 S., bezeichnet werden.

Der Autor geht davon aus, daß der Diskus von Phaistos eine Bilderschrift kretischen Ursprungs und keine Silbenschrift aufweist.

Kalliphatidis glaubt, daß es sich bei der Linear-A-Schrift um eine Bilderschrift handelt. Den Übergang von Bilder- in Linearschrift führt er zurück auf «eine Modernisierungsaktion des Priestertums anläßlich einer wesentlichen Verwaltungsänderung», ohne dabei seine These auf irgendein Argument zu stützen.

Der Entzifferer, der die Bildzeichen recht inkonsequent interpretiert, will auf der einen Seite des Diskus einen Lobgesang auf Apollon gelesen haben : *Διδυμαίω κούρω Φοίβω πλοιαφέτη γέρανος* und auf der Rückseite eine Epiklese an Leto: *παράκλησις μεσιτείας μητρὸς Δικτυνναίω Φοίβω πλοιαφέτη*.

Kalliphatidis behauptet ferner, daß die phönizische Schrift nichts andere ist, als eine Auswahl von Bildzeichen der Linear-A-Schrift und daß die Phönizier die minoische Schrift in eine Silbenschrift umgestaltet haben. Der Verfasser äußert sich für solche schwer zu lösenden Probleme recht unbekümmert, ohne die bis jetzt dazu erschienene reiche Literatur zu verwenden; er scheint sie vielmehr zu ignorieren. Nach dem oben Gesagten kann ich die lobende Kritik dieses Buches von *P. Georgountzos* in der bekannten Zeitschrift «Platon» 27 (1975), 398-400 nicht gutheißen. Der Diskus von Phaistos hat bekanntlich zahlreiche Entzifferungsversuche hervorgerufen, die alle miteinander phantastisch sind.

3.3 *N. A. Masouridis* dagegen ist mit seinen Entzifferungsversuchen konsequenter und methodischer. In seinem Buch *Ἡ μινωϊκὴ γραφὴ εἰς τὰς Πινακίδας τῆς Πύλου* = Die minoische Schrift auf den Täfelchen von Pylos, Athen 1976, 105 S., versucht er, eine neue, stark von der weitgehend anerkannten Entzifferung der Linear B'-Schrift von M. Ventris zu entwickeln.

Das Buch besteht aus 4 Kapiteln. Davon sind von Interesse das erste (S. 11-25), wo der Autor seine Theorie und die Methode, die er entwickelt hat, präsentiert, und das zweite (S. 26-79), in dem er auf Grund seiner Entzifferungsmethode 43 Täfelchen zu deuten versucht. Masouridis erkennt in den Pylos-Tafeln 75 Zeichen, von deren Varianten abgesehen. Davon hat er 68 in ihrem phonetischen Wert bestimmt. (s. die Indizes auf S. 24-25). 12 Zeichen haben bei Ventris-Chadwick und Masouridis den gleichen Wert, während weitere 6 sich nur bezüglich des Silbenvokales unterscheiden. 50 Zeichen gibt Masouridis einen neuen phonetischen Wert.

Zur besseren Illustration der Entzifferungsmethode von Masouridis geben wir hier seine Transkription der ersten zwei Zeilen der berühmten «Dreifuß-Tafel», PY Ta 641 :

τι-ρε-πο-δε κα-κι-γο κι-ρι-σε-ιο τε-κι
 (= *τιρέποδε χαλκικῶ χρυσέϊω τεύχει*)
 τιρε-πο α-κι πο-δε ο-γε-τε
 (= *τιρέπος ἀρχὴν πόδες ὀργέτες*, d.h. *ἀργέτες* statt *ἀργῆτες*)

Und seine Deutung: DreifüÙe aus Kupfer mit goldenem Kessel
Dreifuß: Hals, FüÙe aus Silber

Zum Vergleich die Ventrissche Entzifferung:

ti-ri-po-de a ₃ -ke-u ke-re-si-jo we-ke	
ti-ri-po e-me po-de o-wo-we	
τρίποδε αἰγέυς κρησιοΦεργής	DREIFUSS 2
τρίπους, ἐμεῖ ποδεῖ δF(F)όFενς	DREIFUSS 1

Und die Übersetzung: DreifüÙe, Ziegen-Griffe, kretische Arbeit
Dreifuß, mit einem Fuß, mit Ohr-Griffen.

Die Tafel enthält eine Reihe von erstaunlichen Entsprechungen, wie W. Ekschmitt, Die Kontroverse um Linear B, München 1969, 112 feststellt, und es ist schwer, wie im Falle von S. Levin, zu verstehen, daß Masouridis sie zum Ausgangspunkt seines Versuches machen wollte, die gesicherten Silbenwerte von den ungesicherten zu scheiden.

Viele der Deutungen von Masouridis sind willkürlich. Am Anfang z.B. der Tafel PY Ta 711 (S. 64) liest er ο-νι-δε (= ὄρνιθες) gegenüber der viel verständlicheren Ventris-Lesung ο-wi-de (= ho wide). Im Kontext paÙt jedoch die Bedeutung ὄρνιθες = Vögel nicht und Masouridis erfindet eine neue Wortbedeutung, die sonst nirgends zu belegen ist; nämlich daß mit dem Wort ὄρνιθες eine zur Jagd von Wildvögeln geeignete Gegend bezeichnet sei. Masouridis' etymologische Deutungen klassisch bezeugter Wörter sind meistens fehl am Platz. Er scheint außerdem nicht gut über die betreffende internationale Literatur zum Mykenischen informiert zu sein.

Man vermiÙt einen Wortindex, der besonders in Hinblick auf Entzifferungsversuche bitter nötig gewesen wäre. Trotz der oben genannten Schwächen hat Masouridis den Mykenologen ein paar gute Ideen zu bieten. Es sei erwähnt, daß Masouridis von Beruf Rechtsanwalt ist. Er bemühte sich jahrelang um die Entzifferung der Linear-B-Schrift aus Liebhaberei. Masouridis kommt auf seine Theorie zurück in einem jüngst erschienenen Artikel mit dem Titel: 'Επὶ τῆς ἀποκρυπτογραφῆσεως τῆς γραμμικῆς Β' = Zur Entzifferung der Linear B'-Schrift, « Platon » 31 (1979), 73-88. Er gibt einige erklärende Bemerkungen zu seiner Theorie und eine neue Deutung der Pylos-Tablette An 724. In diesem Artikel zeigt sich Masouridis mit Problemen der Mykenologie mehr vertraut.

4. Historische Entwicklung des Griechischen

Im Bereich der Morphologie sind drei Untersuchungen besonders hervorzuheben:

4.1 G. D. Babinotis, Τὸ ρῆμα τῆς Ἑλληνικῆς. Δομικαὶ ἐξελίξεις καὶ συστηματοποίησις τοῦ ρήματος τῆς Ἑλληνικῆς (ἀρχαίας καὶ νέας) = Das Verbum

im Griechischen. Strukturelle Entwicklung und Systematik der Bildung des Verbums im Alt- und Neugriechischen, Athen 1972, 320 S. [Philosophische Fakultät der Univ. Athen. Bibliothek von S. N. Saripolou, 20].

Das vorliegende Werk stellt die erste eingehende Studie des alt- und neugriechischen Verbalsystems in synchronischer und diachronischer Betrachtungsweise dar. Der Autor verwendet Methoden der modernen Sprachwissenschaft (amerikanischer Strukturalismus, Ergebnisse der generativen Transformationsgrammatik) in gelungener Kombination mit Methoden der historischen Sprachwissenschaft.

Während die bisherige Einteilung des altgriechischen Verbums nach wie vor stichhaltig ist, zeigt der Autor, daß für das neugriechische Verbalsystem auf Grund der Änderung der Struktur, besonders auf der Ebene der Allomorphe, eine abweichende Klassifizierung als notwendig erscheint. Babiniotis schlägt eine neue Einteilung des neugriechischen Verbums vor: Auf Grund des Endphonems des Verbalstammes ergeben sich zwei Kategorien, die konsonantische und die vokalische. Zu den besten Kapiteln des ganzen Buches gehört die Untersuchung der Dynamiken und freien Variationen, insbesondere die Präteritum-Dynamik. Die wertvolle und geistreiche Studie schließt mit einer Zusammenfassung in englischer Sprache (S. 313-320).

4.2 *D. Ch. Theophanopoulou*, *Μορφολογική και σημασιολογική εξέλιξις τῶν ἐπιθημάτων -*yo-/-*eyo- εἰς τὴν Ἑλληνικὴν* = Morphologische und semantische Entwicklung der Suffixe -*yo-/-*eyo- im Griechischen, Athen 1971, 12+162 S. [Philosophische Fakultät der Univ. Athen. Bibliothek von S. N. Saripolou, 13].

Die Studie, die als Dissertation von der Philosophischen Fakultät der Univ. Athen angenommen wurde, umfaßt zwei Teile. Im ersten (S. 1-63) werden die Suffixe -yo-/-iyo- und -eyo- in den verschiedenen indogermanischen Sprachen nach morphologischen und semantischen Gesichtspunkten untersucht sowie ihr Verhältnis zueinander. Im zweiten Teil (S. 65-138) werden die Entwicklung und die gegenseitigen Beziehungen der oben erwähnten Suffixe im Griechischen, d.h. in den homerischen Epen, in den Dialekten der historischen Zeit und im Mykenischen verfolgt.

4.3 *K. Minas*, *Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα* = Die Morphologie der Augmentbildung in der griechischen Sprache, Ioannina 1978, 253 S. [Universität von Ioannina. Wissenschaftliches Jahrbuch der Philosophischen Fakultät. Dodoni, Beilage Nr. 8].

Die vorliegende Arbeit hat als Ziel die systematische Untersuchung der synthetischen Augmentativbildung im Gesamtgriechischen. Das Hauptgewicht der Untersuchung ist auf die spätbyzantinische und neugriechische

Sprache gelegt. Eine zusammenfassende Darstellung der Augmentation im Griechischen lag bis jetzt nicht vor.

Das ganze Werk wird in drei Kapitel gegliedert: 1. Einleitung (S. 15-30). 2. Augmentativbildung durch Präfixe (S. 32-36). 3. Den Hauptteil der Arbeit bildet die Augmentativbildung durch Suffixe (S. 38-191).

Es folgen einige Bemerkungen über die qualitative Augmentation (S. 192-195), eine Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse der Untersuchung (S. 196-197), eine Bibliographie (S. 199-206) und ein reicher Sach- und Wortindex (S. 207-252).

Die auf S. 196 zusammengetragenen Ergebnisse waren wohl den Spezialisten auch vor dem Erscheinen der Studie mehr oder weniger bekannt. Daß z.B. die altgriechischen Substantivendungen Feminina auf *-α*, Maskulina auf *-ος* zu den weitaus häufigsten Augmentativendungen des Neugriechischen gehören oder daß die Anzahl der aus Neutra auf *-ι* entstandenen Proparoxytona Maskulina auf *-ας* groß ist, ist keine neue Erkenntnis. Das gleiche gilt für das, was über die « Grammatikalisierung » des Wortes *μάννα* = Mutter und über das erste Auftreten der synthetischen Augmentation (nach Minas im 10 Jh. n.Chr. oder etwa früher) gesagt wird. Das Verdienst des Verfassers liegt vielmehr darin, daß er uns auf Grund von auch durch eigene Verzettelungsarbeit nahezu erschöpfendem Wortmaterial ein anschauliches und zuverlässiges Bild der bunten Ausdrucksmöglichkeiten der suffigierten Augmentation im Griechischen vermittelt hat. Es wird eine systematische synchronische und diachronische Analyse der jeweiligen Systeme vorgenommen, wobei sich der Autor des öfteren kritisch zu umstrittenen Etymologien und zu einzelnen Sprachproblemen äußert. Das Werk greift also weit über das gestellte Thema hinaus und ist als ein wichtiger Beitrag zur Morphologie der griechischen Substantivbildungen überhaupt anzusehen. Bei der Fülle des angebotenen Materials sind manche umstrittene Worterklärungen eingedrungen, die ich an anderer Stelle besprechen werde.

Die Aufzählung der Augmentativbildung durch Präfixe (*θεο-*, *βασιλο-*, *κεφαλο-*, *γαϊδαρο-* u.a.) ist lückenhaft. Ich habe fünf weitere Präfixe gefunden, die zweifellos augmentative Bedeutung aufweisen.

Die Bibliographie hat einige Lücken; man vermißt insbesondere einige Teiluntersuchungen zum gleichen Thema.

Trotz Meinungsverschiedenheiten zu einzelnen Problemen stellt die Untersuchung von Minas einen wichtigen Beitrag zur Morphologie der griechischen Substantivbildungen dar.

4.4 Aus den etymologischen Arbeiten in diachronischer Betrachtungsweise ist hier kurz zu besprechen die Untersuchung von *B. A. Kalogeras*, *Ἠχοποίητες λέξεις καὶ ρίζες στὴν Ἑλληνικὴ. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ἠχοποίητων λέξεων καὶ ριζῶν τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Ἑλληνικῆς με συσχετισμὸ μετὰ τὰ ἠχοποίητα*

τῶν κυριωτέρων ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ τῆς γλώσσης τῶν πρωτογόνων = Schallnachahmende Wörter und Wurzeln des Griechischen. Ein Beitrag zur Erforschung der schallnachahmenden Wörter und der Wurzeln des Alt- und Neugriechischen in Zusammenhang mit den lautnachahmenden Wörtern der wichtigsten indogermanischen Sprachen und mit der Sprache der Urvölker, Thessaloniki 1975, 440 S.

Ziel der Untersuchung ist zu zeigen, daß die Zahl der nachahmenden Wörter in der Tat größer ist, als man bis jetzt angenommen hat. Der Autor behauptet, daß 30% der Wörter der (griechischen) Sprache als onomatopoeisch zu betrachten sind.

Kalogeras hat ein umfangreiches Material bearbeitet, in seinem Bemühen so viele griechische Wörter wie möglich als schallnachahmende zu stempeln, hat er jedoch manches Falsche vorgetragen. Die vorgeschlagenen Etymologien z.B. der Wörter *αἰετός*, *ἔπος*, *μῆλον* sind falsch, während die Wörter *ἀγρός*, *ἥλιος*, *οὐρανός* nicht onomatopoeisch sind, wie der Verfasser will.

Ein Hauptnachteil der Arbeit ist, daß der Autor nicht konsequent die dazu vorhandene Literatur auswertet, er scheint sogar einige wichtige Arbeiten in Fremdsprachen zu ignorieren. Mit Methoden der modernen Sprachwissenschaft ist er wenig vertraut. Was er beispielsweise über die Laryngaltheorie vorbringt, ist überholt.

Trotz der nicht ganz zu vermeidenden Schwächen der Arbeit (vgl. die Buchrezensionen von *G. Magoulas*, « Platon » 27 (1975), 387-398, *A. Thavoris*, « Byzantinische Zeitschrift » 70 (1977), 360-362 und *A. Sideras*, « Indogermanische Forschungen » 84 (1979), 317-325) ist sie ein willkommener Beitrag zur Erforschung der schallnachahmenden Wörter des Griechischen.

5. Mittel- und Neugriechisch

Aus den vielen Arbeiten über das Mittel- und Neugriechische sind hier zu erwähnen :

5.1 *A. Thavoris*, 'Η γλῶσσα μας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας = Unsere Sprache während der Türkenherrschaft, Ioannina 1971, 37 S. Festrede gehalten am 25. März 1971 an der Universität Ioannina. Diese kleine Abhandlung enthält viele treffliche Bemerkungen zu einem Thema, das bis jetzt ganz unerforscht war.

5.2 *K. Simopoulos*, 'Η γλῶσσα καὶ τὸ Εἰκοσιένα. Λογιώτατοι, Φαναριῶτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, ἀξιώματα καὶ προσαγορεύσεις = Die Sprache und der Befreiungskampf von 1821. Gelehrte, Phanarioten, Kotzambasides, Titel, Ämter und Anreden, Athen 1971, 127 S.

5.3 *K. Pidonia*, Τὰ λόγια γλωσσικὰ στοιχεῖα στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση =

Die Elemente der gelehrten Sprache in den Werken von Chortatzis, Phil. Diss. der Univ. Ioannina, Ioannina 1977, 318 S. Es ist eine methodische und gut fundierte Arbeit. Viele von den untersuchten Sprachelementen leben als Archaismen in dem heutigen kretischen Dialekt fort.

5.4 An dieser Stelle ist noch zu erwähnen die in griechischer Sprache verfaßte Arbeit von *G. S. Henrich*, *Κλητικὲς καὶ γενικὲς σὲ -ο ἀπὸ ἀρσενικὰ σὲ -ος στὰ μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικὰ* = Vokative und Genitive auf -ο von Maskulina auf -ος im Mittel- und Neugriechischen, Thessaloniki 1976, 317 S. Der Verfasser hat mit seiner Arbeit, die als Dissertation von der Philosophischen Fakultät der Univ. von Thessaloniki angenommen wurde, dieses sehr interessante Thema erfolgreich behandelt mit vielen guten Bemerkungen zu Einzelproblemen.

Für die Phonologie des Neugriechischen besitzen wir zwei sehr gute Abhandlungen:

5.5 *G. E. Kanarakis*, *Ἡ φωνητικὴ παρεμβολὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς κατὰ τὸ ἀγγλιστὶ γράφειν* = Die phonetische « Intervention » des Neugriechischen beim Englisch-Schreiben, Phil. Diss. der Univ. Athen, Athen 1974, 232 S. + 5 Tafeln. [Philosophische Fakultät der Univ. Athen. Bibliothek von S. N. Saripolou, 24].

Die vorliegende Studie ist die erste systematische Analyse des phonologischen Systems des Neugriechischen im Bezug auf die Artikulation im Vergleich zu einer modernen Fremdsprache. Der Autor hat auf Grund einer empirischen Untersuchung unter Englisch-Studenten der Univ. Athen eine synchronische Analyse und einen Vergleich der phonologischen Systeme des Englischen und des Neugriechischen vorgenommen, um zu zeigen, in wieweit die griechischen Studenten durch ihre Muttersprache beim Englisch-Schreiben beeinflußt werden. Die Untersuchung schließt mit einer Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse in englischer Sprache ab.

5.6 *M. Setatos*, *Φωνολογία τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς* = Phonologie der neugriechischen Koine, Ed. Papazisis, Athen 1974, 80 S.

Der Autor hat mit modernen Methoden eine ausgiebige phonologische Analyse der neugriechischen Koine vorgenommen. Einige Probleme haben schon in seinem ausgezeichneten Buch *Phonological Problems of Modern Greek Koine*, Thessaloniki 1969, ihre Lösung gefunden. Die Ergebnisse der Studie sind in einigen Punkten zu diskutieren; der Verfasser hat jedoch eine solide Basis für weitere Forschungen auf diesem Gebiet geschaffen.

5.7 *G. E. Papageorgiou*, *Ἡ παραγωγή καὶ ἡ σύνθεσις λέξεων στὴ νέα Ἑλλη-*

νική γλώσσα = Die Ableitung und die Wortzusammensetzung im Neugriechischen, Athen 1977, 303 S.

Die Studie enthält zahlreiche gute Bemerkungen des Autors zu einzelnen Problemen des Neugriechischen, die berücksichtigte Spezialliteratur ist aber sehr lückenhaft und das Werk wird den heutigen wissenschaftlichen Ansprüchen nicht gerecht.

Schließlich sind eine große Anzahl von Veröffentlichungen (85) über das Neugriechische mit seinen Dialekten von *G. Chatzidakis* wieder zugänglich in einem Sammelband, herausgegeben von der Athener Akademie der Wissenschaften unter dem Titel Γλωσσολογικὰ Ἐρευναι, τόμ. Β' = Sprachwissenschaftliche Forschungen, Band 2, Athen 1977, 142 + 815 S. Darin (S. 5-142) eine umfangreiche Biographie des alten Meisters, mit vielen bis jetzt unbekanntenen Arbeiten von ihm herausgegeben von *D. Vayakakos*.

6. Ueber die neugriechische Sprachfrage

Die offizielle Anerkennung der Volkssprache (Dimotiki) und ihre Einführung in das Schulwesen im Jahre 1974 bedeutete einen entscheidenden Wendepunkt in der neugriechischen Sprachfrage.

Die archaisierende Hochsprache, die Katharevussa (= Reinsprache) ist nicht mehr gesetzlich geschützt, wie es noch in der Verfassung von 14.9.1968 der Fall war. Damit ist das Obsiegen der Volkssprache bereits eine Tatsache.

Die Zahl der Autoren, die in ihren Büchern eine pro-Katharevussa-Stellung einnehmen, wird von Jahr zu Jahr immer geringer. Ihre Argumente sind schwach; sie selbst sehen wohl ein, daß es für die Hochsprache keine Rettung mehr gibt. Von den letzten Verfechtern der Hochsprache seien hier genannt:

6.1 *L. Gerontidis*, Τὸ γλωσσικόν. Καθαρεύουσα: Σοφία - Ἐπιστήμη - Δόξα - Πολιτισμός. Δημοτική: (τῶν Δημοτικιστῶν) Ρύπος - σκότος - χυδαιότης - κομμουνισμός. = Die Sprachfrage. Katharevussa: Weisheit - Wissenschaft - Ruhm - Zivilisation. Dimotiki: Schmutz - Dunkelheit - Gemeinheit - Kommunismus (der Dimotiki-Anhänger), Athen 1975, 75 S. Es erübrigt sich jede erklärende Bemerkung.

6.2 Auf dem gleichen Niveau bewegt sich das Werk des ehemaligen Arbeitsministers *E. K. Gonis*, Τὸ γλωσσικόν, Athen 1975, 185 S. Der Autor verurteilt die Volkssprache ohne jegliche wissenschaftliche Argumentation. Er behauptet, daß sie keine Grammatik habe. Gonis kommt auf S. 54-55 wieder einmal ohne Beweisführung zu dem Schluß, daß die Dimotiki keine Volkssprache sei (!): « Δὲν εἶναι λοιπὸν γλώσσα τοῦ λαοῦ ἢ δημοτική ».

6.3 Nicht besser argumentiert in seiner pro-Katharevussa Analyse des Neugriechischen aus politisch-soziologischer Sicht der ehemalige Justizminister

A. *Tsoukalas*, Ἔθνος, γλῶσσα, κομμουνισμός = Nation, Sprache, Kommunismus, Athen 1976, 164 S.

6.4 Aus den zahlreichen pro-Dimotiki Werken, die in letzter Zeit erschienen sind, muß hier vor allem die nüchterne und faszinierende Darstellung von *Mesevrinos* (A. *Mystakidis*), Ἡ προδομένη γλῶσσα = Die verratene Sprache, Nikosia-Lund 1973, jetzt auch Athen 1974, Ed. Kedros, 359 S. 8° Kleinformat [Τὰ τετράδια τοῦ Πήγα, 11] hervorgehoben werden. Das Buch von *Mesevrinos* ist eine der besten Einführungen in die Geschichte der neugriechischen Diglossie. Der Autor zeigt mit gewichtigen Argumenten die Vorteile der Dimotiki gegenüber der Katharevussa.

Derselbe Autor hat ein Büchlein herausgegeben mit allen wichtigen Regeln zum besseren Gebrauch der Dimotiki: Σωστή Δημοτική = Richtige Dimotiki, Thessaloniki 1978, 197 S. 8° Kleinformat. [Τὰ τετράδια τοῦ Πήγα, 15]. Einige seiner Ansichten können allerdings nicht überzeugen, da sie auf Extremfälle basieren.

6.5 Besondere Erwähnung verdient hier auch das Werk von *N. Dimangelos*, Ἐθνική γλῶσσα καὶ ἔθνικὴ ἀπάτη. Κοινωνιολογικὴ μελέτη. = Nationalsprache und Nationalbetrug. Soziologische Studie, Athen 1975, 220 S., welches mit wissenschaftlichen Argumenten das vom Griechischen Heereskommando anonym herausgegebene Buch Ἐθνική γλῶσσα = Nationalsprache, 3. Aufl. vom « Verein der Volksfreunde », Athen 1973, widerlegt.

6.6 Über die neugriechische Zweisprachigkeit sind mehrere Werke, in der Regel von inkompetenten Autoren, geschrieben worden, die kaum zur nüchternen Lösung des ganzen Problems beitragen, wie z.B. das vor kurzem erschienene Buch von *L. Tasolambros*, Ἡ δημοτικὴ, ἡ ἀρχαία καὶ ἡ καθομιλουμένη. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία = Die Dimotiki, die altgriechische- und die Umgangssprache. Die humanistische Bildung, Athen 1980, 127 S.

6.7 Besonders hervorzuheben ist schließlich der umfangreiche Artikel von *G. Kalioris*, Διδάγματα τοῦ ἀδιεξόδου. Μὲ τὴν εὐκαιρία τριῶν βιβλίων γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, Zeitschrift « Eropteia » 42 (1980), 47-90.

Aus den Sammelwerken sind hier hervorzuheben :

6.8 Τὸ γλωσσικό μας πρόβλημα. Α'. Δημόσια συζήτηση στὴν Ἀθήνα. Β'. Πεπονῆ Α.Ι., Τὸ γλωσσικό μας πρόβλημα σήμερα = Unser Sprachproblem. 1. Öffentliche Diskussion in Athen. (Vorträge von *A. Argyriou*, *I. Th. Kakridis*, *K. Koulouphakos*, *A. I. Peponis*, *T. Sinopoulos*). 2. *Peponis A. I.*, Unser Sprachproblem heute, Athen 1972, 91 S. Herausgegeben von der Ἐταιρεία Μελέτης Ἑλληνικῶν Προβλημάτων.

6.9 Προβλήματα τῆς δημοτικῆς γλώσσας = Probleme der Dimotiki, Thessaloniki 1976, 87 S. Der Band enthält 12 Vorträge von bekannten Sprachforschern über verschiedene Probleme der Volkssprache, gehalten in einem diesbezüglichen Symposium, welches der Verein zur Kulturpflege in Thessaloniki « Τέχνη » veranstaltet hat.

6.10 Δημοτικὴ Γλῶσσα. Texte von *G. Veltsos*, *K. Despotopoulos*, *E. Kriaras*, *G. Babiniotis*, *S. Panou*, *M. Setatos*, *A. Tsopanakis*, Ed. Grigoris, o.J. 166 S.

Vgl. noch: 6.11 *E. Kriaras*, Ἄρθρα καὶ σημειώματα ἑνὸς δημοτικιστῆ = Artikel und Notizen eines Anhängers der Dimotiki, Athen [1979], Ed. Buchhandlung der « Ἑστία », 299 S. und 6.12 *G. Babiniotis*, Νεοελληνικὴ Κοινὴ. Πέρα τῆς καθαρευούσης καὶ τῆς δημοτικῆς = Neugriechische Koine. Über Katharevussa und Dimotiki hinaus, Athen 1979, Ed. Grigoris, 210 S.

6.13 Aus der neueren Literatur zum Thema der neugriechischen Sprachfrage s. die sehr guten Artikel von:

J. Irmscher, Die neugriechische Sprachfrage und ihre gesellschaftliche Bedeutung, *Southeastern Europe II*, 2 (1975), 130-144.

H. Eideneier, Hellenisch oder Romäisch? Zum Ursprung und gegenwärtigen Stand der neugriechischen Sprachfrage, « *Folia Neohellenica* » 2 (1977), 41-63.

G. Babiniotis, A linguistic approach to the Language Question in Greece, « *Byzantine and Modern Greek Studies* » 5 (1979), 1-16.

7. Neugriechische Mundartforschung

Aus den zahlreichen Untersuchungen über neugriechische Mundarten tragen wir hier die wichtigsten zusammen:

7.1 [*K. Minas*, Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου = Die Mundarten von Karpathos, Athen 1970, 181 S. Phil. Diss. der Univ. Thessaloniki.

Nach einem Vorwort und einer Bibliographie untersucht der Autor Probleme der Phonologie (S. 27-83), der Formenlehre (S. 85-99), der Etymologie (S. 101-106) und der Syntax (S. 107-109) der Mundarten von Karpathos. Das ausgewertete Material darf für mehr als repräsentativ gelten. Es folgen Dialekttexte (S. 11-114) und reichhaltige Indizes (S. 115-154, 156-174)].

7.2 *Ch. P. Symeonidis*, Οἱ Τσάκωνες καὶ ἡ Τσακωνιά. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνομάτων καὶ τοῦ ὀμώνυμου βυζαντινοῦ θεσμοῦ τῶν καστροφυλάκων = Die Tsakonen und die Tsakonia. Ein Beitrag zur Erklärung der Namen und der gleichnamigen byzantinischen Institution der Kastrophylaken, Thessaloniki 1972, 187 S. [Zentrum für Byzantinische Forschungen. Byzantinische Texte und Studien, 5].

Der Autor äußert sich kritisch zu den bisherigen Versuchen zur Etymologie der Namen *Τσάκωνες-Τσακωνία* (S. 17-54). Im zweiten Teil der Untersuchung (S. 57-150) schlägt er eine neue Etymologie vor: Das Wort *Τσάκωνες* ist auf *Τράχωνες* und *Τσακωνία* auf *Τραχωνία* zurückzuführen. Trotz der wohl in vielen Punkten ungerechten und scharfen Kritik des Buches von *Stam. Karatzas* (s. « Hellenika » 26 (1973), 370-376 und « Byzantinische Zeitschrift » 68 (1975), 402-404. Vgl. jetzt sein Werk: *Les Tzacones*, Berlin 1976. *Supplementa Byzantina. Texte und Forschungen*, Bd. 4), muß hier betont werden, daß *Symeonidis* mit seiner Studie, abgesehen davon, ob die von ihm vorgeschlagene Etymologie richtig oder falsch ist, einen guten Beitrag zur Erforschung von zahlreichen mittel- und neugriechischen Wörtern geleistet hat.

7.3 *K. Minas*, *Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Κάσου* = Die Ortsnamen von Kasos, Athen 1975, 137 S. + 1 Karte von Kasos.

Der Verfasser untersucht in alphabetischer Reihenfolge die Ortsnamen von der Insel Kasos (S. 23-122). Auf Grund von reicher Sekundärliteratur berücksichtigt er gleichnamige Toponymien aus verschiedenen Gegenden Griechenlands und macht viele gute Bemerkungen zu einzelnen Ortsnamen; dabei gibt er viele sehr überzeugende oder zumindest sehr wahrscheinliche Etymologien. Gerade deshalb, weil viele Ortsnamen von Kasos in mehreren Gebieten von Griechenland zu belegen sind (so z.B. *Ἀσπουρὰ (ἄσπα)*, *Βλυχά*, *Καστέλλι*, *Κορακιά*, *Πρόιονας*, *Σκάφη*, *Τροῦλλες*, *Χάραμος* u.a.m.) ist die vorliegende Untersuchung als ein guter Beitrag zur Toponomastik von Griechenland anzusehen. Das Werk schließen sehr nützliche Indizes ab.

7.4 *V. Anastasiadis*, *Ἡ σύνταξη στὸ φαρασιώτικο ἰδίωμα τῆς Καππαδοκίας (σὲ σύγκριση πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ἰδιώματα τῆς Μ. Ἀσίας καθὼς καὶ πρὸς τὴν ἀρχαία, τὴ μεσαιωνικὴ καὶ τὴ νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα)* = Die Syntax in der Mundart von Farasa (Kappadozien) (verglichen mit den übrigen Mundarten von Kleinasien sowie mit dem Alt-, Mittel- und Neugriechischen). Thessaloniki 1976, 306 S. + 3 Karten. Phil. Diss. der Univ. Ioannina.

Die vorliegende Dissertation ist um so mehr zu begrüßen, als es nur ganz wenige Untersuchungen über syntaktische Probleme von neugriechischen Dialekten gibt.

7.5 *Ach. Lazarou*, *Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς* = Das Aromunische und seine Beziehungen zum Griechischen, Athen 1976, 355 S. + 5 Karten. Phil. Diss. der Univ. Athen.

Der Autor untersucht synchronisch und diachronisch phonologische, morphologische und lexikalische Probleme des Aromunischen mit ihren Entsprechungen im Griechischen. Aus der Untersuchung ergibt sich, daß das Aromunische stark vom Griechischen beeinflußt worden ist. Ein großer Teil der

Arbeit ist historischen Problemen gewidmet. Der Autor ist sehr gut mit der diesbezüglichen Literatur vertraut. Lazarou kommt zu dem Schluß, daß das Aromunische sich vom Dakorumänischen schon im 5. Jh. abgespalten hat und daß sich die Trennung in den folgenden zwei Jahrhunderten endgültig vollzogen hat.

7.6 *N. Ath. Katsanis*, 'Ελληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσοβλάχικα. (Φωνητική-Μορφολογία) = Griechische Einflüsse auf das Koutsovlachische (Phonologie-Morphologie), Thessaloniki 1977, 220 S. Phil. Diss. der Univ. Thessaloniki.

Die vorliegende Dissertation untersucht die phonologischen und morphologischen Veränderungen, die Akzentuierung und die Endungen der griechischen Lehnwörter im Aromunischen. In einem Appendix (S. 186-194) sind interessante phonetische, morphologische und lexikalische Gemeinsamkeiten zwischen dem Aromunischen und dem Zakonischen zusammengetragen. Während Lazarou in der vorher genannten Arbeit uns mehr eine Geschichte des Aromunischen gibt als eine streng sprachwissenschaftliche Studie, beschränkt sich Katsanis auf ein bestimmtes Thema, welches er vollständig behandelt. Beide Autoren betonen, daß « es im Aromunischen keinen einzigen Satz gibt ohne irgendein griechisches lexikalisches Element ».

7.7 *A. L. Charalambopoulos*, Φωνολογικὴ ἀνάλυση τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου, Phil. Diss. der Univ. Thessaloniki, Thessaloniki 1980, 196 S. Eine glänzende phonologische Analyse des tsakonischen Dialektes mit modernen Methoden.

Das ausgewertete Material wurde vom Verfasser selbst in Tsakonien gesammelt und darf, trotz des zwangsläufig begrenzten Umfangs, als repräsentativ gelten. Die Untersuchung ist besonders begrüßenswert, weil das Tsakonische — übrigens der einzige neugriechische Dialekt, der unmittelbar auf das alte Lakonische zurückgeht — im Aussterben begriffen ist. Die Zahl der Einheimischen, die den Dialekt noch richtig benutzen nimmt rapide ab. Der Verfasser erweist sich mit der angeschnittenen Problematik gut vertraut. Die Ergebnisse der Studie werden in übersichtlichen Tabellen zusammengefaßt.

Es bleibt zu hoffen, daß in naher Zukunft auch die anderen neugriechischen Dialekte durch ähnliche phonologische Untersuchungen systematisch erfaßt werden.

7.8 An dieser Stelle sind noch zu erwähnen die Πρακτικὰ τοῦ Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου ('Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη) = Akten des 1. sprachwissenschaftlichen Symposiums für den nordgriechischen Raum (Epirus, Mazedonien, Thrazien), Thessaloniki 1977, 294 S. [Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 179].

Dieser prächtige Band enthält 7 Beiträge zur Erforschung allgemeiner

Probleme der nordgriechischen Dialekte und 11 weitere Spezialuntersuchungen zu einzelnen Dialektgebieten. Eine Würdigung der in den Band enthaltenen Arbeiten ist von *N. A. Katsanis*, «Hellenika» 31 (1979), 550-555 erfolgt.

Ein weiteres Symposium mit dem gleichen Themenkreis hat im Frühjahr 1978 in Kastoria stattgefunden. Die Akten des Symposiums werden bald erscheinen. Darin der im Rahmen der vorliegenden Bibliographie sehr interessante Vortrag von Prof. *G. Babinotis* über den heutigen Stand der sprachwissenschaftlichen Studien in Griechenland.

8. Moderne Sprachwissenschaft

Im Bereich der modernen Sprachwissenschaft (Linguistik) gibt es in griechischer Sprache nicht viele Arbeiten. Das ist — abgesehen von sozialpolitischen und historischen Gründen — nicht zuletzt darauf zurückzuführen, daß sich die griechischen Sprachforscher jahrelang einseitig mit dem Problem der neugriechischen Zweisprachigkeit befaßt haben. Die moderne Sprachwissenschaft ist erst vor etwa zehn Jahre in die Universitäten eingeführt worden.

Bis jetzt hat es an einer Einführung in die moderne Sprachwissenschaft gefehlt, wenn man von den kurzen Einführungen seitens der jeweiligen Professoren, die für didaktische Zwecke bestimmt waren, absieht.

8.1 Diese Lücke schließt das vor kurzem erschienene Buch von *G. Babinotis*, *Θεωρητική γλωσσολογία. Εἰσαγωγή στὴ σύγχρονη γλωσσολογία* = Theoretische Sprachwissenschaft. Einführung in die moderne Linguistik, Athen 1980, 308 S.

Nach einem einleitenden Kapitel über die moderne Linguistik (S. 15-24) behandelt der Autor folgende Themen: Sprachliche Kommunikation (S. 25-36), Synchronie und Diachronie in der Sprache (S. 37-53), Rede-Sprache-Sprechen (Sprechakt) (S. 54-96), der semiotische Charakter der Sprache (S. 97-123), Die Sprache als Bezugssystem (S. 124-140), Die grammatische Struktur der Sprache (S. 141-156), Grammatische Einheiten (S. 157-173), Theorien zur Grammatik (S. 174-204). Im zweiten Teil des Werkes (S. 207-303) finden sich reichhaltige Anmerkungen zu den einzelnen Kapiteln, sowie eine umfangreiche Bibliographie und verschiedene Indizes.

Die Studie von *G. Babinotis* ist die Frucht einer siebenjährigen Lehrtätigkeit an der Universität Athen. Der Autor hat in ausgezeichneter Weise alle Probleme der theoretischen Sprachwissenschaft dargestellt. Der Hauptvorteil des Werkes liegt in der gediegenen Auswertung der kaum zu übersehenden Literatur. Wertvoll sind die ausgewählten Beispiele aus der neugriechischen Sprache und Literatur (s. z.B. die Ausführungen zum literarischen Stil, S. 77ff. und zum Lettrismus, S. 83ff.), die zur besseren Illustration der vorgetragenen Theorien beitragen.

8.2 Im Bereich der Semiotik sind schon manche Fortschritte erkennbar. Es ist im Jahre 1977 eine « Semiotische Gesellschaft » gegründet worden (Präsident *M. Setatos*). Sie hat im Jahre 1979 einen internationalen Kongreß organisiert, dessen Akten uns schon vorliegen : *Σημειωτική και κοινωνία = Semiotik und Gesellschaft*, Athen 1980, 273 S.

Vgl. die Zeitschrift « *Κώδικας* » (Kode) herausgegeben von *A. Eschbach*, *Ch. Kambouridis*, *S. L. Tsochatzidis*.

Über die Semiotik vgl. *G. Veltsos*, *Σημειολογία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Σημειολογική ἀνάλυση τῆς «ἐλευθερίας τῆς πληροφορήσεως» καὶ πολιτικὴ ἐξουσία = Semiotik der politischen Institutionen. Semiotische Analyse der «Informationsfreiheit» und die politische Macht*, Ed. Papazisis, Athen 1974, 190 S.

Die Methoden der Semiotik verwendet *M. Setatos* in einer ausgezeichneten Arbeit über die Architektonik des Raumes im pontischen Dialekt : *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ χώρου στὴν ποντιακὴ διάλεκτο*, in «*Φίλτρα*», Gedenkschrift für *St. Kapsomenos*, Thessaloniki 1975, S. 375-401.

8.3 Probleme der sprachlichen Kommunikation untersucht *M. Glezos* in seinem Werk *Τὸ φαινόμενο τῆς ἀλλοτρίωσης στὴ γλώσσα = Das Phänomen der Entfremdung in der Sprache*, Ed. Vegas, Athen 1977, 320 S.

Der Autor behandelt sein Thema in vier Hauptteilen. Das Phänomen der Entfremdung in der Sprache führt Glezos auf die folgenden Faktoren zurück : 1. Auf objektive Ursachen (z.B. Polysemie), S. 31-104. 2. Auf subjektive Gründe (Sprache der Anzeigenwerbung und der politischen Propaganda), S. 105-208. 3. Auf den « parasitischen Denkmechanismus » (Schaffung von willkürlichen Begriffen), S. 209-252. 4. Auf die Natur der symbolischen Interaktion, S. 253-300.

Die Studie enthält eine Reihe von guten Gedanken ; das ganze Problem wird aber vom Verfasser, der kein Sprachwissenschaftler ist, einseitig betrachtet.

8.4 Die Sprache aus gesellschaftlicher Sicht mit Bezug auf Psychoanalyse und Marxismus untersucht *G. S. Veltsos* in seinem Buch *Κοινωνία καὶ γλώσσα. (Γιὰ τὴν ἀμίλητη καὶ μιλημένη γλώσσα)*, Ed. Papazisis, Athen 1976, 207 S.

8.5 Die generative Transformationstheorie haben in mehreren Artikeln über Probleme der griechischen Sprache hauptsächlich *G. Babinotis*, *P. Kontos*, *G. Sakellariadis*, *M. Setatos* und *D. Theophanopoulou-Kontou* angewandt. [*A. Malikouti* behandelt in ihrer Dissertation die *Μετασχηματιστικὴ μορφολογία τοῦ νεοελληνικοῦ ὀνόματος = Transformationelle Morphologie des neugriechischen Nomens*, Athen 1970, 175 S.].

Neulich hat *G. Sakellariadis* eine *Εἰσαγωγὴ στὴ μετασχηματιστικὴ γραμματικὴ = Einführung in die Transformationsgrammatik*, Ed. Gutenberg, Athen 1979, 209 S., veröffentlicht.

Schließlich im Jahre 1980 ist eine 'Ελληνική 'Εταιρεία 'Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας (Greek Applied Linguistic Association) gegründet worden (Präsident: E. Efstathiadis).

CHRISTOPH CHARALAMBAKIS

Περίληψη

Σκοπός τῆς βιβλιογραφίας αὐτῆς εἶναι νὰ κάμει γνωστὴ τὴν προσφορὰ τῶν 'Ελλήνων ἐπιστημόνων στὴ γλωσσικὴ ἐπιστῆμη κατὰ τὴ δεκαετία 1971-1980. 'Η βιβλιογραφικὴ αὐτὴ ἐπιλογή, γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ σκοπὸ ποὺ ἐξυπηρετεῖ, συμπεριλαμβάνει μόνο ἔργα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ "Ἕλληνες ἐρευνητὲς στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. 'Απὸ ἔλλειψη χώρου ἀποκλείσαμε ἀπὸ τὴν ἐρευνά μας ἄρθρα σὲ περιοδικά, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἀναπόφευκτες ἐξαιρέσεις.

Στὸν πρόλογο (0) παραθέτουμε στοιχεῖα ποὺ δείχνουν ὅτι ξένοι ἐρευνητὲς ἀγνοοῦν σπουδαῖες μελέτες 'Ελλήνων ἐπιστημόνων γραμμένες στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, πράγμα ποὺ ὁμολογοῦν καὶ οἱ ἴδιοι (βλ. A. Heubeck, «IF» 81 (1976), 340). 'Ιδιαιτέρα στὴ νεώτερη ἔκδοση τοῦ 'Ησυχίου ἀπὸ τὸν K. Latte βλέπουμε πολλὲς ἀνακρίβειες, ποὺ ὀφείλονται σὲ ἑλλιπῆ ἐνημέρωση ὡς πρὸς τὶς ἀντίστοιχες ἐρευνες 'Ελλήνων ἐπιστημόνων. Δὲν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις ποὺ ὁ λαμπρὸς κατὰ τὰ ἄλλα ἐρευνητὴς K. Latte προτείνει στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δική του διόρθωση, ποὺ ὅμως εἶχε γίνεи ἀρκετὰ χρόνια νωρίτερα ἀπὸ "Ἕλληνες γλωσσολόγους μὲ πολὺ καλύτερη τεκμηρίωση (βλ. π.χ. τὰ λήμματα γ 201 καὶ ε 843). 'Ακολουθεῖ ἀναγραφὴ γενικῶν βιβλιογραφιῶν (0.1) καὶ εἰδικῶν γλωσσικῶν βιβλιογραφιῶν (1).

Σὲ ἰδιαιτέρο κεφάλαιο (2) κάνουμε σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὶς ἑλληνικὲς λεξικογραφικὲς ἐρευνες καὶ παρουσιάζουμε τὰ σπουδαιότερα ἑλληνικὰ λεξικογραφικὰ ἔργα: 1. Τὸ 'Ιστορικὸ Λεξικὸ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν. Συζητοῦνται οἱ λόγοι ποὺ καθυστερεῖ ἢ ἔκδοσή του καὶ τὰ ἰδιαιτέρα προβλήματα ποὺ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει. 2. Τὸ 9τομο Λεξικὸ τοῦ Δ. Δημητράκου, τὸ μοναδικὸ ἑλληνικὸ λεξικὸ ποὺ καλύπτει ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας. 3. Τὸ προετοιμαζόμενο 'Ελληνο-ἀγγλικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς, γραπτῆς, λογοτεχνικῆς καὶ λόγιας νεοελληνικῆς (δημοτικῆς) γλῶσσας τοῦ Δ. I. Γεωργακᾶ. 4. Τὸ 'Ετυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς νέας 'Ελληνικῆς τοῦ N. 'Ανδριώτη. 'Απογοητευτικὰ κρίνονται τὰ δύο πρόσφατα ἐτυμολογικὰ λεξικά τοῦ K. Δαγκίτση (1978) καὶ τοῦ A. Φλώρου (1980), ὅπως καὶ τὸ εἰδικὸ λεξικὸ τοῦ Σ. Βερβενιώτη (1976). 5. Τὸ Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας τοῦ E. Κριαρᾶ, ποὺ ἀποτελεῖ σταθμὸ στὰ χρονικά τῆς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας. 6. Τέλος στὸ Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten τοῦ N. 'Ανδριώτη ἀφιερώνουμε 4 σχεδὸν σελίδες μὲ πολλὲς δικές μας κριτικὲς ὑποδείξεις καὶ παρατηρήσεις. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ σημειώνουμε τὶς σπουδαιότερες μελέτες γύρω ἀπὸ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου (1974) καὶ μετὰ.

Στις μελέτες για τή Μυκηναϊκή Ἑλληνική ἀφιερώνουμε ιδιαίτερο κεφάλαιο (3). Ἡ μελέτη τοῦ Κ. Καλλιφατίδη για τὸ δίσκο τῆς Φαιστοῦ δὲν ἔχει ἐπιστημονική βάση, ἐνῶ ἡ προσπάθεια ἀποκρυπτογραφήσεως τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β' ἀπὸ τὸν Ν. Α. Μασουρίδη περιέχει μερικὰ θετικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ὑπογραμμίζουμε. Στὸ κεφάλαιο : Ἱστορική ἐξέλιξη τῆς Ἑλληνικῆς (4) συμπεριλάβαμε τίς μελέτες τῶν Γ. Μπαμπινιώτη, Δ. Θεοφανοπούλου, Κ. Μηνᾶ καὶ Β. Α. Καλογερά. Ἀπὸ τίς πολυάριθμες μελέτες για τή μεσαιωνική καὶ τή νέα Ἑλληνική γλώσσα (5) ἐπιλέξαμε καὶ σχολιάσαμε ἔργα τῶν Α. Θαβώρη, Κ. Σιμόπουλου, Κ. Πηδώνια, Γ. Ε. Κανάρη, Μ. Σετάτου καὶ Γ. Ε. Παπαγεωργίου. Ἀκολουθοῦν οἱ σπουδαιότερες μελέτες για τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὴν πάλι Δημοτικῆς - Καθαρεύουσας (6). Για τὴν ἱστορία τοῦ πράγματος παραθέτουμε καὶ μερικὲς ἀκραῖες καὶ ἀντιεπιστημονικὲς ἐργασίες. Στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς διαλεκτολογίας (7) εἶναι ἀφιερωμένες μερικὲς ἀξιόλογες διδακτορικὲς διατριβές (Κ. Μηνᾶ, Β. Ἀναστασιάδη, Ἄχ. Λαζάρου, Ν. Κατσάνη, Α. Χαραλαμπόπουλου). Στὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἔρευνάς μας ἀναφερόμαστε στὴ σύγχρονη γλωσσολογία (8) καὶ στὶς μελέτες τῶν κυρίων ἐκπροσώπων τῆς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐργασία κλείνει μὲ πίνακα συγγραφέων (9).

Στὴν ἐρευνητικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ παρουσιάζουμε περισσότερα ἀπὸ 70 ἔργα 75 Ἑλλήνων ἐρευνητῶν. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλιοκριτικὰ σημειώματα παραθέτουμε δικὲς μας ἀπόψεις, προτάσεις ἢ κριτικὲς παρατηρήσεις. Ὁ κίνδυνος ὑπερεκτιμῆσεως ἢ ὑποτιμῆσεως προσώπων καὶ πραγμάτων ἐνυπάρχει σὲ κάθε ἐρευνητικὴ ἀναφορὰ τοῦ εἶδους αὐτοῦ, πιστεύουμε ὅμως ὅτι μετὰ ἀπὸ μακρὸ προβληματισμὸ ὡς πρὸς τὴ διάθρωση τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπιλογὴ τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν δώσαμε ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ ἀμερόληπτη εἰκόνα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς σημαντικῆς συμβολῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων στὴ λύση πολλῶν προβλημάτων τῆς ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς μας γλώσσας.

9. Namenverzeichnis

Alexiou, Styl. (Ἀλεξίου Στυλ.), 63, 65, 67
 Alisandratos, G. G. (Ἀλισανδράτος Γ. Γ.),
 67
 Anastasiadis, V. (Ἀναστασιάδης Β.), 79
 Andriotis, N. (Ἀνδριώτης Ν.), 60, 63
 Argyriou, A. (Ἀργυρίου Α.), 77
 Babiniotis, G. (Μπαμπινιώτης Γ.), 54, 56,
 63, 71, 78, 81
 Bolognesi, G., 56
 Charalambakis, Chr. (Χαραλαμπάκης Χρ.),
 65
 Charalambopoulos, Ag. (Χαραλαμπόπουλος
 Ἄγ.), 80
 Chatzidakis, G. N. (Χατζιδάκις Γ. Ν.), 57,
 76
 Christol, A., 56
 Coughanowr, E., 54

Dangitsis, K. (Δαγκίτσης Κ.), 61
 Delopoulos, K. (Ντελόπουλος Κ.), 55
 Despotopoulos, K. (Δεσποτόπουλος Κ.), 78
 Dimangelos, N. (Δημάγγελος Ν.), 77
 Dimaras, C. Th. (Δημαράς Κ. Θ.), 55
 Dimitrakos, D. (Δημητράκος Δ.), 58
 Droulia, L. (Δρούλια Λ.), 55
 Efstathiadis, E. (Εὔσταθιάδης Ε.), 83
 Eideneier, H., 78
 Eschbach, A., 82
 Floros, A. Th. (Φλωρός Α. Θ.), 61
 Georgacas, D. J. (Γεωργακάς Δ. Ι.), 58, 59,
 62
 Georgountzos, P. (Γεωργοῦντζος Π.), 70
 Gerontidis, L. (Γεροντίδης Λ.), 76
 Glezos, M. (Γλέζος Μ.), 82
 Gonis, E. K. (Γονῆς Ε. Κ.), 76

- Henrich, G. S., 75
 Heubeck, A., 53
 Irmischer, J., 78
 Kakridis, J. Th. (Κακριδῆς Ι. Θ.), 58, 77
 Kalioris, G. (Καλιόρης Γ.), 77
 Kalliphatidis, K. (Καλλιφατίδης Κ.), 69
 Kalogeras, B. A. (Καλογεράς Β. Α.), 73
 Kambouridis, Ch. (Καμπουρίδης Χ.), 82
 Kanarakis, G. E. (Καναράκης Γ. Ε.), 75
 Karagiannopoulos, I. (Καραγιαννόπουλος Ι.), 62
 Karanastasis, A. (Καραναστάσης Α.), 67
 Karanikolas, A. S. (Καρανικόλας Α. Σ.), 65
 Karatzas, Stam. (Καρατζᾶς Σταμ.), 79
 Katsanis, N. A. (Κατσάνης Ν. Α.), 80, 81
 Köhnken, A., 54
 Kontos, K. (Κόντος Κ.), 54
 Kontos, P. (Κοντός Π.), 82
 Kontosopoulos, N. G. (Κοντοσόπουλος Ν. Γ.), 56, 62, 65
 Koulouphakos, K. (Κουλουφάκος Κ.), 77
 Koumariou, C. (Κουμαριανού Κ.), 55
 Krekoukias, D. (Κρεκούκιας Δ.), 66
 Kriaras, E. (Κριαράς Ε.), 62, 78
 Ktistopoulos, K. D. (Κτιστόπουλος Κ. Δ.), 68
 Kyriakidou-Nestoros, A. (Κυριακίδου-Νέστορος Α.), 56
 Laparidis, N. (Λαπαρίδης Ν.), 66
 Latte, K., 53, 54
 Lazaris, Chr. (Λάζαρης Χρ.), 67
 Lazarou, Ach. (Λαζάρου Ἀχ.), 79
 Magoulas, G. (Μαγουλᾶς Γ.), 74
 Malikouti, A. (Μαλικούτη Α.), 82
 Marinatos, Sp. (Μαρινᾶτος Σπ.), 68
 Masouridis, N. A. (Μασουρίδης Ν. Α.), 70
 Mawet, Fr. 54
 Mesevrinos, s. Mystakidis, A.
 Michailidis-Nouaros, M. G. (Μιχαηλίδης-Νουάρος Μ. Γ.), 67
 Minas, K. (Μηνᾶς Κ.), 67, 72, 78, 79
 Mylonas, G. E. (Μυλωνᾶς Γ. Ε.), 68
 Mystakidis, A. (Μεσεβρινός=Μυστακίδης Α.), 77
 Nikoloudis, Ev. (Νικολούδης Ε.), 55
 Pangalos, G. (Πάγκαλος Γ.), 66
 Panou, S. (Πάνου Σ.), 78
 Papageorgiou, G. E. (Παπαγεωργίου Γ. Ε.), 75
 Papaioannou, M. (Παπαϊωάννου Μ.), 67
 Papanikolaou, N. (Παπανικολάου Ν.), 65
 Peponis, A. I. (Πεπονῆς Α. Ι.), 77
 Pidonia, K. (Πηδώνια Κ.), 63, 74
 Platon, N. (Πλάτων Ν.), 68
 Prombonas, I. (Προμπονάς Ι.), 68 ff.
 Sakellariadis, G. (Σακελλαριάδης Γ.), 82
 Sasse, H. J., 63, 64
 Setatos, M. (Σετᾶτος Μ.), 75, 78, 82
 Sideras, A. (Σιδεράς Α.), 63, 74
 Simopoulos, K. (Σιμόπουλος Κ.), 74
 Sinopoulos, T. (Σινόπουλος Τ.), 77
 Stephanidis, M. (Στεφανίδης Μ.), 54
 Swanson, D. C., 55
 Symeonidis, Ch. (Συμεωνίδης Χ.), 67, 78
 Tasolambros, L. (Τασολάμπρος Λ.), 77
 Thavoris, A. (Θαβώρης Α.), 56, 74
 Theophanopoulou-Kontou, D. (Θεοφανοπούλου-Κοντού Δ.), 72, 82
 Thomopoulos, J. A. (Θωμόπουλος Ι. Α.), 55, 65
 Thornton, A., 54
 Tsochatzidis, S. L. (Τσοχατζίδης Σ. Λ.), 82
 Tsopanakis, A. (Τσοπανάκης Α.), 68, 78
 Tsoukalas, A. (Τσουκαλάς Α.), 77
 Tzannetatos, Th. (Τζαννετάτος Θ.), 58
 Tzitzilis, Chr. (Τζιτζιλῆς Χρ.), 66
 Vayakakos, D. (Βαγιακάκος Δ.), 54, 55, 56, 62, 76
 Veltsos, G. (Βέλτσος Γ.), 78, 82
 Verveniotis, S. (Βερβενιώτης Σ.), 61
 Voskos, A. (Βοσκός Α.), 54
 Waring, H., 56
 Zevgolis, G. (Ζευγώλης Γ.), 59
 Zucchelli, B., 56

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

(μάλαμα - χροτίζω - κουτορνίθι - χρόστομος - οὔζο - καλωσωρίζω
τὰ Θέρμα - ἡ Γοιὰ Βάθρα)

1. Τὸ **μάλαμα** = χρυσάφι, καὶ ὅλα τὰ παράγωγά του (μαλαματένιος, μαλαματώνω, μαλαμ(ατ)οκαπνισμένος [=ἐπίχρυσος], ἡ Μαλάμω, ἡ Μαλαματή, κύρια ὄνόμ., ὁ Μάλαμας, ἐπώνυμο), εἶναι πανελλήνια καὶ κοινὴ λέξη, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ δημιουργῆ καμιάν ἐτυμολογικὴ δυσκολία. Ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης (Ἔτυμ. Λεξ. ², σ. 194) λέει: «μεσν. μάλαμα < ἀρχ. μάλαγμα, μαλάσσω». Ὁ *Sophocles (A Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods)* δὲν ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴν λέξη μάλαμα ἀλλὰ μόνο τὴν λ. ἡ μαλαγῆ = μάλαξις, κι αὐτὸ κάμνει ἐντύπωση: μιὰ τόσο κοινὴ λέξη, ποὺ κυκλοφορεῖ καθημερινὰ σὲ χιλιάδες στόματα, εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν μπόρεσε νὰ περάσει στὰ γραπτὰ ἐνὸς ὁποιουδήποτε βυζαντινοῦ συγγραφέα; Κι ἂν ἀκόμα ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ λ. χρυσός καὶ τὰ παράγωγά της ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὶς διαφορὲς ἀνάγκες, δὲν βρέθηκε κανένας λαϊκότερος συγγραφέας — ἡ καμιὰ Ἀννα Κομνηνή —, γιὰ νὰ μᾶς μαρτυρήσουν ὅτι αὐτὸ ποὺ οἱ ἀρχαῖοι τὸ ἔλεγαν χρυσός, ὁ «χύδην ὄχλος» ἢ «ἡ συνήθεια» τὸ λένε τώρα μάλα(γ)μα; Ὑπάρχει μήπως ἐνδεχόμενον νὰ συμβαίνει κάτι ἄλλο;

Στὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά ἡ λ. μάλαγμα ἦταν γνωστὴ, ἐσήμαινε ὅμως κάποιο κατασκευάσμα ἀπὸ μαλακὰ ὑλικά, ποὺ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ μαλακτικὸ, προστασία, παραγέμισμα. Μάλαγμα λεγόταν κι ἓνα μαλακὸ πουκάμισο, κάπως σγουρὸ καὶ ἀφράτο, καθὼς φαίνεται, ποὺ τὸ φοροῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν θώρακα οἱ πολεμιστὲς — ἢ κάτω ἀπὸ τὰ δερμάτινα λουριά, γιὰ νὰ μὴν πληγώνωνται ἀπὸ αὐτά¹. Ἀκόμα καὶ τὸ ρ. μαλαγματίζω (Σύμμαχ. ΠΔ Ὠσ. 6,1 — ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὸν *Thes. Ling. Gr.*) — σημαίνει λειάνω, κάμνω κάτι μαλακὸ, καὶ τὸ ἐπίθ. μαλαγματώδης -ες (Γαλ. 12, 409, Ἀλέξ. Τράλλ. 12) σημαίνει ὅ,τι μοιάζει μὲ μαλακὸ ἔμπλαστρο².

Ὁ *Du Cange, Gloss. Med. et Inf. Graec.*, εἶναι ὁ πρῶτος — ὅσο ξέρω — ποὺ ἀποθησαυρίζει τὴν λ. μάλαμα μὲ τὴν σημασία τοῦ χρυσοῦ καὶ παραπέμπει στὴν

1. «μαλάγματος ἕνεκα» σημειώνεται στὸ *Greek-English Lex*⁹. τῶν Liddell-Scott-Jones-West (s.v.) μὲ παραπομπὴν στὰ Σχολ. Ἰλ. Φ 31, ὅπου ὅμως γίνεται λόγος γιὰ «στρεπτοὺς χιτῶνας», ἐπάνω στοὺς ὁποίους προσάρμοζαν τὰ λουριά. Πβλ. καὶ Πλατ. *Τίμ.* 70d «καὶ περὶ τὴν καρδίαν αὐτὸν (δηλ. τὸν πνεύμονα) περιέστησαν οἷον μάλαγμα (= σὰν προστατευτικὸ περίβλημα), ἵν' ὁ θυμὸς ἡνίκα ἐν αὐτῇ ἀκμάζοι πηδῶσα εἰς ἐκεῖνον δύναιτο ὑποχωρεῖν» (= κλωτσώντας ἐπάνω σ' αὐτὸν... νὰ μπορῆ νὰ ὑποχωρεῖ)...

2. Βλ. *Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, Λεξικογραφικὰ καὶ λαογραφικὰ Ρόδου*. Ἀθήνα 1969, σ. 30-31 «μάλαμα (< μάλαγμα) = τὸ ἀλωνισμένο εἶδος, ὅταν λυώση καὶ εἶναι ἔτοιμο γιὰ ξεχύρισμα· μαλαματίζω τ' ἀλώνι(ν) = τὸ κάμνω μάλαμα».

έλληνική στιχηρή (15σύλλαβη) απόδοση τῆς (λατινικῆς) Ἱστορίας τοῦ Ἀπολλώνιου βασιλιᾶ τῆς Τύρου¹: «καὶ νὰ μνημούρη κάμνουσι ὁμορφα στολισμένο / μὲ χρῶδια καὶ μὲ μάλαμα ἦτονε χρυσομένο», (leg.: κι ἓνα μνημούρι...) καὶ στοὺς Γάμ. Θησ. βιβλ. 8: «πανμεζυγῆζαν μάλαμα, οὐ μὴ τὸ ξαγοράσουν» (= π(οὺ) ἂν μ' ἐζυγίζαν μ., οὐ μὴ τὸ ξ-οὖν), δηλ. δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἐξαγοράσουν· στὸν Μαν. Μαλαζὸ (σ. 791) τὸ ἐπίθετο μαλαματένιος: «ἐπεῖραν (= ἐπῆραν) καὶ τὰ θυμιατὰ τὰ μαλαματένια τῆς Ἀγίας Σοφίας». Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ ὁ Ἡσύχιος δὲν ξέρει ἀκόμα τὴν σημασία τοῦ μετάλλου ἢ τῆς ἀνάμειξής του².

Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὴν λ. μάλαμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ σημασία τοῦ χρυσαφιοῦ καὶ τῶν συνωνύμων (μ. ἄνθρωπος κττ.) ἔχουν ἀποθησαυρισθῆ καὶ ἄλλες, οἱ ὁποῖες συνεχίζουν, καθὼς φαίνεται, τὴν ἀρχαία παράδοση τοῦ μαλάσσω: «χόρτον ἄγριον...» (Ἀστυπ.), ρῖπος, ἀκαθαρσία (Νίσ.), ὁ σωρὸς τοῦ σίτου εἰς τὸ ἄλωνι, προτοῦ ἄλωνισθῆ (Κρήτ., Ρόδ., Κάρπ., Κύπρ., Καππαδ.) ἢ ζύμη ἀπὸ τὴν ὁποῖαν κατασκευάζουν παξιμάδια (Κυπρ.), κ.ἄ.³

Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι μὲ τὸ μάλαμα = χρυσάφι ἔχουμε δυὸ διαφορετικὲς οἰκογένειες λέξεων ἢ καινούργια σημασία στὴν ἀρχικὴ λ. μάλαγμα, ἀπὸ ἐπανάκαμψη (Rückwanderung): α) Μὲ τὴν λ. μάλα(γ)μα = ἀνακάτωμα κλπ. συνεχίζουμε τὴν ἀρχαία παράδοση (μαλακ-ός, μαλάσσω)· β) μὲ τὸ μάλαμα = χρυσάφι ὑποψιάζομαι ὅτι ἔχουμε ἐξέλιξη τοῦ μεσαιων. λατ. *amalgama*⁴. Ἡ ἀραβικὴ λέξη ποὺ χρησίμευσε ὡς πρότυπο αὐτῆς ἐδῶ ἦταν ἢ *al madjma'a* = ἢ τήξη. Τὸ γαλλικὸ λεξικὸ *Lexis* (Larousse) στὴν λ. *amalgame* δίνει τὴν σημασία «ἀνάμειξη ψευδαργύρου μὲ ἄλλο

1. Ἡ *Historia Apollonii regis Tyrii* σώζεται σὲ λατινικὴ ἀπόδοση τοῦ 5ου ἢ 6ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Βλ. A. Lesky, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*⁵. Θεσσαλονίκη 1981, σ. 1180. *Dimitra Tsitsikli, Historia Apollonii Regis Tyrii herausgegeben von D. T., Königstein/Ts. 1981.* Δὲν ξέρω ἂν ἔχει ἐκδοθῆ ἢ Ἱστορία ἀπὸ τὸ γφ τῆς ὁποίας παίρνει τὴν παραπομπή του ὁ *Du Cange*.

2. Ὁ Ἡσύχιος, στὴν λ. «σπεῖραι» σειραί, πράγματα καὶ τὰ μαλάγματα τῶν νεῶν», γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Thes. λέει: «intelligit funes complicatos, quos lateribus navium, quum in portu sunt, appendunt».

3. Εὐχαριστῶ θερμὰ κι ἀπὸ ἐδῶ τὸν κ. Κοντοσόπουλο, συντάκτη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δώσῃ τίς σχετικὲς πληροφορίες (γράμμα τῆς 6-8-76). Πβλ. καὶ X. Παπαχριστοδοῦλου (βλ. σημ. 2, σ. 147 «μαλάσσω τοῦ χοίρου = τοῦ ἀνακατεύω πίτ(τ)ερα μὲ νερὸ νὰ φάτῃ μαχτή, ἢ, < μάσσω, τὰ πίτερα ἀνακατεμένα μὲ νερὸ ἢ μὲ ὑπολείμματα φαγητῶν»): *μαλάη* ἢ, καὶ *μαλαή* λέγεται ἀκόμα στὴν Ρόδο ἢ ἀνάμειξη τοῦ κιμῶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ὑλικά ποὺ χρειάζονται, γιὰ νὰ παραγεμιστοῦν οἱ ντολμάδες ἢ γιὰ νὰ γίνουν οἱ κερτέδες. Βλ. καὶ X. Παπαχριστοδοῦλου, ἔ.ἄ., σ. 215.

4. Ἐτσι λέει τὸ Λεξικὸ *Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* στὴν λ. *amalgame*, («du latin des alchimistes amalgama, d'un mot arabe probablement altéré du grec μάλαγμα»). Κατὰ περίεργον τρόπο, οὔτε ὁ *Du Cange* στὸ *Gloss. Med. et Inf. Latinitatis* οὔτε τὸ *A Latin Dictionary*, τῶν Lewis καὶ Short, Oxford, δὲν ἔχουν λῆμμα *amalgama*. Ὁ *Du Cange* ὥστόσο μνημονεῖ λῆμμα *malagma*, S. Aug., Serm. 38 de Tempore: «utiliter enim malagma, vel fibula calidis adhuc vulneribus apponitur», καὶ ὁ Thes. στὸ *Gloss. Med. et Inf. Grecitatis* προσθέτει: «μαλάγματα in glossis chymicis MSS εἰσι πάντα τὰ ξυθὰ καὶ τελειούμενα», μιὰ πληροφορία ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τίς πληγὲς καὶ καταλήγει

μέταλλο», ἐνῶ στὸ λήμμα *amalgamer* ἐπαναλαμβάνεται μόνο τὸ ρῆμα χωρὶς διασάφηση (*amalgamer l'or, l'argent, l'etain... etc.*): αὐτὴ δίνεται προφανῶς στὸ οὖσ. «*amalgamation, operation consistant à combiner le mercure... ou à extraire par le moyen de mercure, l'or et l'argent de leurs gangues*».

Δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιωθῆ ὅτι ἡ ἀραβικὴ λ. *al madjma'a* (> *amalgame*) ἀποτελεῖ δανειακὴ προσαρμογὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἢ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ λ. μάλαγμα, μὲ ἐντοπισμὸν τῆς σημασίας τῆς τελευταίας στὶς χημικὲς ἐπεξεργασίες τῶν μετάλλων καὶ ἐπάνοδόν τῆς μὲ τὴν καινούργια σημασία «χρυσάφι». Οἱ ἔρευνές μου πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν δὲν εὐοδώθηκαν¹. Θὰ μπορούσε ἴσως νὰ συμβῆ κάτι τέτοιο, ἂν ἡ λ. μάλαγμα εἶχε περάσει στὰ ἀραβικὰ μὲ τὴ γενικὴ σημασία τῆς χημικῆς ἔνωσης, κι ἐντοπίσθηκε ὕστερα στὴν σημασία τοῦ χρυσαφιῦ (ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη καὶ κατεργασία), κι ἀπὸ ἐκεῖ ξαναγύρισε στὰ Μ(εσαιων.) καὶ Ν(έα) Ἑ(λληνικά). Αὐτὰ ὅμως χρειάζονται περισσότερες ἀποδείξεις. Ἐδῶ σημειώνουμε μόνο ὅτι, ἂν ἡ λ. μάλαμα = χρυσάφι ἀποτελοῦσε κανονικὴν ἐξέλιξη, φωνητικὴ καὶ σημασιολογικὴ τοῦ ἀρχ. μάλαγμα, θὰ ἔπρεπε κάπου νὰ συναντούσαμε τὴν λέξη, τουλάχιστο μὲ τὴν σημασία τοῦ μείγματος τῶν μετάλλων, στὴν ἀλεξανδρινὴ ἢ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Κἀτι τέτοιο δὲν φάνηκε πούθενά. Οἱ μόνες ἀναφορὲς τοῦ μαλάσσω σὲ μέταλλο βρίσκονται στὸν Πλάτωνα (*Πολ.* 411a «ὥσπερ σίδηρον ἐμάλαξεν») καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (*Μετ.* 383a 31 «ἀλλὰ μαλάσσεται οἶον σίδηρος καὶ κέρας»), ὅπου ὅμως τὰ συμφραζόμενα καὶ στὸν Πλάτωνα («καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν») καὶ προπάντων ἡ παρουσία τοῦ κέρας κοντὰ στὸ σίδηρος στὸν Ἀριστοτέλη, δείχνουν ἀναμφισβήτητα ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ λόγος εἶναι γιὰ θέρμανση καὶ μαλάκωμα (γιὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ πλάσιμο), καὶ ὄχι γιὰ ἀνάμειξη μετάλλων. Τὸ κέρατο μάλιστα δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν σημασία τοῦ μαλάσσω σ' αὐτὰ τὰ συμφραζόμενα, γιὰτὶ μὲ τὸ ζέσταμα πλάθεται ὅπως τὸ θέλεις, χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ ἀνακατωθῆ μὲ τίποτε ἄλλο (καὶ καίεται ἂν παραζεσταθῆ). Ἐς σημειωθῆ ὅτι τὸ *Lexis* δίνει χρονολογίες γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ *amalgame* καὶ *almagamer* τὸ 1400 καὶ 1380 ἀντίστοιχα. Ἀπὸ τὸ πολύτιμο *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Δημόδου* Ἑλληνικῆς Γραμματείας, πού μὲ ἀκούραστη προσπάθεια ἐκδίδει ὁ συνάδελφος κ. Κριαράς, ἡ λ. μάλαμα (= χρυσάφι) πρωτοεμφανίζεται στὸν Ἑρμονιακὸ, πού στὶς ἀρχές τοῦ 14 αἰ. δούλεψε μιὰν λαϊκὴν προσαρμογὴ τῆς Ἰλιάδας σὲ 8799 ἀνομοιοκατάληκτους τροχαϊκοὺς ὀκτασύλλαβους μὲ ἀνάμειξη διάφορων γλωσσικῶν στοιχείων². Ἐνας ἔλεγχος στὸ κείμενο τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα* (χφ. Grottaferrata,

στὰ κάπως δυσκολονόητα «ξανθὰ καὶ τελειούμενα» (τὰ ξανθὰ μποροῦν νὰ εἶναι τὰ «ξαντά»). βλ. Ἄ. Γεωργοπαπαδάκου, *Τὸ μεγάλο λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*. Θεσσαλονίκη 1980, «ξαντός, ὁ καὶ ξαντό, τό, νήματα ἀπὸ λινὸ ὕφασμα γιὰ τὴν ἐπίδεση πληγῶν», τὸ νὰ εἶναι ὅμως τὰ τελειούμενα;

1. Ὁ κ. Β. Δημητριάδης δ.φ., τουρκολόγος, Διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ γιὰ τὶς ἔστω καὶ ἄκαρπες προσπάθειές του νὰ πληροφορηθῆ κάτι σχετικὸ ἀπὸ ἀραβολόγους τοῦ ἐξωτερικοῦ.

2. Ἀπὸ τὶς πολλὲς πληροφορίες πού ἔθεσε στὴν διάθεσή μου ὁ κ. Κριαράς, γιὰ τὶς ὁποῖες τὸν εὐχαριστῶ θερμά, σταχυολογῶ μερικὲς: Συχνὰ στὴν Πεντάτευχο (Hesseling) 2, 12, 4 καὶ μάλαμμα τῆς ἡγῆς (= γῆς) ἐκείνης, 44, 8, 96 ἀσῆμι ἢ μάλαμμα. *Διγενῆς Ἀκρίτας* (χφ. Ἄνδρου, 16.

ἐκδ. J. Mavrogordato, Oxford 1956) μοῦ δίνει μόνο χρυσός, οὐσ. καὶ ἐπίθ. (IV221, 228, 234, 251, 585, V 118), τὸ ὑποκορ. οὐσ. χρυσίον (IV 225, 796, 918), τὸ ρ. χρυσώνω (I 164 κοντάριν χρυσομένον), καὶ τὰ σύνθετα, (κλίνην) χρυσόστρωτον (I 312), χρυσόγαμβρε (I 693), δλόχρυσα (I 793), στράτορας χρυσοζώνους (I 903), καὶ τένδαν χρυσοκέντητον (I 908), χρυσογράμματα φακεώλια (I 922), χρυσομά- νικα (οὐσ., I 927), τοῦ χρυσοβούλλου εἵνεκα (I 1089), τοῦ Χρυσοῖωαννάκη (I 415), χρυσορόφους (II 60), καὶ χρυσόμουσα (II 62 = με [ἐπί]χρυσα μωσαϊκά)¹.

2. χνοτίζω - τὰ χνότα

Σύμφωνα με τὴν πληροφορία τοῦ Ν. Π. Ἀνδριώτη (Ἐτυμ. Λεξ.² σ. 627) στὴν λ. χνότα, τά, ὁ Γ. Χατζιδάκης συνδέει τὴν λ. με τὸ ἀχνότη, ἦ, καὶ παράγει τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὸ ἀχνίζω - ἄχνα, κι αὐτὰ ἀπὸ τὸ ἀτμός². Ἐνα ρ. χνοτίζω τὸ ἀνα- φέρει (χωρὶς σημασία) ὁ Ἀνδριώτης (ὀ.π.) σὰν παράγωγο ἀπὸ τὰ χνότα. Αὐτὸ δὲν καταγράφεται οὔτε στὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου οὔτε στὴς Πρωῖας οὔτε στὸ Ἀντι- λεξικὸ τοῦ Θ. Βοστάντζόγλου, τὸ περιλαμβάνει ὅμως στὰ Συνώνυμα καὶ Συγγενικά του ὁ Π. Βλαστός (σ. 54-55) μέσα στὸ γενικὸ λῆμμα βρωμα³ - βρωμῶ⁴, καὶ στὴν σ. 254 δίνει: χνοτίλα = βρωμοστομιά.

Θεωρῶ πιθανὸ ὅτι ἡ ἀπουσία τῆς λ. ἀπὸ τὰ χρηστικὰ λεξικά κι ἡ ἀποθησαύρισή της ἀπὸ τὸν Βλαστό καὶ ἀπὸ ἄλλους λογοτέχνες (βλ. παρακ.) ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ ρ. εἶναι διαλεκτικὸ, με πλατειὰν ὅμως διάδοση: πβλ. Σ. Μυριβίλη, Ἀρβαν. 57

αί.) 3956 διατὶ εἶχον μάλαγμα καθαρὸν τῆς Ἀραβίας χώρας (συχνὰ ὅμως καὶ χρυσο-: 3950 χρυσο- κατὰσκευά τε, 3951 ἦτο κεχρυσωμένη κλπ.). Schilbach, *Byzantinische Metrologie. Quellen* (χφ. 16. αἱ.) σ. 143, 220 «τὸ κεράτιον ἐστὶ τὸ παρὰ Λατίνοις λεγόμενον καράτον, ὅπερ τοῦ καλοῦ ἀργυρίου χρῆζει τορνέσια ς', χρυσοῦ δὲ εἰ μὲν τῆς λήγας ἄσπρα β', εἰ δὲ μάλαμα R 19 <, τὸ κερά- τιον τὸν αὐτὸν σταθμὸν ἔχει τῷ χαλκῷ».

1. Γιά τὸ χφ. τῆς Ἀνδρου βλ. σημ. 8. Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς ὁ Μ. Κ. Στεφανίδης, Ἀθηνά 28, 1916, Λεξικογρ. Ἀρχ. 76 δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ μάλαγμα σὲ χρυσάφι καὶ προσθέτει: «τὰ χυμειτικὰ χωρία, ἐν οἷς τὸ μάλαγμα φαίνεται διεκδικοῦν τὴν σημασίαν τοῦ χρυσοῦ εἶναι δύο» τῆς «Τιμιωτάτης καὶ πολυφήμου χρυσοχοϊκῆς, χυμειτικῆς» πραγματείας, τῆς IB' ἐκατ. Coll. (= Collection des Alchimistes Grecs par Barthelot σσ. 212, 235, 238, 285, 323) «Κοπάνισον τὸ χρυσάφι ἵνα ἔνη μάλαγμα» καὶ Coll. 334 «ζύουν τὸ χρυσάφιν... καὶ γίνεται λαγηρισμένον μάλαγμα». Καὶ ὁ Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, Λεξικογρ. Δελτ. 1, 1939, 29 ἀναφέρεται στὴν λ. μάλαμα με τὴν σημασία τοῦ «χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀλωνισμένου γεννήματος προτοῦ λιμηθῆ» καὶ προσθέτει: «εἰς τὰ λεξικά τῆς ἀρχαίας δὲν εὐρίσκονται αἱ σημασίαι εἰς τὸ μάλαγμα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μαλάσσω ἐλέγετο καὶ ἐπὶ τῶν τηκομένων πρὸς κατεργασίαν μετάλλων, πάντως θὰ ἐλέγετο καὶ τὸ παράλληλον μάλαγμα με τὴν σημασίαν τοῦ τηκομένου μετάλλου γενικῶς, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ, ἥτις σημασία παρέμεινε μέχρι σήμερον». «Ὅπως εἶδαμε ὅμως, ἡ σημασία τοῦ μαλάσσω δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἀφοροῦσε καὶ τὰ μέταλλα.

2. Ἀθηνά 24, 1912, 4-9 ἀπὸ τὸ ἀτμός -ίζω > ἀφνός -ίζω > ἀχνίζω - ἄχνα, ἀπὸ τὸ ἄχνα ἢ ἀχνότης -ότη, κι ἀπὸ αὐτὸ τὰ χνότα (ὅπως: ἡ νεότης - τὰ νεότα - τὰ νιάτα). Τὰ ἴδια περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ στὴν Ἀθηνά 36, 1924, 178 καὶ MNE 1, 76.

3. «ἀποφορά, χνότος, χνότα, βρωμος».

4. «βρωμολογῶ, κακοβρωμῶ... , σκυλοβρωμῶ, ζαίχνω, ζαίνω, χνοτῶ, χνοτίζω, βρωμο- στομῶ».

«τὸ στεκάμενο νερὸ χνωτίζει (sic) καὶ μαραγκιάζει», *N. Καζαντζάκης, Ὀδύσσεια A 1071* «παίρνει πιά καὶ χνώτισε τοῦ παππουλῆ τὸ σῶμα» (στὸ Λεξιλόγιο δίνεται ἡ σημασία = ἀρχίζει καὶ βρωμάει), *I. M. Παναγιωτόπουλος, Αἰχμάλ. 75* «λὲς καὶ χνώτισε τὸ κορμὶ τοῦ πατέρα»¹. Στὴν διάδοση αὐτὴν — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ ὀρθογράφου μετὰ ὦ, ἢ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὀφείλεται σὲ κάποια ἀναζήτηση ἐναρμόνισης μετὰ τὸ νῶτα — πρέπει νὰ ἔχη συμβάλει καὶ ἡ γενικότερη διάδοση τῆς λ. χνότα, τά, πού σχεδὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς *plurale tantum* (δὲν ταιριάζουν τὰ χ. μας, μυρίζουν, βρωμοῦν τὰ χ. τῆς κλπ.), χωρὶς νὰ θεωρηθῆ ἀχρηστος καὶ ὁ ἐνικὸς τὸ χνότο. Στὰ Ρ (οδριακὰ) Ἰ (διώματα) ἀκούει κανεὶς φράσεις σάν: «τὸ κριάς χνοτᾶ, παίρνει νὰ χνοτίση» κττ.

Ὁ Κοραῖς (*Ἄτακτα 1, 217, Σχόλια στὸν Πτωχοπρ. 1, 342*) ἐρμηνεύοντας τὴν λ. σταφιδόχρωτον λέει: «ἡ κοιλία τῶν ζώων ὁμοιάζει μετὰ σταφίδας διὰ τὰς ρυτίδας. . . ὁ χνότος ἀρσ. καὶ τὰ χνότα πληθυντικῶς καὶ οὐδετέρως. . . σημαίνουσαι. . . τῆς δυσωδίας τὸ εἶδος τῆς γεννωμένης ἀπὸ παλαιώσιν ἢ σῆψιν. . . Τὴν παραγωγὴν ἢ ἐτυμολογίαν δὲν ἔχω πῶς νὰ ἐξηγήσω ἴσως τὰ πρῶτα στοιχεῖα (χν) ἐσφετερίσθησαν τὸν τόπον τῶν θν, τὰ ὁποῖα ἐσήμαιναν βαρβάρως τὸ θνησιμαῖον».

Ὅμως οὔτε ἡ παρετυμολογικὴ (;) συσχέτιση τοῦ Κοραῖ οὔτε ἡ ἐτυμολογικὴ τοῦ Γ. Χατζιδάκη ἀπὸ τὸ (ἀτμός) > ἀχνός - ἄχνα μᾶς φέρνουν κοντὰ πρὸς τὸ χνοτίζω - χνοτῶ - τὰ χνότα. Καὶ ἡ σημασιολογικὴ διαφορὰ τους τὰ ξεχωρίζει καὶ ἡ παραγωγὴ δὲν ταιριάζει: ὁ ἀτμός - ἀχνός - ἄχνα δὲν ἔχει ποτὲ τὴν σημασίαν τῆς μπόχας ἢ βρώμας, καὶ τὸ ἀχνίζω δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χνοτίζω. Αὐτουνού ἡ παραγωγὴ εἶναι ἀπλοῦστατη καὶ ἄδικα τυραννήθησαν τόσον καιρὸ οἱ ἐρευνητές. Τὸ ἀρχικὸ καὶ πιθανῶς ἀρχαῖο ρῆμα εἶναι τὸ ἐκνοτίζω, πού τὸ βρίσκουμε μαρτυρημένον σὲ μιὰν ὄχι πολὺ καθαρὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡσύχιου (ἐκδ. K. Latte): «ἀπολιβάξαι ἀπολεῖψαι, ἐκνοτίσαι ἄλλοι πορρωτέρω ἀπελθεῖν», καὶ στὸν βυζαντινὸ συγγραφέα τοῦ 7. αἰ. Γ. Πισίδην (1453 A, ἀπὸ τὸν Sophocles): «ἐκνοτίζω, νοτίζω completely». Τὸ ἀπολείβω τοῦ Ἡσύχιου ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ «χύνω, ἀφήνω νὰ χυθῆ κάτι ὑγρὸ (γιά σπονδὴ καὶ τὰ ὅμοια)», κι ἔτσι τὸ ἐκνοτίσαι ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς τέλειαν ὑγρασίας². Τὸ ἀπλὸ νοτ-ίζω, νοτ-ερός, νοτ-ία κλπ. ἔχει ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ τὴν σημασίαν τῆς τέλειαν

1. Μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ «ὑγραίνω» (ἴσως ἀπὸ ἀναλογία ἢ παρετυμολογία πρὸς τὸ νοτίζω) χρησιμοποίησαν τὸ ρ. ὁ Σεφέρης (*Ποιήμ. σ. 19*) κι οἱ ἀγγέλοι ἀνοίξαν τὰ φτερά τους, μὰ χάμω χνώτισαν ὀμίχλες (ἀπαξ), ὁ Γρουπάρης (*Ἄπαντα σ. 49*) τὸ κόκκινο τ' ἀχείλι σου κερᾶσι χνωτίζει θάλασσες, ὁ Ρίτσος (*Ποιήμ. Β' 28*) πίσω ἀπὸ τὰ τζάμια τοῦ ἐνεχυροδανειστηρίου, χνωτίζει θάλασσες (ἀπρόσωπο), (*Ποιήμ. Γ' 162*) «τὰ μικρὰ καθρεφτάκια. . . εἶχαν χνωτίσει σάν τᾶφεραν πολὺ κοντὰ στὸ στόμα τους». Τὰ παραθέματα αὐτὰ εἶναι παρμένα ἀπὸ τὴν συγκέντρωση τοῦ λεξιλογικοῦ ὕλικου πού ὁ Αἴνος Πολίτης εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκεντρῶνῃ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα καὶ πού τὰ παραχώρησε γενναῖα στὸ Ἰδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εὐχαριστῶ πολὺ ὄλους.

2. Τὸ ἀρχαῖον κείμενον ὅμως τοῦ Πισίδου (*Ἐξαήμερον ἢ Κοσμογονία, ἐκδ. R. Hercher, στ. 250-4*) λέει: «δεῖται γὰρ ὑγρᾶς συμπλοκῆς ἢ θερμότης, τὸν δὲ ζέοντα τῆς φλογὸς τῆ προσχῆσει / τὰς ἐντεθείσας ἐκνοτίζειν ἰκμάδας, / ὅπως γένηται μῖζις ὡσπερ ἐν γάμῳ, / καὶ συζυγέντων πρὸς τὸ τίχτειν τῶν δύο», ὅπου τὸ «ἐκνοτίζειν τὰς ἐντεθείσας ἐκμάδας» φαίνεται νὰ σημαίνῃ βγάζω ἔξω τὴν ὑγρασίαν, γιά νὰ πραγματοποιηθῆ «ἡ ὑγρὰ συμπλοκή».

ύγρασίας, τοῦ ὑγραίνω κλπ., με ἀφθονες μαρτυρίες, καὶ ἐπιζεῖ καὶ στὴν νεοελληνικὴ Κοινὴ: «ὁ τοῖχος νοτίζει»· «ὁ καιρὸς εἶναι νοτερός», «τὸ παιδὶ νότισε τὸ στρῶμα» κλπ. (βλ. Λεξ. Πρωίας, Δημητράκου). Καὶ ὁ νοτιάς ἢ ἡ νοτιά δηλώνουν τὸν ὑγρὸ καὶ ζεστὸ καιρὸ ποὺ φυσᾷ ἀπὸ τὸν Νότο.

Ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη ἐκνοτίζω > χνοτίζω δὲν δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα. Τὰ συμπλέγματα κ, χ, φ, θ, τ+μ, λ, ν κινήθηκαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις (ἀκμάζω > κνάζω = ὠριμάζω (PI), ἔθνος > ἔχνος («ἐγένησαν ἔχνη μ' ἔχνη» = ἀνακατώθηκαν), φάτνη > πάτνη (Χάλκ.), ἀντιμετάθεση ποιότητας συμφώνων), πάχνη PI, σταθμη-ίζω > σταφνη-ίζω, παράσταθμον > παράστεφνον PI, σκηνὸς -ίζω > σαχνίζω Σιάτ., σαχνιάζω PI (γιὰ κάτι ποὺ χτυπήθηκε μὲ κάποιον τρόπο κι ἔπαθε ζημιές, χτυπήθηκε ἢ ἔγινε ἐτοιμόρροπο), λιχνίζω > *λιχνίζω > λιχνίζω, ἐκιζμάζω (-ἐζίκμασα - *ἐζικμῶ - *ἐζίκμησα) > τσιχνίζω καὶ μεταρρηματικὸ ἢ τσίκνα (ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει βέβαια καμιὰν σχέση με τὴν ἀρχαία κνίσσα)¹, θλίψη - θλιβερός > χλίψη, χλιερός PI, κνάφω, κναφεύς > γνάφω (γναφέας;) κ.ά. Ἡ φωνητικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη εἶναι ἐν μέρει (ἐκ+β, γ, δ) γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιαίτερα στὴν σύνθεση με τὴν πρόθεση ἐκ+β, δ καὶ στὴν ἀττική καὶ στὴ δωρικὴ διάλεκτο (> ἐγβ-, ἐγδ-). Ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη διευκολύνθηκε προφανῶς ἀπὸ τὴν βαρεῖα αἴσθησι τῆς ὑγρασίας, ἰδίως ὅταν μένη κλειστὴ σὲ ἓναν χώρο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξατμισθῇ. Σ' αὐτὴν πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ σημασιολογικὴ σύγχυση τοῦ νοτίζω καὶ χνοτίζω. Τὸ χνότος - τὰ χνότα πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ θεωρηθῇ μεταρρηματικὸ οὐσιαστικόν.

3. κουτορνίθι

Αὐτὴ νομίζω πὼς εἶναι μιὰ ἀρκετὰ κοινὴ νεοελληνικὴ λέξη (δὲν ξέρω πόσο διαλεκτικὴ εἶναι), ποὺ σημαίνει τὸν ἀπονήρευτον ἄνθρωπο καὶ κυρίως τὴν ἀπονήρευτὴ κοπέλλα, ποὺ πέφτει εὐκόλα θῦμα σὲ ὑποσχέσεις καὶ τὰ λοιπά. Ὁ Ἄνδριώτης — περίεργα — δὲν τὴν ἔχει ἀποθησαυρίσει. Τὸ Λεξικὸ τῆς Πρωίας τὴν ἀναγράφει στὸν 3. τόμο (Συμπλήρωμα): «κουτορνίθι, ὁ κουτὸς σὰν ὀρνίθι, ἄνθρωπος εὐήθης (κουτὸς, χαζὸς), κουτάβι, ζωντόβολο». Τὸ Λεξικὸ Δημητράκου δὲν ἀναφέρει τὴ λέξη. Ὁ Θ. Βοστταντζόγλου στὸ Ἄντιλεξικὸν ἢ Ὀνομαστικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, Ἄθηναι 1968, ἀρ. 795 κατατάσσει τὴν λ. στὰ οὐσιαστικά (λήμμα βλάξ) μαζὺ με τὰ βλάκας..., ζωντόβολο, κοῦκος, μουνταλὰς κλπ. Βέβαια τὸ κουτορνίθι εἶναι γραμματικὰ οὐσιαστικόν, δὲν ἀντιπροσωπεύει ὅμως κανένα «εἶδος» ἢ πράγμα κι ἔτσι χρησιμεύεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὰν ἐπίθετο (κατηγορούμενο).

Τὸ κουτορνίθι ἀποτελεῖ ἐντυπωσιακὴ περίπτωση λέξης γιὰ τὴν ὁποῖα θὰ ὀρκιζόταν κανεὶς ὅτι ξέρεي τὴν ἐτυμολογία της (κουτὸς+ὀρνίθι), θὰ διαπίστωνε ὅμως γρήγορα τὴν ἀπογοητευτικὴ ἀποτυχία του: ἡ λ. δὲν ἔχει καμιὰν σχέση οὔτε με τὸ κουτὸς οὔτε με τὸ ὀρνίθι. Εἶναι ἡ ἀρχαία λατινικὴ λ. *coturnix-icis*, ποὺ σημαίνει τρυγόνι, καὶ σὲ μεταφορικὴ χρῆσι «τὸ μορὸ μου» ἢ κάτι τέτοιο: Plaut. *Asin.* 666

1. Ν. Δεκαβάλλα, Ἄθηναι 29 (1917), Λεξικογρ. Ἄρχ., 184. Α. Γ. Τσοπανάκη, Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης, 41.

(= III 3, 78) «*dic me tuon passerulum, gallinam, coturnicem*» (= «ἀποκάλεσέ με τὸ σπουργιτάκι σου, τὴν κοτούλα σου, τὸ τρυγόνι σου»). Τὸ Λατινο-ἀγγλικὸ λεξικὸ τῆς Ὁξφόρδης ([Freund]-Lewis-Short) μνημονεύει (ἐ.λ.) ἀρχαίαν ἐτυμολογία τοῦ Γραμματικοῦ Sextus Pompeius Festus — ἴσως τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. — «*a sono vocis*», πού τὴν διάσωσε ὁ Julius Paulus, νομομαθῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ., δηλ. «ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς». Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὸ συγκεκριμένο οὐσιαστικόν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Πλαύτου καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη τοῦ *Du Cange, Lex. Med. et Infimae Graec.* στὴν λ. *κοτοῦρο* (προφανῶς οὐδέτ.), «*perdicis rubeae species, apud Cretenses, de qua Petr. Bell. lib. 1 obser. cap. 10*». Ὁ Κοραῆς ('Ατ. 5, 130) ἐπαναλαμβάνει τὴν μαρτυρία τοῦ *Du Cange* («κοτοῦρο, Δ[ουκάγκιος], γένος πέρδικος ἐρυθρᾶς») προσθέτοντας καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸν Βελώνιο: «ὁ Β... τὸ παράγει ἀπὸ τὸ ἰταλ. *coturno*. Ἄλλ' οἱ Ἰταλοί... λέγουν *contornice* (sic: τὸ σωστό: *cotornice*) ἀπὸ τὸ ρωμ. *coturnix*: τοῦτο ὅμως σημαίνει τὸ ὀρτύγιον».

Ἡ ἠχομιμητικὴ παραγωγὴ τῆς λ. δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμνη ἐντύπωση καὶ ἡ ἀρχ. λ. *τρυγῶν* ἦταν — ἢ ἦταν αἰσθητὴ σὰν — ἠχομιμητικὴ (πβλ. Ἰλ. I 311 ὡς μὴ μοι τρούζητε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος), ὅπως εἶναι ἠχομιμητικὴ καὶ ἡ τουρτούρα (Μακεδ.) καὶ ἡ συνώνυμη δεκοχτούρα (κοινὸ) ἢ δεκαοχτούρα ΡΙ. Τὸ πρῶτο μπορεῖ νὰ συνεχίζη — μέσο τῶν βλάχικων ἰδιωμάτων — τὴν λατ. λ. *turtur-uris* = τρυγόνι¹. Ἐκεῖνο πού εἶναι κάπως δύσκολο νὰ καθορίσουμε τώρα, εἶναι πότε καὶ πῶς μπῆκε στὰ ἑλληνικὰ ἢ λ. *coturnix* καὶ μὲ ποίαν μορφή (πιθανότατα ἀπὸ τὴν αἰτ. *conturnicem*, μὲ ἀλλαγὴ γένους ἀπὸ ἀναλογία μὲ τὰ πουλιὰ σὲ οὐδέτ. γένος: τρυγόνι, ἀηδόνι, χελιδόνι, κλπ.) ἢ ἀνομοίωση κ-κ καὶ ἡ εὐκόλη παρετυμολογία ἀρχικὰ ἴσως πρὸς τὸ κότα+ὄρνιθι καὶ ὕστερα πρὸς τὸ κουτὸς ἔδωσαν τὴν τελικὴ μορφή στὸ παραστατικὸ αὐτὸ ψευτοσύνθετο, πού δὲν δηλώνει πιά κάποιο εἶδος πουλιοῦ ἀλλὰ μιὰν ἰδιότητα ἀνθρώπου.

4. χροστουμο(υ)ς - χρουστουμία

Τὸ ἐπίθ. δηλώνει τὴν ἰδιότητα τῶν ἀνθρώπων πού λέν ἐπιπόλαια λόγια, — κυρίως — καὶ τὸ οὐσ. τὰ ἴδια αὐτὰ λόγια: «δὲ θέλου ν' ἀκούου χρουστουμιές», «τὶ χροστουμοὺς ἀνθρώπους!» Οἱ λλ. φαίνεται πῶς ἀνῆκαν στὸ ἰδίωμα τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης, γιὰτὶ σώζονται ἀκόμα σήμερα στὸ — πολὺ ἀρχαῖκὸ — ἰδίωμα τῆς Πυλαίας (τὸ χωριὸ λεγόταν πρωτύτερα *Καπουτσῆδες οἱ*, θηλ.), πού ἦταν καὶ εἶναι ἐλληνόφωνο καὶ ἀρχαῖστικὰ διαλεκτικόν, καὶ εἶναι γνωστὸς καὶ στὸ (ἄλλοτε σλαβόφωνο) ἰδίωμα τοῦ Ἀσβεστοχωρίου (γεωργικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Πυλαία).

Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού ἔχει κανεὶς εἶναι ὅτι τὸ ἐπίθ. μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἀμάρτυρο *ἀχρειόστομος - *ἀχρειοστομία. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου δὲν περιλαμβάνει καὶ τὰ «ἄσχημα λόγια» ἀλλὰ μόνον τὰ ἐπιπόλαια, γι' αὐτὸ νομίζω

1. Εἶναι πολὺ πιθανὸ καὶ τὸ δεκ(α)οχτούρα νὰ εἶναι παρετυμολογικὴ παραλλαγή — μὲ πρόσθετη ἠχομιμητικὴ προσαρμογὴ — ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τουρτούρα.

ὅτι μπορούμε — και πρέπει — νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ ἀρχ. ἐπιθ. καὶ οὐσ. ἀθυρόστομος -ία, καὶ τὰ δύο μαρτυρημένα ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία. Ἡ ἐξέλιξη σὲ χροστόμος -ία εἶναι νόμιμη καὶ σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τοῦ Kretschmer (Φερνίκη > Φερνίκη), κυρίως ὅμως σύμφωνα μὲ τοὺς φωνητικούς νόμους τῶν βόρειων ἰδιωμάτων (σιώπηση τοῦ ἄτονου συλλαβικοῦ ι ἀνάμεσα σὲ σύμφωνα). Ἡ τροπὴ τοῦ φρ > χρ (καθὼς καὶ τοῦ φλ, φρ > χλ, χρ, βλ. παραπ. χροτίζω) φαίνεται ὅτι ἔχει σποραδικὰ παραδείγματα (στὰ ΡΙ εἶναι ἀρκετὰ συχνή: ἄχρωπος, χροινάκι < θρίναξ, χρούμπα < θρύμβη, χλίψη κ.ἄ. βλ. *La Phonétique des parlers de Rhodes*, σ. 120-21). Ἀπὸ τὶς κοινότερες διαλεκτικὲς λέξεις φαίνεται ὅτι οἱ: χλεμπόνα - χλεμπονιάρης θὰ μπορούσαν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἀρχικὸ φλεγμονή, ἴσως ἀπὸ τὸ ἐνδιάμεσο λατ. phlegmona. Ἡ ἀκροδοντικὴ ἄρθρωση τοῦ θ καὶ ἡ οὐλοδοντικὴ τοῦ ρ δημιουργοῦν κατάλληλες συνθήκες γιὰ ἀνομοίωση. Τὸ ἐπίθ. χλομός δὲν ἔχει ἀκόμα ἐτυμολογηθῆ ἱκανοποιητικὰ, νομίζω ὅμως ὅτι θὰ ἦταν καλὰ νὰ ξεκινούσαμε ἀπὸ τὴν ρίζα φλογμ- καὶ τὴν σημασιολογικὴ ἐπίδραση τοῦ χλωρός καὶ χλεμερός τοῦ Ἡσύχιου (= ὠχρός = χλιαρός, θερμός ἀντίστοιχα)¹, μολονότι τὸ φλεγμ- δὲν ταιριάζει σημασιολογικὰ μὲ τὸ χλωμ-. Ὁ Ἀνδριώτης (*Lexikon der Archaismen*, Wien 1974, σ. 73) μνημονεύει ἀθυρόστομος - ἀθυρόστουμος ἀπὸ τὴν Χίο, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴν Τσακωνιά, δὲν εἶμαι ὅμως πολὺ βέβαιος ὅτι οἱ τύποι αὐτοὶ δὲν εἶναι λόγιοι, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ τύποι τῆς Πυλαίας (καὶ Ἀσβεστοχωρίου) εἶναι λαϊκοί.

5. οὔζο

Ὁ μακαρίτης ὁ Ἀχιλλέας Τζαρτζάνος ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς ἐτυμολογίας τῆς λ. οὔζο ἀπὸ τὴν φράση «uso Massalia» (= χρῆση Μασσαλίας: «ἐσήμαινε δηλ. ἡ φράσις αὕτη στὸ ἐμπόριο τῶν κουκουλιῶν τὴν ἐκλεκτὴ ποιότητα»²). Τὸ ἄρθρο εἶχε πρωτοδημοσιευθῆ στὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* τοῦ Γ. Δροσίνη (1932, 145-8), καὶ γερμανικὰ στὶς *Indogermanische Forschungen* (52, 1934, 217-20), εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ποῦμε ὅτι ἔλυσε καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς μετέπεσε ἡ σημασία. Τὸ ὅτι ἀναφώνησε ἕνας Τίρναβίτης «αὐτὸ εἶναι οὔζο Μασσαλίας» γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα μιᾶς παρτίδας τριπλοαποσταγμένου ρακιοῦ, δὲν ξέρω κατὰ πόσο θὰ μπορούσε νὰ διευκολύνη τὴν ἀπόσπαση τῆς λ. οὔζο ἀπὸ τὴν γενικὴ σημασία τῆς «χρήσης», καὶ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς στὴν τελείως εἰδικὴ καὶ ἄσχετη τοῦ «ρακιοῦ», ἔστω καὶ στὸν Τίρναβο μόνο, καὶ ὕστερα τὴν ἐξάπλωσή της σὲ ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατὸ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι μόνο στὸν

1. χλεμπόνα, ἡ, ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν νησιῶν, μὲ διάφορους τόπους, σημαίνει κυρίως τὸ παραώριμο (κίτρινο) ἀγγούρι ἢ πεπόνι· χλωμός = ἀρρωστίαρης ἀνθρωπος (ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ).

2. Ἀχ. Τζαρτζάνου, *Ἀρθρα καὶ μελετήματα*, ἐπιμέλ. Νάσου Α. Τζαρτζάνου, Ἀθήνα, σ. 83 «ἀπὸ τὰ κουκούλια λοιπὸν αὐτὰ (τοῦ Τυρνάβου), τὰ ἐκλεκτότερα μπαλαρίζονταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα σὲ ἰδιαίτερες μπάλες καὶ στέλνονταν στὸν Βόλο γιὰ τὴν Εὐρώπη, μὲ τὴν ἐπιγραφή uso Massalia, ἦτοι πρὸς χρῆσιν τῆς Μασσαλίας».

Γίρναβο ἦταν γνωστή — ἢ πρωτοεμφανίσθηκε — ἢ ἀπόσταξη τῶν σταφυλιῶν σέ ρακί, πράγμα πού θεωρῶ μάλλον ἀπίθανο.

Τὸ λατ.-νεολατινικὸ ρ. *usare* τὸ ξέρει ὁ *Du Cange* (*Glossarium Med. et Inf. Graecitatts* στὴν λ. οὐζάρω) καὶ τὴν χαρακτηρίζει *glossa Graecobarbara*, μὲ τὴν γενικὴ σημασία τοῦ «συνηθίζω»: «τὰ ὁποῖα συνηθίζουσιν εἰς τὰ πλοῖα ἢ οὐζάρουσιν εἰς τὰ πλοῖα ὁποῦ ἔχουν κουπιὰ», *Alibi*: «καὶ τὴν μίαν ἀπὸ τούταις ἐσυνήθιζεν ὁ Περικλῆς, ἡγουν οὐζάριζεν». Ὁ ἴδιος δίνει ἐπίσης τὸ οὐσ. οὐζος, ἀπὸ ἰατρικὰ χειρόγραφα (*Glossae Iatricae MSS ex cod. Reg. 190*) «οὐζος, ἢ προυνέα», ἓνα ἐρμηνευμα πού νομίζω πὼς μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν σημασία τῆς ρακῆς, ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι καὶ ἡ προυνέα (*prunier*) ἦταν ἀποτέλεσμα ἀπόσταξης, μιὰ πού μπορούσε νὰ ἀποτελῆ καὶ τὴν πρώτη της, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα (π.χ. Γιουγκοσλαβία κ.ά.), ὕλη. Πραγματικά, καὶ στὸ *Petit Larousse* καὶ στὸ *Lexis* τοῦ *Larousse* στὸ λῆμμα *prune* διαβάζουμε τὰ ἐξῆς: «fruit du prunier: eau de vie de prunes» καὶ στὸ λῆμμα *prunelle*: «petite prune sauvage... dont on fait une liqueur, ... dite aussi prunelle» (στὸ *Lexis*: *prunelline*).

Δυσκολεύομαι ἀκόμα νὰ ἀξιοποιήσω μὲ ἀκρίβεια μιὰν πληροφορία πού συνάντησα σὲ παλιὸ ἔγγραφο (1631), πού δημοσίευσε ὁ Δημ. Γ. Σερεμέτης στὸν Α' τόμο τῶν *Θησαυρισμάτων* τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (Βενετία 1960, σ. 134), πού τὴν ἐκδόσή τους συνεχίζει μὲ τόση φροντίδα ὁ συνάδελφος κ. Μ. Μανούσακας. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀπὸ τὰ Κύθηρα, καὶ ἡ φράση πού μᾶς ἐνδιαφέρει λέει: «τὸ ὁποῖον κρασί ὁ αὐτὸς Μπαμπακάρης ἐκονβερτίρισε εἰσὲ οὐζο ἐδικόν του» (δική μου ἢ ὑπογράμμιση). Μὲ τὸ πρῶτο διάβασμα μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μπ. μετέτρεψε, μεταμόρφωσε (*convertire*) τὸ κρασί σὲ οὐζο, ἔκαμε δηλ. μιὰν κανονικὴ ἀπόσταξη τοῦ κρασιοῦ σὲ οὐζο. Ἡ προσθήκη ὅμως τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας (ἐδικόν του) δείχνει ὅτι τὸ οὐσ. οὐζο δὲν εἶναι ἀκόμα συγκεκριμένο (= ρακὴ ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο) ἀλλὰ ἀφηρημένο (= χρῆση)¹.

6. καλωσορίζω

Δὲν εἶχα κι ἐγώ, ὅπως νομίζω πὼς δὲν ἔχει κανένας, ἀμφιβολία ὅτι τὸ καλωσορίζω γράφεται σωστὰ ἔτσι (ω-ο) — καὶ φυσικὰ παράγεται ἀπὸ τὸ καλῶς + ὀρίζω (ἔτσι ἄλλωστε τὸ ἐτυμολογεῖ καὶ ὁ Ἀνδριώτης, Ἐτυμ. Λεξ.⁹ ἀπὸ τό... καλῶς

1. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Μπαμπακάρης, ὁ ὁποῖος εἶχε πούλησει τὸ ἀμπέλι του (μὲ τὸν καρπὸ) στὸν Δεσπότη, πούλησε ὁ ἴδιος τὸν καρπὸ γιὰ λογαριασμὸν του (ἢ πούληση τοῦ ἀμπελιοῦ εἶχε γίνει τὸν Αὐγούστο, προτοῦ κοποῦν τὰ σταφύλια) κι ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν Δεσπότη-ἀγοραστή τὸ ἀντίτιμο τοῦ καρποῦ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀγοραπωλησίας: «καὶ μπατάρωντας κρασί μέτρα δεκαπέντε ὁποῦ τὸ ἄνωθεν ἀμπέλι ἔκαμε τὸν χρόνον τὸν παρασμένον, ... τὸ ὁποῖον κρασί ὁ αὐτὸς Μπ. ἐκονβερτίρισε εἰσὲ οὐζο εἰδικόν του, ὁ ὁποῖος εἶναι πρεζέντες καὶ ἀφερμάρι ἀπὸ λίτρος τρεῖς τὸ μέτρο, μένει νὰ λάβῃ ρέστον ὁ αὐτὸς Μπ. ἕως εἰς τὸ ἄνωθεν νοῦμερὸ του τζικίνια τριάντα...», ὅπου γίνεται σχεδὸν φανερὸ ὅτι τὸ «ἐκονβερτίρισε (τὸ κρασί) εἰσὲ οὐζο ἐδικόν του» ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ «μετέφερε τὸν λογαριασμὸν τοῦ κρασιοῦ σὲ δικήν του χρῆση, δηλ. γιὰ δικόν του λογαριασμὸν», ἀντὶ νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἀντίτιμο στὸν νόμιμο δικαιοῦχο, πού ἦταν πιά ὁ Δεσπότης.

ὄριες) —, ὥσπου ἔπεσα ἐπάνω στὸ ἀδικιωρισμένος τῆς χαριτωμένης Λωξάντρας τῆς Μ. Ἰορδανίδου, πού ἡ ἴδια τὸ ἐπεξηγεῖ: «ποῦ ἄδικη ὥρα νὰ τὸν εὔρη». Νομίζω πιά τώρα ὅτι τὸ ὀρίζω δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ β' συνθετικὸ τοῦ τόσο κοινοῦ αὐτοῦ ρήματος, κι ἔβαλα ἤδη μιὰν ὑποσημείωση στὴν μελέτη μου < Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν Διήγησιν Ἀλεξάνδρου (Ριμάδα) >, πού δημοσιεύτηκε στὰ Ἑλληνικά (33, 1980, 152). Ἐδῶ θὰ προσπαθῆσω νὰ τὸ ἀποδείξω.

Πρῶτα πρῶτα εἶναι οἱ χαιρετισμοὶ καὶ οἱ εὐχῆς μὲ τὸ ὥρα καλή, ὦρες καλές, καλή σου ὥρα, ὥρα καλή σας, καλή σας ὥρα. Ὡρα καλή, ἀπλό, ἡ ὥρα καλή σας, ἂν ἀπευθυνόταν σὲ πολλούς, ἦταν ὁ συνηθισμένος χαιρετισμὸς τῶν χωρικῶν τῆς Ρόδου, ὅταν συναντιοῦνταν ἢ συναντοῦσαν κάποιον ἢ περισσότερους στὸν δρόμο ἢ τὰ χωράφια, κι εἶχε ψηλώσει ἀρκετὰ ὁ ἥλιος — ὥστε νὰ μὴν μπορῆ νὰ πῆ πιά κανεὶς καλημέρα, πού ἦταν ὁ πρωϊνὸς χαιρετισμὸς — ἢ δὲν εἶχε ἀκόμα πέσει ἀρκετὰ, γιὰ νὰ χρειάζεται νὰ λέν καλησπέρα. Ἡ ἀπάντηση στὸ ὥρα καλή (σας) εἶναι πάντα: καλῶς τον (τους). Στὸ καλημέρα, καλησπέρα ἢ ἀπάντηση εἶναι: καλή σου (σας) μέρα, καλησπέρα (σου, σας). «Νά 'ν' ὥρα καλή κι ὥρα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγιῆς» εἶναι οἱ πρῶτες λέξεις γαμήλιου τραγουδιοῦ¹, «ὦρες καλές» εἶναι ἡ εὐχὴ ἐπάνω στὸ ξεκίνημα κάθε δουλειᾶς (σπορά, γάμος, χτίσιμο σπιτιοῦ κλπ.). Σκαλιουρίζου, σκαλιουρνῶ, σκαλιώρισμα τό, σκαλιώρα ἢ, καὶ ἐπώνυμο ὁ Σκαλιώρας εἶναι τὰ ἀντίστοιχα τοῦ καλωσωρίζω, καλωσώρισμα στὴν Δυτ. Μακεδονία καὶ ἄλλοῦ, μὲ τὴν εἰδικὴ σημασία τῆς ὑποδοχῆς ἑνὸς νέου καρποῦ, πού τὸν δοκιμάζουμε γιὰ πρώτη φορά σὲ κάποια ἐποχὴ τοῦ ἔτους: «δὲ σκαλιώρ' σα ἀκόμη κερᾶσια: δὲ μου ἕνα νὰ σκαλιουρίσου» (Σιάτ.). Ἡ «σκαλιώρα» ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ γεγονός.

Τὸ καλωσωρίζω λοιπὸν σχηματίσθηκε ἀπὸ τέτοια συμφραζόμενα, σύμφωνα μὲ τὰ καλημερίζω, καλησπερίζω, ἀπὸ συνεκφορά πού εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθῆ μὲ ἀκρίβεια — προπάντων χρονικά, κι αὐτὸ θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε πέρα ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ πρὸς μεγαλύτερη ἀρχαιότητα (διατήρηση τοῦ καλῶς+εἰδικὴ σημασία τῆς λ. ὥρα) —, μποροῦμε ὅμως νὰ ὑποθέσουμε καὶ ὅτι ἦταν τὸ «καλή σου ὥρα». «Ὡρα σου καλή» καὶ «ὥρα σας καλή» εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερᾶ ἢ συνηθισμένη φράση ξεπροβοδίσματος στὴν Ρόδο καὶ τὰ Δωδεκάνησα (μὲ τὴν γνωστὴ ἐπίταξη τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν²).

Γιατὶ πρέπει νὰ παραμερίσουμε τὸ καλῶς+ὀρίζω; Μόνο καὶ μόνο γιατί δὲν ὑπάρχει τίποτε στὶς σημασίες τοῦ ἀρχαίου ὀρίζω καθὼς καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἢ νεοελληνικοῦ, πού νὰ τὸ προσεγγίξῃ ἔστω καὶ ἀπὸ μακρὰ στὴν σημασία τοῦ «φθάνω», στὴν ὁποία πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατέληξε τὸ (καλῶς) ὀρίζω. Οἱ ἀρχαῖες σημασίες του κινοῦνται στοὺς χώρους τοῦ «διαχωρίζω, ἀποχωρίζω ἀπὸ κάτι, βάζω σύνορα, προσδιορίζω» καὶ σὲ ὅλους τοὺς σχετικούς (βλ. Λεξ.), καμιά ὅμως ἀπὸ αὐτὲς οὔτε ἀπὸ μακρὰ δὲν δείχνει ὅτι μπορεῖ νὰ τὰ σηκώσῃ καὶ νὰ συναφθῆ μὲ τὰ ἐπιρρήματα (εὔ), καλῶς, κακῶς, ἐκτὸς ἂν ἐπρόκειτο νὰ δηλωθῆ ὅτι ἡ μοιρασιά ἢ ὁ ὀρισμὸς ἔγιναν καλά. Καὶ στὰ ΝΕ τὸ ὀρίζω καὶ ὁ ὀρισμὸς ἔφτασαν στὴν ἔννοια

1. S. Baud-Bovy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α' (1935), σ. 10.

2. «ἔφερεμ με, εἶπεμ μου, (καλή σου μέρα), καλῶς τον» κλπ.

τοῦ διατάζω - διαταγή: «τί ὀρίζεις ἀφεντικό»; «στούς ὀρισμούς σας» κτῆ., καί σ' αὐτά ὅμως δέν βλέπω νά μπορῆ νά σταθῆ σέ ὑποφερτά εὐλογες φράσεις τὸ ὀρίζω καλῶς = διατάζω καλὰ ἢ «στούς καλοὺς ὀρισμούς σας» = στίς καλές διαταγές σας. Οἱ σημασίες αὐτές βρίσκονται κιόλας στήν ΠΔ (Δαν. 6, 13 «Δαρεῖε βασιλεῦ, οὐχ ὀρισμὸν ὠρίσω, ἴνα...»). Ἀριθ. 30, 3 «ἢ ὀρίσῃται ὀρισμῶ περι τῆς ψυχῆς αὐτοῦ»). Κυριολεκτικὰ πρόκειται γιά ὁμωνυμία — ὄχι ὅμως καί ὁμοσημία — τοῦ β' συνθετικοῦ, ἂν μπορεῖ κανεὶς νά μιλᾷ γιά β' συνθετικό σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση. Γιατί — κι αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο καί νομίζω πολὺ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα —, τὸ ρ. πρέπει νά θεωρηθῆ πκρασύνθετο ἀπὸ τὸ «καλή σου ὥρα» (ὅπως δείχνει τὸ ἀδικιωρισμένος τῆς Λωξάντρας), καί ὄχι σύνθετο καλῶς + ὀρίζω.

7. α) Τὰ Θέρμα. β) Ἡ Γριά Βάθρα

Μόλις φτάσετε στήν Καμαριώτισσα, τὸ ἐπίγειο τῆς Χώρας (Σαμοθράκης), θὰ ἀκούσετε νά κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στίς συντροφίες τὰ ὀνόματα διάφορων ἀξιοθέατων, ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ ὑπάρχουν πράγματι στὸ ὠραῖο αὐτὸ νησί τοῦ Β. Αἰγαίου: ἡ Παλιὰ πόλη ἢ Παλαιόπολη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἀκολουθοῦν διάφορα ἄλλα (ἢ Χώρα κλπ.), τὰ Θέρμα, καί θὰ σᾶς κάμῃ ἐντύπωση ἡ Γριά Βάθρα. Καλὰ, τὰ Θέρμα ὑποτίθεται ὅτι τὰ καταλαβαίνει, ἀφοῦ μάλιστα τὰ μεταβάφτισαν καί σὲ Λουτρά. ἢ Γριά Βάθρα ὅμως τί θὰ μπορούσε νά σημαίνει;

α) Τὰ Θέρμα. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ πρῶτο, ποὺ φαίνεται—καί εἶναι—εὐκολότερο. Πῶς ἔγινε τὸ οὐδ. τὰ Θέρμα ἀπὸ τὸ ἀναμφισβήτητο θηλυκὸ (πληθ.) αἰ Θέρμαι; Ὅσοι ἔχουν οἰκειότητα μὲ τὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο, ξέρουν ἢ ἀκούουν κανονικὰ τὰ Σέρας, τὰ Φέρας (αὐτὸ καί μὲ τὸν τύπο: τὰ Φέραι!). Μὲ τὸ πρῶτο ἀσχολήθηκε πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ὁ Β. Φόρης, < Τὰ Σέρας, μιὰ ἀπροσδόκητη ὀνομαστική >, Νέα Ἑστία 57, 1955, 363-65 > ἐρμηνεύοντάς το — σωστὰ νομίζουμε — ἀπὸ τὴν συνεκφορὰ στήν αἰτιατική, τὰς Σέρας καί τὴν ἀνομοίωση τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ τρία σ¹. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νά λεχθῆ καί γιά τὸ τὰς Φέρας > τὰ Φέρας, ἐνῶ ὁ τύπος τὰ Φέραι μένει δυσκολοεξήγητος.

Ὁ τύπος τὰ Θέρμα πρέπει νά προῆλθε λοιπὸν κι αὐτὸς ἀπὸ τὴν αἰτιατική τὰς Θέρμας μὲ διατήρηση τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου τοῦ ἄρθρου καί τῆς αἰτ. τοῦ πληθ. σέ -ας. ἀνομοίωση τοῦ πρώτου -ς καί ἀποσιώπηση τοῦ δευτέρου σύμφωνα μὲ τὸν πληθ. τοῦ οὐδετέρου, πιθανῶς σύμφωνα καί μὲ τὸν παράλληλο τύπο: τὰ Λουτρά (ὅπως γράφουν τὸ τοπωνύμιο οἱ τοπικοὶ τουριστικοὶ χάρτες). Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διατήρηση αὐτὴ τοῦ ἀρχαίου τύπου τοῦ ἄρθρου (τὰς) ἔστω καί σ' αὐτὰ τὰ κρυσταλλώματα, ἢ ὅποια, ὅπως εἶναι γνωστό, διασώζεται ἀκόμα στὸ Μελένικο, τὴν Χίο, Ἰκαρία, καί στήν Χάλκη τῆς Δωδεκανήσου, στήν κανονικὴ κλίση του². Ὁ κ. Δαμιανὸς Τσεκουράκης,

1. Ὁ Παλαμᾶς, Ἄπαντα (τόμ., 5, 49 στ. 8) λέει: «ἢ Σέρρα ἢ λαγκαδόκλειστη», ἴσως ἀπὸ ἀναλογία μὲ τὰ: ἢ Ἀθήνα, ἢ Θῆβα < Ἀθῆναι, Θῆβαι, κλπ. Τὰ δύο ρρ τῆς σημερινῆς γραφῆς δέν εἶναι ἱστορικὰ δικαιολογημένα, ἂν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡρόδοτου γιά τὴν Σίριν καί τοὺς Σιροπαίονες (8, 115. 5, 15) ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς πόλης, ὅπως εἶναι πιθανό.

2. Βλ. H. Pernot, Morphologie des parlers de Chio. Paris 1946, p. 48-50. Γ. Χατζιδάκης. ΜΝΕ 2, 439 (γιά τὴν Ἰκαρία). Γιά τὸ Μελένικο βλ. Σπανδωνίδης, Μελέν. 140. Γιά τὴν Χάλκη,

δ.φ., επιμελητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με πληροφορεῖ προφορικὰ ὅτι ὑπάρχει καὶ τοπωνύμιο τὰ Ψωροθέρμα (λασποθερμοπηγή, γιὰ τὴν θεραπεία τῆς ψώρας προφανῶς) στὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων (καὶ τὸν εὐχαριστῶ κι ἀπὸ ἐδῶ γιὰ τὴν πληροφορία). Καὶ τὸ τοπωνύμιο αὐτό, εἰδικότερα δὲ ἡ διατήρηση τοῦ τό-νου στὴν παραλήγουσα, συνηγοροῦν γιὰ τὴν πικραγωγὴ ἀπὸ τὴν αἰτ. τὰς Ψωροθέρμας.

β) "Ὅσο γιὰ τὴν *Γριά Βάθρα*, αὐτὴ μοιάζει διασκεδαστικὴ ἀπὸ τὴν ἀλλόκοτη σύζευξη μιᾶς *γριάς* μὲ κάτι ἀνύπαρκτο: ἡ *βάθρα* δὲν ὑπάρχει οὔτε στὰ ΑἸ οὔτε στὰ Νέα. Ὑπάρχει *βάθρον*, *ἀποβάθρα*, *καταβάθρα*, *βόθρος*. Εἶναι ἐπομένως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ φανερό ὅτι ἔχουμε παρετυμολογία στὸ α' μέρος τῆς λέξης, μὲ τὴν ἐλπίδα τὸ β' μέρος ἢ β' συνθετικὸ νὰ μὴν ἔχη ὑποστῆ μεγάλη ἀλλοίωση. Ἡ σκέψη αὐτὴ ὀδηγοῦσε σὲ ἓνα θηλ. *διαβάθρα*, ἀρκετὰ νοητὸ — ἴσως μάλιστα καὶ πολὺ — γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ποὺ τὸ δημιούργησαν, ὄχι ὅμως καὶ τόσο — ἴσως μάλιστα καὶ καθόλου — γιὰ κείνους ποὺ ἀκολούθησαν. Ἄν μάλιστα ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη τῆς *δια* > *για* ἐπηρέασε καὶ μερικὰ σύνθετα ἢ ἂν ἡ σύνθεσις ἔγινε τὸν καιρὸ ποὺ ἡ *δια* εἶχε ἤδη ἐξελιχθῆ σὲ *για* — καὶ τὸ φαινόμενο αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἀρχαῖο, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν καθολικότητα τοῦ στὴν *δια* καὶ τὸ διατὶ σὲ ὅλες τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους —, καὶ προπάντων γιὰ τὴν γενικὴ τροπὴ τοῦ $\delta + i > j$ μὲ ἰσχὺ νόμου σὲ μεγάλες διαλεκτικὲς περιοχὲς (Καππαδοκία, Κρήτη, Κάρπαθος, Χάλκη, Κάσος, Μάνη, Τσακωνιά, Κεφαλληνία, Κέρκυρα, Χιμάρρα, Κάτω Ἰταλία), ἀλλοῦ γενικότερα κι ἀλλοῦ πιὸ περιορισμένα¹, τότε ὁ τύπος **γιαβάθρα* γινόταν λιγότερο νοητός, κι ἐπομένως πιὸ εὐπρόσβλητος ἀπὸ τὴν παρετυμολογία. Ἔμενε τώρα νὰ δοῦμε τὴν φυσικὴ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς: ἓνα χαραδρόμορφο ρυάκι μὲ ἄφθονο νερὸ καὶ μιὰ βαθειὰ λιμνούλα (*κούλουμπας*, ὁ < *κόλυμβος* λέγεται στὴν Ρόδο ἢ τέτοια ποταμίσια λίμνη), μὲ ψηλοὺς βράχους στὶς ὄχθες, οἱ ὁποῖες θὰ ἦταν ἀδιάβατες, ἂν δὲν ὑπῆρχε *ξαπλωμένη ἐγκάρσια, φαρδιά-πλατιά, μιὰ μεγάλη πλάκα*, ἓνας τεράστιος ἐπίπεδος βράχος, ἀρκετὰ μακρὺς, ὥστε νὰ γεφυρώνῃ τὸ ἀδιάβατο ρέμα ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὸ ἐπιβλητικὸ *Φεγγάρι*, τὸν γνωστὸ στὴν ἀρχαιότητα *Σάον*, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου καθόταν ὁ Ποσειδώνας «θαυμάζων... πτόλεμον τε μάχην τε / ὕψοῦ ἐπ' ἀκροτάτης κορυφῆς *Σάμου ὑλήεσσης / Θρηκίης*: ἔνθεν γὰρ φαίνοτο πᾶσα μὲν Ἰδῆ, / φαίνοτο δὲ Πριάμοιο πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν» (Ἰλ. Ν 11 ἐξ). Τὸ τοπίο

¹Α. Γ. Τσοπανάκη, *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης* σ. 49 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Γιὰ τὸν Πόντο ὁ Δ. Οἰκονομίδης (Ἀθηνᾶ 2, 1890, 237 κέ.) μὲ τὸν τύπο τὰ (= τὰς). Ὁ Ἀ. Α. Παπαδόπουλο *Ἱστορ. Γραμμ. τῆς Ποντικῆς διαλ.*, Ἀθ. 1935, σ. 35 δίνει τὸν τύπο τὰ μόνο γιὰ τὸ οὐδέτερος, (*τσού, τσί, τσοί, κλπ.* γιὰ τὴν αἰτ. τοῦ πληθ. ἀρσ. καὶ θηλ.).

24. Γιὰ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου βλ. Ἀ. Γ. Τσοπανάκη, *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης*, σ. 35-38 μὲ διάφορες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις. Πρόσθεσε: Κ. Μηνᾶ, *Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα 1970, σ. 60. Α. Γ. Τσοπανάκης, *La Phonétique des parlers de Rhodes*, σ. 70, 73, 105, < Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen >, *Byz. Zeitschr.* 48, 1955, σ. 68-69. Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ φαινομένου εἶχα ὑποστηρίξει ἀπὸ τὸ 1940 (*Phonét.* 73, 105) μὲ δυὸ παραδείγματα ἀπὸ παπύρους (*ζῶρυξ, ταγαρίζα* < *διῶρυξ, ταγαρίδια*). Στὸ *Ἰδίωμα τῆς Χάλκης* σ. 38 πρόσθεσα ἀκόμα μιὰν ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Μακεδονία: ἐγ Βοκερίας *στάγιοι ἑκατόν*. Συνολικὴ καὶ ἐξάντλητικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος στοῦ *Stam. C. Caratzas, Les Tzacones*, Berlin - New York 1976, σ. 136-153.

εἶναι μαγευτικὸ καὶ πρὸς τὰ ψηλὰ γιὰ τὴν ἐπιβλητικὴ ἀγριάδα του, καὶ πρὸς τὰ κάτω, λίγες δεκάδες μέτρα ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ αὐτὴν διαβάθραν (δηλαδὴ τὴν γέφυρα ἢ ἀκριβέστερα, τὸ πέρασμα) ἐξαιτίας τοῦ πλούτου τῶν πλατανιῶν, τῆς ἀπλᾶς τῶν λιβαδιῶν, τῆς ἀφθονίας τῶν λουλουδιῶν καὶ τῆς πλούσιας πρασινάδας. Τὴν Διάβαθρα μὲ τὴν παράλογη παρετυμολογία καὶ ἐξέλιξή της στὸ ἀκατανόητο Γριὰ Βάθρα ἄξιζε τὸν κόπο νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦμε, καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε τὸ μυστικὸ της.

Ἡ λ. εἶναι μαρτυρημένη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ μὲ τὴν σημασία τῆς σκάλας, τῆς γέφυρας, τοῦ ζεύγματος (βλ. *Liddell-Scott-Jones-West, Gr.-Eng. Lex.*⁹ s.v. = ladder, ship's gangway, draw bridge, bridge, μὲ διάφορες παραπομπές σὲ συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 2. π.Χ. αἰ. κέ.). Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Στράβωνα (16, 763), «πληρώσας τὴν τάφρον καὶ ἐπιβαλὼν τὰς διαβάθρας...» μᾶς δίνει ἀκριβῶς τὴν σημασία ποὺ χρειαζόμαστε, τὴν σημασία ἐνὸς ζεύγματος ποὺ γεφυρώνει ἓνα χάσμα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὴν παράξενη καὶ χαριτωμένη Γριὰ Βάθρα τῆς ὁμορφῆς Σαμοθράκης.

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

Ὁ καταρτισμὸς τοῦ Γλωσσικοῦ Ἐπιτομίου τῆς Ἑλλάδος κατὰ περιοχὰς ὑφ' ἣν μορφήν εἶχε προταθῆ, ἦτοι εἰς ἕξ τόμους¹, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ ὡς ἰδέα². Ἡ ἀνάγκη ὅμως νὰ προηγηθῆ εἰς γενικὸς γλωσσικὸς ἄτλας τῆς χώρας ἀπεικονίζων *grosso modo* τὴν ἑκτασιν τῶν ποικίλων διαλεκτικῶν φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς προβάλλει ὀλονὲν καὶ περισσότερον ἐπιτακτικὴ ἔνεκα τοῦ κινδύνου ταχυτάτης ἐξαφανίσεως τοῦ διαλεκτικοῦ λεξιλογίου, ἰδίᾳ τοῦ ἀναφερομένου εἰς ὠρισμένας μορφὰς τοῦ λαϊκοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἔσβησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ: εἶδη ἐργασιῶν, ἀντικείμενα καὶ ἐργαλεῖα κλπ. Ἄλλως τε καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας (Γαλλίαν, Ρουμανίαν, Ἰταλίαν κ.ἄ.) ἡ διαδικασία ἠκολούθησε τὸν αὐτὸν δρόμον: προηγήθη ἡ σύνταξις τοῦ γενικοῦ ἄτλαντος (τῆς χώρας ἢ τῆς γλώσσης) καὶ ἠκολούθησαν οἱ κατὰ περιοχὰς (ἐπαρχίας, νήσους κλπ.).

Τὸ συγκεντρωμένον εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ γλωσσικὸν ὑλικὸν πολὺ μικρὰν βοήθειαν παρέχει εἰς λεξιλογικὰς χαρτογραφικὰς ἀπεικονίσεις ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου τῆς συγκεντρώσεώς του. Κατὰ συνέπειαν χρειάζεται εἰδικὴ «κατὰ χώραν» γλωσσοσυλλεκτικὴ ἐργασία διὰ τὸν Ἐπιτομίου. Ἡ λήθη, εἰς τὴν ὁποίαν πίπτουν ὁσημέραι καὶ περισσότερον οἱ τοπικοὶ διαλεκτισμοὶ τῆς γλώσσης μας, θὰ ἀποτελέσῃ μέγιστον ἐμπόδιον εἰς τὴν κατάστρωσιν τῶν χαρτῶν τοῦ ἔργου, ἐὰν καθυστερήσῃ ἔτι πλέον τὸ γλωσσοσυλλεκτικὸν ἔργον, καὶ κατ' ἀνάγκην θὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν χαρτῶν του.

Μὲ τὰς σκέψεις ταύτας ἐχώρησα εἰς τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ ὅλου θέματος καὶ προέβην εἰς τὴν ἐπισήμανσιν 283 σημείων ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐκεῖθεν συγκεντρωσιν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον, τὸ ὁποῖον θὰ καταρτισθῆ εἰδικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Αἱ ἀπαντήσεις αὗται θὰ ἀποτυπωθοῦν ἐπὶ τῶν χαρτῶν τοῦ Ἐπιτομίου, ἐνῶ παραλλήλως θὰ ἀποτελέσουν ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ ἀρχείου τοῦ Κέντρου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ³. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι εἰς τοὺς τόμους τοῦ κατὰ περιοχὰς γλωσσικοῦ ἄτλαντος τοῦ ἐλληνοφώνου κόσμου τὸ δίκτυον τῶν σημείων

1. Βλ. Νικ. Γ. Κοντοσοπούλου, Ἐπιτομίου τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα, Λεξικογραφικὸν Δελτίον, τόμ. 11, 1966-67, σσ. 115-135 (ἐν σελ. 126).

2. Ἦδη ὁ γράφων ἔχει σχεδὸν τελειώσει τὴν παρασκευὴν τοῦ τόμου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν Κρήτην. Βλ. σχετικῶς τὴν ὁμιλίαν του, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Γ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. 3, 1975, σελ. 145-152, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Γλωσσικὸς Ἐπιτομίου τῆς Κρήτης».

3. Τὸ ἀρχεῖον τοῦ ΙΑ θὰ πλουτισθῆ οὕτω δι' ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συγκεντρωθῆ.

έρεύνης θά εἶναι πυκνότερον καί τὸ ἀντίστοιχον ἐρωτηματολόγιον θά παρουσιάζη διαφορὰς¹.

Διὰ τὸν γενικὸν γλωσσικὸν ἄτλαντα τῆς Ἑλλάδος τὸ δίκτυον τῶν 283 σημείων εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπαρκές διὰ νὰ δώσῃ ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν, δὲν ἐπαρκεῖ ὅμως διὰ τὴν ἐπακριβῆ χάραξιν τῶν ἰσογλώσσων τῶν διαφορῶν φαινομένων. Αὕτη θά ἐπιτευχθῆ ἐπὶ τῶν χαρτῶν τοῦ κατὰ περιοχὰς ἄτλαντος.

Τὰ 283 σημεία τοῦ ἐπιτόμου γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἑλλάδος ἀντιπροσωπεύουν γηγενῆ τοπικὰ ἰδιώματα. Τὸ ζήτημα τῆς ἐκπροσωπήσεως καὶ τῶν «προσφυγικῶν» ἰδιωμάτων εἰς τὸ ἔργον παραμένει πάντοτε δυσεπίλυτον. Ἀρχικῶς ἔκαμα τὴν σκέψιν νὰ ἐπισημάνω ἀριθμὸν τινα σημείων ἐρεύνης ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀντιστοιχούντων εἰς οἰκισμοὺς ὁμοιογενοῦς (ἦτοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου προελεύσεως) προσφυγικοῦ στοιχείου, καὶ μεταφορᾶς τοῦ ἐκεῖθεν συγκεντρωθησομένου ὑλικοῦ ἐπὶ τῶν χαρτῶν τοῦ Ἄτλαντος. Οὕτω δὲν θά ἐστερούμεθα τοῦ ἀνατολικο-θρακικοῦ, τοῦ ποντιακοῦ κ.ἄ. μικρασιατικοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ, πλὴν ὅμως ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ἐπὶ τῶν χαρτῶν θά ἐστερεῖτο γεωγραφικῆς συνοχῆς καὶ θά διέσπα τὴν γεωγραφικὴν εἰκόνα τῶν φαινομένων τῶν γηγενῶν ἰδιωμάτων. Τούτου ἕνεκα, προέβην μὲν εἰς τὴν ἐπιλογὴν 24 σημείων ἐρεύνης κατοικουμένων ὑπὸ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ, προτείνω καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν συγκέντρωσιν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἄτλαντος (κυρίως διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἔγκαιρον διάσωσιν τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν ἐπαπειλουμένην λήθην), ἀλλὰ δὲν κρίνω ἐπιστημονικῶς συμφέρουσαν τὴν ἐπὶ τῶν χαρτῶν τοῦ ἔργου ἀποτύπωσιν των.

Ἐξ ἴσου δυσεπίλυτον εἶναι καὶ τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τοῦ Ἄτλαντος: αἱ ἀπαντήσεις θά ἀπεικονίζουσιν — ἐκ τῶν πραγμάτων — παρωχημένην γλωσσικὴν μορφήν τῶν ἰδιωμάτων εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων. Θά ἀπηχοῦν γλωσσικὴν πραγματικότητα παλαιότερας ἐποχῆς, ἀσαφῶς προσδιοριζομένης καὶ ὄχι τῆς αὐτῆς εἰς ὅλα τὰ σημεία ἐρεύνης. Καὶ τοῦτο διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους: οἱ κατὰ τόπους πληροφορηταί, ἄτομα μεγάλης ἡλικίας, θά ἀπαντοῦν εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον βάσει τῶν ἀναμνήσεών των ἐκ τῆς γλώσσης τῶν γονέων των, ἡ ὁποία ἀλλοῦ ἔσβησε ἐνωρίτερον καὶ ἀλλοῦ ὑπεχώρησε πρὸ τῆς ἀστικῆς νεοελληνικῆς εἰς χρόνον ἀρκετὰ πρόσφατον.

Παραθέτω κατωτέρω τὸν κατάλογον τῶν 283 σημείων ἐρεύνης τῶν γηγενῶν ἰδιωμάτων καὶ τῶν 24 ἐπιλεγέντων προσφυγικῶν συνοικισμῶν. Σημειοῦνται δι' ἀστερίσκου τὰ σημεία ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἤδη εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ΙΑΝΕ ἢ εἰς τὴν προσωπικὴν μου δελτιοθήκην ἱκανὸν ὑλικὸν δυνάμενον ν' ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ εἰδικὸν ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἄτλαντος.

1. Οὕτω, εἰς μὴ ἀμπελουργικὰς περιοχὰς θά ἀπουσιάζουσιν ἐρωτήσεις σχετικαὶ μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου, εἰς σημεία τῆς ἐνδοχώρας δὲν θά τίθενται ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸν ναυτικὸν βίον κ.ο.κ.

ΠΙΝΑΞ ΣΗΜΕΙΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΑΤΛΑΝΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΡΑΚΗ			
1. Καρωτή	37. Νάουσα	73. Βαθύλακκος Καρδί-	
2. Σουφλί *	38. Λευκόπετρα	της	
3. Φέραι	39. Μελίκη *	74. Σοφάδες	
4. Κίρκη	40. Κολινδρός	75. Φαρκαδών	
5. Μαρώνεια	41. Λόφος	76. Ρίζωμα	
6. Γρατινή	42. Λιτόχωρον	77. Τρυγών	
7. Κόσμιον	43. Καταφύγι *	78. Βερδικούσα	
8. Σάλπη	44. Δεσκάτη	79. Σαραντάπορον	
9. Κιμμέρια	45. Κηπουριό	80. Καρυά	
10. "Αβδηρα	46. Ροδιανή	81. Ραψάνη	
	47. Κοζάνη	82. Τύρναβος	
	48. Σιάτιστα	83. "Ανατολή *	
	49. Πεντάλοφος	84. Κρακνών	
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ			
11. Δοξᾶτο	50. Χρυσή	85. Βαμβακού	
12. Προσοτσάνη	51. Δαμασκητιά	86. "Αλμυρός	
13. Νικήσιανη	52. Καστοριά	87. Πτελεός	
14. Μεσορώπη	53. Γέρμας *	88. Ριζόμυλος	
15. Μεσολακκιά		89. Σκληθρον	
16. "Αλιστράτη	Η ΠΕΙΡΟΣ		
17. "Αγιον Πνεῦμα	54. Πυρσόγιαννη	90. Τσαγκαράδα *	
18. Γεφυρούδι	55. Κόνιτσα	91. "Αργαλαστή	
19. Καλόκαστρο	56. Δελβινάκι		
20. Δάφνη	57. Τσαμαντᾶς	ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ	
21. Νιγρίτα *	58. Ζίτσα	92. Δομοκός	
22. "Αρέθουσα	59. Λογγᾶδες	93. "Ανάβρα	
23. Μεγάλη Βόλβη	60. "Ελατοχώρι	94. Στυλῖς	
24. Βερτίσκος	61. Καλέντζι	95. Στυρφάκια	
25. Δρυμός	62. Δροσοπηγή	96. Μακρακώμη	
26. Πυλαία	63. Κομπότι	97. Μεγάλη Κάψη	
27. Χορτιάτης	64. Κλεισούρα Πρεβέζης	98. "Αγραφα	
28. "Επανωμή	65. "Αλεποχώρι Σουλίου	99. Καρπενήσι	
29. Γαλάτιστα	66. Ζάλογγο	100. Χελιδόνα	
30. Πολύγυρος	67. Λοῦρος	101. "Αλευράδα	
31. "Αρναία	68. "Αχερουσία	102. Λεπενοῦ	
32. Νικήτη	69. Πάργα	103. Σπάρτον	
33. Συκιά	70. Μαζαρακιά	104. Βόνιτσα	
34. Κασάνδρα	ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
35. Χαλάστρα	71. "Αργιθέα	105. "Αστακός	
36. Νησι	72. Μουζάκι	106. Μύτικας	
		107. Νεοχώρι	
		108. Εὔηνοχώρι	

109. Ματαράγκα
110. Θέρμον
111. Περίστα *
112. Ναύπακτος
113. Λιδωρίκι
114. Ἀρτοτίνα
115. Καλοσκοπή
116. Πολύδροσον
117. Ἐλάτεια
118. Ἀταλάντη
119. Κάστρον
120. Λιβαδιά
121. Δεσφίνα
122. Ἀλιάρτος
123. Λουκίσια
124. ΑΘΗΝΑΙ *
125. Μέγαρα

ΕΥΒΟΙΑ

126. Λιχνάς
127. Αἰδηψός
128. Ἀρτεμίσιον
129. Ἀγία Ἄννα *
130. Λίμνη
131. Παγόντας
132. Πολιτικά
133. Στενή
134. Βασιλικά
135. Στρόπωνες
136. Παρθένι
137. Κύμη
138. Αὐλωνάρι
139. Κάρυστος
140. Ἀντιά

ΒΟΡ. ΣΠΟΡΑΔΕΣ

141. Σκιάθος
142. Σκόπελος
143. Ἀλόνησος
144. Σκῦρος

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

145. Ἅγιος Γεώργιος

146. Ἀκράτα
147. Χαλανδρίτσα
148. Κέρτεζη
149. Καλέντζι
150. Λουσικά
151. Μανολάδα
152. Γαστούνη
153. Ἐφύρα
154. Πελόπιον
155. Ἐπιτάλιον
156. Καλλιθέα Ὀλυμπίας
157. Κοντοβάζαινα
158. Λυκουρία Ἀχαΐας
159. Βαλτεσινίκον
160. Λεβίδι
161. Τρίγκαλα Κορινθίας
162. Νεμέα
163. Χιλιομόδι
164. Κουτσοπόδι Ἄργους
165. Λουκάς
166. Ἄστρος
167. Βούρβουρα *
168. Μεγαλόπολις
169. Ὑψοῦς (τ. Στεμνίτσα)
170. Τυρός *
171. Καστάνιτσα
172. Κοσμάς
173. Ζαχάρω
174. Σιδηρόκαστρο
175. Σπηλιὰ
176. Βερεστιὰ (ν. Φλε-
177. Μερόπη [σιὰς) *
178. Θουρία
179. Πεταλίδι
180. Μεθώνη
181. Χαροκοπιὸ
182. Ἀλαγωνία
183. Ἀβία
184. Ἐξωχώρι
185. Οἶτυλον
186. Κίττα *
187. Κότρωνας

188. Πάνιτσα
189. Ἐλος
190. Ξηροκάμπι
191. Λογκανῖκος
192. Βασαράς
193. Γεράκι
194. Συκιὰ
195. Ἅγ. Νικόλαος

ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ

196. Ὀθωνοὶ *
197. Κέρκυρα: Καρουσάδες
198. » Γαρούνα
199. » Ἀργυράδες
200. Παξοὶ
201. Ἰθάκη: Βαθὺ
202. Κεφαλληνία: Φισκάρδο
203. » Χαβδάτα
204. » Σάμη
205. » Ἀσπρο-
γέρακας
206. Ζάκυνθος: Βολίμες
207. » Ἅγ. Νικό-
λαος
208. » Κερί
209. Κύθηρα: Μυλοπότα-
μος

ΚΡΗΤΗ

210. Ζερβιανὰ
211. Ροδωποῦ
212. Ἐλος
213. Βουτᾶς
214. Ἀνώπολις
215. Λάκκοι
216. Χωραφάκια
217. Στύλος
218. Καλλικράτης
219. Ἀγκουσελλιανὰ
220. Γέννα Ἀμαρίου
221. Ἀνώγεια Μυλοποτά-
μου

222. Τυμπάκι *	242. » Βροντάδο	263. Ίος
223. Άγιος Θωμάς	243. » Πυργί	264. Άμοργός
224. Σκαλάκι	244. Ίκαρία: Εϋδηλος	265. Θήρα: Πύργος
225. Μοχός	245. Σάμος: Καρλόβασι	266. Άνάφη
226. Χάρακας *	246. » Μυτιληνιοί	
227. Άνω Σύμη Βιάννου	247. Αίγινα: Κυψέλη	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
228. Κριτσά Μεραμπέλου		267. Πάτμος
229. Πάνω Χωριό Ίερα- πέτρας *	ΚΥΚΛΑΔΕΣ	268. Λέρος
230. Ζάκρος Σητείας	248. Άνδρος: Κόρθιον	269. Κάλυμνος
	249. Τήνος: Πύργος	270. Κως: Κέφαλος
	250. Μύκονος *	271. » Πυλί *
ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ	251. Κέα	272. Νίσυρος
231. Σαμοθράκη	252. Κύθνος	273. Τήλος
232. Θάσος: Θεολόγος	253. Σέριφος	274. Σύμη *
233. Λήμνος: Θάνος	254. Σίφνος	275. Χάλκη
234. » Φυσίνη	255. Κίμωλος	276. Καστελλόριζο
235. Λέσβος: Μανδαμάδος	256. Μήλος	277. Ρόδος: Άρχάγγελος
236. » Άντισσα	257. Σϋρος	278. » Άφάντου
237. » Πολυχνίτος	258. Πάρος: Λεϋκαι	279. » Έμπονας
238. Λέσβος: Πλομάρι	259. Νάξος: Άπύρανθος *	280. Κάρπαθος: Έλυμπος
239. » Άγιάσος	260. » Φιλότι	281. » Μενετές
240. Χίος: Καρδάμυλα	261. Φολέγανδρος	282. Κάσος
241. » Βροντάδο	262. Σίκινος	283. Άστυπάλαια

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ

- Α Νέα Πέραμος Καβάλας (Πέραμος Προποντίδος).
 Β Νέος Σκοπός Σερρών (Σκοπός ανατ. Θράκης).
 Γ Νέοι Έπιβάται Θεσ/νίκης (Έπιβάται ανατ. Θράκης).
 Δ Νέα Μουδανιά Χαλκιδικής (Μουδανιά Προποντίδος).
 Ε Νέα Σίλατα Χαλκιδικής (Σίλατα Καππαδοκίας).
 Ζ Νέον Άγιονέρι Κιλκίς (Μιστι Καππαδοκίας).
 Η Νέα Σάντα Κιλκίς (Σάντα Πόντου).
 Θ Πολύκαστρον Κιλκίς (Σιναπλι ΝΑ Βουλγαρίας).
 Ι Γουμένισσα Κιλκίς (Άνω Βοδενά Βουλγαρίας).
 Κ Κουφάλια Θεσσαλονίκης (Καβακλι ΝΑ Βουλγαρίας).
 Λ Κίτρος Πιερίας (Καβακλι ΝΑ Βουλγαρίας).
 Μ Χιονάτο Καστοριάς (Τσακόνικα Προποντίδος).
 Ν Νέα Άρτάκη Εϋβοίας (Άρτάκη Προποντίδος).*
 Ξ Νέα Κίος Άργολίδος (Κίος Προποντίδος).
 Ο Νέα Άλικαρνασσός [Κρήτη] (Άλικαρνασσός Καρίας)
 Π Μονοκκλησιά Σερρών (ανατ. Θράκης).

- Ρ Τριανταφυλλιά Σερρών (Ποντοκαυκάσιοι).
 Σ Μακρυνίτσα Σερρών (Όρντου Πόντου).
 Τ Βυρώνεια Σερρών (Πόντου).
 Υ Σιδηρόκαστρον (Μελένικος Βουλγαρίας).
 Φ Γαλάτεια Έορδαίας (Κουβούκλια Προύσης).
 Χ Μεσόβουνον Έορδαίας (Σεβάστεια).
 Ψ Σπηλιά Έορδαίας (Τραπεζούς).
 Ω Άκρινή Έορδαίας (Καρά Σού Νικομηδείας).

Άναγκαία κρίνεται ή παράθεσις του κατωτέρω συγκριτικού πίνακος του άφο-
 ρώντος εις τās μεγάλας γεωγραφικάς ενότητας τής Έλλάδος:

Περιοχή	Έκτασις εις χλμ ²	Πληθυσμός (1971)	Άριθμός οίκισμῶν	Άριθμός ση- μείων έρεύνης ¹
Ήπειρος	9.203	310.334	1.043	17
Μακεδονία (πλήν τής μείζονος περιοχής Θεσσαλονίκης) . . .	33.800	1.343.399	1.872	43 (+ 21)
Θράκη	8.578	329.582	348	10
Θεσσαλία	14.071	659.913	911	21
Εύβοια	3.908	165.369	339	15 (+ 1)
Στερεά Έλλάς ²	14.681	511.448	1.127	34
Πελοπόννησος	21.439	986.912	2.471	51 (+ 1)
Κρήτη	8.331	456.642	1.402	22 (+ 1)

Κατά ταῦτα ἐπὶ συνόλου 283 σημείων έρεύνης του Γενικοῦ γλωσσικοῦ "Ατλαντος
 τής Έλλάδος (μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐπιλεγέντων προσφυγικῶν οίκισμῶν)
 τὰ 107, ἤτοι ποσοστὸν 37,8%, εὔρισκονται εις τὸν νησιωτικὸν χῶρον. Τὸ δίκτυον
 τῶν σημείων ἐπὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ κορμοῦ παρουσιάζει (συμβατικῶς, διότι ἡ κανονι-
 κότης του δὲν εἶναι παντοῦ ἡ ἰδία) πυκνότητα ἐνὸς σημείου ἀνὰ 606 χλμ². Χάριν συγ-
 κρίσεως παραθέτω τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα ξένων τινῶν γλωσσικῶν ἀτλάντων³:

1. Οἱ ἐντὸς παρενθέσεων ἀριθμοὶ ἐμφαίνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν,
 οἵτινες δὲν συμπεριλαμβάνονται εις τὸν γενικὸν ἀριθμὸν σημείων έρεύνης τής περιοχής.

2. Δὲν συμπεριλαμβάνεται ἡ Ἀττική, ἡ Μεγαρίς, τὸ ἀλβανόφωνον (σήμερον πλέον δίγλωσσον)
 τμήμα τής Βοιωτίας καὶ ἡ νῆσος Σαλαμίς. Ἐτέθησαν ὅμως ὡς σημεῖα έρεύνης ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν
 διὰ τὸ ὑλικὸν τής κοινῆς νεοελληνικῆς, καὶ τὰ Μέγαρα, ὅπου ἀκόμη μερικοὶ ἠλικιωμένοι ἐνθυμοῦν-
 ται τὸ παλαιὸν καὶ λίαν ἐνδιαφέρον ἰδίωμα τής πόλεως.

3. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐλήφθησαν ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Sever Pop α) Atlas Linguistiques
 Européens, Domaine Roman (Louvain, 1960) καὶ β) La Dialectologie, εις δύο τόμους (Lou-
 vain, 1950).

Γλωσσικός "Ατλας τῆς Γαλλίας ¹ (ALF, ἔτος ἐκδόσεως 1902-1910).	Σύνολον σημείων ἐρεύνης 639, ἐν ἀνά 830 χλμ ² καὶ 60.000 κατ. (κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην).
Γλωσσικός "Ατλας τῆς Ἰταλίας καὶ νοτίου Ἑλβετίας (AIS).	407 σημεία ἐρεύνης ² , ἐν ἀνά 765 χλμ ² καὶ 98.000 κατοίκους.
Γλωσσικός "Ατλας τῆς Ρουμανίας ³ (ὑπ' ἀριθ. 1).	380 σημεία, ἐν ἀνά 773 χλμ ² καὶ 47.000 κατοίκους.
Γλωσσικός "Ατλας τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου ⁴ .	523 σημεία, ἐν ἀνά 1.100 χλμ ² .
Γλωσσικός "Ατλας τῶν βορείων καὶ νοτίων Κάτω Χωρῶν ⁵ .	Σύνολον σημείων 663.

Τὸ δίκτυον τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος θὰ εἶναι κατὰ πολὺ πυκνότερον ἐκείνου τῶν τεσσάρων πρώτων ἀτλάντων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ πλῆθος τῶν μικρῶν νήσων τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν ἀνάγλυφον μορφήν τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, ἡ ὁποία διευκόλυνε τὴν διαλεκτικὴν κατάτμησιν τῆς γλώσσης, καθὼς καὶ εἰς τὴν προσθήκην τῶν σημείων μικρασιατικοῦ, ἀνατολικο-θρακικοῦ ἢ βορειο-θρακικοῦ πληθυσμοῦ.

Κατεβλήθη φροντὶς ὅπως τηρηθοῦν κατὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν σημείων ἐρεύνης τοῦ "Ατλαντος ὀρισμέναι βασικαὶ ἀρχαί, ἧτοι:

α) Κατὰ τὸ δυνατὸν κανονικὴ μεταξὺ τῶν σημείων ἀπόστασις ἐπὶ τοῦ χάρτου, προτιμωμένων πάντως 1) τῶν ὄρεινῶν τόπων ἔναντι τῶν πεδινῶν, 2) τῶν χωρίων

1. Δὲν συμπεριλαμβάνονται εἰς τὸ ἔργον αἱ περιοχαὶ τῆς Γαλλίας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἔχουν ὡς μητρικὴν γλῶσσαν ἄλλην ἢ τὴν γαλλικὴν (Ἄλσατία, τμῆμα τοῦ νομοῦ Μοζέλα τῆς Λωρραίνης, τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Βρετάνης, ἡ χώρα τῶν Βάσκων, τὸ μικρὸν φλαμανδόφωνον τμῆμα τῆς γαλλικῆς Φλάνδρας καὶ ἡ νῆσος Κορσική). Ἀντιθέτως περιλαμβάνονται τὰ γαλλόφωνα τμήματα τῶν γειτονικῶν χωρῶν (ἀγγλο-νορμανδικαὶ νῆσοι τῆς Μάγχης, γαλλόφωνοι κοιλάδες τῶν ἰταλικῶν Ἄλπεων, τὸ γαλλόφωνον τμῆμα τῆς Ἑλβετίας καὶ τὸ γαλλόφωνον τμῆμα τοῦ Βελγίου).

2. Τούτων τὰ 20 εὐρίσκονται εἰς τὴν Σαρδηνίαν καὶ 18 εἰς τὴν Σικελίαν. Ὁ AIS παρουσιάζει μεγαλυτέραν πυκνότητα σημείων ἐρεύνης εἰς τὴν ἀνατολικῶς τῆς Νεαπόλεως περιοχὴν καὶ προπαντὸς εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν καὶ τὸ νότιον μέρος τῆς Ἑλβετίας (ἰταλόφωνον καὶ λαδινόφωνον).

3. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Γλωσσικὸν "Ατλαντα τῆς Ρουμανίας εἶναι κάπως πολὺπλοκα. Ὑπάρχει ὁ Atlasul Linguistic Român ἀριθ. 1 (βραχυγραφικῶς ALR 1) ὑπὸ Sever Pop μὲ 301 σημεία καὶ ὁ ὁμώνυμος ὑπ' ἀριθ. 2, ὑπὸ E. Petrovici μὲ 79 σημεία. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι γλωσσικοὶ ἀτλαντες τῆς Ρουμανίας, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα. Οἱ δύο ἀναφερθέντες περιλαμβάνουν τὰ προπολεμικὰ ὄρια τῆς χώρας. (Πηγή: τὰ ἀνωτέρω, σημ. 7, ἀναγραφέντα ἔργα τοῦ Sever Pop).

4. Τούτων τὰ 280 σημεία ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ ἰσπανόφωνον τμῆμα τῆς χερσονήσου, 97 εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ὁμιλεῖται ἡ καταλανικὴ γλῶσσα καὶ 150 εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πορτογαλικῆς γλώσσης καὶ τῆς συγγενοῦς πρὸς αὐτὴν γαλλικιανῆς διαλέκτου τῆς ΒΔ. Ἰσπανίας.

5. Εἰς τὸν "Ατλαντα τοῦτον περιλαμβάνονται ἡ Ὁλλανδία, τὸ φλαμανδόφωνον τμῆμα τοῦ Βελγίου καὶ ἡ μικρὰ φλαμανδόφωνος περιοχὴ τοῦ γαλλικοῦ νομοῦ τοῦ Βορρᾶ (μεταξὺ Λίλλης καὶ Δουγκέρκης).

έναντι τῶν πόλεων καὶ γενικῶς τῶν ἀγροτικῶν κέντρων καὶ τῶν συγκοινωνιακῶν κόμβων καὶ 3) τῶν σημείων, ἅτινα παρουσιάζουν γλωσσικὴν ἰδιομορφίαν ἢ κεῖνται ἐντὸς ζώνης ἀπὸ τῆς ὁποίας διέρχονται ἰσόγλωσσοι διαφόρων φωνητικῶν ἢ μορφολογικῶν φαινομένων.

Ἐν τούτοις τὸ δίκτυον παρουσιάζεται κατὰ τι πυκνότερον εἰς ὠρισμένας περιοχάς, καθ' ὅσον τοῦτο ὑπηγόρευσαν αἱ ἑδαφολογικαί, ἀλλὰ καὶ αἱ γλωσσικαὶ τοπικαὶ συνθήκαι. Βεβαίως μεταξὺ τῶν σημείων ἐρεύνης σπάνια εἶναι αἱ μεγάλαι πόλεις (οἷον πρωτεύουσαι νομῶν) ἢ μεγάλαι κῶμαι. Συμπεριελήφθησαν ἐξ αὐτῶν μόνον ἐκεῖναι αἵτινες παρουσιάζουν χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα, ὡς π.χ. ἡ Καστοριά, ἡ Κοζάνη, ἡ Νάουσα, τὸ Καρπενήσι, ἡ Λιβαδιά, ἐνῶ ἀπουσιάζουν αἱ Σέρραι παρὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ἐν αὐταῖς λαλουμένου ἰδιώματος, καὶ ἡ Βέροια, ἐνθα τὸ τοπικὸν ἰδίωμα ἔχει πρὸ πολλοῦ παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν τοπικὴν «ἐπαρχιακὴν ἑλληνικὴν». Διὰ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ γλωσσικοῦ των ἰδιώματος συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ δίκτυον κωμοπόλεις ὡς ἡ Κόνιτσα, ἡ Σιάτιστα, ἡ Νιγρίτα, τὰ Ἐνώγεια τῆς Κρήτης κ.ἄ., καθὼς καὶ τὰ χωρία Ἄντιά (νότ. Εὐβοία), Μεγάλη Κάψη Φθιώτιδος καὶ ἡ ἀκραία συνοικία τῆς Θεσσαλονίκης Πυλαία (τ. Καπουτζῆδες), ἐνθα καὶ μόνον διατηρεῖται πῶς τὸ παλαιόν, βορειοελλαδικοῦ φωνηεντισμοῦ, ἰδίωμα τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπελέγησαν, ἀντὶ ἄλλων πλησιοχώρων, οἰκισμοὶ ὡς τὸ Κερὶ Ζακύνθου, ὁ Ἐλυμπος Καρπάθου, τὸ Πυργὶ Χίου, τὸ Πλομάρι Λέσβου, ὁ Κολινδρὸς Πιερίας κ.ἄ. Περιοχαὶ μὲ μεγαλυτέραν κατὰ τόπους διαλεκτικὴν κατάτμησιν, ὡς ἡ Λέσβος, ἡ Κρήτη, ὠρισμένα τμήματα τῆς Μακεδονίας κ.ἄ., παρουσιάζουν εὐλόγως πυκνότερόν πῶς δίκτυον σημείων ἐρεύνης ἔναντι ἄλλων ἐπαρχιῶν ἐνθα ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἔντονον διαλεκτικὸν χαρακτῆρα (δυτικὸν τμήμα τῆς Ἡπείρου, Πελοπόννησος πλὴν Μάνης, μακεδονικαὶ τινες περιοχαὶ κ.ἄ.).

Παρ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἀποκλίσεις ἢ κανονικότης τοῦ δικτύου εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς δύο μεγαλονήσους Κρήτην καὶ Εὐβοίαν, ὡς καὶ εἰς μικροτέρας νήσους (Ρόδον, Κέρκυραν, Ζάκυνθον, Χίον) δὲν παραβλάπεται. Δέον ὅπως ληφθῆ ἐν προκειμένῳ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐτέθησαν σημεία ἐρεύνης ἐντὸς τῶν περιοχῶν τῶν κατοικουμένων, τέως ἢ ἔτι καὶ νῦν, ὑπὸ διγλώσσων πληθυσμῶν, μὴ ἔχόντων ὡς μητρικὸν ἰδίωμα τὴν ἑλληνικὴν, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι οἱ ἐπιλεγέντες προσφυγικοὶ συνοικισμοὶ δὲν ἀποτελοῦν ὀργανικὸν μέρος τοῦ δικτύου, καθ' ὅσον τὰ ἀντίστοιχα ἰδιώματα δὲν ἀποτελοῦν γεωγραφικὴν ἐνότητα ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου.

β) ἐκπροσώπησις ὅλων τῶν νήσων.

Τελικῶς παρέμεινον ἐκτὸς τοῦ ἔργου μόνον τὰ Ἀντικύθηρα, ἡ Γαῦδος, οἱ Φοῦρνοι, οἱ Λειψοὶ καὶ τινες μικραὶ νῆσοι τῶν Κυκλάδων (Δονοῦσα, Ἡράκλεια, Κουφονήσια). Ἐπίσης αἱ τέως ἀλβανόφωνοι νῆσοι Ὑδρα, Σπέτσαι καὶ Σαλαμίς.

γ) εὐκολία συγκεντρώσεως τοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὸν Ἀτλαντα ὕλικου πρὸς ταχύτεραν διεκπεραίωσιν τοῦ γλωσσοσυλλεκτικοῦ ἔργου.

Ἐπεδιώχθη δηλαδὴ ἡ ἐπιλογή σημείων ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἤδη δημοσιευμένον ἢ ἐν χειρογράφοις (εἰς τὸ Κέντρον τοῦ ΙΑΝΕ) ἀξιόπιστον γλωσσικὸν ἰδιωματικὸν ὕλικόν ἢ οἰκισμῶν εἰς τοὺς ὁποίους νὰ εἶναι εὐχερῆς ἡ μετάβασις καὶ συλλεκτικὴ

έργασία τῶν ἀσχοληθησομένων εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ "Ατλαντος, χωρὶς βεβαίως τοῦτο ν' ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς αὐθεντικότητος τοῦ ὕλικου.

Ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλήφθη ὥστε ἡ μέλλουσα νὰ ἀποτυπωθῇ ἐπὶ τῶν χαρτῶν γλωσσικὴ μορφή νὰ παρουσιάζῃ καθολικότητα χρήσεως καὶ νὰ μὴ ἀποτελῇ ἀπλῶς ἀνάμνησιν ἐλαχίστων ἐκασταχοῦ ἠλικιωμένων προσώπων¹. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τὰ χωρία τοῦ δικτύου εἶναι σχετικῶς πολυάνθρωπα: ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ πολὺ μικροὶ καὶ συνεπῶς καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως φθίνοντες οἰκισμοί. Τοῦ κανόνος τούτου ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἐξαιρέσεις ὑπαγορευθεῖσαι ὑπὸ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ιδιώματος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ ἀποτυπωθῇ. Παράδειγμα τοιούτων ἐξαιρέσεων εἶναι τὰ χωρία Κίττα Μάνης, Καλλικράτης Σφακίων, Γέννα Ἀμαρίου, Βερεστιὰ Τριφυλίας κ.ἄ.

Τὸ τυπολογικὸν μέρος τῶν ἄρθρων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἰδίᾳ τῶν ἐκτενεστέρων ἐξ αὐτῶν, παρέχει εἰκόνα τινὰ τῆς γεωγραφικῆς ἐκτάσεως τῶν διαφόρων τύπων τοῦ λήμματος. Ἡ εἰκὼν ὅμως αὕτη εἶναι ἀμυδρά, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως εἰς ἓν λεξικόν. Ἡ συγκέντρωσις τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλικου εἰς τὸ Κέντρον τοῦ ΙΑΝΕ δὲν ἀπέβλεπε μέχρι τοῦδε εἰς γλωσσογεωγραφικοὺς σκοπούς, ἀλλ' εἰς ἀπλῆν ἀποθησαύρισιν διαλεκτικῶν λέξεων, τύπων καὶ σημασιῶν. Ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰ λήμματα τῆς δελτιοθήκης τοῦ ἀρχείου τοῦ Κέντρου εἶναι δυνατόν νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ διάφοροι τύποι μιᾶς λέξεως, ὅχι ὅμως καὶ ἡ ἀκριβὴς γεωγραφικὴ ἐκτασις αὐτῶν οὐδὲ τὰ κατὰ τόπους συνώνυμα, ἐφ' ὅσον ἡ λημματογράφησις καὶ κατάταξις τῶν δελτίων εἶναι λεξιλογικὴ καὶ ὄχι ἐννοιολογικὴ. Ἄς προστεθῇ ὅτι ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐκασταχοῦ ιδιωματικῆς προφορᾶς τῆς γλώσσης δὲν δηλοῦται μὲ αὐστηρὰν ἀκρίβειαν εἰς τὸ Ἱστορικὸν λεξικόν (δελτία καὶ ἐκτυπωθέντα ἤδη λήμματα). Ὡς πρὸς τὴν προφορὰν καὶ τὰ ποικίλα μορφολογικὰ διαλεκτικὰ φαινόμενα βοηθοῦν ὅπωςδῆποτε — τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐπισήμανσιν, ἂν ὄχι εἰς τὸν ἀκριβῆ γεωγραφικὸν προσδιορισμὸν των — αἱ ἐπὶ τῶν διαφόρων διαλέκτων καὶ ιδιωμάτων τῆς νεοελληνικῆς παλαιότερον ἢ καὶ προσφάτως δημοσιευθεῖσαι μονογραφίαι καὶ ἄρθρα, ὑπὸ ἐιδικῶν καὶ μὴ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαπιστοῦται ὅτι μεγάλα τμήματα τῆς Ἑλλάδος στεροῦνται παρομοίου εἴδους γλωσσικῆς ἐξερευνήσεως². Ἄπαντες οἱ ἀνωτέρω λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης καταρτισμοῦ ἐιδικοῦ ἐρωτηματολογίου διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἀτλαντα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πρώτη σοβαρὰ, συστηματικὴ καὶ εἰς μεγάλην κλίμακα ἐργασία διὰ τὴν συγκέντρωσιν διαλεκτικοῦ ὕλικου πρὸς γλωσσογεωγραφικὸν σκοπὸν ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἡ ἀναληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κέντρου τοῦ ΙΑΝΕ συγκέντρωσις τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον (546 ἐρωτήσεις) τοῦ Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος τῆς Εὐρώπης, ὅστις

1. Δυστυχῶς ἀποτελοῦν ἐξαιρέσιν ἐν προκειμένῳ τὰ μικρασιατικὰ, τὰ ἀνατολικο-θρακικὰ καὶ τὰ τῶν προσφύγων ἐκ τῆς ΝΑ Βουλγαρίας γλωσσικὰ ιδιώματα.

2. Περιοχαὶ ὡς ἡ δυτικὴ Θράκη, ἡ βόρ. Εὐβοία, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Ζάκυνθος, ἡ Πελοπόννησος (πλὴν τῆς Τσακωνιάς καὶ τῆς Μάνης) καὶ μεγάλα τμήματα τῆς Μακεδονίας στεροῦνται διαλεκτολογικῶν μελετῶν ἢ ἐμελετήθησαν ὅπως ἐπιπολαίως καὶ ἐμπειρικῶς ὑπὸ μὴ ἐιδικῶν γλωσσολόγων. Βλ. τὰς οἰκείας σελίδας τῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ Δικ. Βαγιακάκου ἐν Λεξικογρ. Δελτίῳ, τόμ. 12, 1972, γλωσσικῆς βιβλιογραφίας.

παρσκευάζεται ἐν Νιμέγκη τῆς Ὀλλανδίας. Ἡ Ἑλλάς ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο δι' 78 σημείων ἐρεύνης, ἥδη δ' ἔχει συγκεντρωθῆ καὶ ἀποσταλῆ εἰς Νιμέγκην τὸ ὑλικὸν 72 ἐξ αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος ἤρχισε νὰ διαγράφηται ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος ἡ γεωγραφικὴ ἔκτασις μεγάλου ἀριθμοῦ λεξιλογικῶν διαφορῶν ἀνὰ τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς χώρας. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς καὶ ἡ συμβουλευτικὴ χρῆσις τῶν ἐρωτηματολογίων διαφορῶν ξένων (πανεθνικῆς ἢ τοπικῆς κλίμακος) γλωσσικῶν ἀτλάντων¹ καὶ ἡ πεῖρα τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἐκ τῆς ἐνασχολήσεώς μου μὲ τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Κρήτης (βλ. σημ. 2), διηκούλουν κατὰ πολὺ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐρωτηματολογίου διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τοῦτο ἐδόθη ἰδιαιτέρα ἔμφασις εἰς τὸ ζῶν εἰσέτι καὶ καθολικῆς κατὰ τὸ δυνατόν χρήσεως μέρος τοῦ ιδιωματικοῦ λεξιλογίου, ἐνῶ συνάμα κατεβλήθη φροντίς ἵνα συμπεριληφθοῦν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεραι λεπτομέρειαι τῆς κατὰ τόπους ιδιωματικῆς προφορᾶς, μορφολογίας καὶ συντάξεως. Ἡ ὕλη τοῦ ἐρωτηματολογίου διηρέθη εἰς κεφάλαια ὡς ἐξῆς: οὐσιαστικὰ κατὰ κατηγορίας ἐννοιῶν (ἀστρονομικοί-μετεωρολογικοὶ ὄροι, γεωλογικοί-γεωγραφικοὶ ὄροι, ζῶα, φυτά, ἀλιευτικά, ὁ ἄνθρωπος, ὄροι συγγενείας, νόσοι, ἐπαγγέλματα, ἐργαλεῖα κλπ.), ἐπίθετα (ποιότητος, ιδιότητος, χρώματος), ρήματα, λοιπὰ μέρη τοῦ λόγου (ἀντωνυμίαι, σύνδεσμοι, ἐπιρρήματα, ἐπιφωνήματα), ποικίλα γλωσσικὰ φαινόμενα (μὴ δυνάμενα νὰ ἐξαχθοῦν συμπερασματικῶς ἐκ τοῦ λοιποῦ ὑλικοῦ). Τὸ κεφάλαιον τῶν ρημάτων εἶναι ἰδιαιτέρως πλούσιον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πρωτοτυπίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος.

Δημοσιεύω κατωτέρω τὰ κεφάλαια τοῦ ἐρωτηματολογίου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀντωνυμίας, τὰ ἀριθμητικά, τὰ ἄκλιτα μέρη τοῦ λόγου καὶ τὰ ρήματα μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ὠρισμένων τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν κατὰ τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου του. Τὰ παρεχόμενα ιδιωματικὰ παραδείγματα ἀπαντήσεων προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς κρητικῆς καὶ τῆς μακεδονικῆς διαλέκτου.

Δὲν γνωρίζω ἀπὸ τοῦδε τὸν τελικὸν ἀριθμὸν τῶν λημμάτων τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ παρεχόμενα κατωτέρω ἀνέρχονται εἰς 340². Εἰς τὴν τελικὴν μορφήν τοῦ ἐρωτηματολογίου θὰ τεθοῦν πάντα ἐντὸς καταλλήλων φράσεων.

1. Π.χ. τὸ Questionario linguistico τοῦ Ἰνστιτούτου Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λισσαβῶνος, διὰ τὸν Πορτογαλικὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα, ἐκδοθὲν τὸ 1974 εἰς τρεῖς τόμους, τὸ Questionnaire définitif τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Πικαρδίας (Γαλλία) ἐκδοθὲν ἐν Ντιζὸν τὸ 1960, τὸ Questionnaire linguistique διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τοῦ γερμανοφώνου τμήματος τοῦ νομοῦ Μοζέλα (Γαλλία), ἐκδοθὲν ἐν Νανσύ τὸ 1967, κ.ἄ.

2. Ὁ τελικὸς ἀριθμὸς των θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὴν ἔκτασιν, ἣτις θὰ δοθῆ εἰς τὸ ἔργον. Δι' ἐν κανονικὸν ἐρωτηματολόγιον τοῦ εἴδους τῶν ἔργων τούτων ἀρκεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν 1500-2000 ἐρωτημάτων. Δι' ἐρωτηματολόγιον περιορισμένης ἐκτάσεως, βάσει τῶν σημερινῶν ἐλληνικῶν διαλεκτικῶν δεδομένων (ὑποχωρήσεως τῶν ιδιωμάτων κλπ.) θὰ ἤρουν 1.000 λήμματα, ἐνῶ δι' ἐν ἐκτενὲς καὶ λίαν λεπτομερειακόν, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου προσωπικῶς δὲν τάσσομαι, διὰ πολλοὺς λόγους, χρειάζονται 4.000 λήμματα.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΟΥ ΓΛΙΚΟΥ
ΔΙΑ ΤΟΝ ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΑΤΛΑΝΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον δημοσιεύομεν μόνον μέρος τοῦ ἐρωτηματολογίου ἥτοι τὸ περιλαμβάνον τὰ ρήματα, τὰς ἀντωνυμίας καὶ τὰ ἐπιρρήματα, καθὼς καὶ ὠρισμένα ἐρωτήματα ἀναφερόμενα εἰς μορφολογικὰ καὶ συντακτικὰ φαινόμενα. Ἐλπίζω νὰ μὴ καθυστερήσῃ ἢ δημοσιεύσῃς ὀλοκλήρου τοῦ ἐρωτηματολογίου, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐνταῦθα βλέπον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τμῆμα του ἐλαχίστας τροποποιήσεις φαντάζομαι ὅτι θὰ ὑποστῇ.

Ἄντωνυμικοὶ τύποι

*Κοινὴ νεοελληνικὴ**Παραδείγματα ἐκ διαφόρων διαλέκτων*

ἐσύ	ἰσύ, ἰθύ, ἐσου
πληθ. εὐγενείας	τοῦ λόγου σου, ὁ ἴδιος, ἀπατός σου, ἡ ἀφεντιά σου
αὐτός	εὐτός, ἰφτοῦνος, φτοῦνος, ἀοῦτος
αὐτῶν	εὐτηνῶ
ἐκεῖνος	ἰκειός, κειοσές, ἐκεινοσές
ἐκείνου ἐκεῖ	κεινουνέ, ἐκεινουνηγέ
τέτοιος	τέθιοις, ἐτσά
κανεῖς	κιανεῖς, κιανένας, κάγκανας
κάθε ἕνας	κάθα εἷς, καθανεῖς, πασαεῖς
κάθε	κάθα, πᾶσα
τί	εἶδα, εἶνδα, ντό
κάτι	πρᾶμα κάτι-δῖς
κάτι τέτοιο	πρᾶμα ἴτσά
πολλοὶ	πουλνοὶ
τόσοι	τόσνοι, τοσοινέ
ὅσοι	ὄσνοι
δικός μου	θ'κόζ -ιμ, θ'κόζ- ουμ, ἐδικός μου
ὁ δικός μας	ὁ γ-ἐδικό μας, οὐ θ'κόζ μας
τὰ δικά τους	τὰ δικά ντως, τὰ δικά ντωνε
ὁ ἑαυτός μου	ὁ ἀπατός μου
γιὰ τὸν ἑαυτό της	γιὰ τὴν ἑαυτὴ της, γιὰ τὴν ἀπατὴ τζη, γιὰ πάρτη τζη
μερικοὶ	μερκοί, μερδικοὶ
ὅλοι μαζί	οὔλοι κι' οὔλοι
γι' αὐτὸ	γιὰ κεῖνο, γιὰ κειονά, γιὰ κεινονά, γιὰ κείονα

Ἄριθμητικὰ

ἕνας	ἰένας, γ-εἷς
μία	μιά, νιά
δύο	δυό, δγὸ

τέσσερεις
ἕξι
διακόσια
χίλια

τέσσεροι
ἕξε
διακόσα, διακόσα
χίλια, σίλια, σίλια

Σύνδεσμοι

καί
καί... καί
ἤ
οὔτε... οὔτε

τσαί, καί, τσαί
ἐμ... ἐμ, ἐμου... ἐμου
γιά, γῆ
νέ... νέ

ἀλλοίμονο
ἀλλοίμονό μου

Ἐπιφώνημα

ἀλλοίσμονος
αἰγούγια μου, ἐγώι μου, ἡγούι μου, ἡβοί

Ἐπιρρήματα

πολύ
καθόλου
παντελῶς
τούλάχιστον
σύρριζα (κόβω, π.χ. μαλλιά)
ὅλη μέρα

πολλά, πολ-λά, καλά
κιαολιάς, σκιαουλές
ντίπ, ντίπις
ἄρεμου, σκιᾶς
ἀπ' τὸν πάτο
ὅλημερίς, οὐλημερνίς, οὐλημερήσιως (τοῦ Θεοῦ)
τῆς μέρας, οὐλημέριως τῆς μέρας

ὅλη νύχτα
ἐδῶ
πρὸς τὰ ἐδῶ
ἐδῶ πέρα
τὰ χαράματα
τὸ καταμεσήμερο
προπαντὸς
προηγούμενως
τὸ σούρουπο
προτοῦ
μετά, ὕστερα, κατόπιν
ἀφότου
ἀποβραδύς
θαυμάσια
πρὸ ἡμερῶν
ἄσχημα
κρυφά

ὅληνυχτίς, ὅληνυχτίσιως (τοῦ Θεοῦ) τῆς νύχτας
ἰδῶ, ἐπαέ, ἴπαδὲ
ἴπε δῶ μεριά, ἴαδῶ, ἴπῶδε
ἴδῶ χάμ', ἴπαδὲ χάμαι
τ' ἀποδιαφωτίσματα
ντάλα μεσημέρι
περίπου, γιά πᾶσα μου
ἕστερα
ἀψιφοῦ, ψίχνιασμα
πριχού
κι' ἀπόι
ἀπῆς, ἀπῆτις
ἀποσπέρας
πρῶτο πρᾶμα, ἕνα γραμάρι
τίς προάλλες, ὀψὲς τὴν ἄλλη
κακά
χωστά, κατσά-κατσά

ἔτσι	ἔτσά, ἔτσά λοῆς
μέ τὸ παραμικρὸ	μέ τὸ μόνο-μόνο
ἄνευ περιστροφῶν	νέτα-σκέτα
τὸ ἓνα δίπλα στ' ἄλλο, ἀλλὰ μέ	ἀλυσαστρίστικα
διαφορετική κατεύθυνσι ξαπλωμένα	
ἀλήθεια (ἀληθῶς)	ἀλήθειο
εὐθαρσῶς	ἀδρίστικα
εὐχαρίστως	μετὰ χαρᾶς
ὅπου νά 'ναι (-ἐντὸς ὀλίγου)	ὅπου κι' ὅπου, ὅπου γιάς
κάθε λίγο καὶ λιγάκι	κάθα δάι, κάθα δὶς καὶ δάι
ἀπὸ 'δῶ κι' ἀπὸ 'κειῖ	πέρα-πῶδε
ἐκεῖ	ἱκεῖ, ἐκειᾶ
χάμου	χάμαι, χαμαί, καταγῆς
μέ τὴν ἡσυχία σου	μέ τὴν ἀναπαή σου, μέ τὸ ρεποπό σου
γρήγορα	γερά-γερά
ἅπαξ	μιὰ φορά, νιά βολά, μιάφρας, μιάβλας
ξαφνικά	ἀφνίδια
ἐπίτηδες	ξεπιτούτου, ξαργουτού, ἀξάργου
λίγο	μιὰ ὀλιά, μιὰ 'χιά, μιὰ στάξη
πολύ λίγο	λιγούλι, λιγουλάκι
γιὰ μιὰ στιγμή	μιὰ γοπανιά, μιᾶ' στιμῆς
παρ' ὀλίγον	ἀλλολίγο, ἀσκαρδί
τώρα	ἐδά, τωρά
ἀκριβῶς τώρα	ἐδά ἴδια
ἀμέσως, πάραυτα	δελόγο, δελέγκου, γιαμιᾶς
τώρα τελευταῖα	ἐδά-ἐδά
προχείρως	ἠρόσκαιρας, ἔδρομα
κοντὰ	σιμά
μακρὰ	μακρά, ἀλλάργο
καλύτερα	κάλλιο, καλλιᾶ, πλιᾶ καλά
πρηνηδόν	μπρούμ'τα, πίστομα
ὑπτίως	ἀνάσκελα, ἀνάστσελα
ὀκλαδόν	σταυροπόδι, διπλοπόδι
εἰς κάθισμα βαθύ	ἀνακούρκουδα
μέ ἀνυψωμένα τὰ μανίκια	ἀνασκουμπωμένος, ἀναβουκωμένος
ἐπὶ τῆς ράχως	ζαλίκα, καλικούτσα, ξίδι-λάδι
μούσκεμα	σουρούδι, πλημμάρι, βουρίδι, σφουγούδι
σήμερα	σήμερο, σήμερι, ἐσήμερις
αὔριο	ταχιά, ταῦτέρου
τίποτα	πρᾶμα, δροσιᾶ
αὐτοῦ	ἀτά, ἐτά
ἐπὶ πολλήν ὥραν	πολληώρα

αὔριο τὸ πρωὶ
τὴν ἐπαύριον
μεθαύριο
τοῦ χρόνου
μετὰ δύο ἔτη
φέτος
χθές
προχθές
χθές τὸ βράδυ
πέρσου
πρόπερσι
νωρὶς
ἀργὰ

ταχιά ταυτέρου
τὴν ἄλλη, ταδὲ αὔριο, ταδὲ ταυτέρου
τὴν ἄλλη μέρα
τὴν ἄλλη μέρα, τοῦ καιροῦ, ταχιά
τ' ἀδίκαιρου, παράταχια
ἐφέτι, ὀφέτος
χτές, ἰχτές, ὀψές, ἐψές, ψές
προψές, ὀπροθές
ψές τοῦ βράδ', ὀψάργας, ὀψές ἀργὰ
ὀπέρσις
ὀπρόπερσις, ὀπιργιοπέρυσις
ἰονόρα
τάρδι

Ρήματα

τρέχω
ἔτρεχα
θὰ τρέξω
τρέχα
κάθομαι
ἐκαθήμην
στέκομαι
στάσου
δίνω
ἔδωσε
θὰ δώσης
ἀνάβω
ἀναψα
ἀναψε
πλένω
πλύσου
σέρνω
λούζω
λούσου
νίβω
νίψου
κόβω
χορεύω
ἐπιστρέφω
ψάχνω

κουσεύου, γλακῶ, τζιριτῶ, π'λαλάου

καθίζω
καθόμουνα, ἐκάθουμουνε
στέκω, στένομαι
στένου
δίδω, δούδω

ἄφτω

πλύνω
πλυθούσ'
σύρνω, σούρνω
λούω, λούγω, λούνω

κόβγω, κόω
χορεύγω, χορεύγω, χορέω
γιαγέρνω, γαέρνω, γιαέρνω
γυρεύω, χαλεύου, παλαιίζου

σχηματισμός περισπωμένων

βοηθῶ	βουηθῶ, βοηθάω, αἰδάρω
κατρακυλῶ	τσουρῶ
κτυπῶ (μτβ., ἀμτβ.)	κρούω, παίζω, χτυπάω
διψῶ	διψάω, διψοῦ, διψῶ
τραγουδῶ	τραγουδάω, τραγουδῶ, τραβουδῶ
κουνῶ (τὸ μωρὸ)	κ'νάου, κουνάω, κουνῶ
φιλῶ	φ'λάου, φ'λῶ, φιλάω, φιλῶ
φόρα	φόρειε
φίλα	φίλειε
φοροῦσε	ἐφόρειε, φόραγε
περνοῦσε	ἐπέρνα, πέρναγε
φιλοῦσε	φίλαγε, ἐφίλειε
κοιμᾶμαι	κοιμοῦμαι, θέτω
ξεχνῶ	ἀστουχῶ, ξαστουχάου
θυμᾶμαι	θυμιέμαι, ἀδουκιέμαι, θυμοῦμαι, ἀναστοροῦμαι
σήκω (= ξύπνα)	βάστα, γνῶσε
ξυπνῶ	ξυπνάω, γνώθω
διηγοῦμαι	δηγοῦμαι
ὀμιλῶ	μιλάω, κρένου, ζουριζου, χωρατεύω
μίλα	μίλειε, κρένε
μιλοῦσε	ἐμίλειε, μίλαγε
εὐχεται	εὐκᾶται, φκιέτι
συζητῶ	ροζονάρω, κουβεντιάζω, κουβεδιάζω, λαβίζω
ἀναζητῶ τι (μὲ πόθον)	ἀναζητῶ, ἀνεζητῶ
ἔρωτῶ	ρωτάω, ἄρωτῶ
παρακαλῶ	περικαλῶ, παρακαοῦ
σφυρίζω	σφυρολογῶ, σουράου
ὀσφραίνομαι	μυρίζω, μυρίζομαι
αἰσθάνομαι	γροικῶ, ἀκούω
σκέπτομαι	σκέβομαι, δουσουδίζω
ἀκούω	ἀκῶ, γροικῶ, δροικῶ
ἄκου	ἄκο, ἄκου, γροίκα, ἄκουσο
ἀκροῶμαι	ἀφουγροῦμαι, φιγριέμι
εὐρίσκω	βρίσκω, βρίχνω, βρίστω, βρίνω
εὐρέ	εὔρε, βρέ, βρές
εἰσέρχομαι	σιβαίνου, μπαίνω
εἴσελθε	σέβα, ἔμπα, μπές, μπέκα
ἐξέρχομαι	βγαίνω, πορίζω
ἔξελθε	ἔβγα, βγέκα, βγές
πηγαίνω	πάου, πααίνου, πχαίνω
πήγαινε	ἄμε

θά πηγαίνω
 θά πάω
 ἐπήγαμε
 ξαναπηγαίνω
 πολυπηγαίνω
 φαίνεται (κάτι ἀπὸ μακρὰ)
 σπρώχνω
 ἀναρριχῶμαι
 πλησιάζω
 καταδιώκω
 γλυτώνω κάποιον
 φορῶ κάτι γιὰ πρώτη φορὰ
 μισοκλείνω τὰ μάτια
 περιποιοῦμαι ἀσθενῆ
 περιποιοῦμαι κάποιον ἀπὸ ἀγάπη
 μαγειρεύω
 λαχανιάζω
 κρύβω
 ρίπτω (βάλλω τι)
 θυμώνω
 ἐσφενδονίζω
 πιτσουλίζω
 μπουχίζω μὲ νερὸ
 συναντῶ τινὰ (καθ' ὁδὸν)
 τὸν συνήνητησε
 μοῦ ῥχεται βολικὰ (ἀπ' αὐτοῦ)
 λέγω
 λύνω
 εἶπε
 νὰ σᾶς πῶ
 τοῦ εἶπα
 εἶπέ μου
 φεύγω
 ἔφυγε
 δὲν ξέρεις
 θὰ πέσης
 τί θέλεις;
 τί ἔγινες;
 δόσε μου
 κάνε μου
 μοῦ λέει
 νὰ φᾶνε

νὰ πχαίνω θέλει, δὰ πααίνου
 θὰ πάου
 ἐπήγαμενε
 ματαπααίνου
 πολιοπχαίνω
 δείχνει
 ἀβῶθω
 σκαρφαλώνω, σκαλώνω
 σιμώνω, ζυγώνω
 ζυγώνω
 γαινιάζω
 κουτσοκαμυῶ
 πολεμῶ, λατρεύγω, κιουδεύγω
 βαγιοκλαδίζω
 ψήνω, μαγερεύγω
 λαφάσσω, ἀνεχανιοῦμαι
 χώνω, ρουκώνου
 ρίχνω, πουλιμῶ
 μανίζω
 σφεδουρῶ
 λαδουρῶ
 βουτίζω, πυτῶ, μπουχίζω
 παδήχνω, σμίγω
 ἐπάδηξέ του
 βαδίδει μου, σερβίρει μου
 λέω, λῶ
 λυῶ
 πέ, πές
 νὰ σᾶσε πῶ
 εἶπα του, τὸν εἶπα
 πέ μου, μοῦ πέ, πές με
 μισσεύγω, γάβγω
 ἐμίσεψε, ἔγαψε, ἀποκόλωσε
 δὲ γατές
 θὰ πέης
 εἶδα θές;
 εἶδα γίνηκες;
 δό μου, μοῦ δόσε, δόσε με
 μοῦ κάμε
 λέει μου, μὲ λέει
 νὰ φᾶσι

τρῶνε	τρῶσι
θα φθάσω	δα φτάξω
ἔφθασαν	ἔφτάζανε
στραμπούληξα τὸ πόδι μου	ξελόστρεψα τὸ ἰόδα μου
μούδιασε τὸ πόδι μου	ἐκόρμιασε ὁ πόδας μου
γαβγίζει (τὸ σκυλί)	ἀλ'χτάει
μηρυκάζει (ἡ κατσίκα)	μαρκέτι, ἀνεχαράσσει
κουτουλιοῦνται (τὰ τραγιά)	κουτριῶδι, στουχιουῖδαι
συνουσιάζονται (τὰ ζῶα)	μαρκαλιῶντι
ἐπιζητεῖ συνουσίαν (ἡ ἀγελάδα)	θυμίζει, ζητάει, σέρνει
χαράζει ἡ μέρα	ἀποδιαφωτᾶ
σκοτεινιάζει ἡ μέρα	μουδίζει, μοχριᾶ, ψιχνιάζει
συχνάζω κάπου	πράσσω
μοῦ κατέβηκε νά...	ἔδιοξέ μου νά...
μετέβη	ἐδιάηκε
τσούζει	τσιβιδίζει
ἐκάηκε (ἀπὸ φωτιά)	ἐκέδησε
γουργουρίζουν (τὰ ἔντερα)	βουρβουλακοῦνε
ζητιανεύω	διακονοῦμαι, διακονεύω
συγκεντροῦνται κάπου	μονομεριοῦνε, μονοδίδουνε
ἀρχίζω	ἀρχεύω, ἀρχινῶ, ἀρακέρνω
τελειώνω	ἠιτίζου
πρόσεχε τὸν ἑαυτό σου	βλέπου σε
ἔχε τὸ νοῦ σου	τ' ἀμέδε σου ἔχε
δὲν τόχω σὲ τίποτα νά	δὲ μὲ νοιάζει νά
στέλνω	στέρνω, πέβω
προσπερνῶ κάποιον τρέχοντας	προσπερνῶ, ἀμποδερεύγω
ὀρκίζομαι	μνώγω
ὀρμῶ	μουδέρνω, γιουρουδῶ, ρουβέρνω, ράσσω
ματιάζω	λαβώνω, φθιαρμίζω
σκουπίζω (τὸ σπίτι)	παρασέρνω, φουκαλνῶ, σαρώνω
μουρμουρίζω	βαταλαλῶ
περιμένω	ἀνημένω, καρτερῶ, γδέχομαι
θαρῶ	χαδῶ
τρελλαίνω	τροζαίνω, κουζουλαίνω, ζουρλαίνω
λιποθυμῶ	λιγομαριάζομαι
καταβρέχω	λαδουρῶ
ποδοπατῶ	τσαλοπατῶ, τσαλαπατάω
φοβᾶμαι	φοβοῦμαι, δηριοῦμαι
φωνάζω	φωνιάζω, σκούζω
ψηλαφῶ	ψαχουλεύω
ἀπαντῶ (ἀποκρίνομαι)	ἀπηλογοῦμαι

δειλιάζω	δειλιῶ, δουλιῶ
καταλαβαίνω (κατανοῶ)	νογάω, ἀγναντίζω
τὸν παίρνει τὸ μάτι μου	γίνονται, καμώνονται
ώριμάζουν (ἐπὶ καρπῶν)	ξεπατώνω, ξεφυτρώνω
ξεριζώνω φυτὸν	πυρώνει
κλωσσάει (ἢ κότα τὰ πουλιά)	τσαφουνίζει, τσαγρουνάει
σταλίζω (τὰ ζῶα)	μουγαλιέται
γρατσουνάει (ἢ γάτα)	θὰ καβαλήκω
μουγκρίζει τὸ βόιδι	βοσκήθηκα
θὰ καβαλήσω	θὰ τραβῶ
χόρτασα	
(ἐγὼ) θὰ κάνω τὰ ἔξοδα	χοχλακᾶ, χουχλίζει
(τῆς παρέας)	κουκίζω
κοχλάζει (τὸ νερὸ)	
ἐπιπάσσω	ξεσπυρίζω
ξεφλουδίζω (ἕναν καρπὸ)	ξίδιασε
ἐκκοκίζω (ἀραβόσιτον)	δικιμάζω
ξίνισε (τὸ κρασί)	κενώνω
δοκιμάζω	ἀρνεύγει
σερβίρω (τὸ φαῖ στὰ πιᾶτα)	
ἡσυχάζει (μετὰ ἀπὸ κλάμα	ἀναθιβάλλω
τὸ παιδί)	
ἀναφέρω (στὴν κουβέντα μου	στιμέρνω
κάποιον)	ἀναγορεύγω
ἐκτιμῶ τινά	
ὑπενθυμίζω συχνὰ σὲ κάποιον τὴν	ἀναγυρίζω
εὐεργεσία ποῦ τοῦ ἔκαμα	ἀδιάζομαι
περιφρονῶ	
βιάζομαι	ἠθιάζω
ψεύδομαι	προυγείουμι
συμπιέζω (πράγματα σὲ κιβώτιο)	
προγευματίζω	δειπνῶ
γευματίζω	ριγλιανάω
τρώω γιὰ βράδυ	ἔχω κλικαβίτσα
ρεύομαι	ἔξεκουρουνιάστηκε
ἔχω λόξυγκα	ἐγρύλλωσε τὰ μάθια του
ἔγινε στουπὶ στὸ μεθύσι	ἔλυσε ἡ μύτη του
γούρλωσε τὰ μάτια του	κάνει κουνενούς, κατουμίζει
ἄνοιξε ἡ μύτη του	
πέφτει τὸ κεφάλι του μπροστὰ	σγούφτω
ἀπὸ τὴν νύστα καθὼς κάθετα	
σκύβω	

ἄγγισέ τον (προστακτ.)	γίξε του
κρυώνω	ἐργῶ
βουίζουν τ' ἄφτιά μου	didinίζουν
ἀδυνάτισε	ἔρεψε
ὄνειρεύομαι	νειρεύομαι
τραυλίζω	τσευδίζω
περιπλανᾶται	γυρίζει σὰ doῦ παππᾶ τὸ σκύλλο
σβῆσε τα	σβές τα, ζίβα τα
ἄρραβωνιάζω (κάποιον)	ἀρμάζω, συνιβάζου
παντρεύεται	παδρεύεται, βλογαῖται, στεφανώνεται
μὲ πονάει ἡ κοιλιά μου	πουνάει ἡ ψ'χή μ'
ἔχω διάρροιαν	ἔχω τσίρλα, τσιρλιέμι
πέρδομαι	κλάνω, ξεφυσῶ
βήχω	β'χάου
τολμῶ	ἀποκοτῶ, κοτάω
ἀπομένω	μεινέσκω
πιέζω (πρὸς τὰ ἔξω)	πιλώθω
μοῦ ταιριάζει	γιακιστίζει μου, μὲ οὔιδίζ'
τοῦ ἄξιζε (νὰ τὸ πάθη)	ἔβγαινέ του
ἔχω προαίσθημα	
ἐπισημαίνω	τοπώνω
πέφτω	δίδω
μπορῶ (νὰ κάμω τι)	ἀκούει μου
ἀκολουθῶ	κλουθῶ, τὸν παίρνου καταπόδ'
συνηθίζω (νὰ κάνω κάτι)	ζάρω
ὀδηγῶ (ὑποζύγιον, ὄχημα)	λαλῶ
ξέρω	κατέχω, κατέω
κλείνω	κλειῶ
νὰ λειώσω	νὰ λύσω
πάρε	ἔπαρε
ἀστράφτει	μπουμπουνίζει
βροντάει	
καλοσυνεύει ὁ καιρὸς	ξεκουφώνει,
	ξεκαλλονίζει, βιδιάζει
φαίνεται πῶς	πρέπει πῶς
τῆς ἔταζε	τσῆ 'τασσε
στάζει (τὸ σπίτι)	στάσσει
μοῦ ἀρκεῖ	δικᾶ με
σφαλάω	σφαλίζω, σφαλνάω
πυροβολῶ	βαλλοτάρω

ΟΙ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΟΧΑΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟΙ ΑΤΛΑΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος συνέχισε τὴν παρασκευὴν τοῦ Γλωσσικοῦ Ἔατλαντος τῆς Κρήτης διὰ τοῦ ὀριστικοῦ καθορισμοῦ τῶν σημείων ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς μεγαλονήσου, ἅτινα ἀνῆλθον τελικῶς εἰς 163, τοῦ καθορισμοῦ τῶν χρησιμοποιηθησομένων ἐπὶ τῶν χαρτῶν συμβόλων, τῆς παρασκευῆς τοῦ ἐρωτηματολογίου τοῦ Ἔατλαντος τούτου καὶ τῆς συγγραφῆς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν, τῶν εἰσαγωγικῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου. Κατέστρωσεν ἐπίσης τοὺς προκαταρκτικούς χάρτας τοῦ τόμου καὶ τινὰς τῶν γλωσσικῶν χαρτῶν αὐτοῦ¹. Ἡ Κρήτη ἐκπροσωπεῖται εἰς τὸν Γλωσσικὸν Ἔατλαντα τῆς Εὐρώπης (βλ. ἀνωτέρω) δι' ἑξῆς σημείων ἐρεύνης (Ἐλος Κισάμου, Καλλικράτης Σφακίων, Ἀνώγεια Μυλοποτάμου, Πύργος Μονοφατσίου, Μοχὸς Πεδιάδος καὶ Ἐπάνω Χωρίον Ἱεραπέτρας). Τὸ ὑλικὸν ἐξ ἀπάντων τῶν σημείων τούτων συνεκέντρωσα καὶ ἀπέστειλον ἤδη εἰς Νιμέγκην. Ὑπολείπεται ἡ συγκέντρωσις καὶ ἀποστολὴ τοῦ ὑλικοῦ ἐκ Νέας Ἀλικαρνασσοῦ², ἣτις περιελήφθη εἰς τοὺς μικρασιατικούς συνοικισμούς, τῶν ὁποίων ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἐκπροσώπησις εἰς τὸν ἐν λόγῳ γλωσσικὸν ἔατλαντα.

Ἐκ τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος διενήργησα προκαταρκτικὴν ἐρευναν ἐπὶ τοῦ χάρτου διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν σημείων ἐρεύνης εἰς τὴν Εὐβοίαν. Παρομοίαν ἐργασίαν ἤρχισα καὶ διὰ τὴν Κεντρικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον (ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ σχετικῆς ἀνακοινώσεώς μου εἰς τὸ συγκληθὲν ἐν Σπάρτῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1975 Α' Διεθνὲς συνέδριον Πελοποννησιακῶν σπουδῶν). Κατωτέρω παρέχω τὸν πίνακα τῶν σημείων ἐρεύνης ἐπὶ τῆς νήσου Εὐβοίας.

Λιχὰς	Γιάλτρα	Γοργοβίτσα	Αἰδηψὸς	Ὠρεοὶ
Ἑλληνικά	Βασιλικὰ	Πευκὶ	Καμάρια	Βουτᾶς
Κούλουρος	Ροβιῆς	Στροφυλιά	Ἁγία Ἄννα	Ἀχλάδι
Κερασιά	Λίμνη	Σπαθάρι	Μαντούδι	Προκόπι
Πήλιον	Παγόντας	Ἄκρες	Πηγάδια	Ἁγ. Σοφία
Σέτα	Γλυφάδα	Λάμαρη	Μετόχι	Στρόπωνες
Στενή	Μίστρος	Ἄνω Βάθεια	Γυμνὸ	Καθενοὶ
Μακρυκάπα	Μακρυμάλλι	Πολιτικὰ	Καστέλλα	Πισόνας
Βατόντας	Θεολόγος	Καμάρι	Ν. Ἀρτάκη	Ν. Λάμψακος
Μύτικας	Ἀφράτι	Βασιλικὸν	Ἀλιβέρι	Ἁγ. Λουκάς
Γαβαλᾶς	Παρθένι	Θαρούνια	Ὄριο	Ἀχλαδερῆ

1. Δὲν κρίνω σκόπιμον τὴν παροχὴν ἐνταῦθα λεπτομερειῶν ἐπὶ τοῦ Γλωσσικοῦ Ἔατλαντος τῆς Κρήτης, καθ' ὅσον τὸ ἔργον ἔχει προχωρήσει ἀρκετὰ καὶ ἐλπίζω ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἔτους νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐκτύπωσις αὐτοῦ.

2. Τὸ ἐκ Νέας Ἀλικαρνασσοῦ ὑλικὸν ἀπεστάλη εἰς Νιμέγκην μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Αύλωνάρι	Ὀχτωνιά	Βρύση	Κονίστρες	Ὁξύλιθος
Κύμη	Ἀνδρωνιᾶνοι	Καλημεριᾶνοι	Κάρυστος	Ἀντιά
Πλατανιστός				

Σύνολον σημείων: 66. Τὸ δίκτυον τῆς Εὐβοίας, ὡς καὶ τὸ τῆς Κρήτης, εἶναι λίαν πυκνόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μετὰ μεγίστης ἀκριβείας χάραξιν τῶν διαφόρων ἰσογλώσσων τῶν ἀντιστοιχῶν διαλέκτων. Ἐς σημειωθῆ ὅτι διὰ μεγαλυτέρας τὴν ἔκτασιν νήσους οἱ ξένοι γλωσσικοὶ ἄτλαντες παρέχουν πολὺ εὐρύτερον δίκτυον: 44 διὰ τὴν Κορσικὴν ὁ γαλλικῆς κατασκευῆς γλωσσικὸς ἄτλας τῆς νήσου καὶ 49 ὁ ἰταλικῆς κατασκευῆς, 108 διὰ τὴν Σαρδηνίαν (ἔρευνα τοῦ Ugo Pellis μὴ δημοσιευθεῖσα ἐξ ὀλοκλήρου). Εἰς τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Εὐρώπης ἢ Εὐβοια ἐκπροσωπεῖται διὰ 4 σημείων, ὧν τὸ ἐν προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ, ἦτοι: Αἰδηψοῦ, Ν. Ἀρτάκης, Κύμης καὶ Καρύστου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

L'ATLAS LINGUISTIQUE DE LA GRÈCE
NOUVELLES ORIENTATIONS

par NICOLAS G. KONDOSSOPOULOS

Résumé

Dans cet article l'auteur propose la rédaction d'un Atlas linguistique national de la Grèce parallèlement à l'élaboration de l'Atlas par régions déjà entrepris par le «Centre de rédaction du Dictionnaire Historique du grec moderne» de l'Académie d'Athènes. L'Atlas national doit être réalisé, selon l'auteur, par priorité par rapport à l'Atlas par régions et comprendre aussi les parlers des régions ex-grécophones de la Turquie et de la Bulgarie du sud (localités de Grèce habitées par des réfugiés provenant de ces régions). Un réseau de 307 points d'enquête, dont 24 pour les parlers des réfugiés, est considéré comme suffisant pour l'Atlas national et l'auteur publie la liste des localités choisies. Est traité par la suite le problème de la récolte des matériaux indispensables pour la réalisation de l'ouvrage. L'auteur publie une partie du Questionnaire de l'Atlas national (pronoms, verbes et parties indéclinables du discours). Dans le dernier chapitre de l'article, il fait le point de son travail sur l'atlas linguistique de la Grèce par régions (Crète et Eubée).

ΤΟ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΡΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ¹

Τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα εἶναι ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα κάθε γλώσσας καὶ ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ λόγου πού ἡ χρῆση τους δηλώνει κατὰ κύριο λόγο τὰ νοήματα τοῦ κάθε συγγραφέα. Τὸ οὐσιαστικὸ ἐκφράζει τὸ γεγονὸς, τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἀντικείμενο καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου πού ὀρίζουν μὲ σαφήνεια ἔννοιες καὶ πράγματα. Τὸ ρῆμα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δηλώνει τὴν ἐνέργεια, τὴν πράξη καὶ τὴ διαδικασία πού ὀδηγεῖ στὴν πράξη.

Στὸν Καβάφη τόσο τὸ οὐσιαστικὸ ὅσο καὶ τὸ ρῆμα ἔχουν σημαντικὴ θέση, γιατί ὁ ποιητὴς εἶναι βαθιὰ προσηλωμένος σ' αὐτὸ πού ἐκφράζει τὸ οὐσιαστικὸ, εἶναι προσηλωμένος στὸ γεγονὸς καὶ δένεται μ' αὐτὸ μὲ τὴν ἐνέργεια πού ἐκφράζει τὸ ρῆμα. Ἔτσι στὰ ποιήματά του τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα ἐμφανίζονται συχνὰ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἐνῶ τὸ ἐπίθετο, ὅπως εἶδαμε σὲ ἄλλη ἐργασία μας² εἶναι σπανιότερο.

Στὸν Καβάφη ἡ ὑπαρξὴ οὐσιαστικῶν καὶ ρημάτων βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἰσορροπία. Τὰ οὐσιαστικά του εἶναι μόλις κατὰ 7,59 στὰ ἑκατὸ περισσότερα ἀπὸ τὰ ρήματα³, ἐνῶ συνήθως στὴν προσωπικὴ ποίηση ἡ παρουσία τῶν οὐσιαστικῶν εἶναι αἰσθητὰ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ρημάτων. Ἡ ἰσορροπία τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν στοιχείων τοῦ λόγου δείχνει τὴν μεγάλη προσήλωσή του στὴν ἀκριβολογία, τὴν ἀποφυγὴ τῆς περιττολογίας καὶ μιὰ πειθαρχία λόγου. Ὁ λόγος του εἶναι καίριος καὶ ἰκανὸς νὰ ἐκφράσει τόσο τὶς δονήσεις τοῦ αἰσθήματος, ὅσο καὶ τοῦ στοχασμοῦ.

Ἡ ποίησή του, πού ἀποτελέσσε τομὴ στὴ νεοελληνικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς, δὲν γοητεύει καὶ δὲν ἐνθουσιάζει μὲ τὸν τρόπο πού γοήτευε ἡ ποίηση τῆς Φαναριώτικης Σχολῆς ἢ τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ μᾶς ἀναγκάζει νὰ προβληματισθοῦμε. Ἡ ἰδιόρρυθμη γλώσσα του, πού συνίσταται ἀπὸ προσμίξεις ἀρχαίων, μεσαιωνικῶν καὶ νέων λέξεων καθὼς καὶ ἀπὸ ὀρισμένους ἴσως ἐκζητημένους τύπους, δείχνει τὴ ζωντανή

1. Ἡ μελέτη αὐτὴ γράφτηκε κατὰ τὸ μῆνα τῆς ἐπιστημονικῆς μου ἄδειας (15-7 / 14-8-1979) καὶ ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο μέρος τῆς ὅλης μελέτης γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Κ. Π. Καβάφη. Τὸ πρῶτο μέρος «Τὸ ἐπίθετο στὴν ποίηση τοῦ Κ. Π. Καβάφη», ὅπου περιλαμβάνονται καὶ γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴ γλώσσα του, γράφτηκε κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἄδεια τοῦ 1978 (Νοέμβριος) καὶ δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ἑστία», ἔτος ΝΓ, τ. 106, τεῦχ. 1253 (1979), σ. 1284-1287 καὶ τεῦχ. 1254, σ. 1373-1378.

2. Ὁ.π.

3. *Καφωμένου Ἐρατοσθ.*, Ἡ συντακτικὴ δομὴ τῆς ποιητικῆς γλώσσας τοῦ Σεφέρη, Θεσ/νίκη 1975, σ. 63.

διάρκεια τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Τὰ οὐσιαστικά καὶ τὰ ρήματα δὲν εἶναι μονάδες λόγου περιγραφικὲς μέσα στὰ ποιήματά του, ἀλλὰ δομικὲς.

Θὰ παραθέσουμε μερικὰ παραδείγματα στὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ τὸ οὐσιαστικὸ καὶ ἄλλα στὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ τὸ ρῆμα, γιὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε τὴ βαρύτητα ποὺ ἔχουν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου στοὺς στίχους τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ¹.

Α' ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Μέσα στὸν φόβο καὶ στὲς ὑποψίες,
μὲ ταραγμένο νοῦ καὶ τρομαγμένα μάτια,
λυώνουμε. . .

(A, 19)

Σὰ βγεῖς στὸν πηγαιμό, γιὰ τὴν Ἰθάκη,
νὰ εὐχῆσαι νᾶναι μακρὺς ὁ δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τοὺς Λαιστρυγόνας καὶ τοὺς Κύκλωπας,
τὸν θυμωμένο Ποσειδῶνα μὴ φοβᾶσαι, . . .

(A, 23)

Ἔχασε τὴν παλιὰ του ὁρμή, τὸ θάρρος του.
Τοῦ κουρασμένου σώματός του, τοῦ ἄρρωστου
σχεδόν, θᾶχει κυρίως τὴν φροντίδα.

(A, 30)

Τὸ εἶδωλον τοῦ νέου σώματός μου
ἦλθε καὶ μ' ἔφερε καὶ τὰ λυπητερά·
πένθη τῆς οἰκογένειας, χωρισμοί,
αἰσθήματα δικῶν μου, αἰσθήματα
τῶν πεθαμένων τόσο λίγο ἐκτιμηθέντα.

(A, 63)

Μέσα στὸν ἔκλυτο τῆς νεότητός μου βίω
μορφόνονταν βουλὲς τῆς ποιήσεώς μου,
σχεδιάζονταν τῆς τέχνης μου ἡ περιοχὴ.

(A, 64)

Τώρα στὴν Ρώμη θὰ ἐπιστρέψει κουρασμένος λίγο,
ἀλλὰ ἐξαίσια κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξεῖδι αὐτό,
ποὺ ἦταν ὅλο μέρες ἀπολαύσεως—
στὰ θεάτρα, στοὺς κήπους, στὰ γυμνάσια. . .

1. Οἱ ἀριθμοὶ μέσα στὴν παρένθεση δηλώνουν τὴ σελίδα. Οἱ παραπομπὲς (A . . .) καὶ (B . . .) ἀναφέρονται στοὺς δύο τόμους τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη (1896-1918) καὶ (1919-1933), ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 1973.

Τῶν πόλεων τῆς Ἀχαΐας ἐσπέρες . . .

Ἐ τῶν γυμνῶν σωμάτων ἢ ἡδονὴ πρὸ πάντων . . .
(A, 71)

Μὲ λόγια, μὲ φυσιογνωμία, καὶ μὲ τρόπους
μιὰ ἐξαιρετὴ θὰ κάμω πανοπλία·
καὶ θ' ἀντικρύζω ἔτσι τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους
χωρὶς νὰ ἔχω φόβον ἢ ἀδυναμία·

(A, 80)

Χωρὶς περίσκεψιν, χωρὶς λύπην, χωρὶς αἰδῶ
μεγάλα κ' ὑψηλὰ τριγύρω μου ἔκτισαν τείχη·

(A, 106)

Νὰ γίνῃ πάλι κράτος δυνατὸ ἢ Συρία,
μὲ τοὺς στρατοὺς τῆς, μὲ τοὺς στόλους τῆς,
μὲ τὰ μεγάλα κάστρα, μὲ τὰ πλούτη.

(B, 12)

Ἄστοχα πράγματα καὶ κινδυνώδη.
Οἱ ἔπαινοι γιὰ τῶν Ἑλλήνων τὰ ἰδεώδη.

Ἡ θεουργίης κ' ἢ ἐπισκέψεις στοὺς ναοὺς
τῶν ἐθνικῶν. Οἱ ἐνθουσιασμοὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς.

Μὲ τὸν Χρυσάνθιον ἢ συχνὲς συνομιλίαις.
Τοῦ φιλοσόφου — τοῦ ἄλλωστε δεινοῦ — Μαξίμου ἢ θεωρίαις.
(B, 38)

Τοὺς κάμπους βλέπει ποὺ ἀκόμα ὀρίζῃ
μὲ τὸ σιτάρι, μὲ τὰ ζῶα, μὲ τὰ καρποφόρα
δένδρα. Καὶ πιὸ μακρὰ τὸ σπῖτι του τὸ πατρικόν,
γεμάτο ροῦχα κ' ἐπιπλα πολῦτιμα, καὶ ἀσημικόν.

(B, 42)

Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα τὴν κύρια θέση ἔχει τὸ οὐσιαστικό. Πάνω σ' αὐτὸ συγκεντρώνεται τὸ βᾶρος τοῦ νοήματος, εἴτε αὐτὸ εἶναι φόβος καὶ ὑποψίαις (A, 19), εἴτε ὀρμὴ καὶ θάρρος (A, 30), εἴτε ἐκλυτός βίος ποὺ ἀποτελεῖ «τῆς τέχνης μου τὴν περιοχὴν» (A, 64).

Ἔχουμε ἐπίσης πολλὰ παραδείγματα, ὅπου τὰ οὐσιαστικὰ παρατίθενται τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο. Ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ἀλλεπάλληλη αὐτὴ χρῆση τῶν οὐσιαστικῶν α) δίνει μεγαλύτερη ἔμφαση στὸ νόημα τῶν στίχων π.χ. στὸ (A, 63): πένθη τῆς οἰκογένειας, χωρισμοί, αἰσθήματα δικῶν μου, αἰσθήματα τῶν πεθαμένων, ἢ στὸ (A, 80): μὲ λόγια, μὲ φυσιογνωμία, καὶ μὲ τρόπους, ἢ στὸ (A, 106) χωρὶς περίσκεψιν, χωρὶς λύπην, χωρὶς αἰδῶ, ἢ στὸ (B, 12) ὅπου γιὰ νὰ δείξει ὁ ποιητὴς τὴ δύναμη τῆς Συρίας ἀραδιάζει τοὺς στρατοὺς τῆς, τοὺς στόλους τῆς, τὰ μεγάλα κάστρα, τὰ πλούτη. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ (B, 42), ὅπου γιὰ νὰ ἔχουμε ὀλοκλη-

ρωμένη εικόνα τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, μᾶς ἀπαριθμεῖ τοὺς κάμ-
πους μὲ τὸ σιτάρι, μὲ τὰ ζῶα, μὲ τὰ καρποφόρα δένδρα, καθὼς καὶ τὸ σπίτι του γε-
μάτο ροῦχα, ἐπιπλα καὶ ἀσημικό.

β) Μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου οὐσιαστικοῦ δίνει τραγικότητα στοὺς στίχους.
Εἶναι χαρακτηριστικὴ, στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη ἢ συχνὴ ἐπανάληψη στὸ ἴδιο ποίημα
ἢ καὶ στὸν ἴδιο στίχο ἀκόμη τοῦ ἴδιου οὐσιαστικοῦ. Στὰ σημεῖα αὐτά, θὰ μπορούσε
κανεὶς νὰ πεῖ, ὅτι ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται στὸ οὐσιαστικὸ ἀποκτᾶ μιὰ τραγικότητα.
Ἡ ποίησή του ἀποκτᾶ ἓνα τόνο δραματικὸ ἢ ἥρωϊκὸ ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενο
τοῦ ποιήματος: π.χ.

- 1) Ἔχουμε ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου οὐσιαστικοῦ στὸν ἴδιο στίχο.

Μῆνας περνᾷ καὶ φέρνει ἄλλον μῆνα.

(A, 22)

Ἰουδαῖοι καλοί, Ἰουδαῖοι ἀγνοί, Ἰουδαῖοι πιστοί — πρὸ πάντων.

(B, 77)

- 2) Ἔχουμε ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου οὐσιαστικοῦ σὲ δύο συνεχόμενους στίχους.

*Εἶν' ἡ προσπάθειές μας, τῶν συφοριασμένων·
εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.*

(A, 26)

*ἀκόμη δυὸ τρεῖς μῆνες νὰ περάσουν,
ἀκόμη δυὸ τρεῖς μῆνες γιὰ νὰ λιγοστέψουν ἡ δουλειές,*

(B, 47)

*ὄλ' ἡ νεότης του στὸν σαρκικὸ πόθο ἀναμένη,
εἰς ἔντασιν ὠραίαν ὄλ' ἡ ὠραία νεότης του.*

(B, 47)

- 3) Ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου οὐσιαστικοῦ μετὰ ἀπὸ παρεμβολὴ ἑνὸς ἢ περισσότερων
στίχων.

Σὲ κάμαρη ἄδεια καὶ μικρὴ, τέσσαρες τοῖχοι μόνοι,

.....

Μὲς στὴν μικρὴ τὴν κάμαρη, ποὺ λάμπει ἀναμένη

(A, 60)

Χαρὰ καὶ μύρο τῆς ζωῆς μου ἡ μνήμη τῶν ὠρῶν

.....

Χαρὰ καὶ μύρο τῆς ζωῆς μου ἐμένα, ποὺ ἀποστράφηκα

(A, 82)

Μέσα στὰ καπηλειὰ καὶ τὰ χαμαιτυπεῖα

.....

Μέσα στὰ καπηλειὰ καὶ τὰ χαμαιτυπεῖα

(B, 52)

γ) Διασαφηνίζει, ἐπεξηγεῖ, ἀναλύει τὸ νόημα τῶν στίχων. Ὁ ποιητὴς γίνεται ἐπιτακτικὸς καὶ τέλος πετυχαίνει αὐτὸ ποῦ τὸν ἐνδιαφέρει: νὰ 'ναι κοντὰ στὸ ἀντικείμενο ἢ στὸ ὑποκείμενο, κοντὰ στὴν πραγματικότητα. "Ἄς μὴν ξεχνοῦμε πὼς ὁ Καβάφης δὲν εἶναι καθόλου ρομαντικός, εἶναι περισσότερο λογικὸς καὶ δὲν θὰ 'λεγα πεζολόγος, ἀλλὰ μᾶλλον ὀρθολογιστής. "Ἐτσι στὸ ποίημα (A, 71) μὲ τὴν παράθεση οὐσιαστικῶν ἐπεξηγεῖ καὶ ἀναλύει γεγονότα καὶ καταστάσεις συγκεκριμένες: μέρες ἀπολαύσεως, θέατρα, κήπους, γυμνάσια, τῶν πόλεων τῆς Ἀχαΐας ἐσπέρες, τῶν γυμνῶν σωμάτων ἢ ἡδονή. Τὸ ἴδιο παρατηροῦμε καὶ στὸ (A, 23): στὸν πηγαιμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη, μακρὺς ὁ δρόμος, γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις. Τοὺς Λαιστρυγόνας καὶ τοὺς Κύκλωπας τὸν θυμωμένο Ποσειδῶνα μὴ φοβᾶσαι. Καὶ πιο κάτω στὸ ἴδιο ποίημα μᾶς ἐπεξηγεῖ «τὲς καλὲς πραγμάτειες»:

σεντέφια καὶ κοράλλια, κεχριμπάρια κ' ἔβενους,
καὶ ἡδονικὰ μυρωδικὰ κάθε λογῆς,

Ἐπίσης στὸ ποίημα (B, 7) ἡ χρήση ἀλλεπάλληλων οὐσιαστικῶν ἐπιβάλλει καὶ ὑποβάλλει τὸ χῶρο τοῦ ποιητῆ:

Ἄ ἡ κάμαρη αὐτῆ, τί γνώριμη ποῦ εἶναι.

Κοντὰ στὴν πόρτα ἐδῶ ἦταν ὁ καναπές,
κ' ἐμπρὸς του ἓνα τούρκικο χαλί·
σιμὰ τὸ ράφι μὲ δυὸ βάζα κίτρινα.
Δεξιά: ὄχι, ἀντικρὺ, ἓνα ντολάπι μὲ καθρέπτη.
Στὴ μέση τὸ τραπέζι ὅπου ἔγραφε·
κ' ἡ τρεῖς μεγάλες ψάθινες καρέγλες.
Πλάϊ στὸ παράθυρο ἦταν τὸ κρεββάτι
ποῦ ἀγαπηθήκαμε τόσες φορές.

(B, 7)

Πρέπει νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι ὁ ποιητὴς, ὅταν χρησιμοποιεῖ ἀλλεπάλληλα οὐσιαστικά, γιὰ νὰ προσδιορίσει ἀκριβέστερα τὴν κατάσταση ἢ τὸ γεγονός, ἀποφεύγει τὴ συχνὴ χρήση ρημάτων, ἐνῶ ἀντίθετα ἐπιτείνει πολλὰ φορές τὸν προσδιορισμὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἐπίθετο. Π.χ. στὸ (B, 38): ἄστοχα πράγματα καὶ κινδυνώδη, συχνὲς συνομιλίες τοῦ φιλοσόφου — τοῦ ἄλλωστε δεινοῦ —, στὸ (A, 19) μὲ ταραγμένο νοῦ καὶ τρομαγμένα μάτια, στὸ (A, 30) τὴν παλιά του ὁρμή, τοῦ κουρασμένου σώματός του, στὸ (B, 12) κράτος δυνατὸ, μεγάλα κάστρα, στὸ (A, 97) χουσά, ζεστὰ καὶ ζωηρὰ κεράκια, | ... κρούα κεριά, λυωμένα, καὶ κυρτά.

Β' ΡΗΜΑΤΑ

Στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Καβάφη ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ρῆμα, τὸ κέντρο βάρους μεταφέρεται ἀπὸ τὸ γεγονός, τὸ πρόσωπο, τὸ ἀντικείμενο ἢ τὸ ὑποκείμενο στὴν ἐνέργεια καὶ στὴ δράση ποῦ τὸν ἐνδιαφέρει ἄμεσα.

Ἄλλὰ τὸν διακόπτει ὁ ὑπὲρ τῆς του ποῦ μπαίνει
τρέχοντας, καὶ τὴν βαρυσήμαντην εἶδησι ἀγγέλλει.

Ἄρχισε ὁ πόλεμος μὲ τοὺς Ῥωμαίους.

Τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ μας πέρασε τὰ σύνορα.

(B, 18)

Τὸ πλῆθος τὸν σκουντᾶ, τὸν σέρνει, τὸν βροντᾶ.

(B, 11)

Τὰ ἔμορφα τους πρόσωπα, τὰ ἐξαισιά τους νειάτα,

ἢ αἰσθητικὴ ἀγάπη ποῦ εἶχαν μεταξύ τους,

δροσίσθηκαν, ζωντάνεψαν, τονώθηκαν...

(B, 58-59)

Μὲ τὴ συχνὴ χρῆση τοῦ ρήματος κατορθώνει ὁ ποιητὴς α) νὰ ἀποδίδει τὴ μία μετὰ τὴν ἄλλη ὀλοκληρωμένες πράξεις ἢ ψυχικὲς διεργασίες ποῦ ἐπεξηγοῦνται, ἀναλύονται καὶ συμπληρώνονται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Τοῦτο τὸ βλέπουμε στὰ παρακάτω παραδείγματα:

Ὅπου τὸ μάτι μου γυρίσω, ὅπου κι ἂν δῶ
ἐρείπια μαῦρα τῆς ζωῆς μου βλέπω ἐδῶ,
ποῦ τόσα χρόνια πέρασα καὶ ρήμαξα καὶ χάλασα·

(A, 15)

... μὴ λείψεις τοὺς διαφόρους
ποῦ χαιρετοῦν καὶ προσκυνοῦν νὰ τοὺς παραμερίσεις
(τοὺς βλέπεις πιὸ ἀργά)·

(A, 18)

καὶ σέρνεται στὰ καφενεῖα ὀλημερίς,
σέρνει μὲ ἀνία τῆς ἔμορφιάς του τὸ μαράζι.

(B, 63)

Κι ὅλο ἤρχονταν γιὰ νὰ μιλήσει· κι ὅλο δίσταζε.

κι ὅλο ἄρχιζε νὰ λέγει· κι ὅλο σταματοῦσε·

(B, 64)

β) κλιμακώνει καὶ ἐντείνει τὴν πράξη, ὅποτε ὁ στίχος ἢ ἡ στροφή ἀποκτᾶ περισσότερο νευρικότητα καὶ ζωηρότητα.

Τραβιούνταν μόνος του, κι ἀγανακτοῦσε, κι ὄμνε

ποῦ ὅπως τὰ θαρροῦν διόλου δὲν θᾶναι·

ἰδοῦ ποῦ ἔχει θέλησιν αὐτός·

θ' ἀγωνισθεῖ, θὰ κάμει, θ' ἀνυψώσει.

(B, 12)

Ἡ πόλις θὰ σὲ ἀκολουθεῖ. Στους δρόμους θὰ γυρνᾷς

τοὺς ἴδιους. Καὶ στὲς γειτονιὲς τὲς ἴδιες θὰ γερνᾷς·

καὶ μὲς στὰ ἴδια σπίτια αὐτὰ θ' ἀσπρίζεις.
 Πάντα στὴν πόλι αὐτὴ θὰ φθάνεις. Γιὰ τὰ ἄλλοῦ — μὴ ἐλπίζεις —
 δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ, δὲν ἔχει ὁδὸ.
 Ἔτσι πού τῆ ζωὴ σου ρήμαξες ἐδῶ
 στὴν κώχη τούτη τὴν μικρὴ, σ' ὅλην τὴν γῆ τὴν χάλασες.
 (A, 15)

Ἄνασκουμπόθηκεν ὁ ἀνόσιος Ἰουλιανός,
 νεύριασε καὶ ξεφώνιζε: Σηκῶστε, μεταφέρετε τον,
 βγάλτε τον τοῦτον τὸν Βαβύλα ἀμέσως.
 Ἀκοῦς ἐκεῖ; Ὁ Ἀπόλλων ἐνοχλεῖται.
 Σηκῶστε τον, ἀρπάξτε τον εὐθύς.
 Ξεθάψτε τον, πάρτε τον ὅπου θέτε.
 Βγάλτε τον, διῶξτε τον. Παίζουμε τώρα;
 Ὁ Ἀπόλλων εἶπε νὰ καθαρισθεῖ τὸ τέμενος.
 (B, 93-94)

γ) Θὰ θέλαμε ἐπίσης νὰ τονίσουμε ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ὁ ποιητὴς ἐπαναλαμβάνει τὰ ἴδια ρήματα στὴν ἴδια στροφή καὶ πολλές φορές καὶ στὸν ἴδιο στίχο. Μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου ρήματος γίνεται πιὸ ζωντανὴ ἢ ἔννοια τῆς δράσης καὶ τῆς ἐνέργειας καὶ πιὸ ἀνάγλυφη ἢ κατάσταση ἢ οἱ ἐπιθυμίες τοῦ ὑποκειμένου:

μὴ λείψεις νὰ σταθεῖς· μὴ λείψεις ν' ἀναβάλλεις
 κάθε ὀμιλίαν ἢ δουλειά· μὴ λείψεις τοὺς διαφόρους
 πού χαιρετοῦν καὶ προσκυνοῦν νὰ τοὺς παραμερίσεις
 (A, 18)

Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ παῖρνε με,
 ἀγαπημένη αἴσθησις ἐπέστρεφε καὶ παῖρνε με —

 Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ παῖρνε με τὴν νύχτα,
 (A, 56)

Καὶ καθὼς στέκομουν, κ' ἐκύτταζα τὴν πόρτα,
 καὶ στέκομουν, κ' ἐβράδυνα κάτω ἀπ' τὸ σπίτι,
 (A, 89)

γιὰ ν' ἄρθουν τῆς Ἀγάπης, γιὰ ν' ἄρθουν ἢ Σκιές.
 (B, 17)

Κ' ἔπειτα πίνει καὶ καπνίζει· πίνει καὶ καπνίζει
 (B, 63)

Τὸ πήραμε, τὸ πήγαμε τὸ ἅγιο λείψανον ἄλλοῦ.
 Τὸ πήραμε, τὸ πήγαμε ἐν ἀγάπῃ κ' ἐν τιμῇ.
 (B, 94)

Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος¹ παρατηρώντας τὴ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὸν Καβάφη τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα μᾶς λέγει: «Ποιητῆς τῆς ἀφῆς, γιὰτὶ αὐτὸ εἶναι, ἀν ἐξεταστικότερα κι ὀλότελα ἀπροκάλυπτα τὸν κοιτάξουμε, ἀρπάζεται ἀπελπισμένα ἀπὸ τὴν ὁμορφιά, ποὺ εἶναι στὴν περίπτωση τούτη ἡ ἐνέργεια τῆς ζωῆς, ἀρπάζεται ἀπὸ τὸ κορμί του κι ἀπὸ τὸ ξένο κορμί, αἰχμαλωτίζεται ἀπὸ τὴ φοβερὴ σαγήνη τῆς ἐπαφῆς καὶ τὴν ἐπαφή τούτη καὶ ζεῖ καὶ ξαναζεῖ καὶ πικρὰ νοσταλγεῖ κι ἀπελπισμένα ἀνακαλεῖ στὸ στίχο του. Ἔτσι, τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα πλαταίνουν τὰ γραμματικὰ τους περιγράμματα μέσα στὰ χέρια του καὶ γίνονται ψυχικὰ γεγονότα καὶ γίνονται μέσα θετικὰ καὶ γίνονται ὄπλα γιὰ μιὰ κατάχτηση ποὺ τοῦ εἶναι πολύτιμη καὶ ἀναπόδραστη».

Πράγματι ὁ Καβάφης πλάτυνε τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα, ὅπως λέγει ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Θὰ λέγαμε μάλιστα ὅτι τὰ πλάτυνε ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅσο μᾶς ἀναλύει ὁ κριτικὸς μας. Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ συχνὴ χρῆση τῶν οὐσιαστικῶν καὶ τῶν ρημάτων, καθὼς καὶ ἡ ἰδιαίτερη θέση ποὺ παίρνουν μέσα στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, εἶναι στοιχεῖα ποὺ τὰ συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλα ποιήματα ἢ στροφές ποιημάτων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «ἡδονικά», νομίζουμε ὅτι ὁ ποιητῆς φαίνεται νὰ ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία στὰ δύο αὐτὰ μέρη τοῦ λόγου σὰν ἐκφραστικὰ στοιχεῖα, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται πάντα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ποιημάτων του. Δηλαδή, κάνει ὁ ποιητῆς μιὰν ἐπέκταση στὴ χρῆση τῶν οὐσιαστικῶν καὶ τῶν ρημάτων, πέρα ἀπὸ τὰ ποιήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὁμορφιά καὶ στὴ χαρὰ τῆς ἐπαφῆς, ποὺ, ὅπως λέγει ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, τὸν ὀδηγοῦν ὥστε τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου νὰ γίνονται «ψυχικὰ γεγονότα» καὶ «μέσα θετικὰ» καὶ «ὄπλα γιὰ μιὰ κατάχτηση ποὺ τοῦ εἶναι πολύτιμη».

Μελετώντας τώρα τὰ οὐσιαστικὰ καὶ τὰ ρήματα ὡς πρὸς τὴν προέλευσή τους παρατηροῦμε, ὅτι χρησιμοποιοῖ ὁ ποιητῆς τόσο λέξεις τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς «καθομιλουμένης» χωρὶς νὰ λείπουν καὶ ὀρισμένοι ἰδιωματισμοί, κυρίως πολιτικοί, ὅπως: *ντολάπι, τέλεπαν, μερτικό, ντύλιξε, κορόνει, νὰ διῶ, κώχη, πρωϊά, καρέγλες, ἀπόφι*. Ἐπίσης χρησιμοποιοῖ συχνὰ τὴν αἰτιατικὴ ἐνικὴ στὴ θέση τῆς γενικῆς. Τοῦτο συνηθίζεται στὴν Πόλη καὶ γενικῶς στὰ βόρεια ἰδιώματα. Γράφει, δηλαδή, *σὲ ζητοῦν, ἀντὶ σοῦ ζητοῦν, ὁ Θεὸς τὸν δίδει, ἀντὶ τοῦ δίδει*.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἰδιωματισμούς, ποὺ δὲν εἶναι πολλοί, ἔχουμε πληθώρα λέξεων ποὺ μορφολογικὰ καὶ ἐννοιολογικὰ συμπίπτουν μὲ τὶς ἀρχαῖες.

Στὰ παρακάτω κεφάλαια θὰ περιοριστοῦμε στὴ μελέτη τῶν ρημάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τῶν ρημάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἰδιώματα.

1. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τὰ Πρόσωπα καὶ τὰ Κείμενα Δ' Κ. Π. Καβάφης*, Ἀθήνα 1946, σ. 187, ἐκδ. Ἄετός.

Γ' ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΡΗΜΑΤΑ

Είναι πολύ γνωστό ότι η γλώσσα μας έχει μιὰ συνέχεια ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα καὶ ὅτι στὴν καθημερινή μας ὁμιλία μεταχειριζόμαστε λέξεις ἤδη ὁμηρικές, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὸ σημερινὸ λεξιλόγιο τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς. Ὅταν ὅμως μιλοῦμε γιὰ ἀρχαῖα ρήματα στὸν Καβάφη, δὲν ἐννοοῦμε μονάχα αὐτὰ ποὺ ἔχουν γίνει πιά κοινά, ἀλλὰ ρήματα ποὺ, εἴτε δὲν τὰ πολυχρησιμοποιοῦμε, ὡς πολὺ λόγια, ἢ τὰ χρησιμοποιοῦμε μὲ διαφορετικὴ σημασία ἀπὸ αὐτὴν ποὺ εἶχαν στὴν ἀρχαία γλώσσα. Στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη ἔχουμε χρῆση ρημάτων ἀρχαίων καὶ μὲ τὴν ἀρχαία σημασία.

Ἡ ἐξοικείωση καθὼς καὶ ἡ ἐνασχόλησή του, μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἦταν ἀρκετὰ μεγάλη. Ὁ Καβάφης σὲ μερικὰ ποιήματά του παρενέβαλλε φράσεις ἀρχαῖες καὶ ἀρχαῖα ἢ βυζαντινὰ κείμενα μικρά. Ἔτσι ἔχουμε στὸ ποίημα «Ἀπολείπειν ὁ Θεὸς Ἄντωνιον» (Α, 20) φράση ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (Βίος Ἄντωνίου, 75) ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος. Στὸ ποίημα «Οὗτος Ἐκεῖνος» (Α, 45) πάλιν ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος ποὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ μέσα στὸ ποίημα εἶναι φράση ἀπὸ τὸν Λουκιανὸ (Ἐνύπνιον II). Στὸ ποίημα «Εἶγε ἐτελεύτα» (Β, 14) ὁ τίτλος εἶναι παρμένος ἀπὸ τὸν Φιλόστρατο (Βίος Ἀπολλωνίου VIII 29) καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος ἀναφέρει ὁ ποιητὴς τὸν τίτλο τοῦ ὀκτάτομου βιβλίου τοῦ Φιλόστρατου: «Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον». Στὸ ποίημα «Νέοι τῆς Σιδῶνος» (Β, 16) ἔχουμε φράσεις ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα ποὺ ἦταν χαραγμένο στὸν τάφο τοῦ Αἰσχύλου καὶ ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἴδιο τὸν Αἰσχύλο (Βίος Αἰσχύλου, II). «Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει — » | (τονίζοντας ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον | τὸ «ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον», τὸ «Μαραθῶνιον ἄλσος»),... Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Αἰσχύλου ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει
μνήμα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας·
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος.*

Στὸ ποίημα «Ἄννα Κομνηνὴ» (Β, 20) ἔχουμε φράσεις παρμένες ἀπὸ τὴν Ἄννα Κομνηνὴ (Ἀλεξιάς, Προλεγόμενα, 4): «Καὶ ρεῖθροις δακρύων»... «περιτέγγω τοὺς ὀφθαλμούς»... «Φεῦ τῶν κυμάτων»... «φεῦ τῶν ἐπαναστάσεων»... «μέχρις ὀστέων καὶ μυελῶν καὶ μερισμοῦ ψυχῆς». Ἐπίσης στὸ ποίημα «Ἄννα Δαλασσηνὴ» (Β, 56) ἔχουμε τὴ φράση «Οὐ τὸ ἐμὸν ἢ τὸ σόν, τὸ ψυχρὸν τοῦτο ρῆμα, ἐρρήθη» ποὺ εἶναι παρμένη πάλιν ἀπὸ τὴν Ἀλεξιάδα (III, 6). Στὸ ποίημα «Ὁ Ἰουλιανός, ὁρῶν ὀλιγωρίαν» (Β, 35) ὁ ποιητὴς παραθέτει φράση ἀπὸ τὸν Ἰουλιανὸ (Ἐπιστολαί, 63 Hertl): «Ὅρῶν οὖν πολλὴν μὲν ὀλιγωρίαν οὖσαν | ἡμῖν πρὸς τοὺς θεούς». Στὸ ποίημα «Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς ἐν Ρόδῳ» (Β, 48) ἔχουμε πάλιν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Φιλόστρατο (Βίος Ἀπολλωνίου, V 22): «Ἐγὼ δὲ ἐς ἱερόν»... «παρελθὼν | πολλῶ ἂν ἡδῖον ἐν αὐτῷ μικρῷ | ὄντι ἄγαλμα ἐλέφαντός τε καὶ χρυσοῦ | ἴδοιμι ἢ ἐν

μεγάλῳ κεραμεούν τε καὶ φαῦλον». Στὸ ποίημα «Οὐκ Ἔγνωσ» (B, 62) ἀναφέρονται φράσεις ἀπὸ τὸν Σωζόμενο (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία V, 18): «Ἀνέγνων, ἔγνων, | κατέγνων». . . «Ἀνέγνωσ, ἀλλ' οὐκ ἔγνωσ· εἰ γὰρ ἔγνωσ, οὐκ ἂν κατέγνωσ». . . Στὸ ποίημα «Ἄγε ὦ Βασιλεῦ Λακεδαιμονίων» (B, 80) ὁ ποιητὴς παραθέτει ἀποσπασμα ἀπὸ τὸν «Βίον τοῦ Κλεομένου» τοῦ Πλούταρχου: «Ἄγε, ὦ βασιλεῦ | Λακεδαιμονίων, ὅπως, ἐπὶ ἔξω | γενώμεθα, μηδεὶς ἴδη δακρύνοντας | ἡμᾶς μηδὲ ἀνάξιόν τι τῆς Σπάρτης | ποιούντας. Τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῖν μόνον· | αἰ τύχαι δέ, ὅπως ἂν ὁ δαίμων διδῶ, πάρεισι». Τέλος στὸ ποίημα «Στὰ 200 π.Χ.» (B, 88) ἀρχίζει μὲ τὴ φράση: «Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων—». Καὶ αὐτὴ ἢ φράση εἶναι ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (Βίος Ἀλέξανδρου 16, 8). Στὸ ποίημα «Σοφοὶ δὲ προσιόντων» (A, 17) ἔχει ὁ ποιητὴς ὡς ὑπότιτλο φράση ἀπὸ τὸ Φιλόστρατο (Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον, VIII, 7) «Θεοὶ μὲν γὰρ μελλόντων, ἄνθρωποι δὲ γιγνομένων, σοφοὶ δὲ προσιόντων αἰσθάνονται». Στὴν πρώτη δὲ στροφή τοῦ ποιήματος ἀναλύεται τὸ ἴδιο νόημα:

*Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν τὰ γινόμενα.
Τὰ μέλλοντα γνωρίζουν οἱ θεοί,
πλήρεις καὶ μόνοι κάτοχοι πάντων τῶν φώτων.
Ἐκ τῶν μελλόντων οἱ σοφοὶ τὰ προσερχόμενα
ἀντιλαμβάνονται. . .*

(A, 17)

Ἡ παρεμβολὴ ἀρχαίων φράσεων ἢ λέξεων στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη μᾶς δείχνει μὲ πόση εὐκολία ὁ ποιητὴς χρησιμοποιοῦσε ὅλο τὸ λεξιλόγιο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας χωρὶς ἐνδοιασμοὺς γιὰ τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα τῶν στίχων του. Ἡ παρεμβολή, βεβαίως, κλασικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀποσπασμάτων ἔχουν μιὰ θέση ἀναντικατάστατη στὴν ποιητικὴ του γλώσσα καὶ δίνουν στὸ ὅλο του ὕφος ἓνα ἰδιαίτερο τόνο.

Στὸν κατάλογο τῶν ρημάτων ποὺ θὰ παραθέσουμε δὲν θὰ καταχωρήσουμε ρήματα ποὺ συναντοῦμε στὰ ἀρχαῖα ἀποσπάσματα, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀρχαῖα ἢ βυζαντινὰ καὶ ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς μέσα στὴ δική του δομὴ τῆς ποιητικῆς φράσης.

ἀγγέλλω¹ (B, 18) «καὶ τὴν βαρυσήμαντην εἶδησι ἀγγέλλει» = ἀναγγέλλω. Ἡ δὲ στὴν Ἰλιάδα K 448 ἔχουμε τὴ φράση «ἐσθλά περ ἀγγείλας» καὶ P 701 τὴ φράση «Ἀχιλῆϊ κακὸν ἔπος ἀγγελέοντα» μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀναγγέλλω. Ἡ σημασία αὐτὴ τοῦ ρήματος ἀγγέλλω βρίσκεται καὶ σὲ ἄλλους ἀρχαίους κλασικοὺς συγγραφεῖς.

1. Μετὰ τὸ ρῆμα καὶ τὴν παραπομπὴ στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, ἀναγράφεται ὁ στίχος μέσα στὸν ὁποῖο βρίσκεται τὸ ρῆμα καὶ ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ ρήματος. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται ἡ ἀρχαία σημασία καὶ ἓνα-δύο παραδείγματα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κείμενα στὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἴδια σημασία. Ὁ κατάλογος τῶν ρημάτων εἶναι ἀλφαβητικὸς· ὁ παθητικὸς τύπος ἀκολουθεῖ τὸν ἐνεργητικόν.

αἰνίττομαι (B, 93) «Αὐτὸν αἰνίττονταν, αὐτὸν φοβοῦνταν ὁ ψευτοθεὸς» = ὑπαινίσσομαι κάτι, ὑπονοῶ. Στὴν ἀρχαία γλῶσσα συναντοῦμε τὸ αἰνίττομαι καὶ μὲ τὴ σημασία τοῦ ὑπονοῶ καὶ μάλιστα στὸν Πλάτωνα, στὴν Ἀπολογία 21b: «τί ποτε λέγει ὁ Θεὸς καὶ τί ποτε αἰνίττεται», καὶ στὸν Θεαίτητο 152c «. . . καὶ τοῦτο ἡμῖν μὲν ἠνίξατο τῷ πολλῷ συρφετῷ, τοῖς δὲ μαθηταῖς ἐν ἀπορρήτῳ τὴν ἀλήθειαν ἔλεγεν;»

ἀνιῶ (B, 21) «Ἄλλὰ ἐξόριστος ἐδῶ (νὰ ὄψεται ἡ κακεντρεχῆς Εἰρήνη Δούκαινα), καὶ δεινῶς ἀνιῶν» = πλήττω, στεναχωριέμαι. Στὸν Καβάφη, καθὼς καὶ στὴ νεώτερη γλῶσσα μας, τὸ ἀμετάβατο ἀνιῶ ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ παθητικοῦ ἀνιῶμαι τῆς ἀρχαίας. Ἔτσι στὴν Ὀδύσεια γ 117 ἔχουμε τὴ φράση: «πρὶν κεν ἀνιηθεῖς σὴν πατρίδα γαῖαν ἴκοιο». Τὸ ἀρχαῖο ἐνεργητικὸ ἀνιῶ εἶναι μεταβατικὸ καὶ ἔχει τὴ σημασία τοῦ προξενῶ σὲ κάποιον ἀνία.

ἀπάγω (A, 77) «Ἄπαγε· ἐδῶ δὲν εἶμαι ὁ Κλέων ἐκεῖνος». Καὶ στὸν Καβάφη, ὅπως καὶ στὰ ἀρχαῖα κείμενα ἢ προστακτικὴ ἄπαγε ἔχει ἐπιρρηματικὸ χαρακτήρα καὶ σημαίνει: μακριὰ ἀπὸ ἐδῶ, χάσου. Στὸν Ἀριστοφάνη, Βάτραχοι 853 ἔχουμε τὸν ἴδιο τύπο μὲ τὴν ἴδια σημασία, μόνο πού ἐδῶ ἔχουμε καὶ τὸ σεαυτόν, πού συνήθως ὑπονοεῖται: «ἄπαγε σεαυτόν ἐκποδῶν» = ξεκουμπίσου ἀπ' ἐδῶ. Καὶ κατὰ τὸν Ἡσύχιο ἄπαγε = παῦσαι, ἀναχώρει.

ἀπέρχομαι (A, 27, B, 54, 67) «ἀλλάζει φορεσιὰ κι ἀπέρχεται». «Δόκιμε σοφιστὴ πού ἀπέρχεσαι ἐκ Συρίας». «Κι ὅταν, μὲ τὸ καλό, τελειώσουνε τὴν ἐργασία, | κι ὀρίσαντες καὶ περικόψαντες τὸ πᾶν λεπτομερῶς, | ἀπέλθουν, παίρνοντας καὶ τὴν δίκαια μισθοδοσία, | νὰ δοῦμε τί ἀπομένει πιά.» = ἀναχωρῶ. Τὸ ρῆμα εἶναι ἀρχαῖο καὶ τὸ βρίσκουμε στὸν Ὅμηρο, Ἰλιάδα Ω766 «ἐξ οὗ κεῖθεν ἔβην κα εὐμῆς ἀπελήλυθα πάτρης», στὸ Θουκυδίδη I, 89, 3 «οἱ βάρβαροι ἐκ τῆς χώρας ἀπῆλθον».

ἀποβαίνω (B, 30) «Μεγάλη ἢ δυσκολία ἀπέβη» = γίνομαι, ἀποδεικνύομαι. Ἡ λέξη καὶ ἡ σημασία ἀρχαία. Στὸν Πλάτωνα, Φίληβος 39A ἔχουμε τὴ φράση «τᾶναντία ἀπέβη».

ἀποθνήσκω (B 29, 69) «Κι ἂν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθνησκεν ὁ γέρος, | πῆγαινε σ' ἄλλου φιλοσόφου ἢ σοφιστοῦ». «Τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο Μαρύλου Ἀριστοδήμου | ἀποθανόντος πρὸ μηνὸς στὴν Ἀλεξάνδρεια, | ἔλαβα ἐγὼ πενθῶν.» = πεθαίνω. Ὁ τύπος ἀποθνήσκω δὲν εἶναι καθόλου σὲ χρῆση σήμερα. Μόνον ὁ ἀόριστος χρησιμοποιοεῖται ἀλλὰ ὄχι ἢ μετοχή, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ ἀγγελτήριο κηδείας ὅπου ὡς μιὰ τυπικὴ ἔκφραση παραμένει. Στὴν ἀρχαία γλῶσσα τὸ ἀποθνήσκω εἶναι σὲ χρῆση παράλληλα μὲ τὸ θνήσκω μὲ ἐπίταση τῆς ἴδιας ἔννοιας. Τὸ συναντοῦμε ἤδη στὸν Ὅμηρο, Ἰλιάδα X432 «τί νὺ βείομαι. . . σεῦ ἀποτεθνηῶτος;», στὸν Ἡρόδοτο 2, 63 «πολλοὶ καὶ ἀποθνήσκουσι ἐκ τῶν τρωμάτων», στὸν Θουκυδίδη 8, 84 «νόσω ἀποθανόντα» καὶ ἄλλοῦ.

ἀπορῶ (A, 66) «ἀλλ' εἶναι καὶ στὸ ἔπακρον ἀπορημένοι» = βρίσκομαι σὲ ἀμηχανία.

Καὶ στὴν ἀρχαία γλῶσσα ἔχουμε τὸν μέσο τύπο ἀντὶ γιὰ τὸν ἐνεργητικὸ καὶ μὲ σημασία ἐνεργητικοῦ. Ἡρόδοτος 2, 121, 3, τὸ συναντοῦμε συχνὰ στὸν Πλάτωνα, στὸν Ξενοφῶντα καὶ στὸν Εὐριπίδη, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι 537 «ὡς ἠπόρημαι τάδε».

ἀσπάζομαι (B, 80) «Καὶ τὸν ἀσπάζονταν, «διαλγοῦντα» λέγει | ὁ Πλούταρχος» καὶ συντεταραγμένον» = φιλῶ. Τὸ ρῆμα ἀσπάζομαι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ φιλῶ τὸ συναντοῦμε στὰ ἀρχαία κείμενα ὅπως στὸν Ἀριστοφάνη, Σφήκες 607 «. . . κἄπειθ' ἤκοντά με πάντες | ἀσπάζονται διὰ τὰργύριον, . . .».

ἀτενίζω (A, 83) «Τὴν ἐμορφιά ἔτσι πολὺ ἀτένισα» = βλέπω μὲ προσοχή, παρατηρῶ.

Τὸ ρῆμα μὲ αὐτὴ τὴ σημασία βρίσκεται ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη, Μετεωρολ. 1, 6 343 «ἀτενίζουσι μὲν γὰρ εἰς αὐτὸν ἀμυδρὸν ἐγένετο τὸ φέγγος, παραβλέπουσι δ' ἡρέμα τὴν ὄψιν πλεῖον».

βαίνω (B, 66) «Ὅτι τὰ πράγματα δὲν βαίνουν κατ' εὐχὴν στὴν Ἀποικία | δὲν μὲν ἢ ἐλάχιστη ἀμφιβολία» = πάω καλά, ἔχω καλὴ ἐκβαση. Ἀντίστοιχη ἔκφραση στὰ ἀρχαία εἶναι τὸ εὖ βεβηκῶς = εὐτυχῆς π.χ. στὸν Ἀρχίλοχο 51, «(θεοὶ) εὖ βεβηκότας ὑπτίους κλίνουσι».

γεραίρω (B, 50) «στὸν κραταῖο προστάτη τῶν Ἑλλήνων, | τὸν ἔθῃ ἐλληνικὰ εὐμενῶς γεραίροντα» = τιμῶ, δοξάζω. Τὸ ρῆμα μὲ αὐτὴ τὴ σημασία βρίσκεται ἤδη στὸν Ὅμηρο, Ἰλιάδα Η 321 «νώτοισιν δ' Αἴαντα διηνεκέσσι γέραιρεν».

δέομαι (A, 99, B, 76) «Ἀλλὰ ἐνῶ προσεύχεται καὶ δέεται αὐτῇ, | ἢ εἰκὼν ἀκούει, σοβαρὴ καὶ λυπημένη». «Οἱ Χριστιανοὶ ἱερεῖς μεγαλοφῶνως | γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ νέου δέονταν» = παρακαλῶ. Ὑπάρχει τὸ ρῆμα μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ στοὺς ἀρχαίους καὶ συντάσσεται συνήθως μὲ γενικὴ προσώπου καὶ αἰτιατικὴ πρᾶγματος ἢ καὶ μὲ ἀπαρέμφατο. Ἔτσι ἔχουμε στὸν Πλάτωνα, Ἀπολογία 17C «τοῦτο ὑμῶν δέομαι καὶ παρίεμαι», στὸ Θουκυδίδη 5, 36 «ἐδέοντο Βοιωτοὺς ὅπως παραδώσουσι Λακεδαιμονίους». Φυσικὰ τὸ δέομαι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ παρακαλῶ καὶ τοῦ προσεύχομαι ὑπάρχει καὶ στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη: «καὶ πρὸς τὸν Θεὸν μου δεηθήσομαι» Ψαλμοὶ 29, 9 «δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως. . .» Πράξεις 8, 24.

δηλῶ (A, 79, B, 93) «Ραφαήλ, οἱ στίχοι σου ἔτσι νὰ γραφοῦν. . . | ποὺ κι ὁ ρυθμὸς κ' ἢ κάθε φράσις νὰ δηλοῦν | ποὺ γι' Ἀλεξανδρινὸ γράφει Ἀλεξανδρινός». «Τὸν ἐνοχλοῦσαν, δήλωσεν, οἱ γειτονεύοντες νεκροί». = 1) φανερώνω, κάνω φανερό 2) κάνω γνωστό, ἀποκαλύπτω. Καὶ οἱ δύο ἔννοιες τοῦ ρήματος βρίσκονται καὶ στοὺς ἀρχαίους. 1) Στὸ Σοφοκλῆ, Αἴας 616 «ποῖον ὄμμα δηλώσω πατρί;» καὶ στὸν Οἰδίποδα Τύραννο 792 ἔχουμε τὴ φράση «ὡς γένος ἄτλητον δηλώσοιμ' ἰδρᾶν». 2) καὶ μὲ τὴ δεύτερη σημασία ἔχουμε παραδείγματα πάλι στὸν Οἰδίποδα Τύραννο 77 καὶ στοὺς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου 519 καὶ ἄλλοῦ.

διάγω (B, 52) «...Μές σ' εὐτελῆ κραιπάλη | διάγω ποταπῶς» = ζῶ. Τὸ ἀρχαῖο διάγω ὡς ἀμετάβατο ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ζῶ: στὸν Ἡρόδοτο, 19 «καὶ τοὺς Λυδοὺς τέως μὲν διάγειν λιπαρέοντας...» στὸ Δημοσθένη 311, «ἐν εὐδαιμονίᾳ διάξειν» καὶ στὸν Πλάτωνα, Θεαίτητος 174 B «ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι».

διέρχομαι (A, 30, B, 53) «...Κι ὁ ἐπίλοιπος | βίος του θὰ διέλθει ἀμέριμνος...». «Ἐξ ἱερέων καὶ λαϊκῶν μιὰ συνοδεία,... | διέρχεται ὁδοὺς, πλατέες, καὶ πύλες» = 1) παρέρχομαι, λέγεται γιὰ τὸ χρόνο, 2) περνῶ διὰ μέσου, διαβαίνω. Καὶ οἱ δύο σημασίες ἀρχαῖες. 1) «χρόνου οὐ πολλοῦ διελθόντος» Ἡροδ. 1, 8 2) «ἀντικρὺς δὲ διήλθεν βέλος» Ἰλιάδ. Ψ876.

εἰκάζω (A, 22) «Αὐτὰ ποὺ ἔρχονται κανεῖς εὐκόλα τὰ εἰκάζει» = συμπεραίνω. Τὸ ρῆμα μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ στὰ ἀρχαῖα. Συχνὸ στὴ φράση «ὡς εἰκάσαι» Ἡρόδ. 9, 34.

καταλαμβάνω (A, 73, B, 58) «...Ἄλλὰ μερικοί, | ποὺ μὲ περισσοτέρα προσοχὴ παρατηροῦσαν, | ἐκαταλάμβαναν καὶ παραμέριζαν». «...ἄρχισαν | νὰ τὸν καταλαμβάνουν σκέψεις ὀχληρές» = 1) ἐννοῶ, καταλαβαίνω 2) κυριεύω. Τὸ ρῆμα καταλαμβάνω ἀπαντᾷ καὶ μὲ τίς δύο αὐτὲς σημασίες ἤδη στὴν ἀρχαία γλῶσσα. Ἐτσι στὸν Πλάτωνα, Φαῖδρος 250D ἔχουμε τὴ φράση «κατειλήφμεν αὐτὸ διὰ τῆς ἐναργεστάτης αἰσθήσεως τῶν ἡμετέρων» ὅπου τὸ κατειλήφμεν ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἔχουμε ἐννοήσει. Μὲ τὴ σημασία τοῦ κυριεύω τὸ καταλαμβάνω βρίσκεται ἤδη στὸν Ὅμηρο, Ἰλιάδα E83 «τὸν δὲ κατ' ὅσσε ἔλλαβε... θάνατος».

κενῶ (A, 65) «Ἰάσμων κάνιστρα κενοῦν οἱ δοῦλοι μου...» = ἀδειάζω. Τὸ ρῆμα ἀπαντᾷ στὸν Αἰσχύλο, Ἰκέτιδες 660 «ἀνδρῶν τήνδε πόλιν κενῶσαι». Σήμερα δὲν εἶναι τόσο εὐχρηστο στὴν κοινὴ γλῶσσα, ὅσο σὲ μερικὰ ἰδιώματα ὅπου ἔχουμε τὴ φράση π.χ. «κένωσε τὸ φαῖ».

λανθάνω (A, 19) «Κι ὅμως λανθάνουμε, δὲν εἶν' αὐτὸς στὸν δρόμο» = σφάλω, κάνω λάθος. Ὁ γραμματικὸς τύπος τοῦ ρήματος εἶναι ἀρχαῖος, ἡ σημασία ὅμως νεώτερη.

ὀμνύω (A, 58, B, 12) «Ὀμνύει κάθε τόσο ν' ἀρχίσει πιὸ καλὴ ζωὴ». «Τραβιούνταν μόνος του, κι ἀγανακτοῦσε, κι ὀμνυε | ποὺ ὅπως τὸ θαρροῦν διόλου δὲν θᾶναι». = ὀρκίζομαι. Ὁ τύπος ὀμνύω γνωστότατος ἀπὸ ὅλα τὰ ἀρχαῖα κείμενα ὡς παράλληλος τύπος τοῦ ὀμνυμι.

πάλλω (B, 32) «Μές τὴν καρδιά μου πάλλει μιὰ προσφιλῆς ἐλπίς» = κτυπῶ, ἀναπηδῶ. Στὴν ἀρχαία γλῶσσα συναντοῦμε μὲ τὴν ἴδια σημασία, τὸν παθητικὸ τύπο, ποὺ ἀναφέρεται στὴν καρδιά. Στὸν Αἰσχύλο, Χοηφόροι 410 «πέπαλταί μοι φίλον κέαρ» καὶ στὴν Ἰλιάδα X452 «ἐν δ' ἐμοὶ αὐτῇ στήθεσι πάλλεται ἦτορ».

Ἄλλὰ καὶ ὡς ἀμετάβατο ὅπως καὶ στὰ νέα ἑλληνικά ἔχει τὴν ἴδια σημασία: πηδῶ, τινάσσομαι. Στὸ Σοφοκλῆ, Οἰδίπους Τύραννος 153 «φρένα δείματι πάλλων».

πλάσσω / ττω (A, 41, 54, 69) «...Μελετῶ | κυρίως γιὰ τ' ἀλογά του, πῶς νὰ πλάσσω αὐτά». «Κ' εἶδα τ' ὠραῖο σῶμα ποὺ ἔμοιαζε | σὰν ἀπ' τὴν ἄκρα πείρα του νὰ τῶκαμεν ὁ Ἔρως— | πλάττοντας τὰ συμμερικά του μέλη μὲ χαρά· | ὑψώνοντας γλυπτὸ τὸ ἀνάστημα· | πλάττοντας μὲ συγκίνησι τὸ πρόσωπο». «κ' ἔτσι πιὸ ἐλεύθερα σ' ἔπλασα μὲς στὸν νοῦ μου. | Σ' ἔπλασα ὠραῖο κ' αἰσθηματικό» = πλάθω, λαξεύω 2) φαντάζομαι, δημιουργῶ. Καὶ στὴν ἀρχαία γλώσσα ἔχουμε καὶ τὶς δύο ἔννοιες. 1) γιὰ τὸν καλλιτέχνη ποὺ ἐπεξεργάζεται μαλακὲς καὶ εὐπλαστες ὕλες ὅπως πηλὸ καὶ κερί: «Τὴν ὑδρίαν πλάσαι» στὸν Ἀριστοφάνη, Σφήκες 926 ἢ στὸν Τίμαιο τοῦ Πλάτωνος 42D «σώματα πλάσαι θνητά». 2) σχηματίζω ἔννοια γιὰ κάτι. Στὸν Πλάτωνα, Φαῖδρος 246C π.χ. ἔχουμε τὸ ἐξῆς παράδειγμα: «πλάττομεν οὔτε ἰδόντες οὔτε... νοήσαντες ἀθάνατόν τι ζῶον».

ποιῶ (B, 21) «οὐδόλως ἄτοπον εἶναι νὰ διασκεδάζω | ἐξάστιχα κι ὀκτάστιχα ποιῶν» = κάμνω κάτι, κατασκευάζω. Τὸ ποιῶ εἶναι βέβαια γνωστὸ ἀρχαῖο ρῆμα ποὺ λέγεται καὶ γιὰ τὴν ποίηση. Στὸν Ἡρόδοτο 1, 23 ἔχουμε τὴ φράση «...καὶ διθύραμβον πρῶτον ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ποιήσαντα... (τὸν Ἀρίωνα)». Ἐπίσης στὸν Πλάτωνα, Συμπόσιο 223: «ποιεῖν κωμῳδίαν, τραγωδίαν» καὶ στὸν Φαίδωνα 61B: «ποιεῖν ποιήματα».

προβαίνω (A, 18) «...Κι ὅσο ἐμπροστὰ προβαίνεις, | τόσο ἐξεταστική, προσεκτική νὰ εἶσαι». = πηγαίνω πρὸς τὰ ἐμπρός, προοδεύω. Καὶ στὴν ἀρχαία γλώσσα ἡ σημασία τοῦ ρήματος εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ σημερινή. Στὴν Ὀδύσεια ο 555 ἔχουμε τὴ φράση «τὸν δ' ὄκα προβιβάντα πόδες φέρον». Καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προοδεύω στὸν Πλάτωνα, στὸν Θεαίτητο 187 A «τοσοῦτόν γε προβεβήκαμεν».

προσῆκω (A, 43) «...Ὁ χῶρος κάλλιστα προσῆκει» = ἀρμόζω, ταιριάζω. Τὸ ἀρχαῖο ἀπρόσωπο προσῆκει ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἀρμόζει καὶ αὐτὴ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ ποιητής, ἀλλὰ τὸ ρῆμα ἐδῶ εἶναι προσωπικὸ (ἀφοῦ ἔχει ὑποκείμενο τὸ οὐσιαστικὸ ὁ χῶρος).

στέφω (A, 29) «ἢ Μέθη χύνει στοὺς Σατύρους τὸ κρασί | ἀπὸ ἀμφορέα ποὺ τὸν στέφουνε κισσοί.» = στεφανώνω, περιβάλλω μὲ στεφάνι. Μὲ τὴ γενικὴ ἔννοια εἶναι συνηθέστατο στοὺς ἀρχαίους. Στὸν Ἡσίοδο, Ἔργα καὶ Ἡμέραι 75 ἔχουμε τὴ φράση «ἀμφὶ δὲ τήνγε ὦραι καλλίκομοι στέφον ἄνθεσιν» καὶ στὸν Πλάτωνα, Φαίδων 58C «ἐπειδὴν ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος στέψη τὴν πρύμναν τοῦ πλοίου». Ἄλλὰ καὶ μὲ τὴν εἰδικὴ ἔννοια τοῦ στεφανώνω ποτήρι ἢ φιάλη μὲ φύλλα ἔχουμε παραδείγματα στὸν κωμικὸ Ἀλεξί 119, 6 «κρατῆρ... ὃν ἐγὼ... κισσοῦ κλάδοις ἔστεψα».

στεφόμαι (B, 44) «...Μοιάζουνε τουναντίον | σάν μιὰ διαμαρτυρία θλιβερή | κατὰ τῆς ἄδικης κακομοιριάς τῶν στεφομένων» = στεφανώνομαι μὲ στεφάνι τοῦ γάμου. Ἡ σημασία τοῦ παθητικοῦ τούτου ρήματος εἶναι νεώτερη καὶ δὲν ὑπάρχει στοὺς ἀρχαίους.

τελῶ (A, 65) «...Ἱερὰ | τελῶν — θυσίας καὶ σπονδὰς — τῷ Ἐνδυμίῳ» = κάνω, ἐκτελῶ. Καὶ στὴν ἀρχαία γλῶσσα τὸ τελῶ λέγεται γιὰ ἱερὰς τελετές. Ἔτσι στὸν Εὐριπίδη, Βάκχες 485 «τελεῖς ἱερὰ» καὶ ἄλλοῦ.

τελοῦμαι (B, 53) «Εἶναι μιὰ ἐτήσια ἐορτὴ Χριστιανική. | Μὰ σήμερα τελεῖται, ἰδού, πιὸ ἐπιφανῶς» = γίνομαι. Καὶ στὰ ἀρχαῖα ἔχουμε ἀντίστοιχα παραδείγματα. Στὸν Ἀριστοφάνη, Βάτραχοι 357 ἔχουμε τὴ φράση «τελεσθῆναι Βακχεῖα».

ὑπολανθάνω (B, 83) «Κι ἀνάλογα ἤλθαν ἡ ἀπαντήσεις, | ἀφηρημένες, μὲ φωνὴ χαμηλωμένη, | μὲ ὑπολανθάνουσα συναίνεσι» = εἶμαι κάπως κρυμμένος, δὲν φαίνομαι καλά. Τὸ ρῆμα εἶναι μεσαιωνικό, τὸ συναντοῦμε στὸν Αἰλιανό, Ποικίλη Ἱστορία 3, 1 «καὶ ἐκείνη μὲν ὑπολανθάνει, ὁρᾶται δὲ τὸ χλοάζον πᾶν», καθὼς καὶ στὸν Φώτιο, Ἐπιστολὲς 32, 5 «ὑπολανθάνουσαι παρ' αὐτῶν αἰτίαι».

φενακίζω (A, 67) «Βογγᾶ· φρενιάζει· βρίζει· καταριέται· | Πῶς τὴν ἐγέλασαν! Πῶς τὴν φενάκισαν!» = ἀπατῶ, κοροϊδεύω. Τὸ ρῆμα εἶναι ἀρχαῖο καὶ βρίσκεται ἤδη στὸν Ἀριστοφάνη, Εἰρήνη 1087 «Ἐρα φενακίζων ποτ' Ἀθηναίους ἔτι παύσει;» καὶ στοὺς Ἀχαρνῆς 90 λέγει: «ταῦτ' ἄρ' ἐφενάκιζες σύ, δύο δραχμάς φέρων», καὶ ἄλλοῦ.

ὠραίζομαι (A, 89) «Ἀμέσως ὠραίσθηκαν ἀπ' τὴν γοητεία τοῦ ἔρωτος | τὰ μαγαζιά, τὰ πεζοδρόμια, ἡ πέτρες». = ὁμορφαίνω. Τὸ ρῆμα τὸ συναντοῦμε στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἔτσι στὸν Λουκιανό, Ἐρωτες 38 ἔχουμε τὴ φράση: «γυνὴ ὠραίσμένη ἐπικτήτοις σοφίσμασι» καὶ ἄλλοῦ.

Ὁ κατάλογος τῶν ρημάτων ποὺ παραθέσαμε εἶναι, νομίζουμε, χρήσιμος, γιατί μᾶς δείχνει πῶς ρήματα ἀρχαῖα, ποὺ ἴσως δὲν θὰ τὰ χρησιμοποιοῦσε κανεὶς στὸ γραπτὸ τοῦ λόγου, καὶ μάλιστα στὸν ποιητικὸ ὁ Καβάφης τὰ πῆρε ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο θησαυρὸ καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ. Ὑπάρχουν μάλιστα φορές ὅπου τὰ ρήματα αὐτὰ συνυπάρχουν στὸ στίχο μὲ λέξεις τῆς δημοτικῆς καὶ πολὺ καθημερινές. Ἔτσι στὸ (B, 93) δίπλα στὸ αἰνίττονταν βρίσκεται τὸ ρῆμα φοβούνταν καὶ ὑποκείμενο ὁ ψευτοθεός. Στὸ (A, 83) δίπλα στὴν ἰδιωματικὴ λέξη ἐμορφιά τοῦ πολιτικοῦ ἰδιώματος συναντοῦμε τὸ ρῆμα ἀτένισα. Στὸ (A, 67) τὸ ρῆμα φενάκισαν ἀκολουθεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ρήματα τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας ὅπως βογγᾶ, φρενιάζει, βρίζει, καταριέται. Δηλαδή στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη βλέπουμε νὰ γίνεται ἀξιοποίηση ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ πλούτου. Ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει προκαταλήψεις γιὰ τίς λέξεις. Δὲν θὰ ἀρνηθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ λέξη ἐπειδὴ ἤχει παράξενα.

Δ' ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΑ ΡΗΜΑΤΑ

Θὰ θέλαμε νὰ προσθέσουμε, ἂν καὶ ἔχει γίνει φανερὸ καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα ὅτι ἡ χρῆση ἀρχαίων ρημάτων δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ χρησιμοποιήσει καὶ ἄλλα ὄχι ἀπλῶς τῆς κοινῆς δημοτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἰδιωματικά¹. Ἔτσι ἔχουμε ρήματα ὅπως τὰ ἐξῆς:

ἀνασκουμπώνομαι (B, 93). «Ἀνασκουμπόθηκεν² ὁ ἀνόσιος Ἰουλιανός, | νεύριασε καὶ ξεφώνιζε». Τὸ «ἀνασκουμπώνομαι, -ώνομαι» ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἐτοιμάζομαι γιὰ κάτι. Τὸ ρῆμα αὐτὸ θὰ λέγαμε ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖται τόσο πολὺ στὸν γραπτὸ λόγο.

ἀνάφτω (A, 99) «...πιαίνει κι ἀνάφτει | στὴν Παναγία μπροστὰ ἓνα ὑψηλὸ κερί». Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὸν τύπο «ἀνάφτει», ἐνῶ πιὸ κοινὸς εἶναι ὁ τύπος «ἀνάβω». Δὲ διστάζει σ' αὐτό, γιὰ νὰ πετύχει τὴν ὁμοιοκαταληξία.

ἀποστομώνω (B, 19) «ν' ἀναδειχθεῖ, καὶ τοὺς ἐπικριτὰς του, | τοὺς φθονερούς, τελειωτικὰ νὰ ἀποστομώσει». Τὸ ρῆμα «ἀποστομώνω» εἶναι συνηθισμένο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ λέγεται κυρίως στὸν Πόντο.

ἀράζω (A, 24) «καὶ γέρος πιά ν' ἀράξεις στὸ νησί». Τὸ ρῆμα «ἀράζω» εἶναι φυσικὰ κοινό, ἂν καὶ ἔχει μεγάλη ἔκταση στὸν Πόντο μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη (καταλήγω).

ἀρχινῶ (A, 102, 112), «ἢ Δήμητρα κ' ἢ Θέτις ἀρχινοῦν ἔργα καλά». «Κι ὡς τῶλαν αὐτοῦ, στὸ σπίτι, ἀρχίνησε | μὲ συνοδεῖες, καὶ τιμές, καὶ θρήνους, | ἢ θλιβερὴ ταφή». Ὁ τύπος «ἀρχινῶ» δὲν εἶναι κοινός, ὅπως ὁ τύπος «ἀρχίζω», ἀλλὰ συνηθίζεται σὲ ὀρισμένα μέρη καθὼς καὶ στὸν Πόντο.

ἀσπρίζω (A, 15). «Καὶ μὲς στὰ ἴδια σπίτια αὐτὰ θ' ἀσπρίζεις». Τὸ ρῆμα «ἀσπρίζω» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «γερνῶ» λέγεται σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

γένεται (B, 19) «Γένεται ποτέ»; Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὸν πολιτικὸν τύπο «γένεται» ἀντὶ γιὰ τὸν τύπο «γίνεται» ποὺ εἶναι κοινός.

κονεύω (A, 32) «καὶ κόνεψε σ' ἐνὸς μικροῦ τεχνίτου σπίτι». Τὸ ρῆμα «κονεύω» (=διανυκτερεύω) εἶναι ἰδιωματικό. Τὸ συναντοῦμε κυρίως στὰ βόρεια ἰδιώματα,

1. Ἡ ἔκταση τῶν ἰδιωματικῶν τύπων τῶν ρημάτων ὀρίζεται μὲ βάση τὰ δελτία ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

2. Τὰ ρήματα σὲ -ώνω στὸν Καβάφη ἀπαντοῦν συνήθως σὲ -όνω καὶ στὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα διατηροῦμε τὴν ὀρθογραφία τοῦ ποιητῆ.

στήν Πόλη, καθώς επίσης στήν Πελοπόννησο, τήν Κρήτη, τήν Τσακωνιά και τόν Πόντο.

κορώνω (A, 60, B, 94). «Καίει ἕνας πολυέλαιος ὠραῖος καί κορόνει». «Δέν ἄργησε καθόλου, καί φωτιά | μεγάλη κόρωσε». Τò «κορόνω»¹ μ' αὐτή τή σημασία εἶναι ρῆμα συνηθισμένο σέ πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας καί στήν Πόλη. Στήν Πελοπόννησο ἔχει τή σημασία τοῦ «βρωμῶ» καί στήν Κύπρο τή σημασία τοῦ «ὠριμάζω», «μεστῶνω».

κοτῶ (B, 93) «ὅσο τόν ἐνοιωθε κοντά δέν κόταε | νά βγάλει τοὺς χρησμούς του». Τò ρῆμα «κοτῶ» εἶναι πολὺ διαδεδομένο στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ὅχι ὅμως στὰ ἄστικὰ κέντρα. Ἐπίσης τὸ συναντᾶμε στὸ ἰδίωμα τῆς Πόλης.

κουβανῶ (A, 23) «τὸν ἄγριο Ποσειδῶνα δέν θὰ συναντήσεις, | ἂν δέν τοὺς κουβανεῖς μὲς στήν ψυχὴ σου». Ὁ τύπος «κουβανῶ» στή θέση τοῦ κοινοῦ «κουβαλῶ» εἶναι καί αὐτὸς συνηθισμένος στήν Πόλη, καθώς καί στή Θράκη, στή Μακεδονία, στήν Ἰωνία, στή Βιθυνία καί στήν Προποντίδα.

ντυλίγω (A, 50) «Τὰ ντύλιζε προσεκτικά, μὲ τάξι». Ὁ τύπος «ντυλίγω» στή θέση τοῦ κοινοῦ «τυλίγω» εἶναι σπανιότατος. Ἐχουμε μαρτυρίες μόνο ἀπὸ τὴν Προποντίδα, τὴ Βιθυνία καί τὴ Θράκη (Ἀδριανούπολις). Ὁ τύπος ὅμως αὐτὸς συνηθίζεται στήν Πόλη.

ξαναπιαίνω (A, 58) «. στήν ἴδια | μοιραία χαρά, χαμένος, ξαναπιαίνει». Ἐπίσης ὁ τύπος «ξαναπιαίνω» ὅπως καί ὁ τύπος «πιαίνω» ἀντὶ γιὰ τοὺς κοινούς τύπους «ξαναπηγαίνω» καί «πηγαίνω» εἶναι κρητικοὶ καί πολιτικοὶ κυρίως.

ξεκολουθῶ (B, 71) «. καί μετὰ | πρὸς τὴν Σινώπην τὴν πορεία του ξεκολούθησε». Ὁ τύπος «ξεκολούθησε» ἐμφανίζεται μιὰ φορά στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, ἀλλὰ δέν ὑπάρχει καθόλου ὁ τύπος «ξακολουθῶ» ἢ «ἐξακολουθῶ» ποὺ εἶναι κοινοί. Καί ὁ τύπος «ξεκολουθῶ» συνηθίζεται στήν Πόλη.

ξοδιάζω (B, 58) «. . . τόση ὥρα ποὺ περίμενε | ξόδιασε τ' ἄλλα σὲ καφέδες καί κοινιάκ». Καί ὁ τύπος «ξόδιασε» ἀντὶ «ξόδεψε» εἶναι πολιτικός καί στήν Ἑλλάδα τὸν συναντοῦμε κυρίως στὰ νησιά. Εἶναι ὁ μοναδικὸς τύπος αὐτοῦ τοῦ ρήματος στήν ποίηση τοῦ Καβάφη.

πιαίνω (A, 16, 25, 48, 73, 99, B, 37, 64). Στὰ παραδείγματα αὐτὰ βρίσκονται οἱ τύποι «πιαίνεις, πιαίνοντας, πιαίνει, πιαίνοντας, πιαίνει, πιαίνει, πιαίνει». Ὁ τύπος εἶναι κυρίως πολιτικός καί κρητικός. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν τύπο αὐτὸ ὁ ποιητὴς χρησιμοποιοῖ καί τοὺς πιὸ κοινούς: πάω καί πηγαίνω.

1. Ὁ.π.

πυρώνω (A, 60, B, 8) «καὶ μὲς στὴ φλόγα του τὴν καθεμιὰ πυρόνει¹ | μιὰ λάγνη πάθησις, μιὰ λάγνη ὄρμη». «Τὰ ἐνδύματα μισοανοίχθησαν—πολλὰ δὲν ἦσαν | γιὰτι ἐπύρωνε θεῖος Ἰούλιος μῆνας». Ὁ τύπος «πυρώνω» ἀντὶ «καίγομαι» ἢ «ζεσταίνομαι» εἶναι συνηθισμένος ἀλλὰ ὄχι κοινός.

σιμώνω (B, 76) «...ἐνοιωθα κιόλα | μιὰ ἀμφιβολία νὰ μὲ σιμόνει¹». Ὁ τύπος «σιμώνω» στὴ θέση τοῦ «πλησιάζω» συνηθίζεται στὸ ἰδίωμα τῆς Πόλης καθὼς καὶ στὸν κυρίως ἑλληνικὸ χῶρο.

σκαλίζω - σκαλιγμένα (A, 108) «μ' ἀσήμια καὶ μαλάματα ἔκτακτα σκαλιγμένα;». Ὁ τύπος «σκαλιγμένα» ἀντὶ γιὰ τὸν κοινὸ «σκαλισμένα» εἶναι καὶ αὐτὸς πολίτικος.

σώνω (B, 42) «ποῦ νὰ μὴν ἔσωνε νὰ τὴν στεφανωθεῖ». Ὁ τύπος «σώνω» ἀντὶ τοῦ σώζω εἶναι συνηθισμένος στὰ ἰδιώματα καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Καβάφης μόνο στὸ παράδειγμα αὐτὸ ὅπου τὸ «σώνω» ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «καταφέρνω», «κατορθώνω». Στὶς περιπτώσεις ποῦ θέλει νὰ δώσει τὴν ἔννοια τοῦ «σώζω» χρησιμοποιεῖ τὸν τύπο «σώζω» (B, 52).

τραβιοῦμαι (B, 12). «Τραβιούνταν μόνος του, κι ἀγανακτοῦσε». Ὁ τύπος «τραβιούνταν» ἀντὶ «τραβιόνταν» εἶναι ἰδιωματικὸς καὶ ἀπαντᾷ στὰ βόρεια ἰδιώματα καὶ στὴν Πόλη.

Τὰ ἰδιωματικὰ ρήματα στὸν Καβάφη, ὅπως βλέπουμε, εἶναι λίγα καὶ ἀπαντοῦν ὅλα καὶ στὴν Πόλη ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες ἰδιωματικὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Ἄν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ περιβάλλον τοῦ ποιητῆ ἦταν ἄνθρωποι τῆς Πόλης καὶ ὅτι ὁ ἴδιος ἔζησε ἐκεῖ ἓνα διάστημα, καταλαβαίνει εὐκολὰ τὴν ἐπίδραση ποῦ δέχτηκε ἀπὸ τὰ ἰδιωματικὰ πολίτικα στοιχεῖα.

Τὰ ρήματα λοιπὸν στὸν Καβάφη εἶναι παρμένα ἀπὸ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ δὲν εἶναι μόνο λόγια, ἢ μόνο λογοτεχνικά, ἢ ἰδιωματικά, ἀλλὰ ἓνα μείγμα.

Τὸ ἴδιο πράγμα συμβαίνει καὶ μὲ τὰ οὐσιαστικά. Ὁ ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς κατάφερε νὰ συνενώσει μέσα στὰ ποιήματά του ὅλο τὸ γλωσσικὸ μας πλοῦτο. Μᾶς ἔδειξε πὼς ὅλες οἱ μορφὲς τῆς γλώσσας μας μπορούν νὰ γίνουν πηγὴ ἀπὸ ὅπου μπορεῖ νὰ ἀντλήσει κανεὶς καὶ νὰ δώσει ἔργο. Μᾶς ἔδειξε ἀκόμη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα εἶναι πάντοτε ζωντανὴ φτάνει νὰ θέλει κανεὶς νὰ τὴν ἀνακαλύψει καὶ νὰ τὴν ἀξιοποιήσει. Οἱ λέξεις ἔχουν πάντα ζωὴ, ὅταν αὐτὸ ποῦ θέλει νὰ πεῖ κανεὶς εἶναι μέσα στὴ ζωὴ, ὅταν κινεῖται μέσα στὴ ζωὴ.

Βέβαια, μπορεῖ νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς ἂν ἡ γλώσσα τοῦ Καβάφη, ἐφόσον εἶναι γλώσσα τόσο ποικίλη ἀπὸ ἄποψη λεξιλογίου, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι γλώσσα ὑποδειγματικὴ ἑλληνικοῦ σημερινοῦ λόγου. Νομίζουμε πὼς ἡ γλώσσα τοῦ Καβάφη σήμερα

1. Ὁ.π.

δίνει τὸ μεγάλο δίδαγμα ὅτι δὲ θὰ πρέπει νὰ κοιτᾶμε στενόμυαλα τὶς λέξεις καὶ μὲ κριτήριο τὴ μορφή τους νὰ τὶς ἀπορρίπτουμε καὶ νὰ μὴν τὶς χρησιμοποιοῦμε. Ἡ καβαφικὴ γλῶσσα εἶναι ὁ καθρέφτης τῆς γλωσσικῆς κατάστασης στὴν Ἑλλάδα τὸν καιρὸ πού γράφτηκε. Σήμερα θὰ λέγαμε πὼς βοηθεῖ στὸ βαθμὸ πού μᾶς συνειδητοποιεῖ ὅτι μπορούμε νὰ χαιρόμαστε τὴ γλῶσσα μας χωρὶς περιορισμούς καὶ ἐλεύθεροι πάντοτε στὶς ὁποιοσδήποτε μεταβολές πού οἱ ἀνάγκες καὶ οἱ συνθήκες ἀπαιτοῦν.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

LE SUBSTANTIF ET LE VERBE DANS LA POÉSIE KAVAFIENNE

Par A. KATSIKIS - GUIVALOU

Résumé

Dans cette étude, l'auteur examine la place qu'occupent le *substantif* et le *verbe* dans l'œuvre poétique de Kavafis ; à l'aide de multiples exemples, elle fait ressortir l'égalité numérique existant entre les substantifs et les verbes et souligne le profond attachement du poète au mot propre et à la discipline verbale. L'auteur étudie, à cette occasion, les renforcements du sens dus à l'emploi fréquent des substantifs et des verbes. Elle s'occupe aussi des verbes provenant du grec ancien et qui ont su garder leur sens originel, ainsi que des verbes dialectaux utilisés par le poète.

Au cours de ce travail, l'auteur essaye surtout de démontrer la richesse linguistique de la poésie kavafienne en explicitant la tentative du poète — audacieuse pour l'époque — d'utiliser des mots appartenant à toutes les étapes de l'histoire de la langue grecque, afin de rendre mieux ses sentiments les plus profonds et la subtilité de sa pensée.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Π. Καβάφη, Ποιήματα Α' τ. (1896-1918), Β' τ. (1919-1933), ἐπιμ. Γ. Σαββίδη, Ἀθήναι 1973, ἐκδ. Ἴκαρος.
- Κατωμένου Ἐρατοσθένους, Ἡ συντακτικὴ δομὴ τῆς ποιητικῆς γλώσσας τοῦ Σεφέρη, Θεσσαλονίκη 1975.
- Κοκόλη Ἐ. Α., Πίνακας Λέξεων τῶν 154 ποιημάτων τοῦ Κ. Π. Καβάφη, Ἀθήνα 1976.
- Παναγιωτόπουλου Ι. Μ., Τὰ Πρόσωπα καὶ τὰ Κείμενα Δ' Κ. Π. Καβάφη, Ἀθήνα 1946, ἐκδ. Ἀετός.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ «ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ» ΤΟΥ Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Γύρω από το έργο του Καζαντζάκη και την προσωπικότητά του έχουν διατυπωθεί πολλές γνώμες. Διανοούμενοι Έλληνες και ξένοι έχουν γνωρίσει τον Καζαντζάκη κύρια από το έργο του. Οί γνώμες τους ύστερόβουλες ή καλοπροαίρετες όρθες ή λαθεμένες, βοήθησαν ώστε να σχηματιστεί μια γνώμη-συνισταμένη για το έργο και την προσωπικότητα του Καζαντζάκη. Η παγκόσμια καταξίωσή του είναι γεγονός άναμφισβήτητο σήμερα και οί άμφιγνωμίες έχουν εξουδετερωθεί κάτω από την έπιβολή του τεράστιου έργου του. Μετά από αυτή τή διαπίστωση κάθε άναφορά στην προσωπικότητα του συγγραφέα πρέπει να σχετίζεται με το έργο του κι αντίθετα κάθε άναφορά στο έργο του πρέπει να σχετίζεται με την προσωπικότητά του.

Ο Καζαντζάκης είναι πολυγραφότατος. Όλα τά είδη του λόγου τον άπασχόλησαν και σ' όλα έδωσε δείγματα άπαραμίλλης ικανότητας. Δεν θα άσχοληθούμε έδω, σ' αυτή τή εργασία μας με τήν άξιολόγηση του έργου του διότι είναι μια κοπιώδης εργασία που άπαιτεί μακρόχρονη άπασχόληση για να είναι σωστή και δίκαιη· θα άσχοληθούμε μόνο με τήν ποιητική του γλώσσα και μάλιστα με τή γλώσσα τής 'Οδύσσειας. Η έπιλογή τής ποιητικής γλώσσας έγινε επειδή, μέσα σ' αυτή τή γλώσσα διαπιστώθηκαν οί ιδιαιτερότητες, οί όποιες τον προσδιορίζουν σαν «άλλοιώτικο» ως προς τή γλώσσα σε σχέση με τους σύγχρονους του λογοτέχνες και γενικά πνεύμα σπάνιο και μοναχικό στη νεοελληνική λογοτεχνία. («Άλλοιώτικο» ως προς τον τρόπο σκέψης και τήν κοσμοθεωρία του τον προσδιορίζουν κυρίως τά φιλοσοφικά και μυθιστορηματικά του έργα).

Στην 'Οδύσσεια οί γλωσσικές ιδιαιτερότητες βρίσκονται σ' ένα *crescendo* άνεπανάληπτο το όποιο δημιούργησε άπειρες συζητήσεις γεμάτες άντιφάσεις. Μέχρι σήμερα δεν μπορούμε να ποῦμε ξεκάθαρα ένα ναι ή ένα όχι σ' αυτή τή γλωσσική πλημμυρίδα τής 'Οδύσσειας. Κατά τή γνώμη μας ή άπόλυτη παραδοχή ή άπόρριψη αυτής τής γλώσσας είναι έξωπραγματική και άντιδραστική άφου λεπτομερής άνάλυση και μελέτη τής γλώσσας αυτής ως προς τά στοιχειά που τήν άποτελούν δεν έχει ακόμα γίνει. Μια λεπτομερής άνάλυση θα βοηθούσε ώστε να άποδεχτούμε τά θετικά και γόνιμα στοιχειά τής γλώσσας τής 'Οδύσσειας και να άρνηθούμε τά πλαστά. Η σπουδαιότητα όμως μιας τέτοιας τεράστιας εργασίας έγκειται στο ότι οί Έλληνες θα διδαχτούμε πως ή γλώσσα κύρια γεννιέται και άναπλάθεται από το άτομο εκείνο που έννοει πραγματικά τή γλώσσα σαν έκφραση του Κόσμου, δηλαδή τής άποδίδει πέρα από τήν πληροφόρηση, τήν πλήρη νοησιαρχική της λειτουργία.

Η τάση του Καζαντζάκη να είναι «μόνος» και ό «μόνος» φαίνεται σ' όλο το έργο του.

Στην 'Οδύσσεια θέλησε να είναι κύρια «ό μόνος» και μπορούμε να το παρα-

δεχτοῦμε κι ἐμεῖς ἀνεπιφύλαχτα χωρὶς ἄλλους ποιοτικούς προσδιορισμούς. Αὐτὴ τὴ μοναδικότητα τῆς γλώσσας τῆς Ὀδύσσειας ὁ Καζαντζάκης τὴν ἐπιδίωξε μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ὅπως καταλαβαίνομε ἀπὸ τὶς ἑπτὰ γραφές τοῦ ποιήματος.

Ἡ διάρκεια τῆς πρώτης συγγραφῆς τῆς Ὀδύσσειας δὲν εἶναι μεγάλη σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ποιήματος. Τὸ χειμῶνα τοῦ 1925 ὁ Καζαντζάκης καταπιάνεται μὲ τὸ γράψιμο τῆς Ὀδύσσειας καὶ γράφει τὶς ἕξι πρώτες ραψωδίες στὴν Κρήτη· ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο ξεκινοῦν μαζὶ μὲ τὸ ἔργο καὶ οἱ περιπλανήσεις του στὸν κόσμο. Κάθε φορὰ νέες ἐμπειρίες καὶ νέες γνώσεις συσσωρεύονται στὸ νοῦ τοῦ συγγραφέα, τὶς ἀφομοιώνει καὶ ἐμπειρότερος ἐπανερχεται στὸ ἔργο του· ἔτσι ἀπὸ τὶς 20 Μαΐου μέχρι τὶς 22 Σεπτεμβρίου τοῦ 1927 συμπληρώνει τὶς ὑπόλοιπες δεκαοχτὼ ραψωδίες καὶ δίνει τὴ μορφή ὀλοκληρωμένου ἔργου στὸ ποίημα.

Ἡ πορεία πὺ ἀκολούθησε καὶ ὁ ἀγῶνας πὺ ἔκανε γιὰ τὴν τελειοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀναλύεται μὲ τρόπο τέλειο, ἀπὸ τὸν συμπατριώτη του λογοτέχνη Παντελῆ Πρεβελάκη στὸ βιβλίο του «Καζαντζάκης — Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας. (Ἐκδόσεις Ἑστίας, Ἀθήνα 1958). Ἐμεῖς παραπέμπομε τὸν μελετητὴ στὸ δοκίμιο αὐτὸ γιὰ νὰ βρεῖ τὴ σωστὴ ἐρμηνεία τοῦ ἔργου. Κάθε τι πὺ ἀφορᾷ στὴν Ὀδύσεια ἀναλύεται παραδειγματικὰ ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου, καὶ ὁ μελετητὴ παίρνει ἀπαντήσεις σ' ὅλα τὰ ἐρωτήματα πὺ γεννᾷ ἡ Ὀδύσεια. Ἐτσι ἐμεῖς μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς γλώσσας τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Καζαντζάκη δὲν νομίζομε ὅτι θὰ προσθέσομε πολλὰ στὶς γενικὲς ἐρευνες πὺ προηγήθηκαν καὶ ἀφοροῦν σ' αὐτὸ τὸ ἔργο. Πιστεύομε ὅμως ὅτι, μὲ τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυση καὶ κατάταξη τοῦ ὕλικου τῆς Ὀδύσσειας θὰ προσφέρομε νέα στηρίγματα στὶς μέχρι τώρα ἀναλύσεις, πὺ ξένοι καὶ Ἕλληνες διανοούμενοι ἔχουν κάνει. Πραγματικὰ μέχρι σήμερα ἡ Ὀδύσεια δὲν εἶχε τὴν τύχη νὰ μελετηθεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ξεκίνησε νὰ γράφεται τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1978 μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδειας πὺ μοῦ ἔδωσε ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Εἶχα παλαιότερα διαβάσει ὀλόκληρη τὴν Ὀδύσεια καὶ εἶχα ἐντυπωσιαστεῖ ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ἐνοιωθα ὅτι ἦταν γλώσσα φτειαχτὴ καὶ συνάμα ἀυθόρμητη καὶ ἀληθινή· ἔτσι ὀδηγήθηκα σὲ μιὰ ἐκ νέου μελέτη τοῦ ἔργου ἀκολουθῶντας μιὰ σταθερὴ μέθοδο γιὰ νὰ μπορέσω νὰ κυριαρχήσω στὸ τεράστιο αὐτὸ ὕλικό, τῶν 33.333 δεκαεπτασυλλάβων.

Πρὶν ὅμως προχωρήσω σὲ ὅποια ἄλλη ἀνάλυση πρέπει νὰ ἐξηγήσω τὴ μέθοδο ἐργασίας μου.

Διαβάζοντας τὸ ἔργο στίχο-στίχο μελετοῦσα κάθε λέξη πὺ ἀπόκλινε ἀπὸ τὸ κοινὸ γλωσσικὸ αἶσθημα· ἔτσι κατάληξα νὰ προσδιορίσω στὸ πλᾶι τῶν στίχων μὲ τὸ σύμβολο *A* τὶς κρητικῆς προελεύσεως λέξεις ἂν ἦταν ἀτόφες, ὅπως λέγονται στὸ νησί. Ἡ καταγωγή μου, τὸ μητρικὸ μου ἰδίωμα, τὰ κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ ἐργασία μου στὸ Κέντρο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, συντέλεσαν στὴ βαθύτερη διερεύνηση τοῦ θέματός μου. Μὲ τὸ σύμβολο *B* προσδιόρισα τὶς λέξεις ἐκεῖνες πὺ ἔχουν τὸ πρῶτο ἢ τὸ δεύτερο συνθετικὸ ἀπὸ τὴν κρητικὴ διάλεκτο. Μὲ τὸ σύμβολο *Γ* προσδιόρισα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πὺ ἔχουν μορφή κρητικῆς λέξης ἀλλὰ πὺ στὴν πραγματικὴτητα δὲν ἀνήκουν στὸ κρητικὸ ἰδίωμα (κρη-

τικογενεῖς). Μὲ τὸ σύμβολο Δ προσδιόρισα τὶς λέξεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἄλλα ἰδιώματα καὶ μὲ τὸ σύμβολο Ε προσδιόρισα τὶς λέξεις ποὺ ἐπλάστηκαν ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ὁ Καζαντζάκης ἐχρησιμοποίησε πολλές φορές τὴ συνδυαστικὴ δυνατότητα ποὺ περιέχει ἐν δυνάμει ἡ γλῶσσα γιὰ νὰ καλύψει τὶς νοητικὲς του ἐπιταγές. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ ἀναφερθῶ στὸ βιβλίο τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη ἀπ' ὅπου μεταφέρω τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ καταλάβει γιὰτὶ τόσο πολὺμορφο ὑλικὸ συσσωρεύτηκε σ' αὐτὸ τὸ ἔργο: «ὅπως ὅλοι οἱ μυστικοί, — ἀλλὰ καὶ σὰ γνήσιος μαθητὴς τοῦ Μπερζὸν — παραπονιόταν κι ἐκεῖνος γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς ἀνθρώπινης γλῶσσας, καὶ στὰ διαλείματα τῆς δημιουργικῆς πράξης θησαύριζε λέξεις, γνώσεις, ἐκφραστικὸς τρόπους, γιὰτὶ ὁ τελικὸς του σκοπὸς ἦταν νὰ ἐκφράσει μιὰν «ἄρρητη ἐμπειρία»¹.

Ἔτσι ἐξηγοῦνται τὰ ἄφθονα ἰδιόλεκτα ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἔργο.

Μὲ ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἴδιο βιβλίο θὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ ἀφθονία τῶν ἰδιωματικῆς προελεύσεως λέξεων: «Ὁ Καζαντζάκης μεθάει μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Γλῶσσα καὶ Ποίηση τοῦ φαίνονται σὰ διπρόσωπος Ἰανός. Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἐρεθίζει πράγματι, καὶ τέρπει τὴ φαντασία μὲ τὴν παραστατικὴ τῆς δύναμη. Ἡ λέξη μιλάει μὲ τὴν εἰκόνα, ἡ σκέψη μεταφράζεται ὀλοένα μὲ ζωγραφιές. Ἀκόμα κι ἡ ἀφηρημένη σύλληψη τοῦ νοῦ καταλήγει στὴν εἰκόνα, ἡ λέξη συναιρεῖ τὸ νοητὸ μὲ τὸ αἰσθητὸ «Γνώση καὶ πράξη», σοῦ λέει ὁ λαός: μάθηση καὶ ἐμπειρία»².

Μέχρι τὴ σύνθεση αὐτῆς τῆς μελέτης ἔχουν ἀποδελτιωθεῖ καὶ μελετηθεῖ 7.040 δεκαεπτασύλλαβοι καὶ τὰ συμπεράσματα ποὺ ἐκθέτονται παρακάτω ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ ὑλικό. Βέβαια, μόνο ὅταν ἡ ἐργασία τελειώσει, θὰ ἔχομε ὀλοκληρωμένη τὴν ἀνάλυση τῆς γλῶσσας τοῦ ποιήματος. Τότε ἡ μορφή αὐτῆς τῆς μελέτης θὰ ἀλλάξει καὶ ἔχοντας ἐλέγξει τὸ ὑλικὸ ὄλο, θὰ μπορούμε νὰ μιλήσουμε περισσότερο ἀπολυτὰ γιὰ τὸ ἔργο, γιὰ τὸ ρόλο του στὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ γιὰ τὴν προσφορά του στὴ διαμόρφωση τῆς γλῶσσας. Γιὰ τὴν προσφορά τοῦ ἔργου στὴ διαμόρφωση τῆς γλῶσσας καὶ μάλιστα τῆς λογοτεχνικῆς γνωρίζω ὅτι ὑπάρχουν σοβαρὲς διαφωνίες. Ἐμεῖς φανταζόμαστε ὅμως τὴν προσφορά αὐτῆ σὰν τρόπο καὶ σὰν μέθοδο ἐκμετάλλευσης τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἔχει ἡ γλῶσσα καὶ ὄχι σὰν ἓνα ἀπόθεμα παραδεκτὸ ἀπ' ὅλους καὶ ἱκανὸ νὰ ἐξυπηρετεῖ τὶς ἀνάγκες ὄλων. Τότε θὰ ὑποστηρίζαμε ὅτι ὁ Καζαντζάκης ἔφτιαξε ἓνα λεξικὸ στὸ ὁποῖο ὄλοι, μπορούμε νὰ καταφεύγουμε γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦμε τὶς νοητικὲς ἐπιταγές.

Ἡ πραγματικότης ποὺ περιέχεται στὴ γλῶσσα τῆς Ὀδύσσειας εἶναι δυναμικὴ καὶ ἐπιβλητικὴ. Μπροστὰ στὸ ἐκφραστικὸ ἀδιέξοδο — πρόβλημα βασικὸ τῆς γλῶσσας — ὁ Καζαντζάκης δίνει στὸ νοῦ τὴ μέθοδο νὰ πλάθει ἀπὸ τὰ ὑλικά ποὺ ἤδη κατέχει καὶ νὰ ξεπερνᾷ τὰ ἐμπόδια· ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφωνίες, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι τῶν πιθανῶν διαφωνιῶν ἡ παράθεση ἑνὸς μέρους τοῦ ὑλικοῦ θὰ μᾶς πείσει.

1. Π. Πρεβελάκη, Καζαντζάκης — ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας, ἐκδ. Ἐστίας 1958, σ. 50.

2. Ὁ.π., σ. 71.

“Όπως είπαμε, ὁ Καζαντζάκης ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἀναπτύσσει τὴν γλῶσσα, νὰ τὴν ἀναγεννᾷ, γιὰ νὰ καλύπτει τὶς ἐκφραστικὲς τοῦ ἀνάγκες. Αὐτὴ ἡ ἰκανότητά του ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ μελετητὲς καὶ κριτικοὺς τοῦ ἔργου του. Ὁ ἴδιος στὴ μετάφραση τῶν συνομιλιῶν τοῦ Ἑκκερμαν μὲ τὸν Γκαϊτε (ἐκδοτικὸς οἶκος Γεωργίου Φέξη, Ἀθῆναι 1913, σ. 147) γράφει): «Ὅταν ἀνώτερον πνεῦμα προαισθανθῆ ἢ διακρίνη μὲ τὸ ὄξύ του βλέμμα τὴν ἐνδόμυχη ἐργασία τῆς φύσεως, τότε, ἡ γλῶσσα ποῦ τοῦ μετεβιβάσθη δὲν τοῦ ἀρκεῖ πιά νὰ ἐκφράσῃ τόσο ἀνώτερες ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα ἰδέες. Θὰ τοῦ ἐχρειάζετο ἡ γλῶσσα τῶν πνευμάτων. Ἄλλ’ ἐπειδὴ δὲν τὴν γνωρίζει, πρέπει νὰ ἀρκεσθῆ στὶς ἀνθρώπινες ἐκφράσεις ποῦ εἶναι ὅμως ἀνεπαρκεῖς καὶ κατεβάζουν ἢ ἀλλοιώνουν τὶς ἰδέες του γιὰ νέες σχέσεις ποῦ αὐτὸς ἀνεκάλυψε.»

Εἰς τὴν Ὀδύσεια ἀναπτύσσει αὐτὴ τὴν ἰκανότητα ὁ Καζαντζάκης περισσότερο ἀπὸ ὅσο σ’ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔργο του. Ὁλόκληρο τὸ ἔργο εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ ἰδιόλεκτα (μὲ αὐτὸ τὸν ὄρο χαρακτηρίζονται οἱ πλασμένες ἀπὸ τὸ συγγραφέα λέξεις). Χαρακτηριστικὰ θὰ ἀναφέρω μερικὲς ἀπ’ ὅσες συνάντησα στὸ τμῆμα ποῦ ἤδη ἔχω ἀποδελτιώσει: μακραλαφροπόδες, ἀρμυροσπάρραχνα, χοντροδαχτυλίδια, ἀνθρωποφωνοκόπι, νεροχαμομήλι, καταχνοπεπλωμένα, χοντροθάλασσες, λιανοσοῦρουπα, δεξομάγουλα, κοπροκούβαρο, ψαρογένια, κρουσταλλοφεγγαράτη, θεριοπροβιές, στραφταλοπρασίνιζαν, ροδαυλές, καταπάχνιαστο, πρωτογονιοί, χιοναδέρφια, καλοφόραδο, φιλαντροῦ, βουνοκορμί, ἀλαργοκρουφοπέταε, προγονοδαχτυλίδι, περδικοπερπατοῦσα, καρπόδεντρο, κυπαρισσόχνοτο, θαλασσοθρινάκι, ἀσημοκύματα, φλογομάτια, λαγιολενκομαλλάτο, ἀστραποπροὔτζινη, φτωχαργατολόι, κρουφοπαρακαλέτρα, βροντοκούδουνη, ψυχοπρωτολάτης, μελισσοκοφινίζει, λασποσωθικά, χνουδοφέγγαν, κυκνογεννημένη, ἀνθοκαρπολογήσουν, διπλοτετρακάγκελος, ἀνθοδροσομιλοῦσα, ἀγριμοπάρθενο κ.λ.π.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὴ γλῶσσα τῆς Ὀδύσειας ἐρμηνεύεται κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητὴς ἀναζητᾷ νέους ὄρους ἰκανοὺς νὰ ἐκφράσουν ἐντονώτερες συναισθηματικὲς καταστάσεις. Τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ποῦ ἤδη κατέχει δὲν τοῦ ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐκφρασθεῖ. Ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ τὸν ὀδηγεῖ σὲ περιφράσεις ποῦ χαλαρώνουν τὴ δομὴ τοῦ στίχου καὶ τὸ νόημα.

Στὴ μετάφραση τῆς *Θείας Κωμωδίας* καὶ στὰ θεατρικὰ ἔργα τοῦ συγγραφέα τὰ ἰδιόλεκτα ὑπάρχουν, ὅμως κατὰ πολὺ λιγότερα· στὸ μυθιστόρημα εἶναι σπανιότερα καὶ λείπουν ἀπὸ τὰ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἔργα του.

Ἐξάλλου ἡ συγγραφή μιᾶς νέας Ὀδύσειας «ποῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνώτερη τῆς Ὀμηρικῆς» — ἄς μὴν ξεχνοῦμε τὸ πάθος του γιὰ τὴν τελειότητα, τὸ «Ὅλα ἢ τίποτα» — τὸν ἀναγκάζει νὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ γλῶσσα ἀσυνήθιστη καὶ πρωτότυπη, ἐπιβλητικὴ καὶ ἐντυπωσιακὴ, ποῦ θὰ συντελοῦσε πολὺ στὴν ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ του.

Ἡ σημασιολογικὴ βαρύτητα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ ἰδιολέκτων ποῦ παραθέσαμε, ἐξηγεῖ τὴν ἀναγκαιότητά τους δὲν πείθει ὅμως γιὰ τὴν ἀξία τους. Οἱ λόγοι ποῦ τὰ ἰδιόλεκτα δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς ψυχικὲς, νοητικὲς καὶ αἰσθητικὲς ἀνάγκες μας εἶναι πολλοί. Τὰ ἰδιόλεκτα ὅπως βρίσκονται μέσα στὸ δεκαεπτασύλλαβο ἔχουν ἄλλη γλωσσικὴ ἀξία ἀπ’ ὅτι μόνον τους ξεκομμένα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους. Μόνον μέσα σ’ ἓνα

περιβάλλον γλωσσικό τὸ ὁποῖο τὰ ἔχει ἀνάγκη καὶ τὰ ἐπικαλεῖται, τὰ ἰδιόλεκτα ἀξιοποιοῦνται. Λέξεις ξεκομμένες ἀπὸ τὸ κείμενο καὶ μάλιστα τὰ ἐπίθετα χωρὶς κοντά τους τὸ οὐσιαστικὸ πὺ προσδιορίζουν, ἤχουν παράξενα καὶ δίνουν ἐντύπωση μηχανιστικοῦ ὄρου. Γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται τὰ ἰδιόλεκτα νὰ ἐλέγχονται μέσα στὸ γλωσσικὸ περιβάλλον πὺ τὰ τοποθέτησε ὁ συγγραφέας καὶ τὸ ὁποῖο συμβαίνει καμμιά φορά νὰ εἶναι ἀναντικατάστατο ὡς πρὸς τὴν ἐκφραστικὴ του δυνατότητα. Μιὰ ἄλλη αἰτία πὺ μᾶς κρατᾶ ψυχροὺς δέκτες τῶν ἰδιολέκτων εἶναι τὸ κοινὸ γλωσσικὸ αἶσθημα. Σὲ κάθε μορφὴ τέχνης τὸ «νέο» παραξενεύει, προκαλεῖ σχόλια. Στὴ γλῶσσα αὐτὸ εἶναι πολὺ ἔντονο, γιατί τὸ ἰδιόλεκτο δὲν ἐκφράζει τὸ Λόγο, τοῦ ἄλλου, τοῦ δέκτη (ἀκροατῆ) ἀλλὰ μόνο τὸ Λόγο τοῦ πομποῦ (ὁμιλητῆ). Ἐπομένως ἀνακύπτει πρόβλημα συνεννόησης καὶ ἐπαφῆς.

Ὁ δέκτης (ἀκροατῆς) τῆ στιγμῆ πὺ ἀκούει τὸ ἰδιόλεκτο χάνει τὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὸν πομπὸ (ὁμιλητῆ) ταράζεται καὶ ἐντείνει τὴ νοητικὴ του προσπάθεια γιὰ νὰ ἀντιληφτεῖ τὴ νέα ἔννοια. Μὲ αὐτόματη ἀντίδραση εὐθὺς ἀμέσως ἀποξενώνεται ψυχικὰ καὶ κλείνεται στὸν ἑαυτὸ του. Ἔτσι ἡ φωτεινὴ στιγμῆ πὺ γεννᾶ τὸ ἰδιόλεκτο χάνεται, μὲ τὸ ἰδιόλεκτο περάσει ἀπὸ τὸν ἐνδιάθετο στὸν ἔνερθο λόγο. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἀδυναμία τῶν ἰδιολέκτων τὰ ὁποῖα ὅταν εἶναι πολλὰ, δημιουργοῦν προβλήματα κατανόησης καὶ συνεννόησης.

Στὴν Ὀδύσεια, πραγματικὰ τὰ ἰδιόλεκτα εἶναι πολλὰ καὶ πολλές φορές παρὰ τὴν ἐπανάληψή τους ποικίλουν σημασιολογικὰ καὶ ἀπαιτοῦν κάθε φορά ἄλλη ἐρμηνεία. Βέβαια, ἐπειδὴ τὸ ἰδιόλεκτο εἶναι τελείως ἀτομικὸ δημιούργημα πάντα ὁ ἐρμηνευτῆς διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ παρερμηνεύσει καὶ νὰ ἀστοχήσει στὸ νοηματικὸ προσδιορισμὸ τοῦ ἰδιόλεκτου.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ἰδιόλεκτα, τὸ ὕλικὸ τῶν πέντε πρώτων ραψωδιῶν μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητῆς χρησιμοποιεῖ ὑπερβολικὰ καὶ τὰ κρητικὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε ἡ καταγωγή του καὶ ἡ ἰδιαίτερη ἱκανότητά του νὰ χρησιμοποιεῖ ἀβίαστα καὶ σωστὰ τὶς λέξεις τοῦ μητρικοῦ του ἰδιώματος.

Ἡ σειρά πὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ἓνα μικρὸ ποσοτικὰ δείγμα, τῆς πληθώρας τῶν ἰδιωματικῶν κρητικῶν στοιχείων τῆς Ὀδύσειας :

ψυχανεμίζοντας, ξεξευλίζω, λαγωνιάρης, ξεμανταλώνω, γελοχαχαρίζω, συσηλίζω, ἀναντρανίζω, ἀντρίστικος, διῶμα, προστάρης, ἀπλοκαμούς, κανάκια, προεπό, διαγουμίζω, ξεσφάλλω, κλινάρι, ξετοπώνω, ξεστελιώνω, ποδιαφωτίσματα, στεγή, ἀνακνκλίζω, σπήλιος, συγκάρταλος, ἀρθούνια, σκληρίζω, ριζοσκελώνω, κουντούρα (χοροῦ), δροσερεύω, ἀντροκαλιέται, παππουδιασμένος, ὄγρος, ρέγομαι (ἐπιθυμῶ), στραβομουριάζω, λιγομαριάζω, κρασαποπιπίδια, χαλκιάς, ἀγριμόγατος, προεπίζω, κρηγιός, δῶμα, ξεδιαλύνω, νέφαλο, χρουσός, κρασόκουπες, φουρφουρίζω, ἀκλουθῶ, χαράκια, φρασκί, ξεπορίζω, χυταρίζω, μαργώνω, ἀσούσουμος, ξεπετρώνω, ρούφουλας, σοφιλιαστά, μαραγκιάζω, ἀκραγγίζω, ἀσκελιά, στραταρίζω, πασίχαρος, κρασοψυχιά, φαμέγιος, προσμουρώνω, συμβάσματα, ἀνατριχιῶ, κοχεύω, λαθρακιιάζω, ἀναστοροῦμαι, βροῦχος, ἀποκαμαρώνω, μπλαβίζω, παρακατσεύω, συνηθῶ (ὄχι - ἴζω) βίτσισμα, γυρογιάλι, ξεπροβαίνω, καταχτυπῶ, βολά, βαστῶ, γρόθος, φαλαγγώνω,

μπροσταροκριγιός, ἀπογαλίσματα, ἔρριζα, μεταξεσέρονω, ποξετελεύω, ἀνεμική, βερ-
γῆτος, ἀναχετρονόμοι, ψικαροί, μανιστικά, κακόσουρτος, πέμπω, μαντάτορας, συγ-
κόκαλος, θεόφυγά μου (ἐπίρρ.), ἀφεντικός, γούζομαι, ξεπνεμένος, ξεπειρίζω, μηνῶ,
ἀνεχουμίζω, ἀναγυριστικά, σκιανός, ἀναβαστῶ, ἀψόθυμος, κ.λ.π.

Εἶναι καλύτερα ὅμως νὰ πεισθεῖ ὁ μελετητῆς γιὰ τὴν ἱκανότητα τοῦ συγγραφέα
νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ μητρικό του ἰδίωμα μὲ μιὰ παράλληλη παράθεση ἀφ' ἑνὸς τῶν
στίχων τῆς Ὀδύσσειας ποὺ περιέχουν τὴν ἰδιωματικὴ λέξη, ἀφ' ἑτέρου ἰδιωματικῶν
φράσεων τῆς γλώσσας ὅπως μιλιέται στὸ νῆσι σήμερα¹.

Εἶπε, κι ἀκράνοιξε* τὴν ξώπορτα ν' ἀφουκραστει τὸ βόγχο.

(Ὀδ. Α στ. 282)

Ἀκράνοιξα τὴ ἰόρτα νὰ δῶ ἀνέ γοιμαῖται τὸ κοπέλι κι ἐκεῖνο ἦτονε ὀλόρθο.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

Κρίνο ἀψηλὸ σὲ μακρινὴ ἀμμουδιά κι ὁ νοῦς του συσηλίζει*.

(Ὀδ. Α στ. 335)

Ἐσκαβα οὔλο τὸ μεσημέρι κ' ἐδᾶ συσηλίζει ὁ νοῦς μου, ἦ (ἡ κεφαλή μου).

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

Ξεμανταλῶσαν* τὴν ὀξώπορτα τινάχτηκαν στὴ στράτα*.

(Ὀδ. Α στ. 299)

Ξεμαδάλωσε μωρὴ, τὴν ὀξώπορτα γιὰτὶ θάν-ἔρθει ὁ κύρης* σου καὶ θὰ βρεῖ
μαδαλωμένα.

Ἐβάστουνά το (τὸ κοπέλι) ἀπὸ τὴ χέρα καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω ἐπετάχτηκε
στὴ στράτα κι ἄλλο λίγο νὰ τὸ πατήσει τ' αὐτοκίνητο

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

στὸ μοσκομύριστο γιαλὸ* μὲ τὰ παχιόφυλλα ἀρμυρίκια*

(Ὀδ. στ. 692)

Ἐπῆγα στὸ γιαλὸ νὰ μαζώξω κοχυλοπετάλιδα*.

Στὸ γυρογιάλι* ἔχει φυτεμένα ἀρμυρίκια γιὰ νὰ κόβουνε τὸ βοριά.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

μιὰν ἀστραπὴ θαρρεῖς καὶ πλάνταξε*, τινάχτηκε νὰ ρίξει
τὴν πᾶσα συντροφιά ἀπὸ πάνω του, νὰ πάρει λίγο ἀγέρα.

(Ὀδ. Α στ. 1078-1079)

Ἐγέμισες τὸ σπίτι καπνοῦς μὲ τὸ τηγάνισμα καὶ θὰ πλαδάξουμε οὔλοι.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

Ἀπομανάει, μακραίνεται ἡ φωτιά, κι ἀχνὰ φωτοκοπήσαν
τὰ τέσσερα κεφάλια καὶ τοῦ γιοῦ τὰ μαγληνὰ* ἀντικνήμια

(Ὀδ. Β στ. 447-448)

Οἱ γάδες του εἶναι δίπις μαγληνές σὰ τζῆ κοπελιάς.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμα.)

1. Οἱ φράσεις μέσα στίς ὁποῖες περιέχεται ἡ ἰδιωματικὴ λέξη ἀνήκουν στὸ ἰδίωμα τῆς Δυτικῆς
Κρήτης (περιοχὴ Κισάμου) ἀπ' ὅπου κατάγομαι. Ἀπ' ὅσο ὅμως γνωρίζω οἱ λέξεις αὐτές ἔχουν
εὐρύτατη χρῆση σ' ὀλόκληρη τὴν Κρήτη.

Τὸν συντηροῦν* καὶ καφορέγουνται* τὸ ἀρχοντικό του διῶμα*
(Ὅδ. Β στ. 1160)

Εἶδα μὲ συνδηρῶς (ἢ σοδηρῶς) ἔτσι δά, θαρρεῖς πῶς θὰ σὲ φοβηθῶ:

Καφορέγεταιί τονε ᾿φτὴ μὰ κεῖνος δὲ δηγὲ θέλει.

᾿Ετέθιο διῶμα δὲν εἶχε ἄλλος τότεσάς: στὸ χωριὸ οὔλες τονὲ θέλανε.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Δὲν κυνηγοῦσε, ἀνέγνοια γύμναζε τὴν πλήθια δύναμή του
γοργά, πρὶν νὰ τὸ κράξει ἢ θυληκιά νὰ τοῦ τὴ διαγουμίσει*

(Ὅδ. Α στ. 795-796)

Καὶ νά, μέρα τὴ μέρα θὰ φανοῦν καὶ θὰ μᾶς διαγουμίσουν

(Ὅδ. Γ στ. 983)

Εἶναι ᾿φτὴ μιὰ κλέφτρα, ἀπ' ὅπου περνᾶ διαγουμίζει τὸ δόπο.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Πρὶν νὰ ᾿ρθ' ὁ Χάρος νὰ μᾶς βρῆ νὰ μᾶς ε διαγουμίση

Νὰ διαγουμίση τσὴ γενναῖς καὶ νὰ διαλέξη τσ' ἄντρες

(Ριζίτικο: Τὸ φαγοπότι)¹

Πολλὰ παχὺ στ' ἀπογαλίσματα*, μὰ ἀνέλιγο τὸ γάλα.

(Ὅδ. Δ στ. 322)

Πολλὰ παχὺ εἶναι τὸ γάλα καὶ θὰ κόψει ἅμα τ' ἀφίσεις καὶ βράσει πολληώρη.

᾿Εδὰ στ' ἀπογαλίσματα δὲ θὰ σὲ φτάζει τὸ γάλα γιὰ νὰ κάμεις καὶ τυρί.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

σὰν ἄγιο γκόλφι ἀποκρεμάστηκε* στὴν τραχηλιά τῆς νύχτας

(Ὅδ. Δ στ. 846)

᾿Αποκρεμάστηκε στὸ λαιμὸ τσῆ μάννας του καὶ δὲν ἤλεγε νὰ ξεκολλήσει.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

καὶ σφάλιξε* τὰ μάτια του γοργά τὴν ἀστραπὴ νὰ πιάσει

(Ὅδ. Ε στ. 790)

᾿Εσφάλιξε τὰ μάτια τζη καὶ ἔμεινε ἀκούνητη ἑθάρρουνες πῶς ἦτονε ἀποθαμῆνη.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

ν' ἀνοίξει, ᾿Ελένη, ἢ θύρα, σὲ χρουσό νὰ ξαπλωθεῖς κλινάρι.*

(Ὅδ. Ε στ. 836)

᾿Εδὰ καὶ δεκαπέδε μέρες εἶναι στὸ κλινάρι καὶ δὲν ἐκαλέσανε γιὰτρὸ νὰ τονὲ δεῖ.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

᾿Αναντρονίζει,* γεύεται* ἀρπαχτὰ* τοῦ σταφυλιοῦ τίς ρῶγες

(Ὅδ. Ε στ. 871)

᾿Αναδράνισε λίγα-λίγα γιὰτὶ θὰ πιαστεῖ ἢ μέση σου νὰ σκύβεις οὔλη μέρη.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

᾿Ο Κωνσταντῆς ἐγεύγεντο ᾿σὲ μιὰ μηλιά ᾿ποκάτω

κ' ἐκειὰ ποῦ τρώ' κι' ἐγεύγετο ἐπερισσοκαυκάτο

(Ριζίτικο: ᾿Ο καυχώμενος Κωνσταντῆς)²

1. ᾿Αριστ. Κοιάση, Κρητικὰ Δημοτικὰ τραγούδια, σ. 293.

2. ᾿Ο.π., σ. 249.

Χήρας υγιὸς ἐγεύγεντο ἔς μαρμαρένια τάβλα,

— Γεύγεσαι, γυιέ μου, γεύγεσαι κι οἱ Φράγχοι σ' ἐπλακῶσαν.

(Ριζίτικο: Ὁ υἱὸς τῆς χήρας) ¹

Καυμὸς ἔς τσοὶ νιὸς ποῦ γεύγονται κάτω ἔς τὸ κατωμέρι

(Ριζίτικο: Οἱ Μαδαρίταις καὶ οἱ Κατωμερίταις) ²

Ἐφαγα ἀρπαχτὰ δυὸ βουκιές τὸ μεσημέρι γιατί ἐβιάζουμουνε κι ἐδὰ πεινῶ.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Μερικὲς φορές συμβαίνει λέξεις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος νὰ τοποθετοῦνται ἄκαιρα καὶ πρόχειρα στοὺς στίχους τῆς Ὀδύσειας. Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ὅμως δὲν ἐμφανίζεται συχνά. Οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μας ἀποτελοῦν τὰ λειτουργικότερα στοιχεῖα τοῦ ποιήματος.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὶς λέξεις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ποὺ περιέχονται στὴν Ὀδύσεια ἀφοροῦν καὶ στὶς φράσεις τοῦ ἰδιώματος τὶς ὁποῖες χρησιμοποιοεῖ συχνά ἀκέραιες ὁ ποιητής. Οἱ φράσεις αὐτὲς ξεκομμένες ἀπὸ τὸ πραγματικὸ γλωσσικὸ τους περιβάλλον δημιουργοῦν στὸ μελετητῆ ἓνα αἰσθημα δυσφορίας διότι βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν κοινὸ γλωσσικὸ καὶ αἰσθητικὸ κανόνα.

Ἐν τούτοις καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν οἱ φράσεις δημιουργοῦν ὕφος (style). Πρόκειται ἀναμφίβολα γιὰ ὕφος ἐξεζητημένο καὶ τεχνητό, ἀλλὰ ἱκανὸ νὰ τονίσει τὴν ἐνδόμυχη τάσιν τοῦ ποιητῆ νὰ γκρεμίσει καὶ νὰ ξανακτίσει μὰ τὰ ἴδια δομικὰ ὕλικά ἓνα νέο ἐκφραστικὸ μέσο — μιὰ ἄλλη γλῶσσα — πιὸ δυνατὴ καὶ πιὸ ἱκανή. ³

Στὶς παρακάτω φράσεις ποὺ ἀκολουθοῦν φαίνεται καθαρὰ ἡ τάσιν αὐτὴ τοῦ ποιητῆ.

Καὶ τοῖχο τοῖχο ἐσέρπαν βιαστικοὶ πόρτα τὴν πόρτα ἐμπαῖναν

(Ὀδ. Α στ. 160)

Κι ἐμεῖς μπουσουλωτὰ ζωντόβολα, τὸ χῶμα χῶμα πᾶμε

(Ὀδ. Α στ. 173)

πέτρα τὴν πέτρα περπατοῦν, κυλοῦν, λές καὶ ξεσέρνει ἡ στράτα.

(Ὀδ. Β στ. 1149)

Ἐπήγαινε τὸ δοῖχο-δοῖχο γιατί ἐγλίστρα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Γυρνάει τὴν κεφαλὴ, πατάει φωνὴ καὶ προσκαλνάει τὸ γιό του.

(Ὀδ. Α στ. 202)

Ἐπάτησε κάτι φωνές μόλις εἶδε τὸν ὄφι.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Κράτα τὴ μάνητα σὰν ἄρχοντας καὶ βάλε μὲ τὸ νοῦ σου

Ψυχὴ πὼς ἔχει κι ὁ λαός, Θεὸς κι αὐτός, μὰ δὲν τὸ ξέρει

(Ὀδ. Α στ. 370-371)

Καὶ βάλε' δὰ μὲ τὸ νοῦ σου πόσα σκιαέθια ἔχει καωμένα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

1. Ἄριστ. Κριάση, Κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, σ. 282, στ. 4, 5.

2. Ὁ.π., σ. 237.

3. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν φράσεων ὑπάρχει στὸ τέλος τῆς μελέτης ἐρμηνευτικὸς πίνακας.

Λάμπου ἀρμαθιές συνασπεριές στοῦ ἀπόβραδου βουνοῦ τὸ φρύδι

(Ὁδ. Α στ. 987)

Δὲ θεωρεῖς τσι φωθιές στ' ἀφρύδι τοῦ βουνοῦ;

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

«Δὲν τό 'χω πὼς μοῦ πέθανε ὁ καλὸς καὶ χήρεψε ἡ ἀγκαλιά μου
μόν'τό 'χω πὸν τὰ στήθια μου ἔγειραν κι οἱ ρῶγες μαραθῆκαν
χωρὶς νὰ βγάλουν γάλα κι ἕνας γιὸς νὰ τὰ γλυκοδαγκάσει».

(Ὁδ. Α στ. 152-154)

Δὲ δῶχο πὼς δὲ μ' ἀγαπᾶς
μον'τῶχο πὸν μὲ διώχνεις.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Πολλὰ βαραίνει τὸ φορτιὸ θὰ σηκωθῶ νὰ κάμω χύση

(Ὁδ. Α στ. 191)

τὰ μεθυσμένα αὐτιά γιομώνω ἀχό, τὰ μάτια κάνουν χύση

(Ὁδ. Β στ. 861)

'Ὡς εἶδε τὸ γεράκι τσι διάνους * ἔκαμε χύση.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

κι ἀνέβηκε ὅλο τὸ νησι ἀψηλά, τρεμάμενο σὰν πάχνη,
καὶ χάθη ὡς χάνεται τὸ νέφαλο σύντας τοῦ δώσει ὁ γῆλιος.

(Ὁδ. Α στ. 810)

Μόλις τοῦ δώσει ὁ ἥλιος λίγα-λίγα ζαλίζεται.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Καλό 'ταν τὸ ψωμί, καὶ μοῦ 'δεσε, παππού, τὰ κόκκαλά μου

(Ὁδ. Α στ. 843)

'Εμεγάλωσε κι ἐδέσανε τὰ κόκκαλά μου καὶ τ' ἀκούει νὰ φορτώνει μὴ δοῦ κά-
νεις ἀκόμα χατίργια.

Φάε νὰ δέσουνε τὰ κόκκαλά σου.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Γέρο, ψηλά τ' αὐτιά σου τρούλωσε καὶ μὴν κατατρομάξεις:
ἄραξε ὀψὲς στὴν πατρικὴ του γῆς, ὁ φουμιστὸς Δυσσέας

(Ὁδ. Α στ. 847-848)

Εἶδα τρουλώνεις τ' ἀφτιά σου σὰ δοῦ γαιδάρου. (Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὄρ-
θωμα τῶν αὐτιῶν τοῦ ζώου ὅταν τρομάζει — καὶ ὅπως βλέπομε καὶ στὸ
στίχο τὸ ρῆμα εἶναι μὴν κατατρομάξεις πράγμα πὸν κάνει ἀπόλυτα πετυχε-
μένη τὴ μεταφορά).

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Τῆρα πὼς κάμαν σοῦφρες οἱ κοιλιές καὶ χύσαν τὰ μεριά μου

(Ὁδ. Α στ. 1033)

Δὲ δονὲ θεωρεῖς πὼς ἐχύσανε τὰ μεριά μου ἀπὸ τὴ δουλειὰ τὴ βολλή.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

στὴ γῆς τὴ μάνα μας ἀρπάχτηκα, κι αὐτὴ, χιλιολογήτρα,
σεισμός, θεριό, γυναίκα ἀνάλλαξε καὶ χύθη νὰ μὲ φάει.

(Ὁδ. Α στ. 1118-1119)

Ὡς τοῦπε πῶς θὰ πάει στὸ πανηγύρι ἐχύθηκε νὰ τηγὲ φάει.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Μιά κοπελιά μικρὴ στὴν ἄψη τῆς πρωτονογήθη ἀπόψε
μὲς στὸ ἀνοιχτὸ πουκαμισάκι τῆς, στοὺς μυρωδάτους ἴσκιους
τὸ στῆθος ν' ἀνασηκώνεται, κρουφὰ τ' ἀγόρια ἀκρολογεῦει.

(Ὁδ. Α στ. 1153-1155)

Ἄνὲ σοῦπε στὴν ἄψη δου καὶ καμιὰ μουρνταριὰ ὀχιάλλο.
Εἶναι κοπελοῦργια ἀπάνω στὴν ἄψη δωνε.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

κι αἷμα θὰ χύνουνταν, οἱ γέροντοι ἴπο δίπλα ἂν δὲν ἐπέφταν
σιργουλευτὰ τὰ δυὸ βαριὰ θεριὰ στὸν πλατανιὰ ν' ἀρνέψουν.

(Ὁδ. Α στ. 1175-1176)

Ἄ δὲν ἐπέφταν ἀπὸν δίπλα τζῆ νὰ τονὲ πάρει-ν- ἤθελε.

Ἐπέσαμε ἀπὸν δίπλα δου οὔλοι κι οὔλοι τόνε ἐσιργουλέψαμε κι ἐγλυτώσαμε
δωνε ἀπὸν τὸ φονικὸ (δηλ. ἀπὸ τὸ νὰ κάνει φονικὸ).

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Παράπιαν, παραφάγαν οἱ κοιλιές, ὁ νοῦς ἐπῆρε ἀέρα,
τὰ χρυσωτὰ μαντίλια στένεψαν στ' ἀντρίστια κεφάλια.

(Ὁδ. Α στ. 1178-1179)

Ἐπῆρε ἀέρα ὁ νοῦς τση καὶ δὲν ἀναμαζώνεται παρὰ κάνει βολιταράκια στὸ τσαρσι
καὶ γυρεύει βέλλους.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Ἡ φράση ἐμφανίζεται στὴν Κρήτη καὶ μὲ ἄλλη μορφή :

ἐπῆρε ἀέρα ἢ καρδιά μου = συνῆλθα ἀπὸ τῆ μελαγχολία.

Καρδιά μου ἀναπετάριξε πάρε λιγάκι ἀέρα,
καὶ μὴν ἐκουλουμούδρισες τῆ σημερινὴ ἡμέρα.

(Μαντινάδα)

Ξεθάρρεψε ὁ Σουραύλης κι ἔριξε κι αὐτὸς τὴν καμπανιά του

(Ὁδ. Α στ. 1309)

Ἐριξε κι αὐτὸς τῆ γαβανιά του μὰ ἔκαμα πῶς δὲν ἐκατάλαβα καὶ γύρισα κι
ἔφυγα.

Ἐριξε μιὰ γαβανιά γιὰ τῆ θυγατέρα μου, ἀλλὰ κατέω το πῶς δὲ τζ' ἀρέσει καὶ
δὲ τζῆ λέω πρᾶμα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Σκοινὶ γαιτάνι ἀνέβαινε ὁ λαὸς τ' ἀχνόφωτα καγκέλι.

(Ὁδ. Α στ. 1345)

Καὶ μαμουνίζανε* οἱ κάμπλιες* σκοινὶ γαιτάνι ἀπάνω στὴ γουκουναρά.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Κύρη, τὰ μάτια μου ἔκαμαν γυαλὶ νὰ συντηροῦν τὸ κῶμα
νὰ ἴχε καὶ δώσει, Θεέ μου ἢ μοίρα μου ποτὲ μὴν ξεπροβάλεις.

(Ὁδ. Α στ. 1349-1350)

Θὰ κάμουνε γυαλί τ' ἀμάθια σας μέχρι νὰ μὲ ξαναδεῖτε (ἀπειλή ἀγανακτισμένου ἀνθρώπου πού ὑπαινίσσεται ἀναχώρηση).

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Τὸ ἀγνὸ κορμί μου ὡς νέφαλο ἀλαφρὸ νογοῦσα ν' ἀνεβαίνει
τὸ φωτερὸ θεοβάδιστο βουνό, καὶ σὰ φτεροῦγες παῖζαν
μὲ βιάση λάμποντας στοὺς ὤμους μου, τὰ δυὸ παλιὰ κουπιὰ μου.

(Ἰδ. Β στ. 250-253)

Ἐπαιξε τοὶ φτεροῦγες του ὁ κόκορας κι ἐφοβηθήκανε τὰ πουλιὰ καὶ σκροπίσανε* καὶ δὲ γατέω πού θὰ τὰ γυρεύω*.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Κι ὡς ἔπεσεν ἀπάνω του ὁ σκιανὸς ὁ μυτεροσκουφᾶτος

(Ἰδ. Β στ. 224)

Σὰ θὰ πέσει ὁ σκιανὸς στὴ βίσω βάδα τοῦ σπιθιοῦ νὰ πὰ νὰ πορίσεις τὰ πρόβατα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

καὶ πάτους στρώνει τὸ βασιλικό, πάτους τῆ ματζουράνα.

(Ἰδ. Β στ. 307)

Στρώνει πρώτα πάτους λεμονόφυλλα, κι ὕστερα βάνει τῆ μυζήθρα κι ἀπὸ πάνω
δυὸ πάτους τῆ ματζουράνα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

τ' ἀνθια θαμπῶσαν, μύρισεν ἡ γῆς, ζυγιάστηκε ἓνας κοῦκος
στὴν τρούλα τῆς ἐλιᾶς καὶ τίναξε τὰ δλόβρεχτα φτερά του.

(Ἰδ. Β στ. 544-545)

Ἄνεβαίνει ἂν εἶναι κι ὀγδόδα χρονῶ στὴ δρούλα τ'ς ἐλιᾶς.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

κι ὁ ἓνας τοῦ ἄλλοῦ παραπειριῆς πετάει κι ὅλοι τους κρύβουν λόγια.

(Ἰδ. Β στ. 634)

Ἐπέτα ὁ γ' εἰς τ' ἄλλοῦ παραπειριῆς ἀλλὰ κανεῖς ὄξω ἀπὸ μένα δὲν ἐκατάλαβε πρᾶμα.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

μὲ τοῦ ματιοῦ τὴν κόχη ξέκρινε, στὸ ἀντήλιο τοῦ πελάγου,
γιαλό-γιαλὸ σκυφτὸ στ' ἀχνάρια του τὸ γέρο καραβίτη.

(Ἰδ. Β στ. 771-772)

Μὲ τ' ἀμαθιοῦ τῆ γόχη τονὲ στράφηκε κι' ἀπόθανε ἀπὸ τὸ φόβο του.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Ἡ λιοδαρμένη στέρις κεφαλή, μὲ τὸ ψαρὸ μαλλί της,
σὰν τοῦ γιαλοῦ γλαροσπηλιὰ βροντάει καὶ πλημμυρίζει κύμα·
μὰ ἀχνιὰ δὲ βγάνει

(Ἰδ. Β στ. 764-766)

Τ'ς ἔφαε (ἐνν. τὶς ξυλιῆς) κι ἀχνιὰ δὲ βγάνει γιὰτὶ τσῆ στέκανε.

(Ἀπὸ τὸ ἰδίωμ.)

Βάστα ἀψηλὰ τὸ νοῦ σου, βασιλιά, τέτοιος Θεὸς σοῦ πρόπει

(Ἰδ. Β στ. 1359)

Τέθιοι τιμωρία σοῦ πρόπει. Τέθιοι τιμή τοῦ πρόπει.

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

Δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη αὐτὸς μαθὲς στοὺς σάψαλους ἀνθρώπους
κατέχει τους, γοργὰ βαρυγκομοῦν καὶ δὲ βαστοῦν πολλήωρα.

(Ὁδ. Β στ. 1352-1353)

Δὲ βαστῶ πολλήωρα, γιατί ἐγέρασε καὶ νυστάζει.

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

καὶ σύσπλαχνά του πονηρεύτηκε, κακαφορέθη ὁ νοῦς του-
ἢ προδοσιὰ σουρνόταν κι ἔπιανε σὰ φίδα τὴν αὐλή του.

(Ὁδ. Β στ. 1298-1299)

Αὐτὸς κακαφοράται εὐκολὰ μὲ τοῦ ψύλλου τὸ πήδημα ὅ,τι κι ἔ δου πῆς¹.

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

κι ἡ νύφη κάνει τὸ νυφάτο της, ρίχνει στὴ γῆς τὰ μάτια,
κι ὁ κόρφος της στὸν ἴσκιο τὸ γλυκὸ σὰν τὸ λαγὸ χορεύει.

(Ὁδ. Β στ. 1293-1294)

Ἐδὲ πού ἔναι νύφη θὰ κάμει τὸ νυφάτο τῆς νὰ τὴνέ καμαρώνουνε· παρὰ πότες;

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

κι οἱ νιὲς κρεμιοῦνται ἀπὸ τὰ δώματα καὶ ψιλοτραγουδοῦνε

(Ὁδ. Β στ. 1213)

Δὲ κρεμιοῦνται οἱ κοπελιὲς ἀπὸ τὰ δώματα νὰ τσι θεωρεῖ ὁ κόσμος.

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

Ἐσένα πάντα μου λαχτάριζα, πάρε τον τὸν ἀνθὸ μου».

Ἐσένα πάδα μου σ' ἀγάπουνα.

(Ὁδ. Β στ. 1010)

Πάδα τση θὰ τονέ θυμᾶται τὸ μακαρίτη.

(Ἐκ τοῦ ἰδίου.)

Μὲ τὴν Ὀδύσεια διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Καζαντζάκης εἶχε βαθύτατη καὶ καθο-
λικὴ γνώση τοῦ κρητικῶ ἰδιώματος.

Οἱ κρητικὲς λέξεις δὲν προέρχονται μόνο ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη — ιδιαίτερη
γενέτειρα τοῦ ποιητῆ — ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Δυτικὴν. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση, ἐπιβεβαιώνει
τὴν συνειδητὴ ἐπιλογὴ τῶν λέξεων οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται ὄχι ἐπειδὴ τίς ὑπέ-
βαλε ὁ ἀθρομητισμὸς ἀλλὰ ἡ κοπιαστικὴ καὶ μελετημένη προσπάθεια γιὰ τὴν τε-
λειότητα.

Παραδείγματα τέτοιων λέξεων δὲν ὑπάρχουν πολλὰ διότι τὸ ἰδίωμα ἐμφανίζει
μικρὲς σημασιολογικὲς διαφορὲς ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρομε
ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτη τὰ παρακάτω: ἀναγαλιάζω, βουτακῶ*, ἀναδεύω*, φρασκί*.

Σημαντικότερη θεωροῦμε τὴν χρῆση κρητικῶν ἰδιωματικῶν λέξεων ἀπὸ τὴν Δυ-
τικὴν Κρήτη, οἱ ὁποῖοι εἶναι πλησιέστεροι πρὸς τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ. Φαίνεται ὅτι
τὸν ποιητὴ τὸν ἀπασχόλησε ιδιαίτέρως ἡ φωνητικὴ ἀλλοίωση τῶν λέξεων καὶ τὴν

1. Τὸ ρῆμα χρησιμοποιεῖται, κύρια στὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη. Τὸ ἰδιωματικὸ παράδειγμα ὑπάρχει
στὸ βιβλίον τοῦ Γεωργ. Ε. Πάγκαλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. 2ος, σ. 390.

ἀπόφευγε ὅσο μποροῦσε. Ἔτσι γράφει: ἀναλιγώνομαι*, ἀνακρεμῶ*, ἀναντρανίζω*, νέφαλο* (τύποι τῆς Δυτικῆς Κρήτης) καὶ ὅχι ἀνελιγώνομαι, ἀνεκρεμῶ, ἀναντρανίζω, ἀνέφαλο (τύποι τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης).

Γίνεται εὐκολὰ φανερό ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀκολουθοῦν ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε μελετήσει τὰ κρητικὰ κείμενα (Ἐρωτόκριτο, Κρητικὸ Θέατρο) καὶ ἐγνώριζε καλὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς πατρίδας του ριζίτικα καὶ μαντινάδες. Πιστεύομε ὅτι αὐτὲς οἱ ἐπιδράσεις εἶναι πολὺ βαθύτερες καὶ πολὺ δυσκολότερο γιὰ τὸν ἐρευνητὴ νὰ τὶς ἐντοπίσει, διότι, δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ γνωρίζει κανεὶς ὅλη τὴν ποιητικὴ παραγωγή τῆς Κρήτης καὶ ἰδιαίτερα τὶς μαντινάδες οἱ ὁποῖες νομίζομε ὅτι εἶναι ἀφ' ἑνὸς πάρα πολλές, ἀφ' ἑτέρου ὅτι φθείρονται ἢ ἀλλοιώνονται περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες μορφὲς ποίησης μέσα στὴν χρονικὴ ἐξέλιξη. Τὰ λίγα παραδείγματα ποὺ ἀκολουθοῦν σκοπεύουν νὰ ἐνισχύσουν τὴν διαπίστωσή μας.

Στὸ γιομοφέγγαρο κελνῶ σὲ μέγα δεῖπνο τὸ λάο μου·
νὰ στολιστοῦν· νὰ λυγιστοῦν, νὰ ῥθοῦν τὶς τάβλες νὰ προεπίσουν,
(Ὁδ. Α στ. 668-669)

Ἄραθυμιὰ μὲ πῆρε, βρὲ παιδιὰ, νὰ πῶ, νὰ μὴν πλαντάξω,
καλόρεχτο τραγοῦδι τοῦ σκαμνιοῦ, τὴν τάβλα νὰ προεπίσω.
(Ὁδ. Α στ. 1197-1198)

Ἄφῃστε τση τσ' ἀθιβολαῖς καὶ τση πολλαῖς κουβένταις,
πέτε τραγοῦδι τοῦ σκαμνιοῦ τὴ τάβλα νὰ προεπίση,
Γιατὶ κι ἡ τάβλα θέλει το κ' οἱ γι' ἄντρες ῥπεθυμοῦν το
κι ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιθιοῦ κρυφὸ καμάρι τὸ ῥχει.
(Ριζίτικο: Τραγοῦδι τῆς Τάβλας)¹

Μὲ συντροφιάν ἐκάθουμουν ἄξια καὶ τιμημένη
κι ἡ συντροφι' ἀγκανάρει με νὰ ῥπῶ ἕνα τραγουδάκι
μὰ ῥγὼ δὲ θέλω νὰ τὸ πῶ γιατί δὲ τὸ κατέω
μὰ πάλι γιὰ τὴ συντροφιά θὰ πῶ ῥνα τραγουδάκι
θὰ πῶ τραγοῦδι τοῦ σκαμνιοῦ τὴ τάβλα νὰ προεπίσω
τὴν τάβλα καὶ τὴ συντροφιά
(Ριζίτικο: Τραγοῦδι τῆς Τάβλας)²

Κι ἐσὺ στὸν πύργο ἀνέβρα ἀκράνυχα καὶ χίμηξε στὴ βάρδια
χωρὶς πολλὰ παλέματα, πνιχτὰ νὰ τὴ μαχαιοφράξεις*
(Ὁδ. Δ στ. 1281-1282)

Φωνὴν καὶ κλάυμαν ἄκουσα ῥς τση Μεσσαρᾶς τὴ μπάντα
σὲ ποιὰ μεριά τση Μεσσαρᾶς; ῥε ποιὰ μερικὰ τοῦ κάμπου;
εἰς τὸ Τυμπάκι τό ῥλεγε μιὰ Σφακιανὴ κοπέλα
κι ἐκλαιγε τὸν ὑγιοῦκάν τση κι ἐκλαιγε τὸν ὑγιοῦν τση
γυιέ μου ποῦ σ' ῥῥ' ὁ χάροντας κι ἐμαχαιοφράξέ σε;
(Ριζίτικο: Ὁ θάνατος τοῦ ἐρωτευμένου υἱοῦ. Ὁ θοῆρος τῆς μάνας του)³

1. Ἄριστ. Κριάση, Κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, σ. 342.

2. Ὁ.π., σ. 258.

3. Ὁ.π., σ. 201.

μὰ αὐτὸς στεκόταν πάντα στὰ πανιά κι ἀγνάντευε τὸ κύμα·
ἀγέρα, θάλασσα, πουλιά, φωνές οἱ τάβλες του στρωμένες.

(Ὅδ. Β στ. 734-735)

ἔγὼ θεωρῶ τὴν τάβλα μας κι εἶναι καλὰ στρωμένη.

(Ριζίτικο: "Ἐπαινοὶ πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην)"¹

μὲ τὸ σγουρόφυλλο βασιλικὸ καὶ τὶς καρνάδες βιόλες

(Ὅδ. Γ στ. 571)

Κ' ἐπχαίναν εἰς τὴν μέσσην του σὰν τσὴ καρνάδαις βιόλαις

(Ριζίτικο: "Ὁ Τζανάκης")²

Καὶ δώκαμε βιτσιὰ τοῦ ἀλόγου μας κι ἡ μυρομάτα ἐχάθη

(Ὅδ. Δ στ. 42)

Παίζει τοῦ μαύρου του βιτσιὰ 'ς τὸ Σαλονίκι φτάνει.

(Ριζίτικο: "Ὁ Καταχανᾶς ἢ Τὸ καλὸ πουλί")³

Παίζει βιτσιὰ τοῦ μαύρου του κ' εἰς τὰ βουν' ἀνεβαίνει

(Ριζίτικο: "Ἡ λυγερὴ προδομένη")⁴

Μιὰ μαντινάδα, ἀδέρφια, θὰ σᾶς πῶ, νά 'ναι τοῦ περιτρόπου
τὸ φάε, πιέ, κοιμήσου, ἀγκάλιασε, νά τη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

(Ὅδ. Α στ. 1310-1311)

Μιὰ μαδινάδα θὰ σᾶς πῶ, νά 'ναι τοῦ περιτρόπου

τὸ φάε, πιέ, καὶ γλέδησε εἶν' ἡ ζωὴ τ' ἀθρώπου.

(Μαντινάδα)

Σὰν τὸ χλωρὸ κισσὸ πὸν ἀπλώνεται στὸ δέντρο καὶ ριζώνει
νά σμίξει, Θέ μου, ἡ νύφη τὸ γαμπρὸ καὶ νὰ ριζοσκελώνει*

(Ὅδ. Β στ. 1214-1215)

Σὰ δὸ γισσὸ πὸν ἀπλώνεται στὸ δέντρο καὶ ριζώνει

νά σμίξει ἡ νύφη κι ὁ γαμπρὸς καὶ νὰ ριζοσκελώνει

(Μαντινάδα)

Εἶχε, παιδιὰ μου, ἐλιά στὸ μάγουλο κι ἐλιά στὴν ἀμασκάλη

(Ὅδ. Γ στ. 715)

"Ἐχεις ἐλιά στὸ μάγουλο κι ἐλιά στὴν ἀμασκάλη

κι ἐλιά στὴ ρῶγα τοῦ βυζιοῦ καὶ θὰ μὲ κουζουλάνεις*

(Μαντινάδα)

"Ὅπως βλέπομε συχνὰ συμβαίνει τὶς μαντινάδες νὰ τὶς ἐνσωματώνει ὁλόκληρες. Ὁ δεκαπεντασύλλαβος τῆς μαντινάδας μὲ τὴν προσθήκη κάποιας δυσύλλαβης λέξης γίνεται θαυμάσιος δεκαεπτασύλλαβος. Συνήθως, ὅπως μαρτυροῦν τὰ παραδείγματα, ἡ λέξη πὸν ὁ συγγραφέας προσθέτει εἶναι κλητικὴ προσφώνηση (ἀδέρφια, θέ μου, παιδιὰ μου). Εἶναι βέβαια τόσο καλὰ ἐπιλεγμένες οἱ προσθήκες ὥστε νὰ ταιριάζουν

1. Ἄριστ. Κριάρη, Κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, σ. 267.

2. Ὅ.π., σ. 13.

3. Ὅ.π., σ. 222.

4. Ὅ.π., σ. 237.

στὸν τονισμό τοῦ στίχου. Παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια ὅμως, ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι διασαλεύεται ἡ ἄρμονία τοῦ δεκαπεντασυλλάβου.

Ἄναγαλλιάει ὁ γονιὸς μὲ γρήγορη ματιά, σὰν ἀλογάσης *
τὸ σπαθωτό, καλόσπαρτο κορμὶ κυκλώνοντας τοῦ γυιοῦ του.

(Ὀδ. Α στ. 213-214)

νέοι ὀχτῶ ξαρμάτωτοι τοῦ Βασιλίου ἀλογάροι,
ἐνοῦς κειροῦ, ἐνοῦς κορμιοῦ μιὰ φορεσὰ ντυμένοι
σγουροὶ ξανθοὶ μακροὶ λυγνοὶ κι ὁμορφοκαμωμένοι.

(Ἐρωτόκρι. Β' στ. 376)

Σὰ μιὰ παρθένα ἐντύθη ὁ θάνατος, ψηλῆς γενιᾶς κλωνάρι
κι ἐστάθη στὸ γυαλό, στὸ ναυαγὸ πρᾶγὰ χαμογελώντας

(Ὀδ. Β στ. 405-406)

καθένας τὸν ἐγνώριζε κι ἄς μὴν τονέ κατέχη,
πὼς εἶν' Ἄφέντης Βασιλιὸς ψηλοῦ δεντροῦ κλωνάρι
γιατὶ τὸν συντροφιάζασι πεζοὶ καὶ καβαλλάροι.

(Ἐρωτόκρι. Β' στ. 405-407)

Ἐσύ ἴσαι Βασιλίου παιδὶ ψηλοῦ δεντροῦ κλωνάρι
σήμερα πεθυμῶ κ' ἐγὼ νὰ ἴχω ἀπὸ σὲ μιὰ χάρι.

(Ἐρωτόκρι. Β' στ. 1961-1962)

Ἐπιδράσεις ἀπὸ γραπτὰ κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ὑπάρχουν ἄπειρες· εἶναι ὅμως πολὺ δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν γιατί οἱ μέχρι σήμερα ἐκδόσεις τῶν κειμένων δὲν ἔχουν λεπτομερεῖς πίνακες λέξεων, ὥστε νὰ γίνεи εὐκολότερος ὁ παραλληλισμός. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης ἀνατρέξαμε στὰ κείμενα, ὥστε, νὰ φανοῦν καθαρὰ οἱ ἐπιδράσεις πού ὁ ποιητὴς εἶχε δεχτεῖ.

Οἱ παράλληλες παραθέσεις Ὀδύσσειας - κειμένων διώχνουν κάθε ὑπόψια πού ἡ γλώσσα αὐτὴ προκαλεῖ. Τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τοῦ ποιήματος εἶναι γνήσιο καὶ σὲ χρῆση ἀκόμη καὶ σήμερα.

Ἐδῶ φαίνεται πόσο ἱκανὸς καὶ μελετημένος εἶναι ὁ ποιητὴς. Τὴν ὀγκωδέστατη λογοτεχνικὴ παραγωγή τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων διαμερισμάτων τῆς χώρας, τὴν ἀνακαλεῖ συνεχῶς στὸ νοῦ του καὶ πλάθει τοὺς στίχους του.

Ὅπως φάνηκε μέχρι τώρα ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ ἄφθονες λέξεις τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος, γιὰ νὰ ἐπιτύχει τίς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις πού ἐπιθυμεῖ.

Σ' ὅσες περιπτώσεις ἡ κοινὴ χρησιμοποιεῖ περιφράσεις ἢ λέξεις ἥσσονος βαρύτητας πού πραγματικὰ ἀπαμβλύνουν τὸ νόημα, ὁ ποιητὴς ἀνατρέχει στὸ ἰδίωμά του (π.χ. ἀντὶ προστάρης*, ἢ κοινὴ χρησιμοποιεῖ τὸ ὀδηγὸς πρωτοπόρος, ἀντὶ προεπίζω* τὸ τιμῶ ἢ στολίζω, ἀντὶ τὸ ψυχανεμίζομαι* τὸ διαισθάνομαι, ἀντὶ τὸ μπλαβίζω* τὸ μελανιάζω, ἀντὶ τὸ μαργώνω* τὸ παγώνω, ἀντὶ κρασόκουπα* τὸ ποτήρι τοῦ κρασιοῦ, ἀντὶ παρακατσεύω* τὸ κυττάζω κρυφά, ἀντὶ τὸ ἀναχεντρώνω -ομαι* τὸ ἀνορθώνω τίς τρίχες τῆς χείτης κλπ.

Αὐτὲς οἱ ιδιωματικὲς ἐπιλογὲς νομίζουμε ὅτι εἶναι πράγματι στοιχεῖα ὕφους. Πολὺ προσεκτικότερος εἶναι ὁ ποιητὴς στὶς φωνητικὲς ἀλλοιώσεις. Τὸ κρητικὸ

ιδίωμα ὅπως τὸ βλέπομε στὴν Ὀδύσεια εἶναι σχεδὸν τελείως ἀπαλλαγμένο ἀπὸ φθογγικά πάθη (π.χ. ἀντὶ νὰ πεῖ φωθιά λέει φωτιά ἀντὶ δαγκαμαθιά*-δαγκαματιά). Ἀντὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν κατάληξη -ευγω τῆς Ἀν. Κρήτης στὰ ρήματα, υἱοθετεῖ τὴν -ευω τῆς Δ. Κρήτης σαλεύω* ὄχι σαλεύγω, διανεύω* ὄχι διανεύγω. Ἀντὶ τῆς προθέσεως ἀνε- ὡς πρῶτο συνθετικὸ χρησιμοποιεῖ τὴν ἀνά (π.χ. ἀναλιγώνω ὄχι ἀνελιγώνω, ἀναμαζώνω ὄχι ἀνεμαζώνω). Αὐτὸ συμβαίνει διότι, τὸ φθογγικὸ πάθος σὲ μιὰ λέξη δὲν τονίζει οὔτε ἀμβλύνει τὴ σημασία· σπάνια δὲ εἶναι στοιχεῖο ὕφους.

Ὡς πρὸς τὴν συντακτικὴ ὁμοιότητα τῆς γλώσσας τῆς Ὀδύσειας καὶ τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος μποροῦμε νὰ ἐπισημάνομε τὴν παρακάτω παρατήρηση.

Ἰδιαιτέρα χρησιμοποιεῖται ἡ ἐπίταξη τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὑπῆρξε γενικὸ σ' ὅλη τὴν Κρήτη. Σήμερα, στὸ δυτικὸ τμήμα ἡ σύνταξη αὐτὴ ἐμφανίζει ὑποχώρηση ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται.

- Γάζε τὸ κύμα καὶ κατὰπτε με, δὲ γύρισα ἀπ' τὰ ξένα
(Ὀδ. Α στ. 224)
- ἀρέσει μου τοὺς γέρους ν' ἀκλουθῶ ρηγάδες μου παπποῦδες.
(Ὀδ. Α στ. 249)
- «Ἐ νιούτσικε, τὸν πόνο σου πονῶ, τὴ βιάση σου ἀγαπῶ τη
(Ὀδ. Α στ. 276)
- καὶ τὸ ἓνα ρίχνει τὸ στὰ ζούμπερα καὶ τὸ ἄλλο μὲς στοῦ νοῦ του.
(Ὀδ. Α στ. 501)
- ρίχνω δεντρά, λιανίζω, σμίγω τα, διαλέγω κυπαρίσσι,
(Ὀδ. Β στ. 161)
- πολλὰ ἀγαπῶ καὶ θέλω σε, καλή, μὰ γιὰ ἄφησέ με πρῶτα
(Ὀδ. Β στ. 171)
- «Σώπα καρδιά μου, καὶ κατέχω το, μὰ ὁ νοῦς ἄλλοῦ ξαμώνει»
(Ὀδ. Β στ. 183)
- Θυμοῦμαι σου ἓνα λόγο μιὰ φορὰ πού μου ῥιζες στὴ στράτα.
(Ὀδ. Β στ. 868)
- Θάλασσα, κι ὅλη σὰ φλασκὶ κρασί κατὰπτε σε ὁ λαιμός μου
(Ὀδ. Γ στ. 345)
- Ἀναγαλλιάει τὸ πνέμα τὸ ἀγαθὸ καὶ γλυκοχαιρετᾶ τον
(Ὀδ. Δ στ. 85)
- μὰ τὸ κρασί, τὴ ψόφια μούλα γῆς δὲν καταδέχουμά τη.
(Ὀδ. Δ στ. 1212)
- Ναί, μὰ τὸ νιὸ Θεὸ πού κουβαλῶ, μεγάλο ἀμόνω σου ὄρκο:
(Ὀδ. Ε στ. 263)

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλες συντακτικὲς ὁμοιότητες. Ἀναφερόμαστε στὴν κυριότερη, διότι ἔχει μεγάλη ἔκταση τόσο στὸ ἰδίωμα ὅσο καὶ στὸ ποίημα, καὶ εἶναι τὸ πιὸ ρωμαλέο ὑφολογικὸ στοιχεῖο. Χρησιμοποιεῖται ἀθόρμητα καὶ χωρὶς νοητικὲς παρεμβάσεις. Εἶναι συντακτικὴ δομὴ πού ὑποβάλλεται ἀπὸ τὸ θυμικόν.

Ὅπως διαπιστώσαμε κυρίαρχο στοιχεῖο εἶναι τὸ κρητικὸ ἰδίωμα· τοὺς δισταγμοὺς ὅτι τὸ ἔργο θὰ γινόταν δυσκολονόητο μὲ τὴ χρήση τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος νομίζω

ὅτι ὁ ποιητὴς τοὺς ξεπέρασε μὲ τὴ σκέψη ὅτι, πάρα πολλές λέξεις ἦταν ἤδη γνωστὲς ἀπὸ τὴν διάδοση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ κυρίως τοῦ Ἑρωτόκριτου σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλωστε ὁ ἀκροατὴς μιᾶς παράστασης κρητικοῦ θεάτρου σήμερα, ἂν καὶ δὲν ὁμιλεῖ τὸ ἰδίωμα, ἀντιλαμβάνεται τέλεια τὸ νόημα τῶν πραττομένων. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ὁ Καζαντζάκης χρησιμοποίησε τὸ ἰδίωμα στὸ ποίημά του, γνωρίζοντας ὅτι ἤδη ὁ δρόμος ἦταν ἀνοιγμένος ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴ παραγωγή τῆς Κρήτης. Ἦδη τὸ ἰδίωμα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ ἐκφράσει λεπτὲς ἐννοιολογικὲς ἀποχρώσεις καὶ εἶχε καθιερωθεῖ. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς λέξεις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ποὺ κατέχουν οἱ νεοῦλληνες, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν συγγραφέα πολὺ συχνὰ διότι εἶναι εὐκολονόητες καὶ συνάμα ἐκφραστικὲς (π.χ. *θαρωῶ**, *πλαντῶ**, *νογῶ**, *λογιάζω**, *ὀρθός** ἀντὶ ὀρθιος, *θαροῶ**, *βιγλίζω** καὶ *βιγλάω*, *κατέχω**, *χέρα**, *κεφαλή*, *στράτα**, *ἀρθούνια**, *τάβλα** *γροικῶ**).

Τὴ χρησιμοποίησι τοῦ κρητικοῦ διαλεκτικοῦ στοιχείου διαπιστώνομε καὶ στὰ ἄλλα ποιητικὰ ἔργα τοῦ Καζαντζάκη ὡς καὶ στὰ κρητικῆς ὑποθέσεως μυθιστορήματα — κυρίως εἰς τοὺς διαλόγους των — (*Ἀλέξης Ζορμπᾶς*, *Καπετὰν Μιχάλης*, *Τελευταῖος Πειρασμός*).

Ἡ συνθετικὴ ἰκανότης τοῦ Καζαντζάκη ἀφ' ἐνὸς παράγει τὰ ἰδιόλεκτα, (ἀπὸ στοιχεῖα τῆς κοινῆς ποὺ δίνουν ὅμως νέα λέξη) τὰ ὁποῖα ἀναλύσαμε παραπάνω, ἀφ' ἐτέρου τὶς σύνθετες λέξεις οἱ ὁποῖες ἔχουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο συνθετικὰ ἰδιωματικὸ κρητικόν.

Στὴ σύνθεσι τὸν βοηθᾷ ἀναντίρρητα τὸ κρητικὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀφθονία συνθέτων μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὰ *ξε* — καὶ *ἀνά* — τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὸς χρησιμοποιοῖ (π.χ. *ξεπορίζω**, *ξελιχνίζω**, *ἀναθροῦλῶ** κ.ά.). Πέρα ἀπὸ αὐτό, δηλ. τὴν σύνθεσι μὲ προθέσεις, παρατηροῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας σχηματίζει σύνθετες λέξεις χρησιμοποιώντας ὡς πρῶτο ἢ δεῦτερο συνθετικὸ ἀτόφουα κρητικὴ λέξι (ὅπως *γοργοκατεβαίνω**, *ἀκρογιαλοχαράκι**, *σουσουροκουβεντιάζω**, *κυπαρισσότραφος**, *νυχосуρομαδεῖμαι**, *νυχτοδιαγούμισε**, *χρουσάγανες**, *τσιμποπορευόμαι**)¹. Αὐτὲς τὶς κατὰ τὸ ἥμισυ κρητικὲς λέξεις τὶς χαρακτηρίζομε ὡς κρητικὰ ὑβρίδια.

Ἐπὶ τὰς περιπτώσεις ὅπου ὁ συγγραφέας χρησιμοποιοῖ καὶ τὰ δύο συνθετικὰ ἀπὸ τὸ Κρητικὸ ἰδίωμα ἀλλὰ ἡ λέξι δὲν ἀνήκει στὸ ἰδίωμα. Αὐτὲς τὶς χαρακτηρίζομε ὡς κρητικοφανεῖς λέξεις (π.χ. *χρουσοκοντυλιάζω**, *χρουσοξόμπλιαστος**, *ἀψηλοξεκορφίζω**, *χρουσόφαντος**, *χωνοφάραγγο** κ.ά.).

Φυσικὰ εἶναι δυνατόν λέξεις οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ὡς κρητικὲς νὰ ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλα ἰδιώματα ἢ σήμερα νὰ ἔχουν υἰοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν κοινή. Σημασία ὅμως ἔχει γιὰ τὴν ἔρευνά μας ἀπὸ ποῦ κυρίως τὶς γνώριζε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ὅπως καὶ ἄλλοι μελετητὲς ἐπισήμαναν ἡ βάση πάνω στὴν ὁποῖα οἰκοδομεῖται ἡ γλῶσσα τῆς Ὀδύσσειας εἶναι ἡ κρητικὴ διάλεκτος.

Ἐνας ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἰδιωματικῶν λέξεων, φράσεων καὶ τραγουδιῶν ποὺ περιέχεται στὴν Ὀδύσεια προέρχεται ἀπὸ ἄλλα διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδας. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀπόδειξι ἐνὸς μυαλοῦ ποὺ μπόρεσε νὰ τὰ γνωρίσει σωστά, νὰ

1. Τὰ πλάγια στοιχεῖα δηλώνουν τὸ κρητικὸ στοιχεῖο στὴ σύνθεσι.

τά αφομοιώσει και να τα αναπλάσσει. Για τις υπερβολές ας μὴν ξεχνοῦμε, ὅτι ἡ Ὀδύσεια εἶναι ἓνα ποίημα και στὸ ποίημα ἡ γλῶσσα ἀναπτύσσεται πολλὲς φορές πέρα ἀπὸ τὰ κανονιστικὰ ὅρια και ἀπλώνεται να ἀγκαλιάσει τὰ ὅρια τοῦ νοῦ.

Ὁ ποιητὴς δανεῖζεται γλωσσικὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα και κυρίως ἀπὸ τὴ Μάνη, Νάξο, Ρόδο, Κύπρο, Ἡπειρο.

Ἡ χρῆση λέξεων ἀπὸ τὰ παραπάνω ἰδιώματα ἐξηγεῖται ἀν σκεφτοῦμε ὅτι, ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ἀρχίζει μὲ ἰδιωματικὰ κείμενα και ὅτι τὸ ξεκίνημά της ἔγινε μέσα σὲ ἰδιωματικούς χώρους ὅπως Ρόδος, Κύπρος, Χίος. Ὅμως πέρα ἀπ' αὐτό, στὸ ποίημα ὑπάρχουν πολλὲς ἰδιωματικὲς λέξεις ἀπὸ τὸν Πόντο, ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ἀπὸ τὴ Μακεδονία (π.χ. χουγιάζω, ἀδραχτά, φακιόλια, ἀναμερῶ, χιούτη, ζυγώνω, λιθάρι, ἀντραλεύω, τρανός, ἀποκαψίδια, ρουμάνι, ἀνταρμεμένος, κλαπατάρια, ρεκάζω, ἀλαφιασμένος, ἀναμανλῶ, σούρονω, ἀγκριφωτός, κολίγος, τρογύρα, ροβολῶ, στρούγκα, ἀπιθώνω, ἀνεμοκαύκαλο, τηρῶ, βουτσί, σαλαγῶ, ἀπλοχερίζω, ἀναλλάσσω, πιλαλῶ, κορώνω, ἀπόφωτο, κρούω, ἀπόγωνο, παραγώνι, γαῖμα, πουρονό, ἀθαλώνω, σύντας, σουρίζω, γρούζω, σουραυλῶ, λακίζω, κινῶ, γοικιάζω, ξαστοχῶ, ντηρειέμαι, ἀνθρωπούδι, σκουτιά, ταχταρίζω, λοξοτηρῶ, χαλεύω, ἀραδῖς, ἀνανιώνω, παναθύρι, ρυάζομαι, οὔρμος, βαρδιάτορας, ἀνεχόρταγος, ἀπανωπίθι, ἀρχονταρίκι, στέργω, ἀπόθερο, τανύζω, τελεύω, ἀρμενίδι, βουλίδια, ρογιαστός, ἀδρόρωγος, προγκῶ, ἀναπλωρίζω, ἀνέμπληστος, ξερολόθι, δερμάτι, ἀγρεύω).

Στὸ τέλος τῆς πρώτης μνημειακῆς ἐκδόσεως τῆς Ὀδύσειας (ἐκδοση Πυρσοῦ, Ἀθήνα 1933), ὑπάρχει λεξιλόγιο ἀπὸ 1.500 λέξεις, και μιὰ δήλωση τοῦ Καζαντζάκη ποὺ ἀναφέρεται στὰ διαλεκτικὰ δάνεια: «... Ἐξηγοῦνται ἐδῶ οἱ πιὸ δύσκολες λέξεις, ὅλες εἶναι παρμένες ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας και μπῆκαν ὕστερα ἀπὸ πολύχρονη δύσκολη ἐκλογή.» Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γι' αὐτό. Θελήσαμε ὅμως να προσδιορίσουμε ἐπακριβέστερα τὴν ἀναλογία τῶν διαλεκτικῶν στοιχείων, τοὺς τόπους προέλευσης των και να καταλήξουμε στοὺς σκοποὺς τοῦ συγγραφέα ποὺ τὸν ὠθησαν στὴ χρῆση τῆς ἰδιότυπης γλώσσας τῆς Ὀδύσειας. Πρὶν ὅμως καταλήξουμε στοὺς σκοποὺς, θὰ πρέπει να παρατηρήσουμε ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Καζαντζάκη παρουσιάζει μιὰ ποικιλία ἢ ὁποῖα βέβαια προῆλθε ἀπὸ τὴν πολυμορφία τοῦ ἔργου του (ἀσχολήθηκε μὲ πολλὰ ἤδη τοῦ λόγου), σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς και σὲ διαφορετικὲς ἱστορικὲς και πολιτικὲς συνθήκες. Ἀκόμα οἱ ψυχολογικὲς καταστάσεις τοῦ συγγραφέα ἐπέδρασαν και στὴ γλῶσσα τοῦ ἔργου του.

Ἔτσι, τὸ 1933 τυπώθηκε ἡ Ὀδύσεια. Τότε ἡ δημοτικὴ δεχόταν ὀξύτερη ἐπίθεση και ὁ Καζαντζάκης ἀναγκάζεται να συνεχίσει τὴν υπεράσπισή της μὲ περισσότερη ἀδιαλλαξία. Μὲ τὰ ὅπλα ποὺ τοῦ δίνει ὁ πλοῦτος τῆς νεοελληνικῆς, ἀγωνίζεται να δώσει μέσα ἀπὸ τοὺς στίχους τῆς Ὀδύσειας, τὸ γλωσσικὸ ὄργανο τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ Ὀδύσεια πρέπει να γίνε τὸ ποίημα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ περάσει ἡ δημοτικὴ στὸ στόμα τῶν νεοελλήνων. Ὁ ἀγῶνας του αὐτὸς να στηρίξει τὴ δημοτικὴ, τὸν ὀδηγεῖ σὲ ἀκρότητες πολλὲς φορές.

Ὁ συγγραφέας γνωρίζοντας ὅτι τὰ ἰδιώματα πλουτίζουν γλωσσικῶς τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τὰ χρησιμοποίησε για να ἐνισχύσει τὴν κοινὴ δημοτικὴ. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ κοινὴ δημοτικὴ, μὲ τὴ σειρά της, δὲν ἐπέδρασε στὰ ἰδιώματα

συγχωνεύοντάς τα. Έτσι οδηγηθήκαμε στη σημερινή κατάσταση τῆς γλώσσας, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλοεπίδρασης τῶν διαλεκτικῶν καὶ κοινῶν στοιχείων. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις λειτουργοῦν μέσα στὸ λόγο καὶ εἶναι παράγοντας δημιουργικὸς τῆς γλώσσας.

Ἡ ἐργασία μου πάνω στὴν γλώσσα τῆς Ὀδύσσειας δὲν ἔχει τελειώσει. Θὰ χρεια-
στεῖ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀκόμα. Συμπεραίνομε ὅμως ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις πού
ἔγιναν μέχρι τώρα ὅτι ἡ γλώσσα ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ὑπηρετήσῃ τὴ σκέψη, ὅταν
ἡ ἴδια ἡ σκέψη εἶναι ἀπαιτητικὴ καὶ ἐρευνητικὴ. Ἀκόμη συμπεραίνομε ὅτι, ἀδικοῦμε
κάθε λέξη πού μᾶς φαίνεται πλαστὴ καὶ μὴ αἰσθητικὴ. Εἶναι δύσκολο νὰ γνωρίζει
κανεὶς ὅλες τὶς ἐκφράσεις πού ἐπινοεῖ τὸ μυαλό. Αὐτὸ γίνεται δυσκολότερο σ' ἓνα
χῶρο ὅπου ὁ λόγος ὑπῆρξε ἡ μόνιμη ἀναζήτηση.

Δὲν θὰ θέλαμε ὅμως νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυση αὐτὴ ἀποσκοπεῖ σὲ μιὰ ἀναγ-
καστικὴ παραδοχὴ καὶ ἐπιβολὴ τῆς γλώσσας τοῦ ποιήματος. Ἄλλωστε τὰ τρωτά
τῆς ἐπισημαίνονται. Μοναδικὸς σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι νὰ ἐρμηνεύσῃ μιὰ
ἀτομικὴ γλώσσα μὲ παραλληλισμούς, συγκρίσεις καὶ ἀναλύσεις, γλωσσολογικοῦ χα-
ραχτῆρα. Τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἀτομικῆς γλώσσας εἶναι στοιχεῖα πού ἀνήκουν
συγχρόνως καὶ σὲ ομάδες κοινωνικὲς, ἄρα δὲν εἶναι πλαστά.

Ἡ πλαστότητα τῆς γλώσσας τοῦ ἔργου δὲν ὑπάρχει μέσα στὶς λέξεις, σὰν με-
μονωμένα στοιχεῖα, ὅσο στὴ συνύπαρξή τους σ' ἓνα χῶρο ὅπου ποτὲ ἄλλοτε τόσο
ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν συναντήθηκαν.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

ἀγριμόγατος, ὁ	= ἀγριόγατος.
ἀκλουθῶ	= ἀκολουθῶ.
ἀκραγγίζω	= ἀγγίζω ἑλαφρὰ καὶ ἀπαλά.
ἀκρανοίγω	= ἀνοίγω λίγο καὶ χωρὶς θόρυβο.
ἀκρογιαλοχαράκι, τὸ	= βράχος τῆς ἀκρογιαλιᾶς.
ἀλογάσης, ὁ	= ἵπποκόμος.
ἀναβαστῶ	= ὑποβαστάζω, στηρίζω.
ἀναγνριστικά, ἐπίρρ.	= μὲ ὑπαινιγμούς, παραβολικά.
ἀναδεύω	= κινῶ, ἀνακινῶ κάτι καὶ μτφ. κινῶ τὶς σκέψεις μου.
ἀναθρουλῶ	= γιὰ τὸ ψωμί ἢ τὸ παξιμάδι: θρυμματίζω, κάνω ψίχουλα.
ἀνακρεμῶ	= κρεμῶ ἀπὸ κάπου κάτι, ἐξαρτῶ κάτι.
ἀνακνκλίζω	= περιστρέφω τὴν ἀνέμη καὶ τυλίγω τὸ νῆμα σὲ μασούρια καὶ μτφ. περιστρέφω φέρνω στὸ νοῦ μου.
ἀναλιγώνω	= 1) λιποθυμῶ. 2) ἀναλύομαι, λειώνω.
ἀναντρανίζω	= σηκώνω τὰ μάτια μου νὰ δῶ κάτι, ἀναβλέπω.
ἀναστοροῦμαι	= θυμοῦμαι, ἐπαναφέρω στὴ μνήμη μου.
ἀνατριχιῶ	= ἀνατριγιάζω, φοβοῦμαι, τρέμω κάποιον.
ἀναχεντρονόμομαι	= ἀπὸ φόβο ἢ φρίκη σηκώνονται οἱ τρίχες μου.
ἀνεμική, ἡ	= θύελλα, καταιγίδα, λαίλαπα.

ἀνεχουμίζω	= ἀνακατώνω.
ἀντρίοτικός	= ἀντρίκειος, γενναῖος, παλληκαρήσιος.
ἀντροκαλιούμαι	= προκαλῶ κάποιον γιὰ πάλῃ ἢ μονομαχία.
ἀπλοκαμός, ὁ	= πλοκάμι κοτσίδας ἢ χταποδιοῦ.
ἀπογαλίσματα	= ὁ χρόνος πού τὰ ζῶα παύουν νά παράγουν γάλα, κατὰ τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ.
ἀποκαμαρώνω	= βλέπω κάτι καὶ καμαρώνω γι' αὐτό.
ἀποκρεμιούμαι	= κρεμιέμαι ἀπὸ κάπου, γραπώνομαι σὲ κάτι.
ἀρθούνι, τὸ	= ρουθούνι.
ἀρμυρίκια, τὰ	= εἶδος δέντρου πού φυτρώνει στ' ἀκρογιάλια.
ἀρπαχτά, ἐπίρρ.	= βιαστικά, λαίμαργα.
ἀσκελιά, ἡ	= ἡ ἀπόστασι ἀνοικτῶν σκελῶν.
ἀσούσουμος	= αὐτὸς τοῦ ὁποίου τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του δὲν προσδιορίζονται, ἀγνώριστος.
ἀφεντικός, ὁ	= ἰδιοκτήτης, κύριος.
ἀψηλοξεκορφίζω	= ἰδιαίτερα διακρίνομαι ἀνάμεσα σὲ ἄλλους.
ἀψόθυμος	= ὀξύθυμος.
βαστῶ	= ἀντέχω, ὑπομένω.
βεργᾶτος	= λεπτὸς ψηλὸς εὐλύγιστος καὶ εὐθυτενής.
βιγλίζω καὶ βιγλάω	= παρατηρῶ μὲ μάτι ὀξὺ ἀπὸ ψηλὸ σημεῖο.
βίτσισμα, τὸ	= τίναγμα, ἄλμα τόσο γρήγορο, πού ἀφήνει τὸν ἤχο βίτσας (=βέργας) ἢ μαστιγίου.
βολά, ἡ	= φορά.
βουτακῶ	= 1) βυθίζομαι στὸ νερὸ μὲ ὄρμη. 2) τσαλαβουτῶ σὲ νερό.
βροῦχος, ὁ	= ἄσπρο σκουλήκι πού συστρέφεται ὕπως ἡ γαρίδα καὶ καταστρέφει ὄσπρια ἢ πατάτες.
γελοχαχαρίζω	= γελῶ δυνατὰ καὶ εἰρωνικά.
γεύομαι	= τρώγω.
γιαλός, ὁ	= ἀκρογιάλι.
γοργοκατεβαίνω	= κατεβαίνω γοργὰ καὶ μὲ εὐκινησία.
γούζομαι	= διαμαρτύρομαι.
γρόθος, ὁ	= 1) ἡ γροθιά, σφιγμένη παλάμη. 2) τὸ χτύπημα μὲ τὴ γροθιά.
γροικῶ	= ἀκούω.
γυρεύω	= ζητῶ.
γυρογιάλι, τὸ	= ἡ παραλία.
δαγκαμαθιά, ἡ	= δαγκωματιά.
διαγουμίζω	= λεηλατῶ, ἀρπάζω, καταστρέφω ὀλοσχερῶς, ἐξαφανίζω.
διανεύω	= κινούμαι ἀργὰ ψαχουλεутὰ κουρασμένα.
διῶμα, τὸ	= ὠραία ἐμφάνιση, παράστημα.
δροσερεύω	= γίνομαι δροσερός.
δῶμα, τὸ	= στέγη
ἔρριζα, ἐπίρρ.	= σύρριζα.

θαρηῶ	= νομίζω.
θεόφυχά μου, ἐπίρρ.	= ἡ λ. λέγεται ὅταν κάτι εἶναι σίγουρο ὅτι θὰ συμβεῖ ἂν καὶ δὲν τὸ πολυεπιθυμοῦμε καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νεοελληνικὸ μὰ τὴν Παναγία ...
θωροῶ	= βλέπω.
κακόσουρος	= ἄτυχος, κακόμοιρος.
κάμπλια, ἡ	= κάμπια.
κανάκιο, τὸ	= χᾶδι.
καταχτυπῶ	= 1) κάνω θόρυβο ἔντονο. 2) ἀγωνίζομαι ἐργαζόμενος συνεχῶς.
κατέχω	= γνωρίζω.
καφορέγομαι	= ὑπερβολικὰ ἐπιθυμῶ κάτι χωρὶς νὰ τὸ δηλώνω ἀπερίφραστα.
κλινάρι, τὸ	= κρεβάτι, κλίνη.
κουζουλαίνω	= τρελλαίνω.
κουντούρα, ἡ (τοῦ χοροῦ)	= τὸ τέλος, ἡ οὐρὰ κυκλικοῦ χοροῦ.
κοχεύω	= κυττῶ μὲ τὴν κόχη τοῦ ματιοῦ λοξά.
κρασαποιοτιδί, τὸ	= τὸ ὑπόλοιπο κρασιοῦ ποὺ μένει στὸ ποτήρι.
κρασόκουπα, ἡ	= ποτήρι κρασιοῦ.
κρασοφυχιά, ἡ	= ψίχα ψωμιοῦ βουτηγμένη σὲ κρασί.
κριγιός, ὁ	= κριός.
κυπαρισσότραφος, ὁ	= φράχτης ἀπὸ κυπαρίσσια.
κύρης, ὁ	= πατέρας.
λαγωνιάρης, ὁ	= 1) κνηγετικὸ σκυλλί. 2) σκυλλί γενικά.
λαθρακιάζω	= κατατρῶγομαι ἀπὸ τὸ ζώφιο ποὺ καταστρέφει τὰ ξύλα, τὸ λάθρακα.
λιγομαριάζω	= 1) λιποθυμῶ. 2) νοιώθω πεῖνα, τρέχουν τὰ σάλια μου.
λογιάζω	= διαλογίζομαι, σκέπτομαι, διανοοῦμαι.
μαγληνός	= λεῖος.
μαμουνίζω	= περπατῶ μὲ τὰ τέσσερα ὅπως τὰ μαμούνια (= ζώφια).
μανιστικά, ἐπίρρ.	= μὲ θυμό.
μαντάτορας, ὁ	= κομιστὴς μηνύματος.
μαραγκιάζω	= μαραίνομαι σωματικὰ ἢ ψυχικὰ.
μαργώνω	= παγώνω, ξυλιάζω.
μαχαιροσφάζω	= σφάζω μὲ ἐπιτατικὴ σημασία.
μεταξεσέρνω	= συρτὰ μεταφέρομαι σὲ διπλανή θέση.
μηνῶ	= στέλνω μήνυμα, εἰδοποιῶ, προειδοποιῶ.
μπλαβίζω	= μελανιάζω ἀπὸ κρύο ἢ ἀπὸ χτύπημα.
μπροσμουρώνω	= κλίνω βαθειὰ τὸ κεφάλι πρὸς τὴ γῆ, μπρουμουτῶ.
μπροστάρης, ὁ	= ὁδηγός, καθοδηγητής.
μπροσταροκριγιός, ὁ	= κριάρι ὁδηγὸς κοπαδιοῦ.
νέφαλο, τὸ	= συννεφάκι.
νογῶ	= ἐννοῶ, ἀντιλαμβάνομαι, καταλαβαίνω.

νυχουρομαδεύμαι	= μέ τὰ νύχια σέρνω τὰ μάγουλά μου καὶ μαδῶ τὰ μαλλιά μου θρηνηῶντας.
νυχτοδιαγουμίζω	= νύχτα λεηλατῶ, κλέβω.
ξεδιαλύνω	= διευκρινίζω, ξεκαθαρίζω.
ξεξευλίζω	= 1) ὑπαναχωρῶ σὲ κάποια ὑποχρέωσή μου. 2) προσπαθῶ νὰ ἀποφύγω κάποια ἐργασία.
ξελιχνίζω	= τελειωτικά ξεκαθαρίζω τὸ σιτάρι ἀπὸ τ' ἄχυρα.
ξεμανταλώνω	= ἀνοίγω τὸ μάνταλο τῆς πόρτας.
ξεπειρίζει (σὲ γ' πρόσ.)	= βγαίνει κάτι ὀρμητικά, ξεχύνεται.
ξεπετρώνω	= ἀφαιρῶ βάρη ποὺ καλύπτουν κάτι.
ξεπνεμένος	= ἐξασθενημένος.
ξεπορίζω	= 1) βρίσκω διέξοδο. 2) βγαίνω ἀπὸ στενὸ ἢ δύσβατο μέρος.
ξεπροβαίνω	= προβάλλω, ἐμφανίζομαι ξαφνικά.
ξεστελιώνω	= χαλῶ κάτι, τὸ διαμελίζω.
ξεσφάλλω	= 1) χάνω. 2) ξεφεύγω. 3) κάνω λάθος.
ξετοπώνω	= 1) ἀναγκάζω κάποιον νὰ βγεῖ ἀπὸ κεῖ ποὺ βρίσκεται ἢ ποὺ κρύβεται. 2) φανερώνω.
ὄγρος	= ὕγρος.
ὄμάδι, ἐπίρρ.	= μαζί.
ὄρθος	= ὄρθιος.
παππουδιασμένος	= ζαρωμένος.
παρακατσέω	= 1) κρυφακούω καὶ κρυφοβλέπω. 2) ἐνεδρεύω.
πασίχαρος	= ὁ χαρούμενος πάντοτε καὶ μὲ ὄλους.
πέμπω	= στέλνω.
πλαντῶ	= πνίγομαι.
ποδιαφωτίσματα, τὰ	= τὸ λυκαυγές.
ποξετελεύω	= τελειώνω, περατώνω.
προεπίζω	= στολίζω, κοσμῶ.
προεπό, τὸ	= τὸ πρέπον, τὸ ταιριαστό.
ρέγομαι	= ἐπιθυμῶ.
ριζοσκελώνω	= 1) ἀποκτῶ ρίζες καὶ βλαστούς. 2) μτφ. ἐπὶ νεονύμφων: στερεώνομαι σὰ ζευγάρι καὶ ἀποκτῶ ἀπογόνους.
ρούφουλας, ὁ	= ἀνεμοστρόβιλος, δίνη.
σαλεύω	= κινῶ καὶ μέσο κινουῦμαι.
σκιανός, ὁ	= σκιά, ἥσκιος.
σκληρίζω	= φωνάζω τσιριχτά, στριγγλίζω.
σκορπῶ	= σκορπῶ.
σουσουροκουβεντιάζω	= κουτσομπολεύω κάποιον, ραδιουργῶ σὲ βάρος κάποιου.
σοφιλιαστά, ἐπίρρ.	= μὲ ἀπόλυτο συνταίριασμα ἢ τέλεια ἐφαρμογή.
σπήλιος, ὁ	= ἡ σπηλιά.
στεγή, ἡ	= ἡ στέγη.
στραβομουριάζω	= στραβομουτσουνιάζω.

στράτα	= 1) δρόμος. 2) πορεία.
στραταρίζω	= 1) βαδίζω με προσοχή σιγά-σιγά λόγω αδυναμίας. 2) βαδίζω καμαρωτά και κουνιστά σαν τή πέρδικα.
συβάσματα, τὰ	= συμφιλίωση.
συγκάρταλος	= όλόκληρος με όλα του τὰ πράγματα.
συγκόκαλος	= με τὰ κόκκαλά του δηλ. όλόκληρος.
συνηθῶ	= συνηθίζω.
συντηρῶ	= βλέπω, παρατηρῶ ἔντονα.
συσηλίζει, (γ' πρόσ.)	= τρεμουλιάζει ἢ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὴ μεγάλη ἄνοδο τῆς θερμοκρασίας τὰ μεσημέρια τοῦ καλοκαιριοῦ.
σφαλίζω	= κλείνω.
τάβλα, ἡ	= τραπέζι.
τσιμποπορεύομαι	= περνῶ με λίγα πράγματα λιτά.
φαλαγγώνω	= στριμώνω, περιορίζω, δυσκολεύω κάποιον.
φαμέγιος, ὁ	= ὑπηρέτης ποὺ ζεῖ μόνιμα στὸ σπίτι τοῦ ἀφεντικοῦ του.
φουρφουρίζω	= θροῖζω ὅπως τὸ χαρτί, ἢ τὰ φύλλα δέντρου.
φρασκί, τὸ	= ἀγγεῖο πῆλινο ὅμοιο με μισὸ πιθάρι ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω ἀλλὰ με μεγαλύτερη κοιλιά καὶ πλατύτερο στόμιο.
χαλκιάς, ὁ	= σιδηρουργός.
χαράκι, τὸ	= βράχος ὄγκώδης.
χέρα, ἡ	= χέρι.
χρουσάγανος	= με χρυσᾶ ἄγανα.
χρουσοκοντυλιάζω	= γιὰ τὸ σιτάρι: γίνεται τὸ στέλεχος χρυσό.
χρουσοξόμπλιαστος	= 1) χρυσοστολισμένος. 2) χρυσοκεντημένος.
χρουσός	= χρυσός.
χρουσόφαντος	= χρυσοῦφαντος.
χυταρίζω	= 1) κατηφορίζω. 2) ὀρμητικὰ κάνω ἐπίθεση.
χωνοφάραγγο	= φάραγγι σὲ σχῆμα χωνιοῦ.
ψικαροί, οἱ	= συνοδοὶ γαμήλιας πομπῆς.
ψυχανεμίζομαι	= δικαιοσθάνομαι, προαισθάνομαι, εἰκάζω, ὑποπτεύομαι.
ὦς	= μόλις.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΦΡΑΣΕΩΝ

1. *Πατῶ (τίς) φωνές* = φωνάζω δυνατά.
2. *Βάνω μὲ τὸ νοῦ (μου)* = σκέφτομαι, υποπτεύομαι, υποθέτω.
3. *Τοῦ βουνοῦ τ' ἀφρούδι* = ἡ κορυφογραμμὴ τοῦ βουνοῦ ἢ κάποιος βράχος ποὺ προεξέχει πολὺ καὶ σχηματίζει ἀπὸ κάτω κοίλωμα.
4. *Δὲν τῶχω ποῦ . . . μὸν τῶχω ποῦ* = δὲν μὲ νοιάζει ποῦ . . . ἀλλὰ μὲ νοιάζει ποῦ . . .
5. *Κάνω χύση* = ὀρμῶ ἀκάθεκτος.
6. *Δίνει ὁ ἥλιος* = ἀνατέλλει ὁ ἥλιος.
7. *Δένουν τὰ κόκκαλά μου* = 1) μεγαλώνω, ὀριμάζω. 2) γίνομαι γερός.
8. *Τρουλώνω τ' αὐτιά μου* = ὀρθώνω τ' αὐτιά μου ὅπως τὸ γαϊδούρι ὅταν υποψιαστεῖ κάτι.
9. *Ἐχύσανε τὰ μεριά του ἢ τὰ μάγουλά του* = ἀδυνάτισαν οἱ μηροὶ του ἢ τὰ μάγουλά του καὶ δὲν εἶναι σφριγηλά ἀλλὰ πλαδαρά.
10. *Ἐχέθηκε νὰ . . .* = ὀρμησε νὰ . . .
11. *Στὴν ἄψη (της)* = 1) Στὸν ψυχικὸ ἀναβρασμὸ του, στὸ θυμὸ του. 2) Στὸ σεξουαλικὸ του ἀναβρασμὸ.
12. *Πέφτω ἀπὸ δίπλα (του)* = πλησιάζω κάποιον ποὺ θέλει νὰ κάνει κακὸ, κυρίως φονικὸ, καὶ τὸν συμβουλεύω ἐπίμονα ἢ τοῦ ἐπιβάλλομαι μὲ τὴν παρουσία μου καὶ τὴν δυναμικότητά μου, ὥστε νὰ τὸν ἀποτρέψω ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴ πράξη.
13. *Ἐπῆρε ὁ νοῦς (του) ἀέρα* = 1) λευτερώθηκε ὁ νοῦς του ἀπὸ τὶς ἔγνοιες. 2) ἔγινε ἐπιπόλαιος, ὄχι σοβαρὸς.
14. *Πάρε (καρδιά) λιγάκι ἀέρα* = ἀπόδιωξε τὶς ἔγνοιες καὶ τὴ μελαγχολία.
15. *Ρίχνω καμπανιά* = λέω μὲ ὑπονοούμενο κάτι, ὑπαινίσομαι κάτι.
16. *Δὲν (τζῆ) λέω πρᾶμα* = δὲν λέω τίποτε.
17. *Σκοινὶ γαϊτάνι (ἀνέβαινε)* = ὁ ἕνας μετὰ ἀπὸ τὸν ἄλλο, σὰν ἀλυσίδα.
18. *Τὰ μάτια (μου) ἔκαμαν γυαλι* = Ἔμειναν ἀκίνητα σὰν νεκροῦ περιμένοντες.
19. *Παίζω (τίς φτεροῦγες)* = κινῶ τὰ φτερά μου, γιὰ νὰ πετάζω ἢ μένω ἀκίνητος στὸν ἀέρα κινῶντας μόνο τὰ φτερά.
20. *Ἐπεσε ὁ σκιανὸς* = σκίασε, ἔγινε σιά.
21. *Στρώνω πάτους τὸ . . .* = στρώνω σειρές-σειρές τὸ . . .
22. *Στὴν τρούλα (τ'ς ἐλιάς)* = κατάκορφα στὴν ἐλιά.
23. *Πετῶ παραπετριές* = μὲ μισοκουβέντες καὶ μισόλογα ἀφίνω νὰ ἐννοήσουν κάτι ὄχι κολακευτικὸ γιὰ κάποιον.
24. *Ἡ κόχη τοῦ ματιοῦ* = Ἡ ἐξωτερικὴ γωνία τοῦ ματιοῦ, ὁ κανθός.
25. *Ἀχνιὰ δὲ βγάνω* = μένω σιωπηλὸς κυρίως ἀπὸ φόβο ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλη αἰτία.
26. *(Μοῦ) πρέπει* = μοῦ ἀρμόζει, μοῦ ταιριάζει.
27. *Βαστῶ πολλήωρα* = 1) διαρκῶς πολὺ. 2) ἀντέχω πολὺ.
28. *Κακαφορᾶται (ὁ νοῦς)* = υποπτεύομαι κάτι κακὸ.
29. *Κάνει τὸ νυφᾶτο της (ἢ νύφη)* = κάνει νάζια καὶ καμώματα γιὰ νὰ φανεῖ ντροπαλή, σεμνή, ὑποτακτικὴ καὶ συγχρόνως ἱκανὴ καὶ μὲ προσωπικότητα.

30. *Τις τάβλες νὰ προπίση* = νὰ στολίσει τὸ γεῦμα μας, νὰ δώσει ὁμορφιὰ καὶ ἀξία στὸ τραπέζι μας.
31. *Στροωμένες τάβλες* = τραπέζι στρωμένο μὲ τὰ φαγητὰ καὶ τὰ ποτά.
32. *Καρνάδες (βιόλες)* = κόκκινες βιόλες.
33. *Δίνω βιτσιὰ (τ' ἀλόγου)* = μὲ τὴ βίτσα (βέργα εὐλύγιστη) δίνω κτύπημα.
34. *Τοῦ περιτρόπου* = Ἡ φράση αὐτὴ ἔχει διασωθεῖ μόνο σ' αὐτὴ τὴ μαντινάδα ἢ ὁποῖα ποικίλει ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ. Ἐμφανίζεται καὶ μὲ τὴ μορφή τοῦ περιστρόφου προφανῶς κατὰ λάθος. Ἡ σημασία της δὲν εἶναι ἐμφανῆς νομίζομε ὅμως ὅτι σημαίνει: θὰ πῶ κάτι ποὺ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ζωῆς, ἀποτέλεσμα δικῆς μου ἐμπειρίας.
35. *Ψηλῆς γενιᾶς κλωνάρι ἢ ψηλοῦ δέντρου κλωνάρι* = γόνος ἀρχοντικῆς οἰκογενείας.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ

ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΣΚΩΠΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΒΛΑΣΤΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ¹

Ἡ ἔρευνα ἔφερε στὸ φῶς χίλια (1000) περίπου βλαστιώτικα ἐπώνυμα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τριακόσια δέκα ἕξ (316) εἶναι ἐπαγγελματικά, σκωπτικά καὶ τοπικά. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θὰ φανεῖ μεγάλος, ἂν μάθει κανεὶς ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Βλάστης στὴν τελευταία ἀπογραφὴ² τοῦ 1971 ἦταν μόλις 434 κάτοικοι. Οἱ ἐκλογικοὶ κατάλογοι δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἐπαρκὴς πηγὴ γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν ἐπωνύμων ὁποιοῦ-δήποτε τόπου. Γιὰ τὴ Βλάστη ὅμως ὑπάρχει εὐτυχῶς ἀκόμα τὸ σπουδαῖο ἀρχεῖο τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ τὸ πολὺ πλουσιότερο ἀρχεῖο τῆς Κοινότητος³. Τὴ συλλογὴ τῶν ἐπωνύμων συμπλήρωσε ἡ ἔρευνα σὲ χειρόγραφα, περιοδικά, μονογραφίες ποὺ ξεπερνοῦν τὴ μιὰ εἰκοσιπεντάδα ἀπὸ τὴ Βλάστη καὶ τὸ Βορειοελλαδικὸ χῶρο γενικότερα.

Κατὰ τὸ Διονύσιον τὸ Θραῦκα⁴ «Ἐπώνυμόν ἐστι, ὃ καὶ διώνυμον καλεῖται, τὸ μεθ' ἐτέρου κυρίου καθ' ἓν λεγόμενον, ὡς ἐνοσίχθων ὁ Ποσειδῶν καὶ φοῖβος ὁ Ἀπόλλων», καὶ πρὸ κάτω διαβάζομε «Ἐπώνυμόν ἐστι δύο ὀνόματα καθ' ἑνὸς τεταγμένα, ὧν τὸ μὲν κύριον, τὸ δ' ἐπίθετον δύναμιν ἔχον κυρίου...».

Σήμερα ἐπώνυμο λέμε τὸ δεύτερο ἐκεῖνο διακριτικὸ ὄνομα ποὺ πᾶσι πλάι στὸ ἀτομικὸ τοῦ καθενός. Εἶναι γέννημα τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης τῶν καιρῶν μας. Ἔτσι ἀποφεύγει κανεὶς τὴ σύγχυση ἀνάμεσα στ' ἄτομα τοῦ στενοῦ τοῦ ἢ εὐρύτερου περιβάλλοντος.

Γιὰ τὴν ἀξία τῆς συλλογῆς καὶ μελέτης τῶν ἐπωνύμων τί νὰ πῶ; Ἔχουν πεῖ τόσα, τόσοι καὶ τόσοι μεγάλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι γλωσσολόγοι: Ὁ Νικ. Ἀνδριώτης⁵, ὁ Δικ. Βαγιακάκος⁶, ὁ Παν. Λορεντζάτος⁷, ὁ Σίμ. Μενάρδος⁸, ὁ Μαν.

1. Ἀνακοίνωση μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Τὰ ἐπώνυμα τῆς Βλάστης Κοζάνης» εἶχα κάνει στὸ Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χῶρου (Καστοριά 13-15 Ἀπριλίου 1978), ποὺ δυστυχῶς τὰ πρακτικά του δὲν ἔχουν μέχρι σήμερα δημοσιευτεῖ.

2. Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἐθν. Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1974.

3. Περιλαμβάνει τὰ μητρῶα ἀρρένων ἀπὸ τὸ 1862 μέχρι σήμερα.

4. Διονυσίου Θραῦκος, *Ars grammatica*, Lipsiae 1883, σ. 238.

5. Ἀνδριώτης, *Μορφολογία νεοελλ. ἐπωνύμων*, σ. 187-206. *Τοῦ ἴδιου*, *Metronymica*, σ. 192-199. *Τοῦ ἴδιου*, *Familiennamen*, σ. 170-176. *Τοῦ ἴδιου*, *Νεοελληνικά ἐπώνυμα*, σ. 394-400.

6. Βαγιακάκου, Ἀνθρωπωνύμια, σ. 145-369. *Τοῦ ἴδιου*, Ἑκκλησ. γλῶσσα, σ. 195-245.

7. Λορεντζάτου, Κεφαλλήνων ὀνόματα, σ. 27-34. *Τοῦ ἴδιου*, Τὰ παρατσούκλια, σ. 111-117. *Τοῦ ἴδιου*, Παρωνύμια, σ. 40-71.

8. Μενάρδου, Ὄνόματα Κυπρίων, 257 κέξ.

Τριανταφυλλίδης, ὁ Γεώργ. Χατζιδάκις¹, ὁ Hein. Moritz². Πάντως γεγονὸς ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι οἱ ἐπωνυμικὲς ἔρευνες δίνουν καίριες λύσεις σὲ προβλήματα γλωσσικά, ἱστορικά, κοινωνικά.

Ἐκ τῆς συνόλου τῶν βλαστιώτικων ἐπωνύμων μελετιοῦνται μὲ τὴν σειράν μόνον τὰ ἐπαγγελματικά, τὰ σκωπτικά καὶ τὰ τοπικά ἐπωνύμα:

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ

Ἡ προσφώνηση τῶν ἀνθρώπων ἀρχικὰ μὲ τὸ βαφτιστικὸ τους ὄνομα καὶ ἀργότερα μὲ τὸ πατρωνύμιον ἢ πατρωνυμικὸ ἢ — σπάνια — μητρωνυμικὸ τους ἐπώνυμο δὲν πετυχαίνει ἀρκετὲς φορές νὰ διαλύσει τὴ σύγχυση καὶ νὰ ξεχωρίσει ὁλότελα τὰ ἄτομα ποὺ τυχαίνει νὰ ἔχουν τὸ ἴδιον ὄνομα. Ὁ λαὸς ὅμως ἀγαπάει τὴ σαφήνεια. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πρακτικὴν ἀνάγκη νὰ διακρίνει τὰ ὁμώνυμα ἄτομα. Ἀναζητᾷ τὴ λύση καὶ δὲ δυσκολεύεται νὰ τὴ βρεῖ. Τοῦ ἔρχεται σχεδὸν ἀβίαστα. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματικοῦ ἢ τοῦ χαλκιᾶ, ὁ ἐκκλησιαστικὸς τίτλος τοῦ ἀναγνώστη ἢ τοῦ παπᾶ, τὸ πολιτικὸ ἀξίωμα τοῦ καντζιέλερ ἔστι στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸ τοῦ ἀτόμου στὴ μικρὴ κοινωνία τῆς Βλάστης. Πλάι λοιπὸν στὸ βαφτιστικὸ καὶ στὸ ἐπώνυμο μπαίνει σὰν ἀναγκαῖο διαφωτιστικὸ συμπλήρωμα τὸ ἐπάγγελμα ἢ ὁ τίτλος ἢ τὸ ἀξίωμα, δηλ. στὸ «Μπούσιου Χατζηκωνσταντίνου» μπαίνει τὸ ἐπάγγελμά του «Γραμματικὸς» καὶ στὸ «Στέργιου Σίμου» ὁ τίτλος του «Ἀναγνώστης». Ἔτσι ἀκριβῶς βρίσκονται στὰ ἀρχεῖα τῆς Βλάστης. Ἀντιπαλεύουν ἀναμεταξύ τους — ἐπώνυμο-ἐπάγγελμα — τὸ ποῖο θὰ νικήσει. Καὶ δὲν εἶναι λίγες οἱ φορές ποὺ τὸ ἐπώνυμο νικιέται. Κανεὶς πιά δὲ θυμᾶται ποῖο ἦταν τὸ ἀρχικὸ ἐπώνυμο τοῦ βλαστιώτη Ἀσβεστᾶ ἢ τοῦ Σαμαρᾶ ἢ τοῦ Χαλκιᾶ, ἔχει ξεχαστεῖ.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ καὶ τοῦτο: Τὰ περισσότερα ἐπαγγελματικά δὲν ἔχουν «εὐστάθεια». Μποροῦν στὸ στόμα τοῦ ἐξαγριωμένου συντοπίτη, ποὺ τονίζει μὲ ἔντονας χειρονομίες τὰ ἐπαγγελματικά ἐπώνυμα π.χ. τοῦ Βαῖνᾶ ἢ τοῦ Χαλκιᾶ, νὰ μεταπέσουν στὴ συγγενικὴ κατηγορία τῶν παρωνυμίων. Σήμερα μάλιστα, ποὺ οἱ κοινωνικὲς δομὲς ἔχουν ἀλλάξει τόσο ριζικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουν μέσα τους κάτι τὸ ὑποτιμητικόν. Τὰ ἐπαγγελματικά ἐπώνυμα ἔχασαν τὸ οὐσιαστικὸ τους περιεχόμενον ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἔσβησαν τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ βαῖνᾶ, τοῦ τσικριᾶ, τοῦ σαμαρᾶ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ σύγχρονη ἐποχὴ μας δημιούργησε καινούρια ἐπαγγέλματα ποὺ θεωροῦνται ἀξιοπρεπῆ. Ἡ καθολικὴ στροφὴ στὰ γράμματα ὀδηγεῖ σίγουρα σ' αὐτά. Σὲ πανελλήνια κλίμακα βλέπομε τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀντικατάστασιν τῶν ταπεινῶν ἐπαγγελματικῶν ἐπωνύμων ἢ τὴν ἀλλοίωσίν τους μὲ τὴν προσθήκην τῶν καταλήξεων -άδης, -ίδης, -πουλος. Γιὰ παράδειγμα θὰ ἀναφέρω τὸ γνωστὸ βλαστιώτη Ἀκαδημαϊκὸ Ἀντώνη Κεραμόπουλο ποὺ ἔλλαξε τὸ πατρικὸν τοῦ ἐπώνυμου Κεραμάρης (= κεραμιδάς). Τὰ ἐπώνυμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς τὰ κατατάσσομε ὡς ἑξῆς:

1. Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία ΜΝΕ 2 (1907) 522-531 καὶ ἄλλοῦ.

2. Hein. Moritz, Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten, τόμ. 1-2, Landshut 1896-1898.

α) Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά ἀπὸ κοινὰ ἐπαγγέλματα :

Ἄσβεστᾶς ¹, ἐκεῖνος ποὺ φτιάχνει ἢ πουλάει ἄσβέστη.

Βαϊνάς ², ὁ βαρελάς, αὐτὸς ποὺ φτιάχνει τὰ βαγένια τοῦ νερόμυλου.

Γραμματικός ³, ὁ γραμματέας.

Γύφτος ⁴, ὁ σιδεράς, συνήθως τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σιδεραῖ στους τελευταίους αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τὸ ἐξασκοῦσε μιὰ κάστα ἀνθρώπων ποὺ λέγονταν γύφτοι. Τὸ ἐπάγγελμά τους αὐτό, τὸ πάρα πολὺ ταπεινὸ, γίνονταν ἀρχικὰ παρατσούκλι καὶ ἀρκετὲς φορές περνοῦσε ὁμαλὰ στὴν κατηγορία τῶν ὑποτιμητικῶν ἐπωνύμων ⁵. Ἡ ἐτυμολογία τῆς μεσαιωνικῆς λέξης γύφτος ἀνάγεται στὸ ἀρχαῖο ἔθνικὸ Αἰγύπτιος ⁶.

Δαδάς, αὐτὸς ποὺ κόβει τὸ δαδί, δηλ. σκίζεσ ἀπὸ πεῦκα.

Ζωγράφος ⁷, ἐκεῖνος ποὺ ζωγραφίζει.

Καλενδέρης - Καλινδέρης, αὐτὸς ποὺ εἶχε τὴ φροντίδα νὰ γράφει χρονολογικὰ τὶς ἐμπορικὲς πράξεις στὸ «βιβλίον ταμείου», λατ. *calendarium* > ἰταλ. *calendario*, κοιν. καλαντάρι.

Κάλφας ⁸, αὐτὸς ποὺ βοηθάει τὸν ἀρχιμάστορα, ἰδιαίτερα τὸν τσαγκάρη ἢ τὸ ράφτη.

1. Κολίτση, Ὄνόματα Κυπρίων 77.

2. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ περισσότερα ἐπαγγελματικά ἐπώνυμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἔχουν μιὰν ἀπόχρωση ὑποτιμητικὴ, ἔτσι ποὺ ἀβίαστα μποροῦμε νὰ τὰ κατατάξουμε καὶ στὴν κατηγορία τῶν παρωνυμίων. Προσωπικὴ ἐπιτόπια ἔρευνα ἐπιβεβαίωσε ὅτι τὸ Βαϊνάς δόθηκε κάποτε σὰν παρατσούκλι σὲ Βλαστιώτη μαραγκὸ ποὺ ἔφτιανε βαγένια. Βλ. καὶ Κουκουλέ, Οἰκονομικά 241. ΧΛΑ 3479, 24. Κρεκούκια, Τριφυλίον ἐπωνυμῖαι 35.

3. Σταμνόπουλου, Βόλτες 243: «Δὲν πιστεύω νάναϊ ἀπὸ ἐπάγγελμα». Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία 525: «Γραμματικός... ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως τοῦ καθόλου βίου». Εἶναι ὁλοζώντανη ἀκόμα ἢ παράδοση στους κατοίκους τῆς Βλάστης (ἀπ' τὴ συλλογὴ μου). Κεραμοπούλλου, Ἀρχιερ. ἐπιστολὴ 20. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 176 κ.ά.: Στὴν τελευταία μελέτη ὑπάρχει κλασσικὴ περιπτώση ἐξέλιξης ὀνοματοθεσίας σὲ ἄτομα τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ χρονικὴ στιγμή. Ἔτσι κάποιος ξένος ἀπ' τὸ χωριὸ Ζέρμα, ποὺ ἐγκαθίσταται στὴ Βλάστη παίρνει τὸ τοπικὸ ἐπώνυμο «Ζερμοτινός» (ἔγγραφο 12-10-1791). Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἔφτασε τρεῖς φορές προσκυνητὴς στὴν Ἁγία Πόλη καὶ τὸ βαπτιστικὸ του ἦταν «Κώστας», πῆρε σὰν ἐπώνυμο τὸν ἐκκλησιαστικὸ τίτλο «Χατζηκώστας» (ἔγγραφο 20-5-1795) καὶ στὴ συνέχεια σὲ πτώση γενικῆ τὸ ἐπώνυμο «Χατζηκωνσταντίνου». Τέλος ἐπειδὴ ἔγινε γραμματέας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, πῆρε τὸ ἐπαγγελματικὸ ἐπώνυμο «Γραμματικός» (ἔγγραφο 31-10-1824). Τσίρου, Βλάστη 132: «Γραμματεὺς τοῦ Μουχτάρ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων στὰ 1793-1807. Ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ Γραμματέως πῆρε καὶ τὸ ἐπώνυμο Γραμματικός». Κρεκούκια, Τριφυλίον ἐπωνυμῖαι 39.

4. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 182. Κρεκούκια, Τριφυλίον ἐπωνυμῖαι 35.

5. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 48.

6. Georgakas, Ethnikon Γύφτος 156-161. Βαγιακάκου, Ἀνθρωπωνύμια 253-257. Κριαρᾶ, Λεξικὸ στὴ λ.

7. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 112. Οἱ Μπούτουρας καὶ Ψάλτης γράφουν ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ ἐπώνυμο βυζαντινὸ. Βλ. καὶ Θωμόπουλου, Συμιακὰ ἐπώνυμα 175. Χαβιαρᾶ, Συμιακὰ 168.

8. Χαβιαρᾶ, Συμιακὰ 167.

*Καπατσιάρης - Κοπατσάρης - Κοπατσιάρης - Κουπατσάρης - Κουπατσιάρης*¹, ὁ σέμπρος, λατ. *compascuarius*.

*Κεραμάρης - Κιραμάρης*², ὁ κεραμιδᾶς, αὐτὸς ποὺ φτιάχνει κεραμίδια.

*Κεραμόπουλος*³, ὁ κεραμιδᾶς.

*Κουιμιτζής*⁴, ὁ χρυσοχόος, ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη *kuyumeu*.

*Λαδᾶς*⁵, ὁ ἔμπορος λαδιοῦ.

*Μπαζβανᾶς*⁶, ὁ νυχτοφύλακας, ἀπὸ τὶς συνώνυμες τουρκικὲς λέξεις *pasban* ἢ *pasvant*.

Μπακαλάκης, ὁ μπακάλης, τουρκ. *bakkal*.

*Μπογιατζής - Μπουγιατζής*⁷, αὐτὸς ποὺ βάφει, τουρκ. *boyacı*.

*Μυλωνᾶς*⁸, ὁ ἰδιοκτήτης μύλου.

Παπουτσής, αὐτὸς ποὺ κάνει παπούτσια.

Πεταλᾶς, ἐκεῖνος ποὺ φτιάχνει πέταλα.

Πηγαδᾶς, αὐτὸς ποὺ ἀνοίγει πηγᾶδια.

Ραπτογιάννης - Ραφτογιάννης, ὁ Γιάννης ποὺ ἐξασκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ράφτη.

Ροκάς - Ρουκάς, αὐτὸς ποὺ φτιάχνει ρόκες.

*Σαμαρᾶς*⁹, ἐκεῖνος ποὺ κάνει σαμάρια.

*Σαράτσης*¹⁰, ὁ δερματέμπορος, ὁ τσαρουχᾶς καὶ αὐτὸς ποὺ φτιάχνει τὰ χάμουρα τῶν ἀλόγων. Τὸ ἐπώνυμο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀραβοτουρκικὴ λέξη *saraḥ*, ποὺ ἔχει τὶς παραπάνω σημασίες.

*Σιμιτζής - Σιμιτσής*¹¹, ὁ κουλουράς, ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη *simitçi*.

1. *Κεραμοπούλου*, *Κουτσόβλαχοι* 103.

2. *Κιραμαργιὸ* στὰ κουτσοβλάχικα λέγεται τὸ κεραμιδοποιεῖο: Βλ. καὶ *Νικολαΐδου*, *Λεξικὸ* 219. *Ἀμάντου*, *Σύμμεικτα* 89.

3. Ὁ Ἄντ. Δ. *Κεραμόπουλος*, γιὸς τοῦ κεραμιδᾶ *Κεραμάρη*, ἔλλαξε τὸ ἐπώνυμο σὲ «*Κεραμόπουλος*». Βλ. *Τσίρου*, *Βλάστη* 82.

4. *Βασδραβέλλη*, *Ἀρχεῖον* 214. *Στ. Μάνεση*, *Τροπὴ τῶν συμφώνων ΤΣ καὶ ΤΖ εἰς Σ καὶ Ζ εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς*, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10 (1965) 141. *Τσικριτσῆ*, *Κρητ. ἐπώνυμα* 116.

5. *Ζαφειρίου*. *Ἐπώνυμα Σάμου* 112. *Κολίτση*, *Ὄνόματα Κυπρίων* 78. *Κρεκούκια*, *Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι* 36.

6. *Βασδραβέλλη*, *Ἀρχεῖον* 213. *Δημητριάδου*, *Λεξικόν*. ΧΙΛ 1026, σ. 19 ἀπ' τὸν *Κολινδρὸ* τῆς *Μακεδονίας*.

7. *Κολίτση*, *Ὄνόματα Κυπρίων* 78: «*Πογιατζής*» ἐπαγγελματικόν.

8. *Ἐπίσης*, *Ζαφειρίου*, *Ἐπώνυμα Σάμου* 112. *Κολίτση*, *Ὄνόματα Κυπρίων* 78. *Τριανταφυλλίδη*, *Νεοελλ. Γραμματικὴ* 204. Βλ. καὶ *Λορεντζάτου*, *Παρωνύμια* 40. *Χούμη*, *Ὄνόματα Χίων* 547. *Κρεκούκια*, *Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι* 36.

9. *Ἀνδριώτη*, *Ἐπώνυμα* 201. *Σπανοῦ*, *Ἐπώνυμα Δεσκάτης* 128. *Τσάρα*, *Ἡμερολόγιο* 307. *Τσίρου*, *Βλάστη* 196: «*Σαμαρᾶς Ἀναστάσιος σαγματοποιός*». ΧΛΑ 3358, σ. 6. *Κρεκούκια*, *Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι* 36.

10. *Βασδραβέλλη*, *Ἀρχεῖον* 183. *Κουκουλέ*, *Νεοελλ. ἐπίθετα* 218. Βλ. καὶ *Ἀρχεῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ* τῆς *Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*.

11. *Βασδραβέλλη*, *Ἀρβανιτοκρατία* 425. *Κεραμοπούλλου*, *Ἀρχιερ. ἐπιστολὴ* 17. *Δικ. Βαγιακάκου*, *Περιοδικὸ Ἱστορία* 37 τοῦ 1971. *Τσικριτσῆ*, *Κρητ. ἐπώνυμα* 202.

Σιντουκάς, αὐτὸς ποὺ κάνει σεντούκια, μπαούλα παλαιϊκά, τουρκ. sandik.

Σκάφας¹, ἴσως εἶναι ἐκεῖνος ποὺ κάνει σκάφες, ὁ σκαφάς, μὲ ἀνέβασμα τοῦ τόνου.

Σχόλαρχος², ὁ διευθυντὴς σχολαρχείου.

Ταβάκης - Ταμπάκης, ὁ βυρσοδέφης, τουρκ. tabak.

Τζικριτζής - Τζικριτσής - Τσικριτζής - Τσικριτσής³, αὐτὸς ποὺ κάνει τσικρικία, ἀνέμες, τουρκ. rikrik.

Τουφεξής⁴, ἐκεῖνος ποὺ φτιάχνει ὅπλα, τουρκ. tüfekçi.

Τράμπας⁵, ὁ μεσίτης, τουρκ. trampa = ἀνταλλαγή.

Τσικρικάς, ὁ κατασκευαστὴς τσικρικιῶν.

Τσικρικάς, ἐδῶ ἔχομε ἀνεβασμένον τὸν τόνο στὴν παραλήγουσα.

Φέσας⁶, πιθανὸν νὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ φτιάχνει ἢ πουλάει φέσια, ὁ φεσάς, μὲ ἀνέβασμα τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα. Προέρχεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη fes.

Χαλκιάς⁷, ὁ χαλκωματάς, ὁ σιδεράς, ὁ Χαλκεύς > Χαλκέας > Χαλκιάς.

Χλιαράς, αὐτὸς ποὺ κάνει τὰ κουτάλια.

β) Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικὰ ἀπὸ τίτλους καὶ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα :

Ἀναγνώστης⁸ - Ἀναγνώστου, ὁ βοηθὸς τοῦ παπᾶ καὶ τοῦ ψάλτη.

Δερβίσης⁹, ὁ μωαμεθανὸς καλόγερος, τουρκ. derviş.

Παπάς¹⁰, ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἄλλα εἴκοσι πέντε (25) ἐπώνυμα, μιὰ καὶ σὰν πρῶτο συνθετικὸ ἔχουν τὴ λέξη «παπάς»: Παπαγεωργίου - Παπαγιαννάκης - Παπαγιάννης - Παπαδημήτριος - Παπαδημητρίου - Παπαδιάς

1. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 197. Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 204.

2. Τσίρου, Βλάστη 175: «Γεώρ. Σχολάρχης, καθηγητὴς τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, πρώην Γεώργ. Κωνσταντινίδης».

3. Σίγουρα θὰ ἔκανε τσικρικία, ἀνέμες. Τὸ ἐπώνυμο προέρχεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη rikrik (= τόνος) μὲ κατάληξη ci, ποὺ σημαίνει ἐπάγγελμα ἢ ιδιότητα. Κανονικὰ λοιπὸν τὸ ἐπώνυμό μας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκούγεται «Τσικριτζής» μιὰ καὶ ὑπάρχει κ. πρὶν ἀπ' τὸ τσ (βλ. ἐπώνυμο Τουφεξής), καὶ ὄχι Τσικριτσής ἢ Τσικριτζής. Προσαρμόστηκε ὅμως ἀναλογικὰ μὲ τὰ τόσα πολλὰ σέ -τζής νεοελληνικὰ ὀνόματα: βιολιτζής, καφετζής, κατταφερτζής, λυρατζής, μπογιατζής, ταξιτζής, χαλβατζής, ψιλικατζής.

4. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 182. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 79. Φιλήντα, Γραμματικὴ 175. Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 227. Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 35.

5. Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 128: «Τριάμπας = ὁ μεταπωλητὴς ζώων».

6. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 182. Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 239.

7. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 182. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 165. Βλ. καὶ Γεωργιάδη, Μοσχόπολις 43: «Χαλκεύς». Χούμη, Ὀνόματα Χίων 546: «Χαρκιάς» καὶ σ. 547: «Χαλκιάς». Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 242.

8. Γριτσοπούλου, Βαπτιστικὰ 359. Ζαφειρίου, Βαπτιστικὰ Σάμου 90. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 79. Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 109. Σιγάλα, Συρίων Βαπτιστικὰ 191. Χατζιδάκι, Ἀναλογικὰ μεταβολαὶ 10.

9. Λορεντζάτου, Περωνύμια 48.

10. Σταμνόπουλου, Βόλτες 302: Ἐπώνυμο ἀπὸ τιμητικὸ τίτλο.

- Παπαδούκας - Παπαζήσης - Παπαθεόδωρος - Παπαθόδωρος - Παπαθωμάς - Παπαϊωάννης - Παπαϊωάννου - Παπακώστας - Παπαλάμπρος - Παπαμήλιος - Παπαμιχαήλ - Παπαμπάλτους - Παπαπαράσχος - Παπαπαράσχου - Παπαπούλιος - Παπαπούλιου - Παπασλιάρας - Παπατριαντάφυλλος - Παπαχοῆσιτος.

Χατζηγιάννης¹, στην κατηγορία αυτή ανήκουν άλλα δέκα ἑφτά (17) ἐπώνυμα με πρότο συνθετικό τῆ λέξι «χατζής»: Χατζηδέλεκας - Χατζηδημήτρης - Χατζηκωνσταντῆς - Χατζηκωνσταντίνου - Χατζηκώστας - Χατζηλέλεκας - Χατζημίχος - Χατζημίχου - Χατζηνέγκουρας - Χατζηνίγκουρας - Χατζηνησιώτης - Χατζησαφαρίκας - Χατζησιαφαρίκας - Χατζηστέργιος - Χατζηφαρίκας - Χατζηφαρμάκης - Χατζόπουλος.

Χατζής², τουκ. haçi = προσκυνητής.

γ) Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά ἀπό ἀξιώματα πολιτικά ἢ στρατιωτικά:

Βέης-Μπέης³, ὁ ἡγεμόνας, τουκ. bey.

Δούκας⁴, ὁ ἡγεμόνας, λατ. dux.

Καντζεζέρης⁵, ὁ ἀρχιγραμματέας, προβηγκ. cancelier.

Πασάς - Πασιάς, ἦταν στρατιωτικὸ ἀξίωμα στὴν Τουρκία καὶ στὴν Αἴγυπτο, τουρκ. paşa.

Τοπτζής - Τοπτσίης, ὁ πυροβολητής, τουκ. topçu.

1. Χατζής ἦταν ὁ τίτλος ποὺ ἔπαιρνε ὅποιος πιστὸς ἔφτανε προσκυνητῆς ὡς τοὺς Ἅγιους τόπους. Μποροῦσε ἀκόμα νὰ ἐνωθεῖ σὲ μιὰ λέξη με τὸ βαφτιστικὸ ἢ τὸ ἐπώνυμο τοῦ ἀτόμου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅ,τι μοῦ εἶπε μιὰ αἰωνόβια Βλαστιώτισσα γριούλα: «Ἄμα πάου κὶ τρίτη φουρὰ στὰ Ἅγια χώματα, στὴν Ὁραία Ἱερουσαλήμη, θὰ γίνου Χατζίνα. Μὲ λιέγι Δέρβα, θὰ γίνου Χατζηδέρβα». Βλ. τὸ χειρόγραφό μου ΧΙΑ 1081, σ. 148.

2. Γεωργίου, Γέρμα 360. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 112: «Χατζής... ἦτο τίτλος εὐγενείας. ἢ μετάβασις εἰς Ἅγιους τόπους ἀπῆται μεγάλας δαπάνας». Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 80: «Χατζής... ἐκκλησιαστικὸν λειτουργήμα». Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 115: «Χατζής. Ἐκ τῆς τιμητικῆς ταύτης ἐπικλήσεως τοῦ ἐπισκεπτομένου τοὺς Ἅγιους τόπους». Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 181: «Ὅταν ἀρρωστήσῃ ἓνα παιδί, τοῦ ἀλλάζουν τὸ ὄνομά του γιὰ νὰ μὴν ποθάνῃ. Τοῦ δίνου ἓνα ὄνομα ποὺ νὰ βοηθᾷ π.χ. Σταμάτης, Σταματοῦλλα, Χατζής, Χατζηνοῦλλα». Σταμινόπουλλου, Βόλτες 303 («Χατζής... Χατζηλέλεκας»). ΧΙΑ 18, σ. 111 (ἀπ' τὸ Ζαγόρι). Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 42.

3. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 117: «Βέης» ἐπώνυμο ἀπὸ παρωνύμιο. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 57. Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 113: «Μπέης. Ἐκ τοῦ τουρκ. τίτλου bey». Σταμινόπουλου, Βόλτες 37: «Μπέης καὶ Βέης. Νομίζω πὼς δὲν εἶναι τὸνομα ἀπὸ τὸν τούρκικο τίτλο, ἀλλὰ ἀπ' τὸ μακεδονίτικο καὶ βοιωτ. βαφτ. Πέϊος - Μπέης (πρ. καὶ τπν. Πεί στο Γριπονήσι)». Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 35.

4. Ὁ Ἰ. Τσικόπουλος, Ἀρχεῖον τοῦ Συλλόγου Κοραῆ 30, δέχεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ὀμόνομο ἀξίωμα. Οἱ Βαγιακάκος, Μπούτουρας, Τριανταφυλλίδης τὸ κατατάσσουν στὰ βυζαντινὰ ὀνόματα: Βαγιακάκου, Ἀνθρωπωνύμια 150, ἐνῶ στή σ. 172 δέχεται πὼς ἀπὸ βαφτιστικὸ ὄνομα ποὺ ἦταν μετὰ τὴν ἄλωσι, ἐγίνε ἐπώνυμο σὲ χρόνους μεταγενέστερους. Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 103. Τριανταφυλλίδη, Νεοελλ. Γραμματικὴ 205. Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία 527: «Δούκας... ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως τοῦ καθόλου βίου». Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 39.

5. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 80. Χαβιαροῦ, Συματὰ 168.

ΣΚΩΠΤΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΙΑ

Ἄν τὰ ἐπώνυμα τῆς προηγούμενης κατηγορίας τὰ δημιούργησε ἡ ἀνάγκη τῆς διάκρισης τῶν ὁμωνύμων ἀτόμων, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι γιὰ τὴ δημιουργία τῶν ἐπωνύμων ἀπὸ παρωνύμια ὑπάρχει ἕνας ἀκόμα λόγος: ἡ φυσικὴ τάση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ σκωπτικὴ διάθεση. Ἄν τὰ παρωνύμια μιᾶς περιοχῆς ξεπερνοῦν τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνθρώπου (ὀλοφάνερα σωματικὰ καὶ ψυχικὰ ἐλαττώματα) καὶ προχωροῦν σὲ βάθος μέχρι τὰ πιὸ ἀόρατα ἐλαττώματα, τότε μπορούμε νὰ σταθμίσουμε τὴ φαντασία, τὸ πνεῦμα, τὴν καλαισθησία, τὸ βαθύτερο εἶναι αὐτοῦ τοῦ λαοῦ.

Ἄξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι στὴ Βλάστη σήμερα δὲν ὑπάρχουν πολλὰ παρωνύμια. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶχαν καὶ παλιότερα. Ἡ ἔρευνά μου ἔχει ἀποδείξει ὅτι τὰ περισσότερα παρωνύμια τῶν Βλαστιωτῶν ἔχουν πιά γίνει ἐπώνυμα. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι προστάδιο τοῦ ἐπωνύμου ἦταν τὸ παρωνύμιο καὶ ὅτι κάμποσα ἀπ' αὐτὰ ἔχουν σὰν ἀφετηρία τους τὰ ὑποτιμητικὰ ἐπαγγελματικά. Σὰν ἐπώνυμα ἀπὸ παρωνύμια πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅλα ὅσα ἔχουν σὰν πρῶτο συνθετικὸ τὸ *καρα-*, *κοντο-*. Τὰ κατατάσσουμε μὲ βάση τὴν προέλευσή τους.

α) Ἐπώνυμα ἀπὸ σωματικὲς ιδιότητες:

*Ἀβλογιάρης*¹, ἀπὸ τὴν ἀρρώστια «εὐφλογίαν» κοιν. βλογιά, ὁ βλογοκομμένος. Τὸ «Α» εἶναι προθετικόν.

*Βαρβαρούσης - Μπαρμπαρούσης*², ὁ κοκκινογένης, ὁ ξανθογένης, λατ. *barba* = γένι + *russus* = κόκκινος.

*Βέλιος - Μπέλιος - Μπέλος*³, ὁ ἄσπρος, βουλγ. *bel* = ἄσπρος.

*Γαλάνης*⁴, ὁ γαλανομάτης. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. δωρ. ἐπίθετο γαλανός μὲ τὴν προσθήκη τῆς παραγωγικῆς κατάληξης *-ης* καὶ ἀνέβασμα τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα.

*Γαλάνος*⁵, ὁ γαλανομάτης, ἀπὸ τὸ ἐπίθετο γαλανός μὲ ἀνέβασμα τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα.

*Γαλανός*⁶, ὁ γαλανομάτης.

1. Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία 527: «Ἐπὶ τοῦτο δ' ἄγει καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι διὰ τῆς καταλήξεως *-ιάρης* σχηματίζονται συνηθέστατα ὀνόματα ἐμφαίνοντα ἐλάττωμά τι. Πρβλ. ἀναμαλλιάρης, βλογιάρης...». Στ. Γ. Κατσουλέα, Τὸ προθετικὸν Α εἰς τὰ Παρακαμβούνια γλωσσικὰ ιδιώματα. Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1977.

2. Νικολαΐδου, Λεξικὸν 313: «μπαρμπαρούσα... = λευκὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὅμοιον μὲ τὸ φέσι, ἐκ βάμβακος».

3. Σταμνόπουλου, Βόλτες 176: «Μπέλλιος - Μπέλλιας (πρβ. ἰτ. *Bellio* καὶ *Bellia*, ἀλλὰ καὶ τὸ βουλγ. *Μπέλιο*). Λορεντζάτου, Τὰ παρατσούκλια 116: «Μπέλος παρων. ἀπὸ ἰταλ. *bello* = ὠραῖος».

4. Βασδραβέλλη Ἄρχεϊον 176. Κρηκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμίας 37.

5. Βλ. καὶ ΧΙΑ 18, σ. 111.

6. Ζαφειοῦ, Ἐπώνυμα Σάρων 118. Κολίτση, Ὄνόματα Κυπρίων 84. Μηλιαράκη, Κίμωνος 84. Χαβιασᾶ, Συραϊκὰ 163.

Γκαβογιάννης, ὁ στραβόγιαννος.

Γκράσος, ὁ χοντρός, ὁ παχὺς, ἰταλ. grasso < λατ. grassus.

*Ζέπος*¹, τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρβανίτικη λέξι *zebë*² = black haired goat, κατσίκια μὲ μαῦρο τρίχωμα. Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας βρίσκουμε τοὺς τύπους *ζέβα, ζέπα, ζέβος* μὲ τὴ σημασία τοῦ ζώου (κατσικιού ἢ σκυλιού) ποὺ ἔχει βασικὰ μαῦρο τρίχωμα καὶ ἄσπρα ἢ κόκκινα στίγματα ἐδῶ κι ἐκεῖ. Ἡ λέξι λοιπὸν αὐτή, ποὺ χαρακτηρίζε ἀρχικὰ τὰ δίχρωμα ζῶα, δὲν ἄργησε νὰ περάσει καὶ σὲ δίχρωμους κατὰ κάποιο τρόπο ἀνθρώπους σὰν *πρωνόμια* καὶ στὴ συνέχεια σὰν ἐπώνυμο.

*Ζέρβας*³, ὁ ζερβοχέρης, ὁ ἀδέξιος.

*Καναράς*⁴, ὁ ὄδηγός τῆς παρέας, ποὺ ἐπιβάλλεται μὲ τὴ μεγαλόπρεπη σωματική του διάπλαση. Τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὴν κύρια ἀσχολία τῶν κατοίκων τῆς Βλάστης, τὴν τσοπάνικη, ποὺ σ' ἄλλα μέρη τῆς πατρίδας μας ὁ *καναράς* λέγεται *κεσέμι, μπροστάρης, μπροστελιάρικο, σούρτης, σουρτιάρικο* κλπ.

Καραβαγγέλης, ὁ μαῦρος ἢ καλύτερα ὁ μελαχρινός Βαγγέλης, τουρκ. *kara* = μαῦρος. Εἶναι συνηθισμένη ἡ λέξι *Καρα-* σὰν πρῶτο συνθετικὸ στὰ ἐπώνυμα, ἐνῶ σὰ δεύτερο μπορεῖ νὰ εἶναι ὄνομα κύριο ἢ κοινό. Στὸ βλαστιώτικο κατάλογο τῶν ἐπωνύμων βρίσκουμε εἴκοσι ὀγτώ (28) ἐπώνυμα μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὴ λέξι *Καρα-*, τὰ παρακάτω:

*Καραγιάννης*⁵, *Καραγιαννόπουλος.*

*Καραγκιόζης*⁶, ὁ μαυρομάτης, τουρκ. *kara* = μαῦρος + *göz* = μάτι.

Καραγῶγος, Καραγώγου, Καραδημος.

*Καραῖσκος*⁷, ὁ ἥσυχος, ὁ «εὐνουχισμένος», τουρκ. *kara* + ἥσκος < ἥσυχος. Πιὸ

1. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 221. 1. *Εὐαγγελίδου*, Τραγούδια τοῦ Λιγουριού, Λαογρ. 4 (1912-13) 168. Κ. Ν. Ἡλιοπούλου, Ποιμενικά τῆς Ἡλείας, Λαογρ. 12 (1938-48) 268. Βλ. καὶ Ἀρχεῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

2. Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο Κώστα Καραποτόσογλου γιὰ τὴ σύσταση τοῦ Λεξικοῦ τοῦ *S. E. Mann*, An historical Albanian and English Dictionary (1426-1938), London 1948, σ. 577.

3. *Μιχαηλίδου Νουάρου*, Κάρπαθος 151.

4. *Εἰρήνης Σπανδωνίδη*, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 394: «Καναράς, ὁ = τὸ τσιοκανισμένο (= βαρεμένο, μουνουχισμένο) τραῖ, τὸ “προβατάρικο ἢ γιδάρκο”, ποὺ ὀδηγεῖ τὸ κοπάδι τῶν προβατιῶν ἢ τῶν γιδιῶν, δηλ. τὸ *κεσέμι*, τὸ “μπροστελιάρικο τραῖ”, ὁ “πρωτολάτης” (στὴν Κρήτη ὁ “μπροστάρης” στὸ Μοριᾶ: ὁ “σούρτης”, τὸ “σουρτιάρικο”). Ἄμα τσιοκανιστοῦνε ἀρχινᾶνε καὶ ρίχνουνε μπόι, στενέβνε, γίνονται πολὺ περήφανα, τοὺς κρεμᾶνε κάτ' ὀκαδιάρ'κες κ' δοῦνες ἢ κυπριά τρανά καὶ τοὺς ἔχ'νε καὶ “γιὰ ἀφαντασιὰ” καὶ γιὰ νὰ σέρνουν τὸ κοπάδ'. Εἔρουν καὶ κόβ'νε τὸ χιόν'. Ἐνα κοπάδι μπορεῖ νάχει 5-6 καναράδες». Ἡ λέξι *καναράς* μὲ τὴν παραπάνω σημασία ὑπάρχει καὶ ἄλλοῦ: Βλ. ΧΙΑ 533, σ. 292 ἀπ' τὴ Στερεολλαδίτικη Ἀράχοβα, ΧΙΑ 650, σ. 8 ἀπ' τὴ Χαλκιδικὴ ΧΙΑ, 892, σ. 45. Στὴ Θράκη πάλι σημαίνει σφαγεῖο καὶ στὸ Σκοπὸ τῆς Θράκης μεγάλη ριζιμιὰ πέτρα!

5. Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 124. *Κοντογιάννη, Καραγιάννης*, σσ. 188-198.

6. *Λορεντζάτου*, Παρωνύμια 50. *Μιχαηλίδου Νουάρου*, Κάρπαθος 176. *Κρεκούκια*, Τριφυλίων ἐπωνυμῖα 53.

7. Ν. Ἀνδριώτη, Ἡ ἐτυμολογικὴ προέλευση τοῦ ἐπωνύμου *Καραῖσκᾶκης*, Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη (Θεσ/κη 1976) 164-166: «Τὸ *Καραῖσκος* εἶναι ὀλοφάνερο

σωστά θὰ ἦταν νὰ γράφεται μὲ *η* ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ λάθος νὰ διατηρήσω τὴν καθιερωμένη ὀρθογραφία τῆς μεγάλης ἀρματολικῆς οἰκογένειας τῶν Καραϊσκιῶν - Καραϊσκάκηδων.

*Καραϊσκου, Καρακάνας, Καρακοσμάς, Καρακώστας, Καραλάζος, Καραλάζου, Καραλής*¹, *Καραμητσος, Καραμούλας, Καραμπέρας, Καραμπέρης, Καραμπής, Καρανάσιος, Καρανάσιου, Καραναστάσης, Καρανίκας, Καρανικόλας*², *Καρανταλής*³, *Καραπατάκης, Καραταλής.*

*Κατσαρός*⁴, ὁ κατσαρομάλλης.

Κόκας, ὁ κεφάλας, ἀρβ. *koçö* = κεφάλι.

Κολοβός - Κουλουβός, ὁ κοψονούρης.

Κοντογιάννης, ὁ μικροκαμωμένος Γιάννης. Γιὰ τὸ σύνθετο αὐτὸ ἐπώνυμο, ὅπως καὶ γιὰ τὰ παρακάτω ἐπίσης σύνθετα *Κοντογούλας, Κοντομήσιος, Κουντουγούλας*, μποροῦμε νὰ ποῦμε γενικὰ ὅτι, ὅταν τὸ πρῶτο συνθετικὸ εἶναι ἐπίθετο καὶ τὸ δεύτερο βαπτιστικὸ, τὴ βαρύτητα τὴν ἔχει τὸ ἐπίθετο, δηλ. τὸ κοντός, ποὺ δείχνει ἀκριβῶς ποιὲς εἶναι οἱ σωματικὲς ιδιότητες τοῦ συγκεκριμένου Γιάννη.

*Κούτσικος*⁵, ὁ μικροκαμωμένος.

Κουτσοδήμος, ὁ Κουτσὸς Δῆμος.

*Κουτσός*⁶, ἐκεῖνος ποὺ κουτσαίνει.

*Μακρής*⁷, ὁ λιγνός, ὁ ψηλός.

Μακρογιάννης, ὁ λιγνὸς Γιάννης.

Μακρυγιάννης, ὁ ψηλὸς Γιάννης.

Μεγαγιάννης, ὁ μέγας Γιάννης.

*Μιχαλάκας*⁸, ὁ μεγάλοςωμος Μιχάλης.

*Μουστάκας*⁹, αὐτὸς ποὺ ἔχει μεγάλο μουστάκι.

*Μουτζούρης*¹⁰, ὁ μουτζουρωμένος.

*Μπάγκαβος - Μπάκαβος - Μπάκοβλος*¹¹, ὁ γκριζόχρωμος.

σύνθετο ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *kağa* (= μαῦρος) καὶ τὸ παλαιότερο οἰκογενειακὸ ὄνομα "Ἰσκος... Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ στὴ Σκύρο ὁ εὐνουχισμένος τράγος λέγεται ἡσκος... " ἡσυχος " ὁ τράγος ἢ τὸ κριάρι ποὺ στερήθηκε ἀπὸ τὴ γενετήσια ἰκανότητά του... δόθηκε... τὸ ὄνομα αὐτό, ἀρχικὰ ὡς παρατσούκλι καί... ἔγινε σταθερὸ οἰκογενειακὸ ἐπώνυμο».

1. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 122.

2. Χαβιαρά, Συμαϊκὰ 167.

3. Τσίρου, Βλάστη 27: «διὰ τὴν παλληκαριὰν τοὺς τοὺς ὠνόμασαν Καρανταλήδες».

4. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 122.

5. Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 124. Ἵπάρχει καὶ σήμερα αὐτὸ τὸ παρατσούκλι (ἀπ' τὴ συλλογή μου).

6. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 213. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 44.

7. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 126. Κολίτση, Ὄνόματα Κυπρίων 82. Χαβιαρά, Συμαϊκὰ 167.

8. Ὁ Βουσβούκης σήμερα ἔχει τὸ παρατσούκλι Μιχαλάκας (ἀπ' τὴ συλλογή μου).

9. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 128. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ παρωνύμια 66: «Μουστακᾶς». Σταμνόπουλου, Βόλτες 108.

10. Κολίτση, Ὄνόματα Κυπρίων 83: «Μουζούρης» ἀπὸ παρωνύμιο.

11. Νικολαΐδου, Λεξικὸν 309: «μπάγκαβου», ἐπίθ. - βα, θηλ. = φαιός, κοιν. ἀσπρόμαυρος καὶ γκριζὸς ῥουμ. *sur*, σλαβ.».

*Μπαλαμπάνης - Παλαπάνης*¹, ὁ χοντρός, ὁ γιγαντόσωμος, ὁ τεράστιος, ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξι balaban.

Μπέμπης, τοῦ ἔμεινε τὸ παρατσούκλι ἀπ' τὴ βρεφικὴ του ἡλικία.

*Μπυλιαρούσης*², ἀπὸ τὸ κόκκινο χρῶμα τοῦ προσώπου του (λατ. rufus = κόκκινος) θὰ πῆρε τὸ παρατσούκλι κάποιος ποῦ θὰ εἶχε ἴσως γιὰ βαφτιστικὸ του ὄνομα τὸ «Πύλιος» = Σπύρος ἢ τὸ «Μπίλης» = Βασίλης.

*Νάνος - Νάνου*³, ὁ μικρόσωμος.

*Νταούλης*⁴, ὁ κουλαράς, τουρκ. davul = τύμπανο.

*Ρούσης - Ρουῖσος*⁵, ὁ κόκκινος, λατ. rufus = κόκκινος.

Σπανογιῶργος, ὁ σπανὸς Γιῶργος.

Στραβοκώστας, ὁ στραβὸς Κώστας.

*Τζέτζης - Τσέτσης*⁶, ὁ στραβός, λατ. caecus = τυφλός.

*Τοπάλης*⁷, ὁ κουτσὸς ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξι topal.

*Τσίρος - Τσίρου*⁸, ὁ ἀδύνατος ὅπως τὸ ὁμώνυμο ψάρι.

Τσιρούλης, ὁ πολὺ ἀδύνατος.

Τσιρούλιας, αὐτὸς ποῦ ἔχει σῶμα λιγνό.

*Φλώρος - Φλώρου*⁹, αὐτὸς ποῦ ἔχει ἀσπρόχρυσο χρῶμα.

*Χόνδρος - Χόντρος*¹⁰, ὁ παχὺς. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐπίθετο χονδρὸς με ἀνέ-
βασμα τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα.

Χοντρός, ὁ παχὺς.

Ψώραβος, ὁ ψωριάρης.

1. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 183.

2. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 182. *Εἰσαγ. Μπόγκα*, Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου, 2 (1966) 74 καὶ 200.

3. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 131: «Νάνος = μικρόσωμος» Ἐπώνυμο ἀπὸ παρωνύμιο. Καὶ σήμερα στὴ Βλάστη τὸ παρατσούκλι Νάνος εἶναι δοσμένο σὲ κάποιον Κωνσταντούλα. Βλ. καὶ Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 72: Νάνος < Ἰωάννης.

4. Σταμιτόπουλου, Βόλτες 170.

5. Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 36: Ἀρχαῖο ὄνομα. Τὸ ἴδιο ἐπώνυμο Ρουῖσος ἀπὸ παρωνύμιο ἀναφέρουν: Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 134. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 83. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 162. Κρεκούκια, Τριφυλίων Ἐπωνυμῖαι 38. Ὁ Νικολάου σήμερα στὴ Βλάστη ἔχει τὸ παρατσούκλι Ρουῖσος.

6. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 182. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ παρωνύμια 70: «τῶν ὀφθαλμῶν τὰ παθήματα ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὰ ἐξῆς παρωνύμια: Τυφλός, Σκοτίσις, Τζέτζης (Τσέτσης), ὅπερ μετὰ τὸ Λατινικὸν caecus σχετιζόμενον δηλοῖ τὸν τυφλόν».

7. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 222.

8. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 139. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 82: Ἀπὸ τὴ διάπλαση τοῦ σώματος. Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 39.

9. Νικολαΐδου, Λεξικὸν 571: «Φλώρου ἐπιθ... = λευκός, κυρίως ἐπὶ ζώων». *Parahagi, Aromin* 464: «Flor, -ora, pl. flori, flore, alb. aurium».

10. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 183. Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 37.

β) Ἐπώνυμα ἀπὸ πνευματικὲς - ἠθικὲς ιδιότητες :

Βούρδας - Μπούρδας ¹, αὐτὸς ποὺ λέει ἀνοησίες.

Δεληβανές.

Δεληγιάννης, ὁ τρελλὸς Γιάννης, τουρκ. deli = τρελλός.

Καζαμίας ², αὐτὸς ποὺ κάνει προγνώσεις γιὰ τὸ μέλλον.

Νταής, ὁ ὑποστηρικτὴς κάποιου, τουρκ. dayi = ὁ θεῖος (ἀπ' τῆ μεριά τῆς μητέρας).

Ξινός ³, αὐτὸς ποὺ εἶναι δύστροπος, ἀστηρός.

Παλαιός - Παλιός ⁴, αὐτὸς ποὺ κρατᾷ τὰ παλιὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ὁ συντηρητικός.

Σερσέμης, ὁ χαμένος, ὁ ἡλίθιος, τουρκ. sersem = χαζός.

Σικλέτης ⁵, ὁ στενάχωρος, τουρκ. siklet = πίεση, ἀγωνία.

Σκανδάλης ⁶, ὁ πειρασμός, ὁ ἄταχος.

Σοφολόγης - Σοφολόης, ὁ σοφός.

Τσανάκας, ὁ αἰσχρός, ὁ ἀναιδέης, τουρκ. şanak = γαβάθα, πρβλ. τὸ τωρινὸ τσανακογλείφτης.

Χάχας, ὁ ἀνόητος, ὁ χαζός.

Ψεύστης - Ψεύτης ⁷, αὐτὸς ποὺ λέει ψέματα.

γ) Ἐπώνυμα ἀπὸ χαρακτηριστικὸς τύπους :

Λιάπης ⁸, ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα μὲ τοὺς Λιάπηδες (Ἄλβανούς).

1. Ὅτι τὸ ἐπώνυμο Μπούρδας προέρχεται ἀπὸ παρωνύμιο μᾶς τὸ βεβαιώνουν καὶ ἄλλοι μελετητές: Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 129. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 71. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 177. Βλ. καὶ Γεωργίου, Γέρμα 358.

2. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 174.

3. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 179: «Ξινός ὁ, διὰ τὸν στρυφνὸν χαρακτῆρα» παρωνύμιο. Κρεκούκια Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 55.

4. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 160: «Παλαιός (Σπῶα) ἐκ παρων. ὡς παλιῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τηρητῆς» ἐπώνυμο. Σταμινόπουλου, Βόλτες 20: «Παλιός, Ὅχι, ὅπως εἶχα γράψει, ἀπὸ Παλαιολόγος ἀλλὰ ἀπὸ Πάλης+οπο».

5. Τσίρου, Βλάστη 99: «Ὁ Δημήτριος Σικλέτης ἢ Κεραμάρης, τοῦ ὁποῦ το παιδί, ὁ ἀείμνηστος Ἀντώνιος Κεραμόπουλος, ἔφθασε στὰ ἀνώτερα πνευματικὰ ἰδρύματα».

6. Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 203. Ὁ Ντιμπόλης ἔχει τὸ παρατσούκλι Σκαντάλης (ἀπ' τὴ συλλογὴ μου).

7. Ἀνδριώτη, Βυζ. καὶ νεοελλ. ἐπώνυμα 169: «Ψεύτης» ἀπὸ κακὴ ψυχικὴ ιδιότητα. Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμῖαι 58.

8. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 126. Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος 155. Ὁ Κουδούνας σήμερα ἔχει τὸ παρατσούκλι Λιαπῆς.

δ) Ἐπώνυμα ἀπὸ οἰκογενειακὴ - κοινωνικὴ - οἰκονομικὴ κατάσταση :

*Διακονιάραινας*¹ (διακονιάρινα), ὁ ζητιάνος. Σχηματίστηκε ἀπὸ τὸ θηλυκὸ τοῦ διακονιάρης μὲ τὴν προσθήκη τοῦ τελικοῦ -ς καὶ κώφωση τοῦ e σὲ i.

*Μπερεκετλῆς - Μπερικετλῆς - Μπερικιτλῆς*², ὁ πλούσιος, τουρκ. bereket = εὐλογία, ἀφθονία.

*Τζαφέτας - Τζιαφέτας*³, ὁ γλεντζές, τουρκ. ziyafet = γλέντι.

ε) Ἐπώνυμα ἀπὸ συνήθειες :

*Γκαγκαράτζας*⁴, ὁ κοπρίτης, αὐτὸς ποὺ γεννήθηκε γιὰ νὰ τρώει καὶ νὰ κοπρίζει. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι κοκαράντζα στὴ Βλάστη καὶ κακαράτζα στὸ χωριὸ μου Ξεχώρι τῆς Μάνης λέγεται ἢ κοπριά τῆς γίδας.

*Κατσιάκης*⁵, ὁ πρόεδρος τῆς Βλάστης Δημήτρης Ξανθόπουλος (1975-1978) ἔχει αὐτὸ τὸ παρωνύμιο *Κατσάκ'ς*, γιὰτὶ ἔκανε ἀπουσίες στὸ σχολεῖο: φρ. «γίν'κι κατσάκ'ς».

*Μάρτης*⁶, ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ μῆνας εἶναι ἄστατος. πβ. τὸ γνωμικὸ «Μάρτης εἶναι τέτοια κάνει, πότε κλαίει πότε γελάει».

Στάχταρης - Σταχτάρης, ἐπειδὴ συνήθιζε νὰ ρίχνει στάχτη στὸ ἀλεύρι ὁ μυλωνάς Φτεριώτης.

στ) Ἐπώνυμα ἀπὸ κατάχρηση λέξεων - ἐνδυμάτων :

*Βελόνης*⁷, ἐπειδὴ ἔλεγε συχνὰ τὴ λέξη βελόνι.

*Βράκας*⁸, ἐπειδὴ φοροῦσε βράκες.

*Ζαμάνης*⁹, ἀπὸ τὴ συνήθειά του νὰ λέει τὴ φράση «χρόνια καὶ ζαμάνια», τουρκ. zaman = χρόνος, καιρός, αἰώνας.

1. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 214.

2. Βλ. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 58: Μπερκέτης (ἐπιρρ. ἀφθόνως).

3. Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 130.

4. Τὸ παρατσούκλι, ποὺ στὴ συνέχεια ἔγινε ἐπώνυμο, δόθηκε σὲ κάποιον τεμπέλη ποὺ δὲν ἔκανε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ τρώει καὶ νὰ κοπρίζει. Πρβλ. τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου «Κωνσταντῖνον τὸν Ε' τὸν Κοπρώνυμον ἢ Καβαλλῖνον (741-775)». Νικολαΐδου, Λεξικὸ 135-136: «γκαγκαρεάτσα = κόπρος τῶν αἰγῶν, κοιν. κακαράντζα».

5. Βλ. καὶ τὸ χειρόγραφό μου ΧΙΑ 1081, σ. 211.

6. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 127: «Μάρτης διὰ τὸ ἄστατον καὶ εὐμετάβολον τοῦ Μαρτίου». Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα 149.

7. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 117. Ὁ Σπανὸς λέει ὅτι εἶναι ἐπώνυμο τοπικὸ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ πόλη Bologna: Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 124. Ἔτσι λέγεται κάθε σκυλὶ μὲ ἄσπρο χρῶμα στὴ Δεσκάτη καὶ τὴν Κοζάνη.

8. Βλ. καὶ ΧΙΑ 18, σ. 111.

9. Τὸ ἴδιο παρατσούκλι εἶναι δοσμένο καὶ σήμερα ἀκόμα στὸ Βλαστιώτη Μπράχο (ἀπ' τὴ συλλογὴ μου). Βλ. καὶ *Andriotis, Familiennamen* 172.

Μανίκας, ἐπειδὴ τὰ ρούχα του εἶχαν παράξενα μανίκια.

*Τσικρίκης*¹, τὸ παρατσούκλι αὐτὸ τὸ πῆρε, ἐπειδὴ ἔλεγε συχνὰ αὐτὴ τὴ λέξη, τουρκ. çikrik = τσικρίκι, ἡ ἀνέμη.

*Χαλίπης*², ἴσως ἐπειδὴ συνήθιζε νὰ λέει τὴν περσοτουρκικὴ λέξη halib = οὐρήθρα.

ζ) Ἐπώνυμα ἀπὸ προτίμηση σὲ ποτὰ-φαγητά :

Καφές, ἐπειδὴ προτιμοῦσε νὰ πίνει καφέ, γαλλ. café < τουρκ. kahve < ἀραβ. kahva.

*Λιούπας - Λούπας*³, οἱ Βλαστιῶτες μοῦ εἶπαν «*Λιούπα λιέμι τοῦ χαλβά*». Φαίνεται λοιπὸν πὼς τὸ γλύκισμα αὐτὸ ἀπὸ παρωνύμιο ποῦ ἦταν ἀρχικὰ «*πολιτογραφήθηκε*» ἐπώνυμο, ἂν δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ λατ. lupus = λύκος.

Μπαστής, οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ μοῦ εἶπαν ὅτι ἔδωσαν αὐτὸ τὸ παρατσούκλι «ἐπειδὴ ἔτρωγε πολὺ».

*Μουμπάρας - Μπομπάρας - Μπουμπάρας*⁴, ἐπειδὴ ἔτρωγε μὲ εὐχαρίστηση τὸ παραγεμισμένο παχὺ ἔντερο. Στὰ τούρκικα ὑπάρχει ἡ λέξη bumbur = παχὺ ἔντερο.

*Σκόρδος*⁵, ἐπειδὴ τοῦ ἄρεσε νὰ τρώει σκόρδο.

η) Ἐπώνυμα ἀπὸ ὀνόματα ζώων-φυτῶν :

*Ἀσπράγκαθος*⁶, τὸ παρωνύμιο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγκαθερὸ φυτὸ ἀσπράγκαθο, ποῦ εἶναι ἴσως τὸ «*Κίρσιον ἢ ἄκαρνα*» (Cirsium ἢ Picnomon acarna), ἢ Ἀκανθα ἢ λευκὴ τοῦ Διοσκορίδη.

*Γαλατσίδα*⁷, ἀπὸ τὸ φυτὸ γαλατσίδα, τὸ «*Πικρίδιον τὸ πικροειδές*» (Picridium Picroides).

Γατάκης, ἀπὸ τὸ κατοικίδιο ζῶο γατί.

Καλαμπούκας, ἀπὸ τὸ φυτὸ καλαμπόκι, ἀλβ. kalambok.

*Κόκορας - Κόκουρας*⁸, ἀπὸ τὸ ὀμώνυμο κατοικίδιο πουλί.

1. Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης 128: ἐπαγγελματικὸ ἐπώνυμο.

2. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 221. Ἰω. Μηλιοπούλου, Λεξικὸν Τουρκοελληνικόν, Κων/πολις 1894, σ. 243α.

3. Βλ. Νικολαΐδου, Λεξικὸ 270.

4. Ζαφειρίου, Ἐπώνυμα Σάμου 130: «Μπουμπάρης = ἔλεγε τὴν τούρκ. λέξη μπουμπάρ (παχὺ ἔντερο) ἢ ἠγόραζε» ἐπώνυμο ἀπὸ παρωνύμιο. Νικολαΐδου, Λεξικὸ 327: μπουμπάρου, οὐσ. ἀρσ. = τὸ πλατὺ ἔντερον τῶν προβάτων παραγεμισμένον μὲ τὸν σπλῆνα, τὴν καρδίαν καὶ μὲ διάφορα ἀρωματικὰ κοιν. μπουμπάρι».

5. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 212. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 90. Βλ. καὶ Ἀρχεῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

6. Andriotis, Familiennamen 174.

7. Νικολαΐδου, Λεξικὸ 128: «γαλατσίδα... = τὸ κορίαννον καὶ κολιάνδρον κοιν. κολιάνδρο καὶ γαλατσίδα, διότι πιεζόμενον ἐκχέει γάλα».

8. Λορεντζάτου, Παρωνύμια 52.

*Κοντορέπανος*¹, προτίμησα νὰ τὸ κατατάξω ἐδῶ καὶ ὄχι στὴν κατηγορία τῶν παρωνυμίων ἀπὸ σωματικὲς ιδιότητες, γιατί δὲ δείχνει μόνο ὅτι εἶναι κοντὸς ἀλλὰ κυρίως ὅτι μοιάζει σὰ ρεπάνι. Στὰ σύνθετα λοιπὸν ἐπώνυμα μποροῦμε νὰ ποῦμε γενικὰ ὅτι, ὅταν τὸ πρῶτο συνθετικὸ εἶναι ἐπίθετο καὶ τὸ δεύτερο οὐσιαστικὸ, τὴ βαρύτητα τὴν ἔχει τὸ οὐσιαστικὸ.

*Λελέκης*², ἀπὸ τὸν πελαργό, τὸ γνωστὸ πουλί, τουρκ. *leylek*.

*Λυκογιῶργος, Λυκομήτρος, Λυκοθόδωρος*³, ὁ Γιῶργος, ὁ Μητρος, ὁ Θόδωρος μὲ τὰ σωματικὰ καὶ κυρίως τὰ αἰμοβόρα ψυχικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λύκου.

*Μπόμπουρας - Μπόμπορος*⁴, εἶναι τὸ ὄνομα κάποιου σκαθαριοῦ ποῦ στὴν ἀρχαιότητα λεγόταν βομβυλιός.

*Τσιρογιάννης*⁵, πῆρε ἀρχικὰ τὸ παρωνύμιο αὐτὸ κάποιος Γιάννης, ἐπειδὴ εἶχε κυρίως τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τσίρου, τοῦ σκουμπριοῦ· ἦταν δηλ. πάρα πολὺ ἀδύνατος στὸ σῶμα καὶ δὲν θὰ ἦταν λαθεμένο, ἂν τοποθετοῦσα τὸ ἐπώνυμο στὴν κατηγορία ἀπὸ τίς σωματικὲς ιδιότητες.

θ) **Ἐπώνυμα ἀπὸ διάφορα τυχαῖα γεγονότα :**

*Λάμπας*⁶, *Μόκας*⁷.

ΤΟΠΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ

«Ἐθνικὸν ἐστὶ τὸ ἔθνος δηλωτικόν, οἷον Φρονῆς Γαλάτης. Τὸ ἔθνικὸν δεῖ ἀκριβῶς εἰδέναι πόθεν» γράφει ὁ Διονύσιος ὁ Θραῖξ.⁸ Σήμερα συνήθως τὰ λέμε τοπικά, γιατί φανερώνουν τὸν τόπο ἀπ' ὅπου κατάγεται κάποιος. Τὸ ὄνομα τὸ δίνουν οἱ ντόπιοι κάτοικοι τῆς νέας πιά πατρίδας τοῦ ξενομερίτη μετανάστη. Μποροῦν ὅμως οἱ κάτοικοι τοῦ ἴδιου τοῦ χωριοῦ νὰ δώσουν ἓνα τοπικὸ ὄνομα σὲ κάποιον συντοπίτη τους ποῦ πῆγε κι ἤρθε ἄπραχτος ἀπὸ τὴν ξενιτεῖα ἢ γιὰ μιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη αἰτία. Ἡ ἀπόσταση λοιπὸν ἀνάμεσα στὰ τοπικὰ ὀνόματα καὶ στὰ παρωνύμια μικραίνει πολὺ. Ἡ καθημερινὴ χρῆση τελικὰ τὰ ἐπιβάλλει σὰν ἐπώνυμα.

1. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 182.

2. *Andriotis, Familiennamen* 173. Νικολαΐδου, Λεξικὸ 258: «λέλικου, οὐσ. ἀρσ. λέλιτσι πληθ. = πελαργός, τὸ γνωστὸν πτηνόν, κοιν. λελέκι, ὅπερ ἐκ τοῦ τουρκ. *lelek*.

3. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 214.

4. *Μαν. Κριαρᾶ*, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικὰ παρωνύμια. Α) Παρωνύμια ἐξ Ἀδάμαντος Μήλου. α) Σκωπτικὰ, Ἄθηνᾶ 44 (1932) 175: Μπούμπουρας ἐξώργιζε τοὺς συνομιλητές του. Ἡ λ. πιθανὸν ὀνοματοποιημένη, ὡς προσηγορικὸ σημαίνει τὸν βομβυλιόν. Τὸ Μπούμπουρας καὶ σὰν οἰκογενειακὸ ὄνομα (Ἰ. Βλαχογιάννη, Χιακὸν Ἄρχεϊον τ. 5, σ. 375).

5. Βασδραβέλλη, Ἄρχεϊον 183. Σταμνόπουλου, Βόλτες 307. Δ. Λουκόπουλου, Νεοελληνικὴ μυθολογία. Ζῶα καὶ φυτὰ (1940) 149. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 82.

6. Κάποιος Μούρας εἶχε γιὰ παρατσούκλι τὸ Λάμπας, ποῦ μὲ τὸν καιρὸ κατάντησε ἐπώνυμο (ἀπ' τὴ συλλογὴ μου).

7. Ὁ Λέκας ἔχει τὸ παρατσούκλι Μόκας (ἀπ' τὴ συλλογὴ μου).

8. Διονυσίου Θρακός, *Ars grammatica*, Lipsiae 1883, σ. 238.

Τὰ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης οὔτε πολλά εἶναι οὔτε παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία ἀπὸ καταλήξεις. Ὑπάρχουν μόνο οἱ ἀρχαῖες καταλήξεις -ίτης, -ιώτης, -ινός καὶ ἡ ξενική κατάληξη -λής (τουρκ. -li). Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία μπορούμε νὰ συμπεριλάβουμε καὶ λίγα ἀκόμα ἐπώνυμα πού τὰ λέμε «ἀνεξάρτητα» τοπικά. Αὐτὰ δὲν ἔχουν τίς γνωστὲς ἀρχαῖες, μεταγενέστερες καὶ νεώτερες παραγωγικὲς καταλήξεις μὲ τίς ὁποῖες σχηματίζονται τὰ καθαρὰ νεοελληνικά τοπικά. Σχηματίζονται μὲ πολὺ ἀπλὸ τρόπο: Ἀμέσως μετὰ τὸ τοπωνύμιο μπαίνει ἡ πτωτικὴ κατάληξη -ς τῆς ὀνομαστικῆς π.χ. ἀπὸ τὸ χωριὸ Δάρδα σχηματίζεται τὸ ἐπώνυμο Δάρδας.

α) Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -ίτης:

Ἀρβανίτης¹, τὸ ὄνομα αὐτὸ θὰ τὸ πῆρε κάποιος εἴτε γιὰ νὰ φανερώσει γιὰ πάντα τὴ χώρα καταγωγῆς του εἴτε, ἂν καὶ ντόπιος Μπλατσιώτης, γιὰτὶ εἶχε τὰ ἀρβανίτικα χαρακτηριστικά.

Λεμπεχοβίτης², ἀπὸ τὸ χωριὸ Λιμπόχοβο τοῦ νομοῦ Κοζάνης, πού σήμερα λέγεται Βραχοπλαγιά.

Πλαζωμίτης³, ἀπὸ τὸ κοζανίτικο χωριὸ Πλάζωμη, πού σήμερα ἔχει ἀλλάξει ὄνομα καὶ λέγεται Ὀμαλή.

Χινοβίτης - Χιοναδίτης - Χιονουδίτης - Χιουνοδίτης⁴, δὲν ὑπάρχει μόνο ἡ γραφτὴ μαρτυρία ὅτι καταγόταν ἡ οἰκογένεια αὐτὴ ἀπὸ τίς Χιονάδες τῆς Ἠπείρου ἀλλὰ καὶ ἡ προφορικὴ παράδοση. Τὸ ἐπώνυμο Γεωργίου φαίνεται πὼς θὰ ἦταν τὸ ἀρχικό, ἐνῶ τὸ δεῦτερο ἐπώνυμο Χινοβίτης σίγουρα θὰ δόθηκε ἀπὸ τοὺς ντόπιους κατοίκους τῆς Βλάστης γιὰ νὰ φανερώσει γιὰ πάντα τὸν τόπο ἀπ' ὅπου κατάγεται.

β) Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -ιώτης:

Ἀβδελλιιώτης, ὀλοφάνερο πὼς καταγόταν ἀπ' τὸ χωριὸ Ἀβδέλλα τῶν Γρεβενῶν.

Βλατσιώτης - Μπλατσιώτης - Πλασιώτης - Πλατσιώτης⁵, ὑποφιάζομαι πὼς πρόκειται γιὰ τὸν κάτοικο τοῦ χωριοῦ Βλάτσι (τώρα Βλάστη) πού, ἀφοῦ ξενιτεύτηκε, γύρισε φέρνοντας πίσω ὄχι μόνο τὰ ἔχει του, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τῆς

1. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 183. *Stam. Psaltes*, Grammatik der Byzantinischen Chroniken, Göttingen 1913, σ. 250. Π. Φουρίκη, Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Ἀρβανίτης, Ἀθηνᾶ 43 (1931) 3-37. Στ. Γ. Κατσουλέα, Τὰ τοπικά ἐπώνυμα στὴ Λακωνία, Λακωνικὰ Σπουδαὶ Δ' - Πρακτικὰ Α' (1979) 317.

2. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 195.

3. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 192.

4. Τσίρου, Βλάστη 26: «Ἀπὸ τίς Χιονάδες δὲ τῆς Ἠπείρου διατηροῦνται ἀκόμη ἀπόγονοι, ὅπως τῆς οἰκογενείας Θεοδώρου καὶ Ἰωάννου Γεωργίου ἢ Χινοβίτου». Βλ. καὶ Βασδραβέλλη Ἀρχεῖον 167 καὶ 168.

5. Κεραμοπούλου, Ἀρχισρ. ἐπιστολὴ 10.

καταγωγῆς του. Γι' αὐτὸ ἀποκατέστησα τὸ μαρτυρημένο τύπο Βλατσιώτσης μὲ τὸν τύπο Βλατσιώτης. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειώσω καὶ τὰ μέχρι σήμερα ὀνόματα τῆς Βλάστης, γιατί ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ τὰ παραπάνω ἐπώνυμα: *Βλάστη, Βλάτση, Βλάτση, Βλάτση, Βλάτση, Μπλάτση, Μπλάτση, Μπλάτση, Μπλάτση, Πλάτση, Πλάτση, Μπλάτσα, Πλάτσα, Πολυνέρι.*

*Γιαννιώτης*¹, φανερὴ ἢ καταγωγὴ ἀπὸ τὰ γνωστά μας Γιάννινα, ἄλλωστε ὑπάρχει καὶ ἡ γραπτὴ μαρτυρία. Πιὸ σωστὸ θὰ ἦταν ὁ ξενόφερτος «*Γιαννιώτης*» νὰ λεγόταν «*Γιαννινιώτης*», ἂν δὲ μεσίτευε ἡ ἀπλολογία.

Καντραντζιώτης - Κατραντσιώτης, εἶναι σίγουρη ἡ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Κατράνιτσα, ποὺ σήμερα λέγονται «*Πύργοι*» καὶ εἶναι τὸ πιὸ βορεινὸ χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Ἑορδαίας τοῦ νομοῦ Κοζάνης.

*Κωνσταντσιώτης*², θὰ καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Κωνσταντικὸ τοῦ Βοῖου, ποὺ τῶρα λέγεται Αὐγερινός.

Λουβριώτης, πάλι στὸ Βόιο ὑπάρχει τὸ χωριουδάκι Λούβρη.

*Μπογατζιώτης - Μπογιατζιώτης*³, ὅχι καὶ τόσο μακριὰ ἀπ' τὴ Βλάστη βρίσκεται τὸ χωριὸ Μπογάτσκο (τῶρα Βογατσικό). Κάποιος κάτοικός του θὰ ἔφτασε ὡς τὴ Βλάστη.

Σαμαρινιώτης - Σαρμανιώτης, εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ νέος κάτοικος τῆς Βλάστης θὰ καταγόταν ἀπὸ τὸ γνωστὸ χωριὸ Σαμαρίνα.

*Σιανιώτης*⁴, τὸ γειτονικὸ Σισάνι ἐνίσχυσε μὲ κατοίκους του τὴ Βλάστη. Κάποια οἰκογένεια πῆρε τὸ τοπικὸ ἐπώνυμο Σιανιώτης. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ βλαστιῶτες λένε τὸ Σισάνι «*Σιάν'*».

*Σουλιώτης*⁵, ἐπειδὴ ἡ ἀρχικὴ καταγωγὴ του ἦταν ἀπὸ τὸ γνωστὸ Σούλι.

Φαρμακιώτης, ἀπὸ τὸ χωριὸ Φαρμάκι τῆς Τσαπουρνιάς τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνας.

Φαρσαλιώτης, ἀπὸ τὴν κωμόπολη Φάρσαλα τοῦ νομοῦ Λαρίσης.

Φαρσαρώτης, ὑποψιάζομαι πὼς οἱ κατάλογοι ἔχουν ὀρθογραφικὸ λάθος. Τὸ σωστὸ πρέπει νὰ εἶναι Φαρσαλιώτης.

Φουρκιώτης, πρόσφυγας στὴ Βλάστη ἀπὸ τὸ χωριὸ Φούρκα τῆς Κόνιτσας.

Φτεριώτης, μᾶλλον θὰ καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Φτέρι τῆς Δωδώνης.

Χασιώτης, ἀπὸ τὰ ὄρεινά Χάσια.

γ) Ἐπώνυμα τοπικὰ σὲ -ινός :

*Ζερμοτινός*⁶, ἐγκαταστάθηκε στὴ Βλάστη ἀπὸ τὸ χωριὸ Ζέρμα τῆς Κόνιτσας.

1. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτὴ κατάγεται ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη βέβαια μιὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἐπώνυμο προδίνει τὴν καταγωγὴ του. Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴν οἰκογένεια Γιαννιώτης ἢ Τσάγκας ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τῆς Γιαννιώτικης καταγωγῆς της.

2. Τσάρα, Ἡμερολόγιο 299.

3. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 190.

4. Τσίρου, Βλάστη 21: «*Παπαγιάννη Σανιώτη*» ἀπ' τὸ Σισάνι.

5. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 213.

6. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 164.

δ) Ἐπώνυμα τοπικὰ σὲ λῆς :

*Μισιρλής*¹, αὐτὸς ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὸ Μισίρι, τὴν Αἴγυπτο, τουρκ. Misirli = Αἰγύπτιος.

ε) Ἄνεξάρτητα τοπικὰ ἐπώνυμα:

*Βούλγαρης*² (Βουριγαρι), ἂν τὸν τύπο Βουριγαρι τὸν ἀποκαθιστῶ σωστά, τότε τὸ Βούλγαρης εἶναι βέβαιον ἀνεξάρτητο τοπικὸ ἐπώνυμο γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ.

*Δάρδας*³, ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Δάρδα τῆς Βορ. Ἡπείρου.

*Δέρβας*⁴, ἀπὸ τὸ γειτονικὸ χωριὸ Δέρβη τῆς Ἑορδαίας, ποὺ τῶρα λέγεται Ἄναρράχη.

*Δράνοβος*⁵, ἀπὸ τὸ χωριὸ Δράνοβο τοῦ νομοῦ Καστοριᾶς, ποὺ τὸ τωρινὸ του ὄνομα εἶναι Γλυκονέρι.

*Νακολίτσας*⁶ (ἢ Μηνάς), ὁ Νάκος Μηνάς πῆρε τὸ ἐπώνυμο Νακολίτσας, ποὺ προέρχεται ἀπὸ συμφυρμὸ τοῦ βαφτιστικοῦ Νάκος καὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς του Νικολίτσα.

1. Κολίτση, Ὀνόματα Κυπρίων 76. Ψάλτου, Θρακικὰ 153.

2. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 221. Στ. Γ. Κατσουλέα, Τὰ τοπικὰ ἐπώνυμα στὴ Λακωνία, Λακωνικὰ Σπουδαί Δ'. Πρακτικὰ Α' (1979) 313. Τσικριτσῆ, Κρητ. ἐπώνυμα 38.

3. Σταμνόπουλου, Βόλτες 19 «δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ τὸ Dardi μὲ τὸ Δάρδας νὰ εἶναι ἀπὸ κἀνα ὄνομα σὰν τὸ Gotardo. Ἡ μὴν εἶναι συγκ. τοῦ Tedaldo;». Τσίρου, Βλάστη 30.

4. Τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ εἶναι μᾶλλον ἀνεξάρτητο τοπικὸ μιά καὶ ὑπάρχει τὸ γειτονικὸ χωριὸ Ἄναρράχη, ποὺ παλιὰ λεγόταν Δέρβη.

5. Βασδραβέλλη, Ἀρχεῖον 182.

6. Τσίρου, Βλάστη 30.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ

1. Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά.
2. Ἐπώνυμα ἀπὸ κοινὰ ἐπαγγέλματα.
3. Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά ἀπὸ τίτλους καὶ ἐκκλησιαστικά λειτουργήματα.
4. Ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά ἀπὸ ἀξιώματα πολιτικά ἢ στρατιωτικά.
5. Ἐπώνυμα σκωπτικά.
6. Ἐπώνυμα ἀπὸ σωματικὲς ἰδιότητες.
7. Ἐπώνυμα ἀπὸ πνευματικὲς-ἠθικὲς ἰδιότητες.
8. Ἐπώνυμα ἀπὸ χαρακτηριστικούς τύπους.
9. Ἐπώνυμα ἀπὸ οἰκογενειακῆ-κοινωνικῆ-οἰκονομικῆ κατάστασι.
10. Ἐπώνυμα ἀπὸ συνηθισμένες πράξεις τοῦ ἀτόμου.
11. Ἐπώνυμα ἀπὸ κατάχρησι λέξεων-ἐνδυμάτων.
12. Ἐπώνυμα ἀπὸ προτίμησι σὲ ποτὰ-φαγητά.
13. Ἐπώνυμα ἀπὸ ὀνόματα ζώων-φυτῶν.
14. Ἐπώνυμα ἀπὸ διάφορα τυχαῖα γεγονότα.
15. Ἐπώνυμα τοπικά (ἐθνικά).
16. Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -ίτης.
17. Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -ιώτης.
18. Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -ινός.
19. Ἐπώνυμα τοπικά σὲ -λής.
20. Ἀνεξάρτητα τοπικά ἐπώνυμα.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΩΝΥΜΩΝ

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ἄβδελιώτης 15 > 17	Ἄσβεστὰς 1 > 2
Ἄβλογιάρης 5 > 6	Ἄσπράγκαθος 5 > 13
Ἄβλογιάρης ¹ ἢ Ἄναγνώστου 5 > 6	
Ἄναγνώστης 1 > 3	Βαῖνάς 1 > 2
Ἄναγνώστης ἢ Σίμος 1 > 3	Βαρβαρούσης 5 > 6
Ἄναγνώστου ἢ Ἄβλογιάρης 1 > 3	Βέης ² - Μπέης 1 > 4
Ἄρβανίτης 15 > 16	Βέλιος - Μπέλιος 5 > 6

1. Ὄπου ὑπάρχει ὁ διαχωριστικὸς σύνδεσμος «ἢ» ἀνάμεσα στὰ ἐπώνυμα σημαίνει διπλὸ ἢ τριπλὸ ἐπώνυμο ποῦ ἀνήκει σὲ κάποια οἰκογένεια. Ἐξ ἄλλου τὸ σύμβολο > ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀριθμοὺς δείχνει πὼς ὁ πρῶτος ἀριστερὰ ἀριθμὸς φανερώνει τὴν κατηγορία τοῦ ἐπωνύμου καὶ ὁ δεύτερος δεξιὰ τὴν ὑποκατηγορία. Στὸ παράδειγμά μας ὁ ἀριθμὸς 5 δείχνει πὼς τὸ ἐπώνυμο Ἄβλογιάρης προέρχεται ἀπὸ παρατσούκλι καὶ ὁ ἀριθμὸς 6 ὅτι τὸ παρατσούκλι βγήκε ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἀρρώστια τῆς βλογιάς.

2. Ὄπου ὑπάρχει ἑνωτικὸ — ἀνάμεσα στὰ ἐπώνυμα φανερώνει οὐσιαστικὴ σχέση ἀναμετάξυ τους, δηλ. καταγωγὴ ἀπὸ τὸ ἴδιο σί

Βελόνης 5 > 11	Ζερμοτινός 15 > 18
Βλατσιώτης (Βλατσιώτης) 15 > 17	Ζωγράφος 1 > 2
Βούλγαρης (Βουριγαρι) ¹ 15 > 20	Καζαμίας 5 > 7
Βούρδας - Μπούρδας 5 > 7	Καλαμπούκας 5 > 13
Βράκας 5 > 11	Καλενδέρης - Καλινδέρης (Καλεντέρι - Καλιαντέρ - Καλιτερι) 1 > 2
Γαλάνης (Γαλάνι) 5 > 6	Καλινδέρης Καλενδέρης 1 > 2
Γαλάνος (Γαλάνω) 5 > 6	Κάλφας ἢ Λάγγας 1 > 2
Γαλανός 5 > 6	Καναράς 5 > 6
Γαλατσίδα 5 > 13	Καντζελέρης (Καντζελέρι - Καντζεχέρι) 1 > 4
Γατάκης 5 > 13	Καντραντζιώτης - Κατραντσιώτης 15 > 17
Γιαννιώτης 15 > 17	Καπατσιάρης - Κοπατσάρης - Κοπατσιάρης - Κουπατσάρης - Κουπατσιάρης 1 > 2
Γιαννιώτης ἢ Μελισόβας 15 > 17	Καραβαγγέλης 5 > 6
Γιαννιώτης ἢ Τσάγκας 15 > 17	Καραγιάννης 5 > 6
Γκαβογιάννης 5 > 6	Καραγιαννόπουλος 5 > 6
Γκαγκαράτζας 5 > 10	Καραγκιόζης 5 > 6
Γκράσος 5 > 6	Καραγῶγος - Καραγῶγου 5 > 6
Γκράσος ἢ Χουλεβάτος 5 > 6	Καραγῶγου - Καραγῶγος 5 > 6
Γραμματικός 1 > 2	Καραδῆμος 5 > 6
Γραμματικός ἢ Χατζηκωνσταντίνου 1 > 2	Καραῖσκος - Καραῖσκου 5 > 6
Γύφτος 1 > 2	Καραῖσκου - Καραῖσκος 5 > 6
Δαδὰς 1 > 2	Καρακάνας 5 > 6
Δάρδας 15 > 20	Καρακοσμάς 5 > 6
Δάρδας ἢ Τσίμινης 15 > 20	Καρακώστας 5 > 6
Δεληβανές 5 > 7	Καραλάζος - Καραλάζου 5 > 6
Δεληγιάννης 5 > 7	Καραλάζου - Καραλάζος 5 > 6
Δέρβας 15 > 20	Καραλής 5 > 6
Δερβίσης 1 > 3	Καραμῆτσος 5 > 6
Δεσπότης ἢ Χριστίδης 1 > 3	Καραμούλας 5 > 6
Διακονιάραινας (διακονιάρινα) 5 > 9	Καραμούλας ἢ Κωνσταντούλας 5 > 6
Δούκας 1 > 4	Καραμπέρας - Καραμπέρης 5 > 6
Δράνοβος 15 > 20	Καραμπέρης - Καραμπέρας 5 > 6
Ζαμάνης 5 > 11	Καραμπής 5 > 6
Ζαμάνης ἢ Τοπτσής 5 > 11	Καρανάσιου - Καρανάσιος 5 > 6
Ζέπο (Ζεπο) 5 > 6	
Ζέρβας 5 > 6	

1. Τὰ ἐπώνυμα πού εἶναι κλεισμένα σέ παρένθεση εἶναι παρμένα τὰ ἔγγραφα-ἔντυπα, χωρίς νά γίνει ἀλλαγὴ στήν ὀρθογραφία.

- Καραναστιάσης 5 > 6
Καρανίκας 5 > 6
Καρανικόλας 5 > 6
Καρανταλής - Καραταλής 5 > 6
Καραπατάκης ἢ Κιάνας 5 > 6
Καραταλής - Καρανταλής 5 > 6
Κατραντσιώτης - Καντραντζιώτης
15 > 17
Κατσαρός 5 > 6
Κατσιάκης 5 > 10
Καφές 5 > 12
Κεραμάρης - Κιραμάρης 1 > 2
Κεραμάρης - Κιραμάρης ἢ Σικλέτης
1 > 2
Κεραμόπουλος 1 > 2
Κιραμάρης - Κεραμάρης 1 > 2
Κόκας 5 > 6
Κόκορας - Κόκουρας 5 > 13
Κόκουρας - Κόκορας 5 > 13
Κολοβός - Κουλουβός 5 > 6
Κοντογιάννης 5 > 6
Κοντογούλας - Κουντουγούλας 5 > 6
Κοντομήσιος 5 > 6
Κοντορέπανος 5 > 13
Κοπατσάρης - Καπατσιάρης - Κοπατσιάρης - Κουπατσάρης - Κουπατσιάρης
1 > 2
Κοπατσιάρης - Καπατσιάρης - Κοπατσάρης - Κουπατσάρης - Κουπατσιάρης
1 > 2
Κουϊμτζής 1 > 2
Κουλουβός - Κολοβός 5 > 6
Κουντουγούλας - Κοντογούλας 5 > 6
Κουπατσάρης - Κουπατσιάρης - Καπατσιάρης - Κοπατσάρης - Κοπατσιάρης
1 > 2
Κουπατσιάρης - Κουπατσάρης - Καπατσιάρης - Κοπατσάρης - Κοπατσιάρης
1 > 2
Κούτσικος 5 > 6
Κουτσοδήμος 5 > 6
Κουτσός 5 > 6
Κωνσταντσιώτης 15 > 17
Λαδάς 1 > 2
Λάμπας 5 > 14
Λελέκης 5 > 13
Λεμπεχοβίτης 15 > 16
Λιάπης 5 > 8
Λιούπας - Λούπας 5 > 12
Λουβριώτης 15 > 17
Λούπας - Λιούπας 5 > 12
Λυκογεώργος 5 > 13
Λυκομητρος 5 > 13
Λυκοθόδωρος 5 > 13
Μακρής 5 > 6
Μακρογιάννης 5 > 6
Μακρυγιάννης 5 > 6
Μανίκας 5 > 11
Μάρτης 5 > 10
Μεγαγιάννης 5 > 6
Μισιρλής 15 > 19
Μιχαλάκας ἢ Μπουσμπούκης 5 > 6
Μόκας 5 > 14
Μουμπαράς - Μπουμπαράς - Μπομπαράς
5 > 12
Μουστάκας 5 > 6
Μουστάκας ἢ Παπαγιάννης 5 > 6
Μουτζούρης 5 > 6
Μπάγκαβος - Μπάκαβος - Μπάκοβλος
5 > 6
Μπαζβανάς 1 > 2
Μπάκαβος - Μπάγκαβος, Μπάκοβλος
5 > 6
Μπακαλάκης ἢ Ἀγγελίδης 1 > 2
Μπάκοβλος - Μπάκαβος - Μπάγκαβος
5 > 6
Μπαλαμπάνης (Μπαλαμπάν) 5 > 6
Μπαρμπαρούσης 5 > 6
Μπαστής ἢ Ἀργυράκος 5 > 12
Μπέης - Βέης 1 > 4
Μπέλιος - Βέλιος - Μπέλος 5 > 6
Μπέλος - Μπέλιος - Βέλιος 5 > 6

- Μπέμπτης 5 > 6
 Μπερεκετλής - Μπερικετλής - Μπερικι-
 τλής 5 > 9
 Μπερικετλής - Μπερεκετλής - Μπερικι-
 τλής 5 > 9
 Μπερικιτλής - Μπερεκετλής - Μπερικε-
 τλής 5 > 9
 Μπλατσιώτης - Πλασιώτης - Πλατσιώ-
 τής 15 > 17
 Μπογατζιώτης 15 > 17
 Μπογιατζής - Μπουγιατζής 1 > 2
 Μπογιατζιώτης 15 > 17
 Μπομπαράς - Μπουμπαράς - Μουμπα-
 ράς 5 > 12
 Μπόμπορας - Μπόμπορος 5 > 13
 Μπόμπορος - Μπόμπορας 5 > 13
 Μπουγιατζής - Μπουγιατζής 1 > 2
 Μπουμπαράς - Μπομπαράς - Μουμπα-
 ράς 5 > 12
 Μπούρδας - Βούρδας 5 > 7
 Μπυλιαρούσης 5 > 6
 Μυλωνάς 1 > 2
- Νακολίτσας ἢ Μηνάς 15 > 20
 Νάνος - Νάνου 5 > 6
 Νάνου - Νάνος 5 > 6
 Νταής 5 > 7
 Νταούλης 5 > 6
- Ξινός 5 > 7
- Παλαιός - Παλιός 5 > 7
 Παλαπάνης (Παλαπανι) 5 > 6
 Παλιός - Παλαιός 5 > 7
 Παπαγεωργίου 1 > 3
 Παπαγιαννάκης 1 > 3
 Παπαγιάννης (παπαγιανι) 1 > 3
 Παπαγιάννης ἢ Μουστάκας 1 > 3
 Παπαδημήτριος - Παπαδημητρίου 1 > 3
 Παπαδημητρίου - Παπαδημήτριος 1 > 3
 Παπαδιάς 1 > 3
 Παπαδούκας 1 > 3
- Παπαθεόδωρος 1 > 3
 Παπαθόδωρος - Παπαθόδωρους 1 > 3
 Παπαθόδωρους - Παπαθόδωρος 1 > 3
 Παπαθωμάς 1 > 3
 Παπαϊωάννης - Παπαϊωάννου 1 > 3
 Παπαϊωάννου - Παπαϊωάννης 1 > 3
 Παπακώστας 1 > 3
 Παπαλάμπρος 1 > 3
 Παπαμήλιος 1 > 3
 Παπαμιχαήλ 1 > 3
 Παπαμπάλτους 1 > 3
 Παπαπαράσχος - Παπαπαράσχου 1 > 3
 Παπαπαράσχου - Παπαπαράσχος 1 > 3
 Παπαπούλιος 1 > 3
 Παπαπούλιος ἢ Πουλιάδης 1 > 3
 Παπαπούλιου 1 > 3
 Παπὰς 1 > 3
 Παπὰς ἢ Μπόντης 1 > 3
 Παπασλιάρας 1 > 3
 Παπατριαντάφυλλος 1 > 3
 Παπαχρῆστος 1 > 3
 Παπουτσῆς 1 > 2
 Πασὰς - Πασιάς 1 > 4
 Πασιάς - Πασὰς 1 > 4
 Πηγαδάς 1 > 2
 Πλαζωμίτης 15 > 16
 Πλασιώτης - Πλατσιώτης - Μπλατσιώ-
 τής 15 > 17
 Πλατσιώτης - Πλασιώτης - Μπλατσιώ-
 τής 15 > 17
- Ραπτογιάννης - Ραφτογιάννης 1 > 2
 Ραφτογιάννης - Ραπτογιάννης 1 > 2
 Ραφτογιάννης ἢ Ἴκας 1 > 2
 Ροκὰς - Ρουκὰς 1 > 2
 Ρουκὰς > Ροκὰς 1 > 2
 Ρούσης 5 > 6
 Ρούσης ἢ Τιώνιας 5 > 6
 Ροῦσος ἢ Νικολάου 5 > 6
- Σαμαράς 1 > 2
 Σαμαρινιώτης 15 > 17

- Σαράτσης (Σαράτζη) 1 > 2
 Σαρμανιώτης 15 > 17
 Σερσέμης 5 > 7
 Σιανιώτης 15 > 17
 Σικλέτης ἢ Κεραμάρης 5 > 7
 Σιμιτζής - Σιμιτσής (σιμητζή) 1 > 2
 Σιμιτσής - Σιμιτζής (Σιμιτσῆ) 1 > 2
 Σιντουκάς 1 > 2
 Σκανδάλης 5 > 7
 Σκάφας (Ζκάφαν) 1 > 2
 Σκόρδος 5 > 12
 Σουλιώτης (Σουλιότι) 15 > 17
 Σοφολόγης - Σοφολόης 5 > 7
 Σπανογιώργος 5 > 6
 Στάχταρης - Σταχτάρης 5 > 10
 Σταχτάρης - Στάχταρης 5 > 10
 Στραβοκώστας 5 > 6
 Σχίλαρχος 1 > 2

 Ταβάκης - Ταμπάκης 1 > 2
 Ταμπάκης - Ταβάκης 1 > 2
 Τζαφέτας - Τζιαφέτας 5 > 9
 Τζέτζης (Τζέτζι) 5 > 6
 Τζιαφέτας - Τζαφέτας 5 > 9
 Τζικριτζής - Τζικριτσής - Τσικριτζής -
 Τσικριτσής 1 > 2
 Τζικριτσής - Τζικριτζής - Τσικριτζής -
 Τσικριτσής 1 > 2
 Τοπάλης (Τοπαλι) 5 > 6
 Τοπτζής - Τοπτσής (τουπτζι) 1 > 4
 Τοπτσής - Τοπτζής 1 > 4
 Τοπτσής ἢ Ζαμάνης 1 > 4
 Τοπτσής ἢ Τριανταφύλλου 1 > 4
 Τουφεξής (Τουφικτζι) 1 > 2
 Τουφεξής ἢ Ἀργυράκος 1 > 2
 Τράμπας 1 > 2
 Τσανάκας 5 > 7
 Τσέτσης 5 > 6
 Τσέτσης ἢ Πουλιάδης 5 > 6
 Τσικρίκας - Τσικρικὰς 1 > 2
 Τσικρικὰς - Τσικρίκας 1 > 2
 Τσικρίκης 5 > 11

 Τσικρίκης ἢ Κυριαζής 5 > 11
 Τσικριτζής - Τσικριτσής - Τζικριτζής -
 Τσικριτσής 1 > 2
 Τσικριτσής - Τσικριτζής - Τζικριτζής -
 Τζικριτσής 1 > 2
 Τσιρογιάννης (Τζιρογιάν) 5 > 13
 Τσίρος - Τσίρου 5 > 6
 Τσίρος ἢ Βασιλείου 5 > 6
 Τσίρος ἢ Τσιρόπουλος 5 > 6
 Τσίρου - Τσίρος 5 > 6
 Τσιρούλης 5 > 6
 Τσιρούλιας 5 > 6

 Φαρμακιώτης 15 > 17
 Φαρσαλιώτης 15 > 17
 Φαρσαρώτης 15 > 17
 Φέσας 1 > 2
 Φλώρος - Φλώρου 5 > 6
 Φλώρου - Φλώρος 5 > 6
 Φουρκιώτης 15 > 17
 Φτεριώτης 15 > 17

 Χαλίπης (Χαλιπ) 5 > 6
 Χαλκιὰς 1 > 2
 Χασιώτης 15 > 17
 Χατζηγιάννης 1 > 3
 Χατζηδέλεκας - Χατζηλέλεκας 1 > 3
 Χατζηδημήτρης 1 > 3
 Χατζηκωνσταντής 1 > 3
 Χατζηκωνσταντίνου 1 > 3
 Χατζηκωνσταντίνου ἢ Γραμματικὸς
 1 > 3
 Χατζηκώστας 1 > 3
 Χατζηλέλεκας - Χατζηδέλεκας 1 > 3
 Χατζημίχος - Χατζημίχου 1 > 3
 Χατζημίχου - Χατζημίχος 1 > 3
 Χατζηνέγκουρας - Χατζηνίγκουρας
 1 > 3
 Χατζηνίγκουρας - Χατζηνέγκουρας
 1 > 3
 Χατζηνησιώτης (Χατζῆ Νησιώτα)
 1 > 3

Χατζής (Χατζι) 1 > 3	Χιοναδίτης - Χινοβίτης - Χιονουδίτης -
Χατζησαφάρικας - Χατζησιαφάρικας -	Χιονοδίτης (Χιοναδίτης) 15 > 16
Χατζηφαρίκας 1 > 3	Χιονουδίτης - Χινοβίτης - Χιοναδίτης -
Χατζησιαφάρικας - Χατζησαφάρικας -	Χιονοδίτης (Χιονουδήτης) 15 > 16
Χατζηφαρίκας 1 > 3	Χιονοδίτης - Χινοβίτης - Χιοναδίτης -
Χατζιστέργιος (Χατζιστεργίος) 1 > 3	Χιονοδίτης 15 > 16
Χατζηφαρίκας - Χατζησαφάρικας - Χα-	Χλιαράς 1 > 2
τζησιαφάρικας 1 > 3	Χόνδρος 5 > 6
Χατζηφαρμάκης 1 > 3	Χόντρος 5 > 6
Χατζόπουλος 1 > 3	Χοντρος 5 > 6
Χάχας 5 > 7	
Χινοβίτης - Χιοναδίτης - Χιονουδίτης -	Ψεύστης - Ψεύτης 5 > 7
Χιονοδίτης 15 > 16	Ψεύτης - Ψεύστης 5 > 7
Χινοβίτης ἢ Γεωργίου 15 > 16	Ψώραβος 5 > 6

SURNAMES OF LOCAL, PROFESSIONAL, AND NICKNAME ORIGIN
FROM VLASTI (DISTRICT OF KOZANI, MACEDONIA)

By STAVROS KATSOULEAS

Summary

This article contains a collection of more than one thousand surnames from Vlasti, a small town at Kozani's district in Macedonia, which was the result of field research work including a detailed examination of published and unpublished linguistic material referred to Vlasti. The such uncovered abundant onomastic material was classified into categories referred to the recognisable meanings of the surnames.

After this classification each surname was examined etymologically and semantically to be shown that the origin of 316 of them was different place-names, professions or nicknames.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Ἀμάντου, Σύμμεικτα*
- Ἀνδριώτη, Μορφολογία νεοελλ. ἐπωνύμων*
- *Νεοελληνικά ἐπώνυμα*
- *Βυζ. καὶ νεοελλ. ἐπώνυμα*
- *Ἐπώνυμα*
- Andriotis, Metronymica*
- *Familiennamen*
- Βαγιακάκου, Ἐκκλησ. γλῶσσα*
- *Ἀνθρωπωνύμια*
- Βασδραβέλλη, Ἀρβανιτοκρατία*
- *Ἀρχεῖον*
- Γεωργιάδη, Μοσχόπολις*
Γεωργίου, Γέρμα
- Γριτσοπούλου, Βαπτιστικά*
- Δημητριάδου, Λεξικόν*
- Ζαφειρίου, Βαπτιστικά Σάμου*
- Θωμόπουλου, Συμιακά ἐπώνυμα*
- Georgakas, Ethnikon Γύφτος*
- Κατσουλέα, Προθετικὸ Α*

ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κων. Ἀμάντου, Τοπωνυμικά σύμμεικτα, Γλωσσικά μελετήματα, Ἐν Ἀθήναις 1964, σ.σ. 81-97.*
- N. Π. Ἀνδριώτη, Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῶν νεοελληνικῶν ἐπωνύμων. Ἐ(πιστημονικὴ) Ἐ(πετηρίς) Π(ανεπιστημίου) Θ(εσσαλονίκης) 6 (1950) 187-206.*
- N. Π. Ἀνδριώτη, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν νεοελληνικῶν ἐπωνύμων. Ἐπώνυμα ἀπὸ ρήματα. Ἑλληνικά 28 (1975) 394-400.*
- N. Π. Ἀνδριώτη, Τὰ Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικά ἐπώνυμα. Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη (Θεσ/κη 1976) 167-169.*
- N. Π. Ἀνδριώτη, Μορφολογία τῶν νεοελληνικῶν ἐπωνύμων. Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη (Θεσ/κη 1976) 202-203.*
- N. P. Andriotis, Die mittel- und neugriechischen Metronymica. Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη (Θεσ/κη 1976) 192-199.*
- N. P. Andriotis, Zur Morfologie der mittel- und neugriechischen Familiennamen. Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη (Θεσ/κη 1976) 170-176.*
- Δ. Βαγιακάκου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία. Ἀθηνᾶ 63 (1959) 195-245.*
- Δ. Βαγιακάκου, Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι. Β'. Ἀνθρωπωνύμια. Ἀθηνᾶ 67 (1963-64) 145-369.*
- Ἰω. Βασδραβέλλη, Στὰ χρόνια τῆς Ἀρβανιτοκρατίας. Λαογραφία 12 (1938-43) 422-428.*
- Ἰω. Βασδραβέλλη, Τὸ ἀρχεῖον τῶν ἀδελφῶν Γραμματικοῦ. Μακεδονικά 4 (1955-60) 163-231.*
- Θεοφράστου Γεωργιάδη, Μοσχόπολις, Ἀθῆναι 1975.*
- Χρῖστ. Γεωργίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Γέρμα Καστοριάς, Θεσ/κη 1962.*
- Τάσ. Γριτσοπούλου, Βαπτιστικά ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Λαογραφία 16 (1956) 337-374.*
- Μεν. Δημητριάδου, Λεξικὸν Ἑλληνο-Τουρκικόν, Τουρκο-Ἑλληνικόν, Ξάνθη 1962.*
- N. Ζαφειρίου, Κύρια (βαπτιστικά) ὀνόματα ἐν Σάμῳ. Ἀρχεῖον Σάμου 1 (1946) 90-111.*
- Ἰω. Θωμόπουλου, Τὰ Συμιακά ἐπώνυμα. Τὰ Συμιακά 3 (1977) 172-179.*
- Dem. Georgakas, Über das Ethnikon Γύφτος. Glotta 29 (1942) 156-161.*
- Στ. Γ. Κατσουλέα, Τὸ προθετικὸν «Α» εἰς τὰ Παρακαμβούνια γλωσσικὰ ἰδιώματα. Α' Συμπόσιο*

- Κεραμοπούλου, Κουτσόβλαχοι*
 — Ἄρχιερ. ἐπιστολή
Κολίτση, Ὄνόματα Κυπρίων
Κοντογιάννη, Καρχαγιάννης
Κουκουλέ, Οἰνουντιακά
 — Νεοελλ. ἐπίθετα
 — Βυζαντινὰ παρωνύμια
Κρεκούκια, Τριφυλίων ἐπωνυμίας
Κριαρᾶ, Παρωνύμια
 — Λεξικὸν
Λορεντζάτου, Κεφαλλήνων ὀνόματα
 — Τὰ παρατσούκλια
 — Παρωνύμια
Μενάρδου, Ὄνόματα Κυπρίων
Μηλιαράκη, Κίμωλος
Μιχαηλίδου Νουάρου, Κάρπαθος
Μπούτουρα, Κύρια ὀνόματα
Νικολαΐδου, Λεξικὸν
Parahagi, Aromîn
Σιγάλα, Συρίων βαπτιστικά
 — Ἐγγράφα Μακεδονικά
Σπανοῦ, Ἐπώνυμα Δεσκάτης
- Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Θεσ/κη 1977) 193-208.
 Ἄντ. Κεραμοπούλου, Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939.
 Ἄντ. Κεραμοπούλου, Ἀρχιερατικὴ ἐπιστολὴ καὶ αἰ πρὸς τοὺς Σέρβους σχέσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Μακεδονικά 3 (1953-55) 8-26.
 Ἄνδ. Κολίτση, Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν ἐπωνύμων τῶν Κυπρίων, Ἀθήναι 1964.
 Παντ. Κοντογιάννη, Εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ οἴκου Καρχαγιάννη. Τεσσαρακονταετηρὶς Κόντου (1909) 188-198.
 Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, Χανιά 1908.
 Φ. Κουκουλέ, Νεοελληνικῶν τινῶν ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία. Ἀθηνᾶ 53 (1949) 202-225.
 Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ τινὰ παρωνύμια. Ἐπετ. Φιλολ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, περίοδος Β', τόμ. 4 (1953-54) 60-98.
 Δημ. Κρεκούκια, Τριφυλίων βαπτιστικά, ἐπωνυμίας, παρωνύμια, Ἐν Ἀθήναις 1955.
 Μαν. Κριαρᾶ, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικά παρωνύμια. Ἀθηνᾶ 44 (1932) 171-183.
 Ἐμμ. Κριαρᾶ, Λεξικὸν τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας.
 Π. Λορεντζάτου, Κεφαλλήνων ὀνόματα. Λαογραφία 2 (1910) 27-34.
 Π. Λορεντζάτου, Τὰ παρατσούκλια. Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. (1922) 111-117.
 Π. Λορεντζάτου, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικά παρωνύμια. Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 40-71.
 Σίμ. Μενάρδου, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων. Ἀθηνᾶ 16 (1904) 257-294.
 Ἄντ. Μηλιαράκη, Κίμωλος. Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐτ. 6 (1901) 1-48.
 Μ. Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου 2 (1934) 124-186.
 Ἀθαν. Χ. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα, Ἐν Ἀθήναις 1912.
 Κων. Νικολαΐδου, Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσόβλαχικῆς γλώσσης, Ἐν Ἀθήναις 1909.
 Takhe Parahagi, Dictionarul dialectului Aromîn (1963). Editura Academiei republicii populare Romîne.
 Ἄντ. Σιγάλα, Συρίων βαπτιστικά, παρωνύμια, ἐπώνυμα. Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 160-209.
 Ἄντ. Σιγάλα, Πατριαρχικαὶ πράξεις, φερμάνια καὶ ἄλλα τινὰ ἔγγραφα. Μακεδονικά 1 (1940) 277-323.
 Κ. Σπανοῦ, Τὰ νεοελληνικά ἐπώνυμα στὴ Δεσκάτη. Μακεδονικά 12 (1972) 123-130.

- Σταμνόπουλου, Βόλτες
Γιάννη Σταμνόπουλου, Βόλτες ονοματολογικές, σειρά πρώτη, Ἀθήνα 1929.
- Τσάρα, Ἡμερολόγιο
Γιάννη Τσάρα, Τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα Κουκόλη ἀπ' τὸ Λιμπόχοβο τῆς Δυτ. Μακεδονίας (1817-1926). Μακεδονικά 8 (1968) 257-322.
- Τσικοιτσιῆ, Κρητ. ἐπώνυμα
Χρυσ. Τσικοιτσιῆ-Κατσανάκη, Κρητικά ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά τίτλων καὶ ἀξιωματίων, Ἀθήνα 1981.
- Τσίρου, Βλάστη
Ζήκου Τσίρου, Ἡ Βλάστη, τόμ. 1-3, Θεσ/κη 1964.
- Τριανταφυλλίδη, Νεοελλ. Γραμματική
Νεοελληνική Γραμματική (τῆς Δημοτικῆς). Ἀνατύπωση τῆς ἐκδοσης τοῦ ΟΕΣΒ (1941). Μὲ διορθώσεις, Θεσ/κη 1978. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ἰνστιτούτο Νεοελλ. Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Φιλήντα, Γραμματική
Μ. Φιλήντα, Γραμματικὴ τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας 2, Ἀθήνα 1910.
- Χαβιαρά, Συμαϊκά
Δημοσθ. Χαβιαρά, Συμαϊκά μητρῶα καὶ ἐπώνυμα. Τὰ Συμαϊκά 3 (1977) 165-171.
- Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία
Γ. Χατζιδάκι, Moritz, Βιβλιογραφία (Die Zunamen bei den byzantinischen Chronisten, τόμ. 1-2, Landshut 1896-98). (Κρίσις) ΜΝΕ 2 (1907) 522-531.
- Χατζιδάκι, Ἀναλογικαὶ μεταβολαὶ
Γ. Χατζιδάκι, Περὶ ἀναλογικῶν μεταβολῶν ἐν τοῖς κυρίοις ὀνόμασιν. Ἐπιστ. Ἐπετ. 11 (1914-15) 3-18.
- Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι
Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι 2 (1977).
- Χούμη, Ὄνόματα Χίων
Ἀ. Χούμη, Τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα τῶν Χίων Καρδαμυλιτῶν. Δελτ. τῆς Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος 3 (1889) 546-547.
- Ψάλτου, Θρακικά
Σταμ. Ψάλτου, Θρακικά ἢ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς πόλεως Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Ἀθήναι 1905.
- Χ.Ι.Α.
Χειρόγραφο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Χρησιμοποίησα τὰ παρακάτω χ.φ.: Ἀριθμ. 18: Ἀπ' τὸ Ζαγόρι Ἡπείρου. 583: Ἀπ' τῆ Στερεοελλαδίτικη Ἀράχοβα. 650: Ἀπ' τῆ Χαλκιδικῆ τῆς Μακεδονίας. 892: Ἀπ' τὸ Ἐηροβούνη Ἡπείρου. 1026: Ἀπ' τὸν Κολινδρό. 1081: Ἀπ' τῆ Βλάστη. 1107: Ἀπ' τὸ Ρέθυμνο.
- Χ.Α.Α.
Χειρόγραφο Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Χρησιμοποίησα τὰ χ.φ. 3353 καὶ 3479 ἀπ' τὸ Σισάνι τῆς Κοζάνης.

ΑΠΟ ΤΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΤΗΣ ΒΔ. ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ

Τὰ παρακάτω τοπωνύμια ἀπὸ τέσσερις παλιούς δήμους τῆς Γορτυνίας¹ ἀποτελοῦν ἐπιλογή ἀπὸ εὐρύτερη ἀδημοσίευτη μελέτη μου πού περιλαμβάνει τὸ τοπωνυμικὸ ἔθνος τῆς Γορτυνίας².

Ἄγκρανειά (ἦ) (Χώρα), Ἄγκρανές (οἶ) (Παρχλ.), Κρανειά (ἦ) (Λαγκιάδ.). Οἱ θέσεις αὐτὲς πῆραν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὰ μέρη αὐτὰ τοῦ φυτοῦ κρανειᾶς, τῆς «Κρανειᾶς τῆς ἄρρενος» (*Cornus mas*) τῆς οἰκογεν. τῶν Κρανειδῶν (*Cornaceae*) τῶν βοτανολόγων, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρχαία κρανειά τοῦ Ὀμήρου³, τοῦ Θεόφραστου⁴, τοῦ Ἀθήναιου⁵ κ.ἄ. Τὴ γερὴ τῆς φλούδα ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ τὴν χρησιμοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ δένουν διάφορα ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς. Μὲ τέτοιο φλοιὸ κρανειᾶς εἶχε δεθεῖ κατὰ τὸν Ἀρριανὸ καὶ ὁ Γόρδιος δεσμὸς.⁶

Τὸ τοπων. εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Κράνεια ὀνομαζόταν ἓνα χωριὸ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας κατὰ τὸν ἱστορικὸ Θεόπομπο⁷. Σήμερα ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας μὲ ποικίλους τύπους. Σημειώνουμε τοὺς κυριώτερους.

Ἄγκρανιές (οἶ): Δάρα Ἀρκαδίας⁸. Ἄγκρανιοῦλες (οἶ): Κερπινὴ Ἀρκαδίας⁹. Ἄγκρανοῦλες (οἶ): Παπαδάτου Ξηρόμερου¹⁰. Κρανειά (ἦ): Ἀργολίδα¹¹, Καλάβρυτα¹², Κεφαλληνία¹³, πολλὲς θέσεις στὶς ἐπαρχίες Δωρίδας, Τριχωνίας, Εὐρυτανίας¹⁴, πολλὲς θέσεις στὴ Θεσσαλία¹⁵, Ἡπειρο¹⁶, Βόρ. Ἡπειρο¹⁷ καὶ Μακεδονία¹⁸ καθὼς καὶ θέση στὰ Κουβούκλια Βιθυνίας¹⁹. Γκρανειά (ἦ): Βόιο Κοζάνης²⁰. Κρανειές (οἶ): θέσεις στὴ Στερεὰ Ἑλλ.²¹, Ἡπειρο²² καὶ Θεσσαλία²³, θέση στὸ Βόιο Κοζάνης²⁴ καὶ στὸ Κατιρλί Βιθυνίας²⁵. Κρανές (οἶ): θέσεις στὴν Τριχωνίδα καὶ Ναυπακτία²⁶, Κούρεντα Δωδώνης²⁷ καὶ Ἀσπροπόταμο Θεσσαλίας²⁸. Κράνι (τό): Ἄνω Ματζούκα Πόντου²⁹. Κράνεια (τά): Μπουγιουκέικα καὶ Καινούργιο Χωριὸ Πυλίας³⁰, Ἄνω Ματζούκα Πόντου³¹. Κρανειά (τά): Μαργαρίτι Θεσπρωτίας³². Κράνεια (ἦ): Μακεδονία³³. Μερικράνεια (ἦ): Λογγὰ Πυλίας³⁴.

Ἄκονίτσα (ἦ) (Βούτσ.). Τὸ τοπων. εἶναι ὑποκοριστ. τῆς λέξεως ἀκόνα, πού ὡς προσηγορικὸ οὖσ. δηλώνει τὴν σκληρὴ πέτρα πού χρησιμοποιεῖται γιὰ ἀκόνισμα σιδερένιων ἐργαλείων³⁵. «Τὴν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπαρξὴν τῆς λέξεως πιστοποιεῖ τὸ σύνθετον πετρακόνα: 'εἰς τὸν τόπον τῶν πετρακόνων' (Miklosich-Müller, *Acta et diplomata Graeca medii aevi*, τ. 5, 41)»³⁶.

Ἡ λέξη ἀκόνα ὡς τοπωνύμιο εἶναι γνωστὴ μὲ τοὺς ἐπόμενους τύπους:
Ἄκόνα (ἦ): Δεῦκτρον Μάνης (Ἄγρια ἀκόνα, ἦ), πολλὲς θέσεις στὴν Ὀλυμπία, Τριφυλία καὶ Πυλία³⁷. Ἀκόνες (οἶ): πολλὲς θέσεις Ὀλυμπίας, Ἠλείας, Τριφυλίας, Πυλίας³⁸, Ἀνώγεια Λακκαδέμονος³⁹, Ἅγιος Ἰστιαίας⁴⁰, Χίος³⁵. Ἀκονητὸς (ὀ):

Σίφνος³⁵. 'Ακονητή (ή): Κύθηρα⁴¹. 'Ακονίτσα (ή) - 'Ακονίτσες (οί): Κόκκινο Τριφυλίας, Πάνω Σαμικό 'Ολυμπίας⁴². 'Ακόνι (τό): Καλάβρυτα³⁵, Πανέικα Πυλίας⁴³, 'Αχλάδι Χαλκίδας και Αϊδηψός 'Ιστιαίας⁴⁴, Μήλος⁴⁵, Κύπρος⁴⁶. 'Ακόνια (τά): Λογγά Πυλίας⁴⁷, 'Ερεικοῦσα⁴⁸, Φυτὰ Χίου⁴⁹, Ρόδος⁵⁰, Κύπρος⁵¹, Κάρπαθος και Κρήτη³⁵. 'Ακονιές (οί): Γκρέκας 'Ολυμπίας⁵². 'Ακονόπετρα (ή): Κουβούκλια Βιθυνίας⁵³. 'Ακονόπετρες (οί): Καλογέρες Τριφυλίας⁵⁴.

'Αντηριές (οί) (Χώρ.). Τὸ τοπωνύμιο αὐτὸ ἔχει ἀποδοθεῖ σὲ μιὰ ὄρεινὴ θέση μὲ στενόμακρα βράχια. Μᾶς θυμίζει τὸ ἀρχ. οὐσ. ἄνδηρον, ποὺ μιὰ ἀπὸ τὶς σημασίες του ἦταν ὑψωμένη ὄχθη ποταμοῦ ἢ γῆς, ἢ ἄκρο ἐδαφικῆς ἐκτάσεως⁵⁵. 'Απὸ τῆ λέξη αὐτὴ προῆλθαν τὰ νεώτερα προσηγορικὰ ἄντηρας (ὀ), ἀντήρας (ὀ), ἀντήρα (ή), ἀντζήρας (ὀ) κλπ. (φραγμός, ἀνάχωμα, ἀνηφορικὸ ἔδαφος, κορυφὴ ὑψώματος κλπ.)⁵⁶.

'Η λ. ὡς τοπωνύμιο εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ Μάνη ('Αντηρας (ὀ)) και τὴ Στερεὰ 'Ελλ. ('Αντηρους (ὀ))⁵⁷. 'Απὸ τὴν Μάνη ἐπίσης προέρχεται και τὸ τοπων. 'Αντήρας (ὀ)⁵⁶.

'Αργιά (ή) (Βελιμ.), 'Αργιές (οί) (Βούτσ.), 'Αρίτσα (ή) (Νεοχ.), Μοναργιά (ή) (Δόξ.), 'Αργιάς πλάι (τὸ) (Καρδαρ.). Φυτῶν. τοπων. ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὰ ὄρεινά αὐτὰ μέρη τοῦ δασικοῦ δέντρου ἀριάς (Δρυς ἢ ἀρία, Quercus ilex ἢ Quercus smilax) τῆς οἰκογένειας τῶν Κυπελλοφόρων (Cupuliferae). Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρία τοῦ Θεόφραστου⁵⁸, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ λέξη εἶναι δωρικῆς προέλευσης (Φ. 'Ιστ. 3, 16, 3: «καλοῦσι δὲ οἱ γε Δωριεῖς και ἀρίαν τὸ δένδρον»⁵⁹).

Τὸν ἀρχ. τύπο 'Αρία διασώζουν σήμερα τοπων. στὴν Καλαβρία⁶⁰. Στὸν κυρίως ἑλληνικὸ χῶρο τὸ τοπων. εἶναι γνωστὸ μὲ διάφορους τύπους. 'Αριά (ή): 'Ανδρος, 'Αττικὴ⁶¹, συνοικισμὸς Καρυᾶς 'Αργους⁶², πολλὲς θέσεις στὴν Τριφυλία και Πυλία⁶³, Μάνη⁶⁴, Γύθειο⁶⁵, πολλὲς θέσεις στὴν Εὐβοία⁶⁶, 'Ιθάκη⁶⁷, Νάξος⁶⁸, 'Αμφιλοχία Βάλτου και Σιβίστα Εὐρυτανίας⁶⁹, συνοικισμὸς Τετρακώμου 'Αρτης⁷⁰. 'Αριές (οί): πολλὲς θέσεις στὴν Τριφυλία και Πυλία⁷¹, 'Ηλεία⁷², Μεγαλόπολη 'Αρκαδίας⁷³, Μάνη⁶⁴, 'Οκτονιά Καρυστίας⁷⁴, Λευκάδα⁷⁵, Γύρι Ζακύνθου⁷⁶, 'Ιθάκη⁶⁷. 'Αρὲς (οί): 'Ηλεία⁷². 'Αρίτσα (ή): πολλὲς θέσεις στὴν Τριφυλία και Πυλία⁷⁷, Μάνη⁶⁴, 'Αγ. 'Αννα Χαλκίδας⁷⁸. 'Αρίτσες (οί): θέσεις στὴ Μεσσηνία⁷⁹. 'Αρούλα (ή): 'Ιθάκη⁶⁷. 'Αροῦλες (οί): 'Εξωγὴ 'Ιθάκης⁸⁰. 'Αρέα (ή): Κότρωνα Μάνης⁸¹. 'Αριάς (ὀ), Κέρκυρα⁶¹, Μαθράκι⁸². 'Αρεὸς (ὀ): Κονίστρες, Κουρούνη και Κύμη Καρυστίας⁸³. 'Αρεος (ὀ): Πάγγαιο Μακεδονίας⁸⁴. 'Αρέοι (οί): Κύθηρα⁸⁵. 'Αρια (τά): Χίος⁶¹. 'Ανω και Κάτω 'Αρια: Νάξος⁶¹. 'Αρια: 'Αστρος⁸⁶. 'Αρια (ή): Γυμνὸ Χαλκίδας⁸⁷.

'Αρμακάς (ὀ) (Τρόπ.). 'Απὸ τὸν προηγούμενο ἤδη αἰῶνα ἔχει ἐντοπισθεῖ ἢ προέλευση τοῦ τύπου αὐτοῦ: ἐτυμολογικὴ ἀφετηρία οἱ ἀρχ. λέξεις 'Ερμαῖ, 'Ερμαῖα κλπ. (<'Ερμῆς), ἐνδιάμεσος τύπος ἔρμαξ, πληθ. ἔρμακες > ἄρμακες > ἄρμακας, και μὲ καταβιβασμὸ τοῦ τόνου ἄρμακάς⁸⁸. 'Ὡς προσηγορικὸ οὐσ. σήμερα ἀπαντᾷ μὲ διά-

φορους τύπους και σημασίες (ἀρμάκι, ἀρμακάδα, ἀρμακάς, ἀρμακά κλπ. = σωρός λίθων, τοῖχος ὡς σύνορο χωραφιῶν, περιτοιχισμένο χωράφι κλπ.)⁸⁹.

Ὡς τοπων.⁹⁰ ἡ λέξις ἀπαντᾷ μὲ διάφορους τύπους. Τὸ καλαβρέζικο τοπων. Ἀρμακία (Palizzi Reggio Calabria)⁹¹ διασώζει τὸν τύπο ἀρμακία ποῦ μαρτυρεῖται στὸ Ἡσύχιο⁹². Στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἔχουμε τοὺς ἐξῆς τύπους: Ἀρμακάς (ὀ): Πάτρα Ἀχαιῶν, Σῦρος⁹³, Ἡλεία⁹⁴, Μεσοχώρι Πυλίας⁹⁵, Σκιάθος⁹⁶, Σάμος⁹⁷. Ἀρμακάς (ὀ): Ἰμβρος⁹⁸. Ἀρμακάδες (οἱ): Ἡλεία⁹⁴, Αὐλώνα καὶ Κεφαλόβρυσσο Τριφυλίας⁹⁸, Κοτσικιά καὶ Νεροτριβὴ Χαλκίδας⁹⁹, Εὐρυτανία¹⁰⁰, Θράκη⁹³. Ἀρμακα (ἦ): Γύθειο Λακωνίας⁹³, Κίττα Μάνης¹⁰¹. Ἀρμακες (οἱ): Μάνη¹⁰². Ἀρμακούλας (ἦ): Γύθειο Λακωνίας⁹³, Μάνη¹⁰². Ἀρμάκι (τό): Γύθειο Λακωνίας καὶ Καλαμάτα Μεσσηνίας⁹³, Μάνη¹⁰³, Βόιον Κοζάνης¹⁰⁴, Κεφαλληνία¹⁰⁵. Ἀρμάκια (τά): Μάνη¹⁰⁶, Κεφαλληνία¹⁰⁷, Σύμη¹⁰⁸. Ἀρμακάδια (τά): πολλές θέσεις στὴν Τριφυλία, Πυλία, Ὀλυμπία¹⁰⁹. Ἀρμαδάκια (τά): Χαλβάτσου Τριφυλίας¹¹⁰. Ἀρμακούλια (τά): Κίττα Μάνης¹¹¹.

Ἀφαλαρίδα (ἦ) (Ράχ.). Τὸ τοπων. εἶναι φυτόνυμο καὶ ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φυτοῦ φαλαρίδας¹¹², τῆς Φαλαρίδος τῆς βολβορρίζου (Phalaris bulbosa) τῆς οἰκογένειας τῶν Ἀγρωσιδῶν (Gramineae). Τὸ φυτό αὐτὸ εἶναι ἡ φαλαρίς τῶν ἀρχαίων¹¹³.

Ὡς τοπων. μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὸ Μαργέλι Πυλίας μὲ τύπο Ἀφαλαρίδες (οἱ)¹¹⁴.

Γάβρος (ὀ) (Πέτ., Χῶρ.), Γάβρα (τά) (Βάχλ.), Γαβριάς (ὀ) (Βελιμ.). Πρόκειται γιὰ ὀνόματα περιοχῶν ὅπου ὑπάρχει μόνο του ἢ σὲ συστάδες τὸ δασικὸ φυλλοβόλο δέντρο Ζυγία ἢ δίξιφος (Carpinus duinensis) ἢ Ὀστρύα ἢ ζυγιόφυλλος (Ostrya carpinifolia) τῶν Κυπελλοφόρων (Cupuliferae)¹¹⁵. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως, τῆς ὁποίας τὸν συγγενῆ τύπο γράβιον μνημονεύει ἤδη ὁ Ἀθήναιος¹¹⁶, ἔχει διαλευκανθεῖ ἀπὸ τὸν Σταμ. Ψάλτη¹¹⁷.

Ἡ λέξις ὡς τοπων. εἶναι γνωστὴ μὲ ποικίλους τύπους. Γάβρος (ὀ) ὀνομάζονται ἐννέα θέσεις στὴν Φορτυνία καὶ τρεῖς στὰ Καλάβρυτα¹¹⁵, ἄλλη στὴ Μάνη¹¹⁸, πέντε θέσεις στὴν Ὀλυμπία¹¹⁹, ἄλλες στὰ χωριὰ Νέδα¹²⁰ καὶ Κουτήφαρη¹²¹ Τριφυλίας, Παπούλια Πυλίας¹²², χωριὰ τῆς Ναυπακτίας καὶ Καλαμπάκας¹²³, θέση στὸν Ἀσπρόπυργο Εὐρυτανίας¹²⁴, χωριὸ τῆς Καστοριάς¹²³ καὶ θέσεις στὴν ἐπαρχία Βοῖου Κοζάνης¹²⁵. Γάβρους (οὔ) ὀνομάζονται θέσεις στὴν Αἰτωλία καὶ Εὐρυτανία¹¹⁵, ἐνῶ μὲ τύπο Γάβροι (οἱ) γνωρίζουμε θέση ἀπὸ τὴ Μάλη Τριφυλίας¹²⁶ καὶ ἀπὸ τὰ Τρίκαλα¹²⁷. Ἀπὸ τὴν τελευταία ἐπαρχία ἔχουμε καὶ θέση Γράβρος (ὀ)¹²⁸. Στὸ χωριὸ Ζοντίλα Δωδώνης ὑπάρχει θέση Γράβρους (οὔ)¹²⁹. Τοποθεσία Γιάβρος (οὔ) ὑπάρχει στὴν ἐπαρχία Βοῖου¹³⁰. Τὸν τύπο Γάβρα (τά) συναντᾶμε στὴν Κάνιανη Παρνασσίδας¹³¹, στὸ Βαλκάνο Τρικάλων¹²⁷ καὶ στὸ Μοσχόποταμο Πιερίας¹³². Στὴν Αἰγιάλεια Ἀχαιῶν ἔχουμε θέση Γράβο (τό)¹³³. Γραβάκια (τά) ὀνομάζεται θέση στὰ Τρίκαλα¹²⁸, καὶ Γαβράκια (τά) εἶναι ὄνομα χωριοῦ τοῦ Δομοκοῦ¹²³. Γάβριο (τό) εἶναι θέση στὰ Τρίκαλα¹²⁷, Γαβριάδ' (τό) θέση

στο Νεοχώρι Χαλκιδικής¹³⁴, Γάβρο (τό) θέσεις στο Κλαπατσούνι και στη Βιλιβίνα Καλαβρύτων¹³⁵, Γαβριά (τά) θέσεις στην Όξυνεια Καλαμπάκας¹³⁶ και στο Βόιο και τὰ Γρεβενὰ Κοζάνης¹³⁷, ἐνῶ Γαβριάς (ό) εἶναι μικρώνυμα τοῦ Κωτύλιου Ὀλυμπίας¹³⁸ και τῆς Νέδας Τριφυλίας¹³⁹. Ἀκόμα με τύπο Γαβριά (ή) ὑπάρχει χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Ἄρτας¹²³, συνοικισμὸς τῆς ἐπαρχίας Μεγαλοπόλεως¹⁴⁰ και θέση στὶς Μηλιές Ἰσθιαίας¹⁴¹. Τέλος Γραβιά (ή) ὀνομάζεται χωριὸ τῆς Παρνασσίδας¹⁴² και θέση τῆς περιοχῆς Δελβινακίου¹⁴³.

Δρυμόνας (ό) (Βάγλ., Κοντοβαλ.). Τοπων. ποὺ δόθηκε ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὰ ὄρεινὰ αὐτὰ μέρη πυκνῆς βλάστησης βαλανιδιῶν, δρυῶν. Στὴν ἀρχαιότητα ὀλόκληρη ἡ Ἀρκαδία ὀνομαζόταν ἄλλιῶς Δρυώδης, ἐπειδὴ ἀδρυμώδεις και πυκνοὺς τοῖς δένδροισι τόπους εἶχε. Ἔτσι τὴν ἀποκαλεῖ λ.χ. ὁ Πλίνιος¹⁴⁴. Ἡ ἀπώτερη προέλευση τοῦ τύπου εἶναι ἡ λ. δρυς. Στὴν ἀρχαιότητα μαρτυρεῖται τύπος δρυμὸς (Πρβ. και Ἡσύχιος)¹⁴⁵, ἐνῶ ὁ τύπος δρυμῶν εἶναι μεταγενέστερος¹⁴⁶. Ἀπὸ αὐτόν, σύμφωνα με τὴν ἐρμηνεία τοῦ Κ. Ἀμαντου¹⁴⁷, προέρχεται ἡ λέξις δρυμόνας, ἡ ὀποῖα ἀπαντᾷ στὸν Du Cange, ἀλλὰ και σὲ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα ἤδη τοῦ 14ου αἰ.¹⁴⁸

Ἀπὸ τὴν μεγάλη οἰκογένεια τῶν ὀμόρριζων τοπωνύμιων (*Δρυμάδες*, *Δρυμάδι*, *Δρυμαλιά*, *Δρυμάρι*, *Δρυμί*, *Δρυμίνα*, *Δρυμὸς* κλπ.). Θὰ ἀναφερθοῦμε στὰ συγγενέστερα πρὸς τὸν τύπο *Δρυμόνας*, ποὺ ἄλλωστε ἀπαντοῦν συχνότερα.

Ὁ τύπος *Δρυμόνας* (ό) ἀπαντᾷ και σὲ ἄλλες πολλές θέσεις στὴ Γορτυνία¹⁴⁹, στὰ Καλαβρύτα¹⁵⁰, στὴν Δίγχαλζα¹⁵¹, στὴν Ἠλεία και στὴ Λιόστεια Ὀλυμπίας¹⁵², εἶναι ὄνομα συνοικισμοῦ και τοποθεσίας στὰ Κύθηρα¹⁵³ και στὴν Λευκάδα¹⁵⁴, ὄνομα θέσης στὴν Ἐξωὴ Ἰθάκης¹⁵⁵, ὄνομα συνοικισμῶν και θέσης στὴν Τριχωνίδα¹⁵⁶, ὄνομα θέσης στὴν Φθιώτιδα¹⁵⁷ και στὰ Ἀχυρὰ Βονίτσης και Ἐηρόμερου¹⁵⁸, ὄνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ¹⁵⁹ και συνοικισμοῦ τῆς ἐπαρχίας Νικοπόλεως και Πάργας¹⁶⁰, ὄνομα τοποθεσίας στὸ Αὐδῆμι Θράκης¹⁶¹, και τέλος ὄνομα συνοικισμοῦ και τοποθεσίας στὴ Λέρο¹⁶². Τύπο *Δρυμῶνες* (οἱ) συναντᾶμε στὸ Αὐδῆμι Θράκης¹⁶¹, τύπο *Δρυμιώνας* (ό) στὰ Κουρούνια τῆς Χίου¹⁶³, τύπο *Δρυμόνας* (ό) στὴ Λῆμνο¹⁶⁴, τύπο *Δρυμόνα* (ή) στὴν Καλύδωνα Ὀλυμπίας¹⁶⁵, στὶς Ράχες Τριφυλίας¹⁶⁶, στὴ Θάσο¹⁶⁷ και ὡς ὄνομα συνοικισμοῦ στὶς Ροβιές Χαλκίδας¹⁶⁸, και τύπο *Δρυμωνιά* (ή) στὴν Κάρυστο¹⁶⁹. Προσθέτουμε ἀκόμη τοὺς τύπους *Δρυμὸς* (ό) (θέσεις στὴ Βρύση¹⁷⁰ και Ὀκτονιά¹⁷¹ Καρυστίας, ὄνόματα χωριῶν τῶν ἐπαρχιῶν Βονίτσης και Θεσσαλονίκης¹⁵⁹), *Δρυμωνάρι* (τό) (θέσεις στὰ Πετράλωνα Ὀλυμπίας¹⁷² και Εὐβοία¹⁷³, και ὄνομα συνοικισμοῦ στὰ Κύθηρα¹⁷⁴), *Δρυμωνάρι* (τά) (Σκιάθος¹⁷⁵), *Δρυμάρι* (τό) (Πήλιο Παγνησίας)¹⁷⁶, και *Δρυμόνια* (τά) (Μαχαιρὰ Ἐηρόμερου¹⁷⁷).

Κάπελη (ή) (Βάγλ., Δόξ., Μοναστ., Μουρ., Νεοχ., Περδικ.), *Καπελίτσα* (ή) (Βιδιάκ., Χώρ.). Τὸ τοπων. ποὺ ἔχει δοθεῖ στὰ μέρη αὐτὰ μᾶς θυμίζει τὸ κοντινὸ βουνὸ Φολόη. Τὸ δασωμένο αὐτὸ βουνὸ ἤδη ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ὀνομαζόταν *Κάπελη*, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως¹⁷⁸. Ἡ ὀργανιστικὴ βλάστησή του ἔγινε αἰτία ὥστε ὁ ὀνομαποθέτης λαὸς ν' ἀποκαλεῖ *κάπελη* ὄχι μόνο κάθε δασω-

μένο¹⁷⁹ ἢ πυκνοφυτεμένο μέρος¹⁸⁰, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ οὖσ. αὐτὸ καὶ γιὰ δήλωσι πλῆθους πραγμάτων. π.χ. «ὁ πύργος εἶναι κάπελη = ἔχει πολλὰς οἰκίας, τὰ πρόβατα ἐκεῖ εἶναι κάπελη = ἄφθονα»¹⁸¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βουνὸ Φολόη¹⁸², *Κάπελη* ὀνομάζονται καὶ τοποθεσίαι στὰ ἀκόλουθα μέρη: Πυρρῆ Γορτυνίας¹⁸³, Ἀνδρίτσαινα¹⁸⁴, Λινίστενα καὶ Ἀλβένα Ὀλυμπίας¹⁸⁵, Ἀχαΐα¹⁸⁶.

Ἐξᾶλλου, *Καπελίτσα* (ἡ) ὀνομάζεται συνοικισμὸς τῆς Τριποταμιᾶς Γορτυνίας¹⁸⁶, *Καπελέτο* (τὸ) χωριὸ τῆς Ἡλείας¹⁸⁷, *Καπελίτης* (ὁ) τοποθ. τῆς Ἀχαΐας¹⁸⁸ καὶ *Καπελέτα* (ἡ) δυὸ θέσεις τῆς Εὐβοίας (Ἀφράτι Χαλκίδας καὶ Γιαννίτσι Καρυστίας)¹⁸⁹.

Καρυά (ἡ) (Βάχλ., Βούτσ., Δήμ., Περδικ., Σταυροδρ., Ράχ.). *Καρυές* (οἱ) (Καλιάν.). *Καρυᾶς* τὸ διάσελο (τὸ) (Καρδαρ.). *Τρανὴ καρυά* (ἡ) (Βελιμ., καὶ ἀπὸ νοταριακὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1859). *Καρυούλα* (ἡ) (Μοναστ.). *Καρυοπούλα* (ἡ) (Σπάθ.). *Καρές* (οἱ) (Δήμ.). Πρόκειται γιὰ φυτῶνυμα τοπωνύμια ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ δέντρου *Καρύας* τῆς βασιλικῆς (*Juglans regia*) τῆς οἰκογ. τῶν *Καρυωδῶν* (*Juglandaceae*), τῆς *καρύας* τοῦ Θεόφραστου¹⁹⁰. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα: *Καρύαι* ὀνομαζόταν ἓνα χωριὸ τῆς Ἀρκαδίας κατὰ τὸν Παυσανία¹⁹¹, *Καρύα* ἓνα ἄλλο τῆς Λακωνικῆς κατὰ τὸν Θεόπομπο¹⁹².

Τὸ τοπων. εἶναι τόσο διαδεδομένο, ὥστε ἡ προσπάθεια συγκέντρωσης ὅλων τῶν γνωστῶν τύπων θὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς μικρῆς αὐτῆς ἐργασίας. Ἀναφέρουμε λοιπὸν λιγοστὰ μόνον παραδείγματα ἐνδεικτικὰ τῆς γεωγραφικῆς ἐξάπλωσής τοῦ τοπων. αὐτοῦ.

Ὁ ἀρχαῖος τύπος *Καρύα* σώζεται ὡς τοπων. σὲ πολλὰς θέσεις τῆς Καλαβρίας¹⁹³. Ὁ πιὸ διαδεδομένος εἶναι ὁ τύπος *Καρυά* (ἡ), (Ἡλεία¹⁹⁴, δεκάδες θέσεις στὴν Τριφυλία καὶ Πυλία¹⁹⁵, Δομοκός¹⁹⁶, Κούρεντα Ἰωαννίνων¹⁹⁷, Πύργος Τήνου¹⁹⁸, Φιλότι Νάξου¹⁹⁹, Ποταμιὰ Χίου²⁰⁰, Σκόπελος²⁰¹, Σινιές Κέρκυρας²⁰²). Ὑπάρχουν ἀκόμα οἱ τύποι *Καρέας* (ὁ), (Ἀθήνα), *Καρέα* (ἡ), (Ἐνορία καὶ Θαρούνια Καρυστίας²⁰³, Πηλές Καρπάθου²⁰⁴), *Καρὰ* (ἡ), (Κάρπαθος²⁰⁵) καὶ *Καρκὰ* (ἡ) (δεκάδες θέσεις στὴν Κύπρο²⁰⁶). Στὸν πληθυντικὸ πάλι συναντᾶμε τύπους: *Καρυαὶ* (Ἰθάκη²⁰⁷), *Καρυές* (οἱ), (Κουβούκλια Βιθυνίας²⁰⁸, Ἀράχοβα Λακεδαίμονος²⁰⁹, πολλὰς θέσεις τῆς Πυλίας, Τριφυλίας, Ὀλυμπίας¹⁹⁵), *Καργιές* (οἱ), (Κῶ²¹⁰), *Σκαρυές* (οἱ), (Ἰθάκη²¹¹, Κῶ²¹⁰), *Καρές* (οἱ), (Περίστα Ναυπακτίας²¹², Κῆποι Καρυστίας²⁰³, Σπῶα Καρπάθου²⁰⁴) καὶ *Καρκές* (οἱ), (πολλὰς θέσεις στὴν Κύπρο²¹³).

Ἐξᾶλλου πάρα πολλὰ εἶναι τὰ τοπων. μὲ τύπους ὑποκοριστικούς (*Καρυούλα*, *Καργίτσα* κλπ.) ἢ παραθετικούς (π.χ. «στοῦ Κατοῆ τὴν καρυά») ἀπὸ τὴν Κερπινὴ Γορτυνίας²¹⁴).

Κεχρινιά (ἡ) (Βάχλ., Σπάθ.). Φυτῶν. τοπων. ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τοῦ φυτοῦ *Κέχρου* τοῦ κοινοῦ (*Panicum maliaceum*) τῆς οἰκογεν. τῶν Ἀγρωστιδῶν (*Gramineae*), τοῦ *κέχρου* τοῦ Θεόφραστου²¹⁵. Στὴν ἀρχαιότητα *Κεγχρεαὶ* ὀνομάζονταν διάφορες πόλεις, ὅπως στὴν Τροία, στὴν Κόρινθο, στὴν Ἰταλία²¹⁶, ἀλλὰ καὶ

ἀπλές θέσεις, ὅπως στὴ Ρόδο ²¹⁷. Τὸ τοπων. μᾶς φέρνει στὸ νοῦ καὶ τὴν ἀρχ. κορινθιακὴ πηγὴ *Κερχνεῖα* ²¹⁸.

Ὁ τύπος *κεχρινιά* σχηματίστηκε ἀναλογικὰ πρὸς τὸ *καλάμι* > *καλαμιά* ὡς ἐξῆς: *κέχρος* > *κεχριμία* > *κεχριμιά* > *κεχριμνιά* > *κεχρινιά*. Ὡς προσηγορικὸ δηλώνει τὸ χωράφι ποῦ καλλιεργεῖται μὲ *κεχρί*, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ παράλληλος τύπος *κεχριά* (ἦ).

Στὴν ἐπαρχία Βάλτου Αἰτωλοακαρνανίας ὑπάρχει χωριὸ μὲ ὄνομα *Κεχρινιά* (ἦ) ²¹⁹. Ὡς μικρωνύμια ἀπαντοῦν ἐπίσης οἱ τύποι *Κιχρινιά* (ἦ) στὴν Περίστα Ναυπακτίας ²²⁰ καὶ στὸ Μπέρκο Δωδώνης ²²¹, *Κεχρινές* (οἶ) στὴν Λευκάδα ²²² καὶ *Κεχρ'νές* (οἶ) στὴν Κοζάνη ²²³.

Ἄρκετὰ εἶναι καὶ τὰ συγγενῆ καὶ συνώνυμα τοπων.: *Κεχριά* (ἦ), (Ρόδος ²²⁴), *Κιχριά* (ἦ), (Σκιάθος ²²⁵, Μετόχι Χαλκίδας ²²⁶), *Κεχριάς* (ὀ), (Σάλακος Ρόδου ²²⁷, Σκιάθος ²²⁸), *Κεχριές* (οἶ), (ὄνομα χωριοῦ Χαλκίδας ²¹⁹ καὶ συνοικισμοῦ Κορινθίας ²²⁹), *Κεχριές* (ὀ), (ὄνομα συνοικισμοῦ Κισσάμου ²²⁹), *Κέχρος* (ὀ), (ὄνομα χωριοῦ Ροδόπης ²¹⁹ καὶ συνοικισμοῦ Τήνου ²²⁹), *Κεχρίστρα* (ἦ), (Μεγαλοῦπολη ²³⁰, πέντε θέσεις Τριφυλίας ²³¹, Πλαταννοῦσα Ἰωαννίνων ²³²), *Κεχρίστρες* (οἶ), (Μύρου Πυλίας ²³³), *Κεχρίτσα* (ἦ), *Κεχρίτσες* (οἶ), (Παππούλια καὶ Κόκκινου Πυλίας ²³⁴), *Κεχρί* (τό), (Γκρέκα Ὀλυμπίας ²³⁵), *Κεχραλώνια* (τά), (Λεντεκάδα Τριφυλίας ²³⁶), *Κεχράλωνο* (τό) - *Κεχράλωνα* (τά), (Πήλιο Χαλκίδας, Ἅγιος Ἰστυαίας ²³⁷), *Κεχρόλακκος* (ὀ), (Τσισικιανὰ Σελίνου ²³⁸), *Κεχρόκαμπος* (ὀ), (ὄνομα χωριοῦ Καβάλας ²¹⁹), *Κεχριάνικα* (τά), (ὄνομα συνοικισμοῦ Οἰτύλου ²²⁹), *Κεχριώνας* (ὀ), (Κεφαλληνία ²³⁹), *Κεχράδα* (ἦ), (Λέσβος ²³⁹) καὶ *Πολυκέχοι* (τό), (Βανάδα Τριφυλίας ²⁴⁰).

Κισσερά (τά) (Παραλ.), *Κισσερὴ πέτρα* (ἦ) (Βιδιάκ.). Οἱ δυὸ αὐτὲς τοποθεσίες ἔχουν πάρει τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὴν πληθωρικὴ ὑπαρξὴ στὰ μέρη αὐτὰ τοῦ ἀναρριχητικοῦ φυτοῦ Κισσὸς ὁ κοινὸς (*Hedera helix*) τῆς οἰκογέν. τῶν Ἀραλιωδῶν (*Araliaceae*). Τὸ τοπωνύμιο σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν προσθήκη τῆς παραγωγικῆς κατάλ. -ερός, -ή, -ὸ ποῦ εἶναι περιεκτικὴ καὶ δηλώνει «πλησμονὴ φυτῶν... ὅπως εἶδομεν τὰς ἀρχαίας -οῦντα, -οῦσα, -ουσία ²⁴¹». Ἡ κατάλ. -ερός ὑπάρχει καὶ στὴν ἀρχαία, ἀλλὰ «die Adjektiva auf -ερός sind in neugr. zahlreicher als im altgr.» ²⁴².

Συγγενῆ τοπων. εἶναι γνωστὰ μὲ τοὺς ἀκόλουθους τύπους: *Κισσερό* (τό), (Καλάβρυτα Ἀχαΐας ²⁴³), *Κισσερός* (ὀ), (Ἅγιοσώστης Τριφυλίας ²⁴⁴), *Κισσερός βώλακας* (ὀ), (Ἐπανωχώρι Σελίνου ²⁴⁵), *Κισσαρὴ* (ἦ), (Ἅγ. Βλάσιος Καρυστίας ²⁴⁶), *Κίσσερας* (ὀ), (Σινιές Κέρκυρας ²⁴¹), *Κισσόπετρα* καὶ *Γκισσόπετρα* (ἦ), (Τριπύλα Τριφυλίας ²⁴⁸) καὶ *Γκισσοῦρι* (τό), (Νέα Στυρα Καρυστίας ²⁴⁹). Ἀλλὰ καὶ στὴ Σικελία μαρτυρεῖται τοπων. *Κισσόπετρον* ²⁵⁰.

Τέλος συχνοὶ εἶναι ὡς τοπων. καὶ οἱ τύποι *Κισσὸς* (ὀ) καὶ *Κισσὰ* (τά), (Καλάβρυτα, Ρόδος, Μάνη, Ἀρκαδία, Πυλία καὶ Τριφυλία) ²⁵¹.

Κόλυμπος (ὀ) (Λευκοχ., Περδικ., Χώρ.), *Κόλυμποι* (οἶ) (Βυζίκ., Τρόπ.). Πρόκειται γιὰ τοποθεσίες μὲ σχῆμα γουβωτὸ ποῦ κρατοῦν τὸ βρόχινο νερό. Ἡ λ.

προέρχεται από το μεταγενέστερο οὖσ. *κόλυμβος*²⁵². Στην μεσαιων. έλληνική διατηρεῖ τὴν ἴδια περίπου σημασία (τόπος γιά κολύμβηση, λάκκος με νερό κλπ.), ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Du Cange²⁵³.

Ὡς προσηγ. ἡ λέξη *κόλυμπος* σήμερα δηλώνει ἓνα λάκκο φυσικό ἢ καὶ τεχνητό, ἰδίως σὲ ἀνδρες περιοχές, πού κρατᾶ νερό²⁵⁴ γιά τὸ πότισμα τῶν κοπαδιῶν. Ὡς τοπων. ἀπαντᾶ με διάφορους τύπους στὸν έλληνικό χῶρο. *Κόλυμπος* (ὁ): τέσσερις θέσεις Ὀλυμπίας²⁵⁵, Κύθηρα²⁵⁶, Ἄνδρος²⁵⁷, Ρόδος²⁵⁸, πολλές θέσεις στὴν Κρήτη²⁵⁹ καὶ Κύπρο²⁶⁰. *Κόλυμποι* (οἱ): Κάτω Φιγαλία Ὀλυμπίας²⁶¹, Ρόδος²⁵⁸, Ἐπανοχώρι Σελίνου²⁶², Κύπρος²⁶⁰. *Κολύμπα* (ἡ) (μεγεθυντ. τοῦ *κόλυμπος*): Κρήτη (πολλές θέσεις)²⁶³, Κύπρος²⁶⁰. *Κολύμπες* (οἱ): Κύπρος²⁶⁰. *Κολ'μπάδα* (ἡ): Σκυῖρος²⁶⁴. *Κολύμπι* (τό): Καμπανὸς Σελίνου²⁶⁵. *Κολύμπια* (τά): Ρόδος²⁵⁸, Κύπρος²⁶⁰. *Κολυμπάκια* (τά): Καμπανὸς Σελίνου²⁶⁵. *Κολυμπούδκια* (τά) - *Κολυμπάδκια* (τά): Κύπρος²⁶⁰. *Κολύμπακα* (ἡ): Κουτσοπόδι Ἄργους²⁶⁶. *Κόλυμπο* (τό): Κάρπαθος, Κρήτη, Κύπρος, Πελοπόννησος, Ρόδος, Χίος²⁶⁷. *Κουλυμπὰς* (ὁ): Φάρασα Καππαδοκίας²⁶⁸. *Κούλουμπας* (ὁ): Ρόδος²⁵⁸. *Κόλυμπας* (ὁ): Χίος²⁵⁸. *Κολυμπάρι* (τό): ὄνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου²⁶⁹.

Κορφοξυλιά (ἡ) (Βάχλ., Λαγκάδ., Λευκοχ., Παρχλ.). Φυτόνυμο τοπων. ἀπὸ τὴν ὑπαρξη τοῦ φυτοῦ Ἄκτῆς τῆς μελαίνης (*Sambucus nigra*) τῆς οἰκογένειας τῶν Αἰγοκληματωδῶν (*Caprifoleaceae*). Τὸ τοπων. αὐτὸ μᾶς εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ τὰ χωριά Μαγούλιανα καὶ Ράδου Γορτυνίας²⁷⁰, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ χωριά Καρβούνη, Λεντεκάδα καὶ Μάλη Τριφυλίας²⁷¹.

Τὸ ἴδιο αὐτὸ φυτό σὲ πολλές περιοχές ἀποκαλεῖται *κουφοξυλιά*²⁷². Με τὸν τύπο αὐτὸ γνωρίζουμε θέσεις στὴν ἐπαρχία Καλαβρύτων²⁷³, στὸ Φλομοχώρι Γυθείου²⁷⁴ καὶ τὴν Προσηλιακὴ Μάνη²⁷⁵, στὸ Ἀσμήνι²⁷⁶ καὶ τὴν Αἰδηψὸ Ἰστιαίας²⁷⁷, στὴν ἐπαρχία Βοῖου Κοζάνης²⁷⁸, καὶ στὸ χωριὸ Σφάκο τῆς ἐπαρχίας Σελίνου²⁷⁹.

Ὡς συνώνυμοι τέλος χρησιμοποιοῦνται σὲ πολλὰ μέρη οἱ τύποι *ἀφροξυλιά* καὶ *φροξυλιά* (ἡ) (*Sambucus nigra*), καθὼς καὶ οἱ τύποι *βούζι* (τό), *βουζιά* (ἡ) καὶ *βουζιλιά* (ἡ) (*Sambucus ebulus*)²⁸⁰, τόσο ὡς προσηγορικά ὅσο καὶ ὡς τοπων.

Κουκκυγὰ (ἡ) (Βάχλ., Βούτσ., Καρδαρ.). Στις θέσεις αὐτές ὑπάρχει ἢ θὰ ὑπῆρχε ὁ θάμνος Ροῦς ὁ κότινος (*Rhus cotinus*) τῆς οἰκογένειας τῶν Ἀνακαρδιωδῶν (*Anacardiaceae*), ἡ *κουκκυγέα* τοῦ Θεόφραστου καὶ *coccugia* τοῦ Πλίνιου²⁸¹, πού ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἤδη ὁ λαὸς τὴν χρησιμοποιοῦσε ὡς βαφικὴ ὕλη.

Ὡς τοπων. ἡ λέξη εἶναι σήμερα γνωστὴ με τοὺς ἐπόμενους τύπους. *Κουκκυγιά* (ἡ), (στὴν Κοπάνιτσα τῆς ὄρεινῆς Τριφυλίας²⁸² καὶ στὸ χωριὸ Γλάτσα ἢ Ἀνήλιο τῆς Ὀλυμπίας²⁸³), *Κουκκυγὰ* (ἡ), (Γερμουτσάνι Ἡλείας²⁸⁴), *Κουκκυγιές* (οἱ), (στὰ χωριά Γκρέκα Ὀλυμπίας, Κοπανάκι Τριφυλίας καὶ Γκρούστεση Πυλίας²⁸⁵), *Κουκκυδιά* (ἡ), (στὸ Πάνω Σαμικὸ Ὀλυμπίας²⁸⁶), *Κουκκυφιά* (ἡ), (στὴν Ἀναβρυτὴ Λακεδαίμονος²⁸⁷), *Κουκκυβιά* (ἡ), (στὴν περιοχή τοῦ Β. Ταύγετου²⁸⁸), *Κουκκυβές* (οἱ), (στὴν Ἀργυρούπολη Ρεθύμνου²⁸⁹), καὶ *Γκουκκυγὴ* (ἡ), (στὴν Κεφαλληνία²⁹⁰). Τέλος οἱ τοποθεσίες *Κουκκυγιά* (ἡ), *Κουκκυγιά* (ἡ) καὶ *Κουκκυκερὸ*

(τό), που συναντάμε σε διάφορες περιοχές της Κέρκυρας και των Παξών, προέρχονται μάλλον και αυτές από την κουκκυγιά ²⁹¹.

Ός συνώνυμοι εξάλλου χρησιμοποιούνται οι τύποι χρυσόξυλο (τό) και βέντζα (ή), (Ροῦς ὁ κότινος), καθώς και ὁ τύπος βυρσιὰ (ή) ἢ σουμάκι (τό) (Ροῦς ὁ βυρσοδεφικός, *Rhus coriaria*) σε πολλά μέρη της Ἑλλάδας ²⁹².

Κουκκίστρα (ή) (Βιδάκ., Ράχ., Χώρ.), *Κουκκίστρες* (οἱ) (Βούτσ.). Οἱ ἀγροτικές αὐτές τοποθεσίες πῆραν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τοῦ φυτοῦ Κύαμου τοῦ κοινοῦ (*Vicia faba* ἢ *Faba vulgaris*) τῆς οἰκογένειας τῶν Ψυχανθῶν (*Papilionaceae*). Τὸ τοπων. παράγεται μὲ τὴν προσθήκη τῆς ἀθροιστικῆς κατάληξης -ίστρα. Ἡ κατάληξη -ίστρα δηλώνει τόπο, ὕπου, μετὰ τὸ θερισμὸ ἢ συγκομιδὴ τῶν δημητριακῶν, τῶν ψυχανθῶν (κουκιά, φασόλια, λούπινα κλπ.), τοῦ λιναριοῦ καὶ ἄλλων καλλιεργειῶν, ἀπομένει τὸ στέλεχος ἢ ἄλλα ὑπολείμματα τῶν φυτῶν αὐτῶν. Ἔτσι ἔχουμε τοπων. *Λουπινίστρα* (Μάνη), *Λιναρίστρα*, *Ἀχνίστρα* (Τῆνος), *Κρομμυδίστρα*, *Ἀρακίστρα* ²⁹³, *Κριθαρίστρα* ²⁹⁴ κλπ.

Τὸ τοπων. *Κουκκίστρα* (ή) τὸ συναντάμε ἐπίσης σε πολλές θέσεις τῆς Μεσσηνίας καὶ Ἡλείας ²⁹⁵, στὴ Μάνη ²⁹⁶, στὴν Κύθνο ²⁹⁷, Κέα ²⁹⁸, Μύκονο ²⁹⁹ καὶ Ρόδο ³⁰⁰, ἐνῶ στὸν Ἀστακὸ Βονίτσας καὶ Ξηρόμερου βρίσκουμε τύπο *Κ'κκίστρα* (ή) ³⁰¹, στὴν Κέα τύπο *Κουτσίστρα* (ή) ³⁰² καὶ στὴν Γαλατσώνα Ἰστιαιῶν τύπο *Κοκκίστρα* (ή) ³⁰³. Τὸ τοπων. *Κουκκίστρες* (οἱ) ἀπαντᾷ συχνὰ στὴν Μεσσηνία καὶ Ἡλεία ³⁰⁴, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὸν Ἀγριοβότανο Ἰστιαιῶν ³⁰⁵ καὶ στὴν Ἀμοργό ³⁰⁶. Τέλος σημειώνουμε τὶς θέσεις *Κοκκίστρες* (οἱ) ἀπὸ τὶς Ροβιές Χαλκίδας ³⁰⁷ καὶ *Κοκκίστρις* (οἱ) ἀπὸ τὰ Ἀργύρια Φθιώτιδας ³⁰⁸.

Κριανές (οἱ) (Τρόπ.). Ἔτσι ὀνομάζεται μιὰ ὄρεινὴ θέσις ἀπόκρημνὴ σὲ ὕψωμα τοῦ χωριοῦ. Ἡ ἔτυμολογικὴ ἀφετηρία τῆς λέξης εἶναι τὸ ἀρχ. οὖσ. ἄκρη (ή): >(μεσαιων.) ἄκρία ³⁰⁹ καὶ ἄκρια (ή) ³¹⁰ >(μὲ παραγωγ. κατάλ. -ιανός) ἄκριανός, -η, -ὸ ³¹¹ > κριανή.

Ός τοπων. εἶναι γνωστοὶ οἱ συγγενεῖς καὶ συνώνυμοι τύποι: Ἀκρινός (ὄ), (Στερεὰ Ἑλλάδα ³¹²), Ἀκρινὴ (ή), (θέσις τῆς ἐπαρχ. Τρικάλων ³¹³ καὶ ὄνομα χωριοῦ τῆς Κοζάνης ³¹⁴), Ἀκρινές (οἱ), (Πολύγυρος Χαλκιδικῆς ³¹⁵), Ἀκρινὸ (τό), (Εὐρυτανία ³¹⁶), Ἀκρινὰ (τά), (Θεσσαλία ³¹³).

Ὁ ἀρχ. τύπος σώζεται στὸ τοπων. *Κοιμεμένου ἄκρα* (ή) στὰ Φάρασα Καππαδοκίας ³¹⁷, ὁ μεσαιων. Ἀκρια στὴν Καλαβρία ³¹⁸, ἐνῶ γνωρίζουμε ἐπίσης θέσεις Ἀκρία (ή) καὶ Ἀκρίες (οἱ) ³¹¹. Ἀναφέρουμε, τέλος, τὰ ἐνδιαφέροντα τοπων. Ἀκρές (οἱ), (Ρόδος ³¹⁹) καὶ Ἀκριναία σκάλα (ή), (Μάνη ³²⁰).

Λεκάκι (τό) (Βάχλ.) εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς γουβωτῆς ἀγροτικῆς θέσης. Τόσο ἡ λέξις *λεκάκη* (ή) ὅσο καὶ ἡ λέξις *λεκάκιον* (τό) ἀπαντοῦν ἤδη στὸν Ἀριστοφάνη ³²¹ καὶ σὲ κατοπινούς συγγραφεῖς. Ἀντίθετα ὁ τύπος *λακάκη* (ή), τὸν ὁποῖο συναντάμε ἐπίσης ὡς τοπων., εἶναι ἑλληνιστικὸς ³²² καὶ προέρχεται ἀπὸ ἀφομοίωση τοῦ ε.

Οἱ λέξεις αὐτές ὡς προσηγορικὰ σήμερα δηλώνουν χαμηλὸ βαθουλωτὸ σκεῦος, καθὼς καὶ ἕδαφος ἀνάλογης διαμόρφωσης, σὲ γεωργικὲς συνήθως περιοχές.

Ὡς τοπων. συναντᾶμε τοὺς ἀκόλουθους τύπους: *Λεκάνη* (ή), (Δολιανὰ Κυνουρίας³²³, Μυρώνεια Ὀλυμπίας³²⁴, Καλίτσαϊνα Τριφυλίας³²⁵, Γύθειο Λακωνίας³²⁶, Στέρνα καὶ Λύρκεια Ἀργολίδας³²⁷, Λάττα Κερυστίας³²⁸, ὄνομα χωριοῦ ἐπαρχίας Νέστου³²⁹, ἄλλο ὄνομα τοῦ βουνοῦ Χορτιάτη³³⁰, Κάρπαθος³³¹, Ρόδος³³²), *Λεκάνες* (οἱ), (Σιλίμνα Μαντινείας³³³, Ζαπάντι καὶ Λέπουρα Κερυστίας³³⁴, Ὁσ. Λουκάς Φωκίδας³³⁵, Σκῦρος³³⁶), *Λεκανάνα* (ή) καὶ *Λεκάνη* (τό), (Μάνη³³⁷), *Λεκανίδα* (ή), (Λασήθι³³⁸), *Λεκάνα* (τά), (Μάνη³³⁷, Στέρνα καὶ Λύρκεια Ἀργολίδας³²⁷), *Λεκανάκια* (τά), (Ρομίρι Πυλίας³³⁹, Σκινιοχώρι Ἀργολίδας³²⁷), *Παλιολεκανο* (τό), (Καπαρέλι Ἀργολίδας³²⁷), *Λακάνη* (ή), (Κάρπαθος³⁴⁰, Ρόδος³⁴¹, Κύπρος³⁴²), *Λακάνες* (οἱ) - *Λακαρίδι* (τό) καὶ *Λακαρίδκια* (τά), (Κύπρος³⁴²), *Λακάνη* (τό), (Κάρπαθος³⁴³), *Λακάνα* (ή), (Λιβέρα Πόντου³⁴⁴).

Λίπα (ή) (Μοναστ.). Πρόκειται μᾶλλον γιά φυτὸν τοπων. ἀπὸ τὸ φυτὸ *Τιλία* ἢ πλατύφυλλος (*Tilia grandiflora*) τῆς οἰκογεν. τῶν Τυλιδῶν (*Tiliaceae*), γνωστὸ καὶ σὰν λιπιά, φλαμουριά καὶ φιλουριά³⁴⁵.

Ὡς τοπων. ἀπαντᾶ σὲ ἀρκετὰ μέρη μὲ τοὺς ἐξῆς τύπους: *Λίπα* (ή), (Δάρα Μαντινείας³⁴⁶, Κωτόλιο Ὀλυμπίας³⁴⁷, Στυνίστα καὶ Μπέρχο Ναυπακτίας³⁴⁸, ὄνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης Ἰωαννίνων καὶ ἄλλες θέσεις στὴν Ἡπειρο³⁴⁹, Κοντακό καὶ Βόιο Μακεδονίας³⁵⁰), *Λίπες* (οἱ), (Δημητσάνα καὶ Παλιοχώρι Δημητσάνας Γορτυνίας³⁵¹, Ζάτουνα Γορτυνίας³⁵², Ἀμπλιανη Εὐρυτανίας³⁵³), *Λίπις* (οἱ), (Κουνουβίστα καὶ Γραβιά Πιερνασίδας³⁵⁴), *Λιπιές* (οἱ), (Ἀγιοσώστης Τριφυλίας³⁵⁵).

Ματζοχόρτι (τό) (Τρόπ.). Ἔτσι ὀνομάζεται μιὰ κατωφερικὴ περιφέρεια ὅπου φυτρώνει τὸ ὁμώνυμο φυτὸ. Τὸ α' συνθετ. τῆς λέξεως προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴ λ. μάζα³⁵⁶, ποὺ ὡς προσηγορικὸ δηλώνει ἐδαφικοὺς ὄγκους³⁵⁷. Μάζα, ὅμως, μαζιός, μαζιοχόρτι, μαζόχορτο κλπ. εἶναι καὶ τὸ ὄνομα ἐνὸς φυτοῦ. Δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη συμφωνία γιά τὸ ποῖο ἀκριβῶς εἶναι τὸ φυτὸ αὐτό. Κατὰ τὸν Χελδραίχ³⁵⁸, τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Χρ. Παπαχριστοδούλου³⁵⁹, πρόκειται γιά τὸ φυτὸ Ἀνδροπόγων ὁ ἰουλοφόρος (*Andropogon hirtum* v. *pubescens*) τῆς οἰκογέν. τῶν Ἀγρωστιδῶν (*Gramineae*). Κατὰ τὸν Δ. Καββάδα πάλι, εἶναι ὁ Κυμβοπόγων ὁ λάσιος³⁶⁰, ἐνῶ γιά τὸν Κ. Μηνᾶ τὰ δύο αὐτὰ φυτὰ ταυτίζονται³⁶¹. Τέλος κατὰ τὸν Σ. Μενάρδο πρόκειται γιά τὸ Ποτήριον τὸ ἀκανθῶδες (*Poterium spinosum*) τῆς οἰκογένειας τῶν Ροδιδῶν (*Rosaceae*)³⁶².

Τὸ φυτὸν. αὐτὸ τοπων. ἀπαντᾶ καὶ μὲ τοὺς ἐξῆς τύπους: *Ματζόχορτο* (τό): Ἀπύρανθος Νάξου³⁶³. *Μαζόχορτοι* (οἱ): Κάσος³⁶⁴. *Μαζοχόρτι* (τό): Κεφαλληνία³⁶⁴. *Μάζα* (ή): Μύκονος³⁶⁵. *Μάζες* (οἱ): Σφάκος Σελίνου³⁶⁶. *Μαζιάς* (ὁ): Ρόδος³⁵⁹. *Μαζός* (ὁ): Κύπρος³⁶². *Μαζές* (ὁ): Κρήτη³⁶⁷. *Μαζάκια* (τά): Νίσυρος³⁶⁸. *Μαζόκαβος* (ὁ): Σύμη³⁶⁹. *Μαζερόη* (ή) - *Μαζόκαμπος* (ὁ) - *Μαζερός* (οἱ) - *Μαζέρα* (ή) - *Μαζερόν* (τό) - *Μαζίν* (τό) - *Μαζέριν* (τό) - *Μαζερούδκια* (τά) - *Μαζέρικα* (τά) - *Μαζόβουνος* (ὁ) κ.ἄ.: Κύπρος³⁷⁰.

Τέλος σημειώνουμε τὰ χωριά *Μάζια* (ή), (Δωδώνης) καὶ *Μάζι* (τό). (Λιβαδειᾶς, Κόνιτσας, Μεγαρίδας, Λοκρίδας)¹⁷¹.

Συνώνυμο είναι τὸ φυτὸ ἀσπροχόρτι, πού ὡς τοπων. τὸ συναντήσαμε στὸ χωριὸ Βιδιάκι τῆς Γορτυνίας.

Μελιδόνι (τὸ) (Τουμπ., Τρόπ.). Ἔτσι ὀνομάζεται μιὰ ἀγροτική περιφέρεια μὲ κύρια παραγωγή τῆς ἐλιῆς καὶ τὸ λάδι. Παλιότερα καλλιεργοῦσαν ἐδῶ ἀμπέλια καὶ φροῦτα, καὶ οἱ πληροφοριοδότες ἐτυμολογοῦν τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπὸ τοὺς ἰδιαίτερα γλυκοὺς, σὰν μέλι, καρπούς πού ἔδινε.

Ἡ λ. μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν ἀρχ. *μεληδών*, -ονος ἢ *μελεδώνη*, -ης, δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ὑπάρχει σχέση. Σὲ ἀρκετὰ μέρη ἀπαντᾷ τύπος *Μελιδόνης* ὡς ἐπών. (ὅπως λ.χ. στὴν Κρήτη³⁷², Ἰθάκη³⁷³, Ἡπειρο³⁷⁴) ἢ παρών. (Κέρκυρα³⁷⁵, Σύρο³⁷⁶). Ἔτσι ὀρισμένα σχετικὰ τοπων. ἐρμηνεύονται ὡς κυριώνυμα: *Μελιδόνη* (τοῦ): Ἡπειρος³⁷⁷, *Μιλιδόνη* (στοῦ): Κέρκυρα³⁷⁷.

Γιὰ ἄλλες ὅμως θέσεις δὲν ἔχουμε αὐτὴ τὴν διευκόλυνση τῆς ἐρμηνείας τους. Τέτοιες εἶναι οἱ ἐπόμενες. *Μελιδόνι* (τό): ὄνομα συνοικισμοῦ τοῦ χωριοῦ Παλιουριοῦ Βοῦτου³⁷⁸, ὄνομα θέσης στὰ Κύθηρα³⁷⁹, ὄνομα δύο χωριῶν στὶς ἐπαρχίες Μυλοποτάμου καὶ Ἀποκορώνου καὶ ἄλλων τοποθεσιῶν στὴν Κρήτη³⁸⁰. *Μηλιδόνι* (τό): ὄνομα τοποθεσίας στὸ χωριὸ Μαντούδι Χαλκίδας³⁸¹. *Μελιδόνια* (τά): ὄνομα θέσεως στὴν Κίμωλο³⁸².

Μελινάδες (οἱ) (Λαγκάδ.). Τὸ ὄνομα τῆς ἀγροτικῆς αὐτῆς περιοχῆς μᾶς θυμίζει τὸ φυτὸ *μελίνη* (ἢ ἔλυμος) πού γνωρίζουμε ἀπὸ τοὺς Ἡρόδοτο³⁸³, Ξενοφώντα³⁸⁴, Θεόφραστο³⁸⁵. Τὸ φυτὸ αὐτό, πού ὁ Ἡσύχιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ «ἀσπρίου εἶδος, ὅμοιον κέγχρεω», ἀνήκει στὸ γένος *Setaria* ἢ *Panicum*³⁸⁶ τῶν Ἀγρωστιδῶν (Gramineae).

Τὸ τοπων. δημιουργήθηκε μὲ τὴν προσθήκη τῆς παραγωγικῆς κατάλ. -άδα, πού ἔχει περιεκτικὴ σημασία καὶ σὲ πολὺ μεγάλο ποσοστὸ δηλώνει φυτῶν. τοπων. Ἡ κατάλ. αὐτὴ παρουσιάζεται στὸς μεταχριστιανικοὺς χρόνους, προερχόμενη ἀπὸ τὴν ἀρχ. -ας, καὶ ἡ παλιότερη ἐμφάνισή της σὲ τοπων. χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 13ο αἰ.³⁸⁷

Συγγενῆ πρὸς τὸ δικό μας τοπων. συναντᾶμε καὶ σὲ ἄλλα μέρη: *Μελινάδο* (τό): *Μαχαιράδο* Ζακύνθου³⁸⁸. *Μηλίνα* (ἡ): Τρίκερι Βόλου³⁸⁹. *Μελίνη* (ἡ): Κύπρος³⁸⁶ καὶ *Μελινερό* (τό): Κύπρος³⁹⁰.

Μελιός (ὁ) (Βάχλ.). *Μελέος* (ὁ) (Βυζίκ.). *Μελεγάκι* (τὸ) (Περδικ.). Φυτῶν. τοπων. ἀπὸ τὸ δασικὸ φυλλοβόλο δέντρο *Μελία* τὴν εὐρωπαϊκὴ (*Fraxinus ornus* ἢ *Ornus europaea*) τῶν Ἐλαιωδῶν (Oleaceae), τὴ *μελία* τῶν ἀρχαίων. Ὁ Ὅμηρος³⁹¹ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἀπὸ αὐτὴν ἦταν φτιαγμένα τὰ δόρατα τῶν μαχητῶν, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἡσίοδο³⁹² τὸ «τρίτον ἄλλο γένος» τῶν ἀνθρώπων ἦταν «ἐκ μελιᾶν.» Ἀρκετὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς τοῦ Θεόφραστο³⁹³ στὸ δέντρο αὐτό, πού τὸ μνημονεύουν ἐπίσης ὁ Ἡσύχιος καὶ ὁ Ducange³⁹⁴. Σήμερα ὡς προσηγ. ἀπαντᾷ καὶ μὲ τύπους *μελιά*, *μέλεγος*, *φράφος* κλπ.

Γιὰ τὴν τοπων. χρῆση τῆς λέξης σημειώνουμε πὼς στὴν ἀρχαιότητα ἤδη ὑπῆρχε πόλη τῆς Καρίας μὲ τὸ ὄνομα *Μελία*, κατὰ τὸν Ἐκαταῖο³⁹⁵. Σήμερα ὁ ἀρχ. αὐτὸς

τύπος συναντιέται ως τοπων. στην Καλαβρία και Σικελία. Ἐξάλλου στὸν Ἑλλην. χώρο βρίσκουμε τὰ ἐξῆς τοπων. *Μελιά* (ή), (Στρέζοβα Γορτυνίας³⁹⁷, Χαλβάτσου Τριφυλίας³⁹⁸, ὄνομα χωριῶν τῶν ἐπαρχιῶν Λαρίσης καὶ Δωδώνης³⁹⁹, Λιτόχωρο Πιερίας⁴⁰⁰), *Μελέα* (ή), (Χαλβάτσου Τριφυλίας⁴⁰¹, Ἀττική⁴⁰²), *Μελιός* (ὀ), (πολλές θέσεις στὴ Μεσσηνία⁴⁰³, Γάρδιτσα καὶ Λινίστενα Ὀλυμπίας⁴⁰⁴, Θράκη⁴⁰⁵), *Μιλιός* (ὀ), (Τριχωνίδα⁴⁰⁶, Σαμοθράκη⁴⁰⁷), *Μέλιος* (ὀ), (Κουβούκλια Βιθυνίας⁴⁰⁸), *Μέλιους* (οὐ), (Ἁγιά Λαρίσης, Στεφανινὰ Λαγκαδά⁴⁰⁹), *Μέλιο* (τό), (Ἀναβρυτὴ Λακωνίας⁴¹⁰), *Μελέα* (τά), (Χαλβάτσου Τριφυλίας⁴¹¹), *Μελιά* (τά), (Μακρίσια Ὀλυμπίας⁴¹²), *Μέλεγος* (ὀ), (Παιδεμένου Τριφυλίας, Μάκιστος καὶ Ἀνδρίτσαίνα Ὀλυμπίας⁴¹³), *Μελεγιά* (ή), (Μοναστήρι Τριφυλίας⁴¹⁴), *Μελεγά* (ή), (Νεροτριβὴ Χαλκίδας⁴¹⁵), *Μελέγια* καὶ *Μελέια* (τά), (πολλές θέσεις Ὀλυμπίας, Τριφυλίας καὶ Πυλίας⁴¹⁶) καὶ *Μελεγάκι* (τό), (Χριστιάνου Τριφυλίας⁴¹⁷, Μυρώνεια Ὀλυμπίας⁴¹⁸).

Τέλος προσθέτουμε καὶ τὸν τύπο *Μέλιος* (ὀ): ὄνομα ἐνὸς συνοικισμοῦ τοῦ χωριοῦ Βαλτινοῦ Τρικάλων³⁹⁹.

Μπρινιάς (ὀ) (Δήμ.). Ἡ τοποθεσία ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸ δασικὸ δέντρο Δρύς ἢ πρίνος (*Quercus prinus*) τῆς οἰκογ. τῶν Κυπελλοφόρων (*Cupuliferae*), τὸν πρίνον τοῦ Θεόφραστου⁴¹⁹. Τὸ ἀρχικὸ μ προῆλθε ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ μὲ συμμορφωρὰ τοῦ τελικοῦ ν τοῦ ἄρθρου (στὸν *Πρινιά* > στὸ *Μπρινιά* > ὀ *Μπρινιάς*. Πρβ. στὴν *Καρυὰ* > στὴ *Γκαρυὰ* > ἢ *Γκαρυά*). Τὸ τοπων. δημιουργήθηκε μὲ τὴν προσθήκη τῆς περιεκτικῆς κατάλ. -έας > -ιάς, πού μὲ τὴ σειρά της προῆλθε, κατὰ τὸν Γ. Χατζιδάκι, ὄχι ἀπὸ τὰ ἀρχ. θηλυκὰ σὲ -έα, ἀλλὰ ἀπὸ ἀρχ. σὲ -εως⁴²⁰.

Τὸ τοπων. ἀπαντᾷ συχνὰ στὴν Ἑλλάδα μὲ τοὺς παρακάτω τύπους.

Πρινιάς (ὀ): Στερεὰ Ἑλλ.⁴²¹, συνοικισμοὶ Ἁγ. Λουκά Καρυστίας⁴²² καὶ Ἁγιάς Λαρίσης⁴²³, θέσεις στὰ χωριὰ Νένητα, Καρδάμυλα καὶ Ὀλυμποὶ Χίου⁴²⁴, θέσεις στὴ Σάμο⁴²⁵ καὶ Ρόδο⁴²⁶, ὀνόματα χωριῶν καὶ θέσεων στὴν Κρήτη⁴²⁷. *Μπρινιάς* (ὀ): Ἡλεία⁴²⁸, Κεφαλληνία⁴²⁹, Εὐβοία⁴²². *Περνιάς* (ὀ): Μάνη⁴³⁰. *Πιρινέας* (ὀ): Μάνη⁴³¹. *Πουρινιάς* (ὀ): Ἀσμήνη καὶ Καμάρι Ἰστιαίας⁴³². *Μπουρινιάς* (ὀ): 8 θέσεις Μεσσηνίας⁴³³, Σουβάλα Παρνασσίδος⁴³⁴, Λουτρὰ Αἰδηψοῦ Ἰστιαίας καὶ Ὀκτονιὰ Καρυστίας⁴³⁵. *Πρινιά* (ή): Ἁϊτὸς καὶ Καμάρι Τριφυλίας⁴³⁶, ὄνομα συνηθισμοῦ Καρυστίας⁴³⁷, Ἀντιμάχεια Κῶ⁴³⁸.

Ἐξάλλου στὴν Κρήτη παράλληλα πρὸς τὴν -έας, -ιάς ὑπάρχει ἡ περιεκτικὴ κατάληξη -ές⁴³⁹. Ἔτσι συναντᾶμε ἐκεῖ ὀνόματα χωριῶν καὶ θέσεις μὲ τύπο *Πρινές* (ὀ)⁴⁴⁰.

Ἐπίσης συνώνυμα μὲ περιεκτικὴ σημασία εἶναι τὰ τοπων. *Πρινερό* (τό) ἀπὸ τὴν Εὐβοία⁴²², *Περνερὴ* (ή) ἀπὸ τὴν Κύπρο⁴⁴¹, *Μπρινιώνας* (ὀ) καὶ *Πουρνερό* (τό) ἀπὸ τὰ χωριὰ Μπάμπες καὶ Μυρώνεια Ὀλυμπίας⁴⁴².

Μύτικας (ὀ) (Παραλ., Τρόπ.). Καὶ οἱ δύο αὐτὲς τοποθεσίες συνδέονται μὲ ὑψώματα, ἢ πρώτη στοὺς πρόποδες, ἢ ἄλλη στὴν κορυφή. Τὴ λέξη τὴν συναντᾶμε στὸν Ἡσύχιο: «μύττακες. μυκαί».

Ὡς τοπων. ἀποδίδεται κυρίως σὲ τόπους πού ἐξέχουν εἴτε κάθετα (βουνά, βράχοι

κλπ., συνήθως μυτερὰ κι ἀπότομα) είτε ὀριζόντια (ἀκρωτήρια, βράχοι ποῦ χώνονται στὴ θάλασσα κλπ.). Οἱ τύποι ποῦ συναντοῦμε εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. *Μύτικας* (ὄ): ὄνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Βόνιτσας ⁴⁴³. Ἐπίσης θέσεις στὴν Ἀρκαδία ⁴⁴⁴, Καλλάβρυτα ⁴⁴⁵, Κουτσοπόδι Ἀργολίδας ⁴⁴⁶, Ἡλεία ⁴⁴⁷, πέντε θέσεις στὴν Τριφυλία καὶ Πυλία ⁴⁴⁸, Ξηροκάμπι Λακωνίας ⁴⁴⁹, Ἀττική ⁴⁵⁰, ὄνομα κοινότητος τῆς ἐπαρχίας Χαλκίδας ⁴⁵¹, Κεφαλληνία ⁴⁵², Ζάκυνθο ⁴⁵², Παξοὺς ⁴⁵³, Σκιάθο ⁴⁵⁴, ὄνομα συνοικισμῶν στὴν Ἄρτα καὶ Πρέβεζα καὶ ἄλλες θέσεις στὴν Ἠπειρο ⁴⁵⁵, θέσεις στὴν Σύρο ⁴⁵⁶, Πιθὶ Χίου ⁴⁵⁷ καὶ Φούρνους Ἰκαρίας ⁴⁵⁸. Ὁ τύπος *Μύτ'κας* (οὐ) ὑπάρχει σὲ θέσεις στὸν Ἀγ. Κωνσταντῖνο Φθιώτιδας ⁴⁵⁹, στὴν Ἰτέα Φωκίδας ⁴⁶⁰, στὴν Ναυπακτία ⁴⁶¹, στὴ Βιτρινίτσα (σημερινὸς Τολοφῶν) Δωριδῆς ⁴⁶², στὴ Σουκαμνιά Ἐλασσόνας ⁴⁶², στὴ Σκιάθο ⁴⁶³ καὶ στὴν Καισαρεία Κοζάνης ⁴⁶⁴. Ὁ τύπος *Μύτακας* (ὄ) ἀπαντᾷ στοὺς πρόποδες τοῦ Μαίναλου ⁴⁵², στὴ Μάνη ⁴⁶⁵, στὴ Σύρο ⁴⁵⁶, στὴ Μήλο ⁴⁵², στὴ Χίο ⁴⁶⁶ καὶ στὴν ψηλότερη κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου ⁴⁶⁷. *Μύτικα* (ή) ὀνομάζεται τὸ ΝΑ ἔκρο τοῦ νησιοῦ τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων ⁴⁶⁸, *Μύτ'κα* (ή) ἀποκαλεῖται τοποθεσία στὸ Βόιο Κοζάνης ⁴⁶⁹, καὶ *Μύτικα* (τά) θέση στὴν Ἄρτα ⁴⁷⁰.

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε καὶ μερικὰ συγγενῆ καὶ συνώνυμα τοπων. *Μυτία* (τά): στὴ Ζαβέρα Ἄνω Ματζούκας Πόντου ⁴⁷¹, *Μύτη* (ή): στὴ Σκόπελο ⁴⁷² καὶ *Μεγάλη μύτη* (ή): ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1833 τῆς μονῆς Ἀγ. Μηνᾶ Πάρου ⁴⁷³.

Ξέλασι (τό) (Βούτσ.). Τὸ ὄνομα τῆς ἀγροτικῆς αὐτῆς θέσης προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. ἐξέλασις (ἀπὸ τὸ ἐξελαύνω), ποῦ ἤδη στὸν Ἡρόδοτο ἔχει τὴ σημασία τῆς ἐξορίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξόδου, ἀποστολῆς ⁴⁷⁴. Ἀρχαία εἶναι καὶ ἡ σημασία: ἐξοδος πλήθους γιὰ ἐκτέλεση ἔργου ⁴⁷⁵.

Σήμερα ὡς προσηγ. ἡ λέξη *ξέλασι* δηλώνει «ὅ,τι ἀλλαχοῦ τὸ ἀργατεία, δηλ. τὴν ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἄνευ μισθοῦ ὑπὸ πολλῶν γενομένην χάριν τινος ἐργασίαν» (Κυνουρία) ⁴⁷⁶. Ὡς τοπων. τὸ συναντᾶμε στὴ Χίο ⁴⁷⁷.

Ὀμαλιές (οἱ) (Βάχλ.). Τὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας αὐτῆς μὲ τὸ ἐπικλινέσ ἀλλὰ μαλακὸ ἔδαφος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀμάρτυρη λ. ὀμαλία κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀρχ. λ. ὀμαλός. Ἡ τελευταία ἐμφανίζεται σ' ὅλη τὴν πορεία τῆς γλώσσας μας μὲ πολλοὺς τύπους. Ἔτσι λ.χ. στὸν DuCange συναντᾶμε τύπο «ὀμάλι. planus, terra plana», τύπο ποῦ θὰ συναντήσουμε καὶ ὡς τυπων.

Σήμερα ἡ λέξη ἀποδίδεται (σὲ ἐδάφη ἐπίπεδα, μαλακά, ὄχι βραχώδη, σὲ ὀροπέδια κλπ.) μὲ ποικίλους τύπους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους σημειώνουμε τοὺς πιὸ κοινούς. *Ὀμαλός* (ὄ): ὄνομα συνοικισμοῦ τῶν Λάκων Κυδωνίας ⁴⁷⁸, δύο ὀροπέδιων στὰ Λευκὰ ὄρη καὶ Δίκτη καὶ ἄλλων θέσεων στὴν Κρήτη ⁴⁷⁹. *Ὀμαλή* (ή): ὄνομα χωριοῦ στὸ Βόιο Κοζάνης ⁴⁷⁸ καὶ θέσεις στὴ Μάνη ⁴⁸⁰, Κορώνη ⁴⁸¹ καὶ Κέρκυρα ⁴⁸². *Ὀμαλές* (οἱ): Ἀρσέπολη Μάνης ⁴⁸³ καὶ Βραχάσι Μεραμπέλου ⁴⁸⁴. *Ὀμαλιά* (ή): θέσεις στὰ Καλλάβρυτα ⁴⁸⁵, Θάσο ⁴⁸⁶ καὶ Μεντὶ Χίου ⁴⁸⁷. *Ὀμαλιές* (οἱ): θέση στὸν Πλατωνιστὸ Κερυστίας ⁴⁸⁸. *Ὀμαλία* (ή): θέση στὴν Αὐλώνα Καρπάθου ⁴⁸⁹. *Ὀμαλὸ* (τό): ὄνομα συνοικισμῶν τῶν ἐπαρχιῶν Σιντικῆς Σερρῶν καὶ Παιονίας Κιλίκης ⁴⁷⁸. *Ὀμαλά* (τά): θέση στὴν Κεφαλληνία ⁴⁹⁰. *Ὀμαλοὶ* (οἱ): θέση στὴν Κέρκυρα ⁴⁹¹. *Ὀμάλ'* (τό):

πολλές θέσεις στη Σαντά Πόντου⁴⁹² και στην περιοχή "Ανω Ματζούκας Πόντου⁴⁹³. 'Ομάλια (τά): πολλές θέσεις στην "Ανω Ματζούκα Πόντου⁴⁹³. 'Ομάλα (ή): όνομα συνοικισμού τῆς ἐπαρχίας Μυλοπόταμου⁴⁹⁴. 'Αμαλός (ό) (μὲ προληπτική ἀφομοίωση πρὸς τὸ -α- τῆς δεύτερης συλλαβῆς): θέση στην Τῆλο⁴⁹⁵. 'Αμαλή (ή): θέσεις στην Μυτιλήνη⁴⁹⁶, Χάλκη⁴⁹⁷ καὶ Τῆλο⁴⁹⁸. 'Αμαλός (οί): θέση στὸν Βουτᾶ 'Ιστιαίας⁴⁹⁹. 'Αμαλιά (ή): θέση στὴ Σαμοθράκη⁵⁰⁰. 'Αμαλιές (οί): θέσεις στην Φθιώτιδα⁵⁰¹ καὶ Ρόδο⁵⁰². 'Αμαλία (ή): όνομα πλατειᾶς στὴ Βονα καὶ θέσης στὸ Gasperina τῆς Καλαβρίας⁵⁰³. 'Αμάλια (ή): θέση στην Τριγωνία⁵⁰⁴. 'Αμάλι (τό): θέση στην Τῆλο⁴⁹⁸. Οὐμαλία (ή): θέση στὴ Θάσο⁵⁰⁵. Μαλός (ό): θέση στην 'Ιθάκη⁵⁰⁶ καὶ ἄλλες στην Κύπρο⁵⁰⁷. Μαλό (τό): θέσεις στην Κάρπαθο⁵⁰⁸ καὶ τὸ Gerocarne τῆς Καλαβρίας⁵⁰⁹. Μαλά (τά): θέσεις στην Κάρπαθο⁵¹⁰, στὴ Ρόδο⁵¹¹ καὶ πολλές στην Κύπρο⁵⁰⁷. Μάλιν (τό): πολλές θέσεις στην Κύπρο⁵⁰⁷. Μάλια (τά): θέση στὸ Vibo Valentia τῆς Καλαβρίας⁵¹² καὶ όνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος 'Ηρακλείου Κρήτης⁴⁷⁸. Μαλάδες (οί): όνομα συνοικισμού τοῦ 'Ηρακλείου⁴⁹¹. Πολλοὶ τέλος εἶναι καὶ οἱ σύνθετοι τύποι, π.χ. 'Αμαλόκαμπος (ό): θέσεις στοῦ Καρβούνη καὶ στὴ Λεντεκάδα Τριφυλίας⁵¹³. 'Αμαλόραχη (ή): θέση στην 'Αγ. Τριάδα Εὐρυτανίας⁵¹⁴ κ.ἄ.

Πάλιουρας (ό) (Μοναστ., Μουρ., Ξεροκαρ., Παρδικ., Σπάθαρ.), *Παλιούρακας* (ό) (Μουρ.), *Κοντοπάλιουρας* (ό) (Δόξ.), *Παλιουριά* (ή) (Δήμ. Καλιάν.), Φυτῶν. τοπων. ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φυτοῦ Παλιούρου τοῦ ἀκανθώδους (*Paliurus aculeatus*) τῶν Ραμνωδῶν (*Rhamnaceae*). Πρόκειται γιὰ τὸν παλιούρο τοῦ Θεόφραστου⁵¹⁵, Δοσκορίδη⁵¹⁶ κ.ἄ.

'Απὸ τὴν ἀρχαιότητα γνωρίζουμε τοπων. *Παλιούρος*, όνομα κωμόπολης στην Κυρηναϊκή⁵¹⁷. 'Ο τύπος *Παλιουριά* (Δήμητρ.), ἐξάλλου, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ δύο νοταριακὰ ἔγγραφα, τῶν ἐτῶν 1859 καὶ 1860, ποὺ βρίσκονται στην Κοντοβάζινα.

Τὰ σχετικὰ τοπων. σήμερα εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένα, ἰδίως σὲ οὐδέτερο γένος (*Παλιούρι*, *Παλιούρια* κλπ.). Θὰ συγκεντρώσουμε λοιπὸν τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα. *Πάλιουρας* (ό), (θέσεις στὴ Στρέζοβα Γορτυνίας⁵¹⁸, στὸ Στροβίτσι 'Ολυμπίας, στὸ Ξεροκάσι καὶ στην Πόλενα Τριφυλίας, στὸ Κουρτάκι Πυλίας⁵¹⁹, στην Αἰδηψὸ 'Ιστιαίας καὶ όνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Χαλκίδας⁵²⁰, θέσεις στὸν Μαχαιρὰ Εηρόμερου⁵²¹, στην Κόνιτσα⁵²², στὴ Χαλκιδική⁵²³ καὶ στὶς Σινιές Κέρκυρας⁵²⁴), *Πάλιουρη* (ό), (θέση στὸ Δάρα Μαντινείας⁵²⁵), 'Απάλιουρας (ό), (πολλές θέσεις στην 'Ολυμπία, Τριφυλία καὶ Πυλία⁵²⁶ καὶ στην Κατταβιά Ρόδου⁵²⁷), *Μπάλιουρας* (ό), (θέση στην 'Ηλεία⁵²⁸), *Παλιουριάς* (ό), (θέσεις στοὺς 'Ωρεοὺς 'Ιστιαίας, στην Κεραμιὰ καὶ στὸν Ποῦρνο Χαλκίδας⁵²⁹), 'Απάλιρας (ό), (θέσεις στην 'Ιμβρο⁵³⁰ καὶ Νάξο⁵³¹), 'Απαλλίροι (οί), (θέση στην Κάλυμνο)⁵³², *Παλιούρ'* (οί), (θέση στὴ Γραβιά Παρνασσίδας⁵³³), *Πάλλουρος* (ό), (θέσεις στην Κύπρο)⁵³⁴, *Παλιουριά* (ή), (θέσεις στην Κόνιτσα⁵³⁵ καὶ τὸ Πωγώνι 'Ηπείρου⁵³⁶, όνομα συνοικισμού τῶν Γρεβενῶν⁵³⁷), *Παλιουρή* (ή), (θέσεις στὰ Ψαχνὰ Χαλκίδας⁵³⁸ καὶ όνομα χωριοῦ τῆς Δωδώνης⁵³⁹), 'Απαλιούρα (ή), (θέση στὴ Διμάντρα Τριφυλίας)⁵⁴⁰, 'Απαλιουριές (οί), (στὰ Διάσελλα καὶ στὰ Μπαρακίτικα 'Ολυμπίας⁵⁴¹), *Πάλιουρα* (ή),

(στήν Κέρκυρα ⁵⁴²), *Παλιούρη* (ή), (θέσεις στήν ἐπαρχία Ἰωαννίνων ⁵⁴³), *Μπαλιούρα* (ή), (στό Κιβέρι Ἄργους ⁵⁴⁴), *Παλιουρωτή* (ή) καί *Παλιουρωτές* (οί), (τρεις θέσεις στά Κουβούκλια Βιθυνίας ⁵⁴⁵), *Παλλούρα* (ή), *Παλλοῦρες* (οί), *Παλλοῦρι* (τό), *Παλλοῦρα* (τά) καί *Παλλουρούδι* (τό), (πολλές θέσεις στήν Κύπρο ⁵⁴⁶).

Τέλος σημειώνουμε τή θέση *Παλλουρόκαμπος* (ό) στήν Κύπρο, πού ἀναφέρεται ἤδη ἀπό τόν Λεόντιο Μαχαιρᾶ ⁵⁴⁷.

Πορεία (ή). Ἔτσι ὀνομάζεται ἓνας ἐγκαταλειμμένος δρόμος σέ διάσελο βουνοῦ στά ΒΑ τοῦ χωριοῦ Βάγλ., καί μιᾶ ἡμιορεινή θέση μέ φυσικό πέρασμα στό Λευκοχ. Τò τοπων. μᾶς φέρνει στό νοῦ τήν ἀρχ. λ. *πορεία* (< *πορεύομαι*), στίς σημασίες τῆς ὁποίας ὅμως δέν περιλαμβάνεται ἡ ἔννοια πέρασμα, διάβαση. Αὐτές οἱ τελευταῖες στήν ἀρχαιότητα ἀποδίδονται μέ τή λέξη *πόρος*.

Σήμερα ἡ λ. *πορεία* ὡς προσηγ. σημαίνει ⁵⁴⁸ πέρασμα, εἴσοδο περιφραγμένου χωραφιοῦ, μπασιά, σέ πολλά μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ὡς τοπων. ἀπαντᾶ μέ τοὺς ἐξῆς τύπους: *Πορεία* (ή): Στροβίτσι Ὀλυμπίας ⁵⁴⁹, πολλές θέσεις στήν Ἀρκαδία ⁵⁵⁰, Κάψαλα Στύρων Καρυστίας ⁵⁵¹, Κάρπαθος ⁵⁵², Σκυῖρος ⁵⁵³, Φροσύνη Λάκκας Σουλίου ⁵⁵⁴, ὄνομα χωριοῦ Καστοριάς ⁵⁵⁵. *Μπορεία* (ή): Καμενίτσα Γορτυνίας ⁵⁵⁶. *Καλοπορίτσα* (ή): Ἀστακός Βονίτσης ⁵⁵⁷.

Τέλος πολλά σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα εἶναι τὰ τοπων. μέ τύπους *Πόρος* (ό) - *Πόροι* (οί) - *Πορὶ* (τό) - *Πορία* (τά) - *Ποριά* (τά) καί ἄλλα (ὑποκορ., μεγεθυντ., σύνθετα, παραθετικά). Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι δέν πρέπει νά γίνεται σύγκριση μέ τοὺς ὁμόηχους τύπους *Πωρὶ* (τό) - *Πωριά* (τά) κλπ. πού δηλώνουν θέσεις μέ πετρώματα πού φαγώνονται, τρίβονται εὐκόλα.

Πουρνιά (ή) (Σταυροδρ.). Ὄνομα μιᾶς δασωμένης περιοχῆς μέ ἀγριόδεντρα. Τò τοπων. εἶναι φυτῶν. ἀπό τὸ φυτό Προῦνος ὁ ἀκανθώδης (*Prunus spinosa*) τῆς οἰκογ. τῶν Ροδιδῶν (*Rosaceae* ⁵⁵⁸). Πρόκειται γιὰ τήν προύμνη τοῦ Θεόφραστου ⁵⁵⁹. Τὸν ἐνδιάμεσο τύπο *προυνέα* μᾶς παραδίδει ὁ DuCange ⁵⁶⁰. Ἀπὸ αὐτόν, μέ ὑποχωρητική μετάθεση τοῦ ρ, δημιουργήθηκε ὁ σημερινὸς τύπος: *προυνέα* > *πουρνέα* > *πουρνιά*.

Τὸ φυτό αὐτὸ φυτρώνει σέ πολλά ἐδαφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας, κυρίως στά βόρεια καί ὄρεινά, καί εἶναι γνωστὸ μέ τὰ ὀνόματα *πουρνιά*, *ἀγριοδαμασκηνιά*, *τσαπρουνιά*, *ἀγριοκορομηλιά* κ.ἄ.

Ὡς τοπων. ἐμφανίζεται στό Μουρτάτο Τριφυλίας ⁵⁶¹, σὰν ὄνομα χωριοῦ στήν Κόνιτσα ⁵⁶², σὰν τοποθεσία στή Νάουσα ⁵⁶³ καί στή Λῆμνο ⁵⁶⁴. Ἐπίσης τύποι *Πουρνιές* (οί) σημειώνονται στό Πάπιγκο Δωδώνης ⁵⁶⁵ καί στά Κουβούκλια Βιθυνίας ⁵⁶⁶, καί θέση *Μπρούνια* (τά) στά Μάλγαρα Θράκης ⁵⁶⁷.

Ριγανωτὸ (τό) (Βούτσ., Μοναστ.), *Χαμορίγανη* (ή) (Λευκοχ.). Οἱ θέσεις αὐτές ὀνομάστηκαν ἀπὸ τὸ ἀρωματικὸ καί φαρμακευτικὸ φυτό Ὀρίγανον τὸ ἡρακλεωτικὸν (*Origanum heracleoticum*) τῆς οἰκογένειας τῶν Χειλανθῶν (*Labiatae*). Στήν ἀρχαιότητα τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ παρουσιάζεται καί στά τρία γένη: τὸ *ὄρίγανον*

πρώτα ⁵⁶⁸, ἡ ὀρίγανος ⁵⁶⁹ καὶ ὁ ὀρίγανος ⁵⁷⁰ λίγο μετὰ. Τέλος, ὁ μεταβατικὸς τύπος ῥίγανον τοῦ DuCange «ἔγινε θηλυκὸ κατὰ τὰ θρούμπη, σφάκα κ.τ.δ.» ⁵⁷¹ καὶ μᾶς ἔδωσε τὴ σημερινή λ. ρίγανη.

Σχετικὰ μὲ τὴν κατάλ. -ωτός, -ή, -ὸ τοῦ πρώτου τοπων. ὁ Κ. Ἀμαντος παρατήρησε ὅτι χρησιμοποιήθηκε πολὺ εὐρύτερα στὴ νέα μας γλώσσα ἀπὸ ὅσο στὴν ἀρχαία, καὶ ὅτι στὰ τοπων. ἔχει τὶς περισσότερες φορές περιεκτικὴ σημασία ⁵⁷², ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὴ δική μας περίπτωση.

Ὡς τοπων. ἡ λέξη ρίγανη μαρτυρεῖται μὲ τοὺς ἐπόμενους τύπους: *Ρίγανη* (ῆ): Βίταλα Καρυστίας ⁵⁷³, θέση στὸν Ἀστακὸ Ξηρόμερου καὶ ὄνομα χωριοῦ τῆς ἴδιας ἐπαρχίας ⁵⁷⁴, Κούρεντα Ἰωαννίνων ⁵⁷⁵. *Ρίγανες* (οἰ): Μυρώνεια καὶ Κωτύλιο Ὀλυμπίας ⁵⁷⁶. *Ριγανιά* (ῆ): Ροβιές καὶ Στροφυλιά Χαλκίδας ⁵⁷⁷. *Ριγάνι* (τό): Καλιάνος Καρυστίας ⁵⁷⁸ καὶ ὄνομα χωριοῦ Ναυπακτίας ⁵⁷⁹. Ὀρίγανο (τό): Σῦρος ⁵⁸⁰. Ἀριγανὸ (τό): Κρήτη ⁵⁸¹. Ἀργανὸ (τό): Κάλυμνος ⁵⁸⁰. *Ριγανόχωρα* (ῆ): ὄνομα συνοικισμοῦ Κότρωνα Γύθειου ⁵⁸². *Ριγανόλακκα* (ῆ): Γάρδιτσα Ὀλυμπίας ⁵⁸³.

Ρίνος (ὀ) (Δήμ.). Φυτων. τοπων. ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀγριοσυκιάς (*Ficus carica silvestris* ἢ *Ficus caprificus*) τῆς οἰκογ. τῶν Μορειδῶν (*Moraceae*), τοῦ ἐρινεοῦ τῶν ἀρχαίων ⁵⁸⁴.

Τὸ φυτὸ αὐτὸ ὡς προσηγορ. ἀπαντᾷ σήμερα μὲ ποικίλους τύπους: ὀρνιά, ὀρνιός, ὀρνός, ρίνος, ρίνια κ.ἄ. Ὡς τοπων. βρίσκεται σὲ χρῆση ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὸν Παρνασσό, Θεσσαλία, Ἀχαΐα ⁵⁸⁵, Κῶ ⁵⁸⁶. Σήμερα ἀπαντᾷ μὲ τοὺς παρακάτω τύπους. Ἐρινός (ὀ), (Πισπιλοῦς Χίου ⁵⁸⁷), Ὀρνός (ὀ), (Ἀττικὴ ⁵⁸⁸, Παραδείσι Καρυστίας ⁵⁸⁹, Μύκονος ⁵⁹⁰, Κῶς ⁵⁹¹), Ὀρνιός (ὀ), (Μύκονος ⁵⁹²), Ἀρινός (ὀ), (Ὀριο Καρυστίας ⁵⁹³), Ἀρνιός (ὀ), (Κάλυμνος ⁵⁹⁴), *Ρίνος* (ὀ) - *Ρινοι* (οἰ), (πολλές θέσεις στὴν Κύπρο ⁵⁹⁵), Ἐρινιά (ῆ), (Σκύρος ⁵⁹², Λεῦκες Πάρου ⁵⁹⁶), *Ρινιά* (ῆ), (Ἀετὸς Τριφυλίας ⁵⁹⁷), *Ρίνια* (ῆ), (Ἀετὸς Τριφυλίας ⁵⁹⁸), *Ρίνα* (ῆ), (Κάλυμνος ⁵⁹⁹), Ὀρνιά (ῆ), (Πάτμος ⁶⁰⁰), Ἀργινιά (ῆ), (Κύπρος ⁶⁰¹), Ὀρνέ (ῆ), (Κρήτη ⁵⁹²), *Ρίνιες* (οἰ), (Μεσσηνία ⁶⁰²), Ἐρινιές (οἰ), (Κεχριές Χαλκίδας ⁶⁰³), Ὀρνιές (οἰ), (Θήρα ⁵⁹²) καὶ *Ρινοσυκιά* (ῆ), (Γαργαλιάνοι καὶ Παιδεμένου Τριφυλίας ⁶⁰⁴).

Ρούδια (ῆ) (Βούτσ., καὶ σὲ νοταριακὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1859: *Ρούδια* στὸ μύλο (στή)). Ἡ τοποθεσία ὀφείλει τὸ ὄνομα στὸ θαμνώδες φυτὸ Ροῦς ὁ βυρσοδεψικὸς (*Rhus coriaria*) τῆς οἰκογεν. τῶν Ἀνακαρδιωδῶν (*Anacardiaceae*). Τὸ βαφικὸ αὐτὸ φυτὸ, γνωστὸ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου μὲ τύπους ρούδι (τό), ρουδιά (ῆ), ρούδα (ῆ), ρούδια (ῆ) κ.ἄ., ταυτίζεται μὲ τὸ φυτὸ ροῦς τοῦ Θεόφραστου, Διοσκορίδη ⁶⁰⁶, Ἀθήναιου ⁶⁰⁷. Ὁ DuCange ἀναφέρει γιὰ τὸ ἴδιο φυτὸ τὸν τύπο ροῦδιν, τύπο ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ σημερινὸ ρούδι καὶ ρουδιά (ἀναλογικὰ πρὸς τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν φυτῶν σὲ -ιά).

Τὸ φαρμακευτικὸ καὶ διακοσμητικὸ αὐτὸ φυτὸ, γνωστὸ καὶ μὲ τὰ νεοελληνικά του ὀνόματα βυρσιά καὶ σουμάκι, δίνει τὸ ὄνομα σὲ μερικὲς τοποθεσίες. Στὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχε στὴ Μεγαρίδα κωμόπολη Ροῦς ⁶⁰⁸. Τὸν ἴδιο ἀρχαῖο τύπο διασώζει σήμερα τοπων. στὴν Κύπρο ⁶⁰⁹. Στὴν κυρίως Ἑλλάδα συναντᾶμε τοὺς τύπους:

Ρουδιά (ή): Ἀρτεμισιο Ἰστιαίας⁶¹⁰, ὄνομα συνοικισμοῦ Παλιοκαρυᾶς Ἀσπροπόταμου⁶¹¹. *Ρούδι* (τό): Ἀττική⁶¹², Βαθύρεμα Λιβαδοχωριοῦ Τρικάλων⁶¹³. *Ρούδια* (τά): Ἀγ. Τριάδα Εὐρυτανίας⁶¹⁴, Ἀγόριανη Παρνασσίδας⁶¹⁵, Σαγιάδες Φιλιατῶν⁶¹⁶, Μουραντζαῖοι Σάμου⁶¹⁷. *Ρουδιάς* (ό): Μάλη Τριφυλίας καὶ Χάνια Πυλίας⁶¹⁸. *Ροῦ* (τό): Ἴμβρος⁶¹⁹.

Ρουπάκα (ή) (Δήμ., Βιδιάκ.), *Ρουπακιά* (ή) (Χώρ.), *Ρουπάκι* (τό) (Παρχλ.), *Ρουπάκια* (τά) (Δόξ.). Εἶναι ἓνα εἶδος βελανιδιάς (Δρυς ἢ ἔμμισχος, *Quercus pedunculata*, τῆς οἰκογ. τῶν Φηγιδῶν, *Fagaceae*) ποῦ ἔδωσε τὸ ὄνομα στὶς παραπάνω θέσεις. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ μὲ τύπους *ρουπάκιον* καὶ *ρωπαξ* στὴ Σούδα⁶²⁰, μὲ τύπα *ρωπάς*, *άδος* (ή) στὴν Ὀππιανό⁶²¹, ἐνῶ ὁ Ὅμηρος μνημονεύει ἐπίθ. *ρωπήιον*⁶²² καὶ τὸν ἀρχικὸ τύπο: *ρωπες* (αἰ)⁶²³. Ὁ ἐνικ. τοῦ τελευταίου *ρώψ*, *ρωπός* (ή) μαρτυρεῖται μόνον στὸν Ἡσύχιο⁶²⁴.

Τὸ δέντρο αὐτὸ σήμερα συναντιέται σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα μὲ τύπους *ρουπάκι* (τό) - *ρουπάκα* (ή) - *ρουπακιά* (ή) - *ἀρουπάκι* (τό) - *ἀρπάκα* (ή) - *ροῦπι* (τό) - *ρουπακιάς* (ό) κ.ά. Στὴν Ἴμβρο μάλιστα ἐπιβιώνει καὶ τύπος *ρώπακας* (ό)⁶²⁵.

Ὅπως τὸ ἴδιο τὸ δέντρο ἔτσι καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοπων. ἀπαντοῦν πολὺ συχνά, ἰδίως μὲ τοὺς τύπους *Ρουπάκι* (τό) - *Ρουπάκια* (τά) - *Ρουπακιά* (ή). Τὸν τύπο *Ρουπάκα* (ή) τὸν βρῖσκουμε καὶ στὴ Μάνη²⁶². Ἐνδεικτικὰ μόνον ἀναφέρουμε τὴν ἐμφάνιση τῶν σχετικῶν τοπων. κατὰ περιοχές. Πελοπόννησος: *Ρουπάκι* (τό) - *Ρουπάκια* (τά) - Ἀρουπάκια (τά) - *Ρουπακιά* (ή) - *Ρωπακίλας* (ό) - *Ρουπακιάς* (ό) - *Ρουπακόραχη* (ή) - *Ρουποκόλακκα* (ή)⁶²⁷. Ἀττική: *Ρουπάκι* (τό)⁶²⁸. Εὐβοία: *Ρουπακιά* (ή) - *Ρουπασία* (ή) - *Ρουπακιάς* (ό) - *Ρουπάκια* (τά)⁶²⁹. Στερεὰ Ἑλλ. *Ρ'πάκ* (τόν) - *Ρ'πάκια* (τά) - *Ρ'πακιάς* (ού) - *Ρ'πακάδης* (οἰ) - Ἀρπακιάς (ού) - *Ρ'πακιά* (ή) - Ἀρπακοῦλες (οἰ)⁶³⁰. Ἡπειρος: *Ρουπακιά* (ή) - *Ρουπακιάς* (ό) - *Ρούπακας* (ό)⁶³⁰. Κρήτη: *Ρουπακιάς* (ό) - *Ρουπακιά* (ή) - Ἀρούπακας (έ) - Ἀρπακιάς (ό)⁶³⁰. Λευκάδα: *Ρ'πάκια* (τά)⁶³¹. Κεφαλληνία: *Ρουπακιά* (ή)⁶³².

Σικαλίστρα (ή) (Περδικ.), *Σικαλίστρες* (οἰ) (Τρόπ., Χώρ.), *Σικαλιά* (ή) (Βιδιάκ.). Στὴν οἰκογ. τῶν Ἀγρωστιδῶν (*Gramineae*) ἀνήκει τὸ φυτὸ Βρίζα ἢ σιτηρὰ (*Secale cereale*) ἢ σίκαλη, ποῦ ἔδωσε τὸ ὄνομα στὶς παραπάνω θέσεις. Πρόκειται γιὰ τὸν μεσν. τύπο *σίκαλις* ποῦ ἀναφέρει ὁ DuCange καὶ ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατιν. *sicalis*, *sigalum*.

Ὁ τύπος *Σικαλίστρα* δημιουργήθηκε μὲ τὴν προσθήκη τῆς παραγωγ. κατάλλιστρ., στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε ἤδη.

Ὡς τοπων. συναντιέται ἀκόμη στὴ Λάστα Γορτυνίας⁶³³, στὰ Μαζέικα Καλαβρύτων⁶³⁴, καθὼς καὶ σὲ 13 θέσεις τῶν ἐπαρχιῶν Πυλίας, Μεσσηνίας καὶ Ὀλυμπίας⁶³⁵. Ὁ τύπος *Σικαλίστρες* (οἰ) ἀπαντᾷ στὰ χωριὰ Γκρέκα Ὀλυμπίας, Βεριστιὰ καὶ Χορεῦτρα Τριφυλίας, Μηλιώτη Πυλίας⁶³⁶.

Ἡ λέξη *σικαλιά* δηλώνει τὸ φυτὸ ποῦ βγάζει τὴ σίκαλη⁶³⁷ ἢ τὸ καλάμι τῆς σίκαλης⁶³⁸, ἀλλὰ ἔχει καὶ περιεκτικὴ σημασία. Ὡς τοπων. ἀπαντᾷ στὰ χωριὰ Δάρα

Πυλίας και Μυρώνεια Ὀλυμπίας⁶³⁹. Στὴν Πελοπόννησο ἐξ ἄλλου ἀπαντοῦν τὰ συγγενῆ τοπωνύμια Σίκαλη (ἦ), (Κερπινή Γορτυνίας, Ἀνδρίτσαινα Ὀλυμπίας⁶⁴⁰, Αἰγιαλεία Ἀχαιῶν⁶⁴¹, Τρουκάκι καὶ Ἅγιος Σώστης Τριφυλίας⁶⁴²), Σικαλιές (οἱ), (Διάσελλα Ὀλυμπίας, Καζάρμα Πυλίας⁶⁴³), Σικαλιγιές (οἱ), (Διάσελλα Ὀλυμπίας⁶⁴⁴), Σικαλίτσα (ἦ), (Ἀγαλιανή, Διμάντρα καὶ Σίρτζι Τριφυλίας⁶⁴⁵), Σικαλήθρα (ἦ), (Ἡλεία⁶⁴⁶), Σικαλήθρες (οἱ), (Μεταμόρφωση Πυλίας⁶⁴⁷), Σικαλόραχη (ἦ) (Μεσσηνία καὶ Ὀλυμπία⁶⁴⁸).

Σιλιβιά (ἦ) (Βάχλ., Βεῖμα.). Οἱ θέσεις αὐτὲς ὀφείλουν τὸ ὄνομα σὲ ὁμώνυμο δέντρο. Ἡ λέξις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ μεταγεν. σίλλυβον⁶⁴⁹, ποῦ εἶναι εἶδος ἀγκαθωτοῦ χόρτου. Πιθανώτερη φαίνεται ἡ σχέση μετὰ τὸν τύπο σίλβαι ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡσύχιος ὡς εἶδος ροδιῶν⁶⁵⁰: σίλβαι (σίλβη) > σιλβιά > σιλιβιά μετὰ ἀνάπτυξιν ἄλλογου -ι-⁶⁵¹.

Σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἡ λέξις δηλώνει τὸ δέντρο λεύκα⁶⁵². Στὴν Πελοπόννησο ὁμοίως ὀνομάζεται ἔτσι εἶδος ἀγριοκορομηλιάς ἢ ἀγριοδαμασκηνιάς⁶⁵³. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ σχετικὴ παροιμία στὰ Καλάβρυτα: «οἱ μικροὶ τρωῶν τὰ σίλιβα κι οἱ τρανοὶ ξυνίζονται». Ἀντίστοιχες παροιμίες συναντᾶμε στὸ Σαραντάπηχο Κορινθίας («οἱ μικροὶ τρωῶν τὰ δαμάσκηνα καὶ οἱ τρανοὶ ξυνίζονται»), στὴν Καρυστὴ Κορινθίας («οἱ μικροὶ τρωῶν τὰ δαμάσκηνα κι' οἱ μεγάλοι ἀμουδιᾶνε») στὴς Βρύσες Καρυστίας («τὰ παιδιὰ τρωῶν τὰ κορόμηλα τσαὶ οἱ γονεοὶ μουδιᾶνε»), στὸ Δομοκὸ («τὰ παιδιὰ τρωῶν τὰ κορομπ'λα, τ' παπποῦ μουδιᾶν τὰ δόντγια») καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ φυτό αὐτὸ ἐμφανίζεται ἐπίσης μετὰ τύπους σιλβᾶ (Πόντος), σίρβα (Χίος καὶ Ρόδος), σιλβί (Σάμος καὶ Σύμη)⁶⁵⁵, σιχνιδιά (Κρήτη).

Ὡς τοπων. ἐμφανίζεται μετὰ τοὺς ἀκόλουθους τύπους: Σιλιβιά (ἦ)⁶⁵⁶ ἢ Σιλιβιδιά (ἦ)⁶⁵⁷ (Ἁγιοσώστης καὶ Ἀρπελιώνα Τριφυλίας) καὶ Σιλιβιδγιά (ἦ), (Ἀνδρίτσαινα Ὀλυμπίας⁶⁵⁸). Οἱ παραπάνω τύποι παράγονται ὡς ἐξῆς: σιλιβιά > σιλιβγιά > σιλιβιδγιά > σιλιβιδιά.

Τέλος προσθέτουμε καὶ τὰ τοπων. Σιλιβιά (τά) ἀπὸ τὴν Ἠπειρο⁶⁵⁹ καὶ Σίρβες (οἱ) (< Σίλβες) ἀπὸ τῆς Ρόδου⁶⁶⁰.

Σκαρουχιά (ἦ) (Βυζίκ., Λευκοχ.). Φυτῶν. τοπωνύμιο ἀπὸ τὸ φυτό σκαρουχιά, τὸν Σόρβο τὸν ἥμερο (*Sorvus domestica*) τῆς οἰκογεν. τῶν Ροδιδῶν (*Rosaceae*), ποῦ στὰ μέρη αὐτὰ ὀνομάζεται παράλληλα καὶ σουρβιά. Πρόκειται γιὰ τὴν ὄσιν τοῦ Θεόφραστου⁶⁶¹ καὶ τοῦ Ἡσύχιου⁶⁶². Τὸ φυτό αὐτὸ ποῦ συναντιέται σὲ ὑψηλὰ δασωμένα μέρη στὴν Ἀρκαδία, Λακωνία, Θεσσαλία, Ἠπειρο, Μακεδονία καὶ Θράκη, εἶναι ἐπίσης γνωστὸ καὶ μετὰ τοὺς τύπους σκαρούπα (ἦ) καὶ σκαρουπιᾶ (ἦ).

Ὡς τοπων. εἶναι ἀκόμη γνωστὸ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κερπινή τῆς Γορτυνίας⁶⁶³. Μετὰ τὸν τύπο Σκαροχιά (ἦ) συναντιέται στὴ Γλιανισὰ Δημητσάνας⁶⁶⁴ καὶ μετὰ τὸν τύπο Σκουροχιά (ἦ) στὴν Τριφυλία⁶⁶⁵.

Σουρβιά (ἦ) (Βιδιάκ.). Τὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς ὅπως καὶ τῶν προηγούμενων πάρθηκε ἀπὸ τὸ φυτό Σόρβο τὸν ἥμερο, τὴν ὄσιν. Οἱ τύποι σουρ-

βία (ή) και σουρβον (τό), είναι μεσαιωνικοί και προέρχονται από το λατινικό sorbus. Ως προσηγορικό άπαντᾶ με τύπους σουρβία (ή), (Καλαβρία), σουρβιά (ή), (Μακεδονία, Θράκη κ.ά.), σουρβο (τό), (Καλαβρία, Θράκη κ.ά.)⁶⁶⁶, σορβιά (ή), (Μακεδονία) κ.ά.

Ο μεσαιων. τύπος Σουρβία, όπως και οι τύποι Σορβία, Σορμπία και Σουρβί, διασώζονται ως τοπων. σε πολλές θέσεις της Ἀπουλίας και Καλαβρίας⁶⁷⁷. Στόν κυρίως ἑλληνικό χῶρο μαρτυροῦνται τὰ παρακάτω τοπων. Σουρβιά (ή): Πήλιο Μαγνησίας⁶⁶⁸, Κούρεντα και Πάπιγκο Δωδώνης⁶⁶⁹, Λιβάδι Χαλκιδικῆς⁶⁷⁰, θέσεις στις ἐπαρχίες Κοζάνης, Γρεβενῶν και Βόιου Κοζάνης⁶⁷¹, και ἄλλη στά Στεφανινά Λαγκαδά⁶⁷². Σορβιά (ή): Βόιον Κοζάνης⁶⁷³. Σουρβιές (οί): Λάμπεια Ἡλείας⁶⁷⁴, Βύρτζιανη και Τυχάι Ἀσπροπόταμου Θεσσαλίας⁶⁷⁵, Κόνιτσα⁶⁷⁶. Σουρβιάδες και Σουρβιάδες (οί): Βούρβουρα Κυνουρίας⁶⁷⁷.

Σπιθάρι (τό) (Δήμ., Δόξ., Φούσκ.). Τὸ κοινὸ στις τρεῖς τοποθεσίες εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μεγάλων βράχων, κοίλων στὸ πάνω μέρος ἢ σχιστῶν, πού κρατοῦν τὸ βρόχινο νερό. Τους βράχους αὐτοὺς τοὺς χρησιμοποιοῦν γιὰ ποτίστρες τῶν ζώων ἄλλὰ και τῶν ἀνθρώπων και τοὺς ὀνομάζουν σπιθάρια σε πολλὰ μέρη.

Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν τύπο πιθάριον πὸ μνημονεύεται μόνον ἀπὸ τὸν Ἡσύχιον⁶⁷⁸, και ὁ ὁποῖος τύπος εἶναι ὑποκοριστικὸ τῆς ἀρχ. λέξης πίθος.

Τὸ τοπων. μαρτυρεῖται ἀκόμη ἀπὸ τὴν Κερπινὴ Γορτυνίας⁶⁷⁹, Κόκλα και Χρυσοχώρι Τριφυλίας⁶⁸⁰, Ἀττικὴ⁶⁸¹, Ἀγ. Βλάσιο και Νεοχώρι Καρυστίας⁶⁸², Βοιωτία⁶⁸³ και Μαργαρίτι Θεσπρωτίας⁶⁸⁴. Ὁ πληθυντικὸς Σπιθάρια (τά) ὑπάρχει στὸ Μαλίκι Τριφυλίας⁶⁸⁵, Κρεμαστὸ Καρυστίας⁶⁸⁶, και Μαλεσίνα Λοκρίδας⁶⁸⁷.

Ὁ συνώνυμος τύπος Σπλιθάρι (τό) προέρχεται ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν λέξεων πίθος και λιθάρι και συναντιέται σε πολλές θέσεις τῆς Τριφυλίας και Πυλίας⁶⁸⁸. Ἐπίσης με τὸν τύπο Μεγάλον σπλιθάρι μᾶς εἶναι γνωστὰ τοπων. ἀπὸ τὸ Κουτσοπόδι Ἀργολίδας⁶⁸⁹ και Γυμνὸ Χαλκίδας⁶⁹⁰. Τύπος Σπλιθάργια (τά) συναντιέται στά χωριά Μουσταφάπασα και Βερσικὰ Τριφυλίας, Ρομίρι Πυλίας⁶⁹¹, Θεολόγο και Φύλλα Χαλκίδας⁶⁹². Τέλος, σημειώνουμε τις θέσεις Σπλιθάρα (ή), (Παλιὸ Λουτρὸ Τριφυλίας)⁶⁹³, Σπιλιθάρι (τό), (Λαντζουνάτο Τριφυλίας)⁶⁹⁴, Βρωμοσπλίθαρο (τό), (Ἀγ. Σοφία Χαλκίδας)⁶⁹⁵, και Ἀλαφοσπλίθι (τό), (Τριάδα Χαλκίδας)⁶⁹⁶.

Σταυροπηγιὸ (τό) (Χῶρ.). Κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγροτικῆς αὐτῆς τοποθεσίας ὑπάρχει ἡ μεσαιων. λέξη σταυροπήγιον πὸ μνημονεύει και ὁ Du Cange⁶⁹⁷ και πὸ δῆλωνε τὴν τοποθέτηση ἑνὸς σταυροῦ στὴ θέση πὸ θὰ χτιζόταν μιὰ ἐκκλησία. Τὸ σταυρὸ αὐτὸ τὸν ἔστεινε ὁ ἐπίσκοπος ἢ και ὁ πατριάρχης τῆς περιοχῆς, γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι ὁ μελλοντικὸς ναὸς θὰ ἀνήκε ἀμεσα στὴ δικαιοδοσία του. Ἀπὸ ἐκεῖ προέρχεται και τὸ ἐπίθ. σταυροπηγιακὸς (π.χ. σταυροπηγιακὴ μονή).

Ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ σημασία στὴν τοπωνυμικὴ τῆς χρῆση εἶναι σήμερα διευρυμένη. Ἡ λέξη μπορεῖ νὰ δηλώνει ἐπίσης ἔδρα ἐπισκοπῆς, περιοχὴ πὸ ἀνήκει σε σταυροπηγιακὴ μονὴ ἢ γενικὰ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ὅπως συμβαίνει στὴ συγκεκριμένη περίπτωση. Ἄλλοτε πάλι τὸ ὄνομα δίνεται ἀπὸ ἕνα σταυρὸ πὸ τοποθετήθηκε

για εξαγνισμό μιᾶς ἀνόσιας πράξης (φόνου κλπ.) ἢ σὰν ἀποτρεπτικό, ἀφιερωτικό ἢ ἀναμνηστικό σημάδι. Τέλος μπορεῖ καὶ νὰ δηλώνει διασταύρωση δρόμων, ἂν καὶ σ' αὐτὲς τὲς περιπτώσεις ἢ χρήση τοῦ τοπων. Σταυρός εἶναι ὁ κανόνας.

Τὸ τοπων. αὐτὸ συναντιέται μὲ τοὺς παρακάτω τύπους. Σταυροπηγιὸ (τό), (Ζυγοβίστι καὶ Κερπινὴ Γορτυνίας⁶⁹⁸), Σταυροπήγι (τό), (Ἀχαΐα⁶⁹⁹, τ.δ. Ἀβίας Μεσσηνίας, Μάνη⁷⁰⁰, ὄνομα χωριοῦ Εὐρυτανίας⁷⁰¹), Σταυροπηγάκι (τό), (Μάνη⁷⁰²), Σταυροπιὸ (τό), (Ἀρκαδία⁷⁰³, Ἡλεία⁷⁰⁴), Σταυροπήχι (τό), (Σκλίβα Ὀλυμπίας⁷⁰⁵), Σταυροπήκι (τό), (Γαργαλιάνοι Τριφυλίας⁷⁰⁶), Σταυροπήκ' (τού), (Ἀγναντα Ἄρτας), Σταυροπήγια (τά), (Καλέντζι Δωδώνης⁷⁰⁷), Σταυρουπήδ' (τού), (Ἀμπλιανη Εὐρυτανίας⁷⁰⁸), Σταυρουπι (τό), (Ἰωάννινα⁷⁰⁹).

Ἀντίθετα ἢ θέση Stavropigi, σὲ ἔγγραφο τοῦ 1573 ἀπὸ τῆ Νάξο⁷¹⁰, ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τῆ σημερινὴ Σταυροπηγὴ (ἠ) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὰ οὖσ. σταυρός + πηγὴ⁷¹¹.

Στενομπόλι (τό) (Βάχλ.). Αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς σφηνωτῆς ἀγροτικῆς τοποθεσίας ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ ὑψώματα. Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τοὺς τύπους στενός + ἐμβόλιον, ὑποκοριστικὸ τοῦ ἔμβολον. Ἡ τελευταία αὐτὴ λέξη στὴν ἀρχαιότητα δήλωνε κάθε ὄξυ πρᾶγμα. Στους μέσους ὅμως χρόνους πῆρε τὴ σημασίαν τῆς στοᾶς, ὅπως μᾶς δείχνουν χωρία τοῦ Εὐστάθιου⁷¹⁴, Κίνναμου⁷¹⁵, Νικ. Χωνιάτη⁷¹⁶ καὶ ἄλλων, καὶ τέλος τῆ σημασία τοῦ δρόμου, μάλιστα τοῦ στενοῦ⁷¹⁷. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἔννοια προαναγγέλλεται στὸ λεξικὸ τῆς Σούδας⁷¹⁸ καὶ πιστοποιεῖται στὸν Du Cange⁷¹⁹. Σήμερα ὡς προσηγορικὸ ἀπαντᾷ μὲ πολλοὺς τύπους: ἔμπολας στὴ Χίο καὶ Κάρυστο (στενὸς δρόμος μεταξὺ σπιτιῶν ἢ ἀγρῶν), ὄμπολες στὴ Σκύρο (μικρὸ ρυάκι), ἔμπουλας στὴν Κάρπαθο καὶ ἀμπολή στὴν Κῶ καὶ Νάξο (ὄχετός⁷²⁰), μπουλάκι (= ἐμβολάκι) στὴν Τήνο καὶ στενομπόλι στὴν Μάνη (στενὸς δρόμος)⁷¹⁷. Συνώνυμα τοῦ στενομπόλι εἶναι ὡς προσηγορικὰ καὶ τοπωνύμια οἱ τύποι Στενοπέμι⁷²¹ καὶ Στενομπόρι (ἀπὸ τὴν Ὀχιά Μάνης)⁷²².

Τὸν τύπο Στενομπόλι (τό), ὡς τοπων. τὸν συναντᾷμε ἀκόμα στὰ Καλάβρυτα Ἀρχαίας⁷²³ καὶ στὰ Καμπιὰ Χίου⁷²⁴. Συγγενῆ εἶναι καὶ τὰ τοπων. Ἐμπολας (ὄ) στὴν Κάλυμνο⁷²¹ καὶ Ἐμπολου (τοῦ) στὴ Ρόδο⁷²⁵.

Στύλος (ὄ) (Βιδιάκ.). Ὄνομα ἀγροτικῆς τοποθεσίας μὲ λιγοστὰ ἀμπέλια. Ἡ λέξη, μὲ ἀναλλοίωτη μορφή ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα, ἀπαντᾷ ἀρκετὲς φορές ὡς τοπων. δηλώνοντας τόπο ὅπου εἶχε ἀπομείνει ὁ κεντρικὸς πάσσαλος ἀπὸ ἀλώνι, ἢ ὑποστήριγμα κληματαριᾶς καὶ ἄλλων φυτῶν, ἢ στύλος τοποθετημένος γιὰ ἄλλο λόγο, ἢ ἀκόμη ὑπόλειμμα ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

Ἔτσι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνες Στύλος (ὄ) ὀνομαζόταν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ Λάτρου τῆς περιφερείας Μαιάνδρου, ὅπου ὑπῆρχε καὶ «λαύρα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου... ἐπονομαζομένης τοῦ Στύλου»⁷²⁶. Ἀκόμη Στύλος ὀνομάζεται βράχος στὰ Μετέωρα⁷²⁷, ὅπου καὶ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν «τοῦ Στύλου»⁷²⁸. Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα γνωρίζουμε στὴ Βόρ. Ἡπειρο ἀκρωτήριο ἀπέναντι στὴν Κέρκυρα⁷²⁹ καὶ μονὴ τῆς περιοχῆς Δελβίνου γνωστὴ ἤδη ἀπὸ μαρτυρίες τοῦ 17ου αἰ.⁷³⁰ Μονὴ Στύλου ἀνα-

φέρεται και στα Ἱεροσόλυμα στον ὄρισμό τοῦ Σουλεϊμάν (933 τουρκικό ἔτος) ⁷³¹. Ἄλλα και στη Χαλδία, στην περιοχή Σταυρίου Ἀργυρουπόλεως, ὑπῆρχε χωριό με τὸ ὄνομα *Στύλος*. Με τὸ ἴδιο ὄνομα ἀπαντοῦν ἐπίσης θέσεις στὸ Ζαγόρι τῆς Ἡπείρου ⁷³², στὴ Σέριφο ⁷³³, Ρόδο ⁷³⁴, Σύμη ⁷³⁵, Κύπρο ⁷³⁶ και Κρήτη ⁷³⁷. Στὴν Κρήτη τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔχει και χωριό τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου ⁷³⁸. Σημειώνουμε ἀκόμη τὴ θέση *Stilo* στὴν Κ. Ἰταλία ⁷³⁹ καθὼς και τὸ βυζαντινὸ φρούριο *Πολύστυλον* στὴν Εἰάνθη ⁷⁴⁰.

Με τύπο *Στύλος* (οὐ) γνωρίζουμε θέση στα Α. τῆς Νάουσας Ἡμαθίας ⁷⁴¹. Με τύπο *Στύλοι* (οἱ) γνωρίζουμε θέσεις στὴ Σμαρλίνα Ὀλυμπίας και στὸ Σκληρὸ Τριφυλίας ⁷⁴², καθὼς και πολλές θέσεις στὴν Κύπρο ⁷⁴³. Σημειώνουμε πὼς ἀπὸ τὴν Κύπρο μᾶς εἶναι γνωστὸ τὸ τοπων. αὐτὸ τόσο ἀπὸ τὸν Λεόντιο Μαχαιρᾶ ⁷⁴⁴, ὅσο και ἀπὸ τὸν Βουστρώνιο ⁷⁴⁵.

Προσθέτουμε ἀκόμη τὸ τοπων. *Στυλᾶρι* (τό), ὄνομα χωριοῦ τῆς ὄρεινῆς Τριφυλίας ⁷⁴⁶, συνωνισμοῦ τῆς Γρατινῆς Κομοτηνῆς ⁷⁴⁷ και θέσης στὴν Πάνω Κοπάνιτσα Ὀλυμπίας ⁷⁴⁸. «*Στυλᾶριον*, ἄλλωστε, ὀνομάζετο τὸ σημερινὸν Καραμπουρνὸ τῆς Ἐρυθραίας Χερσονήσου» ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Δούκας ⁷⁴⁹. *Στυλλάρκα* (τά) ἀποκαλοῦνται πολλές θέσεις στὴν Κύπρο ⁷⁵⁰, ἐνῶ, τέλος, *Στύλια* (τά) ὀνομάζεται χωριὸ τῆς Κορινθίας ⁷⁵¹ και θέση τοῦ χωριοῦ Ἁγ. Προκόπιος Τρικάλων ⁷⁵².

Σφεντάμι (τὸ) (Δήμ., και ἀπὸ νοταριακὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1857), *Τσουνή σφεντάμι* (τὸ) (Ξεροκαρ.), *Σφενταμάκι* (τὸ) (Βάχλ., Βούτσ., Ξεροκαρ.), *Σφενταμάκια* (τά) και *Κοντοσφένταμα* (τά) (Δόζ.). Φυτώνυμα τοπων. ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ δέντρου σφένδαμνου πὸ με τὸ σκληρὸ του ξύλο ὁ Ἀριστοφάνης παρομοιάζει τοὺς σκληρόκαρδους ἀνθρώπους ⁷⁵³. Ὁ τύπος *σφεντάμι* προέρχεται ἀπὸ ἀμαρτύρητο **σφενδάμ-ιον*, τὸ ὁποῖο με τὴ σειρά του εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ ἀρχ. *σφένδαμνον* (τὸ) ⁷⁵⁴ ἢ *σφένδαμνος* (ὁ, ἡ) ⁷⁵⁵. Ὁ Ἡσύχιος μᾶς παραδίδει τύπο *σπένδαμνον* ⁷⁵⁶, τὸ λεξικὸ τῆς Σούδας τύπο *σφένδαμνος* ⁷⁵⁷, και τύπο *σφεντάμη* ὁ Du Cange ⁷⁵⁸.

Ἡ λέξη τόσο ὡς προσηγορικὸ ὅσο και ὡς τοπων. εἶναι πολὺ διαδεδομένη και με μεγάλη ποικιλία τύπων ⁷⁵⁹. Συνοπτικὰ ἀναφέρουμε μερικὰ μόνον τοπων. ἐνδεικτικὰ τῆς γεωγραφικῆς ἐξάπλωσης και πλούσιας τυπολογίας τῶν σχετικῶν τοπων.: *Σφεντάμι* (τό), (Τρεσταινὰ και Στρούζα Γορτυνίας ⁷⁶⁰, Πιάνα Μαντινείας ⁷⁶¹, Μαζείκια Καλαβρύτων ⁷⁶², δεκάδες θέσεις στὴν Ὀλυμπία, Πυλία και Τριφυλία ⁷⁶³, Σαμοθράκη ⁷⁶⁴, Σύρος), *Σφεντάμι* (τό), (τ. δ. Ἁμφείας Καλαμῶν ⁷⁶⁵, ὄνομα χωριοῦ τῆς Πιερίας ⁷⁶⁶), *Σφεντάμια* (τά), (πολλές θέσεις Ὀλυμπίας, Πυλίας, Τριφυλίας ⁷⁶⁷, Καπαρέλι Ἀργολίδας ⁷⁶⁸, Σινιές Κέρκυρας ⁷⁶⁹, Θεσσαλία ⁷⁷⁰, Πωγῶνι Ἡπείρου ⁷⁷¹, Αὐδήμι Θράκης ⁷⁷²), *Σεντάμι* (τὸ) και *Σεντάμια* (τά), (ἀρκετές θέσεις Μεσσηνίας ⁷⁷³), *Σενταμάκι* (τὸ) και *Σενταμούλια* (τά), (ἀρκετές θέσεις στὴν Τριφυλία ⁷⁷⁴), *Σφενταμάκι* (τό), (Ἀρτίκι Τριφυλίας ⁷⁷⁴), *Σφεντάνια* (τά), (Μηλιώτη Πυλίας ⁷⁷⁵, Θεσσαλία ⁷⁷⁰), *Σφιντάμι* (τοῦ), (Μάνη ⁷⁷⁶, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας ⁷⁷⁷, Κωστάριτσα Δωρίδας ⁷⁷⁸, πέντε θέσεις στὴ Σαμοθράκη ⁷⁷⁹), *Σφινδάνια* (τά), (Περάτης Δωδώνης ⁷⁸⁰), *Σφιντάν'* (τό), (Λάβδα Γρεβενῶν ⁷⁸¹), *Σφιντάνια* (τά), (Φυτιὰ Ἡμαθίας ⁷⁸², Ἀρέθουσα και Στεφανινὰ τῆς ἐπαρχίας Λαγκαδᾶ) ⁷⁸³, *Σφιδανούδ'* (τοῦ),

(Λιβιάδι Χαλκιδικῆς ⁷⁸⁴), Σφοντάμι (τό), ("Ἡπειρος ⁷⁸⁵), Σφουντάμ' (τού), ('Αρτοτίνα Δωρίδας ⁷⁸⁶, Ναυπακτία ⁷⁸⁷, Φθιώτιδα ⁷⁸⁸), Σφουντάμια (τά), (Στρόπωνες Χαλκίδας ⁷⁸⁹, 'Αρτοτίνα Δωρίδας καὶ Στρωμίνιανη Ναυπακτίας ⁷⁹⁰), Σφοντάμι (τό), (Βρέστενα Σπάρτης ⁷⁸⁵), Σκεντάμι καὶ Σκενταμάκι (τό), (Μάνη ⁷⁹¹), Σκεντάμια (τά), (Μάνη ⁷⁹², Σκαλτσοτιάνικα Γύθειου ⁷⁹³), Σκιαντάμι (τό), ('Αλυμρὸς Θεσσαλίας ⁷⁹⁴), Σφεντάμη (ή), (Μεσσηνία καὶ Λακωνία ⁷⁹⁵), Σφενδάμ' (ή), (Κόνιτσα 'Ιωαννίνων ⁷⁹⁶), Σπένδαμνος (ό), (Τραπεζούντα Πόντου ⁷⁸⁵), Σπεντάμια (τά), (Στάμαν Πόντου ⁷⁹⁷), 'Ασφένταμος (ό), (Σιδηρόκαστρο Τριφυλίας ⁷⁹⁸, Κέα ⁷⁹⁹, 'Αποκόρωνας ⁷⁸⁵ καὶ Μυλοπόταμος (Κυνηγιανὰ καὶ Τρίποδα) Κρήτης ⁸⁰⁰), 'Ασφέδαμνος (ό), (Κέα ⁷⁸⁵), 'Ασφένταμοι (οί), (Γάρδιτσα Τριφυλίας ⁷⁹⁸), 'Ασφενταμάδες (οί), (Θεσσαλία ⁸⁰¹), 'Ασφόδαμος τοῦ Σιάνη (ό), (Κινίδαρος Νάξου ⁷⁸⁵), 'Ασκένταμος (ό), (Δυτ. Μάνη ⁷⁸⁵), 'Ασφεντάμια (τά), (Μεσσηνία ⁸⁰²), 'Ασφέδαμα (τά), (Παχτούρι Τρικάλων ⁸⁰³), 'Ατσιμάνι (τό), < άσκιδάμι (Μέλανα Τσακωνιάς ⁷⁸⁵), 'Ασφαντάμια (τά), (Χίος ⁸⁰⁴), 'Ασφεδαμιά (ή) ⁷⁸⁵, (Νάξος ⁷⁸⁵), 'Ασφεδαμιάς (ό), (Κρήτη ⁷⁸⁵), 'Ασφενταμές (ό), (Δ. Κρήτη ⁸⁰⁵).

Τραγάνα (ή) (Λαγκάδ., Πουρναρ., καὶ ἀπὸ νοταριακὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1859), *Τραγάνη* (ή) (Περδικ.), *Τραγάνες* (οί) (Βούτσ.). Οἱ τοποθεσίες αὐτὲς ἔχουν γῶμα λεπτό, ξερὸ καὶ ἀμμουδερὸ καὶ εἶναι γενικὰ ἄγονες. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ἐπιθέτου ἔχουν ἀσχοληθεῖ ἀριστοὶ ἐπιστήμονες. Ὁ *Κ. Μέρτζιος* ⁸⁰⁶ τὸ σχετίζει μὲ Μολδοβλαχικὴ λέξη *tragana* ποὺ σημαίνει σβαρνίζομαι. Ὁ *Vasmer* ⁸⁰⁷ τὸ ἐτυμολογεῖ ἀπὸ σλαβικὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα. Ὁ *Δ. Γεωργακάς* ⁸⁰⁸, ἀντίθετα, βεβαιῶνει μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν σχετικῶν τοπων. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἐπίθετο *τραγανός* ⁸⁰⁹, τὸ ὁποῖο στὸν Μεσαίωνα ἀποκτᾶ μιὰ σημασία ἀγνωστὴ στὴν ἀρχαιότητα, τὴ σημασία ἀμμώδης, καὶ ἀποδίδεται στὸ ἔδαφος.

Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς μᾶς πληροφορεῖ ⁸⁰⁸ ὅτι μὲ τύπο *Τραγάνα* (ή) ὀνομάζονται χωριὰ στὴν Λοκρίδα, Τριχωνία, Βάλτο καὶ Τριφυλία, καθὼς καὶ μικρονύμια στὴν Ἡπειρο (Χουλιαράδες), 'Αχαΐα (Καλάβρυτα), 'Ηλεία καὶ 26 φορές στὴν Μεσσηνία. Ἐμεῖς ἀναφέρουμε ἐπιπλέον ὀμώνυμες θέσεις στὰ Τρεσταινὰ ⁸¹⁰ καὶ Βαλτεσινίκα ⁸¹¹ Γορτυνίας, Τσιτάλια Κυνουρίας ⁸¹², 'Αγδῖνες, Βουτᾶ, Γαλατσάδες καὶ Καμάρια 'Ιστιαίας ⁸¹³, 'Αλιβέρι Καρυστίας ⁸¹⁴, Καρυές 'Α. Ρουμελίας ⁸¹⁵, Γαβαλοῦ Μεσσηλογίου, Πετροχώρι καὶ Δερβενίστα Τριχωνίας ⁸¹⁶, Μαραθόκαμπο Σάμου καὶ Διαφάνι Καρπάθου ⁸¹⁷.

Μὲ τύπο *Τραγάνες* (οί) ὁ *Δ. Γεωργακάς* ⁸⁰⁸ ἀναφέρει χωριὰ στὴν Κορινθία καὶ Τριφυλία καὶ δώδεκα θέσεις στὴν Μεσσηνία. Προσθέτουμε θέσεις στὸν τ.δ. Παίων Καλαβρύτων ⁸¹⁸, στὴν Θεσσαλία ⁸¹⁹ καὶ τὴν 'Αλόνησο ⁸²⁰. Προσθέτουμε ἀκόμα τοὺς τύπους *Τραγανός* (ό), (ὄνομα συνοικισμοῦ τοῦ χωριοῦ Γλώσσα Κισσάμου ⁸²¹), *Τραγανὸ* (τό), (ὄνομα χωριοῦ τῆς 'Ηλείας ⁸²²), *Τραγανή* (ή), ('Αρτεμίσιο 'Ιστιαίας ⁸²³), *Τραγανίτσα* (ή), (Καμάρια, Καστανιώτισσα καὶ Κοκκινομηλιά 'Ιστιαίας) ⁸²⁴, *Τραγανάκι* (τό), (Πήλιο Χαλκίδας) ⁸²⁵, *Τραγανούλα* (ή), (τ.δ. Τριπόλης Τριφυλίας) ⁸²⁶ καὶ *Τραγανόλακκα* (ή), (Δρέμισα Παρνασσίδας) ⁸²⁷.

Τρικοκκιά (ή) (Βελιμ., Παραλ., Χώρ.), *Τρικοκκές* (οί) (Βάχλ.). Το όνομα στις θέσεις αυτές έδωσε το φυτό τρικοκκιά, ή Κράταιγος ή όξυάκανθα (*Crataegus oxyacantha*) τής οίκου. τών Ροδιδών (*Rosaceae*). Το τοπων. προέρχεται από το μεταγενέστερο *τρίκοκκον* (ό Διοσκορίδης αποκαλεί έτσι τον καρπό τής μεσπίλου⁸²⁸) και τήν πολύ συχνή για φυτά παραγωγ. κατάληξη -ιά.

Το τοπων. *Τρικοκκιά* (ή) το συναντάμε, και στα έξής μέρη: Ζαχλωρού⁸²⁹ και Σουδενά⁸³⁰ Καλαβρύτων, Τρύπες Όλυμπίας⁸³¹, Λεύκη Τριφυλίας⁸³², Πρόδρομο Τρικάλων⁸³³, ως όνομα χωριού τών Γρεβενών⁸³⁴, και ως προάστειο τής Νικομήδειας, ίσως «τό προΐτον νεοελληνικόν τοπων. εις τήν Βιθυνίαν»⁸³⁵.

Ό πληθ. αριθμός *Τρικοκκίές* (οί) ως τοπων. βρίσκεται στο Μπρουμάζι Όλυμπίας⁸³⁶, Λεύκη και Διάσελλα Τριφυλίας, Ρομίρι Πυλίας⁸³⁷ και Νάξο (άλλο όνομα του χωριού Βόθροι)⁸³⁸.

Τοπων. *Τρικοκκιά* (ή) αναφέρεται στη Μαργιολάτα Παρνασσίδας⁸³⁹, Αργύρια Φθιώτιδας⁸⁴⁰, Μόδι Κυδωνίας⁸⁴¹ και Πρόδρομο Μαραθάσας Κύπρου, όπου και όμώνυμο μοναστήρι τής Θεοτόκου τής Τρικοκκιάτισσας⁸⁴². Η τελευταία θέση, που παραδίδεται και με τύπο *Τρικοτσά*⁸⁴³, ταυτίζεται κατά τον Κ. Σπυριδάκη⁸⁴⁴ με τή θέση που μνημονεύεται στον Λέοντιο Μαχαιρά⁸⁴⁵.

Θέση *Τρικοκκιά* (ή) υπάρχει στη Ρόδο⁸⁴⁶, και θέσεις *Τρικοκκίές* (οί) στην Καστανιά Ναυπακτίας⁸⁴⁷ και Πάπιγκο Δωδώνης⁸⁴⁸.

Άκόμα σημειώνουμε θέσεις *Τρικοτσ-τσά* (ή), (Πισπιλούντα Χίου)⁸⁴⁹, *Τρικοκκιά* (τά), (Ρόδος)⁸⁵⁰ και *Τρικούτσια* (τά), (Εύρυτανία)⁸⁵¹.

Φακίστρα (ή) (Μουρ.). Τοποθεσία όπου παλιότερα καλλιεργείτο το φυτό Φακή ή βρώσιμος (*Ergum lens*) τών Ψυχανθών (*Papilionaceae*). Στην αρχαιότητα το φυτό και ό καρπός του ονομάζονταν φακός (ό)⁸⁵², ενώ ό πληθυντικός τύπος φακή δήλωνε το μαγειρεμένο αυτό όσπριο⁸⁵³. Η διάκριση αυτή εγκαταλείφτηκε στους μέσους αιώνες.

Το τοπων. δημιουργήθηκε με τήν προσθήκη τής παραγωγ. κατάλ. -ίστρα, για τή σημασία τής όποίας αναφερθήκαμε νωρίτερα. Το τοπων. άπαντα επίσης στην Μεγαλόπολη Αρκαδίας⁸⁵⁴, Ανδρίτσαινα Όλυμπίας⁸⁵⁵, Καπελέτο Ηλείας⁸⁵⁶, σε πέντε θέσεις τής Τριφυλίας⁸⁵⁷, στην Κεφαλληνία⁸⁵⁸, Τσαγγαράδα Βόλου⁸⁵⁹ και Κάρπαθο⁸⁶⁰. Ό τύπος *Φακίστρες* (οί) άπαντα στην Τριφυλία⁸⁶¹, Δομιανά Εύρυτανίας⁸⁶² και Αλόνησο⁸⁶³, ενώ στην Πεντάπολη Σερρών αναφέρεται θέση *Φακίστρις* (οί)⁸⁶⁴. Τύπος *Φακίστρια* (ή) υπάρχει στο νησάκι Σαρία τής Καρπάθου⁸⁶⁵, ενώ ό άπλος τύπος *Φακή* (ή) βρίσκεται στην Τριφυλία⁸⁶⁶.

Χέρρωμα (τό) (Βελιμ., Βιδιάκ., Καρδαρ., Κοντοβαζ. και από νοταριακό έγγραφο έτους 1859, Παραλ.). Πρόκειται για τοποθεσίες ήμιορεινές, κλειστές, με κατωφερικό αλλά όμαλό έδαφος, που χρησιμεύουν σαν τόποι βοσκής. Χέρρωμα και λιγότερο χέρσωμα ως προσηγορικά συναντιώνται με συγγενείς σημασίες σε πολλές περιοχές τής στεριανής κυρίως Ελλάδας⁸⁶⁷. Οι τύποι προέρχονται από το άρχ. επίθετο χέρσος

ἡ χέρρος, ὅπως, ἀναλογικά, δημιουργήθηκαν τὰ κοῖλος > κοίλωμα, κυρτός > κύρτωμα, λάκκος > λάκκωμα κλπ.

Τὸ τοπων. *Χέρρωμα* (τὸ) εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὰ παρακάτω μέρη: Μερκοβούνη ⁸⁶⁸ καὶ Τεγέα ⁸⁶⁹ Μαντινείας, Τσιτάλια ⁸⁷⁰, Βούρβουρα ⁸⁷¹ καὶ Γλυπία ⁸⁷² Κυνουρίας, Αἰγιαλεία Ἀχαΐας ⁸⁷³, Καλάβρυτα ⁸⁷⁴, Καρυὰ Κορινθίας ⁸⁷⁵, Κουνουπίτσα Τροιζηνίας ⁸⁷⁶, Ἀργολίδα ⁸⁷⁷, Ἡλεία ⁸⁷⁸, Φανάρι, Ζελέχοβα καὶ Λινίστενα Ὀλυμπίας ⁸⁷⁹, Ἀετὸ Τριφυλίας καὶ Βασιλίτσι Πυλίας ⁸⁸⁰, Καρβέλι καὶ Βελκνιδιά ⁸⁸¹ Καλαμῶν, Βασαρᾶ Λακεδαίμονος ⁸⁸², Πόρο ⁸⁸³, Θεολόγο καὶ Φύλλα Χαλκίδας, Λέπουρα, Νιοχώρι καὶ Στύρα Καρυστίας ⁸⁸⁴. Στὴ Δεσφίνα Παρνασσίδας βρίσκουμε τὶς θέσεις στ' *Λάμπρ'* τοῦ χέρρουμα καὶ στ' *Παπαστάθ'* τοῦ χέρρουμα ⁸⁸⁵.

Ὁ τύπος *Χερρώματα* (τὰ) συναντιέται στὴν Καρυὰ Κορινθίας ⁸⁷⁵, Τσιπιανὰ Ἡλείας ⁸⁷¹, Βελκνιδιά Μεσσηνίας ⁸⁸¹ καὶ Καρυές Λακεδαίμονος ⁸⁸⁶.

Τέλος στὴ Λάμπεια Ἡλείας συναντᾶμε τοπων. *Ἄι Γιάννη τὸ χέρρουμα* (στ') ⁸⁸⁷.

Χιμάρα (ἡ) (Καλιάν.). Τὸ ὄνομα τῆς ὄρεινῆς αὐτῆς θέσης προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχ. λέξη *χίμαρος* ποὺ δήλωνε τὸ μικρὸ κασιόκι ⁸⁸⁸. Τὸ θηλυκὸ τῆς λέξης αὐτῆς στὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς μέσους αἰῶνες ⁸⁸⁹ εἶναι κατὰ κανόνα τὸ *χίμαιρα*, στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία ὅμως παρουσιάζεται καὶ ὁ τύπος *χιμάρα* ⁸⁹⁰. Σήμερα ὡς προσηγορικὸ ἀπαντᾶ σὲ πολλὰ μέρη καὶ μὲ ποικίλους τύπους ⁸⁹¹.

Ὡς τοπων. τὸ βρίσκουμε ἐπίσης στὴ Μάνη ⁸⁹², Κύμη Καρυστίας ⁸⁹³, Νάξο ⁸⁹⁴, Θεσπρωτία ⁸⁹⁵, καὶ Β. Ἡπειρο. Στὴν τελευταία ὑπῆρχε ὁμώνυμο κάστρο ⁸⁹⁶, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομα ὀλόκληρη ἡ περιοχή καὶ ἡ γνωστὴ κωμόπολη ⁸⁹⁷.

Σημειώνουμε τέλος καὶ τὸν τύπο *Χιουμάρα* (ἡ), ὄνομα χωριοῦ τῆς Μάνης ⁸⁹⁸.

ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΑΦΡΟΥΔΑΚΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἐλευσίνας, Τροπαίων, Τευθίδος καὶ Θελπούσης.
2. Τὰ χωριά ἀπ' ὅπου προέρχονται τὰ τοπων. εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Βάχλ(ια), Βελιμ(άχι), Βούτσ(ι), Βιδιάκ(ι), Βυζίκ(ι), Δήμ(ητρα, παλιὰ Δίβριτσα), Δόξ(α, παλιὰ Βρετεμπούγα), Καλιάν(ι), Καρδαρ(ίτσι), Κοντοβάζ(αινα), Λαγκάδ(ια), Λευκοχ(ώρι, παλιὰ Ρεκούνη), Μοναστ(ηράκι), Μουρ(ιά, παλιὰ Σιριάμου), Νεοχ(ώρι), Ξεροκαρ(ύταινα), Παραλ(ογγοί), Περδικ(ονέρι, παλιὰ Κατσουλιά), Πέτ(α), Πουρναρ(ιά, παλιὰ Ποδογορά), Ράχ(ες), Σπάθ(αρι), Σταυροδρ(όμι, παλιὰ Ἀλβάνιτσα), Τουμπ(ίτσι), Τρόπ(αια, παλιὰ Βερβίτσα), Φούσκ(αρι), Χώρ(α).
3. Ἰλ. Π 767.
4. Φυσ. Ἰστ. 3,12, 1-2. 1,6,1. 1,8,2 κ.ά.
5. 3,78 b.
6. Ἀνάβασ. 2,3,7.
7. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Στ. Βυζάντιο, *Τὰ Ἐθνικὰ* (ἐκδ. Α. Meineke), Berlin 1849, 381.
8. Χ(ειρόγραφο) Ἰ(στορικοῦ) Λ(εξικοῦ) 392, 47.
9. Χ.Ι.Α. 392, 10.
10. Παπατρέχας Γ., Τοπωνυμικὰ Ἐηρόμερου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν 2 (1969) 218.

11. X.I.A. 570, 29.
12. X.I.A. 419, 5.
13. *Μηλιαράκης Αντ.*, Γεωγραφία Πολιτική νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας, 'Αθ. 1890, 18 και 29. — *Πετρόπουλος Γ.*, Νοταριακά Πράξεις Κεφαλληνίας τῆς συλλογῆς Ε. Μπλέσσα τῶν ἐτῶν 1701-1856, 'Αθ. 1962, ἀρ. 18, στ. 7. — X.I.A. 810, 31.
14. *Λουκόπουλος Δ.*, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 'Αθ. 1938, 48 (ἀπὸ ἐγγράφο τοῦ ἔτους 1697). — *Βασιλείου Π.*, Τοπωνυμικά τῆς Εὐρυτανίας, Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1962, 140 (Μικρὸ Χωριό). — X.I.A. 167, 440 (Οἴτη), 467 (Τριχωνίδα), 492 (Τριχωνίδα), 548 ('Αρτοτίνα). — X.I.A. 803, 48.
15. *Μηλιαράκης Αντ.*, 'Οδοιπορικά Μακεδονίας, 'Ηπείρου καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὸν Émile Isambert, 'Αθ. 1873, 89. — *Ζῶτος Β.*, 'Ηπειρωτικαὶ καὶ Μακεδονικαὶ μελέται, 'Αθ. 1866, Δ', τεῦχ. Β', 93 καὶ 104. — X.I.A. 925, 305 (Κρυόβρυση 'Ελασσόνας). — *Χατζηγάκης Α.*, Τ' 'Ασπροπόταμο Πίνδου, Τρίκαλα 1950, 10 καὶ 64-65. — Λεξικὸν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Συνοικισμῶν, 'Εθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία, 'Αθ. 1961, 76 (ὀνόματα τεσσάρων χωριῶν τῶν ἐπαρχιῶν Καρδίτσας, Τυρνάβου, Καλαμπάκας καὶ 'Ελασσόνας).
16. *'Αραβαντινὸς Π.*, Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου..., 'Αθ. 1856, τ. Β', 322 ('Αρτα) καὶ 360 (Δέλβινο). — *Ζῶτος Β.*, ὅ.π., τεῦχ. Α', 36 καὶ 49. — X.I.A. 172, 22 ('Ιωάννινα). — X.I.A. 249, 18. — *Μπέττης Στ.*, Τοπωνυμικὸν τῆς ποτε ἐπαρχίας Κουρέντων, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία 10 (1961) 420 (Δραγωμή, σημερινὴ Παλιουρή). — Χ(ειρόγραφο) Λ(αογραφικοῦ) 'Α(ρχείου) 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν) 1569Δ (Κεράσοβο Πωγωνίου, Βούρμπιανη Κόνιτσας). — X.I.A. 788, 263 (Μαργαρίτι). — X.I.A. 1010, 142 (Μέγα Περιστέρι). — *Μουσελίμης Σπ.*, Τοπωνύμια τῆς Λάκκας Σουλίου, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία 24 (1975) 820 καὶ 25 (1976) 59 (στὰ χωριά Φροσύνη καὶ Τσαγγάρι. — Λεξ. Δήμων, ὅ.π. (ὄνομα χωριοῦ τῆς ἐπαρχίας Νικοπόλεως καὶ Πάργας).
17. *Εὐαγγελίδης Δ.*, 'Η Βόρειος 'Ηπειρος, 'Αθ. 1919, 71.
18. *'Αραβαντινὸς Π.*, ὅ.π., 345 (ὄνομα χωριοῦ τῶν Γρεβενῶν) καὶ Λεξ. Δήμων, ὅ.π.. — *Ζῶτος Β.*, ὅ.π., τεῦχ. Β', 232. — *Σχιναῖς Ν.*, 'Οδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, 'Ηπείρου, νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας 'Αθ. 1886, μγ' (ὄνομα κωμόπολης). — X.I.A. 186, 138 («ἐπὶ ὀκτωῆχου παλαιοῦ τοῦ 1840») καὶ 168 (Κηπουργεῖο Γρεβενῶν). — X.I.A. 687Α, 69 καὶ X.I.A. 687Β, 451 (Βόιον Κοζάνης). — *Παπαγεράκης Ι.*, 'Ασματα, τοπωνύμια καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα Βάβδου καὶ Βραστῶν, Χρονικὰ Χαλκιδικῆς 19-20 (1970) 102 (Βραστά). — *Παπαδόπουλος Ν. Γ.*, Τοπωνύμια Σελιοῦ Βεροίας, Μακεδονικὰ 13 (1973) 370. — *Παπαργυροῦ Π.*, Τοπωνύμια τοῦ Νεοχωρίου Χαλκιδικῆς, Χρονικὰ Χαλκιδικῆς 31-32 (1977) 103. — Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 200 (ὀνόματα συνοικισμῶν τῶν ἐπαρχιῶν 'Αλμωπίας καὶ Φλώρινας).
19. *Δελιγιάννης Β.*, 'Η λαϊκὴ λατρεία τῶν Κουβουκλίων, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 6 (1955) 220.
20. X.I.A. 687Β, 413.
21. *Κόλιας Γ.*, Τοπωνυμικὸν τοῦ Δήμου Δωριέων Παρνασσίδος, 'Αθηνᾶ 44 (1932) 132 (Καστέλλι). — X.I.A. 167, 434 (Ναυπακτία), 448 (Ναυπακτία), 491 (Τριχωνίδα). — X.I.A. 446, 66 (Στάγια Φθιώτιδας). — X.I.A. 671, 89 (Σιβίστα Εὐρυτανίας). — X.I.A. 939, 17 ('Αμφιλοχία).
22. *Γεωργούλας Σ.*, Πλατανούσα, 'Ηπειρ. 'Εστία 22 (1973) 508-509. — *Παπαϊωάννου Γ. Ι.*, Τοπωνύμια Παπίγγου Ζαγορίου, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία 24 (1975) 668. — X.I.A. 172, 25 ('Ιωάννινα).
23. *Χατζηγάκης Α.*, ὅ.π. (πολλὲς θέσεις).
24. X.I.A. 681Β, 23.
25. *Μακρῆς Γ.*, Βιθυνικαὶ σκιαγραφίαι, τὸ Κατιρλί καὶ αἱ πέριξ αὐτοῦ κῶμαι, 12.
26. *Βασιλείου Π.*, ὅ.π. — X.I.A. 167, 461 καὶ 476-477.
27. *Βλάχος Κ.*, Κτηματολόγια τῶν μονῶν περιοχῆς Κουρέντων, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία 26 (1977) 705 (μονὴ Παναγίας τῶν Εἰσοδίων «'Αγγελομάχου», ἔτους 1866).
28. *Χατζηγάκης Α.*, ὅ.π., 64-65.

29. Ζερζελίδης Γ., Τοπωνυμικὸ τῆς Ἄνω Ματσούκας, Ἀρχεῖον Πόντου 23 (1960) 164 καὶ 24 (1961) 267 (ἀπὸ τὸν τύπον Κράνιν εἰς τὰ 1250-1260, βλ. Uspensky, Actes de Vazelon, 31»).
30. Georgacas D.-McDonald W., Place names of Southwest Peloponnesus, Athens 1967, σ. 171, ἀρ. 3657.
31. Ζερζελίδης Γ., ὅ.π., 137.
32. X.I.A. 781, 141.
33. Μηλιαράκης Ἀντ., Ὀδοιπορικά, ὅ.π., 37.
34. Georgacas-McDonald, ὅ.π., σ. 194, ἀρ. 4715.
35. Ι(στορικὸν) Λ(εξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), Α', 357-359, ὅπου καὶ τὰ συγγενῆ λήμματα ἀκονητός, ἀκόνι, ἀκονόπετρα κλπ.
36. Κουκουλές Φ., Νεοελληνικῶν λέξεων καὶ φράσεων παλαιότερα μνεία, Ἀθ. 1956, 10.
37. Georgacas-McDonald, ὅ.π., σ. 99, ἀρ. 312 (16 θέσεις στὴν Ὀλυμπία, στὴν Τριφυλία καὶ στὴν Πυλία). — Πετρόπουλος Κ. Μ., Τοπωνυμικὸν τοῦ τέως δήμου Τριπύλης Τριφυλίας, Ἀθ. 1975, 33.
38. Ἡλιόπουλος Κ. Ν., Τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἠλείας, Ἀθηνᾶ 52 (1948) 193 (Σμύλα). — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 313 (17 θέσεις στὴν Ὀλυμπία, Τριφυλία καὶ Πυλία). — Πετρόπουλος Κ. Μ., ὅ.π.
39. X.I.A. 868, 362. — I.A., ὅ.π.
40. Δεμερτζής Δ., Συλλογὴ τοπωνυμίων τῆς νήσου Εὐβοίας, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν 11 (1964) 178.
41. X.I.A. 559, 183.
42. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 317 καὶ 318.
43. Ὁ.π., ἀρ. 314.
44. Δεμερτζής Δ., ὅ.π., 196. — X.I.A. 874, 79.
45. X.I.A. 1060, 179.
46. Πιλαβάκης Κ., Συναγωγὴ Κυπριακοῦ τοπωνυμιακοῦ ὕλικου, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ ἀπὸ τὸν τόμο 36 (1972) ὡς καὶ τὸν τόμο 43 (1979), παράρτημα, passim (δεκάδες θέσεις μὲ τύπο ἀκόνιν).
47. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 315.
48. X.I.A. 841, 141.
49. X.I.A. 1053, 518.
50. Παπαχριστοδούλου Χρ., Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, 114.
51. Πιλαβάκης Κ., ὅ.π., passim.
52. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 316.
53. Δεληγιάννης Β., ὅ.π., 221.
54. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 319. — Πετρόπουλος Κ. Μ., ὅ.π.
55. Μόσχ. 4, 102.
56. I.A., Β', 259-260.
57. Χατζιδάκις Γ., (Βιβλιοκρισία), Ἀθηνᾶ 42 (1930) 110. — Βαγιακάκος Δ., Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης (Συμβολὴ δευτέρα), Πελοποννησιακὰ 2 (1957) 302-303.
58. Φστ. Ἰστ. 3,3,8. 3,4,4 κ.ά.
59. Κοντσιλιέρης Α., Παραταινάρια ἀρχαιοπινῆ καὶ βυζαντινὰ τοπωνύμια, Πλάτων 10 (1958) 242.
60. Στὰ χωριά Jacurso (Catanzaro) καὶ Montebello (Reggio Calabria). Ἀλλὰ καὶ στὸ χωριὸ Cerchiara (Cosenza) ὑπάρχει τοποθεσία μὲ πηγὴ πρὸ διασώζει τὸ τοπων. «πηγὴ τῆς ἀρίας» γνωστὸ σὲ μᾶς ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 1127. Ἐπίσης στὸ Laganadi (Reggio Calabria) βρίσκουμε θέση Καταρία = Κατ' ἀρία (;). Τέλος σημειώνουμε ἀκόμη τὰ καλαβρέζικα τοπων. Ρία (< Ἀρία) καὶ Ριγούσα (<* Ἀριούσα < Ἀρία). Ὅλα αὐτὰ στὸ Rholfs G., Dizionario Toponomastico e Onomastico della Calabria, Ravenna 1974, 15, 18 καὶ 272-273. Πρβ. Rohlfs G., Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris, Tübingen 1964, 55.

61. I. A., Γ', 61.
62. Λεξ. Δήμων, δ.π., 172.
63. Κρεκούκας Δ., Φυτώνυμα τοπωνύμια Τριφυλίας, Πλάτων 11 (1959) 426-427· τέσσερις θέσεις και παραθετικά τοπων.: Στρουβουλή ἀριά, Ντελάλη ἀριά, Μαύρη ἀριά. — X.I.A. 553, 5 και 43 (Μαύρη ἀριά). — Georgacas-McDonald, δ.π., σ. 107, ἀρ. 670 (13 θέσεις και ὄνομα χωριοῦ). — Πετρόπουλος Κ. Μ., δ.π., 8.
64. Βαγιακάκος Δ., δ.π., 304-305. — Κουτσιλιέρης Α., δ.π., 242.
65. Μανολάκος Γ., Τοπωνύμια, Λαογραφία 5 (1915) 398.
66. X.I.A. 736A, 1 (τὸ 'Αριά τὸ λακκάκι). — Δεμερτζής Δ., δ.π., 192, 195, 206 και 212.
67. Βαγιακάκος Δ., Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τοῦ τοπωνυμικοῦ και ὀνοματικοῦ τῆς νήσου Ἰθάκης, Ἰθάκη 64 (1960) 147.
68. Amantos K., Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen, στὸν τόμο Γλωσσικά μελετήματα, Ἰθάκη 1964, 42 (Μικραργιά, ἦ).
69. X.I.A. 671, 88 ('Αριά τοῦ Φλώρου). — X.I.A. 939, 5 και 7 ('Αριά τ' Καλαντζῆ, Ἀκρινή ἀριά).
70. Γεωργούλας Σ., δ.π., 508. — Λεξ. Δήμων, δ.π.
71. Κρεκούκας Δ., δ.π. (4 θέσεις και ἐπίσης θέση Κακὲς ἀριές). — X.I.A. 553, 9. — X.I.A. 628, 52. — Georgacas-McDonald, δ.π., ἀρ. 671α (11 θέσεις). — Παπαδόπουλος Κ. Μ., δ.π. (και θέσεις Βαθειές ἀριές, Ἀριές τὸ καταράχι).
72. Ἡλιόπουλος Κ. Ν., δ.π., 184 (και θέση Ψηλές ἀριές).
73. X.I.A. 980, 100.
74. X.I.A. 625, 50 (Μαζοφτές ἀριές).
75. X.I.A. 677, 178.
76. X.I.A. 849, 234.
77. Κρεκούκας Δ., δ.π. (10 θέσεις). — Georgacas-McDonald, δ.π., ἀρ. 674 (20 θέσεις). — Παπαδόπουλος Κ. Μ., δ.π.
78. Δεμερτζής Δ., δ.π., 192.
79. Κρεκούκας Δ., δ.π. — X.I.A. 628, 49. — Georgacas-McDonald, δ.π., ἀρ. 675 (2 θέσεις). — Παπαδόπουλος Κ. Μ., δ.π.
80. Μουσοῦρης Σπ. (Φ. Γιοφύλλης), Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης, Ἰθάκη 1959, 23.
81. I.A., δ.π. — Βαγιακάκος Δ., δ.π., Πελοποννησιακά 2 (1957) 304-305.
82. X.I.A. 805A, 291. ἡ ἴδια θέση εἶναι γνωστὴ και μετὸ τύπο Ἀριάδες (οἱ).
83. I.A., δ.π. — X.I.A. 625, 15.
84. Πληροφορία τοῦ κ. Δ. Κρεκούκας.
85. X.I.A. 685, 92.
86. Βέης Ν., Μνεῖαι τοῦ Ἄστρουσ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας και τὰ παρ' αὐτὸ κάστρα, τὸ τοπωνυμικὸν Ἄρια, Byzantinische Zeitschrift 17 (1908) 92-107.
87. Δεμερτζής Δ., δ.π., 198.
88. Ἀμαντος Κ., Ἐτυμολογικά, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 6 (1923) 104-105 (= Γλωσσικά μελετήματα, Ἰθάκη 1964, 238-240), ὅπου και στοιχεῖα γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐμφάνισιν τῶν διαφόρων σημασιῶν τῆς λέξεως.
89. I.A., Γ', 37. — Andriotis N., Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialecten, Wien 1974, σ. 258, ἀρ. 2529.
90. Πρβ. τὸ ἀρχαῖο τοπων. Ἐρματτός· un toponyme d'Étolie, provient de *έρμακ-ιός c'est un dérivé du mot grec ἔρμαξ (V. Georgiev, La stratification principale des toponymes en Grèce ancienne, Proceedings of the Ninth International Congress of Onomastic Sciences, Louvain 1969, 228).
91. Rhofs G., Dizionario, δ.π., 17.
92. «ἀρμακίας. στοάς».
93. I.A., δ.π.

94. *Ἡλιόπουλος Κ. Ν.*, *ὁ.π.*, 202.
95. X.I.A. 628, 52 καὶ Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, σ. 107 ἄρ. 692. — *Κατσουλέας Σ. Γ.*, *Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια Μεσσηνίας*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Ἀνάτυπο, Ἀθ. 1978, 350.
96. *Εὐαγγελίδης Τρ.*, *Ἡ νῆσος Σκίαθος*, Ἀθ. 1913, 18.
97. Amantos K., *Die Suffixe*, *ὁ.π.*, 39.
98. X.I.A. 553, 10. — Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, ἄρ. 693. — *Κατσουλέας Σ. Γ.*, *ὁ.π.*
99. *Δεμερτζής Δ.*, *ὁ.π.*, 205 καὶ 210.
100. Μὲ τύπο Ἀρμακάδης, I. A., *ὁ.π.*
101. X.I.A. 628, 40. — X.I.A. 592, 44 (*Κάτω ἄρμακα, ἦ*).
102. X.I.A. 485A, 61. — X.I.A. 628, 35.
103. X.I.A. 485A, 61. — X.I.A. 628, 39.
104. X.I.A. 681A, 326.
105. Amantos K., *Die Suffixe*, *ὁ.π.*, 39.
106. X.I.A. 485A, 61. — X.I.A. 628, 30 καὶ 40.
107. *Πετρόπουλος Γ.*, *Κεφαλληνία*, *ὁ.π.*, ἄρ. 221, στ. 45.
108. *Παπαχριστοδοῦλου Χρ.*, *Τὰ τοπωνύμια τῆς Σόμης*, *Συμαίκα Α'* (1972) 44. — I. A., *ὁ.π.* (= *Ζωγράφειος Ἀγών τ. I, Κων*)πολις 1891, 221 καὶ Amantos K., *Die Suffixe*, *ὁ.π.*).
109. X.I.A. 553, 10. — Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, σ. 107, ἄρ. 691 (13 θέσεις). — *Πετρόπουλος Κ. Μ.*, *ὁ.π.*, 38. — *Κατσουλέας Σ. Γ.*, *ὁ.π.*
110. X.I.A. 625, 45. — Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, ἄρ. 690. — *Κατσουλέας Σ. Γ.*, *ὁ.π.*
111. X.I.A. 592, 42.
112. *Χελδράχ-Μηλιαράκης*, *Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς*, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 4* (1907-1908) 335.
113. *Διοσκορίδης*, *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς 3*, 142.
114. Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, σ. 109, ἄρ. 781.
115. I.A., Δ' 1, 180.
116. 15, 699e: «*γράφιον... τὸ πρόνινον ἢ δρύινον ξύλον, ὅπερ... ἐξάπτεται καὶ φαίνει τοῖς ὀδοιποροῦσιν*».
117. *Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ*, Ἀθηνᾶ 26 (1914) Λεξικ. Ἀρχ. 55-58.
118. X.I.A. 897, 276.
119. Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, σ. 119, ἄρ. 1252-1253.
120. *Κρεκούκας Δ.*, *ὁ.π.*, 428 καὶ Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*
121. X.I.A. 737, 27 (ἀπὸ μοιρολόι: «*στοῦ Γάβρου τὰ βουνά*»).
122. X.I.A. 587, 180 καὶ Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*
123. Λεξ. *Δήμων*, *ὁ.π.*, 34.
124. *Λουκόπουλος Δ.*, *Τὰ ποιμενικὰ τῆς Ροῦμελης*, Ἀθ. 1930, 127. — X.I.A. 1175, 92.
125. X.I.A. 613, 17. — X.I.A. 687A, 286. — X.I.A. 687B, 441 καὶ 445. — X.I.A. 186, 184.
126. *Κρεκούκας Δ.*, *ὁ.π.* — Georgacas-McDonald, *ὁ.π.*, ἄρ. 1254 — *Παπαδόπουλος Κ. Μ.*, *ὁ.π.*, 12.
127. *Χατζηγιάκης Α.*, *ὁ.π.*, 27.
128. *ὁ.π.*, 44.
129. *Μπέττης Στ.*, *ὁ.π.*, 432. — X.I.A. 172, 21.
130. X.I.A. 687B, 482.
131. *Κόλιας Γ.*, *ὁ.π.*, 117.
132. X.I.A. 1161, 87.
133. X.I.A. 564, 36.
134. *Παπαργυρίου Π.*, *ὁ.π.*, 102.
135. *Παπανδρέου Γ.*, *Καλαβρυτινὴ ἐπετηρὶς, ἦτοι πραγματεία περὶ τῆς ἱστορικῆς τῶν Καλαβρυτίων ἐπαρχίας*, Ἀθ. 1906, 239 καὶ 246.

136. X.I.A. 999, 384.
 137. X.I.A. 687B, 411, 456 και 474.
 138. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 1251.
 139. Κρεκούκας Δ., *δ.π.* και Georgacas-McDonald, *δ.π.*
 140. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 178.
 141. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 187.
 142. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 38.
 143. Πατσέλης Ν., Τοπωνυμικά Δελβινακίου, *Ἡπειρωτική Ἔστια* 15 (1966) 361-362.
 144. Βαγιακάκος Δ., Τὸ παρὰ Παιουσανία τοπωνυμικὸν τῆς Ἀρκαδίας (Σχεδιάγραμμα μελέτης), Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ἀρκαδικῶν Σπουδῶν, Πελοποννησιακὰ 12 (1977), παράρτημα 222.
 145. «δρυμός· δάσος, σύμφυτος τόπος αὐτοφυῆς καὶ σύνδενδρος». Ἐπίσης καὶ στὸν πληθ. «δρυμά».
 146. Ἰώσηπ., Ἰουδ. Ἀρχ. 8, 6, 5. — Βάβριος 45, 11. — Ὀππιαν. Κυνηγετ. 2, 78.
 147. Im altgr. sind die Ortsnamen auf -ων sehr verbreitet... Aus dem Akhusativ, z.B. τὸν Καλαμῶνα bez. -εῶνα, ist die neugr. Nominativform ὁ Καλαμιῶνας, ὁ Καλαμῶνας und ἡ Καλαμῶνα... entstanden (Die Suffixe, *δ.π.*, 27).
 148. Κριαρὰς Ε., Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημῶδου Γραμματείας, τ. Ε' 223: Πόλεμος Τρωάδος 447, Χρονικὸν Μορέως 1594 κ.ά.
 149. X.I.A. 392, 22, 29, 33 και 37. — X.I.A. 221, 9. — X.I.A. 12, 34.
 150. Παπανδρέου Γ., *δ.π.* 194 και 235. — X.I.A. 312, 115. — X.I.A. 392, 98. — X.I.A. 564, 28.
 151. X.I.A. 574, 109.
 152. Ἡλιόπουλος Κ. Ν., *δ.π.*, 186. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 134, *άρ.* 1974.
 153. Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.*, 29. — X.I.A. 685, 90. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 184.
 154. Amantos K., *δ.π.* — X.I.A. 677, 178.
 155. Μουσοῦρης Σπ., *δ.π.*, 34. — X.I.A. 717, 29. — Βαγιακάκος Δ., Ἰθάκη, *δ.π.*, 141.
 156. X.I.A. 167, 459. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 44 και 184.
 157. Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.*
 158. X.I.A. 759, 153.
 159. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 44.
 160. *δ.π.*, 184.
 161. Ζήσης Εὐστρ., Διάφορα Αὐδημίου, Θρακικὰ 5 (1934) 348.
 162. Οἰκονομόπουλος Δ., Λερισκὰ ἤτοι χωρογραφία τῆς νήσου Λέρου, Ἀθ. 1888, 79. — Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.* — X.I.A. 700B, 96. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 184.
 163. Ἀμαντος Κ., Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, Ἀθηνᾶ 27 (1915), Λεξ. Ἀρχ. 30.
 164. X.I.A. 453, 124.
 165. X.I.A. 553, 21. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 1974a.
 166. Georgacas-McDonald, *δ.π.*
 167. X.I.A. 588, 118.
 168. Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.* και Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 214 = Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 184.
 169. Ἀμαντος Κ., *δ.π.*, Ἀθηνᾶ 27 (1915) Λεξ. Ἀρχ. 38. — Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 220.
 170. X.I.A. 659, 154. — X.I.A. 625, 26.
 171. X.I.A. 625, 26. — Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 245. — Καρατζᾶς Στ., Ἀρχαιοπινῆ και ἄλλα τινα τοπωνύμια ἐν Εὐβοίᾳ, Ἀθηνᾶ 50 (1940) 242.
 172. X.I.A. 553, 21 και Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 1975.
 173. Καρατζᾶς Στ., *δ.π.*
 174. Δελακοβίας Ν., Ἡ νῆσος Κόθρηρα, Ἀθ. 1887, 19. — Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.* — X.I.A. 685, 93. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 194.
 175. Εὐαγγελίδης Τρ., Σκίαθος, *δ.π.*, 18.
 176. Ἀμαντος Κ., *δ.π.*, Ἀθηνᾶ 27 (1915) Λεξ. Ἀρχ. 33.

177. Παπατρέχας Γ., *δ.π.*, 213.
178. *στίχ.* 4883: «ἐκεῖθεν εἰς τὴν Λέβιτσαν, στὴν κάπελην ἀνέβη». Βλ. Δραγούμης Στ., *Χρονικῶν Μορέως ἱστορικὰ καὶ τοπωνυμικά*, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 32.
179. «Τὸ χωράφι γιόμισε κλαρικά κι ἔγινε κάπελη» (Βάχλ., πληροφορία Δ. Κρεκούκια).
180. «ὄ,τι πράμα δασὺ τὸ λέμε ἔτσι γίνηκε κεῖ μέσα τὸ σιτάρι κάπελη» (Βούρβουρα Κυνουρίας, *Χ.Ι.Α.* 346, 325).
181. Παπανδρέου Γ., Περὶ τοῦ ὄρους Φολόη καὶ τῆς πόλεως Λασιῶνος, στὸν τόμο «Κόντου Εἰκοσιπενταετηρίς», Ἀθ. 1893, 242.
182. Πρβ. Νουχάκης Ι., Ἑλληνικὴ χωρογραφία³, Ἀθ. 1901, τ. 2, 12: «ἡ Φολόη, κάπελη νῦν». — Παπανδρέου Γ., *δ.π.*: «ἡ ἀρχαία Φολόη». — *Χ.Ι.Α.* 900, 12: «Κάπελη ἢ Φολόη, τὸ βουνό».
183. *Χ.Ι.Α.* 504, 113 καὶ 180 (δύο θέσεις).
184. *Χ.Ι.Α.* 346, 325.
185. Δραγούμης Στ., *δ.π.* καὶ Ἡλιοπούλος Κ. Ν., *δ.π.*, 155. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 147, ἀρ. 2547 (Λινίστενα, Ἄλβενα).
186. *Χ.Ι.Α.* 936, 24. — *Χ.Ι.Α.* 419, 6 (ἀπὸ τραγούδι: «πουλλάκι ἀπὸ τὴν Κάπελη, κι ἀηδόνι ἀπὸ τοῦ Πάλλα»).
187. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 60 καὶ 192.
188. *Χ.Ι.Α.* 312, 108.
189. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 196 καὶ 231.
190. Φ. Ἰστ. 3,2,3.
191. 3,10,7.
192. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Στ. Βυζάντιο, *δ.π.*, 362.
193. Rohlf's G., *Dizionario*, *δ.π.*, 50 (18 χωριά). Πρβ. καὶ Rohlf's G., *Lexicon*, *δ.π.*, 218.
194. Λέκκας Ν., Αἰ 750 μεταλλικαὶ πηγαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθ. 1933, 173.
195. Κρεκούκιας Δ., *δ.π.*, 431. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 151-152, ἀρ. 2698-2700, 2705-2709.
196. *Χ.Ι.Α.* 1007, 16.
197. Βλάχος Κ., *δ.π.*, 366 (ἔγγρ. ἔτους 1865), 341 (ἔτους 1866).
198. *Χ.Ι.Α.* 824, 164.
199. *Χ.Ι.Α.* 421, 54.
200. *Χ.Ι.Α.* 1069, 167.
201. Σαμπῶν Ἀδ., Γλωσσικὸν ἰδίωμα Σκοπέλου, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν I (1972) 106.
202. *Χ.Ι.Α.* 807, 279.
203. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 232.
204. Μηνᾶς Κ., Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 6 (1976) 40.
205. Μιχαηλίδης Νουᾶρος Μ., Λαογραφικὰ σύμμικτα Καρπάθου, Ἀθ. 1932, τ. Β', 442. — Μηνᾶς Κ., *δ.π.*
206. Κέντης Κ., Τοπωνύμια καὶ παραδόσεις τοῦ χωριοῦ Λυθροδόνη, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 19 (1955) 119. — Πιλαβάκης Κ., *δ.π.*, *passim*.
207. Βαγιακάκος Δ., Ἰθάκη, *δ.π.*, 141.
208. Δεληγιάννης Β., *δ.π.*, 221.
209. Πίτσιος Κ., Καρυαὶ (Ἀράχοβα) Λακεδαιμόνος, Ἀθ. 1948, 330.
210. Ζαράκας Ν., Τοπωνύμια τῆς νήσου Κῶ, Τὰ Κωακὰ Β' (1981), 151.
211. *Χ.Ι.Α.* 717, 85.
212. *Χ.Ι.Α.* 765, 63.
213. Μενάρδος Σ., Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Τοπωνυμικὰ καὶ λαογραφικὰ μελέται, Λευκωσία 1970, 40. — Πιλαβάκης Κ., *δ.π.*, *passim*.
214. *Χ.Ι.Α.* 1130, 214.
215. Φ. Ἰστ. 1,11,2 κ.ά.
216. Στ. Βυζάντιος, *δ.π.*, 371 — Στράβ. 330.

217. Inscr. Gr. XII, 26, στο Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, ό.π., 42.
 218. Αισχ., Προμ. Δεσμ. 676.
 219. Λεξ. Δήμων, ό.π., 70.
 220. Παπαθανασόπουλος Θ., 'Ιστορικά και λαογραφικά τῆς Περίστας, 'Αθ. 1967, 99.
 221. Χ.Ι.Α. 167, 567.
 222. 'Αμαντος Κ., Σύμμεικτα, 'Ελληνικά Ε' (1932) 221.
 223. Χ.Ι.Α. 615³, 22.
 224. Παπαχριστοδούλου Χρ., ό.π., 163.
 225. Χ.Ι.Α. 758, 265.
 226. Χ.Ι.Α. 736, 30.
 227. Χ.Ι.Α. 534, 141.
 228. Χ.Ι.Α. 758, 217.
 229. Λεξ. Δήμων, ό.π., 196.
 230. Χ.Ι.Α. 221, 44.
 231. Κρεκούκας Δ., ό.π., 432 και Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 156, άρ. 2965.
 232. Γεωργούλας Σ., ό.π.
 233. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 2966.
 234. ό.π., άρ. 2967-2968.
 235. ό.π., άρ. 2964.
 236. Κρεκούκας Δ., ό.π. — Παπαδόπουλος Κ. Μ., ό.π., 13.
 237. Δεμερτζής Δ., ό.π., 212 και 178.
 238. Σειστάκης Γ., Τὰ Τσιτσιανά, Κρητική 'Εστία 19 (1968) 354.
 239. Amantos K., Die Suffixe, ό.π., 29 και 42. — Χ.Ι.Α. 209, 288.
 240. Κρεκούκας Δ., ό.π.
 241. Μενάρδος Σ., ό.π., 38.
 242. Amantos K., Die Suffixe, ό.π., 44 και 17 (κατά 80% δηλώνει φυτώνυμα τοπων.).
 243. 'Αμαντος Κ., Σύμμεικτα, 'Ελληνικά Ε' (1932) 221.
 244. Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 157, άρ. 2999.
 245. Σειστάκης Γ., Τὸ 'Επανωχώρι Σελίνου, Κρητική 'Εστία, τεύχ. 193-195 (1969) 146.
 246. Δεμερτζής Δ., ό.π., 221.
 247. Χ.Ι.Α. 807, 248.
 248. Κρεκούκας Δ., ό.π., 432-433. — Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 3000.
 249. Δεμερτζής Δ., ό.π. 'Η κατάλ. -ούρι δηλώνει επίσης «πλησμονήν φυτῶν» κατά τὸν Σ. Μενάρδο, ό.π.
 250. Alessio, Saggio di toponomastica calabrese, Firenze 1939, no. 1902 (στο Rohlfs G., Lexicon, ό.π., 240).
 251. Κρεκούκας Δ., ό.π.
 252. 'Ηρων, Μέτρ. 19, με σημασία «κολυμβήθρα», δηλ. τόπος για κολύμβηση.
 253. «κόλυμβος, pro κολυμβήθρα apud I. Damascenum».
 254. Βάλληνας 'Αντ., Κυθνιακά..., 'Ερμούπολις 1882, σ. 13: «λάκκοι όρυκτοί προς ύποδοχήν όμβρίων ύδάτων». — Χ.Ι.Α. 822, 23 (Κρήτ.) «φυσικός ἢ τεχνητός λάκκος με νερό».
 255. Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 161, άρ. 3173.
 256. Χ.Ι.Α. 685, 93.
 257. Νουχάκης 'Ι., ό.π., τ. Β', 804. — Λεξ. Δήμων, ό.π., 197 (συνουκισμός).
 258. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, ό.π., 144-145.
 259. Σειστάκης Γ., 'Ο Σφάκος, Κρητική 'Εστία, τεύχ. 260-261 (1980) 447. — 'Αποστολάκης Σ., Τοπωνύμια Καμπάνου, Κρητική 'Εστία 18 (1967) 478 (έπαρχία Σελίνου). — (Δαφέρμος Ε.) Τοπωνύμια, Προμηθεύς ό Πυρφόρος, τεύχ. 4 (1977) 10 (έπαρχία Μυλοπόταμου): στο Γέρο κόλυμπο. — Πλατάκης Ε., Τοπωνύμια στο Βραχάσι Μερκαπέλου, 'Αμάθεια 8 (1977) 102: στο Μαύρο κόλυμπο.

260. Πιλαβάκης Κ., ὅ.π., passim (δεκάδες τοπωνύμια ἀπλὰ ἢ σύνθετα).
261. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 3174.
262. Σειστάκης Γ., Ἐπανωχώρι, ὅ.π., 153.
263. Σειστάκης Γ., Σφάκος, ὅ.π.: ἡ Κολύμπα τοῦ Παπατζανῆ. — Δαφέρμος Γ., Μυλοποταμίτικα ἐπώνυμα καὶ τοπωνύμια, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν Β' (1939) 380: στοῦ Χασάνη τὴν κολύμπα (Ἀξός). — Ἐγγρ. ΙΘ' αἰ.: εἰς τὴν Κολύμπα (Ἀμάρι), ὅ.π., Δ' (1941) 45.
264. Χ.Ι.Α. 1029, 28.
265. Ἀποστολάκης Σ., ὅ.π.
266. Κατσουλέας Σ., Ἀπὸ τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ἀργολίδας, Πελοποννησιακὰ ΙΙ' (1978-79), Παράρτημα 91.
267. Κατσουλέας Σ., ὅ.π.
268. Θεοδωρίδης Θ., Τοπωνύμια καὶ λαογραφικὰ τῶν Φαράσων τῆς Καππαδοκίας, Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 14 (1970) 138.
269. Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 72.
270. Χ.Ι.Α. 392, 21. — Χ.Ι.Α. 504, 37. — Νουχάκης Ι., ὅ.π., τ. ΙΙ, 644.
271. Κρεκούκας Δ., ὅ.π., 433-434. — Παπαδόπουλος Κ. Μ., ὅ.π., 15. — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 3310, σ. 163.
272. Χελδράιχ-Μηλιαράκη, ὅ.π., 284.
273. Παπανδρέου Γ., Καλαβρ. Ἐπετ., ὅ.π., 183 (τ.δ. Καλλιφωνίας), 274 (τ.δ. Λευκασίου). — Χ.Ι.Α. 312, 418.
274. Μανολάκος Γ., ὅ.π., 397.
275. Χ.Ι.Α. 485Α, 76.
276. Δεμερτζῆς Δ., ὅ.π., 180.
277. Χ.Ι.Α. 505, 15.
278. Χ.Ι.Α. 681Α, 99.
279. Σειστάκης Γ., Ὁ Σφάκος, ὅ.π., 44.
280. Ι. Α., Γ', 347 καὶ Δ' 1, 56.
281. Φ. Ἰστ. 3, 16, 3. — Hist. Nat. 13, 121.
282. Κρεκούκας Δ., ὅ.π., 434. — Georgacas-McDonald, ὅ.π. σ. 166, ἀρ. 3393. — Κατσουλέας Σ., Μεσσηνία, ὅ.π., 352.
283. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 3394.
284. Ἡλιόπουλος Κ. Ν., ὅ.π., 188.
285. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 3395.
286. ὅ.π., ἀρ. 3394.
287. Χ.Ι.Α. 868, 26.
288. Κατὰ πληροφῶριαν τοῦ Δ. Κρεκούκα.
289. Χατζιδάκις Ν. Ε., Τοπωνυμια τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν 1 (1938) 447.
290. Πετρόπουλος Γ., Κεφαλληνία, ὅ.π., ἔγγρ. 91, στ. 16.
291. Κατσουλέας Σ., ὅ.π.
292. Ι. Α., Γ', 516, Δ' 1, 172. Πρβ. καὶ σημ. 290.
293. Miklosich-Müller, Acta et diplomata, ὅ.π., 5, 61. στὸ Θωμόπουλος Ι., Μελέτη τοπωνυμικῆ τῆς νήσου Κέω, Ἀνάτυπο ἐκ τῆς Ἐπετ. Ἐτ. Κυκλαδ. Μελετ. (τ. Γ'), Ἀθ. 1963, 105.
294. Miklosich-Müller, Acta et diplomata, 5, 48, ὅ.π.
295. Χατζιδάκις Γ., Γλωσσολογικαὶ μελέται, Ἀθ. 1901, τ. Α' 185. — Χ.Ι.Α. 587, 187. — Κρεκούκας Δ., ὅ.π., 434 (5 θέσεις). — Παπαδόπουλος Κ. Μ., ὅ.π., 15. — Χ.Ι.Α. 553, 34 (3 θέσεις). — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 3398, σ. 166 (δεκάδες θέσεις στὴν Ὀλυμπία, Πυλία καὶ Τριφυλία).
296. Χ.Ι.Α. 485Α, 27. — Ἀμαρτος Κ., ὅ.π., Ἑλληνικὰ Ε' (1932) 221.
297. Βάλληγδας Ἄντ., ὅ.π., 149.

298. Ψύλλας Ι., Ἱστορία τῆς νήσου Κέας, Ἰ.Αθ. 1921, 247.
299. Μενάρδος Σ., Τοπωνυμικὸν τῆς Μυκόνου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 7 (1930) 247 (= Τοπωνυμικαὶ καὶ λαογραφικαὶ μελέται, Λευκωσία 1970, 196-197). — Πετρόπουλος Γ., Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, Ἰ.Αθ. 1960, ἀρ. 1654 στ. 8-9 (ἔτους 1676).
300. Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Ρόδος, ὁ.π., 166-167.
301. Χ.Ι.Α. 834, 33.
302. Θωμόπουλος Ι., ὁ.π.
303. Δεμερτζῆς Δ., ὁ.π., 183.
304. Χ.Ι.Α. 587, 183. — Κρεκούκας Δ., ὁ.π. (3 θέσεις). — Χ.Ι.Α. 553, 34. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 3399 (δεκάδες θέσεις Ὀλυμπίας, Πυλίας καὶ Τριφυλίας).
305. Δεμερτζῆς Δ., ὁ.π., 179.
306. Βογιατζίδης Ι., Ἀμοργός. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου, Ἰ.Αθ. 1918, 94.
307. Δεμερτζῆς Δ., ὁ.π., 214.
308. Χ.Ι.Α. 167, 442.
309. Πρβ. Ἡσύχιος: «ἀκροῖαι τὰ ἄκρα τῶν ὄρεων».
310. Ι.Α., Α', 369. Κατὰ τὸν Γ. Χατζιδάκι ὁ τύπος σχηματίστηκε ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλα οὐσ. σὲ -ια (Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἰ.Αθ. 1907, τ. Β' 309).
311. Ι.Α., Α', 373.
312. Ι.Α., Α', 380, ἀπὸ τὸ οὐσ. ἄκρη + ιός.
313. Χατζηγάκης Α., ὁ.π., 15.
314. Λεξ. Δήμων, ὁ.π., 10.
315. Σχινᾶς Ι., ὁ.π., 540.
316. Λουκόπουλος Δ., Ποιμενικά, ὁ.π., 122. — Βασιλείου ΙΙ., ὁ.π., 139.
317. Θεοδωρίδης Θ., ὁ.π., 135.
318. Rohlf G., Dizionario, ὁ.π., 4 (Bona).
319. «Ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν τύπον ἀκρέα» (Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Ρόδος, ὁ.π., 131).
320. Χ.Ι.Α. 623, 41.
321. Νεφελ. 907, Ἰ.Αχαρν. 1110.
322. Βλ. Σούδα.
323. Ἀποστολόπουλος Α., Κυκουριακά, τ. 1. μέρ. α' Ἰ.Αθ.
324. Georgacas-McDonald, ὁ.π., σ. 178, ἀρ. 3950 = Χ.Ι.Α. 553, 38.
325. Χ.Ι.Α. 628, 72 — Κατσουλέας Σ., Μεσσην., ὁ.π. 352 — Georgacas-McDonald, ὁ.π.
326. Μανολάκος Γ., ὁ.π., 398.
327. Κατσουλέας Σ., Ἀργολίδα, ὁ.π., 92.
328. Χ.Ι.Α. 625, 46.
329. Λεξ. Δήμων, ὁ.π., 82.
330. Σχινᾶς Ν., ὁ.π., 553.
331. Μιχαηλίδης-Νουάρης Μ., ὁ.π., Β', 485.
332. Μπιλιότος Ἰ.Αθ. καὶ Κοτρεῖ, Ἡ νήσος Ρόδος μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Μ. Μαλλιάρη καὶ Σ. Καραβοκύρου, 1881, τ. 2, 125.
333. Χ.Ι.Α. 392, 58.
334. Χ.Ι.Α. 625, 46. — Καρατζᾶς Σ., ὁ.π., 238.
335. Κρέμος Γ., Φωκικά Ἰ.Αθ. 1830, τ. 3, 155 (τουρκικὸ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1121).
336. Δέφνερ Μ., Τοπωνυμικὰ τῆς νήσου Σκύρου, Λαογραφία 9 (1926) 583.
337. Χ.Ι.Α. 485Α, 30.
338. Χ.Ι.Α. 663, 23.
339. Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 3949.
340. Μανωλακάκης Ἰ.Αθ., Καρπαθιακά περιέχοντα τὴν τοπογραφίαν, ἱστορίαν, περιγραφὴν, ἀρχαιολογίαν, φυσικὴν κατάστασιν κλπ., Ἰ.Αθ. 1896, 158.
341. Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Ρόδος, ὁ.π., 92.

342. *Πιλαβάκης Κ.*, *ὅ.π.*, *passim* (πολλές θέσεις).
343. *Χ.Ι.Α.* (Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κων)πόλεως 6635), 102.
344. *Μυροΐδης Χρ.*, *Λαογραφικά Λιβέρας*, Ἄρχεϊον Πόντου 13 (1948) 143.
345. *Χελδραΐχ-Μηλιαράκης*, *ὅ.π.*, 15.
346. *Χ.Ι.Α.* 392, 45.
347. *Χ.Ι.Α.* 553, 40 (βουνό, τὸ ἀρχαῖο Λύκαιον, κοντὰ στὸ χωριὸ Κωτύλιο Ὀλυμπίας) — *Georgacas McDonald*, *ὅ.π.*, σ. 182, ἀρ. 4119.
348. *Χ.Ι.Α.* 167, 480 καὶ 566 (αἰσ' *Λίπας τοῦ ρέμμα*).
349. *Ζωγράφειος Ἄγων*, *ὅ.π.*, 202. — *Μπέττης Στ.*, τοπωνυμικὸ τοῦ χωριοῦ Βελτσίστα Ἰωαννίνων, Ἡπ. Ἔστ. 9 (1960) 41. — *Παπαϊωάννου Γ.*, *ὅ.π.*, 297. — *Λαμπροΐδης Ι.*, Ἡπειρωτικά μελετήματα Α', Ἀθ. 1887, 45 (ὄνομα χωριοῦ στὸ Σούλι). — *Λεξ. Δήμων*, *ὅ.π.*, 86 (ὄνομα χωριοῦ Δωδώνης Ἰωαννίνων).
350. *Χ.Ι.Α.* 585 (σὲ δελτία). — *Χ.Ι.Α.* 687Α, 375. — *Πρβ. ἐπόν. Λίπας* : *Χ.Ι.Α.* 1078, 147 (Νάουσα).
351. *Χ.Ι.Α.* 221, 5. — *Χ.Ι.Α.* 504, 59.
352. *Χ.Ι.Α.* 392, 18.
353. *Λουκόπουλος Δ.*, *Ποιμενικά*, *ὅ.π.*, 124.
354. *Κόλιας Γ.*, *ὅ.π.*, 134.
355. *Georgacas-McDonald*, *ὅ.π.*, ἀρ. 4121.
356. *Στὸν Somavera «μαῖζα, ἦ... cespite, cespuglio, lotta, teppa di prato».*
357. *πρβ. Μουσοῦρης Σπ.*, *ὅ.π.*, 57: «*Μαζός, Μαζοί... ὅπου ἀφθονοῦν μαῖζες, δηλ. βουνώδεις ὄγκοι*».
358. *Χελδραΐχ-Μηλιαράκης*, *ὅ.π.*, 98.
359. *Παπαχριστοδοῦλου Χρ.*, *Ρόδος*, *ὅ.π.*, 157.
360. *Καββάδας Δ.*, *Βοτανικὸν Φυτολογικὸν λεξικόν*, Ἀθ. (χ.χ.) τ. Ε', 2188.
361. *Μηνᾶς Κ.*, τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Κάσου, Ἀθ. 1975, 78-79.
362. *Μενάρδος Σ.*, *Κύπρος*, *ὅ.π.*, 39.
363. *Χ.Ι.Α.* 508, 999. Ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ καὶ οἱ θέσεις: *Τ' Ὄξω μούτσουνο τοῦ ματζοχόρτου* (σ. 999), τὸ *Πλατυβόλι τοῦ ματζοχόρτου* (σ. 1001).
364. *Τσιτσέλης Η.*, *Συλλογὴ ὀνοματοθεσιῶν τῆς νήσου Κεφαλληνίας*, Ἀθ. 1877, 25.
365. *Μενάρδος Σ.*, *Μύκονος*, *ὅ.π.*, 196.
366. *Σειστάκης Γ.*, *Σφάκος*, *ὅ.π.*, 130-131.
367. *Χατζιδάκης Γ.*, *Περὶ τῆς λ. Μορέας*, Β', Ἀθηνᾶ 5 (1893) 496.
368. *Παπαχριστοδοῦλου Χρ.*, *Τοπωνυμικὸ Νισύρου, Νισυριακά* 3 (1969) 259.
369. *Παπαχριστοδοῦλου Χρ.*, *Σύμη*, *ὅ.π.*, 54.
370. *Πιλαβάκης Κ.*, *ὅ.π.*, *passim* (δεκάδες θέσεις).
371. *Λεξ. Δήμων*, *ὅ.π.*, 88, 206.
372. Ὀπλαρχηγὸς *Μυλοποτάμου* τὸ 1821 (βλ. *Κρητ. Ἔστ.* τεύχ. 136 (1963) 147) καὶ ἄλλοι.
373. *Μηλιαράκης Ἀντ.*, *Κεφαλληνία*, *ὅ.π.*, 151.
374. *Παλιὰ οἰκογένεια* στὰ *Γιάννενα* ποὺ πέρασε στὴν *Κέρκυρα*, ὅπου καὶ μνημονεύεται ἤδη στὰ 1700 (αἰ. *Μελιδώνης ἐξ Ἰωαννίνων*). βλ. *Μπέττης Στ.*, *Κούρεντα*, *ὅ.π.*, 429.
375. *Χ.Ι.Α.* 806, 293.
376. *Χ.Ι.Α.* 883, 66.
377. *Χ.Ι.Α.* 807, 103.
378. *Λεξ. Δήμων*, *ὅ.π.*, 209.
379. *Χ.Ι.Α.* 559, 187 = *Χ.Ι.Α.* 685, 88.
380. Ἀφεντούλης Θ., *Τὰ Κρητικά, ποίημα ἀφιερωμένον εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἀγωνιζομένους*, Ἀθ. 1867, 19. — *Κορωναιῖος Ν.*, *Λεξιλόγιον γεωγραφικὸν Ἑλληνικόν*, Χαλκίς 1909. — *Χουρμούζης Μ.*, *Κρητικά*, Ἀθ. 1842, 43, 45 — *Λεξ. Δήμων*, *ὅ.π.*, 94, 96. — *Κριάσης Α.*, *Τὰ τοπω-*

- νόμια στην Κρήτη, Κρητική Έστια τεύχ. 223 (1977) 1023. Πρβ. και *Μελιδοχώρι*, (τό), ὄνομα συν)σμοῦ Μονοφατσίου, Λεξ. Δήμων, ὁ.π., 209.
381. *Δεμερτζής Δ.*, ὁ.π., 208. Πρβ. και θέση *Μελιράχη* (ή) (Κεχριές Χαλκίδας), ὁ.π.
382. *Ράμφος Ι.*, Σύμμεικτα Κιμωλιακά, Κιμωλιακά 3 (1973) 372 και *Κατσοῦρος Α.*, Τοπωνύμια Κιμώλου και Ἱπολήβου, Κιμωλιακά 5 (1975) 362.
383. 3, 117.
384. Κύρου Ἀνάβ. 1, 2, 22.
385. Φ. Ἴστ. 8, 3, 2-3, με τύπο μέλιτος.
386. Liddell-Scott, στὸ λήμμα. (*Setaria italica*). — *Μενάρδος Σ.*, Κύπρος, ὁ.π., 41, 43 («αἰχμηρόν και κολλῶδες φυτόν, λατινικὰ panicum»).
387. Amantos K., Die Suffixe, ὁ.π., 17, 41.
388. X.I.A. 794, 139.
389. X.I.A. 789, 363.
390. *Πιλαβάκης Κ.*, ὁ.π., passim.
391. Ἰλ. 13, 178. 16, 760.
392. Ἔργα 145.
393. Φ. Ἴστ. 3,3,1. 3,11,3. 3,6,5 κ.ά.
394. Ἡσόδ.: «μελία. δένδρου εἶδος». DuCange: «μελέα. Fraxinus».
395. Ἡ πληροφορία στὸν Στ. *Βυζάντιο*, ὁ.π., 442.
396. Rohlf's G., Lexicon, ὁ.π., 323: «Topon. oft als Melia, Milia, Mulia in Sudkalandrien und in Ostsizilien».
397. X.I.A. 392, 35.
398. *Κατσουλέας Σ.*, Μεσσηνία, ὁ.π., 354. — *Παπαδόπουλος Κ. Μ.*, ὁ.π., 18. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., σ. 193, ἀρ. 4669.
399. Λεξ. Δήμων, ὁ.π., 94 και 209.
400. *Σχινῆς Ν.*, ὁ.π., 39.
401. *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., σ. 193, ἀρ. 4655a.
402. *Σαρρής Ι.*, Τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς, Ἀθηνᾶ 40 (1928) 142.
403. *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π.
404. X.I.A. 553, 44. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4677-78.
405. *Χουρμουζιάδης Κ.*, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Ἰσακῆλιου, Θρακικά 12 (1939) 316.
406. X.I.A. 167, 421.
407. X.I.A. 839, 225 και 245.
408. *Δεληγιάννης Β.*, ὁ.π., 221.
409. X.I.A. 1111, 284 (ἐδῶ «εἶχι παλιὰ μέλιγα»).
410. X.I.A. 868, 243.
411. Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4660.
412. *Ἡλιόπουλος Κ. Ν.*, ὁ.π., 189. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4670.
413. *Κρεκούκας Δ.*, ὁ.π., 436. — *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4661-2.
414. *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4657.
415. *Δεμερτζής Δ.*, ὁ.π., 211.
416. *Κρεκούκας Δ.*, ὁ.π. — *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4658-59.
417. *Κρεκούκας Δ.*, ὁ.π. — Georgacas-McDonald, ὁ.π., ἀρ. 4656 — *Κατσουλέας Σ.*, ὁ.π.
418. Georgacas-McDonald, ὁ.π.
419. Φ. Ἴστ. 1,9,3. 3,3,3 κ.ά.
420. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως *Μορέας*, Ἀθηνᾶ 5 (1893) 236-238. (Πρβ. και Amantos K., Die Suffixe, ὁ.π., 32-33). Στὴν ἀρχαιότητα ἔχουμε τοπων. *Σχινεύς, Πρωεύς, Φιλλεύς, Ἐλαιεύς, Φηγεύς* κ.ά., ἐνῶ τὰ πρῶτα τοπων. σὲ -ίας (λ.χ. *Ψαμαθίας*) ἐμφανίζονται στὸν 9^ο αἰ.
421. X.I.A. 777, 62 (Νεοχώρι).

422. Δεμερτζής Δ., δ.π., 225 και Λεξ. Δήμων, δ.π., 223.
 423. Λεξ. Δήμων, δ.π., 128.
 424. Χ.Ι.Α. 345, 14. — "Αμαντος Κ., Χίος, δ.π., 174.
 425. Amantos K., Die Suffixe, δ.π., 38.
 426. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, δ.π., 43.
 427. Χουρμούζης Χ., δ.π., 45 (έπαρχία Μυλοπόταμου), 78 (όνομα χωριού της έπαρχίας Μονοφαταίου = Λεξ. Δήμων, δ.π., 228), 87 (Καινούργιο Χωριό Πεδιάδος 'Ηρακλείου). — Χατζιδάκις Γ., 'Ο Μορέας και έν Κρήτη, 'Αθηνά 5 (1893) 549. — Του ίδιου, Μεσ. και Ν. 'Ελλ. Β' 27 και 275. — Καλομενόπουλος Ν., Κρητικά, ήτοι τοπογραφία και όδοιπορικά της νήσου Κρήτης, 'Αθ. 1894, 149. — Λεξ. Δήμων, δ.π., 128 (όνομα χωριού έπαρχίας Μαλεβιζίου).
 428. 'Ηλιόπουλος Κ. Ν., δ.π., 190.
 429. Χ.Ι.Α. 209, 236.
 430. Κουτσιλιέρης Α., δ.π., 247 (...« πρινιάς κατά μετάθεσιν του ρ »).
 431. "Αμαντος Κ., Σύμμεικτα, 'Ελληνικά 5 (1932) 222. — Παπαχριστοδούλου Χρ., Τοπωνυμικά και όνοματικά Χάλκης Δωδεκανήσου, Πλάτων ΙΒ' (1960) 43.
 432. Δεμερτζής Δ., δ.π., 181, 185.
 433. Κρεκούκας Δ., δ.π., 439. — Georgacas-McDonald, δ.π., σ. 209, άρ. 5360-5362. Παράγεται ως έξής: πρινιάς > μπρινιάς > μπιρνιάς > μπουρνιάς.
 434. Κόλιας Γ., δ.π., 138.
 435. Δεμερτζής Δ., δ.π., 176, 425.
 436. Κρεκούκας Δ., δ.π. — Κατσουλέας Σ., Μεσσηνία, δ.π., 354 — Georgacas-McDonald, δ.π., άρ. 6637, σ. 239.
 437. Δεμερτζής Δ., δ.π., 225 και Λεξ. Δήμων, δ.π., 228.
 438. Ζαράκας Ν., δ.π., 124.
 439. 'Αναγνωστόπουλος Γ. Π., Κρητικά ιδιώματα, 'Αθηνά 38 (1926) 148, σημ. 1. — Πάγκαλος Γ., Γλωσσικό ιδίωμα Κρήτης, τ. Α' 'Αθ. 1955, 399 (3).
 440. Χατζιδάκις Γ., Περί της λέξεως Μορέας (Β'), 'Αθηνά 5 (1893) 496. — 'Αναγνωστόπουλος Γ., δ.π. — 'Αποστολάκης Σ., δ.π., 294 (όνομα χωριού της έπαρχίας Σελίνου) — Σειστάκης Γ., 'Ο Πρινές Σελίνου, Κρητική 'Εστία τευχ. 211 (1976) 463 — Λεξ. Δήμων, δ.π., 228. — Λεξ. Δήμων, δ.π., 128 (χωριά Μυλοποτάμου και Ρεθύμνου). Πρβ. Γκατσοπρινές (δ) ('Αποστολάκης Σ., Τοπωνύμια 'Αγριλέ - Λιβάδας, Κρητική 'Εστία 18 (1967) 57), Πριναρές (δ) (Σειστάκης Γ., 'Η 'Αγ. Ειρήνη, Κρητική 'Εστία 18 (1967) 25).
 441. Πιλαβάκης Κ., δ.π., (πολλές θέσεις).
 442. Georgacas-McDonald, δ.π., σ. 210, άρ. 5398 (*πρινεών) και σ. 239, άρ. 6635.
 443. Λεξ. Δήμων, δ.π., 104. — Μηλιαράκης, Κεφαλληνία, δ.π., 159.
 444. Γιανναρόπουλος Ι., Δικαιοπρακτικά έγγραφα έν της μονής Ρεοντινού, Πελοποννησιακά 8 (1971) 235 (έτους 1833, Κυνουρία). — Στρ. Κολοκοτρώνη Θ., Διήγησις συμβάντων της 'Ελληνικής Φυλής (1770-1836), έκδ. Γ. Τερτσέτη, 'Αθ. 1846, 75. — Κορούλλος Χρ. και Θεοχάρης Στ., Πεζοπορία από Πατρών εις Καλάμας, Πάτραι 1891, 98. — Χ.Ι.Α. 707, 65 και 68 (Πιάνα Μαντινείας).
 445. Παπανδρέου Γ., Καλαβρ. 'Επετ., δ.π., 274 (δήςμος Λευκασίου).
 446. Κατσουλέας Σ., 'Αργολίδα, δ.π., 93.
 447. 'Ηλιόπουλος Κ. Ν., δ.π., 198.
 448. Georgacas-McDonald, δ.π., σ. 211, άρ. 5429 (5 θέσεις).
 449. Χ.Ι.Α. 1038, 44. — Χ.Ι.Α. 1064, 111.
 450. Καμπούρογλους Δ., Μνημεία της ιστορίας των 'Αθηναίων, 'Αθ. 1896, τ. Γ' Παραρτ. νγ' (έτους 1823).
 451. Κορωναίος Ν., δ.π. — Δεμερτζής Δ., δ.π., 209 = Λεξ. Δήμων, δ.π., 104.
 452. Βλ. 'Αρχείο 'Ιστορικού Λεξικού.
 453. Χ.Ι.Α. 830, 132.

454. *Εὐαγγελίδης Δ.*, Σκίαθος, ὅ.π., 52. — *Παπαδιαμάντης Ἀλέξ.*, διήγημα «Μάγισσες» (ὄνομα ἑνὸς βράχου).
455. X.I.A. 172, 12 καὶ 18 (Ἰωάννινα). — *Ζωγράφειος Ἀγών*, ὅ.π., 202. — *Ἀραβαντινὸς Π.*, ὅ.π., Β' 386. — *Ζῶτος*, ὅ.π., Δ' τεύχ. Α' 30 (Πρέβεζα). — *Λεξ. Δήμων*, ὅ.π., 217.
456. X.I.A. 883, 67 καὶ 132.
457. X.I.A. 230, 114.
458. X.I.A. 859, 18.
459. X.I.A. 858, 64. — X.I.A. 1007, 20.
460. X.I.A. 827, 144.
461. X.I.A. 1053, 4.
462. X.I.A. 925, 239.
463. X.I.A. 758, 271 (ὄνομα μιᾶς συνοικίας).
464. X.I.A. 604, 107.
465. *Ἀμαντὸς Κ.*, Σύμμεικτα, ὅ.π., 221.
466. X.I.A. 345, 5.
467. X.I.A. 569, 117.
468. X.I.A. 315, 51.
469. X.I.A. 687A, 375.
470. *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 6 (1957) 514.
471. *Ζερζελίδης Γ.*, ὅ.π., 23 (1960) 147 καὶ 24 (1961) 273 (= αμύτες, βουνοκορφές· ἐδῶ ὄνομα βουνοῦ). *Ζαβέρα*).
472. *Σαμψὼν Ἀδ.*, ὅ.π., 106.
473. *Ἀλιμπράντης Ν.*, Ἀνέκδοτα παριακὰ ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας (1594-1836). Σιγίλλια καὶ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ἀγ. Μηνᾶ Πάρου, Ἀθηνᾶ 75 (1974-1975) 158.
474. Ἡροδ. 5,76. 7,183 κ.ά.
475. Ξενοφ., Κύρου παιδ. 8,3,1.
476. *Παπαδόπουλος Α. Α.*, Ἑτυμολογικά καὶ γραμματικά, Ἀθηνᾶ 53 (1949) 196.
477. *Ἀμαντὸς Κ.*, Ἡ σημασία τῶν νέων ἐλληνικῶν τοπωνυμίων, Ὀνόματα 1 (1952) 1 (= Γλωσσικὰ μελετήματα, Ἀθ. 1964, 527).
478. *Λεξ. Δήμων*, ὅ.π., 112 καὶ 220.
479. *Ξανθουδίδης Στ.*, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), *Λεξ. Ἀρχ.* 146. — *Χατζιδάκης Γ.*, Μεθοδικὰ καὶ ἐτυμολογικά, Ἀθηνᾶ 36 (1924) 183. — *Γεωργακάς Δ.*, Συμβολὴ εἰς τὴν τοπωνυμικὴν ἔρευναν, Ἀθηνᾶ 48 (1938) 45.
480. *Κουτσιλιέρης Α.*, ὅ.π., 247.
481. *Λάμπρος Σπ.*, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, Νέος Ἑλληνομνήμων 20 (1925) 347 (*Omagli*).
482. *Νουχάκης Ι.*, ὅ.π., 927.
483. *Βαγιακάκος Δ.*, Περὶ τὰ παραταινάρια τῆς Μάνης τοπωνύμια, Ἀθηνᾶ 68 (1965) 218 = *Λεξ. Δήμων*, ὅ.π., 220.
484. *Γεωργακάς Δ.*, ὅ.π. — *Πλατάκης Ε.*, Βραχάσι, ὅ.π., 104.
485. *Παπανδρέου Γ.*, Καλαβρ. Ἐπετ., ὅ.π., 225.
486. X.I.A. 704, 129α (ἀπὸ δωρητήριο ἔγγραφο ἔτους 1872).
487. X.I.A. 230, 114.
488. X.I.A. 625, 62. — *Καρατζᾶς Στ.*, ὅ.π., 246.
489. X.I.A. (Φιλ. Συλ. Κων)πόλεως 6635), 122. — *Μιχαηλίδης-Νουάρος Μ.*, ὅ.π., Β' 487.
490. *Σάθας Κ.*, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη 3, 562, ἔτους 1622 (στὸ *Βαγιακάκος Δ.*, Παραταινάρια, ὅ.π.).
491. *Γεωργακάς Α.*, ὅ.π.
492. *Ἀθανασιάδης Εὔστορ.*, Τοπωνύμια τῆς Σαντᾶς, Ἀρχ. Πόντου 29 (1968) 136 καὶ 152.
493. *Ζερζελίδης Γ.*, ὅ.π., 274.

494. Γεωργακάς Δ., *δ.π.* = Λεξ. Δήμων *δ.π.* (συνοικισμός Γαράζου Μυλοποτάμου.).
495. Κουτελάκης Χ., Συμβολή στο τοπωνυμικό τῆς Τήλου, 'Αθ. 1982, 19.
496. Στεφανίδης Μ., (Πρακτικά Συνεδρίας 307 τῆς 3-2-1924), 'Αθηνᾶ 36 (1924) 306. — Γεωργακάς Δ., *δ.π.*
497. Παπαχριστοδούλου Χρ., Χάλκη, *δ.π.*, 35.
498. Κουτελάκης Χ., *δ.π.*, 122 (2 θέσεις).
499. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 181.
500. X.I.A. 449, 66.
501. X.I.A. 795, 17 «ἐν' ἡ ψηλώτιω' ραχούλα τ'ς Οἴτ'ς» (= Φθιωτικ. 19 (1959) 40).
502. X.I.A. 313, 178.
503. Pellegrini Astore, Il dialetto Grecocalabro di Bova, τόμ. 1, Torino e Roma 1880, 2.— Rohlfs G., Dizionario, *δ.π.*, 9 = Τοῦ ἴδιου, Lexicon, *δ.π.*, 362-3. Πρβ. καὶ θέση 'Αμουλία (ῆ) (Rohlfs G., Dizionario, *δ.π.*, 10).
504. X.I.A. 167, 487.
505. X.I.A. 588, 116.
506. Βαγιακάκος Δ., 'Ιθάκη, *δ.π.*, 154 (< ὀμαλός).
507. Πιλαβάκης Κ., *δ.π.* (πολλές θέσεις).
508. Μιχαηλίδης-Νουάρος Μ., *δ.π.*, Β' 436 (3 θέσεις, < ὀμαλό).
509. Rohlfs G., Dizionario, *δ.π.*, 169.
510. Τσιτσέλης Η., *δ.π.*, 675, 851 (< ὀμαλά).
511. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, *δ.π.*, 122.
512. Rohlfs G., *δ.π.*, (Vibo Valentia) (< ὀμάλια). Πρβ. καὶ θέσεις Μεσαμαλή (= Μέσα 'Ομαλή), 'Ανουμαλή (= 'Ανω 'Ομαλή), Κατουμαλή (Κάτω 'Ομαλή) ἀπὸ τὸ Roghudi, *δ.π.*
513. Κατσουλέας Σ., Μεσσηνία, *δ.π.*, 349.
514. Βασιλείου Γ., *δ.π.*, 137.
515. Φ. 'Ιστ. 4,3,3. 1,3,1. 3,18,3 κ.ά.
516. 1,92.
517. Στράβων 17, 838.
518. X.I.A. 392, 34.
519. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 224, ἀρ. 6021.
520. X.I.A. 505, 125. — Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 211 = Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 144.
521. Παπατρέχας Γ., *δ.π.*, 214.
522. Στεργιόπουλος Κ., Τοπωνυμικό τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης, 'Ηπ. Χρονικ. 13 (1938) 154.
523. X.I.A. 1009, 160.
524. X.I.A. 807, 253.
525. X.I.A. 392, 46.
526. X.I.A. 553, 9. — X.I.A. 628, 52. — Κρεκούκιας Δ., *δ.π.*, 438. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 104, ἀρ. 566 (6 θέσεις).
527. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, *δ.π.*, 152.
528. 'Ηλιόπουλος Κ. Ν., *δ.π.*, 190.
529. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 189, 202.
530. X.I.A. 442 (συμπληρ.). — X.I.A. 438, 49.
531. Amantos K., Die Suffixe, *δ.π.*, 65.
532. X.I.A. 727, 147.
533. Κόλιας Γ., *δ.π.*, 141.
534. Μενάρδος Σ., Κύπρος, *δ.π.*, 41.
535. Στεργιόπουλος Κ., *δ.π.*
536. Στούπης Σπ., Πρωγωνησιακά καὶ Βησσανιώτικα, Πάτραι 1962, τ. Α', 149 καὶ 350.
537. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 221.
538. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 191.

539. Λαμπριδής Ι., *δ.π.*, 57. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 114.
540. Κρεκούκας Δ., *δ.π.* καὶ Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 104, ἀρ. 565.
541. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, ἀρ. 567.
542. Νουχάκης Ι., *δ.π.*, 919.
543. Παπαγεωργίου Α., Τοπωνυμικὸ τοῦ χωριοῦ Περαιτῆ Ἰωαννίνων, *Δωδώνη* 5 (1976)
110. — Μπέττης Στ., Τοπωνυμικὸ Γραμμένου Ἰωαννίνων, Ἠπ. Ἐστ. 8 (1959) 691.
544. Κατσουλᾶς Σ., Ἀργολίδα, *δ.π.*, 93.
545. Δεληγιάννης Β., *δ.π.*, 220-221.
546. Πιλαβάκης Κ., *δ.π.*, *passim*.
547. Σπυριδάκης Κ., Κυπριακὰ τοπωνύμια παρὰ Λεοντίω Μαχαιρᾷ, *Ε.Ε.Β.Σ.* 23 (1953) 187.
548. Ἀνδριώτης Ν., Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, *Θεσ)νίκη* 1967², 291. — *Τοῦ ἴδιου*, *Archaismen*, *δ.π.*, 491, ἀρ. 4996, μὲ τύπους *πορεία* (Τσακων.), *πορειά* (Ἠπ.), *ἀπουρειά* (Δῆμν.).
549. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 237, ἀρ. 6589.
550. Παπανδρέου Γ., *δ.π.*, 199 (Σκοῦπι), 265. — *X.I.A.* 419, (Κουτσινοχώρι). — *X.I.A.* 564, 20 (Καλάβρυτα) 33 *Κάτω πορειά*, ἦ. — *X.I.A.* 684, 33 (Κλειτορία).
551. *X.I.A.* 625, 69.
552. *X.I.A.* (Φιλ. Σουλ. Κων)πόλεως 6635), 131.
553. Κωνσταντινίδης Μ., Ἡ νῆσος Σκῦρος, Ἀθ. 1901, 35.
554. Μουσελίμης Σ., *δ.π.*, 822.
555. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 126.
556. *X.I.A.* 504, 161.
557. Σπυρόπουλου Α. - Καραμεσίνη Μ., Ἀντίλαλοι ἀπὸ τὰ περασμένα τοῦ Ἀστακοῦ καὶ τῆς περιοχῆς του, Ἀθ. 1969, 22.
558. Διαπούλης Χ., Ἡ ἐλληνικὴ χλωρίς, τ. Β1, Ἀθ. 1948, 106.
559. Φ. Ἰστ. 9,1,2.
560. «*προυνέα. ἀκακία, ἢ προυναία. prunus*».
561. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, 239, ἀρ. 6636.
562. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 128.
563. *X.I.A.* 1078, 215.
564. *X.I.A.* 617, 80.
565. Παπαϊωάννου Γ., *δ.π.*, 802.
566. Δεληγιάννης Β., *δ.π.*, 220.
567. *X.I.A.* 725B, 245.
568. Ἐπίχαρμ. 17 — Ἴπποκρ. Περὶ διαίτ. 2, 54 — Θεόφρ. Φ. Ἰστ. 1,9,4.
569. Ἀριστοφ. Ἐκκλησ. 1030 — Θεοφρ. Φ. Ἰστ. 6,1,4.
570. Θεοφρ. Φ. Ἰστ. 7,2,1. 7,6,1 — Διοσκορ. Ὑλ. Ἰατρ. 3, 27 — Γαλην. 12, 97.
571. Ἀνδριώτης Ν., Ἐτυμολογικὸ, *δ.π.*, 309.
572. Σύμμεικτα Τοπωνυμικά, στὰ Γλωσσικὰ μελετήματα, *δ.π.*, 95-96 (= Ἀθηνᾶ 22 (1910) 202).
573. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 229.
574. Σπυρόπουλος-Καραμεσίνης, *δ.π.*, 31. — Λεξ. Δήμων, *δ.π.*, 132.
575. Βλάχος Κ., *δ.π.*, 703, μονὴ Παναγίας τῶν Εἰσοδίων «Ἀγγελομάχου», τύπος *Βρωμορίγανη* (ἔτους 1866).
576. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 243, ἀρ. 6829.
577. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 215, 218.
578. Δεμερτζής Δ., *δ.π.*, 234.
579. Λεξ. Δήμων, *δ.π.*
580. Amantos K., *Die Suffixe*, *δ.π.*, 49.
581. Χατζιδάκης Γ., Περὶ τῆς λέξεως *Μορέας* (Β'), *δ.π.*, 495.

582. Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 230.
583. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 6830.
584. Ὅμηρ. Ἴλ. 6, 433 κ.ά. — Ἡσίοδ. ἀπόσπασμα 160. — Ἀριστοτέλη, Περὶ ζώων Ἱστορίας 557b, 25. — Θεόφρ. Φ. Ἱστ. 2,2,4 κ.ά.
585. Στ. Βυζάντιος, ὅ.π., 277: «Ἐρινεὸς πόλις Δωριέων ὑπὸ τὸν Παρνασσόν, λέγεται καὶ Ἐρινεῖος. Ἔστι δε καὶ Θετταλίας ἄλλη καὶ Ἀχαΐας».
586. Θωμόπουλος I., ὅ.π., 27: «Ἐν Ἐρινῶ», ἀπὸ ἐπιγραφῆ στῆ σειρά Inscript. Graecae, τ. XII, ἀρ. 1076, στ. 67.
587. X.I.A. 918, 9.
588. Καμπούρογλου Δ., Μνημεῖα Ἀθην., ὅ.π., τ. 3, 154.
589. Δεμερτζής Δ., ὅ.π., 246.
590. Μενάρδος Σ., Μύκονος, ὅ.π., 196 (αὐσχρὸν ἀνὰ τὰς Κυκλάδας π.χ. ἐν Τήνῳ καὶ Ν. Σποράδαις).
591. Θωμόπουλος I., ὅ.π., 124-125.
592. Amantos K., Die Suffixe, ὅ.π., 62.
593. X.I.A. 511, 24.
594. X.I.A. 727, 143 (τοῦ Σιώτη ὁ ἀρνιός).
595. Πιλαβάκης Κ., ὅ.π., passim.
596. X.I.A. 1005, 20 (ἔγγρ. 18ου αἰ.: «Ἄτις Γιώργ'ς τῆς Ἐρινεῖας»).
597. Κατσουλέας Σ., ὅ.π., 355.
598. Georgacas-McDonald, ὅ.π., σ. 244, ἀρ. 6851a.
599. Φλέγελ Καρ., Ἡ νῆσος Κάλυμνος, Κων)πολις 1896, 12.
600. Κρητικὸς Π., Πατριακὰ τοπωνύμια, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 1 (1955) 105.
601. Μενάρδος Σ., Κύπρος, ὅ.π., 40.
602. X.I.A. 628, 47.
603. Δεμερτζής Δ., ὅ.π., 203.
604. Κρεκούκλιας Δ., ὅ.π. 440 — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 6852. — Κατσουλέας Σ., ὅ.π.
605. Φ. Ἱστ. 3,18,1. 3,18,5.
606. 1, 108.
607. 7, 309F.
608. Πανσανίας 1,41,2.
609. Μενάρδος Σ., Κύπρος, ὅ.π., 42. — Πιλαβάκης Κ., ὅ.π., passim.
610. Δεμερτζής Δ., ὅ.π., 180.
611. Χατζηγιάκης Α., ὅ.π., 95.
612. Σαρρῆς I., ὅ.π., 141.
613. Χατζηγιάκης Α., ὅ.π., 95.
614. Βασιλείου Π., ὅ.π., 139.
615. Κόλιας Γ., ὅ.π., 145.
616. X.I.A. 999, 358.
617. X.I.A. 923, 15.
618. Georgacas-McDonald, ὅ.π., σ. 245, ἀρ. 6889.
619. Andriotis N., Archaismen, ὅ.π., σ. 482, ἀρ. 5256.
620. «ρωπαξ, ρώπακος. τὰ ρωπάκια παρ' ἡμῖν». Πρβ. καὶ DuCange: «ρωψ, τὸ παρ' ἡμῖν ρωπάκον».
621. Κυνηγετ. 4, 393.
622. Ἴλ. 13, 199. 23, 122 κ.ά.
623. Ὅδ. 10, 166. 14, 49 κ.ά.
624. «ρωψ. βοτάνη ἀπαλή».
625. Andriotis N., Archaismen, ὅ.π., σ. 485, ἀρ. 5274.
626. X.I.A. 485A, 43.

627. Κρεκούκας Δ., *δ.π.*, 440. — Παπαδόπουλος Κ. Μ., *δ.π.*, 21. — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 245, *άρ.* 6905-6910. — 'Αρχαῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (δεκάδες θέσεις).
628. Σαορῆς Ι., *δ.π.*, 144.
629. Δεμερτζῆς Δ., *δ.π.*, 210. — X.I.A. 625, 72. — X.I.A. 736A, 149. — X.I.A. 1000, 266.
630. 'Αρχαῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (δεκάδες θέσεις).
631. X.I.A. 677, 179.
632. X.I.A. 979, 32.
633. Λάσκαρης Ν., 'Η Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1902-1926, 65.
634. X.I.A. 392, 94.
635. X.I.A. 553, 66 καὶ 70. — Κρεκούκας Δ., *δ.π.*, 440 (5 θέσεις). — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, σ. 249, *άρ.* 7070.
636. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7071.
637. X.I.A. 900, 285 (Πελοπόννησος).
638. X.I.A. 1111, 192 (Βόλβη Λαγκαδά).
639. X.I.A. 553, 66. — Κρεκούκας Δ., *δ.π.* — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7067.
640. X.I.A. 392, 14. — X.I.A. 615³, 11.
641. X.I.A. 564, 40.
642. Κρεκούκας Δ., *δ.π.* — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7065.
643. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7068.
644. *δ.π.*, *άρ.* 7069. — X.I.A. 553, 66.
645. Κρεκούκας Δ., *δ.π.* καὶ Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7072.
646. 'Ηλιόπουλος Κ. Ν., *δ.π.*, 191.
647. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7066.
648. Κρεκούκας Δ., *δ.π.* — Georgacas-McDonald, *δ.π.*, *άρ.* 7073 (8 θέσεις).
649. Διοσκορ. 4, 155 — 'Ορειβασ. 7,26,38 — 'Ησύχιος («ἀκανθάριον ἀδρόν καὶ ἐδώδιμον») — Π. Αἰγινίτ. 7, 3.
650. «σίλβαι. ροιαί».
651. Κατὰ τὰ καρκίνος > καρκίνος, ἀγροφύλακας > ἀγριοφύλακας κ.ἄ.π. πού ἀναπτύσσουν ἄλογο -ι- γιὰ καλύτερη προφορά (νόμος Kretschmer).
652. X.I.A. 723, 90 (Σάμος). — X.I.A. 1011, 80 (Σύμη).
653. X.I.A. 431, 63. — X.I.A. 419 (Καλάβρυτα). — X.I.A. 346, 321 (Βούρβουρα Κυνουρίας). — X.I.A. 595, 76 (Περιθώρι 'Αχαΐας).
654. X.I.A. 420. — X.I.A. 1062, 108. — X.I.A. 696, 86. — X.I.A. 736A, 173.
655. Andriotis N., Archaismen, *δ.π.*, σ. 492, *άρ.* 5351.
656. Κατσουλέας Σ., *δ.π.*
657. Georgacas-McDonald, *δ.π.*, 249, *άρ.* 7078.
658. X.I.A. 615³, 14.
659. X.I.A. 670B, 479.
660. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, *δ.π.*, 159.
661. Φ. Ἰστ. 2,2,10. 2,7,7.
662. «'Οα. δένδρον κάρπιμον. καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ οὕτω καλεῖται».
663. X.I.A. 392, 14.
664. X.I.A. 221, 91.
665. Πετρόπουλος Κ. Μ., *δ.π.*, 22 (τ. δῆμος Τριπύλης).
666. Andriotis N., Archaismen, *δ.π.*, σ. 504, *άρ.* 5467-8.
667. Rohlf's G., Dizionario, *δ.π.*, 325, 327. — Τοῦ ἴδιου, Lexicon, *δ.π.*, 471-2.
668. Εὐαγγελίδης Τρ., Σκιάθος, *δ.π.* (μονὴ Σουρβιᾶς στῆ Θεσσαλία). — X.I.A. 933, 336 (Τσαγκαράδα). — X.I.A. 1002, 178 (Πήλιο).
669. Βλάχος Κ., *δ.π.*, 536 (σὲ ἔγγρ. τῆς μονῆς Κοιμήσεως τῆς Παναγίας Σιούτσηστας τοῦ

έτους 1865). — Παπαϊωάννου Γ., ό.π., 806. — Αναγνωστόπουλος Γ., Λαογραφικά έξ 'Ηπείρου, Λαογραφία 5 (1915) 14 (προικοσύμφωνο έτους 1771).

670. Θαβώρης Α., Τοπωνύμια άπό τὸ Λιβάδι τῆς Χαλκιδικῆς, 'Ανάτυπο άπό τὰ «Χρονικά» τῆς Λαογραφικῆς καὶ 'Ιστορικῆς 'Εταιρείας Χαλκιδικῆς, τεύχ. 5 (1963) 12.

671. Χ.Ι.Α. 615³, 7 (Κοζάνη). — Χ.Ι.Α. 681Α, 102 (Βόιον). — Χ.Ι.Α. 687Β, 413 (Βόιον). — 1082, 32 (Καρπερὸ Γρεβενῶν).

672. Χ.Ι.Α. 1111, 287 («ἡ Σουρβιά Τσακίλ»).

673. Χ.Ι.Α. 687Β, 441 («στὸ Πανδοπώλη τῆ σουρβιά»).

674. Χ.Ι.Α. 907, 125.

675. Χατζηγιάκης Α., ό.π., 99.

676. Χ.Α.Α. 5569Δ, 624.

677. Ρωμαῖος Κ. Α., Τόποι καὶ τοπωνύμια, Πελοποννησιακὰ 5 (1962) 43-44.

678. «Φιδάκη πιθάριον μικρόν, στερόν».

679. Χ.Ι.Α. 392, 10. — Χ.Ι.Α. 1092, 57 (Καραθανάση σπιθάρι), 56 ('Αλέξη σπιθάρι, τό).

680. Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 256, άρ. 7394.

681. Καμπούρογλου Δ., Μνημεῖα τῆς 'Ιστορίας τῶν 'Αθηναίων, 1889-1896, τ. 2, 112 («τὸ Σπιθάρι τοῦ Μαζαράκη», έτους 1793), 113 («τὸ Κιάφα σπιθάρι», έτους 1793), 115 (Κορωπί, χ.χ.).

— Σαρρῆς Ι., ό.π., 141.

682. Δεμερτζῆς Δ., ό.π., 221, 243.

683. Χ.Ι.Α. 1033, 132.

684. Χ.Ι.Α. 781, 151 (Σπιθάρι πεζοῦλες, τό), 153 (Σπιθάρι Λιόση, τό).

685. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7395.

686. Δεμερτζῆς Δ., ό.π., 237.

687. Καραστάθης Κ., Μαλεσίνα, Στερεὰ 'Ελλάς, τεύχ. 15 (1970) 26/124, σημ. 2.

688. Πετρόπουλος Κ. Μ., ό.π., 36 (τ. δ. Τριπύλης). — Κατσουλέας Σ., ό.π., 356 (Κόκλα, Χρυσοχώρι). — Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7404 (9 θέσεις Τριφυλίας καὶ Πυλίας).

689. Κατσουλέας Σ., 'Αργολίδα, ό.π., 95.

690. Δεμερτζῆς Δ., ό.π., 198.

691. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7406.

692. Δεμερτζῆς Δ., ό.π., 200, 215.

693. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7403.

694. ό.π., άρ. 7405.

695. Δεμερτζῆς Δ., ό.π., 192.

696. ό.π., 218.

697. «σταυροπήγιον... crucis defixionem in loco sacro».

698. Χ.Ι.Α. 504, 26. — Χ.Ι.Α. 1092, 58.

699. Παπανδρέου Γ., Καλαβρ. 'Επετ., ό.π., 225 (τ. δ. Ψωφίδος).

700. Κουγέας Σ., Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς ΒΔ Μάνης, 'Ελληνικά 6 (1933) 297, 320.

701. Λεξ. Δήμων, ό.π., 142.

702. Χ.Ι.Α. 628, 28.

703. Κανδηλῶρος Ι. Χ., 'Αρκαδικαὶ παραδόσεις, 'Αρκαδικὴ 'Επετηρὶς 2 (1906) 102.

704. 'Ηλιόπουλος Κ. Ν., ό.π., 210.

705. Χ.Ι.Α. 553, 69 καὶ Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 258, άρ. 7446.

706. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7445.

707. Λαζάνης Α., Τοπωνύμια Κατσανοχωρίων, 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία 28 (1979) 674.

708. Χ.Ι.Α. 167, 450· ἀντὶ Σταυρουπήγ', ὅπως καταφύδ' ἀντὶ καταφύγιο.

709. Χ.Ι.Α. 172, 31 (νότια τῶν 'Ιωαννίνων).

710. Ζερλέντης Π., Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 1438-1565..., 'Ερμούπολις 1924, 92.

711. Χ.Ι.Α. 571, 572.
 714. Παρεμβολαί 1922, 2.
 715. 'Ιστορ. 281, 2.
 716. Χρον. Διήγ. 733, 14B.
 717. Κουκουλές Φ., Μπολιάρις, Ε.Ε.Β.Σ. 3 (1926) 333-334.
 718. «ἐμβολήν. κλεισούραν, εἴσοδον...»
 719. «ἐμβολος, porticus, θύμη...»
 720. 'Αμαντος Κ., Χίος, ὁ.π., 164-165.
 721. 'Αμαντος Κ., Ποικίλα γλωσσικά ('Αθηνᾶ 23 (1911) 479-481 =) Γλωσσικά μελετήματα, 'Αθ. 1964, 98-99 (ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 13ου αἰ.).
 722. Βαγιακάκος Δ., Μάνη Β', ὁ.π., 330.
 723. Χ.Ι.Α. 133, 99. — Χ.Ι.Α. 312, 107.
 724. 'Αμαντος Κ., Προσθῆκαι εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον καὶ τοπωνυμικόν, Λεξικογρ. Δελτίον 3 (1941) 160.
 725. Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Ρόδος, ὁ.π., 117.
 726. 'Αμαντος Κ., Γεωγραφικὰ ὀνόματα (Ε.Ε.Β.Σ. 28 (1958) 9-10 =) Γλωσσικά μελετήματα, ὁ.π., 569.
 727. Μηλιαράκης 'Αντ., 'Οδοιπορικαί, ὁ.π., 168.
 728. Βέης Ν., 'Ιστορία τῶν Μετεώρων, Βυζαντις 1 (1909) 236 μζ'.
 729. Εὐαγγελίδης Δ., Β. 'Ηπειρος, ὁ.π., 15.
 730. Μέρτζιος Κ., 'Ανέκδοτα 'Ηπειρωτικὰ Μνημεῖα, 'Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ 13 (1938) 104 (σὲ διαθήκη τοῦ ἔτους 1697).—Εὐαγγελίδης Δ., Βόρ. 'Ηπειρος, ὁ.π., 106. Πρβ. καὶ 'Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ 5 (1930) 94.
 731. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., 'Ανάλεκτα 'Ιεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. Γ', Brussels 1963, 323.
 732. 'Αναγνωστόπουλος Γ. Π., ὁ.π., 14 (προικοσύμφωνο ἔτους 1771).
 733. Εὐαγγελίδης Τρ., 'Η νῆσος Σέριφος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, 'Ερμούπολις 1909, 7 (ἀκρωτήριο).
 734. Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου, Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ 5 (1976) 83 (τρεῖς θέσεις).
 735. Χ.Ι.Α. 726, 128 — Παπαχριστοδοῦλου Χρ., Σύμη, ὁ.π., 61: Παναγιά τοῦ Στύλου (ἦ), (ἕρμος).
 736. Πιλαβάκης Κ., ὁ.π.
 737. Πλατάκης Ε., 'Ονόματα φαραγγιῶν τῆς Κρήτης, 'Αμάλθεια 9 (1978) 384 (Φαράγγι Στύλου ἢ Ποροφάραγγο, ἐπαρχ. 'Αποκορώνου).
 738. Χουρμούζης Μ., ὁ.π., 43 καὶ Κριάρης Α., ὁ.π. 'Επίσης Λεξ. Δήμων, ὁ.π., 144.
 739. 'Αμαντος Κ., ὁ.π., 570. 'Εκεῖ πολέμησαν τὸ 982 οἱ 'Αραβες μετὰ τοὺς Γερμανοὺς. Πρβ. καὶ Rohlf's G., Dizionario, ὁ.π., 333: χωριὸ στὸ Reggio Calabria καὶ μναία σὲ ἔγγρ. τοῦ 1059: «Κάστρον Στύλου».
 740. Πάντος Π., 'Ιστορικὴ τοπογραφία τοῦ νομοῦ Ξάνθης, Θρακ. Χρονικ. 32 (1975-76) 3.
 741. Χ.Ι.Α. 1078, 212.
 742. Georgacas-McDonald, ὁ.π., 260, ἀρ. 7570 (στὴ δευτέρη περιοχὴ βρίσκεται καὶ ὁ ναὸς τοῦ 'Επικούρειου 'Απόλλωνα).
 743. Μενάρδος Σ., Κύπρος, ὁ.π., 45. — Χριστοδοῦλου Μ., Συμβολὴ εἰς τὴν τυποποίησιν καὶ μεταγραφὴν τοπωνυμιῶν, 'Επετηρὶς Κέντρου 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν 5 (1971-72) 112. — Πιλαβάκης Κ., ὁ.π., (πολλές θέσεις).
 744. Σπυριδάκης Κ., Κυπριακὰ τοπωνύμια παρὰ Λεοντίῳ Μαχαιρᾷ, Ε.Ε.Β.Σ. 23 (1953) 190 (Χρονικόν, ἐκδ. Dawkins, § 654).
 745. Διήγησις Κρόνικας Κύπρου... σελ. 463 (ἐκδ. Σάθα, Μεσν. Βιβλ. 2, 1873).

746. Κομπορόζος Φ., Τὰ τοπωνύμια τῆς Μεσσηνίας, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά 1963, 348. — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 7567.
747. Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 236.
748. Georgacas-McDonald, ὅ.π.
749. Ἰμμαντος Κ., ὅ.π.
750. Πιλαβάκης Κ., ὅ.π.
751. Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 144.
752. Χατζηγιάκης Α., ὅ.π., 103.
753. Ἀχαρνεῖς 181.
754. Θεοφρ. Φ. Ἰστ. 3,6,1.
755. ὅ.π., 3,3,1. 3,11,1 κ.ά.
756. «σπένδαμνον. ξύλον».
757. ἀτὸ δὲ σφενδάμνινι ταῦτόν ἐστιν τῶ πρόνινι. σφένδαμνος γὰρ εἶδος ξύλου σκληροῦ».
758. «Σφεντάμη. Acer, arboris species».
759. Γεωργακάς Α., Μερικοὶ σλαβικοὶ ὄροι καὶ τοπωνύμια στὴν Πελοπόννησο, Πελοποννησιακὰ 1 (1956) 387-389. — Andriotis N., Archaismen, ὅ.π., 541, ἀρ. 5881.
760. Χ.Ι.Α. 504, 128 καὶ 170.
761. Χ.Ι.Α. 707, 136.
762. Χ.Ι.Α. 392, 94.
763. Κρεκούκας Α., ὅ.π., 442. — Πετρόπουλος Κ., ὅ.π., 23. — Χ.Ι.Α. 628, 65. — Georgacas-McDonald, ὅ.π., σ. 262, ἀρ. 7631.
764. Χ.Ι.Α. 449, 67. — Δραγούμης Ἰων, Σαμοθράκη², 1926, 63.
765. Νουχάκης Ι., ὅ.π., 687.
766. Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 144.
767. Κρεκούκας Α., ὅ.π. — Πετρόπουλος Κ., ὅ.π. — Χ.Ι.Α. 628, 45. — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 7633. — Χ.Ι.Α. 553, 71.
768. Κατσουλέας Σ., Ἀργολίδα, ὅ.π., 95-96.
769. Χ.Ι.Α. 807, 230.
770. Χατζηγιάκης Α., ὅ.π., 36 (τρεῖς θέσεις).
771. Παπαχαρίσης Α., Δευτέρα εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου συμβολή, Ἑπειρωτικὴ Ἑστία 2 (1953) 380.
772. Ζήσης Εὐστρ., ὅ.π., 349.
773. Κρεκούκας Α., ὅ.π. — Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 7632 καὶ 7634.
774. Κρεκούκας Α., ὅ.π.
775. Georgacas-McDonald, ὅ.π., ἀρ. 7635.
776. Χ.Ι.Α. 628, 28.
777. Χ.Ι.Α. 945, 10.
778. Χ.Ι.Α. 167, 443.
779. Χ.Ι.Α. 839, σσ. 132, 150, 228, 245, 272.
780. Παπαγεωργίου Α., ὅ.π., 116.
781. Χ.Ι.Α. 186, 186.
782. Χ.Ι.Α. 1078, 353.
783. Χ.Ι.Α. 1111, 205 καὶ 295.
784. Θαβώρης Α., ὅ.π., 12.
785. Γεωργακάς Α., ὅ.π., 388.
786. Χ.Ι.Α. 167, 548.
787. Χ.Ι.Α. 167, 486. — Γεωργακάς Α., ὅ.π.
788. Χ.Ι.Α. 932, 67.
789. Χ.Ι.Α. 551, 29.
790. Χ.Ι.Α. 167, 435 καὶ 546.

791. X.I.A. 485A, 45. — X.I.A. 628, 29. — *Γεωργακάς Δ.*, *ό.π.*
792. X.I.A. 628, 34.
793. *Μανολάκος Γ.*, *ό.π.*, 398.
794. X.I.A. 451, 67.
795. X.I.A. 316, 61.
796. *Ζτεργιόπουλος Κ.*, *Κόνιτσα, ό.π.*, 179.
797. *Ζερζελίδης Γ.*, *ό.π.*, 281.
798. X.I.A. 553, 10.
799. *Θωμόπουλος Ι.*, *ό.π.*, 641.
800. (*Δαφέρμος Ε.*), *Τοπωνύμια, Προμηθεύς ό Πυρφόρος, τεύχος 4 (1977) 10.*
801. *Ρατζηγάκης Α.*, *ό.π.*, 20.
802. X.I.A. 553, 10. — *Georgacas-McDonald, ό.π.*, 7636.
803. *Χατζηγάκης Α.*, *ό.π.* — *Γεωργακάς Δ.*, *ό.π.*
804. X.I.A. 345, 17.
805. *Χατζιδάκης Γ.*, *Μορέας Β', ό.π.*, 495. — *Αναγνωστόπουλος Γ. Π.*, *Κρητικά ιδιώματα, ό.π.*, 148, σημ. 1. — *Γεωργακάς Δ.*, *ό.π.*, 389. — *Σειστάκης Γ.*, *Τό Έπανωχώρι Σελίνου, Κρητική Έστία, τεύχος 200 (1972) 227.*
806. *Ήπειρωτικά Χρονικά 9 (1934) 138.*
807. *Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 139.*
808. *Συμβολή εις τήν τοπωνυμικήν έρευναν, Αθηνά 48 (1933) 47, καί κυρίως στο Place and other names in Greece of various Balhan origins, Part I, Zeitschrift fur Balhanologie 2 (1964) 66-67.*
809. *Από τό θέμα τοῦ άορ. έτραγον τοῦ ρήματος τρώγω.*
810. X.I.A. 504, 174.
811. X.I.A. 224, 25.
812. X.I.A. 894, 11.
813. *Δεμερτζής Δ.*, *ό.π.*, 178, 180, 182.
814. *ό.π.*, 225.
815. X.I.A. 858, 161 καί 132.
816. X.I.A. 167, 533.
817. *Μηνάς Κ.*, *Κάρπαθος, ό.π.*, 53.
818. *Παπανδρέου Γ.*, *Καλαβρ. Έπετ.*, *ό.π.*, 199.
819. *Πρακτικά Αρχαιολογικής Έταιρείας 1914, 350.*
820. X.I.A. 758, 27 καί 30.
821. *Λεξ. Δήμων, ό.π.*, 239.
822. *ό.π.*, 146.
823. *Δεμερτζής Δ.*, *ό.π.*, 180.
824. *ό.π.*, 185, 186.
825. *ό.π.*, 212.
826. *Πετρόπουλος Κ. Μ.*, *ό.π.*, 36.
827. *Κόλιας Γ.*, *ό.π.*, 148.
828. *Περί ὕλ. ίατρ. Ι, 118: αμέσπιλον τό δένδρον... άκανθῶδες έστιν, ὅμοιον τοῖς φύλλοις πυρακάνθη, καρπόν δε φέρει μικρόν... ὃ καί τρίκοκκόν τινες αὐτόν ὠνόμασαν».*
829. *Παπανδρέου Γ.*, *Καλαβρ. Έπετ.*, *ό.π.*, 176 καί 243.
830. X.I.A. 419.
831. *Ήλιόπουλος Κ. Ν.*, *ό.π.*, 192. — *Georgacas-McDonald, ό.π.*, σ. 268, άρ. 7914.
832. *Κρεκούκας Δ.*, *ό.π.*, 442. — X.I.A. 553, 73. — *Georgacas-McDonald, ό.π.* — *Κατσουλέας Σ.*, *Μεσσηνία, ό.π.*, 357.
833. *Χατζηγάκης Α.*, *ό.π.*, 105.
834. *Λεξ. Δήμων, ό.π.*, 148.

835. Άμαντος Κ., Γλωσσογεωγραφικά (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 18 (1948) 1 =) Γλωσσικά μελετήματα, ό.π., 484.
836. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 7915.
837. Χ.Ι.Α. 553, 73. — Georgacas-McDonald, ό.π. — Κατσουλέας Σ., ό.π.
838. Ζερλέντης Π., Ναξίων Έθνικά, Άθηνά 28 (1916) 305. — Χ.Ι.Α. 424, passim.
839. Κόλιας Γ., ό.π., 149.
840. Χ.Ι.Α. 169, 442.
841. Καλομενόπουλος Ν., ό.π., 280. — Χ.Ι.Α. 1113, 79.
842. Φραγκούδης Γ., Κύπρις. ή Κύπρος τής σήμερον, Άθ. 1890, 497.
843. Μενάρδος Σ., Κύπρος, ό.π., 54.
844. Κυπριακά τοπων. παρά Λεοντίω Μαχαιρά, ό.π., 191.
845. Έκδ. Dawkins, ό.π. § 37.
846. Παπαχριστοδούλου Χρ., Ρόδος, ό.π., 159.
847. Χ.Ι.Α. 167, 453.
848. Παπαϊωάννου Γ., ό.π., 807.
849. Χ.Ι.Α. 1023, 305.
850. Χ.Ι.Α. 313, 76.
851. Χ.Ι.Α. 129, 164.
852. Σόλων 38, 3. — Έρόδ. 4, 17. — Θεόφρ. Φ. Έστ. 8,1,4.
853. Φερεκράτ. 67, 3 και άλλοι.
854. Χ.Ι.Α. 980, 101.
855. Χ.Ι.Α. 615³, 9.
856. Έλιόπουλος Κ. Ν., ό.π., 192.
857. Κρεκούζιας Δ., ό.π., 442. — Χ.Ι.Α. 553, 75. — Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 274, άρ. 8183.
858. Σάμιος Κ., Τά δάση τής Κεφαλληνίας, Άθ. 1903, 109.
859. Χ.Ι.Α. 933, 70 και 343. — Χ.Ι.Α. 1002, 154.
860. Χ.Ι.Α. (Φιλ. Σουλ. Κων)πόλεως 7145) 105.
861. Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 8184.
862. Βασιλείου Π., ό.π., 140.
863. Χ.Ι.Α. 753, 32.
864. Χ.Ι.Α. 965, 37. — Χ.Ι.Α. 968, 7.
865. Μηνάς Κ., Κάρπαθος, ό.π., 54.
866. Κρεκούζιας Δ., ό.π. — Georgacas-McDonald, ό.π., άρ. 8180.
867. Βλ. Άρχεΐο Έστορικού Λεξικού.
868. Χ.Ι.Α. 392, 54 (δυό θέσεις: Χέρρωμα και Μεσιανό χέρρωμα, που λέγονται επίσης με κοινό όνομα Χερρώματα, τά).
869. Χ.Ι.Α. 750, 3.
870. Χ.Ι.Α. 894, 11.
871. Χ.Ι.Α. 346, 200 (με τύπο Μεγάλο χέρρωμα).
872. Άποστολόπουλος Α., Κυνουριακά, τ. 1α, 15.
873. Χ.Ι.Α. 564, 35.
874. Χ.Ι.Α. 1016, 196.
875. Χ.Ι.Α. 420, 6 (με τύπο υστου Κολοβου τὸ χέρρωμα).
876. Χ.Ι.Α. 833, 139.
877. Κατσουλέας Σ., Άργολίδα, ό.π., 98 (άρκετες θέσεις).
878. Έλιόπουλος Κ. Ν., ό.π., 203.
879. Χ.Ι.Α. 553, 77. — Georgacas-McDonald, ό.π., σ. 281, άρ. 8496.
880. Georgacas-McDonald, ό.π. — Κατσουλέας Σ., Μεσσηνία, ό.π., 357.
881. Χ.Ι.Α. 628, 50 και 51.

882. Περ. Μαλεβός 2 (Νοεμβρ. 1921), ἀρ. 8, σ. 10.
883. Μηλιαράκης Ἀντ., Γεωγραφία Ἀργολίδος Κορινθίας, ὅ.π., 193 (ὄρμος: Μεγάλο χέρο-
ρωμα, τό).
884. Λεμεροτζής Α., ὅ.π., 220, 219, 238, 243, 249.
885. Χ.Ι.Α. 568, 78.
886. Πίτσιος Κ., ὅ.π., 379.
887. Χ.Ι.Α. 907, 40.
888. Πρῶτα στὸν Ἀριστοφάνη, Ἰππῆς 661. Πρβ. καὶ Ἡσύχιο: «χίμαροι. αἶγες χειμέρια
ἢ τράγοι ἢ ἔριφοι».
889. «χίμαρος ὁ τράγος καὶ χίμαιρα ἢ αἶξ» (Σούδα).
890. «εἰς ἐμὲ δερκόμενοι τὰς χιμάρας ἐβάτευν» (9, 317).
891. Andriotis N., Archaismen, ὅ.π., 598, ἀρ. 6523. Βλ. καὶ Ἀρχεῖο Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.
892. Νικ. Νηφάκης, Μανιάτικα Ἱστορικά Στιχουργήματα, ἔκδ. Κουγέα, 36, στ. 39. — Νου-
χάκης Ι., Χωρογραφία, ὅ.π., 9 (ὄνομα χωριοῦ) — Νέος Ἑλληνομν. 14 (1947) 52 καὶ 59 (18ου
αἰ.). — Χ.Ι.Α. 387, 1513. — Λεξ. Δήμων, ὅ.π., 243 (ὄνομα συνοικισμοῦ Πυρρίχου Γυθείου).
893. Τρίμης Κ., Κυμαϊκά, ἦτοι ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς Κύμης, Ἰθ. 1894, 37. — Χ.Ι.Α.
625, 85.
894. Περιοδ. Βύρων 1, σ. 265 (ἀπὸ ἔγγραφο ἔτους 1670).
895. Βλ. Ἀρχεῖο Ἱστορικοῦ Λεξ.
896. Θεοχαρίδης Γ., Προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἠπείρου, Δωδώνη 1 (1972)
10.
897. Ἀραβαντινός Π., ὅ.π., 358. — Μηλιαράκης Ἀντ., Ὀδοιπορικά, ὅ.π., 215. — Εὐαγγε-
λίδης Α., Βόρ. Ἠπειρος, ὅ.π., 24. — Δενδίας Μ., Ἀπουλία καὶ Χιμάρα, Ἰθ. 38 (1926) 99-103.
898. Χ.Ι.Α. 485Α, 100.

Summary

This article deals with 48 place names of NW Gortynia selected out of our personal collection from this eparchy of central Peloponnesus. In addition to a short annotation on each entry, we have attempted an extended, though not exhaustive, examination of the typology and spreading of each place name throughout Greece.

ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥ Ἄρθρου ΜΕ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΗ (ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΙΚΗ)

Ἡ σύνταξη τοῦ ἄρθρου μ' ἐπιρρήματα δὲν παρατηρεῖται μόνο στὴν ἀρχαία Ἑλληνική, ἀλλὰ ἔχει μεγάλη ἐπίδοση καὶ στὴ νέα Ἑλληνική καὶ ἰδίως σ' ὀρισμένα ἰδιώματά της, ὅπως αὐτὰ τοῦ Θεσσαλομακεδονικοῦ χώρου, τὴν Τσακωνική κ.ἄ.

Οἱ τύποι ἄρθρων ποὺ χρησιμοποιοῦνται μ' ἐπιρρήματα εἶναι κατ' ἐξοχήν ἡ αἰτιατική οὐδετέρου γένους πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ: Περπατάει τὰ μπούσουλα, κολυμπάει τ' ἀνάσκελα κ.λπ. Δὲν λείπουν ὅμως ἀπὸ τὰ ἰδιώματα καὶ ἄλλοι τύποι ἄρθρων.

Ἡ χρῆση αὐτὴ τοῦ ἄρθρου στὰ ἰδιώματα, καθὼς καὶ στὴ νέα Ἑλληνική, στάθηκε τὸ πρότυπο γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἄρθρου μ' ἐπιρρήματα στὴν Κουτσοβλαχική. Ἐτσι στὴ λατινογενῆ αὐτὴ γλῶσσα, ἔχουμε δύο τύπους ἄρθρων ποὺ συντάσσονται τόσο μ' ἐπιρρήματα ὅσο καὶ μὲ τροπικὲς ἐπιρρηματικὲς μετοχές. Οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι: -lui (=τοῦ ἢ τῶ) καὶ -li (=τά). Ὁ τύπος -lui εἶναι ὁ πιὸ διαδομένος, ἐνῶ ὁ τύπος -li ἐντοπίζεται σὲ μερικὰ χωρὰ τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς Καλαμπάκας-Μετσόβου, ὅπου ἀκριβῶς οἱ ἑλληνόφωνοι σύνοικοι τῶν Βλάχων, ποὺ ἐπονομάζονται Χασιῶτες, χρησιμοποιοῦν στίς ἴδιες περιπτώσεις τὸν τύπο ἄρθρου τά. Ἡ χρῆση αὐτὴ τοῦ ἄρθρου εἶναι συχνότερη στοὺς Χασιῶτες ἀπ' ὅ,τι στοὺς ἄλλους ἑλληνόφωνους τῆς περιοχῆς (Καραγκούνους, Κοπατσαραίους). Ἐτσι οἱ Κοπατσαραῖοι καὶ οἱ Καραγκούνιοι χρησιμοποιοῦν κοινὲς καὶ στ' ἄλλα ἰδιώματα ἐκφράσεις: "Ἐλα σὰ κάτ". "Ἐλα σ' ἀπάν". "Ἐφυγι πλαλοῦντας, ἐνῶ οἱ Χασιῶτες λένε: "Ἐλα τὰ κάτ". "Ἐλα τ' ἀπάν". "Ἐφυγι τὰ πλαλοῦντα κ.λπ.

Παρόμοια καὶ οἱ Βλάχοι τῆς περιοχῆς Χασίων λένε: Yini di varliga-li (=ἔρχεται «τὰ γύρω»). Fudzi aliginda-li (=ἔφυγε «τὰ τρέχοντας»).

Ἡ χρῆση αὐτὴ τοῦ ἄρθρου ἐπιβιώνει ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα στὸ Μεσαίωνα καὶ μετὰ στοὺς νεώτερους χρόνους. Φαίνεται ὅμως ὅτι παλαιότερα εἶχε ἐντονη ἐπίδοση στὸν προφορικὸ λόγο, ἀπ' ὅπου ὁ τύπος ἐπέδρασε στὴν Ἀρωμουνική. Θεωροῦμε ἀπίθανο ἢ γλῶσσα αὐτὴ νὰ ἔχει τέτοιους τύπους ἀπὸ λατινικὴ κληρονομιά, ἀφοῦ ἡ Λατινική δὲν χρησιμοποιεῖ καθόλου τὸ στοιχεῖο τοῦ ἄρθρου. Οὔτε πάλι φαίνεται βάσιμη ἡ ἀναγωγὴ τῆς χρήσης αὐτῆς τοῦ ἄρθρου μ' ἐπιρρήματα σὲ ἄλλες βαλκανικὲς γλῶσσες, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοὶ ἐρευνητές. Οἱ τελευταῖοι φαίνεται πῶς ἀγνοοῦν τὴν συχνὴ χρῆση τοῦ ἄρθρου μ' ἐπιρρήματα στὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα, καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐντονώτερη χρῆση τοῦ ἄρθρου μ' ἐπιρρήματα παρατηρεῖται στὰ νότια

ιδιώματα τῆς Ἀρωμαυνικῆς, δηλαδὴ σὲ χωριά πού ἀνήκουν στὸν κατ' ἐξοχὴν ἑλλη-
νόφωνο χῶρο.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀναγνωστόπουλος Γ.: Περὶ τοῦ ἀρθροῦ. Ἀθηνᾶ (34), σελ. 166-247.

Παπαδόπουλος Ἀνθ.: Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης.
Ἀθῆναι, 1927, σελ. 92.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΠΙΕΡΙΑΣ

Ἡ δυσκολία, πού ἀντιμετωπίζει ὅποιος θελήσει νά ἐρευνήσει σήμερα τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ἐνὸς τόπου, εἶναι γενικῶς ἀντιληπτή. Ἡ Κοινὴ Νεοελληνικὴ ἔχει εἰσχωρήσει καὶ ἔχει ἀλλοιώσει τόσο πολὺ τὴ «γλωσσικὴ προσωπικότητα» ἐνὸς τόπου, ὥστε πολλὰς φορές ὁ μελετητὴς ἐνὸς ἰδιώματος θὰ χρειασθεῖ νά κάνει πραγματικὰ ἀνασκαφὰς στὴ μνήμη τῶν κατοίκων, γιὰ νά μπορέσει νά ἀναστυλώσει, θὰ ἔλεγα, τὸ γλωσσικὸ οἰκοδόμημα τῆς περιοχῆς πού ἐρευνᾷ.

Οἱ λόγοι τῆς ὑποχώρησης τῶν ἰδιωμάτων ἔχουν ἤδη ἐντοπισθεῖ ἀπὸ πολὺ παλιά. Ὁ Γ. Χατζιδάκις στὴν Ἐκθεση διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1911¹ σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Τὰ κατὰ τόπους ἰδιώματα ἐκβάλλονται καὶ περιπίπτουσιν εἰς λήθην διὰ τὰ σχολεῖα, διὰ τὸν Τύπον, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγκοινωνίας, διὰ τὸν ἐκπατρισμόν, διὰ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, διὰ τὴν καθολικὴν τοῦ ἔθνους μόρφωσιν κ.λπ.».

Οἱ λόγοι αὐτοὶ σήμερα ὄχι μόνον ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν, ἀλλὰ ἔχουν προστεθεῖ καὶ ἄλλοι ἐξ ἴσου ἰσχυροί· ἀρκεῖ νά ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ μόνον τὴν τηλεόραση ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα μέσα ἐξαπλώσεως καὶ ἐπιβολῆς τῆς Κοινῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπικοινωνία καὶ τῶν πιὸ ἀπομακρυσμένων χωριῶν μὲ τὰ ἀστικά κέντρα εἶναι σήμερα πολὺ πιὸ εὐκόλη ἀπ' ὅσο ἦταν παλαιότερα. Ἐπίσης ἡ μεγάλη ἐξάπλωση τοῦ τουρισμοῦ δὲν ἐπιφέρει μόνον τὴν ἀλλοίωση τῶν ἠθῶν ἐνὸς τόπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποχώρηση τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματός του. Βέβαια ἡ ὑποχώρηση τῶν ἰδιωμάτων δὲν γίνεται στὸν ἴδιο βαθμὸ σὲ ὅλους τοὺς τόπους. Σ' αὐτὸ παίζουν ρόλο διάφοροι παράγοντες, ὅπως ἡ γεωγραφικὴ θέση τοῦ τόπου, οἱ ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίες τῶν κατοίκων, τὸ ἐπίπεδο μορφώσεώς τους, οἱ ἐπιμειξίαι τῶν κατοίκων μὲ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν διαφορετικὸ ἰδίωμα, καὶ τὸ πόσο ἰσχυρὴ εἶναι ἡ γλωσσικὴ παράδοση ἐνὸς τόπου, πράγμα πού ἐκφράζεται μὲ τὴ διατήρηση τῶν ἠθῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν τοπικῶν παραδόσεων στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου.

Ὡς παραδείγματα μποροῦν νά ἀναφερθοῦν τόποι μὲ σχετικὰ μικρότερη ὑποχώρηση τοῦ ἰδιώματος, ὅπως ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Μάνη.

Μετὰ ἀπὸ τὴ γενικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ στὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν ἰδιωμάτων θὰ ἀναφερθῶ εἰδικὰ σὲ μιὰ περιοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, στὸ νομὸ Πιερίας. Οἱ παρατηρήσεις μου στηρίζονται σὲ ἐπιτόπια μελέτη τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τοῦ

1. Γ. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις διαγωνισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, Ἀθηνᾶ 24 (1912), σ. 290. Ἐπίσης βλ. τοῦ ἰδίου, Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 400.

νομοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν τρίμηνη παραμονή μου σὲ χωριὰ τῆς Πιερίας κατὰ τὰ ἔτη 1978-80.

Εἶναι ἀπαραίτητο κατ' ἀρχὴν νὰ δοθεῖ μιὰ γενικὴ εἰκόνα τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τοῦ νομοῦ κατὰ κοινότητες. Συνολικὰ στὸ νομὸ Πιερίας ὑπάρχει γηγενῆς πληθυσμὸς σὲ 30 χωριὰ, ἀμιγῆς προσφυγικὸς σὲ 18 καὶ ἀνάμικτος σὲ 11. Ὁ προσφυγικὸς πληθυσμὸς προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὴ Μ. Ἀσία, τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Ἐπίσης ὑπάρχουν δύο χωριὰ, ἡ Καρίτσα καὶ τὸ Δῖον, μὲ βλαχόφωνους καὶ λίγους γηγενεῖς. Οἱ πρόσφυγες ἔχουν ἐγκατασταθεῖ κυρίως στὰ πεδινὰ καὶ στὰ παράλια τοῦ νομοῦ, ἐνῶ τὰ χωριὰ μὲ γηγενῆ πληθυσμὸ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὄρεινά.

Ἡ μελέτη μου περιορίζεται κυρίως στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα χωριῶν μὲ γηγενῆ πληθυσμὸ, καὶ αὐτό, γιατί σχετικὲς μελέτες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό, εἰδικὰ γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Πιερίας, δὲν ὑπάρχουν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν εἶναι αὐτόχθονες καὶ μιλοῦν τὸ βόρειο ἰδίωμα, ἔχουν δηλ. τὰ δύο χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τῶν βορειοελλαδικῶν ιδιωμάτων: τὴν ἀποβολὴ ἢ σίγηση τῶν ἀτόνων *i* καὶ *ou* (π.χ. *χ'λιάρ'* ἀντὶ *χουλιάρι* [=κουτάλι], *ἀρνίθ'* ἀντὶ *ἀρνίθι* [=κόττα] κ.λπ.) καὶ τὴ στένωση ἢ κώφωση, ὅπως τὴν ὀνομάζουν ἄλλοι γλωσσολόγοι, τοῦ ἀτόνου *e* σὲ *i* καὶ τοῦ ἀτόνου *o* σὲ *ou* (π.χ. *πιδὶ* ἀντὶ *παιδί*, *κουρίτσ'* ἀντὶ *κορίτσι* κ.λπ.).

Τὰ δύο αὐτὰ φωνητικὰ φαινόμενα δὲν συναντῶνται μὲ τὴν ἴδια κανονικότητα στὴ λαλιὰ αὐτῶν ποὺ μιλοῦν τὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα. Σὲ ἄλλων τὴν ὁμιλία τὰ φαινόμενα αὐτὰ παρατηροῦνται ἀνελλιπῶς (κυρίως στὶς γυναῖκες μὲ μικρὴ παιδεία ἀνεξαρτήτως ἡλικίας), ἐνῶ σὲ ἄλλων ἀπαντοῦν περιστασιακὰ καὶ ὄχι κανονικὰ, δηλ. μέσα στὴ ροὴ τοῦ λόγου μερικὲς λέξεις λέγονται μὲ κώφωση καὶ ἀποβολὴ ἢ μὲ μεγαλύτερη ἐπικράτηση τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὰ δύο φαινόμενα· ἐπίσης εἶναι δυνατὸ νὰ εἰπωθοῦν λέξεις φωνητικὰ ἀλλοιωμένες γιὰ σκωπτικούς λόγους ἢ χαριτολογώντας μέσα στὴ συζήτηση.

Ἐπὶ αὐτὸ τέλος καὶ αὐτοὶ ποὺ μιλοῦν τὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ χωρὶς καμιὰ φωνητικὴ ἀπόχρωση βορείου φωνηεντισμοῦ, σὲ σημεῖο νὰ διερωτᾶται κανεὶς γιὰ τὴ γλωσσικὴ «ταυτότητα» τοῦ τόπου τους. Ὡς παράδειγμα μπορῶ νὰ ἀναφέρω τὸ παραθαλάσσιο χωριὸ Πόροι κοντὰ στὸν Πλαταμῶνα, ποὺ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν κατοίκων του, ἀκόμη καὶ ἄτομα μεγάλης ἡλικίας, μιλοῦν καθαρὰ τὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ. Αὐτὸ τὸ χωριὸ εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ περίπτωση ὑποχωρήσεως ἰδιώματος, ὅταν συντρέχουν οἱ λόγοι ποὺ σημείωσα ἤδη στὴν ἀρχή. Οἱ Πόροι εἶναι ἓνα νεόκτιστο χωριό, ὅπου οἱ γηγενεῖς κάτοικοί του ἄρχισαν νὰ μεταφέρονται τὸ 1960 ἀπὸ τὸ παλιὸ χωριὸ τους, ποὺ ἦταν στὶς πλαγιές τοῦ Ὀλύμπου· ἐκεῖ ἄλλαξαν τρόπο ζωῆς καὶ ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίες καὶ ἀποκόπηκαν, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἀπὸ τὴν παράδοσή τους καὶ τὰ ἔθιμά τους.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φωνητικῆς γενικὰ οἱ γηγενεῖς κάτοικοι δὲν διαφέρουν σημαντικὰ ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό· ἡ διαφορὰ τους ἔγκειται μόνο στὸ βαθμὸ τῆς διατηρήσεως τῆς φωνητικῆς τοῦ ἰδιώματός τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο βασικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ βορείου φωνηεντισμοῦ ὑπάρ-

χουν και άλλες φωνητικές ιδιορρυθμίες, οι οποίες άπαντούν και σε άλλα βορειοελλαδικά ιδιώματα ¹. Σάν πιό χαρακτηριστικά μπορώ να αναφέρω τὰ έξής:

1) 'Ανάπτυξη τοῦ προθετικοῦ α. Τὸ φαινόμενο άπαντᾶ σε μεγάλη έκταση, π.χ. *άρουτῶ* (=ρωτῶ, χωριὸ Λαγόρραχη) ², *ἀδρέπουμι* (=ντρέπομαι, Βροντοῦ, Λαγόρραχη κ.ά.), *ἀπαλάμ'* (=παλάμη, Μελιάδι, Μοσχοπόταμος κ.ά.), *ἀγλείφουμι* (=γλείφουμαι, Βρία), *ἀκάθαρμα* (Μοσχοπότ.), *ἀτζιάκ'* (=τζάκι, Κολινδρός), *ἀβ'δῶ* (=πηδῶ, παντοῦ), *ἀγλήγουρα* (παντοῦ), *ἀσχουρنيοῦμι* (=συγχωροῦμαι, Ρυάκια).

2) 'Ανάπτυξη τοῦ ἡμιφώνου i μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ φωνῆεν, π.χ. *ιέχου* (=έχω, Ρυάκια, Βροντοῦ), *ιέν'* (=εἶναι, Ρυάκια), *ιένας* (=ένας, Ρυάκια, Βροντοῦ), *ιέμαθα* (Ρυάκια).

3) Τὸ φαινόμενο τῆς δασύνσεως τοῦ ζ και τοῦ σ. 'Απαντᾶ σε ὅλα τὰ χωριὰ με γηγενῆ πληθυσμό, π.χ. *σκ'λί*, *ιδύ*, *ξ'μιά*, *ξακόν*, *κιραδά*, *βρισά*. Στὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα ἔχομε συγχρόνως και ἀπουράνωση τοῦ σ.

4) Τὸ φαινόμενο τῆς ἀτελοῦς συνιζήσεως. Εἶναι πολὺ ἐκτεταμένο και ἀκούγεται και σήμερα συχνά, π.χ. *κλουσσαρεᾶ* (=ἡ κλώσσα), *λιφτουκαρεᾶ* ³.

5) Οἱ φθόγγοι μπ, ντ, γκ ἀκούγονται χωρὶς τὸ ἔρρινο στοιχεῖο, ὅπως τὰ λατινικὰ b, d, g.

6) 'Η οὐρανικοποίηση τῶν συμφώνων λ, ν, κ, γ, χ, ὅταν βρίσκονται στὸ τέλος τῆς λέξεως και τὸ i, πὸ ἀκολουθοῦσε, ἔχει ἀποβληθεῖ, π.χ. *δαμάλ' βουστάν'* (=μποστάνι). Τὸ λ και τὸ ν προφέρονται οὐρανικὰ και ὅταν ἀκολουθεῖ τονισμένο e (προφέρονται λιε, νιε), π.χ. *λιέμι* (=λέμε), *νιαί* (=ναί), *ἀλιεύρ'* (=ἀλεύρι).

7) 'Ανάπτυξη τ πρὸ τοῦ σ ὕστερα ἀπὸ ἀποβολὴ ἀτόνου i, π.χ. *ρουβόλ'τσα* (=ροβόλησα), *ἀρχίλ'τσα*, *πούλ'τσα* (=πούλησα), *μέλ'τσα* (=μέλισσα), *μιλ'τσᾶς* (=μελισσᾶς).

8) 'Αποσιώπηση τῶν συμφώνων γ, χ μεταξὺ δύο φωνηέντων, π.χ. *κιχαιᾶς*, *ἀστόησα*, *καταῆς*, *φαητό*, *χαραή*.

9) 'Ανάπτυξη ν σε ἀντωνυμικοὺς τύπους, ὅπως *ἀφνοι* (=αὐτοί), και σε καταλήξεις ρηματικῶν τύπων, ὅπως *ἀκαλνῶ* (=καλῶ), *κουβαλνῶ* (=κουβαλῶ), *ἔφιγναν* (=ἔφευγαν), *ἄρπαχνι* (=ἄρπαζε).

1. 'Αναλυτικότερα γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ φαινόμενα αὐτὰ βλ. Α. Παπαδοπούλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς Νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν 'Αθήναις 1927. 'Επίσης πβ. και τὶς ἐργασίες: Ε. Μπουντώνα, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβενδοῦ και τῶν περιχώρων αὐτοῦ, 'Αρχεῖα Συλλόγου Κοραῆ, 'Αθήναι 1892. Α. Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων 'Αθω και Χαλκιδικῆς, Λεξικογραφ. 'Αρχεῖον 6 (1923), σ. 125-141. Ν. 'Ανδριώτη, 'Η ἔρευνα τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς Μακεδονίας, Μακεδονικὸν 'Ημερολόγιον 1949, σ. 171-5· τοῦ ἰδίου, Τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα τῆς Χαλκιδικῆς, Μακεδονικὸν 'Ημερολόγιον 1955, σ. 113-120. Χ. Γεωργίου, Τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα Γέρμας Καστοριᾶς, Θεσσαλονίκη 1962. Α. Τσοπανάκη, Τὸ Σιατιστινὸ ἴδιωμα, Μακεδονικὰ 2 (1950), 266-298.

2. Τὰ ἀναφερόμενα παραδείγματα προέρχονται α) ἀπὸ ὅσα ἡ ἴδια ἄκουσα και κατέγραψα (βλ. και τὰ εὑρισκόμενα στὸ 'Αρχεῖο τοῦ 'Ιστορικοῦ Λεξικοῦ χειρόγραφά μου ὑπ' ἀριθ. 1144, 1161 και 1195) και β) ἀπὸ τὰ χφ. ὑπ' ἀριθ. 569, 584, 960 και 1026.

3. 'Ακούγεται δηλαδὴ ἀντὶ τοῦ ἡμιφώνου i ἕνα ἀνοικτὸ e, τὸ ὁποῖο σχεδὸν συνεχφωνεῖται με τὸ a πὸ ἀκολουθεῖ.

10) Προφορά του μορίου θά του μέλλοντος ως δά. Αυτό ακούγεται σήμερα πολύ άραιά, ενώ παλαιότερα πρέπει να ήταν φαινόμενο έκτεταμένο σε ολόκληρη την Πιερία.

11) Τα άηχα σύμφωνα κ, π, τ ακούγονται μερικές φορές ήχηρά, κυρίως όταν είναι αρχικά, π.χ. *αβόλ'κι* (=απόλυκε), *βούλ'τσα* (=πούλησα).

12) Όταν συναντώνται τα σύμφωνα μ και λ μετά την αποβολή ενδιάμεσου φωνήεντος i ή ου παρατηρείται ανάπτυξη του συμφώνου π ανάμεσα στο μ και στο λ. π.χ. *φαμελιά* - *φαμιλιά* - *φам'λιά* - *φαβλιά*: *μουλάρι* - *μ'λάρ'* - *βλάρ'*.

13) Τέλος στην περιοχή Κολινδρού και Κίτρους άκουσα να προφέρουν *πατέραζ ουμ* (=πατέρας μου), *άδραζ ουμ* (=άντρας μου), ενώ σε άλλα χωριά με γηγενή πληθυσμό (στην κεντρική και νότια Πιερία) προφέρουν *πατέραζ μ'*, *άδραζ μ'*.

Σχετικά με το συντακτικό παρατηρούνται γενικά οι συντακτικές ιδιορρυθμίες των βορειοελλαδικών ιδιωμάτων. Π.χ. η χρήση της αιτιατικής του προσωπικού αντικειμένου (έμμέσου) αντί γενικής στην Κοινή Νεοελληνική, που είναι από τα χαρακτηριστικά του ιδιώματος, διατηρείται έντονα ακόμη π.χ. *τονν είπα* (τόν είπα) αντί του *είπα*, *τονν έδουκα* αντί του *έδουκα*. Επίσης έκτεταμένη και σήμερα εμφανίζεται η χρήση ονομαστικής αντί αιτιατικής αντικειμένου, π.χ. *Γλιέπου οι άθρωπ'οι να 'ρχουδι* (=βλέπω τους ανθρώπους...).

Και από την άποψη της μορφολογίας το γλωσσικό ιδίωμα των γηγενών κατοίκων του νομού Πιερίας δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από το ένα χωριό στο άλλο. Σχετικά μπορούμε να παρατηρήσουμε τα έξής:

1) Σ' ολόκληρη την Πιερία το άρθρο άρσενικού γένους είναι *ή*, όπως και του θηλυκού π.χ. *ή πατέρας*, *ή δάσκαλους*.

2) Στα περισσότερα χωριά επικρατεί η υποκοριστική κατάληξη *-ουδι* (Κολινδρός και η γύρω περιοχή, Ρυάκια κ.ά.), π.χ. *γαττούδ'*, *κουρτσούδ'* *πιδούδ'*. Σε μερικά, παράλληλα με την *-ουδι*, ακούγεται συχνά και η κατάληξη *-ουλι* π.χ. *κουρτσούδ'* και *κουρτσούλ'* (Λαγόρραχη, Μοσχοπόταμος, Μελιάδι, Βροντού: στο τελευταίο χωριό επικρατεί μάλλον η κατάληξη *-ουλι*).

3) Στα συνηρημένα ρήματα κυρίως στο γ' ενικό πρόσωπο άπαντá ó άσυναίρετος τύπος π.χ. *άκαλνω* - *άκαλνάς* - *άκαλνάει*.

4) Επίσης από τα σχετικώς σταθερά ακόμη στοιχεία του ιδιώματος είναι και η ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου σε ρηματικούς τύπους στον παρατατικό. Π.χ. *παίναμι* (=πηγαίναμε), *έκανάμι* κ.λπ. Παράλληλα ακούγονται και τύποι που διατηρούν το δευτερεύοντα μόνο τόνο παραβαίνοντας το νόμο της τρισυλλαβίας, π.χ. *παίναμι*.

5) Άκόμη και σήμερα ακούγονται, σπάνια βέβαια, από όσους μιλούν ιδιωματικά τύποι διαρκούς μέλλοντος αντί στιγμιαίου. Π.χ. *δά πααίνου* αντί *θά πάω*.

6) Παρατήρησα σημαντικό άριθμό ρημάτων, που στην Κοινή Νεοελληνική λήγουν σε *-ίζω*, να άπαντούν ιδιωματικά με διαφορετική κατάληξη π.χ. *σκαλνάου* αντί *σκαλίζω* (Βροντού), *χουρνάου* αντί *χωρίζω* (Μοσχοπόταμος), *φουκαλνω* αντί *φουκαλίζω* (σπάνια ακούγεται και ó β' τύπος).

Επίσης θά μπορούσα να αναφέρω μεγάλο άριθμό από ιδιόρρυθμους ιδιωματικούς ρηματικούς τύπους σε διάφορους χρόνους, όπως: η προστακτική *άσέβα* και *σέβα*

(=μπές) και ὁ ἀόριστος σέφκιτι (=μπήκατε), ἤπια (=ἤπια), ὁ μέλλων θὰ πίκεις (=θὰ πιεῖς), ψάζου (=ψάχνω), κλοῦν (=κλείνουν), ζάου (=ζῶ), μάθνισκαν (=ἐμάθαιναν), ἤμαν (=ἤμουν), ἀπουκριμάζουμαν (=ἀποκρινόμεουν) κ.λπ.

7) Ἡ χρήση τῆς γενικῆς τοῦ ἐνικοῦ εἶναι σπάνια καὶ σήμερα στὸ ἰδίωμα. Ἐντὺ αὐτῆς λέγεται ἡ πρόθεση ἀπὸ+αἰτιατ., π.χ. ἡ ἀστρέχα ἀπ' τοῦ σπῖτ'.

8) Τέλος ἡ γενικὴ τῶν κυρίων ὀνομάτων θηλυκοῦ γένους συνηθίζεται νὰ σχηματίζεται ὅπως ἡ ὀνομαστικὴ π.χ. τ'ς θείτσα-Μαρία (=τῆς θείτσας Μαρίας), τοῦ πιδὶ τ'ς Λέν' (=τὸ παιδὶ τῆς Ἐλένης)¹.

Ἀπομένει τώρα νὰ ἐξετάσομε τὸ ἰδίωμα τῶν γηγενῶν κατοίκων τοῦ νομοῦ Πιερίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ λεξιλογίου.

Ἡ Πιερία ὑπέστη καὶ αὐτὴ, ὅπως καὶ ὀλόκληρη ἡ Μακεδονία, τὶς συνέπειες τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν· σὲ κάθε χωριὸ τῆς εἶναι ζωντανὲς ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ χεῖλια τῶν γερόντων οἱ παραδόσεις τῶν ἀγωνιστῶν καὶ οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴ λευτεριά. Ἡ ἱστορικὴ πορεία ὀλόκληρης τῆς Μακεδονίας, καὶ φυσικὰ καὶ τῆς περιοχῆς ποὺ ἐξετάζομε, ἄφησε, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἔντονα τὰ ἔχνη τῆς καὶ στὴ γλῶσσα. Ἀρκετὲς τουρκικὲς καὶ λιγότερες σλαβικὲς λέξεις ὑπάρχουν στὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς. Ἀναφέρω μερικὲς χαρακτηριστικὰ: ἀδιριά (τουρκ. entari, παιδικὸ μακρὸ φόρεμα· Ρυάκια), ἀμάξους (τουρκ. mahsus, ἐπίτηδες· Λόφος, Μηλιά), ἀβτζῆς (τουρκ. avci, κυνηγός· Βροντοῦ), τσαῖρ (τουρκ. cayir, ἀκαλλιέργητο χωράφι· Κολινδρός), χουσμὲτ' (τουρκ. hizmet, δουλειά· σὲ πολλὰ χωριά), σόβα (σλάβ. soba, δωμάτιο· Λόφος), μόλτσα (σλάβ. moljac, σκῶρος· Μοσχοπόταμος), βρατίμι καὶ βράτιμος (σλαβ. bratim, φίλος· σὲ πολλὰ χωριά).

Ἡ χρήση ὅμως τῶν λέξεων αὐτῶν σήμερα ἔχει μειωθεῖ στὸ ἐλάχιστο, α) διότι οἱ περισσότερες ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες λέξεις τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς καὶ β) διότι τὰ ἀντικείμενα, οἱ ἐργασίες ἢ ἀκόμη καὶ ὁ τρόπος ζωῆς ἔχουν σήμερα ἀλλάξει. Σπάνιο π.χ. νὰ ἀκούσεις τώρα νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη ἀδιριά, γιὰ νὰ δηλωθεῖ τὸ παιδικὸ φόρεμα, κοινὸ γιὰ ἀγόρια καὶ κορίτσια ποὺ φοροῦσαν παλιά, ἀλλὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀκούσει τὴ βραγάτσα (=μεταλλικὴ κανάτα· σὲ πολλὰ χωριά), ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερα σὲ πολλὰ σπίτια.

Ἐπίσης πολλὲς ἰδιωματικὲς λέξεις σώζονται σὲ τραγούδια ἢ τὶς ἀναφέρουν οἱ κάτοικοι, ὅταν ἀφηγοῦνται κάποια παράδοση τοῦ χωριοῦ τους ἢ κάποιο ἔθιμο παλιό, ἀν καὶ στὴν καθημερινὴ ὀμιλία οἱ λέξεις αὐτὲς δὲν χρησιμοποιοῦνται πλέον.

Ἀκόμη ἀπὸ πλευρᾶς λεξιλογίου ἡ προσπάθεια τῶν χωρικῶν νὰ μὴ μιλήσουν ἰδιωματικὰ εἶναι πιὸ ἔντονη, ἴσως διότι ἡ φωνητικὴ καὶ ἡ μορφολογία τῆς ἰδιωματικῆς λαλιᾶς ὑποχωροῦν καὶ ἀντικαθίστανται συνειδητὰ πολὺ πιὸ δύσκολα ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ ἀναφέρω τὴ γενικὴ σχεδὸν τάση τῶν χωρικῶν νὰ μιλήσουν τὴν Κοινὴ καὶ νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση στὸν ξένο ὅτι τὰ παλιὰ ἢ τὰ ἀρχαῖα, ὅπως ἀποκαλοῦν τὴν ἰδιωματικὴ λαλιά τους, ἔχουν σήμερα ξεχασθεῖ. Αὐτὸ βέβαια ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα συναίσθημα κατωτερότητας καὶ φόβου, ποὺ

1. Γιὰ σαφέστερη ἀντίληψη τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Πιερίας βλ. παραδείγματα ἰδιωματικοῦ λόγου στὸ τέλος τῆς μελέτης ἀπὸ προσωπικὴ μου συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου.

νοιώθουν, μήπως γίνουν αντικείμενο σκωπτικῶν σχολίων ἐξ αἰτίας τῆς ὁμιλίας τους¹. Ἔτσι πρέπει νὰ προστεθεῖ στὶς αἰτίες ὑποχωρήσεως τῶν ἰδιωμάτων καὶ ἡ προσπάθεια τῶν ἰδίων τῶν ὁμιλούντων νὰ μιλήσουν κατὰ τὴν ἀντίληψή τους πρὸς «πολιτισμένα», μιὰ ἄρνηση δηλ. τῆς ἴδιας τῆς «γλωσσικῆς τους προσωπικότητας».

Στὸ λεξιλόγιο τῆς περιοχῆς τῆς Πιερίας ὑπάρχουν καὶ ἀρκετοὶ ἀρχαϊσμοί, ποὺ ἀκούγονται καὶ σήμερα συχνά, ὅπως: τὸ *καμάτ'* (=κουραστικὴ δουλειά, ἀρχ. *κάματος*· Βροντοῦ κ.ά.), ὁ *πλουκός* (=φράκτης μὲ ξύλα, ἀρχ. *πλόκος* - *πλέκω*· σ' ὀλόκληρη τὴν Πιερία), *λάμμουμα* (=βύθισμα σὲ λάσπη) καὶ *ρῆμα λαμμώνου* (ἀρχ. *ἰλὺς*+*ἄμμος*· κοινὸ στὴν Πιερία), ἡ *ξυάλα* (=βουκέντρα, ἀρχ. *ξυήλη*· κοινὸ στὴν Πιερία), *πόρους* (=πέρασμα στὸ ποτάμι, ἀρχ. *πόρος*· Λόφος, Ράχη, Μοσχοπόταμος κ.ά.), *νιάμα* (=ἡ πρώτη καλλιέργεια χωραφιοῦ, ἀρχ. *νεάματα*· κοινό), *διρμάτ'* (=ἀσκή, ἀρχ. *δερμάτιον*· σὲ πολλὰ χωριά), *σπουδαρεὰ* (=βιαστικά, ἀρχ. *σπουδή*), *κρούου* καὶ *κρούγου* (ἀρχ. *κρούω*· κοινό), *τρανός* καὶ *ρῆμα τρανεύου* (=μεγάλος, ἀρχ. *τρανός*· κοινό), *ἀρίπους* (=τὸ χνουδωτὸ περίβλημα τοῦ κάστανου, ἀρχ. τὸ *ρῖπος*, ποὺ τὸ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος 2, 96· Ρητίνη), *ἀντηρειέμι* (=δειλιάζω, ντρέπομαι, ἀρχ. *ἐντηροῦμαι*· κοινὸ στὴν Πιερία), *διβαίνου* (=μπαίνω, ἀρχ. *εἰσβαίνω*· κοινὸ στὴν Πιερία, συχνὴ ἢ προστακτικὴ σέββα).

Γενικὰ οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις λέγονται ἄλλοτε αὐθόρμητα μέσα στὸ λόγο — ἰδιαίτερα ὅταν οἱ χωρικοὶ μιλοῦν μεταξύ τους — καὶ ἄλλοτε ἀντικαθίστανται συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη λέξη τῆς Κοινῆς.

Καὶ ἀπὸ πλευρᾶς λεξιλογίου, ὅπως καὶ φωνητικῆς καὶ μορφολογίας οἱ γυναῖκες κυρίως εἶναι αὐτὲς ποὺ μιλοῦν περισσότερο ἰδιωματικά. Οἱ ἄνδρες θυμοῦνται μὲν τὶς περισσότερες φορές εὐκόλα τὶς ἰδιωματικὲς λέξεις, ἀλλὰ λίγοι τὶς χρησιμοποιοῦν στὴν ὁμιλία τους. Ἡ στρατιωτικὴ τους θητεία, ἡ μεγαλύτερη ἐπικοινωνία τους, ἐπαγγελματικὴ καὶ κοινωνικὴ, μὲ ἄλλους ποὺ δὲν ὁμιλοῦν τὸ ἰδίωμα, ἡ καλύτερη συνήθως μόρφωσή τους καὶ τέλος ἡ κοινωνικὴ τους θέση, ποὺ ὅπωςδήποτε στὰ χωριά παραμένει ἀκόμη ἀνώτερη ἀπὸ τῆς γυναίκας, ἔχουν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἀκόμη οἱ γυναῖκες εἶναι οἱ κατ' ἐξοχὴν φορεῖς τῆς παραδόσεως. Αὐτὲς βασικά διατηροῦν τὰ ἔθιμα καὶ γενικὰ εἶναι λιγότερο δεκτικὲς στὶς πολιτιστικὲς ἀνανεώσεις, ἐπειδὴ δὲν ἀρνοῦνται τόσο εὐκόλα τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιά τους, ὅπως π.χ. ἔθιμα διαφόρων κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων ἢ ἐορτῶν, διάφορες προλήψεις κ.λπ.

Ἀξιόλογο εἶναι καὶ τὸ φαινόμενο τῶν λεξιλογικῶν διαφορῶν ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό. Ὅπωςδήποτε οἱ λέξεις ποὺ εἶναι κοινὲς σ' ὀλόκληρη τὴν Πιερία εἶναι πάρα πολλές, ἀλλὰ παράλληλα ἀρκετὲς λέξεις εἶναι διαφορετικὲς, ὅπως π.χ. στὸ χωριὸ Ρυάκια ἄκουσα ὅτι παλιὰ χρησιμοποιοῦσαν τὴ λέξη *ἀδιριά* γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν παιδικὴ ἐνδυμασία, λέξη ἄγνωστη στὸ χωριὸ Λόφος, ὅπου χρησιμοποιοῦσαν μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία τὴ λέξη *μαδύου*, τοῦ. Στὸν Κολινδρὸ παράλληλα μὲ τὴ λέξη *μανιὰ* (=γιαγιά), ποὺ εἶναι κοινὴ σ' ὀλόκληρη τὴν Πιερία, ἄκουσα μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ τὴ λέξη *νινέ*, ποὺ δὲν λέγεται στὴν ὑπόλοιπη Πιερία. Τὸ ἴδιο ἔθιμο κατὰ τῆς

1. Εἶναι ἀμέτρητες οἱ φορές, ποὺ μοῦ ἐπαναλάμβαναν στὶς συζητήσεις μας ὅτι «μόνο σὲ μένα μιλοῦν τ' "ἀρχαῖα", ἐπειδὴ μ' ἐνδιαφέρουν».

άνομβρίας, πού στά περισσότερα χωριά τὸ ὀνομάζουν *πιρπιρούνα*, στὸ Μοσχοπόταμο καὶ στά Ρυάκια μοῦ τὸ εἶπαν *πιπιρεά*.

Ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ λέξεις στὸ ἰδίωμα τῆς Πιερίας μὲ σημασιολογικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὶς ἴδιες λέξεις τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς ἢ ἄλλων ἰδιωμάτων. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ ἐπίθετο *κακός*, πού στὴν Πιερία ἔχει εὐρέως τὴ σημασία «ἐργατικός», «ίκανὸς στὴν ἐργασία», καὶ τὴ λέξη *κοπέλλι*, πού στὴν Πιερία καὶ σὲ ἄλλα Μακεδονικὰ ἰδιώματα σημαίνει τὸ νόθο παιδί, ἐνῶ στὴν Κρήτη, π.χ. ἡ ἴδια λέξη σημαίνει γενικῶς τὸ παιδί, ἀγόρι ἢ κορίτσι.

Ὁ γλωσσογεωγραφικὸς προσδιορισμὸς αὐτῶν τῶν λεξιλογικῶν διαφορῶν καὶ ἡ ἐντόπιση τῶν αἰτίων τους εἶναι δύσκολο νὰ γίνῃ ἀναλυτικὰ γιὰ κάθε χωριό, τὴ στιγμή πού ἡ ὁμιλία διαφέρει ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο στὸν ἴδιο τόπο καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς καθοριστικούς παράγοντες, ὅπως π.χ. οἰκογενειακὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον, παιδεία, ἐργασία, συνθήκες διαβιώσεως κ.λπ. Εἶναι ἐπίσης εὐνόητο ὅτι οἱ παράγοντες αὐτοὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γεωγραφικὴ θέση παίζουν παράλληλα καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ λεξιλογίου ἐνὸς μικροῦ τόπου. Π.χ. τὸ λεξιλόγιο ἀτόμου μὲ κάποια παιδεία, ὅπως τοῦ δασκάλου, τοῦ ἱερέα, μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου κ.λπ., ἐπηρεάζει πολὺ ἢ λίγο — ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ γλωσσικῆς δεκτικότητος — τὸ λεξιλόγιο τοῦ ἀπλοῦ χωρικοῦ.

Ἀξιόλογο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ λαλιά τῶν παιδιῶν προσχολικῆς ἡλικίας. Ὅταν ἓνα παιδί μεγαλώνει κοντὰ σὲ ἄτομα πού μιλοῦν ἰδιωματικά, εἶναι πολὺ φυσικὸ ὅπωςδήποτε νὰ μιλήσῃ τὸ ἰδίωμα τοῦ περιβάλλοντός του. Τὸ πρόβλημα ἐμφανίζεται, ὅταν θὰ πάει στὸ σχολεῖο. Ἡ πίεση τῆς Κοινῆς ἀρχίζει καὶ ἡ δυσκολία προσαρμογῆς του εἶναι σημαντικὴ. Σὲ ἔκθεση μικροῦ μαθητῆ τοῦ Δημοτικοῦ εἶδα χαρακτηριστικὰ τὴν πάλῃ Κοινῆς Νεοελληνικῆς καὶ ἰδιώματος μὲ ἀποτέλεσμα ὅπωςδήποτε τὴν ὑποχώρηση τοῦ τελευταίου. Πάντως ὁ δεῦτερος τόνος σὲ τύπους παρατατικοῦ ἦταν ἀπὸ τὶς συνηθισμένες διορθώσεις τοῦ δασκάλου.

Τὴ μεγαλύτερη φθορὰ τὸ ἰδίωμα τὴν ὑφίσταται στὸ λεξιλόγιο καὶ στὴ μορφολογία στὸ γραπτὸ λόγο κυρίως καὶ λιγότερο στὸν προφορικὸ, διότι στὸν προφορικὸ λόγο παίζει ἰδιαίτερα σημαντικὸ ρόλο ὁ αὐθορμητισμὸς. Οἱ συντακτικὲς καὶ φωνητικὲς ἰδιωματικὲς ἰδιορρυθμίες ὑποχωροῦν μὲ πιὸ ἀργὸ ρυθμὸ. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι τὴ μεγαλύτερη ἀνθεκτικότητα στὴν πίεση τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς τὴν παρουσιάζει ὁ φραστικὸς τονισμὸς, χαρακτηριστικὸ διακριτικὸ στοιχεῖο κάθε διαλεκτικῆς περιοχῆς.

Ὅπως ἐσημείωσα καὶ στὴν ἀρχή, ἀνάμεσα στὶς αἰτίες ὑποχωρήσεως τῶν ἰδιωμάτων εἶναι καὶ ἡ μετανάστευση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄν καὶ σήμερα τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα στὸ νομὸ Πιερίας εἶναι μικρότερο ἀπὸ παλαιότερα¹, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφερθῶ στὴ λαλιά τῶν μεταναστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιστρέφουν στὴν Ἑλλάδα μόνιμα ἢ προσωρινά.

Πρωταρχικὸ ρόλο γιὰ τὴ διατήρηση ἢ ὄχι τῆς ἰδιωματικῆς λαλιᾶς τῶν μετανα-

1. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω ὅτι οἱ μόνιμοι μετανάστες ἀπὸ τὴν Πιερία ἦταν τὸ 1977 362 ἄτομα, ἐνῶ τὸ 1961 ἦταν 1551 ἄτομα.

στῶν παίζουσι: α) ὁ χρόνος παραμονῆς στὸ ἐξωτερικό, β) οἱ συνθῆκες ἐργασίας καὶ διαβιώσεως ἐκεῖ, γ) ὁ βαθμὸς ἐκμάθηστος τῆς ξένης γλώσσας καὶ δ) ὁ ἀτομικὸς παράγων, δηλ. ὁ βαθμὸς ἰκανότητος τῆς γλωσσικῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου. Συνάντησα στὸ χωριὸ Λαγόρραχη γυναῖκα 35 ἐτῶν, ἡ ὁποία ἔλειπε στὸν Καναδᾶ ἐπὶ 10 ἔτη, μὲ ὑποτυπώδη γνώση τῆς Ἀγγλικῆς καὶ μὲ ἐξέπληξε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φθορὰ τῆς ἰδιωματικῆς τῆς λαλιᾶς, δὲν ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ φυσικὴ φθορὰ τῆς λαλιᾶς τῶν ἄλλων συγχωριανῶν τῆς. Ἀπὸ μετανάστες στὴ Γερμανία, ποὺ συνάντησα στὸ χωριὸ Βροντοῦ, παρατήρησα ὅτι διατηροῦσαν — κυρίως οἱ γυναῖκες — μιὰ σχετικὴ ἰδιωματικὴ φωνητικὴ ἀπόχρωση ἀκόμη καὶ στὴ Γερμανικὴ γλώσσα, τὴν ὁποίαν εἶχαν μάθει ἰκανοποιητικᾶ· π.χ. τὴ γερμανικὴ λέξη fleissig χαρακτηριστικᾶ τὴν προφέρουν μὲ *ʃ* δασύ. Σχετικᾶ μὲ τὸ ἰδίωμά τους διατηροῦσαν περισσότερο τὴ σύνταξη καὶ τὴ φωνητικὴ, ὅχι ὅμως μὲ τὴν ἴδια κανονικότητα συγκριτικᾶ μὲ τοὺς συγχωριανούς τους. Τὸ λεξιλόγιό εἶχε ὑποστῆ τὴ μεγαλύτερη φθορὰ.

Μέσα στὴν πόλη τῆς Κατερίνης ἡ γλωσσικὴ κατάσταση εἶναι πολὺ ἀσαφὴς ἐξ αἰτίας τοῦ πολυἰδιωματικοῦ στοιχείου ποὺ ὑπάρχει. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς κατοίκους ὑπάρχουν πάρα πολλοὶ Πόντιοι πρόσφυγες καὶ Βλάχοι, καθὼς φυσικᾶ καὶ ὑπάλληλοι ἀπὸ περιοχὲς ἐκτὸς τῆς Πιερίας. Συνεπῶς εἶναι καταφανὴς ἡ δυσκολία τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως. Ἀκόμη καὶ ὁ βόρειος φωνηεντισμὸς μὲ δυσκολία διαπιστώνεται. Αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ ἐντοπίσομε εἶναι ἓνα κράμα Κοινῆς Νεοελληνικῆς μὲ λίγα ἰδιωματικὰ — κυρίως μορφολογικὰ, συντακτικὰ καὶ φωνητικὰ — στοιχεῖα ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ, θρακικὴ καὶ ποντιακὴ διάλεκτο. Ἐπίσης, ὅπως καὶ σ' ὅλα τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, ἐξ αἰτίας τῆς γλωσσικῆς ἀνομοιογενείας τῶν κατοίκων, ἡ προσπάθεια ἀρνήσεως καὶ λησμονιᾶς τοῦ μητρικοῦ ἰδιώματος εἶναι πιὸ ἐντονὴ ἔτσι, ὥστε μόνο ἔξω ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα, στὰ χωριά, νὰ μπορεῖ κανεὶς ἀκόμη νὰ ἐρευνήσῃ σχετικᾶ σωστᾶ ἓνα ἰδίωμα.

Ἀνακεφαλαιώνοντας μποροῦμε γενικᾶ νὰ διακρίνομε τρεῖς βασικὲς κατηγορίες ἀτόμων ποὺ μιλοῦν ἰδιωματικᾶ: α) Τὰ ἄτομα ποὺ μιλοῦν σαφῶς τὸ ἰδίωμα μὲ κανονικότητα ὡς πρὸς τὴ φωνητικὴ, μορφολογία, σύνταξη καὶ λεξιλόγιό. Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων αὐτῶν εἶναι μικρὸς καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες, τοὺς ὁποίους ἤδη ἔχω σημειώσει. Στὴν κατηγορία αὕτη ἀνήκουν κυρίως γυναῖκες, χωρὶς ἡ ἡλικία τους νὰ θεωρεῖται καθοριστικὸς παράγων τοῦ βαθμοῦ διατηρήσεως τῆς ἰδιωματικῆς λαλιᾶς.

β) Στὴ δεύτερη κατηγορία μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν τὰ ἄτομα, ποὺ μιλοῦν μὲν ἰδιωματικᾶ, περισσότερο ἀπὸ ἀποψη φωνητικῆς καὶ λιγότερο μορφολογίας καὶ συντάξεως, ὅχι ὅμως μὲ μεγάλη κανονικότητα. Οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦν εἶναι ἐλάχιστες· ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ λέξεις τῆς Κοινῆς προσαρμοσμένες, φωνητικᾶ κυρίως, στὸ ἰδίωμα τοῦ τόπου, δηλ. ἡ ὑποχώρηση εἶναι φανερά ὑποχώρηση λεξιλογίου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων αὐτῶν εἶναι μεγάλος καὶ ιδιαίτερα συναντᾶται στὶς μὴ ἀστικὲς περιοχὲς.

γ) Στὴν τρίτη κατηγορία ἀνήκουν τὰ ἄτομα ποὺ μιλοῦν κανονικᾶ τὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ μὲ ἐλάχιστη ἢ καθόλου ἰδιωματικὴ φωνητικὴ ἀπόχρωση, χωρὶς αὐτὸ βέβαια πάντοτε νὰ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ θυμηθοῦν μιὰ ἰδιωματικὴ λέξη

σέ σχετική έρώτηση. Στά άτομα αυτά πρωταρχικό ρόλο παίζει ή μόρφωσή τους και ή προσωπική τους γλωσσική προσαρμογή. Ζούν στά αστικά κέντρα και στίς περιοχές τίς πολύ άνεπτυγμένες και μέ μεγάλη τουριστική κίνηση.

Φυσικά είναι αυτόνομη ό τι ό διαχωρισμός αυτός ούτε απόλυτος είναι ούτε μπορεί νά στηριχθεί σέ γλωσσογεωγραφική βάση λόγω ακριβώς τής σημασίας πού έχει ό άτομικός παράγων.

Γενικά πρέπει νά σημειωθεί ό τι όσο πιό άμιγής είναι ό πληθυσμός ένός χωριού, είτε γηγενής είτε προσφυγικός, τόσο μικρότερη είναι — πέρα από τή φυσική φθορά και εξέλιξη — ή υποχώρηση και ή άλλοίωση του ιδιώματος. Αντίθετα σέ χωριά, στά όποια οί κάτοικοι είναι άνάμικτοι, πρόσφυγες και ντόπιοι, οί έπιδράσεις από διαφορετικά ιδιώματα είναι πιό έντονες και συνεπώς οί άλλοιώσεις μεγαλύτερες.

Άξιοπρόσεκτο είναι ό τι οί κάτοικοι πού μιλούν διαφορετικό ιδίωμα διακρίνουν συνειδητά τή δικιά τους λαλιά από τή λαλιά άλλων συγχωριανών τους. Χαρακτηριστική είναι ή φράση: «αυτή τή λέξη τή λένε οί αούτηδες, όχι έμεις».

Στή Βρία, χωριό μέ αυτόχθονες κατοίκους, συνάντησα μιá ενδιαφέρουσα περίπτωση πόντιας γυναίκας, άγράμματης, παντρεμένης τριάντα χρόνια μέ ντόπιο κάτοικο και χωρίς νά έχει φύγει από τό χωριό σχεδόν καθόλου· τό ενδιαφέρον είναι ό τι ή λαλιά τής γυναίκας αυτής είχε υποστεί μεγάλη φωνητική άλλοίωση σέ σημείο, πού νά μήν τήν ξεχωρίζει κανείς ως προς τήν προφορά από τους άλλους γηγενείς κατοίκους. Επίσης ή υποχώρηση στο λεξιλόγιό της ήταν σχεδόν ολοκληρωτική, χωρίς αυτό νά σημαίνει ό τι σέ σχετική έρώτηση δέν μπορούσε νά δώσει τήν κατάλληλη λέξη από τή μητρική της Ποντιακή διάλεκτο. Ακόμη τό λεξιλόγιό της άπετελείτο από λέξεις τής Κοινής Νεοελληνικής και ιδιωματικές του χωριού. Ας σημειωθεί ό τι τό χωριό Βρία είναι από τά χωριά μέ τή λιγότερη υποχώρηση του ιδιώματος. Τό 60% των κατοίκων όμιλεί τό ιδίωμα από πλευράς φωνητικής και μορφολογίας και αρκετά από πλευράς λεξιλογίου.

Στό χωριό Βροντού, επίσης μέ γηγενείς κατοίκους, σέ μιá παρόμοια περίπτωση βλαχόφωνου 70 έτών, παντρεμένου μέ γυναίκα από τό χωριό αυτό από τό 1940, έκανα τίς ίδιες παρατηρήσεις μέ τήν προηγούμενη περίπτωση. Δηλαδή και έδω υπήρχε φωνητική επίδραση του τοπικού ιδιώματος, ένω μέ έντυπωσίασε ή εύχέρεια του άνθρώπου αυτού νά αναφέρει τή βλάχικη λέξη τήν αντίστοιχη μέ τή λέξη του τοπικού ιδιώματος, τό όποιο μιλούσε εύχερέστατα ή γυναίκα του. Τό λεξιλόγιό του πάντως ήταν βασικά τής Κοινής Νεοελληνικής.

Από τίς δύο αυτές χαρακτηριστικές περιπτώσεις γίνεται αντιληπτό πόσο μεγάλη είναι ή υποχώρηση ένός ιδιώματος ή μιás διαλέκτου, όταν συντρέχουν λόγοι, απ' αυτούς πού ήδη ανέφερα στην αρχή, όπως ό έκπατρισμός, ή έπιμειξία κ.λπ., και επί πλέον όταν άτομα μεμονωμένα ζούν σέ τόπους, όπου τό μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων όμιλούν διαφορετικό ιδίωμα. Είναι επίσης εύνόμη ό τι σ' αυτές τίς περιπτώσεις παίζει τό σπουδαιότερο ρόλο ό χρόνος πού τά άτομα αυτά έχουν ζήσει μακριά από τή γενέτειρά τους.

Μέσα στα γενικά πλαίσια τής μελέτης τής γλωσσικής καταστάσεως του νομού Πιερίας, άν και τό ενδιαφέρον μου κυρίως περιορίσθηκε στη μελέτη του γλωσσικού

ιδιώματος τῶν γηγενῶν κατοίκων, θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω καὶ μερικές παρατηρήσεις γιὰ χωριὰ μὲ προσφυγικὸ πληθυσμό.

Καὶ τὰ ιδιώματα τῶν προσφύγων ἔχουν ἀκολουθήσει τὴν ἴδια τύχη τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῶν ντόπιων κατοίκων. Ἡ Κοινὴ Νεοελληνικὴ ἔχει σαφῶς μειώσει τὶς γλωσσικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν ιδιωμάτων τῶν προσφύγων καὶ τῶν γηγενῶν. Τὴ μεγαλύτερη φθορὰ καὶ στὰ ιδιώματα τῶν προσφύγων, ὅπως καὶ στῶν γηγενῶν, τὴν ἔχει ὑποστεῖ τὸ λεξιλόγιο.

Ἐντυπωσιακὸ ὅμως εἶναι ὅτι θυμοῦνται, ἂν καὶ δὲν τὶς χρησιμοποιοῦν πλέον, λέξεις ἀπὸ τὸ μητρικὸ τους ἰδίωμα ἀκόμα καὶ ἄτομα ἡλικίας 30 ἐτῶν, πράγμα ποὺ δείχνει τὴ φυσικὴ φθορὰ τῶν ιδιωμάτων ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ μέσα στὰ πλαίσια τῆς φυσικῆς ἐξελιξέως τῆς γλώσσας. Διότι ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη τοῦ στοιχείου τῆς στατικότητας ἀπὸ τὴ γλώσσα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ μεγαλύτερη γλωσσικὴ ἐπικοινωνία, δίνουν τὴ βάση γιὰ τὴν εὐρεία ἐξάπλωση τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς καὶ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας γλωσσικῆς καταστάσεως. Αὐτὴ τὴν κατάσταση δὲν μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε σήμερα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καθορίσουμε οὔτε τὸν τρόπο οὔτε μέχρι ποίου σημείου θὰ ὑποχωρήσουν, ἐξ αἰτίας τῆς ἐξάπλωσεως τῆς Κοινῆς, τὰ κατὰ τόπους ιδιώματα. Τὸ μόνο γιὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ μιλήσουμε σήμερα εἶναι ὅτι ἡ ὑποχώρηση τῶν ιδιωμάτων γίνεται μὲ ταχὺ ρυθμὸ καὶ ὅπωςδήποτε ταχύτερο ἀπὸ παλαιότερα.

Ὅπωςδήποτε ὅμως ὁ ἀτομικὸς παράγων παίζει σημαντικότερο ρόλο στὸ βαθμὸ τῆς ὑποχωρήσεως ἐνὸς ιδιώματος σ' ἓνα τόπο. Ἐξ ἄλλου οὐδέποτε παύουν οἱ γλωσσοπλαστικὲς δυνάμεις τοῦ λαοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐξωτερικὲς γλωσσικὲς ἐπιδράσεις ποὺ ὑφίσταται, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ μιλήσουμε γιὰ τελεία ἰσοπέδωση τῶν ιδιωμάτων καὶ ὁμοιογενῆ Κοινὴ Νεοελληνικὴ.

Παραδείγματα ιδιωματικοῦ λόγου ἀπὸ χωριὰ τῆς Πιερίας:

Τοῦ τρανοῦ (=μεγάλου) π' δὲ τοῦ Τ' λίκια (ἐπώνυμο) πουλὺ οὐκνήαρ'ς (=τεμπέλης) ἄθρουπους εἶν'. Οὐλόκληρου παλλ'κάρ' κὶ οὐκνεύ' οὐλ' τὴ μέρα. Ἀδρουπή δ', τὸν λιέου ψές (=χθὲς βράδυ) ποὺ ἔκανάμ' μουχαβέτ' (=παρέα, συζήτηση). Μὰ κείνους ἀγρόν ἀγουράζ'!

(Βρία, 1978)

Μὶ γύριφι τζιριμὲ (=ἀποζημίωση) γιὰ τοῦ χουράφ' τ' ἢ Τσίλιας (ὑποκορ. τοῦ Βασίλης). βῆκαν κάτ' ζουδανὰ κὶ λιέει πῶς εἶν' θ'κά μ'. Ἰγώ, τὸν εἶπα, δὲν ἔχου νὲ (=οὔτε) χουράφ' νὲ ζουδανὰ. Τὰ βούλ'τσα οὔλα κὶ πααίνου μὶ τοῦ πιδί μ' τοῦ σουγάρ' (=τὸ μικρότερο, ὑστερότοκο) στὴ Γερμανία, ποὺ ζάει ἰκεῖ χρόνια τώρα. Ἄλλου νὰ φουρτουθεῖς κὶ ὄχ' ἰμένα, Τσίλια μ'.

(Μοσχοπόταμος 1979)

Ἄδας (=ὄταν) γιράν'ζι (=μελάνιαζε ἀπὸ χτύπημα) κάνα μέρος στοῦ κουτσάναρ' (=ἀστράγαλο) στοῦ πουδάρ' γιὰ (=ἦ) στὴ γατίνα (=μέση) γιὰ στὰ πλιβρά, στ'βιζάμι (=λειώναμε, στουμπίζαμε) τῶ'κνίδια κ' ἔβανάμι κὶ παστό (=χοιρινὸ

λίπος) κι αὐτὰ τὰ ζ' μώνامي κι τὰ ἐβανάμι πάνου στοὺ βόνου (=τὸ μέρος ποὺ πονάει) νὰ γιρέψ' (=νὰ γιατρευτεῖ) κι 'φιλοῦσι (=ὠφελοῦσε).

(Λαγόρραχη 1979)

Τοὺ θ' χαλουτὸ (=διχαλωτὸ) κόκκαλου ἀπ' τ' ἀρνίθ', ἄδας (=ὅταν) ἦδα καμιὰ γ' ναίκα ἀγαστρομέν', τοὺ ἐβανάμι στὴ χόβουλ' στοὺ οὐτζάκ' (=τζάκι) κι γλιέπαμι τὶ θὰ ἀπουχτήσ' (=γεννήσει) ἢ γ' ναίκα. "Αδας δὲ κλειοῦσι, θὰ ἀπουχτήσ' πιδι (=ἀγόρι). "Αδας κλειοῦσι, θὰ ἀπουχτήσ' κουρίτδ'.

(Λόφος 1979)

Τὴ λιχώνα τ'ν ἔδ'ναν τρεῖς μέρη νὰ φάει ραδιστές (=εἶδος ζυμαρικοῦ). "Οδας ἀπουχτήσ' (=γεννήσει), ἢ μαμμὴ μιτὰ ἀπὸν τρεῖς μέρη ἄλλαζι τὴ λιχώνα κι τοὺ μ'κρὸ κ' ἔβαζι καζάν' κ' ἔπλινι τὰ κουλουπάννια. "Ερρ'χναν στὴ γουπανούλα (=μικρὴ σκάφη), ποὺ πλιέναν τοὺ μ'κρὸ, φράγα πισκέσ' τ'ς μαμμῆ. Μιτὰ τ'ν ἔδ'ναν τὴ μαμμὴ σαπούν', λιφτά, βιστιμάλ' (=ποδιά), μαδήλ'. Σαράδα μέρη ἀραδοῦσαν (=ἔρχονταν) τὰ σόεα κι πάϊναν λαγίτις (=τηγανίτες), ρύζ', καθάριου ψουμι (=φτιαγμένο ἀπὸ σταρένιο ἀλεύρι) κι κιρνοῦσαν κι τοὺ μ'κρὸ. 'Αφνὰ (=αὐτὰ) τὰ ἔλιγαν λιχουνιάτ'κα. "Οδας ἔφιγναν τὰ σόεα, κιρνοῦσαν τοὺ μ'κρὸ κι πάνου στὴ λιχώνα στὴ βιλιέδζα, ἔκουβαν μιὰ κλουστή ἀπ' τοὺ ροῦχου τ'ς γιὰ σ'μάδ' κ' ἔκαναν «πτοῦ, πτοῦ» κι τοὺ ἔρρ'χναν ἀπάνου στὴ βιλιέδζα κ' ἔλιγαν «καλὰ σαράδα κ' οἱ κόρφ' (=μαστοὶ) γιουμάτ'». Στὴ λιχώνα 'έν πάινι κανιένας, ἄμα βαδίλιβι ἢ ἥλιους. Νέ (=οὔτε) ἢ ἄδρας τ'ς νὲ ἄλλους. "Οδας ἢ ἄδρας τ'ς καμιὰ βουλά πάινι, ἄμα εἶχι γείρ' ἢ ἥλιους ἔπριπι ν' ἀφήσ' τὴ ματσούκα τ' ὄξου στὴ θύρα κι μιτὰ νὰ βεῖ μέσα.

(Βροντοῦ 1980)

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΙΕΖΑΝΤΑΚΟΥ

Summary

This paper attempts to give an account of the present linguistic situation in the region of Pieria, and to examine the local dialect from the phonological, morphological and lexical aspects, as it is spoken today. Differences owing to sex, age and level of education of the persons questioned are also taken in consideration.

I try to locate the diachronic changes caused by the influence of the standard language (modern Greek Koinè) and other local «patois» of the region, as well as the linguistic differences attested in this region among the different villages.

At the end, are given some samples of dialectal speech from the region of Pieria.

CHRISTINE BASSEA-BEZANTAKOU

Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΛΕΚΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΟΥ

1.1. Γλώσσα και Σκέψη

Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνον ἀπλὸ μέσο ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ εἶναι ὁ κύριος φορέας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Μὲ τὴ γλώσσα ἐκφράζουμε αἰσθήματα, συναισθήματα, διανοήματα, ἀπόψεις, νοήματα, ἔννοιες. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔγινε κάτοχος τῆς σκέψης μὲ ἔννοιες καὶ συγχρόνως μὲ τὴ γλωσσική του ἐκφραση, ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ζῶο. Ἡ στενὴ αὐτὴ σχέση τῶν νοημάτων μὲ τὴ γλωσσική του ἐκφραση ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Στὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα (263e) ἡ «διάνοια», δηλαδή τὰ νοήματα, καὶ ὁ «λόγος», δηλαδή ἡ γλωσσική του ἐκφραση, εἶναι «ταυτόν»¹.

Καὶ στὸ «Θεαίτητο» τοῦ Πλάτωνος μᾶς δίνεται ἐπίσης ὁ ὀρισμὸς τῆς «διανοίας» πού εἶναι ἔννοια ταυτόσημη μὲ τὸ «λόγο» καὶ τῆς «δόξης» πού εἶναι ταυτόσημη ἔννοια μὲ τὴ φωνούμενη λέξη (189e-190a). Ἡ «διάνοια» εἶναι «λόγος», «ὄν αὐτὴ πρὸς αὐτὴν ἢ ψυχὴ διεξέρχεται περὶ ὧν ἂν σκοπῆ», «ὅταν δὲ ὀρίσασα, εἴτε βραδύτερον εἴτε καὶ ὀξύτερον ἐπαίξασα, τὸ αὐτὸ ἤδη φῆ καὶ μὴ διστάζῃ, δόξαν τίθεμεν αὐτῆς», ὅπου «δόξα» εἶναι «λόγος εἰρημένος».

Στοὺς νεώτερους χρόνους ὁ Ferdinand de Saussure τονίζει ὅτι «ἡ γλώσσα μπορεῖ ἀκόμα νὰ συγκριθεῖ μὲ ἓνα φύλλο χαρτιοῦ· ἡ σκέψη εἶναι ἡ μονὴ σελίδα τοῦ φύλλου (recto) καὶ ὁ ἦχος ἢ ζυγὴ του σελίδα (verso)· δὲ μπορούμε νὰ σκίσουμε τὴ μονὴ σελίδα χωρὶς νὰ σκίσουμε τὴν ἴδια στιγμή καὶ τὴ ζυγὴ· τὸ ἴδιο στὴ γλώσσα, δὲ θὰ μπορούσαμε ν' ἀπομονώσουμε οὔτε τὸν ἦχο ἀπὸ τὴ σκέψη οὔτε τὴ σκέψη ἀπὸ τὸν ἦχο»². Τὰ διανοήματά μας, οἱ σκέψεις μας κοινοποιοῦνται στοὺς ἄλλους μὲ τὴ γλώσσα. Σκοπὸς δηλαδή τῆς γλώσσας εἶναι ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ βέβαια καταλαβαίνει κανεὶς εὐκόλα πὼς ἡ ἐπικοινωνία γίνεται μεταξὺ ἀτόμων πού ὁμιλοῦν τὴν ἴδια γλώσσα. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἤρθε ἀντιμέτωπος μὲ τὴ φύση καὶ ἔπαψε νὰ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, ἄρχισε νὰ δημιουργεῖ δικές του συνθῆκες διαβιώσεως πού δὲν ὑπῆρχαν ὡς τότε. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαφῆς πού δὲν μπορούσε νὰ καλυφθεῖ μὲ τὰ ἐνστικτώδη σήματα, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία τοῦ γλωσσικοῦ συμβολισμοῦ.

1. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980 σ. 33 κ.έ.

2. F. de Saussure, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1979, σ. 151.

1.2. 'Ο κοινωνικός χαρακτήρας τῆς γλώσσας

'Ο λεκτικός συμβολισμός είναι προϊόν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. 'Η προσωπική συμμετοχή τοῦ κάθε ἀτόμου στὴ διαμόρφωση τοῦ λεκτικοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ἀφανής. 'Η γλώσσα δημιουργήθηκε γιὰ νὰ καλύψει τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς ἐπαφῆς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἡ ἐπαφή, ἡ ἐπικοινωνία, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλα παρὰ ἡ ἐκπομπὴ καὶ ἡ λήψη μηνυμάτων ἀπὸ τὸ ἓνα ἄτομο στὸ ἄλλο. Γιὰ νὰ συμβεῖ αὐτό, ὅπως εἶπαμε, πρέπει τὰ ἄτομα νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια γλωσσικὴ κοινότητα, νὰ ἔχουν τὴν ἴδια μητρικὴ γλώσσα. Τὴ μητρικὴ γλώσσα τὴν ἔμαθαν στὸ οἰκογενειακὸ καὶ εὐρύτερα στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον. 'Η γλώσσα, ὅπως καὶ ἡ γνώση, τὰ ἤθη, οἱ δοξασίες, τὰ συναισθήματα πηγάζουν ἀπὸ δεδομένες κοινωνικὲς σχέσεις, γιατί ἀφοροῦνε καθορισμένες μορφές συνεργασίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

'Η γλώσσα εἶναι ἓνα σύστημα συμβόλων ποὺ μεταβάλλονται, ἀλλοιώνονται· ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἐξελίσσεται ἰδιόμορφα. Διαφορετικοὶ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ μορφώνουν διαφορετικὲς γλώσσες. Οἱ διαφορὲς στὴ γλώσσα δὲν εἶναι τυχαῖες, εἶναι ἀποτέλεσμα διαφορετικῶν ἀντιλήψεων. 'Η γλώσσα ἐκφράζει μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ διαμορφώνεται μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Λαοὶ ποὺ ἐκφράζονται σὲ διαφορετικὲς γλώσσες ἔχουν διαφορετικὴ ἀντίληψη.

'Η ἐκμάθηση μιᾶς ξένης γλώσσας δίνει διαφορετικὴ ἐκφραση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ποὺ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὴν κατακτήσει ἓνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχει αὐτὴν ὡς μητρικὴ του γλώσσα. 'Η μητρικὴ γλώσσα παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. «'Η γλώσσα εἶναι τὸ πρῶτο κοινωνικὸ ἀπόκτημα ποὺ ἀποτυπώνεται στὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ. Στὸ λεκτικὸ καὶ στὴ σύνταξη τῆς γλώσσας ἔχει ἐναποθεθεῖ ἡ συσσωρευμένη γνώση τοῦ κόσμου ποὺ κληροδοτεῖται σὲ κάθε μέλος τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ἀγωγή. Τὸ σύστημα τῆς γλώσσας διαμορφώνει τὸ σύστημα τῆς σκέψης, τὸν τρόπο ποὺ νοιώθουν οἱ ἄνθρωποι τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὴν κατάταξη τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου. Καὶ διὰ μέσου τῆς γλώσσας διαμορφώνεται ὅλη ἡ νοοτροπία καὶ ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ κοινωνικά του πλαίσια»¹.

'Η γλώσσα, ὅπως λέγει ὁ F. de Saussure εἶναι «θεσμὸς κοινωνικός»². Πρὶν ἀπὸ τὸν F. de Saussure ὁ ἀμερικανὸς ἰνδολόγος Dwight Whitney, γλωσσολόγος στὸ Yale ποὺ ἄσκησε μεγάλη ἐπιρροή στὴν εὐρωπαϊκὴ γλωσσολογία, ὑποστήριξε ὅτι ἡ γλώσσα δὲν εἶναι «αὐτοτελὴς καὶ αὐθύπαρκτος ὀργανισμὸς», ἀλλὰ ἀποτελεῖ μέρος τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπινου βίου, ὅτι ἀνήκει στὴν ἱστορικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξή της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἔθνους ποὺ μιλά τὴ γλώσσα, ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς συνθῆκες ποὺ διαμορφώνουν αὐτὸ καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ του³.

1. *Ἄνταμ Σάφ*, Φιλοσοφία τοῦ Ἀνθρώπου, Πολιτικὲς καὶ Λογοτεχνικὲς Ἐκδόσεις 1966, σ. 85.

2. *F. de Saussure*, ὁ.π. σ. 45.

3. Τὴ θεωρία αὐτὴ ἀναπτύσσει ὁ *Dwight Whitney* στὰ ἔργα του: *Language and the Study*

Τὴν ἴδια ἀποψη ἔχει καὶ ὁ A. Meillet πού, ἂν καὶ ἀνήκει στὴν ἱστορική καὶ συγκριτική γλωσσολογική σχολή, ὑποστήριξε ὅσο κανεῖς ἄλλος τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι κοινωνικὸς θεσμός. Τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἐπιδρᾷ στοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴ γλώσσα καὶ ἡ γλώσσα μὲ τὴ σειρά της ἐπιδρᾷ στὴν κοινωνική δημιουργία.

1.3. Ἡ γλώσσα εἶναι σύμβολο

Ἡ γλώσσα βοήθησε πολὺ στὴ γέννηση τῆς νόησης καὶ ἀνέπτυξε τὴν ἔλλογη σκέψη καὶ δράση. Ἡ σκέψη ὑπάρχει πάντα σὲ κάποια γλώσσα. Ἡ γλώσσα ἀποτελεῖται ἀπὸ λεκτικὰ σύμβολα τὰ ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα. Ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος, τὰ αἰσθήματα, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος μορφοποιοῦνται μὲ τὴ γλώσσα-σύμβολο. Ἡ γλώσσα δὲν ἀπεικονίζει ἀπλῶς τὴν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἔχει ὑποχρεωτικὰ στοιχεῖα ὑποκειμενικότητας, δημιουργεῖ καὶ μιὰ εἰκόνα πού εἶναι πολὺ κοντὰ σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Δηλαδή ἡ ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἡ σκέψη καὶ ἡ γλώσσα σχετίζονται διαλεκτικά. Ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα ἐργαλεῖο πού ἔχει ἐσωτερική σχέση μὲ τὴ σκέψη. Ἡ σκέψη ἐπιδρᾷ στὴ διαμόρφωση τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ ἡ γλώσσα ἐπηρεάζει τὴ σκέψη. Ἦδη στὸν Πλάτωνα ἡ γλώσσα, οἱ λέξεις, ἢ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει στὸν «Κρατύλο», «τὸ ὄνομα» εἶναι ὄργανο. «Ὅργανον ἄρα τί ἐστὶ καὶ τὸ ὄνομα» (388a). Καὶ ὄχι ἀπλῶς ὄργανο, ἀλλὰ ἓνα ὄργανο πού μᾶς διδάσκει καὶ μᾶς κάνει ἱκανοὺς νὰ διακρίνουμε τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. «Ὅνομα ἄρα διδασκαλικὸν τί ἐστὶν ὄργανον καὶ διακριτικὸν τῆς οὐσίας» (388c). Τὸ «ὄνομα», δηλαδή ἡ λέξη, εἶναι ὄργανο γιὰ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο καὶ θεωρεῖ τὶς λέξεις ὡς σύμβολα. «Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ» (I 16a «Περὶ ἐρμηνείας»). Ἐπίσης στὸ ἔργο του «Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων» 165a 6-10 λέγει: «Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἐστὶν αὐτὰ τὰ πράγματα διαλέγεσθαι φέροντας, ἀλλὰ τοῖς ὀνόμασιν ἀντὶ τῶν πραγμάτων χρώμεθα ὡς συμβόλοις, τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἡγούμεθα συμβαίνειν, καθάπερ ἐπὶ τῶν ψήφων τοῖς λογιζομένοις». Στὸ δὲ ἔργο του «Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν» τονίζει ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἡ αἰτία τῆς γνώσης· ἀλλὰ βέβαια ὄχι ὁ ἐνδιάθετος λόγος, ἀλλὰ αὐτὸς πού ἀκούγεται, δηλαδή ἡ συμβατική του μορφή, γιατί κάθε «ὄνομα» εἶναι «σύμβολον» I 437a 17 κ.έ. «Ὁ γὰρ λόγος αἰτιὸς ἐστὶ τῆς μαθήσεως ἀκουστὸς ὢν, οὐ καθ' αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἐξ ὀνομάτων γὰρ σύγκειται, τῶν δ' ὀνομάτων ἕκαστον σύμβολόν ἐστίν». Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ ὄργανο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Εἶναι τὸ ἐργαλεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ σκέψη. Ὁ John Dewey λέγει: «Ἐνῶ ἡ γλώσσα δὲν εἶναι σκέψις, εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν σκέψιν ἀκριβῶς ὡς καὶ διὰ τὴν μετάδοσιν τῆς σκέψεως»¹.

of Language, Twelve Lectures on the principles of Linguistic Science (1867) καὶ στὸ ἔργο του, Life and Growth of Language (1875).

1. John Dewey, Πῶς σκεπτόμεθα, μτφ. Γ. Σ. Κατσαμᾶ, ἐκδ. Α. Κατσαμᾶ, Ἀθῆναι 1971, σ. 155.

2.1. Γλωσσικό Σημείο

Τὰ συστατικά μιᾶς γλώσσας εἶναι οἱ φθόγγοι, δηλαδή ἡ ἀρθρωμένη φωνή καὶ ἡ γνώση τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸ νόημα, τὴ σημασία ποὺ ἔχουν αὐτοὶ οἱ φθόγγοι. «Οἱ ὀρισμένοι κατὰ γλῶσσα συνδυασμοὶ φθόγγων ποὺ μὲ τὴν σειρά τους συνδέονται πρὸς ὀρισμένες σημασίες συνθέτουν τὴν γλῶσσα»¹. Οἱ φθόγγοι καὶ οἱ σημασίες ἀρχίζουν ἀπὸ τὶς ἀπλούστερες μονάδες καὶ προχωροῦν στὶς πιὸ σύνθετες: φθόγγοι - φωνήματα - μορφήματα - λέξεις - φράσεις - προτάσεις - κείμενο. Τὰ ὑλικά αὐτὰ στοιχεῖα μὲ κατάλληλους συνδυασμοὺς δηλώνουν ἀντίστοιχες σημασίες. Σὲ κάθε γλωσσικό σημεῖο ὑπάρχει συνδυασμὸς μιᾶς ὀρισμένης σημασίας πρὸς μιὰ ὀρισμένη μορφή. Δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρχει μορφή χωρὶς ἀντίστοιχη σημασία ἢ σημασία χωρὶς τὴν ἀντίστοιχη μορφή της. Στὸ γλωσσικό σημεῖο «βιβλίο» π.χ. ἀντιστοιχεῖ ἡ σημασία «βιβλίο» ποὺ ἐκφράζεται μὲ μιὰ ὀρισμένη μορφή /vɪvliɔ/. Δὲν μπορεῖ δυὸ σημασίες ἀπόλυτα ὅμοιες, ποὺ καὶ οἱ μορφές τους εἶναι ἀπόλυτα ὅμοιες, νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ δύο διαφορετικὰ γλωσσικά σημεῖα. Ἐπίσης κάθε γλωσσικό σημεῖο ἔχει συμβατικό χαρακτήρα. Δηλαδή ἡ σημασία «βιβλίο» συνδυάζεται συμβατικά μὲ τὴ μορφή /vɪvliɔ/.

2.2. Σημαῖνον - Σημαινόμενο

Ἡ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ σημείου καλεῖται ἀπὸ τὸν F. de Saussure *σημαινόμενο* καὶ ἡ μορφή *σημαῖνον*. Οἱ ὅροι αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Στὸν «Κρατύλο» τοῦ Πλάτωνος (400c) ἔχουμε τὴ λέξη «σῆμα» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *signe* τοῦ Saussure καθὼς καὶ τὸ ρῆμα «σημαίνω» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «δηλώνω», «ἐκφράζω». Γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ «σῶμα» εἶναι τὸ «σῆμα» τῆς ψυχῆς. Δηλαδή εἶναι ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζονται οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς: «καὶ γὰρ σῆμά τινές φασιν αὐτὸ (δηλ. τὸ σῶμα) εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· καὶ διότι αὐτὸ τούτῳ σημαίνει ἃ ἂν σημαίνῃ ἡ ψυχὴ, καὶ ταύτῃ «σῆμα» ὀρθῶς καλεῖσθαι» (400c).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη χρησιμοποιήσει καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ὅρους. Ἐτσι στὴν «Ποιητική» του 1457a λέγει: «Ὄνομα δὲ ἐστὶ φωνὴ συνθετὴ σημαντικὴ ἄνευ χρόνου, ἧς μέρος οὐδὲν ἐστὶ καθ' αὐτὸ σημαντικόν· ἐν γὰρ τοῖς διπλοῖς οὐ χρώμεθα ὡς καὶ αὐτὸ καθ' αὐτὸ σημαῖνον, οἷον ἐν τῷ Θεοδώρῳ τὸ δῶρον οὐ σημαίνει» καὶ στὴ «Ρητορική» (1405b 6-8) ἔχουμε τὸν ὅρο «σημαινόμενο». «Κάλλος δὲ ὀνόματος τὸ μὲν ὡσπερ Λικύμνιος λέγει, ἐν τοῖς ψόφοις ἢ τῷ σημαينوμένῳ, καὶ αἶσχος δὲ ὡσαύτως».

Τοὺς ὅρους αὐτοὺς χρησιμοποίησαν καὶ οἱ Στωϊκοί, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός. Οἱ Στωϊκοὶ ἀναλύουν κατὰ τρόπο ἀξιοθαύμαστο γιὰ τὴν ἐποχὴ τους τὸ γλωσσικό φαινόμενο. Ἐξ ἄλλου θέλοντας νὰ ικανοποιήσουν τὶς ἀνάγκες τῆς Λογικῆς ποὺ τοὺς ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα ἀσχολήθηκαν πολὺ μὲ τὴ γλῶσσα. Ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός ἀναφέρει: «οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, τρία φάμενοι συζυγεῖν ἀλλήλοις,

1. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980, σ. 25.

τό τε σημαίνον και τό σημαϊνον και τό τυγχάνον»¹. Τά στοιχεΐα αὐτά τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ἀναφέρει και ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος, ὁ ὁποῖος διέκρινε τό signum (σημεῖο) σέ signans (σημαϊνον) και signatum (σημαινόμενο).

Στούς νεώτερους χρόνους πρῶτος ὁ Saussure ἐθεμελίωσε και ἐπέβαλε τά στοιχεΐα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου (signe) μέ τούς ὄρους signifiant (σημαϊνον) και signifié (σημαινόμενο)². Ὅμως ὁ Saussure κάνει μιὰ μεγάλη τομὴ στό θέμα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου. Κατ' αὐτόν τό γλωσσικό σημεῖο (signe) δέν εἶναι συνδυασμός ἑνὸς ὀνόματος μέ ἕνα πράγμα, ἀλλά συνδυασμός τῆς ἰδέας πού ἐκφράζεται μέ τό σημαίνον (signifié) και τῆς ἀκουστικῆς εἰκόνας πού ἐκφράζεται μέ τό σημαϊνον (signifiant). Οἱ ὄροι τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ἐκφράζουν τὴν ἀντίθεση πού ὑπάρχει και μεταξύ τους και ὡς πρὸς τό σύνολο. Αὐτὴ τὴν ἀντίθεση πού ἐκφράζουν τά στοιχεΐα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου τὴν εἶχαν ἐπισημάνει ἤδη οἱ Στωϊκοὶ ὅπως ἀναφέρει ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός (ἔ.π.) «σημαϊνον μέν εἶναι τὴν φωνήν, οἶον τὴν “ Δίων ”, σημαίνον δὲ αὐτό τό πράγμα τό ὑπ' αὐτῆς δηλούμενον και οὗ ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τῇ ἡμετέρᾳ παρυφισταμένου διανοίᾳ, οἱ δὲ βάρβαροι οὐκ ἐπαίτουσι, καίπερ τῆς φωνῆς ἀκούοντες, τυγχάνον δὲ τό ἐκτός ὑποκείμενον, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δίων». Τό «τυγχάνον» τῶν Στωϊκῶν εἶναι αὐτό πού ὁ Saussure ὀνόμασε signe (σημεῖο).

Τῇ θεωρίᾳ τοῦ Saussure πού ἐχώρισε τό γλωσσικό σῆμα σέ σημαϊνον και σημαίνον, ἐπεξέτεινε ὁ δανὸς καθηγητῆς L. Hjelmslev ὁ ὁποῖος διακρίνει στή γλώσσα δύο ἐπίπεδα, τό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου και τό ἐπίπεδο τῆς ἐκφράσεως και κάθε ἕνα ἀπὸ αὐτά τό διαιρεῖ σέ δύο στρώματα. Δηλαδή και τά δύο ἐπίπεδα ἔχουν ὕλη και μορφή. Στό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου ὕλη εἶναι τό σύνολο τῶν σκέψεων και μορφή εἶναι οἱ σημασίες διανοημάτων. Στό ἐπίπεδο δὲ τῆς ἐκφράσεως ὕλη εἶναι οἱ φθόγγοι, δηλαδή τά φωνητικά προϊόντα εἴτε ἀκουστικά, εἴτε ἀρθρωτικά, και μορφή εἶναι τό φωνολογικό σύστημα τῆς γλώσσας, δηλαδή ἡ φωνολογικὴ παράσταση τοῦ συστήματος τῶν φωνημάτων. Κατὰ τὸν Hjelmslev ἡ γλωσσολογία μελετᾷ τὴν μορφή τόσο τοῦ ἐπιπέδου τοῦ περιεχομένου, ὅσο και τῆς ἐκφράσεως, δηλαδή τὴν σημασία και τὴν μορφή τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ὅ,τι δηλαδή ἔχει σὰν ἀντικείμενο γλωσσολογικῆς μελέτης και ὁ Saussure. Δηλαδή οὐσιαστικά ἡ ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ σημείου τοῦ Hjelmslev δέν διαφέρει πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Saussure. Ἡ ὕλη τοῦ περιεχομένου δηλαδή οἱ σκέψεις ὅπως και ἡ ὕλη τῆς ἐκφράσεως δηλαδή οἱ φθόγγοι μελετῶνται ἢ μέν πρώτη ἀπὸ τὴν φιλοσοφία και τὴν ψυχολογία ἢ δὲ δεύτερη ἀπὸ τὴν φυσικὴ και τὴν φυσιολογία.

Ὁ Hjelmslev διευρύνει μέ τὴν θεωρία τῶν στρωμάτων τὴν θεωρία γιὰ τό γλωσσικό σημεῖο τοῦ F. de Saussure.

1. Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, Πρὸς μαθηματικούς VIII (= πρὸς Λογικούς Β), 11 (ἐκδ. Bekker, Berlin 1842, σ. 291).

2. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980, σ. 7-8.

2.3. Συμβατικότητα του γλωσσικού σημείου

Βασική αρχή του γλωσσικού σημείου είναι η συμβατικότητά του. 'Η αρχή αυτή, δηλαδή η συμβατικότητα ή το αυθαίρετο του γλωσσικού σημείου, απασχόλησε ήδη τον Πλάτωνα, ο οποίος στο διάλογό του «Κρατύλος» με το στόμα του Έρμογένη αναπτύσσει την θεωρία ότι η λέξη είναι μία σύμβαση: «οὐ δύναμαι πεισθῆναι ὡς ἄλλη τις ὀρθότης ὀνόματος ἢ ξυνθήκη καὶ ὁμολογία..... οὐ γὰρ φύσει ἐκάστω πεφυκέναι ὄνομα οὐδὲν οὐδενί, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει τῶν ἐθισάντων τε καὶ καλούντων» (384d). 'Αναπτύσσει ὅμως μετὰ τὸ στόμα τοῦ Κρατύλου καὶ τὴν θεωρία ὅτι ἡ λέξη ἔχει αἰτιατὴ σχέση μετὰ τὸ πράγμα: «Φύσει τὰ ὀνόματα εἶναι τοῖς πράγμασι, καὶ οὐ πάντα δημιουργὸν ὀνομάτων εἶναι, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνον τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὸ τῆ φύσει ὄνομα ὃν ἐκάστω καὶ δυνάμενον αὐτοῦ τὸ εἶδος τιθέναι εἰς τε τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβὰς» (390e).

Ὁ Saussure θεωρεῖ βασικὴ ἀρχὴ τῆ συμβατικότητα: «Ὁ δεσμὸς ποὺ ἐνώνει τὸ σημαῖνον μετὰ τὸ σημαινόμενο εἶναι αυθαίρετος, ἢ ἀκόμη, ἐπειδὴ ἐννοοῦμε μετὰ τὸν ὄρο σημεῖο τὸ ὅλο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τῆ σύνδεση ἑνὸς σημαίνοντος μετὰ ἕνα σημαινόμενο, μποροῦμε νὰ ποῦμε πολὺ ἀπλά: «Τὸ γλωσσικὸ σημεῖο εἶναι αυθαίρετο»¹.

Κατὰ τὸν E. Benveniste τὸ ἂν τὸ γλωσσικὸ σημεῖο εἶναι αυθαίρετο ἢ ὄχι ὀδηγεῖ στὸ πρόβλημα φύσει ἢ θέσει. Δηλαδή, μετὰ τὸν E. Benveniste, ὀδηγοῦμαστε στὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τῆς συμφωνίας ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ στὸν κόσμον (esprit-monde). Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ τοῦ «αυθαίρετου» τοῦ γλωσσικού σημείου ὁ E. Benveniste ἀντέδρασε τονίζοντας πὼς «τὸ γλωσσικὸ σημεῖο, δὲν εἶναι αυθαίρετο εἶναι ἀναγκαῖο..... Ἀνάμεσα στὸ σημαῖνον καὶ στὸ σημαινόμενο ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι αυθαίρετος· ἀντίθετα εἶναι ἀναγκαῖος»². Καὶ παρακάτω, ἀναλύοντας τὴν ἀποψὴ του λέγει ὅτι «τὸ σημαῖνον καὶ τὸ σημαινόμενο, ἢ νοητικὴ ἀναπαράσταση καὶ ἢ ἀκουστικὴ εἰκόνα, εἶναι στὴν πραγματικότητά οἱ δύο ὄψεις τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας καὶ συμπλέκονται μαζὶ σὰν νὰ ἐνσωματώνονται. Αὐτὸ ποὺ εἶναι αυθαίρετο εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ ὄχι ἄλλο συνάπτεται πρὸς αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι πρὸς ἕνα ἄλλο»³. Δηλαδή κατὰ τὸν Benveniste δὲν εἶναι αυθαίρετη ἡ σχέση μετὰ τῶν δύο στοιχείων τοῦ γλωσσικού σημείου (σημαίνοντος-σημαινομένου), ἀλλὰ μετὰ τῶν γλωσσικού σημείου καὶ πραγματικότητος. Τὴν ἀποψὴ τοῦ Benveniste ἀποδέχεται καὶ ὁ Jacobson, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι ἡ συμβατικότητα τοῦ γλωσσικού σημείου περιορίζεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σύστημα τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ ὁ Saussure οὔτε τὴν ἀναγκαιότητα γλωσσικού σημείου καὶ πράγματος ἀρνεῖται, ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Benveniste, οὔτε τὸν περιορισμὸ τῆς συμβατικότητος τοῦ Jacobson ἀγνοεῖ καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν τῆς ὀνοματοποιίας καὶ τῶν

1. F. de Saussure, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1970, σ. 101-102.

2. E. Benveniste, Problèmes de Linguistique Générale, Paris 1966, p. 51.

3. ὁ.π. σ. 52.

ἀναφωνήσεων ὅπου, ὅπως παρατηρεῖ, ἡ ἐκλογή τοῦ σημαίνοντος δὲν εἶναι πάντοτε αὐθαίρετη, καθὼς καὶ τὴν περίπτωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς σύνθεσης. Ὁ ἴδιος λέει συγκεκριμένα: «Ἡ θεμελιακὴ ἀρχὴ τοῦ αὐθαίρετου τοῦ σημείου δὲν ἐμποδίζει νὰ ξεχωρίζουμε, σὲ κάθε γλώσσα, ὅ,τι εἶναι ριζικά αὐθαίρετο, δηλ. ἀναιτιολόγητο, ἀπ' ὅ,τι εἶναι σχετικὰ αὐθαίρετο. Ἐνα μέρος μόνον τῶν σημείων εἶναι ἀπόλυτα αὐθαίρετο· στὰ ἄλλα παρεμβαίνει ἓνα φαινόμενο πού ἐπιτρέπει ν' ἀναγνωρίζουμε βαθμούς μέσα στὸ αὐθαίρετο χωρὶς νὰ τὸ καταργοῦμε: τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι σχετικὰ κί-τιολογημένο... Δὲν ὑπάρχει γλώσσα, στὴν ὁποία τίποτε νὰ μὴν εἶναι αἰτιολογημένο, αὐτὸ θὰ ἦταν ἐξολοκλήρου ἀδύνατο»¹.

Ἡ φύση τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου ἀπασχόλησε τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Καὶ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων πάνω στὸ θέμα τοῦ γλωσσικοῦ συμβόλου εἶναι μεγάλη τόσο γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ὀρολογίας, ὅσο καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος.

Βέβαια οἱ σύγχρονοι γλωσσολόγοι διαχωρίσανε τὸ γλωσσολογικὸ ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα μεταθέτοντάς το ἀπὸ τὴ σχέση ὀνόματος-ἀντικειμένου, στὴ σχέση τῶν μερῶν τοῦ ὀνόματος, τοῦ γλωσσικοῦ ἢ λεκτικοῦ σήματος (σημαίνοντος-σημαινομένου). Οἱ σύγχρονοι δηλαδή γλωσσολόγοι δὲν ἔχουν ὡς ἀντικείμενο μελέτης τους τὴν ὀνοματοθεσία, πού περιορίζεται μόνον σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις πού ἔχουμε ἀναφέρει.

Θὰ ἀδικούσαμε ὅμως τοὺς ἀρχαίους στοχαστές, ἂν δὲν ἐπισημαίναμε ὅτι στοὺς Στωϊκοὺς ὑπάρχει ὁ σπόρος τῆς σύγχρονης θεωρίας καὶ ὅτι ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν σχέση ὄχι μεταξὺ ὀνόματος καὶ πράγματος, ἀλλὰ σημαίνοντος καὶ σημαινομένου (βλ. σ. 259).

Ἐπίσης πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ἡ γλώσσα χαρακτηρίζεται ὡς ὄργανο ἢ σύμβολο ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Στούς ἴδιους δὲ συγγραφεῖς ἀναφέρεται καὶ ἡ συμβατικότητα τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου.

Σήμερα εἶναι παραδεκτὸ ὅτι τὸ λεκτικὸ σύμβολο εἶναι μία σύμβαση καὶ δὲν δημιουργήθηκε παρὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς ἐπαφῆς τους. Ἐπίσης τὸ λεκτικὸ σύμβολο εἶναι τὸ μέσον πού δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐκφράσει τὰ διανοήματά του, τὶς σκέψεις του. «Τὰ ὄρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τὰ ὄρια τοῦ κόσμου μου»². Τὰ διανοήματα τοῦ κάθε ἀνθρώπου ὑπάρχουν γιὰ τὸν ἄλλο ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐκφράζονται μὲ τὰ λεκτικὰ σύμβολα.

Ὁ λεκτικὸς συμβολισμὸς χρησιμοποιεῖται τόσο στὴν ὁμαδικὴ συνομιλία, ὅσο καὶ στὴν διυποκειμενικὴ (διάλογος) καὶ στὴν ἀτομικὴ ὁμιλία (μονόλογος)³. Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν χρησιμοποίησή του λεκτικοῦ συμβολισμοῦ κοινωνικοποιεῖται.

1. *F. de Saussure*, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1979, σ. 171 καὶ 172.

2. *Ludwig Wittgenstein*, Tractatus Logico Philosophicus, μτφ. Θαν. Κιτσόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1978, σ. 110.

3. *Man. Γλέζου*, Τὸ φαινόμενο τῆς ἀλλοτρίωσης στὴ γλώσσα, ἐκδ. Βέγας, Ἀθήνα 1977, σ. 267.

Τὸ γλωσσικὸ σῆμα διαμορφώνεται μέσα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, τὶς καταστάσεις, τὶς πράξεις, τὶς ιδιότητες μὲ τὴν ἀφαίρεση καταλήγουμε στὸ λεκτικὸ σῆμα. Τὰ λεκτικὰ σήματα ἀπεικονίζουν τὰ ἀντικείμενα, τὶς καταστάσεις, τὶς πράξεις καὶ προχωρώντας φθάνουν στὶς γενικὲς ἀφηρημένες ἔννοιες. Ἡ σχέση μεταξύ τῆς κοινωνίας καὶ γλωσσικοῦ σήματος εἶναι διαλεκτικὴ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ

Περιθωριακές σημειώσεις στο Λεξικό του Du Cange αποτέλεσαν τή βάση για τὸ σχηματισμὸ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ μελετήματος ποὺ ἀναφέρεται στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ· οἱ σημειώσεις ἀφοροῦσαν τὶς λέξεις ζάγανος, τζουράκιον καὶ τσαγανός, ποὺ ἂν καὶ ἔχουν διατυπωθεῖ ὀρισμένες ἀπόψεις γιὰ τὸ ἔτυμο τῶν λέξεων, δὲ νομίζω ὅτι ἦταν οὐσιαστικές, γιὰτὶ παρουσίαζαν σημεῖα ποὺ εἶχαν ἀνάγκη βελτίωσης ἢ καινούργιας προσέγγισης, ὕστερα προστέθηκαν καὶ οἱ λέξεις καραούσι καὶ κούζα. Προσπάθησα νὰ λάβω ὑπόψη μου ὅ,τι ἔχει γραφτεῖ τόσο στὴν ἑλληνικὴ ὅσο καὶ στὴν ξένη βιβλιογραφία γιὰ κάθε θέμα.

ζάγανος

1. ζάγανος ὁ ¹, εἶδος κυνηγετικοῦ γερακιοῦ μὲ χρωματιστὲς κηλίδες στὸ πτίλωμά του. Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὸν «Πουολόγο» ², ὅπου διαβάζουμε: «μὴ ὀρίσω τὸν ἱέρακα εἶτα καὶ τὸν πετρίτην, τὸν ζάγανον τὸν φοβερὸν, εἶτα τὸν γέρον φάλκον»· τὸ «Ὅρνεσόφιο» ³ ἀναφέρει: «Ὁ ζάγανος ὀφείλει εἶναι μακρύλαμνος, αἱ δυσωμίαι αὐτοῦ πλατέαι, κοντὰ τὰ μηρία καὶ τὰ καλάμια τῶν ποδιῶν αὐτοῦ, οἱ δάκτυλοι αὐτοῦ μακροί, ἡ οὐρὰ αὐτοῦ ἀπλωμίστη καὶ ὡς ἂν παχνισμένη, ὁ σφόνδυλος αὐτοῦ μακρὸς, κεφάλιν μικρὸν καὶ πλατὺ, ἡ μίτη αὐτοῦ λεπτή· χρῶμα δὲ τὸ μαῦρον ἢ τὸ λεγόμενον καστανὸν [ἢ καὶ κιχλάτον]· κακόγνωμοι γὰρ εἰσιν οἱ τὰ τοιαῦτα χρώματα ἔχοντες, πλὴν δυνατοί· ὀφείλεις δὲ διδόναι συχνότερον πρὸς τοὺς ζαγάνους ἀγριοπούλια ἢτοι περιστέρια τρυγόνια καὶ ἕτερα ὅμοια», καὶ στὸ «Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου» ⁴ περιέχονται οἱ στίχοι: «Πάντες διασκορπίζονται ἐν μέσῳ τοῦ δρυμῶνος ὡς ζάγανος καὶ σταυραετός, ζυφθερογυρευτᾶδες». Τῆ λ. ἔχει ἀποθησαυρίσει ὁ Du Cange ⁵, ὁ Π. Βλαστός ⁶ καὶ διασώζεται στὴν

1. Ἰω. Ν. Καλλέρη, Ἀνάλεκτα λεξικογραφικά, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 8, 1958, 36, ὑπ. 3.

2. «Ὁ Πουολόγος», στ. 663, ἔκδ. Stam. Krawczynski, Akademie-Verlag - Berlin 1960.

3. «Ὅρνεσόφιο κελεύσει γεγονότος τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυρίου Μιχαήλ», τ. 2, σ. 577, ἔκδ. Rud. Hercher, Claudii Aeliani varia historia epistolae fragmenta, Lipsiae MDCCCLXVI.

4. «Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου», στ. 35, ἔκδ. G. Wagner, Carmina Graeca Medii Aevi, Λειψία 1874, σ. 112-123.

5. Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, Λουγδουνο 1688, ἀνατ. Graz 1958, σ. 455.

6. Πέτρου Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Τέχνες καὶ σύνεργα, Ἀθήνα 1931, σ. 423.

κυπριακή διάλεκτο ως ζάνος⁷: «Τὸ ζάνος⁸ εἶναι τὸ βυζαντινὸν ζαγανὸς ἢ ζάγανος. Καὶ ὀξυπτερίον, πετρίτης, φαλκῶνιον κ.λ.π. τὸ ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί... Τὸ χρῶμα τοῦ ξανθὸν μὲ μαῦρα στίγματα εἰς τὸ κορμὶ καὶ μαύρας ραβδώσεις εἰς τὴν οὐράν. Τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦ ὄνομα κατὰ Λινναῖον *Accipiter nisus*».

Ὁ Ν. Χ. Ἀποστολίδης⁹ ταυτίζει τὸ ζάγανος μὲ τὸ *Vultur fulvus*¹⁰ = *Gyps fulvus* = Γύψ ὁ πυρόχρους¹¹, κοινῶς ὄρνιο, κόκκινο ὄρνιο, σκανίτης· ἢ λ. ἀναφέρεται μᾶλλον¹² στὸν Κίρκον τὸν ὀρνιθοφάγον (*Accipiter gentilis*), ποὺ εἶναι πολὺ διαδομένος στὴν Ἀνατολή.

Ὁ Ἀδ. Κοραῆς¹³ ἐτυμολογεῖ τὴ λ. ζαγάριον, ζαγάρι = κυνηγετικὸς σκύλος, ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν¹⁴ *Σακάρ* «ὁποῖον εἰς ἐκείνους σημαίνει τὸν ἰέρακα ἢ τὸν γύπα, σαρκοβόρα ὄρνεα, χρήσιμα εἰς κυνήγιον. Ζαγάριον ὠνόμαζαν καὶ οἱ Γραικορωμαῖοι, ὡς ἡμεῖς, τὸν κυνηγετικὸν σκύλον· Ζάγανον δὲ ἄρσ. Δ. καὶ Βαρβαρώτερον, Συγκούριον¹⁵, οὐδέτ. Δ. τὸ κυνηγετικὸν ὄρνεον, καὶ ταῦτα ἀπὸ τὴν αὐτὴν πηγὴν». Ἡ

7. Παύλου Ξιούτα, Κυπριακὴ λαογραφία τῶν ζώων, Λευκωσία 1978, σ. 242-43.

8. Ἡ λ. ζάνος προέρχεται ἀπὸ τὸ ζάγανος μὲ ζέπεσμα τοῦ γ μεταξὺ δύο φωνηέντων. πρβλ.: *λόος, λοῆς, κακολοητής, συλλοῖζομαι*. — Σίμου Μενάρδου, Γλωσσικαὶ μελέται, Λευκωσία 1969, σ. 4. — Χρ. Γ. Παντελίδου, Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας, Ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 31-32. — Ὁ Γ. Λουκάς, Λέξεις Κυπριακαί, Γλωσσικαὶ περὶ Κύπρου πραγματεῖαι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, Ἐν Λευκωσίᾳ 1978, σ. 236, ἀναφέρει: «ζάνος (ὁ) = εἶδος ἀρπακτικοῦ ὄρνέου, μικροτέρου τοῦ ἰέρακος καὶ ἔχοντος τὴν ιδιότητα ὡς ἐκεῖνος, ν' ἀρπάζῃ τὰ μικρὰ πτηνῶν = ζαρός».

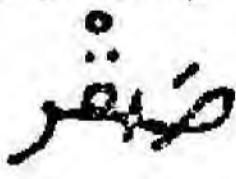
9. Ν. Χ. Ἀποστολίδης, Ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ «Πουλολόγῳ» ἀναφερομένων πτηνῶν, Παρνασσὸς 1, 1896, 136.

10. Ἀντ. Χ. Κανέλλη - W. Bauer, Τὰ ὀνόματα τῶν πουλιῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1973, σ. 63 καὶ 27. — M. Walters, *The Complete Birds of the World*, London 1980, σ. 23.

11. Ν. Γερμανοῦ, «Γύψ», Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκης, τ. 4, σ. 198. — Χαρ. Χατζησαράντου - Ἀντ. Κανέλλη, Κατάλογος τῶν πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰ κοινὰ τοὺς ὀνόματα, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ «Βουνό» 1947-48 τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρειβατικοῦ Συνδέσμου, σ. 144.

12. M. Walters, ὁ.π., σ. 24. — Ὁ F. Viré, «Bayzara» (=Ἱερακοτροφία), *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Leyde-Paris 1960, σ. 1187, ἀναφέρει: «L'oiseau qui a joui de la plus grande faveur, depuis la plus haute antiquité et à travers tous les pays d'Orient, est, sans contredit, L'Autour, *Accipiter gentilis* et sa sb)sp. *Accip. albidus*, (indif. *bāz*, *shāhbāz*) qui n'appartient pas à l'avifaune des contrées de langue arabe, mais que les marchands apportaient de Grèce, du Turkestan, de Perse et de l'Inde».

13. Ἀδ. Κοραῆς, Ἄτακτα, τ. 5, Ἐν Παρισίοις 1835, σ. 83.

14. Ἡ ἐτυμολόγησις τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν *s'aqr* = γεράκι, εἶναι ἀνεπιτυχής· τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ λ. νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸν *zağar* = ζαγάρι, κυνηγετικὸς σκύλος. Ἡ λ. χρειάζεται ἐξονοχυστικὴ μελέτη γιὰτὶ τὸ ἔτυμο τῆς παρουσιάζει πολλὰ δύσκολα σημεῖα. — Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon*, τ. 4, London 1872, σ. 1705γ. — Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 2, Heidelberg 1979, σ. 251. — Vl. Georgiev, Iv. Gulubov, J. Zaimov, St. Ilçev, *Bulgarski Etimologičen Rečnik*, τ. 1, Σόφια 1971, σ. 580. — Petar Skok, *Etimologijski Rječnik Hrvatskoga Ili Sprskoga Jezika*, τ. 2, Zagreb 1972, σ. 547.

15. Ἡ λ. *συγκούριον* = εἶδος γερακιοῦ, ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸν *sungur* = γεράκι. — James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890, σ. 1195b.—

πηγή θεωρείται ανατολική, αλλά δὲ καθορίζεται ἀπὸ ποιά λέξη προέρχεται ἡ λ. ζάγανος. Ὁ Fr. Miklosich¹⁶ θεωρεῖ ὅτι ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ¹⁷ **شاهین** şahin = Ἰέραξ ὁ μεταναστευτικὸς (*Falco peregrinus*) ἡ λ. şahin¹⁸ ὅμως ἔχει περάσει στὴ νεοελληνικὴ ὡς σαγίνι, σαῖνι, σαχίνι τὸ¹⁹, αἶδος τι ἰέρακος κατ' ἐξοχὴν ζωηροῦ καὶ εὐκινήτου», Κίρκος ὁ βραχύπους (*Accipiter brevipes*)²⁰, καὶ λόγοι φωνητικοὶ ἀποκλείουν τὴ μεταβολὴ τῆς λ. ἀπὸ shāhīn σὲ ζάγανος. Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς²¹ ἐτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ τουρκικὸ zağanos²² στὴν τουρκικὴ ἡ λ. zağa-

Γιὰ μιὰ πλήρη παρουσίαση τοῦ θέματος βλ. Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, τ. 3, Wiesbaden 1967, σ. 272-77.

16. Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch), Nachtrag zu der unter dem gleichen titel im XXIV und XXXV bande der Denkschriften gedruckten, zweite hälfte, Denkschriften 38, Wien 1890, σ. 37 καὶ 195.

17. Ἡ περσικὴ λ. **شاهین** shāhīn = λευκὸ γεράκι, ἀπαντᾷ στὴν παλαιὰ τουρκικὴ ὡς şahān καὶ χωρὶς φωνητικὴ διαφοροποίηση στὴν κοινὴ τουρκικὴ ὡς şahin. — F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1977, σ. 728b. — S. Haim, *New Persian-English Dictionary*, τ. 2, Tehran 1975, σ. 166a. — Tarama Sözlüğü. τ. 5, Ankara 1971, σ. 3644. — New Redhouse Turkish-English Dictionary, Istanbul 1979, σ. 1046. — Ἡ περσικὴ λ. shāhīn προέρχεται ἀπὸ τὴ λ. **شاه** shah = σάχης, βασιλιάς. — Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strassburg 1893, λῆμμα 772. Ἡ λ. βρίσκεται στὴν ἀραβικὴ ὡς shāhīn = σαῖνι, Ἰνδικὸ γεράκι. — Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edited by J. Milton Cowan, Wiesbaden 1971, σ. 450b, στὴν ἀρμενικὴ ὡς **շահին** shahēn = yellow legged hawk, aesalon, merlin, sparrow-hawk, Rev. Matthias Bedrossian, *New Dictionary Armenian-English*, 1879, σ. 541a. — Gr. Açarjan, *Etimologičeskij Korennoj Slovar' Armjanskogo jazyka*, τ. 3, Erevan 1977, σ. 485a. — Paul de Lagarde, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig 1866, σ. 10, ὑπ. 2. — Heinrich Hübschmann, *Armenische Grammatik*, Leipzig 1897, ἀν. 1972, σ. 210, στὴν οὐρντοῦ ὡς shāhīn = A white falcon, a royal falcon; the gerfalcon. — John T. Platts, *A Dictionary of Urdū, Classical Hindī and English*, Oxford 1884, ἀν. New Delhi 1977, σ. 720a. Γιὰ τὶς βαλκανικὲς γλώσσες βλ. Karl Lohotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (Germanischen, Romanischen und Slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927, λῆμμα 1764.

18. Ὁ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Berlin 1958, σ. 128, ἀναφέρει: «Das Wort ζάγανος (= sāhīn 'Würgfalhe'?)».

19. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, τ. 8, 1964, σ. 6453. — Pavlos Georgiadis, *Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen*, München 1974, σ. 134 καὶ 138. — Στὴν ποντιακὴ διάλεκτο ἡ λ. βρίσκεται ὡς: σαχινᾶς ὁ, σαχίνος ὁ «τὸ πτηνὸν ἰέραξ». — Α. Α. Παπαδόπουλου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ποντικῆς Διαλέκτου*, τ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 268. — Ch. Symeonidis, *Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos*, Ἀρχεῖον Πόντου 31, 1971-72, σ. 57 καὶ 116.

20. *Κανέλλη-Bauer*, ὁ.π., λῆμμα 75.

21. Ἐμμ. Κριαρᾶς, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας 1100-1669*, τ. 7, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 2.

22. Ὁ I. N. Καλλέρης, *Ἀνάλεκτα λεξικογραφικά*, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8, 1958, 36 ὑπ. 3, γράφει μὲ προσοχὴ: «Ἐκτὸς ἂν προῆλθε κατ' ἀντιμετάθεσιν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ ζάγανος, δηλοῦντος εἶδος κυνηγετικοῦ ἰέρακος, οὗτινος τὸ πτίλωμα ἔφερε χρωματιστὰς κηλίδας (τὸ ζάγανος τοῦτο διασώζεται εἰς τὸ Νεοελλην. ἐπώνυμον Ζαγανιάρις, ἀντίστοιχον τοῦ Γερακάρης, — ὄχι ἐκ τοῦ

nos καὶ zağanos σημαίνει ²³: 1) Ὁ ἐδώδιμος θαλάσσιος καρκίνος (Cancer pagurus). 2) Ἡ κυνηγετικὴ κουκουβάγια ἐκπαιδευμένη σὰ γεράκι (Bubo maximus). Στὴν πραγματικότητα ἔχουμε στὴν τουρκικὴ δύο ἰδιόφθογγα (homonyms), διαφορετικῆς ἀρχῆς τὸ καθένα: 1) zağanos, çağanos ²⁴ (= ὁ θαλάσσιος καρκίνος) < μεσ. ἑλλην. ²⁵ τζαγανός, νεοελλ. τσαγανός = τὸ καβούρι, ὁ θαλάσσιος καρκίνος. 2) Ἡ λ. zağanos (= εἶδος γερακιού) προέρχεται ἀπὸ τὸ μεσ. ζάγανος· ὅπως θὰ δειχθεῖ, πρόκειται γιὰ ἀντιδάνειο τῆς τουρκικῆς.

Στὴν τουρκικὴ ἀπαντᾶ ἡ λ. **زاغنوس** zagnus ²⁶ = Name eines Vogels. **زاغنوس** ²⁷ espèce de faucon· zağanos ²⁸ = Bir cins doğan = ἓνα εἶδος γερακιού. Ἡ λ. ἐξ αἰτίας τῆς κατάληξης -os θυμίζει παρόμοιες τουρκικὲς λέξεις ἑλληνικῆς ἀρχῆς ²⁹, πρβλ.: isparğos (σπάρος), lisarğos (λήθαργος), sekiros (σκιρος), tolos (θόλος) κλπ. Ἡ τουρκικὴ δανείστηκε τὴ λ. ἀπὸ τὸ μεσ. ἑλλ. ζάγανος, ὅπου ὑπάρχει ταύτιση φωνητικὴ καὶ σημασιολογικὴ, καὶ ἡ ἑλληνικὴ πῆρε τὴ λ. ἀπὸ τὸ περσικὸ ³⁰ **زغن** zaghan = a kite· a black sparrow, ἴσως διὰ μέσου τῆς τουρκικῆς, πρβλ.: τουρκ. ³¹ **زغن** zağan = Ἰκτῖνος ὁ βασιλικὸς (Milvus milvus = Milvus regalis) ἢ Ἰκτῖνος ὁ μέλας (Milvus migrans). Ἡ τουρκοπερσικὴ λ. βρίσκεται καὶ

*σαγανιάρης ἢ τοῦ δαγκανιάρης, ὡς ὑπέθετεν ὁ μ. Φ. Κουκουλές: Ἐθνητ. 53, 1949, 208. Βυζαντ. Βίος καὶ Πολιτ. ΣΤ', 498). Τσαγανός λέγεται ἐπίσης ἐν Κρήτῃ κ. ἄλλ. ἢ τζαγανός (ἤδη μεσν.) ἢ ζαγανός (βλ. Χλωροῦ Α', 861) ὁ καρκίνος, ἰδίᾳ τὸ μικρὸν «καβούρι» τῶν ποταμῶν, τὸ λεῖον καὶ λεπτὸν κέλυφος τοῦ ὁποίου φέρει στίγματα ἐρυθρωπά. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ λεξικὸν τῆς Ἐνετικῆς τοῦ G. Boerio ἀναφέρεται οὖσ. gazanela, σημαῖνον εἶδος κίχλης φερούσης στίγματα χρωματιστὰ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ πτιλώματος τῆς κοιλίας. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι τὸ ἐξ οὗ παράγεται οὖσ. gazano, ἀμάρτυρον εἰς τὰ λεξικά, ἐχρησιμοποιοεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ ὑπὸ παρεμφερῆ σημασίαν. Ταῦτα πάντα ἀποτελοῦν βεβαίως ὑποθέσεις. Μέχρις ἀποδείξεως τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τούτων, γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ προέλευσις τοῦ ἐπιθέτου παραμένει σκοτεινὴ».

23. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 1002a. — New Redhouse, σ. 1269.

24. I. Χλωροῦ, Λεξικὸν Τουρκοελληνικόν, τ. 1, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 646a. — Ὁ D. J. Georgacas, Turkish Common Names of Aquatic Animals and Fishing Terms of Greek Origin, Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo 20, 1978, λήμμα 145, παραθέτει καὶ τοὺς ἰδιωματικούς τύπους canos, sāna. Ἡ τουρκ. λ. çağanos = καβούρι, ἐξετάζεται παρακάτω.

25. *Εὐάγγ. Μπόγκα*, Τὰ εἰς τὴν Τουρκικὴν, Περσικὴν καὶ Ἀραβικὴν δάνεια τῆς Ἑλληνικῆς, Ἐθνητ. 55, 1951, σ. 81 καὶ 110. — G. Meyer, Türkische Studien I, Wien 1893, σ. 21-22. — D. J. Georgacas, ὁ.π., λήμμα 145.

26. Julius Th. Zenker, Dictionnaire Turc-Arabe-Persan, Leipzig 1866-76, ἀνατ. 1979, σ. 476a.

27. M. Pavet de Courteille, Dictionnaire Turk-Oriental, Paris 1870, σ. 332.

28. Türkçe Sözlük, Istanbul 1943, σ. 655.

29. A. A. Παπαδόπουλου, Τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δάνεια τῆς τουρκικῆς, Ἐθνητ. 34, 1932, 19.

30. F. Steingass, ὁ.π., σ. 618a. — S. Haim, ὁ.π., τ. 1, σ. 1014β. — Arif Etik, Farsça-

Türkçe Lûgat, Istanbul 1968, σ. 212a: **زغن** zağan = caylak = Milvus (= Ἰκτῖνος).

31. New Redhouse, σ. 1010a. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 1010a. *Κανέλλη-Bauer*, ὁ.π., σ. 74.

στη ρουμανική³² ὡς *zăgan* = γυπαετός³³, *Milvus rufus*, *Falco milvus*, *Falco rufus*, *Gypaetus barbatus*³⁴. Σχηματικά εἶχαμε τὴν ἀκόλουθη πορεία: περσ. *zaghan* > τουρκ. *zağan* > ἑλλ. ζάγανος > τουρκ. *zağanos*.

καραούσι

2. «καραούσι, τό³⁵, πβλ. «ἐντύθην φορέματα περσικά καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν του εἶχεν καρπούσι περσικὸ μὲ μαργαριτάριν ἐγκοσμημένον καὶ μὲ λιθάρια πολυτίμητα» 173^v. Ἡ λ. πρέπει νὰ σημαίνει κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ, ἓνα εἶδος καπέλου, ὅπως τὸ ἴδιον τὸ κείμενον παρακάτω μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε, πρβ. «καὶ οὕτως ἐκδύθην Ἀλέξανδρος τὰ πολυτίμητα του φορέματα καὶ τὸ σκιάδι τὸ περσικόν» 175^v. Παρ' ὅσες μου τὶς προσπάθειες δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω τὴν προέλευση τῆς λέξης, τοῦ πιθανῶς νὰ μὴν εἶναι τουρκοπερσική. Ὁ σεβαστός μου φίλος κ. Α. Α. Πάλλης πρότεινε, μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη βέβαια, μιὰ πιθανὴ σύνδεση μὲ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸ οὐσιαστικὸ «κυρβασία» (= περσικὸ καπέλο, βλ. Liddell-Scott s. v.). Ὁμοίαν πιθανὴν ὁμοίαν μοῦ φαίνεται καὶ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξης ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸ κάρπασος > λατινικὸ *carbasus* (μουσελίνα, ὕφασμα κατάλληλον γιὰ κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ, γιὰ σκρίκι)». Ὁ Κ. Μητσάκης, πολὺ σωστά, διατυπώνει μὲ διστακτικότητά τισ ἀπόψεις του, γιατί ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. ἀπὸ τὸ «κυρβασία» ἢ τὸ «κάρπασος» παρουσιάζει πολλὰ προβλήματα, πού τὴν κάνουν μᾶλλον ἀδύνατη.

Ἡ λ. εἶναι ἀραβικῆς ἀρχῆς³⁶, πρβλ.: **قَالَنْسَوَات** *qalanswat*, *qulansiyat*, *qalsuwat*, *qalsāat* = καπέλο ὑψηλὸ καὶ μυτερό, πού φοριόταν ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, μερικὲς φορὲς μόνο, καὶ μερικὲς φορὲς κάτω ἀπὸ τὸ τουρμπάνι. Ἡ λ. ἔχει περάσει στὴν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν τύπο: *qalāswat*³⁷ ἢ ἀραβικὴ λ. βρίσκεται στὴν τουρκικὴ ὡς³⁸:

32. Ἐκτορος Κ. Σαραφίδου, Λεξικὸν Ῥωμουνουελληνικόν, Constanta 1922, σ. 530.

33. A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie Daco-Romane éléments Slaves, Magyars, Turcs, Grecs-Moderne et Albanais, Francfort 1879, σ. 628. Ὁ Cihac παραθέτει δίπλα στὴν τουρκικὴ λ. *zağan* = milan, καὶ τὴ μεσ. ἑλλ. ζαγάνος = avis venaticae genus. — Lazar Şai-neanu, Influenta Orientală asupra limbii și culturii Române, τ. 2, București 1900, σ. 380.

34. Al. Cioranescu, Diccionario Etimológico Rumano, Biblioteca Filologica, Universidad de La Laguna 1958, λήμμα 9405.

35. Κ. Μητσάκη, Διήγησις περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μεγάλων πολέμων, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 20, 1972, 259-60. — Ὁ Ἑμμ. Κριαρᾶς, ΑΜΕΔΓ, τ. 7, σ. 352, παραπέμπει στὸν Κ. Μητσάκη, ὅ.π.

36. E. W. Lane, ὅ.π., τ. 7, σ. 2558γ - 2559α.

37. R. Dozy, Supplément aux Dictionnaires Arabes, Leyde 1881, τ. 2, σ. 408β. — Ὁ Mevlüt Sarı, El-Mevārid Arapça-Türkçe Lûgat, Istanbul 1980, σ. 1256β, μεταφράζει τὴν ἀραβικὴ λ. *qalansuwat* μὲ τὸ *sapka* = καπέλο, καὶ παραθέτει εἰκονογράφηση τοῦ πράγματος. — Ὁ R. Dozy, Dictionnaire détaillé noms des vêtements chez les Arabes, Amsterdam 1845, σ. 365-71, παρουσιάζει τὸ θέμα βασιζόμενος σὲ χωρία Ἀράβων συγγραφέων.

38. J. Th. Zenker, ὅ.π., σ. 708α. — Ὁ Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lûgati, τ. 3, Istanbul 1943, σ. 830β, παρέχει τὸν τύπο *kalensüve* = *külâh* = κιουλάχι, εἶδος καλύμματος τοῦ κεφαλιοῦ, *kavuk* = κάβουκι: κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ πού φοροῦσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἰδιαιτέρως οἱ δερβίσηδες.

kalansuwet, kalansujet, kulansiwet, kulansijet = bonnet, vêtement de tête, coiffure; couronne. Ἡ τουρκοαραβική λ. σχετίστηκε στὴν ἑλληνική μὲ τὸ *καρά* καὶ ἔχουμε τὸν τύπο *καραούσι* ἀντὶ γιὰ **καλαούσι*.

κούζα

3. *ακούζα*, ἢ ³⁹ ὑδρία μὲ ἐν οὖς -φέρει μου δύο κούζαις νερόν, ὑποκ. *κουζούδα* καὶ *κουζοπούλλα*. β) μέτρον χωροῦν ὀκτώ ὀκάδας». Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὴ μεσαιωνική κυπριακή μὲ τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον *κουζίν* ⁴⁰: «καὶ ἐσυγκέρναν κρασὶν μὲ τὸ νερόν εἰς ἓναν κουζίν, καὶ τὴν νηστικὴν ψάριν καὶ ἄλλον ὄπου νὰ ἴμπόρησεν». Ὁ R. M. Dawkins γράφει ⁴¹: «Ἔτσι ὁ Fynes Morrison, ὅταν εἶναι στὴν Κύπρον λέει (An Itinerary, Glasgow 1907, τ. 1, σ. 461): ἓνα δοχεῖο κρασιοῦ ποῦ ὀνομάζεται Cuso, κάπως μεγαλύτερον ἀπὸ ἓνα Ἀγγλικὸ βαρέλι. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ λῆμμα τοῦ Σακελλάριου φαίνεται ὅτι τὸ δοχεῖο, ἂν καὶ μεγάλο, εἶναι πῆλινον, καὶ ὄχι κυρίως ἓνα βαρέλι». Ὁ ἀείμνηστος Ν. Ἀνδριώτης ⁴² ἐτυμολογώντας τὴ λ. *κουζουλός* (= ἀνόητος) κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι: «Ἡ σημασία αὕτη μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ μεσαιωνικὸν οὖς. *κούζα* ἢ, τὸ ὅποῖον ἀπαντᾷ καὶ σήμερον ἐν Κύπρῳ μὲ τὴν σημ. τοῦ πηλίνου ὑδροφόρου ἀγγείου ὁμοίου πρὸς πίθον... σωζόμενος καὶ σήμερον ὑπὸ τὴν ἰδίαν σημασίαν εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν Ρόδον. Ἐπίσης ὑπάρχει καὶ ἀρσενικὸς πιθανῶς μεγεθυντικὸς τύπος *κουζος* ὁ, πολλαχοῦ τῶν Δωδεκανήσων μὲ τὴν σημασίαν τῆς ὑδροκολοκύνθης». Ὁ Μ. Φιλήντας ⁴³ ἀναφέρει γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λ. *κουζος*: «Ἔτσι λένε στὰ Δωδεκάνησα τὴν «κολοκύνθην τὴν κολυμβητικὴν = *lagenaria vulgaris*» ⁴⁴ ἐκείνην ποῦ ἔχει χοντρὸν χερούλι καὶ σχηματίζει λαιμὸν μεταξὺ χερούλι καὶ κύριον σῶμα. Ἀφτὰ τὰ λέμε: μεῖς κολοκύθια, καὶ τὰ χρησιμοποιοῦμε ὡς σαμαντοῦρες στὰ ἀποστημένα δίχτυα καὶ στὰ παραγάδια... Ἡ παραγωγή του ἀπὸ τὸ γαλλ. *courge*. Στὴ γαλλικὴ ⁴⁵ ἢ λ. *courge* [kurz] ἀναφέρεται στὴν Κουκούρβιτα τὴ μεγίστη (Cu-

39. Ἀθ. Α. Σακελλάριου, *Τὰ Κυπριακά*, τ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1891, σ. 608. — Ὁ Γ. Λουκᾶς, *Λέξεις Κυπριακαί, Γλωσσικαὶ περὶ Κύπρου πραγματεῖαι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Μενέλαου Ν. Χριστοδούλου*, Ἐν Λευκωσίᾳ 1978, σ. 226, γράφει: «*κούζα* (ἢ) = στάμνα μὲ ἓνα χέρι, χρησιμεύουσα καὶ ὡς μέτρον οἴνου (8 ὀκάδων), ἐκ τῆς ῥ. κου». Βλ. καὶ Χρ. Σ. *Κυπριανοῦ - Μεν. Ν. Χριστοδούλου*, *Λαογραφικὸν Λεξικόν, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Γ' τόμον «Τὸ Παγκύπριον γυμνάσιον καὶ ἡ λαογραφία»*, Λευκωσία 1969, σ. 18/98.

40. *Λεοντίου Μαχαίρα*, *Χρονικὸν Κύπρου*, ἔκδ. R. M. Dawkins, τ. 1, Oxford 1932, σ. 544⁵.

41. R. M. Dawkins, ὅ.π., τ. 2, σ. 188.

42. Ν. Π. Ἀνδριώτης, *Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ, Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 3, 1941, 62-64.

43. Μ. Φιλήντας, *ΓΓΕ*, τ. 2, σ. 77.

44. Γιὰ τὴν *Λαγηνάριαν* τὴν κοινὴν (*Lagenaria vulgaris*) βλ. Α. Σ. *Καββάδα*, *Εἰκονογραφημένον Βοτανικὸν-Φυτολογικὸν Λεξικόν*, τ. 5, σ. 2241.

45. A. K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo 1936, λῆμμα 1270. — Harrap's *New Standard French and English Dictionary, Part One, French-English*, ἔκδ. ἀπὸ τοῦς J. E. Mansion, R. P. L. Ledésert, M. Ledésert, τ. 1, London 1972, σ. c: 107.

curbita maxima). Λόγοι φωνητικοί περιορίζουν τις πιθανότητες να προέρχεται ή λ. από το γαλλ. *courge*, γιατί θα έπρεπε να είχαμε *κοῦρζος και ὄχι κοῦζος, πού είναι ή γνωστή μορφή τῆς λέξης.

Ὁ D. Moutsos⁴⁶ ἀσχολήθηκε με τὸ ἔτυμο τῆς λέξης και ἀναφέρει: «Σύμφωνα με τὸν N. Ἀνδριώτη, ή λ. *κουζουλός* είναι παράγωγο τοῦ *κούζα* 'δοχεῖο χωρίς χέρι· κανάτα' και δὲν είναι συμφυρμός τοῦ *κουλλός* 'μονόχειρας· χωρίς χέρι' και τοῦ *ζουρλός* 'τρελός· παράφρονος' ὅπως πρότεινε ὁ Ξανθουδίδης, ή τοῦ *κουτσός* 'ἀνάπηρος' και τοῦ *ζουλός* 'πιεσμένος' ὅπως πίστευε ὁ Φιλήντας. Παρ' ὅλα αὐτά, ή *κούζα* ἔχει μείνει ἀνεξήγητη ἀπὸ τὸν N. Ἀνδριώτη και δὲν ἔχει γίνει καμιά ἀναφορὰ στο γαλλικὸ *courge*, γεγονός πού δείχνει ὅτι ὁ N. Ἀνδριώτης δὲ δέχεται τὴν ἐξήγηση τοῦ M. Φιλήντα... Στὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα τῆς νοτίου Ἰταλίας ή λ. *κουτσός* ἔχει μιὰ παραλλαγή τῆ λ. *κοῦζος* 'μικρός' (πρβλ. *kuzzu* 'piccolo', *kuzza* 'fanciulla, ragazza' τὴν ὁποία ὁ G. Rohlfs σχετίζει με τὸ *κούζα* 'κούκλα' Κάρπαθος. Ὁ Ἀδ. Κοραῆς ἔχει καταγράψει τὸν τύπο *κούτσα* 'κούκλα', πού λαθεμένα ζήτησε νὰ ἐξηγήσει ἀπὸ τὸ **κύσθη* ή **κύσθα*, ὑποθετικές παραλλαγές τοῦ *κύσθος* 'rudenda muliebria'... Για νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ή *κούζα* είναι παράγωγο τοῦ *κούτσα*, ἀπαιτεῖται μιὰ ἐξήγηση τῆς μεταβολῆς τοῦ ἤχου *ts* > *z*⁴⁷... Φαίνεται πιθανὸ ὅτι ή *κούζα* 'δοχεῖο' και ή *κούζα* 'κούκλα' καθὼς και τὸ *κοῦζος* 'δοχεῖο· κανάτα' και τὸ *κοῦζος* 'κοντός' είναι ὅλα παράγωγα τοῦ *κουτσός*. Οἱ γλῶσσες τοῦ Ἡσυχίου *κόψα* 'ὕδρια και κοψία' *χύτρα* και τὸ μεσαιωνικὸ σύνθετο *κουτσαγγεῖον* (πρβλ. ἐπίσης *κουτσαγκίον*) 'vasis genus, sic appellatum a sui brevitate' δίνουν τὴν ἐξήγηση για τὴν κατανόηση τῆς σημασιολογικῆς μεταβολῆς ἀπὸ τὸ 'κοντός, κολοβωμένος' στο 'δοχεῖο· κανάτα'... Ὅπως τὸ κυπριακὸ *κουζοκέρας* [*kuzokéras*] προῆλθε ἀπὸ ἓνα πρωιμότερο [*kudzokéras*] 'stump-horned' κατὰ ἓνα παράλληλο τρόπο τὸ [*kudzangíon*] θὰ μπορούσε νὰ δώσει [*kuzangíon*] και με σύντμηση [*kúzos*] ή [*kúza*]. Οἱ γλῶσσες *κόψα* και *κοψία* θὰ πρέπει νὰ γίνουν κατανοητές ὅτι ἔχουν προκύψει ἀρχικὰ ἀπὸ σύνθετα. Θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι, ὅπως ἀπὸ τὸ *κούτσα* 'κούκλα' προέκυψε ή παραλλαγή *κούζα*, ὁμοίως ἀπὸ τὸ **κοψίον*, ὑποκοριστικὸ εἶτε τοῦ *κόψα*, εἶτε τοῦ *κοψία*, θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ὁ τύπος *κουζι* (<**κουτζι* < **κουντζιν* < **κουτσίν* < **κοψίον*) ὁ ὁποῖος με τὴ σειρά του θὰ μπορούσε νὰ δώσει τὸ μεγεθυντικὸ *κούζα* (πρβλ. *λακκι* 'τύπκα, λάκκος' > *λάκκα*· *σταμνι* > *στάμνα*)». Ἡ ἔτυμολόγηση τῆς λέξης ἀπὸ τὸ [*kudzangíon*] > **[kuzangíon]* > [*kúza*] με συγκοπὴ τῶν τελευταίων συλλαβῶν είναι ἀβέβαιη, και δὲν πρέπει νὰ γίνεται κατάχρηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου για νὰ ἐρμηνευθοῦν τύποι πού ἔχουν διαφορετικὴ ἐρμηνεία:

46. D. Moutsos, A case of semantic change from 'amputated, defective' to 'insane' in Modern Greek, *Byzantion* 44, 1974, 329-342.

47. Για πληρέστερη ἀνάπτυξη βλ. D. Moutsos, Some observations on a phonological problem of Middle and Modern Greek, *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung begründet von Adalbert Kuhn* 89, 1976, 235-264. — Σταύρου Μάνεση, Τροπὴ τῶν συμφώνων *τσ* και *τζ* εἰς *σ* και *ζ* εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τῆς νέας ἑλληνικῆς, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10, 1964-65, 97-179.

τέλος ή παραγωγή από τὸ *κοψίον > *κουτσίν > *κουντζίν > *κουτζί > κουζί > κούζα ⁴⁸, παραμένει μιὰ υπόθεση με πολλὰ κενά.

Ἡ λ. κούζα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ ⁴⁹ **كوزة** kūza=σταμνί, κανάτα· ἡ ἀραβικὴ λ. βρίσκεται στὴν ἰσπανικὴ ⁵⁰ ὡς alcuza (cruche, vase à l'huile) καὶ χωρὶς τὸ ἄρθρο couza: «vasos vitreos, couza Irake».

τζαγανός-τσαγανός

4. Ὁ Ὀππιανός (Ἀλιευτικά Α', 280, ἔκδ. F. S. Lehrs, Παρίσι MDCCCLI) ἀναφέρει: «Ἐν κείνῃ γενεῇ καὶ καρκίνοι εἰσὶν ἀλῆται». ὁ Σχολιαστὴς ⁵¹ ὑπομνηματίζει, ὡς ἐξῆς, τὸν ἀνωτέρω στίχο: «Γενεῇ τῶν καράβων καὶ ἀστακῶν, ἐν ἐκείνῃ τῇ γενεᾷ τῶν καράβων (τῶν ἀστακῶν, τῶν καρίδων καὶ τῶν παγούρων). καρκίνοι· ἰδιωτικῶς τζαγανοί· ἀλῆται· πλανῆται. Ὁ Du Cange ⁵² ἀποθησαύρισε τὴ λ. καὶ γράφει: «Τζαγανός, Cancer, ex Hispanico Zangano, Scholiastes Oppiani lib. I. Halieut. v. 280. καρκίνοι, ἰδιωτικῶς τζαγανοί». Ἡ λ. χρησιμοποιοεῖται στὴ νεοελληνικὴ κυρίως ὡς τσαγανός· τὸ ἔτυμο τῆς λέξεως εἶναι σκοτεινόν, παρὰ τίς προσπάθειες ποὺ ἔχουν γίνεи. Ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης ⁵³ παράγει τὸ νεοελληνικὸ τσαγανός ὁ, κάβουρας, ἀπὸ τὸ μεσαιων. τσαγανός, χωρὶς νὰ μνημονεύει τὴν ἔτυμολογία τοῦ Du Cange, ἴσως γιὰ τὴ θεωρεῖ ἀναξιόπιστη. Ὁ Κ. Α. Παπαχρίστος ⁵⁴ ἀναφερόμενος στὸ ἔτυμο τῆς μεσαιωνικῆς λ. παρατηρεῖ: «προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰσπαν. zangano = νωθρός, βραδύς. Ἀπὸ τὸ ἑλλην. τσαγανός ἴσως εἶναι τὸ τουρκ. çaganoz». Πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε νὰ υἱοθετοῦμε ἔτυμολογίες, ποὺ ἐνῶ φαίνονται πειστικές, ὅταν τὸ θέμα ἐξετασθεῖ καλύτερα, ἀποδεικνύονται ἀβέβαιες.

48. Ὁ Στ. Ἀλεξίου, Ἀδυναμίες τοῦ νεοελληνικοῦ ἔτυμολογικοῦ, τόμος «Μνήμη Γεωργίου Ι. Κουρμούλη», Ἀθήναι 1979, σ. ἀνάτυπου 1-13 [= Γλωσσικὰ Μελετήματα, Ἀθήνα 1981, IV, σ. 4] ἀναφέρει: «Ἀλλὰ κούζα εἶναι ἀπλὰ ἡ κούτσα, «τὸ κουτσὸ σταμνί» καὶ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει συγγένεια πρὸς τὸ κουζουλός, ἀλλὰ ὄχι σχέσι παραγωγικὴ εἰδικὰ ἀπὸ τὴν κυπριακὴ λέξι».

49. R. Dozy, Supplément, τ. 2, σ. 506β. — Ellious Boethor-Ibed Gallab, Dictionnaire Francais-Arabe, τ. 1, Caire 1871, σ. 280, λ. cruchon, petite cruche. — Ἡ ἀραβικὴ λ. kūza εἶναι περσικῆς ἀρχῆς: kūza, An earthen bottle with a long narrow neck for water; a gugglet. F. Steingass, Pers.-Engl., σ. 1061α. — Ὁ S. Telegdi, Essais sur la phonétique des emprunt Iraniens en Araméen Talmudique, Journal Asiatique 226, 1935, 245, ἔδειξε τὴν ὑπαρξὴ τῆς περσικῆς λ. kūza, παχλαβὶ kūz, στίς σημιτικῆς γλῶσσες: ἀραμ. kuzā, συριακ. kuzā, μαντεαν. kuza = κανάτα. — M. J. MashKour, A Comparative Dictionary of Arabic, Persian and the Semitic Languages, τ. 2, Tehran 1975, σ. 785αβ.

50. Dictionario Escolar de la Lengua Española, Bibliograf 1979, σ. 25: «Alcuza. Vasija de forma cónica en que se tiene el aceite (= λάδι). — R. Dozy-W. H. Engelman, Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe, Leyde 1869, ἀνατ. 1974, σ. 96. — G. B. Pellegrini, Gli Arabismi nelle Lingue Neolatine, τ. 1, Brescia 1972, σ. 58.

51. Σχόλια εἰς τοῦ Ὀππιανοῦ τὰ Ἀλιευτικά, ἔκδ. U. Cats Bussemaker, Παρίσι MDCCCXLIX, σ. 277, στ. 280.

52. Du Cange, ὁ.π., σ. 1555.

53. Ν. Π. Ἀνδριώτη, ΕΛ, σ. 381.

54. Κ. Α. Παπαχρίστου, Νεοελληνικὰ ἔτυμολογικά, Βυζαντινὰ 8, 1976, 304. Τὴν ἴδια ἄποψη ἔχει ἐκφράσει ὁ Σκ. Βυζάντιος, Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. διαλ., 1874 ³, σ. 484.

Στὴν ἰσπανικὴ ἢ λ. *zangano* προφέρεται ὡς ⁵⁵ [‘Θangano ἢ ‘Sangano], γεγονός που περιορίζει ἢ ἴσως κάνει ἀδύνατη τὴ φωνητικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἰσπανικοῦ [θa ἢ sa] σὲ τζ [dz]. Δὲ γνωρίζω ἄλλες λέξεις τῆς ἐλληνικῆς, που νὰ εἶχαν αὐτὴ τὴ φωνητικὴ μεταβολή, προερχόμενες ἀπὸ τὴν ἰσπανικὴ. Ἡ λ. *zangano* σημαίνει ⁵⁶: 1) κηφήνας (μέλισσα). 2) κηφήνας, τεμπέλης. 3) κουτός, βλάκας. 4) μπελάς. 5) κατεργάρας. Ὁ μεγάλος Ἀδ. Κοραῆς ⁵⁷ γράφει: «canere, τζαγανός, Α. Καρκῖνος, Ἑλλ. Ὁ Δουκάγγιος παράγει τὸ Τζαγανός ἀπὸ τὸ Ἰσπανικὸν Zangano. Ἄλλ’ οἱ Ἰσπανοὶ ὀνομάζουσι τὸν Καρκῖνον cangrejo. Τὸ δὲ Zangano σημαίνει εἰς αὐτοὺς τὴν ἀργὴν μέλισσαν, τὴν ὀνομαζομένην Κηφήνα». Ὑπάρχει σημασιολογικὸ χάσμα μεταξύ τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ἰσπανικῆς λέξεως, που δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ γεφυρωθεῖ. Ὁ Du Cange ⁵⁸ παραθέτει τὴ λ. στηριζόμενος σὲ ἔκδοση τοῦ 1597, ἀσφαλῶς ἢ λ. πρέπει νὰ χρησιμοποιόταν ἀπὸ παλαιότερα, ἴσως ἀπὸ τὸν δέκατο τέταρτο αἰῶνα. Ἡ ἰσπανικὴ λ. *zangano* «macho de la abeja» χρονολογεῖται ⁵⁹ ἀπὸ τὸ 1495· με βεβαιότητα μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐλληνικὴ λ. παλαιότερη ἀπὸ τὴν ἰσπανικὴ. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι ἀπορριπτικὰ γιὰ τὴν παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὰ ἰσπανικά.

Ὁ Κ. Οἰκονόμος ⁶⁰ γράφει: «Ἐτερον δὲ πάντῃ τὸ Σ. ζογκλός = ὄγκυλος, ἀγκύλος (ἄγκος, ὄγκος, ἀγκός, ἀγκύς), ὅθεν καὶ τὸ ἀρχαῖον ζαγκλός, καὶ ζάγκλη, καὶ ζόγκος δὲ λέγεται ἀπλούστερον (ὄγκος, ὄγκός, ὄγκυς) καὶ παρά τισι βαρβαρικώτερον, τζαγγός, ὅθεν καὶ τὸ Ἰταλ. Zanco (στρεβλός, ἀριστερός)· πρόσθετος καὶ τὸ Σ. τζαγανός (ὁ παρ’ ἄλλοις, κάβουρας) = ζαγανός, ἀντὶ ἀγανός, ὅθεν καὶ τὸ Ἰσπαν. Zangano (ἄγω, ἀγνύω, παρ’ ὃ καὶ τὸ ἄγκος, ὄγκος, ancus, uncus, ἀγκύλος), ὡς ἀγκυλοχήλης ἀμέλει τοι ὁ καρκῖνος». Ὁ Ἀδ. Κοραῆς ⁶¹ θεωρεῖ ὅτι: «Τῶν δὲ καρκῖνων διπλοῦν ἔχομεν ὄνομα, τοὺς Καβούρους καὶ τοὺς Τσαγανούς. Καὶ τοῦτο μὲν ἴσως παρὰ τὸ Στεγανός (μεταθέσει τῶν ἀρχικῶν συμφώνων καὶ τροπῇ τοῦ φωνήεντος, κατὰ τὸ Ἐχῖνος, Ἀχινός), τοῦ κοινοῦ πᾶσι τοῖς ὀστρακοδέρμοις ἐπιθέτου οἰκιοιωθέντος τοῖς καρκῖνοις». Ὁ J. E. Kalitsounakis ⁶² πιστεύει ὅτι ἢ λ. μᾶλλον σχετίζεται

55. M. A. Pei - S. Ramondino, *The New World Spanish-English and English-Spanish Dictionary*, 1968, σ. 540.

56. Collins Spanish-English and English-Spanish Dictionary, London 1971, σ. 600. — Dicc. escol., σ. 765. — Simon and Schuster’s Concise International Dictionary English-Spanish, Spanish-English, New-York 1975, σ. 1354.

57. Ἀδ. Κοραῆ, Τὰ μετὰ θάνατον εὑρεθέντα συγγραμμάτια, τόμος πρῶτος περιέχων ὕλην Γαλλογραικικοῦ λεξικοῦ καὶ τὰς ἐν τῷ λεξικῷ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας ἰδιογράφους τοῦ Κοραῆ σημειώσεις, ἐπιμ. Ἀνδρέου Ζ. Μαμούκα, Ἐν Ἀθήναις 1881, σ. 54.

58. Du Cange, ὁ.π., *Index Auctorum*, σ. 60: «Scholiastes Oppiani, ex edit. 1597».

59. Joan Corominas, *Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*, Madrid 1976, σ. 621.

60. Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμου, *Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονο-Ρωσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν*, τ. 3, Ἐν Πητρούπολει 1828, σ. 327-28.

61. Ἀδ. Κοραῆ, *Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς*, Ἐν Παρισίοις 1814, σ. 191.

62. Johannes E. Kalitsounakis, *Mittel- und Neugriechische erklärungen bei Eustathius*, Berlin 1919, σ. 61.

μέ τις γλῶσσες τοῦ Ἡσυχίου: «σάγη ἢ ὅλη πανοπλία. ἢ περιβόλαιον, σκέπασμα», καὶ «σαγγηνεύειν θηρεύειν. αἰχμαλωτίζειν. ἢ ἀλιεύειν». Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Κ. Οἴκου νόμου εἶναι ἀπίθανη, ἐνῶ λείπει ἡ οὐσιαστικότητα ἀπὸ τις ὑπόλοιπες.

Ἡ λ. τζαγανός, τσαγανός ἀπαντᾷ στὴν ποντιακὴ διάλεκτο ὡς ⁶³ «τζαγάνα ἢ, Κερ. Κοτ. Οἶν. Τραπ. τζαχάνι τό, Ἰν. 1) Τὸ θαλάσσιον ὀστρακόδερμον καρκίνος, κάβουρας. 2) Μετων. ἄνθρωπος ἰσχνός», καὶ στὴν τουρκικὴ ὡς ⁶⁴ چاغوانوس , چاغانوس çağanos, çağanoz = καρκίνος, καβούρι, συνών. yengeç = καβούρι, zağanos, canos ⁶⁵, sāna. Ὁ J. Th. Zenker ⁶⁶ θεωρεῖ ὅτι ἡ τουρκικὴ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἑλλ. τζαγανός, ἐνῶ ὁ G. Meyer ⁶⁷ δέχεται αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἀλλὰ παρατηρεῖ συγχρόνως ὅτι: «Der Ursprung des Wortes ist unklar». Στὴ λαζικὴ ⁶⁸ βρίσκεται ἡ λ. çağana = écrevisse (= καραβίδα), ἡ λ. ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὸ Batoum καὶ τὴν Ἀθήνα ἢ Ἀτῆνα (Atina). Ἡ ἐξάπλωση τῆς λ. στὴν περιοχὴ τοῦ Εὐξείνου Πόντου περιορίζεται τις πιθανότητες ἐτυμολόγησής τῆς λ. ἀπὸ τις εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες ⁶⁹. ἡ λ. εἶναι ἀνατολικῆς ἀρχῆς ⁷⁰, καὶ μάλιστα ἀντιδάνειο στὴν τουρκικὴ.

Στὰ τουρκικὰ ἰδιώματα ⁷¹ ἀπαντᾷ ἡ λ. çayan, çağana, çağna, çahana, cana, cane, çağana, ciyangaç = 1) σκορπιός. 2) σκολόπενδρα. 3) φίδι. 4) μύδι. 5) κά-

63. Α. Α. Παπαδόπουλου, ΙΑΠ 2, 372.

64. Η. Κ. Kadri, ὁ.π., τ. 2, σ. 385β. — Diran Kélékian, Dictionnaire Turc-Français, Constantinople 1911, σ. 461α. Βλ. καὶ ὑπ. 24.

65. D. J. Georgacas, ὁ.π., λήμμα 145. — Ὁ Α. Ι. Γεωργακάς, Τουρκικὰ ἰχθυωνόμια καὶ ἀλιευτικοὶ ὄροι ἐλληνικῆς ἀρχῆς, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 51, 1977, 583-599, παρουσίασε περίληψη προσεχοῦς ἐργασίας του μετὸν ἴδιο τίτλο, ποὺ θὰ ἀποτελέσει σημαντικὴ συμβολὴ σὲ αὐτὸ τὸν τομέα τῆς γλωσσολογίας. Βλ. καὶ D. J. Georgacas, Ichthyological Terms for the Sturgeon and Etymology of the International Terms Botargo, Caviar and Congeners (A Linguistic, Philological, and Culture-Historical Study), Ἀθήναι 1978.

66. J. Th. Zenker, ὁ.π., σ. 342α.

67. G. Meyer, Türk. St. I, σ. 21.

68. Η. Adjarian, Étude sur la langue Laze, Mémoires de la Société de Linguistique de Paris 10, 1898, 156. Ἡ λαζικὴ ἀνήκει στὴν ομάδα τῶν γλωσσῶν ποὺ ἀποτελοῦν τις Νοτιο-καυκάσιες γλῶσσες μαζί μετὴν γεωργιανὴ καὶ τὴν σβάν. Β. Geiger, T. Halasi-Kun, A. H. Kuipers, K. H. Menges, Peoples and Languages of the Caucasus, Mouton 1959, σ. 14-15. — Encyclopédie de la Pleiade, Le Langage, ἐκδ. ἀπὸ τὸν André Martinet, 1968, σ. 1419-21.

69. Γιὰ τις ὀνομασίες τοῦ κάβουρα σὲ διάφορες γλῶσσες, βλ. Arturo Palombi - M. Santarelli, Gli animali commestibili dei mari d'Italia, Milano 1961, σ. 376. — Multilingual Dictionary of Fish and Fish Products, prepared by the Organisation for Economic Co-operation and Development, London 1968, σ. 231.

70. Πρβλ. τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Χ. Π. Συμεωνίδης, Ποντιακὰ ἔτυμα ἀνατολικῆς προέλευσης. Συμβολὴ πρώτη (Α-Λ), Ἀρχεῖον Πόντου 32, 1972-73, 313, καθὼς καὶ τοῦ ἴδιου, Ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδραση στὴν τουρκικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ρόλος τῆς ποντιακῆς, Ποντιακὴ Ἔστια, τεῦχος 25, 1979, 19-26. — Ὁ Γ. Ν. Γιαννουλέλλης, Νεοελληνικὲς ἰδιωματικὲς λέξεις δάνειες ἀπὸ ξένες γλῶσσες, Ἀθήνα 1982, σ. 105, ἀναφέρει ὅτι: «Στὰ Περσικὰ ὁ κάβουρας λέγεται chang-ār ἢ khār-chang (khār = ἀγκάθι)». Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. ἀπὸ τὸ περσικὸ chang-ār εἶναι ἀπίθανη, γιὰτὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαμε στὴ μεσαιωνικὴ ἐλληνικὴ* τσα(ν)γ(κ)αρ-ός, ἀλλὰ ποτὲ τσαγανός.

71. Derleme Sözlüğü, τ. 3, Ankara 1968, σ. 1096. — Söz Derleme Dergisi, τ. 1, Istanbul 1939, σ. 312. — Turgut Günay, Rize ili Agizları (Inceleme-Metinler-Sözlük), Ankara 1978, τ. 313.

βουρας, τσαγανός. Ἡ τουρκικὴ λ. *cayan*, *cağana* κλπ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ποντιακὴ λ. τζαγάνα, ὅπως πολὺ εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς, ἀλλὰ εἶναι τουρκικῆς ἀρχῆς ⁷²: *cađan* = σκορπιός, ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Σκορπιοῦ, μεσ. τουρκ. *cađan* = σκορπιός, τσαγκατάϊ, *cajan* = σκορπιός, τουρκμενικὰ *cajan*, ὀσμανλίδικα *cajan* = σαρανταποδαρούσα, τσαγκατάϊ, *cajban* = σκορπιός, ταταρικὰ τοῦ Καζάν *cajban*, κάζαχικὰ ⁷³ *šajan* = σκορπιός, καραβίδα, καὶ τὸ καρακαλπακικὸ ⁷⁴ **ШАЖА** *šajan* = καραβίδα. Γιὰ τὴ φωνητικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ προστριβόμενου *ç* > *s* ὁ K. H. Menges ⁷⁵ ἀναφέρει: «Τὸ προστριβόμενο *ç*-παντοῦ στὴν τουρκικὴ οὐρανικὴ (palatal), χάνει τὸ προστριβόμενο στοιχεῖο του καὶ γίνεται *š* στὶς ἀραλο-κασπιανὲς γλωσσες τῆς βορειοδυτικῆς ομάδας».

Ἡ μεσαιωνικὴ λ. τζαγανός προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *cayan* = σκορπιός, κάβουρας, ἐνῶ τὸ ποντιακὸ τζαγάνα < τουρκ. *cağana* ἢ μεσαιων. λ. τζαγανός πέρασε στὴν τουρκικὴ ὡς *cağanos*, *cağanoz*, *zağanos*, πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἀντιδάνειο τῆς τουρκικῆς, ὅπως καὶ ἡ λ. *zağanos* = εἶδος γερακιοῦ.

τζουράκιον

5. «τζουράκιον ⁷⁶, *Avis venaticae species*». Σὲ Ὀρνεοσόφιο ἀναφέρεται ⁷⁷: «Τὰ τζουράκια ὀφείλουσιν εἶναι κοντόψια, τετράγωνα, πλατυκέφαλα, φαρδυρώθωνα, μεγαλόμματα, φυτολόγλωσσα. κρείττονα δὲ τζουράκια τὰ Μελανικιωτικὰ καὶ τὰ Μεστιωτικὰ». Ὁ B. Hemmerdinger ⁷⁸ ἐτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ περσικὸ ⁷⁹ **چَرگ** *chargh* = a bird of the hawk kind· στὴν περσικὴ ἢ λ. **چَرگ** *chargh* ἀπαντᾶ καὶ ὡς **چَرخ** *charkh* ⁸⁰ = 1) lanner (*Falco biarmicus*) = χρυσογέρακας. 2) kestrel (*Falco tinnuculus*) = βραχοκιρκίνεζο. 3) sparrow-hawk = γαλλ. *épervier* = κιχλογέρακας, κοινῶς γεράκι, ξεφτέρι. 4) saker (*Falco cherrug*) = κυνηγογέρακας. Ἡ περσικὴ λ. βρίσκεται στὴν τουρκικὴ ⁸¹ ὡς **چَرگ** *cherg* = τσιχλογέρακο (*Hypotriorchis aesalon*). 2) ἢ κοκκινοπόδαρη πέρδικα. Ἡ περσικὴ λ. *chargh* σχετί-

72. Martti Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen, Helsinki 1969, σ. 94β. — G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972, σ. 403.

73. Boris N. Shnitnikov, Kazahh-English Dictionary, Mouton 1966, σ. 231. — M. I. Isayev, National Languages in the USSR: Problems and Solutions, Moscow 1977, σ. 85-87.

74. N. A. Baskakova, Russko-Karakalpakskij Slovar', Moskva 1967, σ. 856.

75. Karl H. Menges, The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies, Wiesbaden 1968, σ. 93.

76. Du Cange, ὁ.π., σ. 1573.

77. Claudii Aeliani, ἐκδ. R. Hercher, τ. 2, Lipsiae 1866, σ. 578²⁶⁻³⁰. — Φ. Κουκουλέ, BBII 5, 1952, 396.

78. B. Hemmerdinger, 158 noms communs grecs d'origine iranienne, d'Eschyle au grec moderne, Byzantinoslavica 30, 1969, 32.

79. F. Steingass, ὁ.π., σ. 391α.

80. S. Haim, ὁ.π., τ. 1, σ. 589α.

81. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 718β.

ζεται⁸² με τὸ παχλαβὶ çark 'Beiname des Vogels Karschift', καὶ τὸ μεσαιωνικὸ περσικὸ çaxr-vāk = πάπια, πρβλ. καὶ τὸ σανσκριτικὸ⁸³ çakra-vākā = τὸ πουλὶ çakra, *Anas casarca*. ὑποτίθεται ὅτι τὰ ζεύγη χωρίζουν καὶ θρηνοῦν κατὰ τὴ νύκτα. Οἱ λέξεις çargh, çark εἶναι ὀνοματοποιημένες⁸⁴, ὅπως ἄλλωστε καὶ τόσα ἄλλα ὀνόματα πουλιῶν⁸⁵.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς λ. ἀπὸ τὸ περσικὸ çargh εἶναι ἀβάσιμη, γιατί, ἐνῶ στὸ σημασιολογικὸ μέρος δὲν ὑπάρχει πρόβλημα, φωνητικὰ εἶναι ἀδύνατο ἢ περσικὴ λ. νὰ ἐξελίχθηκε σὲ τζουράκιον. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ⁸⁶ زُرَّاق zurraq = A certain bird used for catching other birds; between the [species of hawk called] بَازِي bāzī and the بَاشِق bāshaq [or sparrow-hawk] or, according to Fr, the white بَازِي bāzī (or falcon)», ὁ M. Sari⁸⁷ ἔχει καταγράψει τὴ λ. zurraq = akdoğan = ἄσπρο γεράκι, ἢ ἀραβικὴ λ. ἀναφέρεται⁸⁸ στὸν Ἑλανον τὸν κυανοῦν (*Elanus caeruleus*). Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὴν τουρκικὴ⁸⁹ ὡς zurraq = the hawk, or the white falcon, *Falco gyrfalco*, καὶ στὴν περσικὴ⁹⁰ zurraq = a white sparrow-hawk, merlin. Ἡ ἀραβικὴ λ. zurraq μεταβλήθηκε στὴν ἑλληνικὴ σὲ τζουράκιον με τροπὴ τοῦ ζ > τζ⁹¹. Ὁ S. Fraenkel⁹² πιστεύει ὅτι ἡ λ. zurraq εἶναι περσικῆς ἀρχῆς, ὅπως καὶ οἱ λέξεις بَاز bāz = falcon, بَاشِق bāshaq = sparrow-hawk καὶ شَاهِين shāhīn = σαῖνι.

Στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ μελετήματος ἐξετάζονται λέξεις ποὺ ἀπαντοῦν στὰ μικρασιατικὰ ἰδιώματα· τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὕλικου προέρχεται ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Βασίλη Ἀναστασιάδη, Τουρκικὲς λέξεις στὸ φαρασιώτικο ἰδίωμα, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 2, 1980, 33-120, κυρίως ἀπὸ τὶς σελίδες 119-120, ὅπου καταχωρίζονται οἱ ἀνετυμολόγητες λέξεις. Ἴσως στὸ μέλλον κατορθώσω νὰ παρουσιάσω μιὰ ἐκτενέστερη ἐργασία πάνω στὸ ἴδιο θέμα, ὅπου θὰ ἀνιχνεύεται ἢ ἀνατολικὴ προέλευση τῶν διάφορων μικρασιατικῶν λέξεων.

82. P. Horn, *Neupersische Schriftsprache, Grundriss der Iranischen Philologie*, τ. 1, Strassburg 1898-1901, σ. 23 καὶ 69.

83. Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford 1899, ἀνατ. 1966, σ. 381β.

84. Manfred Mayrhofer, *A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*, τ. 1, Heidelberg 1956, σ. 366 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

85. Βασίλειου Α. Καλογερά, *Ἠχοποίητες λέξεις καὶ ρίζες στὴν ἑλληνικὴ*, Θεσσαλονίκη 1975.

86. E. W. Lane, ὁ.π., τ. 3, σ. 1227γ. — Fr. Miklosich, *Die türkischen Elemente, Nachtrag*, τ. 2, Wien 1890, σ. 188. — M. J. MashKour, ὁ.π., τ. 1, σ. 330α.

87. M. Sari, ὁ.π., σ. 693β. — Ahteri Kebir Arapça-Türkçe Büyük Lûgat, Istanbul 1978, σ. 224α: zurraq = Ak tüylü doğan = γεράκι με ἄσπρο πτίλωμα.

88. F. Viré, ὁ.π., σ. 1187. — Κανέλλη-Bauer, ὁ.π., λήμμα 72. — X. Χατζησαράντου - Ἀντ. Κανέλλη, ὁ.π., λήμμα 223.

89. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 1008α.

90. F. Steingass, ὁ.π., σ. 615α.

91. Ἀθ. X. Μπούτουρα, *Περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐκτάσεως τοῦ τσ (τζ) φθόγγου ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ*, Ἐν Ἀθήναις 1917, σ. 9. — A. Mirambel, *Le groupe τσ en Grec moderne*, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 42, 1942-45, 95.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ

ἄλης

1. «ἄλης ὁ, Καππ. (Ἄνακ. Συνασσ. κ.ά.) ἄλους Καππ. (Φάρασ.). Ἄγνωστου ἐτύμου. Δαίμων παρενοχλῶν τὰς ἐπιτόκους καὶ τὰς ἀρτιτόκους γυναῖκας ἐνθ. ἄν.: Ἄλης τὴν ἐπάτησε (ἐπὶ τῆς κινδυνευούσης κατὰ τὸν τοκετὸν) Συνασσ.». (ΙΛ 1, 440). Ὁ Π. Καρολίδης⁹³ μᾶς πληροφορεῖ: «Ἄλης. Ὁ κατὰ τὴν δημώδη τῶν Καππαδοκῶν δόξαν κατὰ τὸν τοκετὸν ἢ μετ' αὐτὸν καταπιέζων τὴν λεχῶν δαίμων. Ἐντεῦθεν ἢ φράσις Ἄλης ἐπάτησεν ὅταν κινδυνεύῃ ἢ λεχῶν κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περίστασιν. Πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ δαίμονος τούτου πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς εἰς ἢ πολλοὶ χῆνες καὶ οὗτοι ν' ἀπολυθῶσι κατὰ τῆς λεχοῦς· θεωρεῖται δὲ σωστικόν, ἂν οὗτοι μεθ' ὀρμῆς ἐφορμῶντες πλήττωσι τὸ πρόσωπον τῆς πασχούσης... Ἐτυμολογία. Ἡ λ. Ἄλης πιθανῶς ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς Ἑλλ. ἀλίσκομαι ἢ τὸ εἶλλω (Δωρ. *Feilow*) = πιέζω ἢ τὸ ἄλη, ἀλαίνω, ἠλός, ἠλέός, ἠλίθιος, ἀλείτης, ἀτρός, ἀλιτήριος (δαίμονες ἀλιτήριοι Πολυδ. V. 134). Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ θεὰ τοῦ τοκετοῦ ἐκαλεῖτο παρ' Ἑλλησιν *Eileithia*, οὔσα θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἢ Ἥρα καὶ ἢ Ἄρτεμις ἦσαν *Eileithiai*. Χῆνες δὲ ἦσαν τὰ ἱερά ζῶα τῆς Ἥρας. Κατὰ ταῦτα ἴσως οὐ μόνον περὶ τὰς ῥ. τῶν λέξεων συγγενεῦει τὸ Ἑλληνικὸν *Eileithia* πρὸς τὸ Καππαδοκικὸν Ἄλης (*Eileithia* λέγεται καὶ Ἐλευθῶ ἢ ῥ. τῆς λέξεως φαίνεται οὔσα ἔλευθ. ἠλυθ.) ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω περὶ Ἄλητος ἐκτεθεῖσιν ὑπονοεῖται σχέσις τις πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Ἄλους παρὰ Φάρασ. δαίμων τις σκότιος διὰ νυκτὸς πλανώμενος καὶ ποικιλοτρόπως ἐνοχλῶν ἢ κακοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ῥ. τῆς λέξεως μοι φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τοῖς ἀνωτέρω περὶ Ἄλητος ἐτυμολογίας ἐκτεθεῖσι παραδείγμασιν». Οἱ πληροφορίες τοῦ Π. Καρολίδη εἶναι πολὺτιμες, ἀλλὰ ἡ ἐτυμολογικὴ ἐξέτασις τῆς λ. εἶναι ἀνεπιτυχής, καὶ σωστὰ ἀγνοεῖται ἀπὸ τὸ σχετικὸν λῆμμα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁹⁴ ἐξέτασε τὸ λαογραφικὸ μέρος τοῦ θέματος καὶ προχωρώντας στὸ γλωσσικὸ ἀναφέρει: «Τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος ταύτης δὲν εἶναι βεβαίως ἑλληνικόν... Καὶ οἱ Ἀρμένιοι (τοῦ Ἐγίν) πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν πονηροῦ πνεύματος,

92. Siegmund Fraenkel, *Die Aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1885, σ. 116.

93. Π. Καρολίδη, *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἐλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων*, Σμύρνη 1885, σ. 136-38. Τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Π. Καρολίδης ἐπαναλαμβάνει ὁ Paul de Lagarde, *Neugriechisches aus Klein Asien*, Gottingen 1886, σ. 42, καὶ ὁ I. Σ. Ἀρχέλαος, Ἡ Συνασός, Ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 81 καὶ 222. — Ὁ Θ. Ν. Κωστάκης, Ἡ Ἄνακού, Ἀθήνα 1963, σ. 112, ἀναφέρει γιὰ τὴ λ. ἄλης: «Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπιλόχιον πυρετὸ ἢ γιὰ τὴν ἐπιλοχίαν... Κατὰ τὴν *Ansiklopedisi Inonu* (ἄρθρο *Al karisi*), πρόκειται γιὰ δαίμονα θηλυκὸν, τὴν Ἄλ.» — Ὁ Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, τ. 4, σ. 34, μᾶς πληροφορεῖ: «Ἐπίστευον λοιπὸν αἱ γυναῖκες ὅτι τὸ δαιμόνιον τὸ βλάπτον τὰς λεχωῖδας ἦτο θῆλυ, πιθανῶς, ὡς καὶ σήμερον, ἢ Γελλῶ ἢ οἱ Καλότυχες ἢ Νηρηίδες, εἰς ἐπήρειαν δὲ αὐτοῦ ἀπέδιδον καὶ τὸν ἐπιλόχιον πυρετόν».

94. Ν. Γ. Πολίτου, Ὠκυτοκία, *Λαογραφία* 6, 1918, 299-346 [= *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Β'*, Ἐν Ἀθήναις 1975², σ. 376-77].

ὅπερ καλοῦσιν "Αλ, κλέπτοντας ἢ ἀντικαθιστῶντος τὰ νεογέννητα παιδιά ἢ ἀποσπῶντος τὸ ἦπαρ τῶν μητέρων. Τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων "Αλη καὶ "Αλοὺς εἰκάζω ὅτι εἶναι συγγενῆ μᾶλλον πρὸς τὸ τῆς νυκτίας δαίμονος τῶν "Αράβων "Αλιλάτ, πρὸς δὲ σχετίζουσί τινες καὶ τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος τῶν "Εβραίων Λιλίθ»⁹⁵. Ὁ "Ηρόδοτος (Α', 131) γράφει ὅτι: «καλέουσι δὲ "Ασσύριοι τὴν "Αφροδίτην Μύλιττα, "Αράβιοι δὲ "Αλιλάτ, Πέρσαι δὲ Μίτραν»· ὁποιοσδήποτε σχετισμὸς τῆς λ. μὲ τὸ "Αλιλάτ⁹⁶ εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιος καὶ δὲ νομίζω ὅτι προωθείται ἡ λύση τοῦ θέματος, ἀντίθετα ἢ παράθεση τῆς πληροφορίας γιὰ τὴν χρησιμοποίηση τῆς λ. "Αλ στὴν ἀρμενικὴ διευρύνει τὸ γλωσσικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξης. Ὁ Βαγγ. Σκουβαράς⁹⁷ προσπάθησε νὰ ἐτυμολογήσει τὴ λ. καὶ γράφει: «Νομίζω ὅτι ἡ λ. αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ οὐσ. διάολος ἀφ' ἐνὸς μὲν φωνητικῶς, ἀφ' ἐτέρου δὲ κατ' εὐφημισμὸν ἠλλοιωμένον... "Απὸ τοῦ τύπου διάολος μέχρι τοῦ ἄλλης μεσολαβεῖ ὁ μεταβατικὸς τύπος *ἄλος, ὅστις εἶναι μεμαρτυρημένος μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι κακῶς, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην ἔχει καταχωρισθῆ ὡς: ἄλλος, ταυτισθεῖς τῆ ἀντωνυμία ἄλλος. «'Αλλος. 6) Διάβολος κατ' εὐφημισμὸν Ποντ. (Κερασ.) β) Κακοποιὸν πνεῦμα, ἐξωτικὸν Ποντ. (Κερασ.)». Ἡ σειρά τῆς ἐξελίξεως τῆς λ. εἶναι ἡ κάτωθι: Διάολος - γιάολος (Πβ. γιάβολος, γιαβαίνω, γιαβάζω, Δωδεκάνησος) - ἄλος κατόπιν βαθμιαίας ἀποσιωπήσεως τοῦ γι. Ὁ ὑπὸ μελέτην τύπος ἄλλης προέκυψε κατὰ τὸ σύνηθες ἐν Πόντῳ σχῆμα: δάσκαλος - δάσκαλης, ἐξ οὗ ἀνομοιόσεσι τό: λάσκαρις». Ἡ παρατήρηση τοῦ Β. Σκουβαρά ὅτι τὸ ποντιακό: ἄλλος = διάβολος, κακοποιὸ πνεῦμα, ἔχει καταχωρισθεῖ λαθεμένα, εἶναι εὐστοχη, ἢ ἐτυμολόγησι ὅμως τῆς λ. ἀπὸ τὸ διάολος παρουσιάζει μεγάλες φωνητικὲς δυσκολίες καὶ δὲ γίνεται εὐκόλα ἀποδεκτὴ.

Ἡ λ. εἶναι ἀνατολικῆς ἀρχῆς: ἀρμενικὰ⁹⁸ ալի ali καὶ ալ al = φάντασμα, γεωργιανὰ⁹⁹ ალი ali = νεράιδα, τουρκ. al¹⁰⁰ = τὸ δαιμόνιο ποὺ προσπαθεῖ νὰ

95. Ἡ ἐβραϊκὴ λ. לִילִית Lilith = τὸ ὄνομα ἐνὸς θηλυκοῦ δαίμονα τῆς νύχτας, προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀκκαδικὸ Lilitu, ἀπ' ὅπου καὶ τὸ συριακὸ Lelithā, καὶ δὲ σχετίζεται μὲ τὸ ἐβραϊκὸ laylah = νύχτα. — F. Braun, S. R. Driver, Ch. A. Briggs, A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament based on the Lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson, Oxford 1953, σ. 539α. — E. Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Amsterdam 1971, σ. 422.

96. Ἡ θεὰ "Αφροδίτη λέγεται στὴν ἀραβικὴ فِينُوس finūs <Venus, ἐνῶ ὁ πλανήτης "Αφροδίτη ἀποκαλεῖται زُهْرَة zuhara, ἀπὸ τὸ zahara = λάμπω. — H. Wehr, A Dictionary of Modern Written Arabic, Wiesbaden 1971, σ. 376β καὶ 384α. Ἡ ἀραβικὴ λ. zuhara = ὁ πλανήτης "Αφροδίτη, βρίσκεται στὴ μεσαιωνικὴ κυπριακὴ ὡς ζοχάριν: «Ὁμορφὴ 'μαι γοιὸν ζοχάριν καὶ χαρὰ 'ς τὸν ποὺ μὲ πάρη». Poèmes d'Amour, ἔκδ. Thémis Siapkarakas-Pitsillidès, Athènes 1975², 116⁶⁻⁸.

97. Β. Σκουβαρά, Τὰ Δυσετυμολόγητα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Σειρὰ Πρώτη, Ζαγορὰ (Βόλου) 1954, σ. 18-19.

98. M. Bedrossian, ὅ.π., σ. 5α.

99. E. Cherhesi, Georgian-English Dictionary, Oxford 1950, σ. 4α.

100. Derleme Sözlüğü, τ. 1, σ. 166.

πνίξει τις έγκυους, κουρδικά ¹⁰¹ āl = θηλυκός δαίμονας που πιστεύεται ότι σκοτώνει τη μητέρα στη γέννηση του παιδιού κλέβοντας το συκώτι της, συγχρ. puerperal septicaemia, περσικά ¹⁰² **آل** āl = ολέθρια ασθένεια στην οποία υπόκεινται οι γυναίκες ως την έβδομη ημέρα ύστερα από την έγκυμοσύνη τους ¹⁰³. Ιδιόμορφη αρρώστια στις γυναίκες κατά την έγκυμοσύνη, κοινώς πιστεύεται ότι οφείλεται στην επίθεση ενός δαιμόνιου. Όποτε, το δαιμόνιο, νταρῆ ¹⁰⁴ **آل** āl = 1) δαιμόνιο. 2) μάγισσα.

ἄνακα

2. ἄνακα ὁ ¹⁰⁵ ἀστράγαλος (τὸ ὄστουν καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παιδιὰ) ἄγνωστός μοι ἡ παραγωγή τῆς λέξεως». Στὸ ἰδίωμα τῆς Ἀξοῦ ¹⁰⁶ ἀπαντᾷ ἡ λ. «ἄνακα (ἡ), κότσι μὲ τὸ ὁποῖο ὁ παίκτης χτυποῦσε ἄλλα στημένα», ἡ λ. θεωρεῖται ἄγνώστου ἐτύμου. Ὑπάρχει καὶ ἡ παροιμία ¹⁰⁷: Μολύβωσεν γὰ τὴν ἀνάκαν δου = Μολύβωσε καλὰ τὸ κότσι του. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκοαραβικὸ ¹⁰⁸ **ناقا** naqā = μυελῶδες κόκκαλο· κόκκαλο τοῦ χεριοῦ, μὲ τὸ προθετικὸ ἄ-, ἄνακα.

ἀσλανίχι

3. «ἀσλανίχι τ' = ἀστεῖο, ἀσλανίχα ἐπίρρ. = ἀστεῖα» (B. Ἀν., σ. 119). Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ¹⁰⁹ aşlanlı = şaka = ἀστεῖο· στὴν τουρκικὴ ἡ λ. βρίσκεται καὶ ὡς: aşlanık, aşmalık, aşnalık, aşnalık. Ἡ τουρκικὴ λ. προέρχεται ¹¹⁰ ἀπὸ τὸ «περσικὸ āšnā ¹¹¹ = φίλος, σύντροφος, γνώριμος, μὲ τὸ παράγωγο āšnāi = φιλία, γνωριμία, καὶ τῆ φράση āšnāi dādan = δίνω σημεῖα ἀναγνώρισης. Παχλαβὶ āšnāk: aşna = φίλος, γνώριμος. Τὸ περσικὸ δάνειο βρίσκεται ¹¹² στὶς δύο λογο-

101. T. Wahby - C. J. Edmons, A Kurdish-English Dictionary, Oxford 1966, σ. 2.

102. F. Steingass, ὁ.π., σ. 91α.

103. S. Haim, ὁ.π., σ. 23αβ.

104. L. N. Kiseleva, V. I. Mikolajcik, Dari-Russkij Slovar', Moskva 1978, σ. 60β.

105. Ἀναστάσιου Σ. Ἀλεκτορίδου, Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνους τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος, Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 1, 1883, 491.

106. Γ. Μαυροχαλυβίδη - Ι. Ι. Κεσίσογλου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀξοῦ, Ἀθήνα 1960, σ. 146.

107. Δ. Λουκόπουλου - Δ. Λουκάτου, Παροιμίαι τῶν Φαρασῶν, Ἀθήνα 1951, ἀρ. παρ. 515.

108. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 2095β. — F. Steingass, Ar. — Engl., σ. 1139β.

109. Derleme Sözlüğü, τ. 1, σ. 360.

110. A. Tietze - G. Lazard, Persian Loanwords in Anatolian Turkish, Oriens 20, 1967, λῆμμ 12.

111. F. Steingass, ὁ.π., σ. 66β. — Ἡ περσικὴ λ. **آشنا** āšnā = φίλος, σύντροφος, σχετίζεται μὲ τὸ παχλαβὶ āšnāk = πασίγνωστος, γνωστός, μεσ. περσ. *šn'g = ἐμπειρος σέ, ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο περσικὸ *ā(x)šnāka = γνωστός. P. Horn, ὁ.π., λῆμμα 341. — H. S. Nyberg, A Manual of Pahlavi, Wiesbaden 1974, σ. 34. — D. N. Mackenzie, A Concise Pahlavi Dictionary, London 1971, σ. 13.

112. M. Räsänen, ὁ.π., σ. 30.

τεχνικές γλώσσες, Ὀθωμανική (āšīnā) καὶ Ἀζερμπαϊζανική (āšnā), καὶ ὁ παράγωγος τύπος āšnāi παραλληλίζεται ἀπὸ τὰ τουρκικὰ παράγωγα σὲ -lik, -lig. Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ παραλλαγές μὲ τὴ σημασία «ἀστεῖο» προέρχονται ἀπὸ τὴ δόκιμη γλώσσα».

γιεκτούς

4. «γιεκτούς ὁ - γιεκτούσσα ἡ = ἀλήτης - ἀλήτισσα < ἴσως περσ. γεκιατέ ¹¹³ = μοναδικός». (B. Ἀν., σ. 119). Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκ. ¹¹⁴ yekti = ἀλήτης, χωρὶς πατέρα.

ἐπαχὰς

5. «ἐπαχὰς ὁ - ἐπαχάδες οἱ = διακεκριμένος, ἀξιότιμος». (B. Ἀν., σ. 120). Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκ. ¹¹⁵ bahi = ἐνδοξος, λαμπρός, καὶ ἡ τουρκ. ἀπὸ τὸ ἀραβ. ¹¹⁶ **بهي** bahīy = ὁμορφος, μεγαλοπρεπής, λαμπρός.

κέγγερ'

6. «κέγγερ' τό ¹¹⁷, φυτὸ μαστιχοφόρο. Γιὰ τὸν τύπο πρβλ. τὸ *κιγκάρι* τῆς Σινασοῦ». ἡ λ. συγκαταλέγεται ¹¹⁸ μεταξὺ ἐκείνων ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς ἀγνώστου ἐτύμου. Ὁ Π. Καρολίδης ¹¹⁹ γράφει: «*Καγκάρι*. Παρὰ Καππαδόκαις καλεῖται οὕτω εἶδος φυτοῦ, ἐξ οὗ τῆς μὲν ῥίζης κατασκευάζεται μαστίχη, τοῖς δὲ καρποῖς χρῶνται, οἱ Φαρασιῶται ἰδίως, ἀντὶ καφέ. Ἡ λ. εἶναι προδήλως ἡ αὐτὴ τῆ Ἀρμενικῆ **կանգար** (καγκάρ) = κινάρα. Ἀλλ' οὐδὲν δεικνύει ἂν ἡ Καππαδοκικὴ λ. παρελήφθη ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς ἢ τανάπαλιν, ἢ ὅπερ πιθανώτερον, ἂν ἀρχικῶς ἡ λ. ἐν τῆ ἀρχικῆ σημασίᾳ αὐτῆς ἦτο κοινὴ ἀμφοτέραις ταῖς συγγενέσι γλώσσαις». Ὁ I. Σ. Ἀρχέλαος ¹²⁰ ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ. *κιγκάρι* «Εἶδος φυτοῦ ἐξ οὗ ἐξάγεται ἐκ τῆς ῥίζης μαστίχη· *καγκάρι* λέξις Καππαδ.» Ὁ R. M. Dawkins ¹²¹, ἔχοντας λάβει ὑπόψη τοῦ τῆ γνώμη τοῦ Π. Καρολίδη γράφει: «Ὁ Καρολίδης συγκρίνει τὸ ἀρμενικὸ *kankar* = ἀγκινάρα, μιὰ σύγχρονη περσικὴ λέξις, ἀλλὰ στὴν καππαδοκικὴ ἔχει

113. Πρόκειται γιὰ τὴν τουρκοπερσικὴ λ. *yegâne* = μοναδικός, καὶ ὄχι *γεκιατέ*. I. Χλωροῦ, ὁ.π., τ. 2, σ. 2013α.

114. Derleme Sözlüğü, τ. 11, σ. 4231.

115. New Redhouse, σ. 121.

116. H. Wehr, ὁ.π., σ. 80α.

117. I. I. Κεσίσογλου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγατς, Ἀθήνα 1951, σ. 117.

118. I. I. Κεσίσογλου, ὁ.π., σ. 117.

119. Π. Καρολίδη, ὁ.π., σ. 84.

120. I. Σ. Ἀρχέλαου, ὁ.π., σ. 244.

121. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916, σ. 605. Βλ. καὶ Paul de Lagarde, ὁ.π., σ. 51, ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὸ ἔργο τοῦ Immanuel Löw, *Aramäische Pflanzennamen*, Leipzig 1881, σ. 234. Ὁ Löw παραθέτει τὸ περσικὸ **کنگر** kangar = **حرفشوق** harshaf = Κυνάρα ἢ σκόλυμος (*Cynara scolymus*).

είσχωρήσει από την αρμενική και όχι από την περσική δια μέσου τῆς τουρκικῆς, καθὼς ἡ τουρκικὴ λ. γιὰ τὴν ἀγκινάρα εἶναι enginara (ἀγκινάρα)». Ἡ λ. καγκάρι, κιγκάρι, κενγέρ' δὲν ἀναφέρεται στὸ φυτὸ Κυνάρα ἢ σκόλυμος (*Cynara scolymus*), κοινῶς ἀγκινάρα, ἀγκιναριά, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ Ἄτρακτυλῖς ἢ κομμιοφόρος ¹²² (*Atractylis gummifera* L. = *Carlina gummifera* Willd.), κοινῶς ἀγριομαστιχιά, ἀξάστρα, ἀτρακλίδα, ἀτράξυλο, καλάγκαθο, μαστίχα τοῦ βουνοῦ, μαστιχάθαγκο, μαστιχομάραθο, χαμομηλιά, χαμοληός, χαμολεό. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ Χαμαιλέων ὁ λευκός ¹²³ γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Διοσκορίδης (III, 8, ἐκδ. Max Wellmann, Βερολίνο 1953) γράφει: «Χαμαιλέων λευκός, ὃν ἔνιοι ἰξίαν καλοῦσι διὰ τὸ ἔν τισι τόποις ἰξὸν εὐρίσκεσθαι πρὸς ταῖς ῥίζαις αὐτοῦ, ὧ καὶ ἀντὶ μαστίχης αὐτῶ αἱ γυναῖκες χρῶνται· ἔχει φύλλα ὅμοια σιλλύβῳ ἢ σκολύμῳ, τραχύτερα μέντοι καὶ ὀξύτερα καὶ ἰσχυρότερα τοῦ μέλανος· καυλὸν δ' οὐκ ἔχει, ἀλλὰ ἀφίησιν ἐκ τοῦ μέσου ἄκανθαν ὁμοίαν ἐχίνῳ θαλασσίῳ ἢ κινάρα».

Ἡ περσικὴ λ. ¹²⁴ کنگار kangar = ἀκανθώδης ἀγκινάρα· ἀγριαγκινάρα, πέρασε στὴν ἀρμενικὴ ¹²⁵ ὡς Կանկար kankar, kangar = ἀγκινάρα, στὴν τουρκικὴ ¹²⁶ کنگر kenger = *Cynara scolymus*, στὴν ἀραβικὴ ¹²⁷ ὡς کنگر kankar = Ἄκανθος ἢ ἀπαλή (*Acanthus mollis*). Οἱ τύποι κιγκάρι, κενγέρ' προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκ. ¹²⁸ kengir = ἓνα ἀκανθῶδες φυτὸ ἀπὸ τῆ ρίζα τοῦ ὁποίου βγαίνει μαστίχα· πρόκειται βέβαια γιὰ τὸ φυτὸ *Atractylis gummifera* πὺ ὀνομάζεται στὴν ἀρμενικὴ ¹²⁹ Կարկար karkar, παραφθορὰ τοῦ kankar > ἑλλ. καγκάρι.

μασούρι

7. «μασούρι τὸ = τὸ πέρα ἀπὸ τὸ κανονικόν, ὁ ἀνώτερος». (B. Ἄν., σ. 120). Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρμενικόν ¹³⁰ Մեծաւեր mes'avor = ἀνώτερος, ἀπὸ τὸ ¹³¹ Մեծ mes' = μεγάλος, κοινῆς ἀρχῆς μὲ τὸ ἑλληνικὸ μέγας.

122. Δ. Σ. Καββάδα, ὁ.π., τ. 2, σ. 662. — Π. Γεννάδιου, Λεξικὸν Φυτολογικόν, τ. 1, Ἀθῆναι 1959², σ. 438-39.

123. J. André, *Lexique des termes de Botanique en Latin*, Paris 1956, σ. 84. Στὸ φυτὸ *Atractylis gummifera* ἀναφέρονται καὶ οἱ λέξεις: *carduus alba* 2, *carduus lactea*, *c. spina*, *c. varianus*, *chrysisceptron*, *helxine* 1, *ixia*, *sefra* 1. Βλ. καὶ Bernhard Langravel, *Botanik der Spaeteren Griechen*, Berlin 1866, σ. 77.

124. S. Haim, ὁ.π., τ. 2, σ. 680α.

125. M. Bedrossian, ὁ.π., σ. 326α. — H. Hübschmann, ὁ.π., σ. 268. — Ambroise Calfa, ὁ.π., τ. 1, σ. 444α.

126. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 1578α. — J. Th. Zenker, ὁ.π., σ. 764β.

127. R. Dozy, *Supplément*, τ. 2, σ. 503α.

128. Derleme Sözlüğü, τ. 8, σ. 2743.

129. Armenag K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo 1936, λῆμμα 571.

130. Rev. D. Khantrouni - M. Koushakhjan, *Armenian-English Modern Dictionary*, Beirut 1976, σ. 253α. — M. Bedrossian, ὁ.π., σ. 464α.

131. A. H. Yacoubian, *English-Armenian and Armenian-English Dictionary*, New York, σ. 133α. — Ambroise Calfa, ὁ.π., τ. 2, σ. 639α. — H. Hübschmann, ὁ.π., σ. 473. —

μασδαλάς

8. «μασ-σαλ-λάς ό, μασαλάς ό = άβραγιά ή τμήμα κήπου, που χρησιμεύει για φυτώριο φυτών, διάφορων ζαρζαβατικών». (B. 'Αν., σ. 120). 'Η λ. παράγεται από τὸ τουρκ. ¹³² masala = ένα κομμάτι γῆς, βραγιά· άρδευτικό κανάλι· ή τουρκική λ. ἴσως δὲν εἶναι τουρκικῆς άρχῆς, πρβλ.: άραβ. ¹³³ **مسال** masal = χείμαρρος, ή κοίτη τοῦ χείμαρρου.

παγάριδι

9. «παγάριδι τὸ=ζυμάρι, μισοψημένο ψωμί» και «παγάριδικό τὸ=άζυμο ψωμί». (B. 'Αν., σ. 120). 'Ο Π. Καρολίδης ¹³⁴ αναφέρει για τῆ λ.: «'Αρμεν. **Ρωηαρῶ** (rawartch) = άζυμον. Προδήλως ή Καππαδοκική λ. και ή 'Αρμενική εἰσὶν οὐ μόνον συγγενεῖς ἀλλὰ αἱ αὐταί. 'Αλλ' έντεῦθεν δὲν έπεται ὅτι ή Καππαδοκική λ. εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς 'Αρμενικῆς, πιθανώτερον μάλιστα φαίνεται τὸ αντίθετον, ὅτι δηλονότι ή 'Αρμενική γλῶσσα παρέλαβε τὴν λ. ἐκ τῆς Καππαδοκικῆς... ἐν τῇ 'Αρμενικῇ δὲν ὑπάρχει ρίζα ἐξηγοῦσα τὴν σημασίαν τῆς λ. ἐν ᾧ ἐν τῇ 'Ελληνικῇ και Λατινικῇ, γλώσσαις συγγενεστέραις πρὸς τὴν άρχαίαν Καππαδοκικὴν παρὰ πρὸς τὴν 'Αρμενικὴν, ὑπάρχει ή ρ. πάγ. πάγος, πήγνυμι, piger (Σανσκρ. pag'ras = στερεός)».

'Στὴν άρμενική άπαντᾶ ¹³⁵ ή λ. **Ρωηαρῶ** pagharch = άζυμος άρτος, χωρίς μαγιά· ὁ σχετισμὸς τῆς άρμενικῆς λ. με τὴν καππαδοκική εἶναι σωστός, γιατί ή λ. pagharch δὲν εἶναι άρμενικῆς άρχῆς, ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα που αναφέρει εἶναι ἀμφίβολα. Τόσο ή άρμενική ὅσο και ή έλληνική λ. προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ¹³⁶ pağarc, διαφορετικὸ τύπο τοῦ pağac = ψωμί που γίνεται ἀπὸ ζύμη χωρίς άλάτι και μαγιά και ψήνεται σὲ διάπυρη τέφρα, μπουγάτσα, που βρίσκεται ἐπίσης και ὡς: pağaca, pağas, pağas, rugaca, ruğaca, ἀπὸ τὸ δόκιμο τουρκικὸ ¹³⁷ poğaca (= μπουγάτσα) < ἰταλ. focaccia ¹³⁸ = πλατὺ ψωμί.

Julius Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, τ. 1, Munchen 1959, σ. 708. — Gr. Açarjan, ὅ.π., τ. 3, σ. 295.

132. Derleme Dergisi, τ. 3, σ. 1041. Derleme Sözlüğü, τ. 9, σ. 3133.

133. R. Dozy, Supplément, τ. 2, σ. 601α.— M. Sari, El-Mevārid, σ. 1436α.— F. Steingass, Ar.-Engl., σ. 1002α.

134. Π. Καρολίδης, ὅ.π., σ. 94-95.

135. M. Bedrossian, ὅ.π., σ. 89α.— Ambroise Calfa, ὅ.π., τ. 1, σ. 143β.

136. Derleme Sözlüğü, τ. 9, σ. 3378-79.

137. I. Χλωροῦ, ὅ.π., τ. 1, σ. 382β: «**پوغاچا** πογάτσα, ὄν. πλακοῦς, κ. πήττα, λειψόπηττα, μπουγάτσα».

138. 'Ο Σκ. Βυζάντιος, ὅ.π., 1835, σ. 337, αναφέρει: «Μπουγάτσα (ἀπὸ τοῦ 'Ιταλ. focaccia)». 'Η ἰταλ. λ. focaccia άπαντᾶ στὴ μεσαιωνική έλληνική ὡς φογάτζα, Panus subcinerius (Du Cange, σ. 1686), και πογάτζα (Du Cange, σ. 1188), άλβ. pogatše, pugatše, ρουμ. pogacie, οὐγγρ. pagácsa, σερβοκροατ. pogača κλπ. — Carlo Battisti - Giovanni Alessio, Dizionario Etimologico Italiano, τ. 3, σ. 1673. — G. Meyer, Neugriechische Studien II, Wien 1894, σ. 51. — Τοῦ ἴδιου, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891, σ. 347. — Max. Vasmer, Russisches etymologisches Worterbuch, τ. 2, Heidelberg 1979, σ. 381-82.

τέβετσούκι

10. «τέβετσούκι τὸ = μάλλινο ὕφασμα» (B. 'Αν., σ. 120). 'Η λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ¹³⁹ tevecik = μάλλινο σαλβάρι.

ἰθαντίρ(ης)

11. «ἰθαντίρ(ης) ὁ - ἰθαντίρῖσα ἡ - ἰθαντίρι τὸ = ἐξωμότης, ἄτακτος· ἔτσι ἔλεγαν οἱ Φαρασιῶτες καὶ τὸν Τοῦρκο, πού μιλοῦσε φαρασιώτικα» (B. 'Αν., σ. 120). 'Η λ. ἐτυμολογεῖται ¹⁴⁰ ἀπὸ τὸ τουρκ. çandır = νόθος· σκληρός, τραχύς, καβγατζής, ὑπερόπτης.

ἰσάρι

12. «ἰσάρι τὸ = τρίχα, τσάρ' τὸ < μήπως ἄρβ. şar, πληθ. eşar». (B. 'Αν., σ. 120). 'Ο Π. Καρολίδης ¹⁴¹ γράφει: «C'άρες (τσάρες) = μαλλός, ἔριον. λ. Φαρ. 'Η ῥ. προδήλως κειρ, καρ. caro = κείρειν. Σανσκρ. car = πλήττειν. Τὸ 'Αρμεν. [ʷ]r = κόμη, ἀνήκει προδήλως εἰς τὴν αὐτὴν ῥίζαν. 'Αλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ τῆς ἐκ τῆς 'Αρμενικῆς παραλήψεως τῆς Φαρασιωτικῆς λ. c'άρες, ἀφοῦ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς κοινῆς 'Αρίας ῥίζης διατηρήθη κυριολεκτικώτερον ἐν τῇ Καππαδοκιῇ λ. σημαίνουσα τὸ τμηθὲν, τὸ κεκαρμένον παρὰ ἐν τῇ 'Αρμενικῇ». 'Η λ. ἀπαντᾷ καὶ στὴν ποντιακὴ διάλεκτο ¹⁴²: «τζάριν τό, Κερ. Τρίπ. τζάρι 'Αμ. τζάρ, Κοτ. Σάντ. Τραπ. Χαλκ. Λέξις ξένη. 1) Τρίχα ἀλόγου (χαίτης ἢ οὐρᾶς). 2) Πληθ. τζάρᾶ: α) Σκωπτικῶς τὰ ἀραιὰ γένεια. β) Οἱ ἀραιοὶ κλώνοι χαμοδένδρου τινός». 'Ο Χ. Συμεωνίδης ¹⁴³ ἐτυμολογεῖ τὴν ποντιακὴ λ. ἀπὸ τὸ τουρκ. car.

Στὴν κλασικὴ ἀραβικὴ ¹⁴⁴ συναντᾶται ἡ λ. شَعْر sha'r καὶ شَعْر sha'ar = τρίχες, μαλλιά, πού πέρασε στὴν τουρκικὴ ¹⁴⁵ ὡς şa'r = μαλλιά, κουρδικὴ ¹⁴⁶ ša'r = τρίχες, περσικὴ ¹⁴⁷ sha'r = μαλλιά. 'Η ἀραβικὴ λ. sha'r, sha'ar σχετίζεται μὲ τὸ ἑβραϊκὸ ¹⁴⁸ se'ar = μαλλιά, ἀκκαδικὸ šartu = μαλλιά κλπ. 'Η σημιτικὴ λ. βρίσκε-

139. Derleme Dergisi, τ. 3, σ. 1349. — Derleme Sözlüğü, τ. 10, σ. 3901.

140. Derleme Dergisi, τ. 1, σ. 302. — Derleme Sözlüğü, τ. 3, σ. 1068. — New Redhouse, σ. 239.

141. Π. Καρολίδης, ὁ.π., σ. 90. — Paul de Lagarde, ὁ.π., σ. 65. R. M. Dawkins, ὁ.π., σ. 653.

142. Α. Α. Παπαδόπουλου, ΙΑΠ 2, 377.

143. Χ. Π. Συμεωνίδης, Ποντιακὰ ἔτυμα ἀνατολικῆς προέλευσης, 'Αρχεῖον Πόντου 33, 1975-76, 254.

144. E. W. Lane, ὁ.π., τ. 4, σ. 1560α. — F. Steingass, Ar. — Engl., σ. 544α. — H. Wehr, ὁ.π., σ. 473β.

145. New Redhouse, σ. 1049.

146. M. Auguste Jaba - M. Ferdinand Justi, Dictionnaire Kurde-Français, St. Petersburg 1879, σ. 257β.

147. F. Steingass, ὁ.π., σ. 746β.

148. Brown-Driver-Briggs, Heb. — Engl., σ. 972α. — Ludwig Koehler-Walter Baumgartner, Lexicon in Veteris Testamenti Libros, τ. 1, Leiden 1958, σ. 927β.

ται στην αἰγυπτιακή¹⁴⁹ ὡς s'rt = μαλλί, srt = μαλλιά (ζώου), δημώδη αἰγυπτ. s'rt = μαλλί, κοπτική copt = μαλλί προβάτου, κατσίκας· ἴδιας ἀρχῆς ἴσως¹⁵⁰ εἶναι καὶ ἡ ἑλληνική λ. σισύρα¹⁵¹ = «τὸ παχὺ ἱμάτιον ἀπὸ αἰγείων δερμάτων». Ἔχουμε τουρκικὲς λέξεις ποὺ ἀρχίζου ἀπὸ s- καὶ τὸ ὁποῖο διατηρήθηκε στὴν ἑλληνική¹⁵²: πρβλ.: şarımak (= συγγέω, παρανοῶ) > σαδουρδάω, şarımak (= θαυμάζω, ἀπορῶ) > σαστιέ(ζ)ω κ.ἄ. Οἱ φωνητικὲς δυσκολίες καθιστοῦν τὴν ἑτυμολόγηση τῆς λ. ἀπὸ τὸ τουρκοαραβικὸ sa'r προβληματική.

Ὁ Χ. Συμεωνίδης¹⁵³ ἑτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ τουρκικὸ car, παραθέτοντας ἀμετάφραστη τὴν τουρκικὴ λέξη· χωρὶς νὰ εἶμαι βέβαιος, ἴσως μὲ αὐτὸ θέλει νὰ δείξει ὅτι ἡ τουρκικὴ λ. ἔχει τὴν ἴδια σημασία μὲ τὴν ποντιακὴ. Ἡ λ. car ἴσως ἀπαντᾷ καὶ μὲ τὴ σημασία «τρίχες, μαλλιά», ποὺ δὲν ἐπαλήθευσα μὲ τὰ βοηθήματα ποὺ χρησιμοποιοῦ· πλησιέστερη πρὸς αὐτὴ τὴ σημασία βρίσκεται ἡ ἔννοια «τρίχινο κόσκινο». Ἡ τουρκικὴ λ. ὁμῶς προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ¹⁵⁴ ճար dzar = μαλλιά, μαλλιά τοῦ ἀλόγου, χ αίτη, τρίχινο κόσκινο, γιὰ τὴν ὁποία ἔχουν προταθεῖ οἱ ἀκόλουθοι κυρίως ἑτυμολογίες¹⁵⁵. 1) Ἡ λ. dzar προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ sha'r, sha'ar = μαλλιά. 2) Ὁ S. E. Mann σχετίζει τὴν ἀρμενικὴ λ. μὲ τὸ περσικὸ¹⁵⁶ جازو dzārū = σκούπα, σάρωθρο, ἀλλὰ ἡ περσικὴ λ. εἶναι ἀντὶ τοῦ πλήρους τύπου جازوب dzā-rob = σκούπα, ποὺ ἀπαντᾷ καὶ ὡς¹⁵⁷ dzāy-rob = σκούπα, ἀπὸ τὸ dzā ἢ dzāy = μέρος, κατοικία, καὶ τὸ جازو gōb = σκούπισε, προστακτικὴ τοῦ ruftan = σκουπίζω, τρίβω. 3) Ὁ J. Pokorny¹⁵⁸ παράγει τὴ λ. ἀπὸ τὴ ρίζα *g̃heri - καὶ τὴ σχετίζει μὲ τὸ ἑλλ. χέρσος, ἀλβ. derr = γουρούνη κλπ. Ἡ ἑλληνικὴ λ. προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ λ. dzar = μαλλιά, τρίχες, καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ ἀρμενικὴ λ. νὰ εἶναι ἰνδοευρωπαϊκῆς ἀρχῆς.

149. J. Černý, *Coptic Etymological Dictionary*, Cambridge 1976, σ. 162.

150. Heinrich Lewy, *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Berlin 1895, ἀνατ. 1970, σ. 86.

151. *Ἠσυχίου τοῦ Ἀλεξανδρέως Λεξικόν*, ἐκδ. M. Schmidt, ἀναστατικὴ ἔκδοσις 1975, σ. 1355.

152. B. Ἀναστασιάδη, ὅ.π., 2, 1980, 110. — Κωνστ. Κουκκίδη, *Λεξιλόγιον ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς*, Ἀθῆναι 1960, σ. 81-90.

153. Derleme Dergisi, τ. 1, σ. 247. — Χ. Π. Συμεωνίδης, Ἀρχεῖον Πόντου 33, 1975-76, 254. — Κ. Καραποτόσογλου, *Δυσετυμολόγητες Ποντιακὲς λέξεις*, Ἀρχεῖον Πόντου 37, 1982, 241, λῆμμα 200.

154. M. Bedrossian, ὅ.π., σ. 427α. — A. H. Yacoubian, ὅ.π., σ. 162. — Ambroise Calfa, ὅ.π., τ. 2, σ. 586.

155. Stuart E. Mann, *Armenian and Indo-European*, London 1963, σ. 110. — Gr. Açarjan, ὅ.π., τ. 3, σ. 147, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

156. E. Steingass, ὅ.π., σ. 349β. — S. Haim, ὅ.π., τ. 1, σ. 526β.

157. *Τοῦ αὐτοῦ*, ὅ.π., σ. 354β. Ἡ νεοπερσικὴ λ. dzāy-rob συνεχίζει τὸν τύπο gyāg-rōb = σκούπα, τῆς Παχλαβί. — D. N. Machenzie, ὅ.π., σ. 39. Ἡ λ. gyāg ἢ giyāk = μέρος < *vināka, ἀπ' ὅπου καὶ τὸ viyāk = μέρος. — H. S. Nyberg, ὅ.π., σ. 83 καὶ 217.

158. J. Pokorny, ὅ.π., σ. 445.

ἰδαρπάνας

13. «ἰδαρπάνας ὁ = παλιὸ μεταχειρισμένο παπούτσι γιὰ πέταμα» (B. 'Αν. 120). Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκ. ¹⁵⁹ çarpana = παλιὸ παπούτσι.

ἰδί(χ)λα

14. «ἰδί(χ)λα ἐπίρρ. = μόνον πάντοτε, ἰδίχλα ἄσπρο = μόνον ἄσπρο» (B. 'Αν., σ. 120). Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκ. ¹⁶⁰ çihla = μόνον.

χαλῖσι

15. «χαλῖσι τὸ = μεγάλο καζάνι, χάλκινος λέβητας, < ἴσως ἑλλ. χαλκός». (B. 'Αν., σ. 120). Ἡ λ. εἶναι ἀνατολική: τουρκ. ¹⁶¹ halgin = 1) λεκάνη. 2) μικρὸ μπακιρένιο καζάνι, ἄρμεν. ¹⁶² ԽԱԼԿԻՆ khalgin = μεγάλο καζάνι, ἄραβ. ¹⁶³ خالقيڻ khalqīn = καζάνι, ἄραβ. Παλαιστ. ¹⁶⁴ khalqīn = λεκάνη, χάλκινο πιάτο. Ἡ ἄραβικὴ λ. προέρχεται ¹⁶⁵ ἀπὸ τὸ ἑλλ. ¹⁶⁶ χαλκεῖον, χαλκίον = λέβητας, χύτρα, πρόκειται γιὰ ἀντιδάνειο τῆς ἐλληνικῆς.

χαπικὰς

16. «χαπικὰς ὁ = δισάκι, πρβ. τὸ τουρκικὸ heybe καὶ τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου χαῖπᾶ ἦ». (B. 'Αν., σ. 120). Ἡ λ. εἶναι ἀνατολική: τουρκ. ¹⁶⁷ حقيبە hakibe = δισάκι, ἀπὸ τὸ ἄραβικὸ ¹⁶⁸ haqība = δισάκι· ἡ ἄραβικὴ λ. βρίσκεται στὴν τουρκικὴ ¹⁶⁹ ὡς hakibe καὶ heybe ἔχοντας τὴν ἴδια σημασία. Ἡ λ. εἶναι πιθανὸ νὰ προέρχεται κατευθείαν ἀπὸ τὴν ἄραβικὴ ὅπως δείχνει ἡ φωνητικὴ τῆς λ., ἄραβ. haqība > *χακιπὰς > χαπικὰς μὲ ἀντιμετάθεση.

159. Derleme Dergisi, τ. 1, σ. 306. — Derleme Sözlüğü, τ. 3, σ. 1083. — New Redhouse, σ. 242.

160. Derleme Sözlüğü, τ. 3, σ. 1165.

161. Derleme Sözlüğü, τ. 7, σ. 2259.

162. D. Khantrouni - M. Koushadjian, ὁ.π., σ. 147α.

163. F. Steingass, Ar. - Engl., σ. 338α. — R. Dozy, Supplément, τ. 1, σ. 400α. — J. B. Belot, Vocabulaire Arabe-Français, Beyrouth 1899⁶, σ. 177α. — M. Sari, El-Mevārid, σ. 438β.

164. Cl. Denizeau, Dictionnaire des parlers Arabes de Syrie, Liban et Palestine (Supplément au Dictionnaire Arabe-Français de A. Barthelemy), Paris 1960, σ. 153.

165. Karl Vollers, Beiträge zur Kenntnis der lebenden arabischen Sprache in Aegypten, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 51, 1897, 296.

166. L-S-J⁹, σ. 1972 καὶ 1973.

167. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 795β. — J. Th. Zenker, ὁ.π., σ. 392α.

168. H. Wehr, ὁ.π., σ. 193β. — E. W. Lane, ὁ.π., τ. 2, σ. 610γ.

169. J. Deny, Grammaire de la langue Turque (Dialecte Osmanli), Paris 1921, σ. 61. — Ἡ τουρκικὴ λ. heybe βρίσκεται στὸ ἰδίωμα τῆς Σμύρνης ὡς χειμπές καὶ χιγμπές ὁ, τὸ δισάκι. Χρ. Σ. Σολομωνίδη, Σμυρναϊκὸ γλωσσάριο, Ἀθήνα 1962, σ. 127.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΛΕΞΕΩΝ

Οί παραπομπές γίνονται στις σελίδες και τις ύποσημειώσεις.

Παρατήρηση: Σε αρκετές περιπτώσεις χρησιμοποιεῖται τὸ ς, περίπου ὅπως τὸ τουρκικὸ ς [tʃ], ἀντὶ τοῦ c με^v ἀπὸ πάνω, γιατί δὲ βρέθηκε αὐτὸ τὸ τυπογραφικὸ στοιχεῖο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἀγκινάρα 279
 ἀγκιναριά 279
 ἄλης 275-77, ὑπ. 93
 ἄλλος 276
 ἄνακα 277
 ἀθλανίχι 277
 γιεκτούς 278
 γιεκτούσσα 278
 διάολος 276
 ἐπαχάς 278
 ζαγανός ὑπ. 22
 ζάγανος 263-67, ὑπ. 8, 18, 22, 33
 ζαγάρι 264
 ζαγάριον 264
 ζάνος 264, ὑπ. 8
 ζουλός 269
 ζουρλός 269
 ζοχάριν ὑπ. 96
 θόλος 266
 καγκάρι 278, 279
 καρρούσι 267-68
 κάρπασος 267
 κενγέρ^ρ 288-89
 κιγκάρι 288, 289
 κούζα 268-270, ὑπ. 39, 48
 κούζα (=κούκλα) 269
 κουζι 269, 270
 κουζίν 268
 κουζοκέρας 269
 κοῦζος 268, 269
 κουζουλός 268, 269
 κουλλός 269
 κούτσα 269, ὑπ. 48
 κουτσαγγεῖον 269
 κουτσαγκίον 269
 κουτσός 269
 κόφα 269

κοψία 269
 κυρβασία 267
 κύσθος 269
 λάσκαρις 276
 Λιλίθ 276
 μαθαλάς 280
 μαδθαλάς 280
 μασούρι 279
 μπογάτσα ὑπ. 138
 παγάρτιδι 280
 παγάρτιδικο 280
 πογάτζα ὑπ. 138
 σαγίνι 265
 σαίνι 265
 σαδουράω 282
 σαδτιέ(ζ)ω 282
 σαχινᾶς ὑπ. 19
 σαχίνι 265
 σαχίνος ὑπ. 19
 σισύρα 282
 σκίρος 266
 σπάρος 266
 συγκούριον 264, ὑπ. 15
 τεβρετθούκι 281
 τζαγάνα 272
 τζαγανός 266, 270-73, ὑπ. 22
 τζάρ^ρ 281
 τζάρᾶ 281
 τζάρι 281
 τζάριν 281
 τζαχάνι 272
 τζουράκιον 273-74
 τσαγανός 266, 270-73, ὑπ. 22
 ἰθαντίρ(ης) 281
 ἰθαντίρι 281
 ἰθαντίρῆσα 281
 τσάρ^ρ 281
 ἰσάρι 281-282
 ἰσαρῆανᾶς 283

ἰθί(χ)λα 283
 φογάτζα ὑπ. 138
 χαίπᾶ 283
 χαλκεῖον 283
 χαλκίον 283
 χαλίθι 283
 χαπικάς 283
 χεῖμπές ὑπ. 169
 χέρσος 282
 χιγμπές ὑπ. 169
 ε'αρές 281
 cuso 268
 kudzoκέρας 269
 kuzzu 269

ΑΖΕΡΜΠΑΪΖΑΝΙΚΗ

āšnā 278

ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ

srt 282
 s'rt 282
 s'rt (δημ. αἰγυπτ.) 282

ΑΚΚΑΔΙΚΗ

Lilitu ὑπ. 95
 šartu 281

ΑΛΒΑΝΙΚΗ

derr 282
 pogatše ὑπ. 138
 pugatše ὑπ. 138

ΑΡΑΒΙΚΗ

bahiy 278
 bāshaq 274
 bāz 274

bāzī 274
eşar 281
finūs ύπ. 96
haqība 283
harshaf ύπ. 121
kankar 279
khalqīn 283
khalqīn ('Αραβ. Παλαιστ.) 283
kūza 270, ύπ. 49
masal 280
qalansuwat ύπ. 3
qalanswat 267
qalāswat 267
qalsāat 267
qalsuwat 267
qulansiyat 267
s'aqr ύπ. 14
şar 281
sha'ar 281, 282
shāhīn 274, ύπ. 17
sha'r 281, 282
zahara ύπ. 96
zuhara ύπ. 96
zurraq 274, ύπ. 87

ΑΡΑΜΑΪΚΗ

kuzā ύπ. 49

ΑΡΜΕΝΙΚΗ

al 276
ali 276
dzar 282
kangar 279
kankar 278, 279
karkar 279
kenger 279
khalgin 283
mes' 279
mes'avor 279
pagharch 280
pawartch 280
shahēn ύπ. 17

ΒΕΝΕΤΙΚΗ

gazanela ύπ. 22

ΓΑΛΛΙΚΗ

courge 268, 269
cancre 271

ΓΕΩΡΓΙΑΝΗ

ali 276

ΕΒΡΑΪΚΗ

layla^h ύπ. 95
Lilith ύπ. 95
se'ār 281

ΙΣΠΑΝΙΚΗ

alcuza 270, ύπ. 50
cangrejo 271
couza 270
zangano 270

ΙΤΑΛΙΚΗ

focaccia 280, ύπ. 138
zanco 271

ΚΑΖΑΧΙΚΗ

şajan 273

ΚΑΡΑΚΑΛΠΑΚΙΚΗ

şajan 273

ΚΟΠΤΙΚΗ

COPT 282

ΚΟΥΡΔΙΚΗ

āl 277
şa'r 281

ΛΑΖΙΚΗ

çağana 272

ΛΑΤΙΝΙΚΗ

carbassus 267
carduus alba ύπ. 123
carduus lactea ύπ. 123
carduus spina ύπ. 123
carduus varianus ύπ. 123
chrysisceptron ύπ. 123
helxine ύπ. 123
ixia ύπ. 123
sefra ύπ. 123

ΜΑΝΤΕΑΝΙΚΗ

kuza ύπ. 49

ΝΤΑΡΗ

āl 277

ΟΥΓΓΡΙΚΗ

pogásca ύπ. 138

ΟΥΡΝΤΟΥ

shāhīn ύπ. 17

ΑΡΧΑΙΑ ΠΕΡΣΙΚΗ

*ā(x)šnāka ύπ. 111

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΣΙΚΗ

çaxr-vāk 274
''šn'g ύπ. 111

ΠΑΧΛΑΒΙ

āšnāk 277, ύπ. 111
giyāk ύπ. 157
gyāk ύπ. 157
gyāk-rōb ύπ. 157
kūz ύπ. 49
çark 284
çark 274
*vivāka ύπ. 157
viyāk ύπ. 157

ΠΕΡΣΙΚΗ

āl 277
āshnā ύπ. 111
āšnā 277
āšnāī 277, 278
āšnāī dādan 277
bāz ύπ. 12
çark 274
chang-ār ύπ. 70
chargh 273, 274
charkh 273
dzā 282
dzā-rob 282
dzarū 282
dzāy 282
dzāy-rob 282, ύπ. 157
kangar 279, ύπ. 121

khār-chang ὅπ. 70
 kūza ὅπ. 49
 rōb 282
 ruftan 282
 shah ὅπ. 17
 shāhbāz ὅπ. 12
 shāhīn ὅπ. 17
 sha'r 281
 zağan ὅπ. 30
 zaghan 266, 267
 zurraq 274

ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ

pogacie ὅπ. 138
 zǎgan 267

ΣΑΝΣΚΡΙΤΙΚΗ

çakra-vākā 284

ΣΕΡΒΟΚΡΟΑΤΙΚΗ

pogaça ὅπ. 138

ΣΥΡΙΑΚΗ

kuzā ὅπ. 49
 Lelīthā ὅπ. 95

ΤΑΤΑΡΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΖΑΝ

çajban 273

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΚΗ

çadan 273

ΤΟΥΡΚΙΚΗ

al 276
 āşinā 278

aşlanıḥ 277
 aşlanık 277
 aşmalık 277
 aşna 277
 aşnalıḥ 277
 aşnalık 277
 bahi 278
 cağana 272, 273
 cağna 272
 cahana 272
 cana 272
 cane 272
 canos 272, ὅπ. 24
 car 281, 282
 cayan 273
 ciyangac 272
 çadan 273
 çağana 272
 çağanos 272, ὅπ. 24
 çağanoz 266, 270, 272, 273
 çajan 273
 çandır 281
 çarpana 283
 çayan 272, 273
 cherg 273
 çihla 283
 enginara 279
 hakibe 283
 halgın 283
 heybe 283, ὅπ. 169
 isparğos 266
 kalansujet 268
 kalansuwet 268
 kalensüve ὅπ. 38
 kulansijet 268
 kulansiwet 268
 lisargos 266

maşala 280
 naqā 277
 pağac 280
 pağaç 280
 pağarc 280
 pağas 280
 paḥac 280
 poğaç 280
 puğaç 280
 puğaç 280
 sāna ὅπ. 24
 sekiros 266
 sungur ὅπ. 15
 şahan (παλ. τουρκ.) ὅπ. 17
 şāhīn ὅπ. 18
 şahin 265
 şa'r 281
 şasırmak 282
 şaşmak 282
 tevecik 281
 yegâne ὅπ. 113
 yekti 278
 zagnus 266
 zağan 266, 267, ὅπ. 33
 zağanos 265, 266, 267, 272,
 273
 zağanoz 266
 zağar ὅπ. 14
 zurraq 274

ΤΟΥΡΚΜΕΝΙΚΗ

çajan 273

ΤΣΑΓΚΑΤΑΪ

çajan 273
 çajban 273

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ

Acanthus mollis 279
 Accipiter albidus ὅπ. 12
 Accipiter gentilis 264
 Accipiter nisus 264
 Anas casarca 274
 Atractylis gummifera 279
 Bubo maximus 266
 Cancer pagurus 266
 Carlina gummifera 279
 Cucurbita maxima 268, 269
 Cynara scolymus 279
 Elanus caeruleus 274
 Falco biarmicus 273
 Falco cherrung 273
 Falco gyrfalco 267
 Falco milvus 267
 Falco rufus 267
 Falco tinnunculus 273
 Gypaetus barbatus 267
 Gyps fulvus 264
 Hypotriorchis aesalon 273
 Lagenaria vulgaris 268, ὅπ. 44
 Milvus migrans 266
 Milvus milvus 266
 Milvus regalis 266
 Milvus rufus 267
 Vultur fulvus 264

ANALECTES ÉTYMOLOGIQUES

Par C. CARAPOTOSOGLOU

Résumé

L'étude est divisée en deux parties, dont la première est consacrée à la recherche de l'étymon de certains mots grecs médiévaux, tels ζάγανος, τζουράκιον et autres, et la deuxième à l'étymologie jusqu'ici obscure de mots provenant des patois de l'Asie Mineure.

ΕΚΘΕΣΗ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1980

Στόν φετινὸ διαγωνισμό τῆς Γλωσσικῆς Ἐταιρείας πῆραν μέρος τέσσερις συλλογεῖς ἰδιωματικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου. Δημοσιεύομε ἐδῶ τὴν περιγραφή τῶν τεσσάρων συλλογῶν καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κάθε μία ἀπ' αὐτές.

1. *Νικολάου Λιόλιου* «Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν Ἄρτοπούλα (πρώην Ἐλεζνα) Δωδώνης Ἰωαννίνων». (194 σελίδες μεγάλου σχήματος δακτυλογραφημένες).

Γιὰ πρώτη φορά ὁ δάσκαλος κ. Ν. Λιόλιος προσφέρει σημαντικώτατο γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὴν Ἄρτοπούλα Ἰωαννίνων. Μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια καὶ ζῆλο ὁ συλλογέας ἐφρόντισε νὰ μᾶς ἐκθέσει τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τοῦ χωριοῦ του τὸ ὁποῖο γνωρίζει καὶ ἀποδίδει τέλεια.

Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸ τῶν λημμάτων τῆς συλλογῆς, διότι τὰ κείμενα ἔχουν καταγραφεῖ σὲ ρέοντα λόγο. Κατὰ τὴν γνώμη μας ὅμως τὸ πλούσιο αὐτὸ ὕλικὸ πρέπει νὰ ἀποδελτιωθεῖ προσεκτικώτατα καὶ χωρὶς παραλείψεις, ὥστε ὅλος αὐτὸς ὁ ὑπερβολικὰ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ἰδιωματικῶν λημμάτων νὰ μπεῖ στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΙΑΝΕ. Πρόκειται γιὰ συλλογὴ ἐξαιρετικοῦ γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἣ ὁποία ἔγινε μεθοδικὰ καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἀκρίβεια, ὥστε νὰ ἀποδοθοῦν τὰ φωνητικὰ φαινόμενα κατὰ τὸ δυνατόν σωστά, καὶ νὰ δοθοῦν ἄφθονα οἱ σημασιολογικὲς ποικιλίες τῶν λέξεων μέσα ἀπὸ τὴν ποικίλη χρῆση τους.

Ὁ συλλογέας προτάσσει ἓνα φωνητικὸ καὶ γραμματικὸ διάγραμμα καὶ ἓνα συντομώτατο ἱστορικὸ τοῦ χωριοῦ του. Ἀπὸ τὴν σελ. 15 καὶ ἐξῆς παραθέτει τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τὸ ὁποῖο κατατάσσει σὲ κεφάλαια πού ἀναφέρονται: σὲ 1) Τοπωνύμια. 2) Ὄνόματα (πατρωνυμικά, ἀνδρωνυμικά). 3) Ἄνθρωπος (σωματολογία, συγγενολογία). 4) Γέννηση. 5) Βάφτιση. 6) Γάμος. 7) Τελευτή. 8) Οἰκία. 9) Ἀγροτικὴ οἰκία. 10) Ἱατρικὴ. 11) Βοτανοθεραπευτικὴ. 12) Ἐυλουργικὴ. 13) Βαρελλοποιία. 14) Καλαθοπλεκτικὴ. 15) Ὑφαντικὴ. 16) Μελισσοκομία. 17) Ποιμενικὸς βίος. 18) Γεωργικὸς βίος. 19) Λαϊκὸ δίκαιο. 20) Μύλος. 21) Φοῦρνος. 22) Ἄρτος. 23) Τροφές - ποτά. 24) Ποταμός. 25) Δάσος. 26) Ζωικὸς κόσμος. 27) Κυνήγι. 28) Ἄμπελος. 29) Κοσμήματα. 30) Κεντήματα. 31) Ἐνδύματα. 32) Χρόνος. 33) Οὐρανὸς - οὐράνια σώματα. 34) Ἑορτολόγιο. 35) Δαίμονες. 36) Γεωγραφικοὶ ὄροι. 37) Παιγνίδια.

Ἀπὸ τὸν ἐντεχνο λαϊκὸ λόγο ἡ συλλογὴ περιέχει: 1) Δημοτικὰ τραγούδια. 2) Παροιμίες. 3) Αἰνίγματα. 4) Γλωσσοπαιγνίδια. Ἐξετάζοντας λεπτομερέστερα τὸ ὕλικὸ

διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για βόρειο ιδίωμα το όποιο ο συλλογέας έχει αποδώσει πολύ καλά. Μεταξύ των άλλων σημειώνουμε: 1) Τήν μὴ ἔρρινη προφορά τῶν συμπλεγμάτων μπ, γκ ἢ γγ, ντ γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ συλλογέας υἱοθετεῖ τὰ στοιχεῖα b, g, d.

2) Τήν γενική χρήση τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου ὑπὸ τὸν τύπο οὔ.

3) Τήν ἀπουράνωση καὶ δάσυνση τῶν σ, ζ π.χ. χασές, ζάκα, τσούπρις (= κορίτσια), σ'κωτάκια, πατσάς, σαπάνου, σάρα (=τὸ μεγάλο πριόνι γιὰ ὑλοτομία), ἀργαλήσα (=τὰ τοῦ ἀργαλειοῦ).

4) Τὴν γενική σίγηση τοῦ ἄτονου τελικοῦ ι π.χ. κιφάλ', μαστόρ', κριγιάρ', στρουγολίθ' (=πέτρα στὴν ὁποία κάθεται ὁ τσοπάνος γιὰ νὰ ἀρμέζει).

5) Τήν πτώση τῶν ἄτονων ι καὶ ου, ἀκόμα καὶ μέσα στὴ λέξη π.χ. ψόφ'σι (=ψόφησε), κρεμμ'δάκι, βήχ'ν (=βήχουν), β'κέντρα (=βουκέντρα), κήπ'ς (=κήπους). Τὸ παραπάνω φαινόμενο βέβαια, ὅπως διαπιστώσαμε ἀπὸ τὸ κείμενο, ὑποχωρεῖ καὶ στὸ χωριὸ αὐτό.

6) Τὴν στένωση τοῦ ἄτονου ε σὲ ι καὶ τοῦ ἄτονου ο σὲ ου, π.χ. πιδί, κριμᾶμι (=κρεμᾶμε), βρέχιτι (=βρέχεται), ἀγιλάδες (=ἀγελάδες), τουμαράδισ (=τομαράδες, δηλ. κατασκευαστὲς ἀσκῶν), φούσκουμα (=φούσκωμα), σπαρμένου (=σπαρμένο).

7) Οἱ ἐνεργητικοὶ παρατατικοὶ σχηματίζονται μὲ τὴν κατάλ. -μαν στὸ ἀ' πληθυν. καὶ -ταν στὸ β' πληθ. πρόσωπο, π.χ. βουθχιούμασταν, φιλιωνόμασταν, μιλιόμασταν, τσακωνουμάσταν, καρφώναμαν, εἴχαμαν, κάναμαν, λιβανίζαμαν, στεγνώναμαν, χεροβλάαμαν (=ἐχειρομυλίζαμε), βράζαμαν.

8) Σημαντικὲς εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ συλλογέα πού ἀναφέρονται στὸ σχηματισμὸ τῶν πατρωνυμικῶν μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ὀνόματος τοῦ πατέρα στὸ ὄνομα τοῦ παιδιοῦ, π.χ. Βαγέλλ'γιώτ'ς (=ὁ Βαγγέλης τοῦ Γιώτη), Θυμιουπέτρ'ς (=ὁ Θύμιος τοῦ Πέτρου), Σπυρουκώστας (=ὁ Σπύρος τοῦ Κώστα).

Συχνὰ συμβαίνει, ὅπως ἀναφέρει ὁ συλλογέας, ἀπὸ τὰ πατρωνυμικὰ αὐτὰ νὰ σχηματίζονται ἀνδρωνυμικὰ, π.χ. Σπυρουκώσταινα (=ἡ γυναίκα τοῦ Σπύρου, τοῦ γιοῦ τοῦ Κώστα), Γάκ'πέτραινα (=ἡ γυναίκα τοῦ Γάκη, τοῦ γιοῦ τοῦ Πέτρου).

Πρόκειται γιὰ ἐνδιαφέρον φαινόμενο ἐνδεικτικὸ τῆς οἰκονομίας τῆς γλώσσας, ἢ ὁποῖα μὲ τὴ δυνατότητα τῆς σύνθεσης περιορίζει τὴν περίφραση ἢ τὴν συνεχῆ παράταξη γενικῶν κτητικῶν.

9) Ἰδιαίτερη ἀναφορὰ πρέπει νὰ κάνουμε στὰ διάφορα φωνητικὰ πάθη τοῦ φθόγγου γ, ὁ ὁποῖος α) ἐκπίπτει σχεδὸν καθ' ὀλοκληρία στὶς ρηματικὲς καταλήξεις π.χ. κρέμα'αν, β) ἐκπίπτει σὰν χαραχτήρας ρηματικοῦ θέματος, π.χ. λέ'αμαν, πατά'αμαν, τρώ'αμαν, κεδά'αμαν, κοπανά'αμαν (=ἐλέγαμε, ἐπατούσαμε, ἐτρώγαμε, ἐκεντούσαμε, ἐκοπανούσαμε), γ) ἐκπίπτει ἀκόμη καὶ μέσα σὲ λέξεις, π.χ. ξυλοφά'ος, ἄλου'ο, κατα'ἦς, φλου'έρα (=ξυλοφάγος, ἄλογο, καταγῆς, φλογέρα). Περιορισμένη σχετικὰ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη γ μπροστὰ ἀπὸ τὰ ἀνοικτὰ φωνήεντα α καὶ ο, π.χ. ζῶγα (=ζῶα).

10) Γενική ἀνάπτυξη τοῦ ἡμιφώνου j ὕστερα ἀπὸ τὰ β, δ, ρ, τὴν ὁποία ὁ συλλογέας σημειώνει μὲ τὸ φθόγγο γ, π.χ. λαθύργια, συρταργιοῦ, χουσιτάργια, βόδγια, κλούβγιαζι, καρδγιά, σχώργιο, δγιώξουμι, μουσχάργια, βλάργια (=μου-

λάρια), χέργια, ψαλιδιές, τρουβάγια, φούντγια (=οί δύο βάσεις του βαρελλιοῦ).

11) Ὁ φθόγγος *ν* στὸ σύμπλεγμα *ρν* συχνὰ ἐκπίπτει, π.χ. σπέραμαν, φοῦρος, περῶ, παίρου, κερῶ (=ἐσπέραμε, φοῦρνος, περνῶ, παίρνω, κερνῶ).

12) Ἐναλλαγή τῶν φθόγγων *λ* καὶ *ν* σὲ μερικές λέξεις, π.χ. παραδάγκανου ἀντὶ παραδάγκαλο, περιπλεμονία ἀντὶ περιπνευμονία.

13) Ἀνάπτυξη προθετικοῦ *α*, π.χ. ἀβρουστά, ἀσφάκα, ἀγλιστράου.

14) Σὲ ἀρκετὴ ἔκταση σημειώνουμε περιπτώσεις μετάθεσης φθόγγων, π.χ. γρωνίζω, κρόθος, πέτροβα, γαθράτσι, εἴνουρο, πρεβατοῦρες (=γνωρίζω, κόθρος, δηλ. γωνία ψωμιοῦ ἢ πίττας, πέταυρα, δηλ. οἱ ξύλινες σανίδες τῆς ὀροφῆς τοῦ σπιτιοῦ, μπακράτσι δηλ. δοχεῖο σιδερένιο μὲ χέρι ποῦ κρατᾶ ὁ παπᾶς στὸν ἀγιασμό, ὄνειρο, περπατοῦρες).

15) Στὰ ρήματα παρατηροῦμε ὅτι κυριαρχοῦν οἱ ἀσυναίρετοι τύποι, π.χ. ἀπαντάει, ξεψυχάει κ.ἄ. καὶ σημειώνουμε τὴ μορφή ἀποφασάου τοῦ *ρ*. ἀποφασίζω.

16) Οἱ φθόγγοι *θ*, *π*, *τ*, *φ* ὅταν ἀκολουθοῦνται ἀπὸ *ι*, προφέρονται δασεῖς· ὁ συλλογέας σημειώνει παντοῦ τὸ φαινόμενο προσθέτοντας ἓνα *χ*, π.χ. κουμμάτχια, καρφχιά, πχιαστεῖ, πυρουστχιά, μάτχια, σκούφχίες, φουρτχιάρικο (ζῶο) κ.ἄ.

17) Ἐπιβίωση μερικῶν ρηματικῶν τύπων εἰς *-ίσκου*, π.χ. ἴπέθνησκαν, ἀπομνήσκ' (=ἐπέθαιναν, ἀπομένει).

18) Ἡ πτώση τοῦ φθόγγου-χαρακτήρα *ξ* σὲ ρήματα, π.χ. χτί'αμαν, θάσκου'ες (=ἐχτίζαμε, θάσκουζες).

Πέρα ἀπὸ τὰ φωνητικὰ φαινόμενα ποῦ ἀναφέραμε, ἡ συλλογὴ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λεξιλόγιο τοῦ χωριοῦ ἔχει κάποιες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν τουρκικὴ γλώσσα· ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι τὰ δάνεια αὐτὰ ὑποχωροῦν σήμερα μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς.

Ἀκόμα σημειώνουμε ὅτι τὸ ρῆμα, κύριο στοιχεῖο τῆς δομῆς τοῦ λόγου, εἶναι καθ' ὀλοκληρία ἐλληνικὸ (σημειώθηκαν ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις ἐπιδράσεων ἀπὸ τὰ τουρκικά).

Ἐπιβιώσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ παρατηρήθηκαν πολλές. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε: γρηπίδα (=κρηπίς), πυκνάδα (=σήτα), σκοῦλλος (=τὸ πίσω μέρος ἐργαλείου, τσεκουριοῦ, ἀξίνας ἢ ἄλλου ἀντικειμένου).

Ὡς πρὸς τὴ σύνθεση παρατηροῦμε ὅτι τὰ ρήματα συχνὰ δέχονται τὴν πρόθεση μετὰ ὑπὸ τὸν τύπο *ματα-*, σὰν πρῶτο συνθετικό.

Σημασιολογικὰ καὶ τυπολογικὰ πρόκειται γιὰ λεξιλόγιο τοῦ βόρειου ιδιώματος ὅπως δείχνουν οἱ παρακάτω λέξεις: κειός, σαρκά, γροτζαλάγους, τσούπρα, σάϊσμα, κρούω, σκαπετίζω, λάκκος, νιὰ ψίχα, ἄκρεδο νερό, κριγιάς, κοκόσα, προύσια, ράμμα, κλειδός, πατσάρα, φουρλέτσος (=ἐκεῖνος, σερνικά, οἰσοφάγος, κόρη, σκέπασμα κρεββατιοῦ, κτυπάω, φεύγω, ποτάμι, λίγο, ἀμίλητο νερό, κρέας, καρύδι, ἀνθρακόβολη, κλωστή, πιάτο εἰδικὸ ἀλλιῶς, κλειδοπίνακο, πίττα μὲ λάχανα, ξύλο ἀπὸ ἔλατο μὲ τέσσερις προεξοχές σὰ δόντια, εἰδικὸ γιὰ νὰ κτυποῦν τὸ γάλα καὶ νὰ βγάζουν τὸ βούτυρο).

Σχετικὰ μὲ τὰ νέα στοιχεῖα ποῦ ἡ συλλογὴ αὐτὴ προσφέρει στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΙΑΝΕ, ἐντοπίσαμε τοὺς τύπους ὀχπανάρι καὶ ὀφκατάρι ποῦ δὲν ὑπάρχουν στὸ τυπωμένο

μέρος τοῦ Λεξικοῦ (λήμματα ἀποπανάρι καὶ ἀποκατάρι). Οἱ δύο παραπάνω τύποι ἀντίστοιχα σημαίνουν τὴν πάνω καὶ τὴν κάτω μυλόπετρα.

Τέλος πρέπει νὰ σημειώσωμε ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰνίγματα ποὺ περιέχει ἡ συλλογὴ στὶς σελ. 63-65 εἶναι ἀσυνήθιστα καὶ ἐκφραστικὰ δεμένα μὲ τὴν λεκτικὴ ἰδιομορφία τῆς περιοχῆς.

Ἀπὸ ὅσα ἀναφέραμε μέχρι ἐδῶ καὶ ἀπὸ τὴν ὅλη παρουσίαση τοῦ ὕλικου κρίνομε ὅτι ὁ συλλογέας ἐργάστηκε εὐσυνείδητα καὶ προσεκτικὰ. Ἡ συλλογὴ εἶναι πλουτισμένη μὲ γνήσια κείμενα τοῦ προφορικοῦ λόγου ἔτσι ὥστε βλέπομε καθαρὰ τὴν ποικίλη σημασιολογικὴ χρῆση τῶν λέξεων καὶ τὴν φωνητικὴ τους διαφοροποίηση. Ἡ προσφορὰ τοῦ συλλογέα εἶναι ἄξια ἐκτιμήσεως καὶ προτείνομε νὰ βραβευθεῖ μὲ τὸ πρῶτο βραβεῖο τοῦ φετινοῦ γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ μετ' ἐπαίνου. Ἐκφράζομε δὲ τὴν εὐχὴ ὁ κ. Λιόλιος νὰ συνεχίσει τὴν προσφορὰ του μὲ νέες συλλογές.

2. Σπυρογιάννη Ἀργυροῦ «Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ Φτεροῦ Λευκάδος».

Πρόκειται γιὰ ἰδιωματικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ χωριὸ Φτερονὸ τῆς Λευκάδας. Ὁ συλλογέας κ. Ἀργυρὸς Σπυρογιάννης στέλνει γιὰ τέταρτη φορὰ εἰς τὴν Ἑταιρεία ὕλικὸ τὸ ὁποῖο εἶναι συνέχεια προηγούμενων συλλογῶν του ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1132, 1157, 1172 καὶ καλύπτουν μιὰ σειρὰ λημμάτων ἀπὸ τὸ Α ἕως τὸ Λ.

Ἡ φετινὴ συλλογὴ καλύπτει τὰ γράμματα Μ-Π τοῦ ἀλφαβήτου. Μὲ τὴν ἀλφabetικὴ παράθεση τοῦ ὕλικου τὰ λήμματα περιορίζονται στὰ κατ' ἐξοχὴν ἰδιωματικὰ — σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ συλλογέα — τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶναι παρὰ οἱ ξένες λέξεις τοῦ ἰδιώματος, διότι αὐτὲς τὸν ἐντυπωσιάζουν σὰν κυρίως ἰδιωματικὰ στοιχεῖα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ συλλογέας ἐξουδετερώνει αὐτὴ τὴν ἀδυναμία του παραθέτοντας ἄφθονα παραδείγματα, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ συλλογὴ πλουτίζεται μὲ ὅλα τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τοῦ χωριοῦ.

Ἔτσι ἐνῶ τὰ περισσότερα λήμματα εἶναι ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἰταλική, μέσα ἀπὸ τὰ παραδείγματα διαπιστώνομε ἄφθονες τὶς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν γειτονικὴ Αἰτωλοκαρνανία. Ἡ γλωσσικὴ ἰδιομορφία τῆς Λευκάδας — τὸ νησιὸ παρὰ τὸ ὅτι γεωγραφικὰ ἀνήκει στὰ Ἐπτάνησα, ἔχει βόρειο φωνηεντισμὸ, καὶ λεξιλόγιο μὲ ἐπιδράσεις, ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ βορειοελλαδικοῦ γλωσσικοῦ χώρου (Αἰτωλοκαρνανία) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὰ νησιὰ — ἀπεικονίζεται πολὺ καλὰ στὴ συλλογὴ τοῦ κ. Ἀργυροῦ.

Γενικὰ διαπιστώνομε ὅτι ἰδιαίτερα προσεκτικὸς εἶναι ὁ συλλογέας στὴ σημασιολογία τῶν λημμάτων. Δίνει πολλὰ σημασιολογικὰ ἀποχρώσεις καὶ κάνει σαφῆ τὴ διάκριση καὶ τὴ χρῆση τους μὲ παραδείγματα (π.χ. μπελονιάζω, μαγγιῶρος, μαζώνω). Ἐπιμένει στὴν παράθεση τῶν παραγῶγων, π.χ. μαγαρίζω, μαγάρα, μαγαρ'σμένους, μαγάρ'σα· μαζώνω, μάζωμα, μαζωμένος· μαζουριάζω (=κουλουριάζομαι, μαζεύομαι, λόγῳ ψύχους, φόβου ἢ κακουχίας), μαζουριασμένος· πέσωμα, πεσωματιά, πεσωμένος.

Ἐπιμένει στὴν ἰδιωματικὴ πολυτυπία, π.χ. περδούκλι καὶ περδούκλ', περδίκλι καὶ περδίκλ'· μαντριγούρα, μαντρεγούρα, μαντεγούρα· πριοῦ, μπριγιοῦ, μπριό, μπριγιό (=πρίν).

Ἡ ἰδιωματικὴ πολυτυπία εἶναι μιὰ χρησιμότατη μαρτυρία γιὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ βόρειου φωνηεντισμοῦ στὸ νησί τῆς Λευκάδας.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ τῆς συλλογῆς, πολλές καὶ ἰδιαίτερα ἐκφραστικὲς εἶναι οἱ σύνθετες λέξεις, π.χ. *μαλλιογατ'λιάζω* (=προκαλῶ ἀτροφία καὶ ἐκθήλυνση νεογνοῦ διὰ διαρκοῦς μαλάξεως καὶ θωπειῶν), *μαλλιοκ'νάω* (=ταρακουνῶ κάποιον, κρατῶντας τον ἀπὸ τὰ μαλλιά, ἐπιπλήττω δριμέως), *μαλλιοστ'πάω* (=κακοποιῶ κάποιον, δέρνω κάποιον κρατῶντας τον ἀπὸ τὰ μαλλιά), *μεταξόσ'τα* (=μετάξινη σήτα, κρησάρα φτειαγμένη ἀπὸ μετάξι), *μόλαδο* (=ὠμόλαδο), *μισοφούντι* (=μεσότοιχος), *πλυτόταβλα* (=πλύστρα, σανίδι γιὰ πλύσιμο).

Σημαντικοὶ ἀριθμητικὰ εἶναι οἱ τεχνικοὶ καὶ ναυτικοὶ ὄροι καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα φυτῶν.

Οἱ ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα εἶναι πάρα πολλές στὴ γλῶσσα τοῦ νησιοῦ καὶ καλύπτουν ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις: *ρεμέντια* (=πρακτικὰ φάρμακα γιὰ θεραπείες ἀσθενειῶν), *μαντινούτα* (=ἐρωμένη, παλλακίδα), *μαρασκέλο* (=κουβᾶς, σίκλος), *μάκινα* (=μηχανὴ καὶ κάθε περίπλοκο ἐργαλεῖο), *μακιάρω* (=κηλιδῶνω, ρυπαίνω), *μαστίτσος* (=ρωμαλέος), *μαλκονία* (=μελαγχολία), *μανέτα* (=χειροπέδη), *μανουτεντζιὸν ἢ μανιτεντζιὸν* (=διατήρηση), *μαλίνα* (=κακοδιαθεσία), *μερ'διάνα* (=ἡλιακὸ ρολοῖ), *μεστούρα* (=μῆζις, ἀνάμιξις ὑγρῶν), *μεσκιάρω* (=ἀραιῶνω διὰ συγκερασμοῦ), *μετζαλούνα* (=ἡμισέληνος καὶ τραπέζι ἡμικυκλικό), *μετζολοῦτο* (=πένθος πού περνᾶ, πού ἀπομακρύνεται), *πεσκάδα* (=ἀποδοτικὸ ψάρεμα), *μέρλο* (=δαντέλα), *μερετάρω* (=ἀνταμείβω, βραβεύω, ἀξίζω), *μετζοσπέντος* (=μισοσβησμένος, σοβαρὰ ἄρρωστος, μισοπεθαμένος), *μετζοσταγκιὸν* (=μέση κατάσταση, μέση ἐποχὴ), *μίνα* (=ὑπόνομος, ὄρυγμα, κρύπτη, σήραγγα), *μίρα* (=στόχος σκοπεύσεως στοχάστρου ὄπλου), *μιράρω* (=σκοπεύω), *μοντάρω* (=ἀνεβαίνω, ὑπερβαίνω, κατισχύω, προσαρμόζω), *μοντονόβο* (=νέο κατόρθωμα, νέος ἄθλος, περίεργο, πρωτοφανές), *μόντες* (=ὁ σωρὸς τῶν τακτοποιημένων διχτιῶν τράτας), *μόρσα* (=λαβίδα, μέγγενη), *μόρος* (=μαῦρος), *μόρτο* (=νεκρός), *μορτάλε* (=θανάσιμος, θανατηφόρος), *μ'τάντα* (=ἐσώρουχο), *μπαντίδος* (=ληστής), *μπαρτσολετάρω καὶ μπαρτσολέτα* (=φλυαρῶ, χαριεντίζομαι, ἀστείζομαι καὶ ἀστειότης, φλυαρία), *μπεζόνιο* (=προμήθειες), *μπολέντα* (=πολτὸς ἀπὸ βρασμένο ἀραβοσιτάλευρο), *μπονοβόλιας* (=καλοπροαίρετος), *μπρόδο* (=ζωμός), *νόβα* (=ἀγγελία), *νοδάρος* (=συμβολαιογράφος), *ντακάπο* (=ἐξ ἀρχῆς), *οὔλιμος* (=τελευταῖος), *ντελκατέτσα* (=τρυφερότης, λεπτότης, εὐαισθησία, χάρις, κομψότης), *παδίρω* (=ὑποφέρω), *παρθενίζω* (=ἀνήκω) κ.ἄ.

Ἄλλα φαινόμενα μὲ σχετικὰ πλατεῖα ἐμφάνιση εἶναι: 1) ἡ τροπὴ τοῦ φθόγγου *a* σὲ *o*, π.χ. *μοσκαράς* (=μασκαράς), *μοσκαλίδι* (=μασκαλίδι), *ξεμοσκαλίδι ἢ ξεμοσγαλίδι* (=ξεμασκαλίδι), *ξεμοσκαλίζω* (=ξεμασκαλίζω).

2) Τροπὴ τοῦ φθόγγου *v* σὲ *λ*, π.χ. *μολημερίδα* (=μονομερίδα, εἶδος ὀχιᾶς), *μολημερ'νά* (=μονοημερινά, μονημερίς, σὲ μιὰ μέρα).

3) Πτώση σὲ μερικὲς λέξεις τοῦ φθόγγου *γ* ὅταν βρίσκεται μεταξὺ φωνηέντων, π.χ. *βα'ένι* (=βαγένι), *ἀμύδαλα* (=ἀμύγδαλα), *σπα'έτο* (=σπαγέτο).

4) Μερικές περιπτώσεις μετάθεσης, π.χ. *ἀμ'λαδιά* (=ἀμυγδαλιά), *κροπιὰ* (=κοπριά), *Ἀλσίλαος* (=Ἀγησίλαος), *μαρταγαρόζα* (=μαργαριταρόριζα).

5) Περιπτώσεις ἀντικώφωσης ὅπως, π.χ. *᾽Ορανία*, *οὐρά*, *σφογγάει*, *μοράγιο*, *μοσκίδι*, *μποχὸς* ἀντὶ τῶν κοινῶν *Οὐρανία*, *οὐρά*, *σφουγγίζει*, *μουράγιο*, *μουσκίδι*, *μπουχὸς*.

6) Ὡς πρὸς τὸ ρῆμα παρατηροῦμε τὰ ἐξῆς γλωσσικὰ φαινόμενα: Περίεργη τροπὴ τῶν ρημάτων εἰς *-ίζω* ἢ *-εύω* σὲ ἀσυναίρετα εἰς *-άω*, π.χ. *σφογγάω* (=σφογγίζω), *μαντάω* (=μαντεύω), *ξεσκλάω* ἀντὶ (*ξεσκλίζω*) κ.ἄ.

Τὸ φαίνεται (τρίτο ἐνικὸ τοῦ ρ. φαίνομαι), στὸ Φτερνὸ ἀκούγεται φαίνεσται. Τὸ ρ. πλαγιάζω ἐμφανίζει τύπους *πλααίνω*, *πλααίσι* κλπ.

᾽Ο παρατατικὸς τοῦ ρ. ἔρχομαι ἐμφανίζει ἰδιωματικούς τύπους *᾽ρχονόντανε* (=ἐρχόταν) καὶ *ρχονόμ'να* (=ἐρχόμεν).

Τύπος *ἐπέα* (=ἐπέerna) μετὰ ἀπὸ πτώση τοῦ συμπλέγματος ρν.

Ἐπιδράσεις λεξιλογίου ἀπὸ τὸν ἄλλο νησιωτικὸ χῶρο καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν Κρήτη ἐντοπίστηκαν ἀρκετὲς καὶ εἶναι μία ἐπιπλέον μαρτυρία τῶν σχέσεων Ἑπτανήσου καὶ Κρήτης, π.χ. τοῦ *᾽πόνιε* ἢ *κοιλιά* (ὅμοια καὶ στὴν Κρήτη ἀντὶ τοῦ κοινοῦ νεοελληνικοῦ: τοῦ *πονοῦσε*), *μανίκα* (=μανίκι), *μάματο* | Κρητ. *μάμαδο* (=μικρὸ τεμάχιο ψωμοῦ, ψίχουλο), *μερμηρία* (ὅμοιο καὶ στὴν Κρήτη: *μέριμνα*, *φροντίδα*, *ἀνησυχία*, *ἀγανάχτηση*), *ἀντρόσταμα* | Κρητ. *ἀντρόστεμα* (=ὅσο τὸ *μπόι* ἐνὸς ἄντρα). Σημειώνομε ἐδῶ ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς ἀπὸ τὴν Λευκάδα λείπει ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο λῆμμα τοῦ ΙΑΝΑ. *Μονοτάρου* ἢ *μον'τάρου* | Κρητ. *μονιτάρου* καὶ κυρίως σὲ σύνθεση ὀλομονιτάρου (=διὰ *μιᾶς*, *ταυτοχρόνως*, *συγχρόνως*), *στρατιά* | Κρητ. *στραθιά* (=δρόμος, πορεία), *ξεντώνομαι* (ὅμοιο καὶ στὴν Κρήτη: *τανυέμαι*, *τεντώνομαι*), *ξεπνογιάζομαι* | Κρητ. *ξεπνοῖζομαι* (=ἐξασθενίζω, ἐκπνέω, καταβάλλομαι), *ὄργος* (=κομμάτι ἀγροτικῆς καλλιέργειας, ἰδίως *σκαψίματος* ἢ *ἀρόσεως*, ἐνῶ στὴν Κρήτη κυρίως *τμήμα* *θερισμοῦ*), *παραφασίδα* | *παραφασάδα* στὴν Κρήτη (=ἀνώμαλη ὕφανση σὲ ὕφαντό), *πίρος* (ὅμοιο καὶ στὴν Κρήτη: *κυλινδρικός πάσσαλος* ποῦ χρησιμεύει σὰν *πῶμα* *βαρελιοῦ*).

Ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸν βόρειο γλωσσικὸ χῶρο παρατηροῦμε φωνητικές, μορφολογικὲς καὶ λεξιλογικὲς.

1) Σίγηση τοῦ ἄτονου *ι* ἐγκρέμ'σε, ἐμ'νε, κάτ', ἐφύσ'σε, μον'τάρου.

2) Κώφωση τοῦ *ε* σὲ *ι* δὲν σημειώνεται στὸ χειρόγραφο, ἀντίθετα ἐμφανίζεται σὲ ἀρκετὰ λήμματα τροπὴ τοῦ *ι* σὲ *ε*, π.χ. *μεστούρα*, ἀντὶ *μιστούρα*, *μελέτι* ἀντὶ *μιλέτι*, *μελεούν'* ἀντὶ *μιλιούνι*, *Σπεριδούλα* ἀντὶ *Σπυριδούλα*, *πλερώνω* ἀντὶ *πληρώνω*, *κληρονομήσανε* ἀντὶ *κληρονομήσανε*, *περνάρι* ἢ *περνάρ'* ἀντὶ *πρινάρι*, *πετ'ρίδα* ἀντὶ *πυτιρίδα*.

Ἐπίσης σπανιώτατη εἶναι ἡ κώφωση τοῦ *ο* σὲ *ου*, ἐνῶ ὅπου ὑπάρχει κανονικὰ ὁ φθόγγος *ου* συχνὰ ἐκπίπτει, π.χ. *μπ'γέλο* (=μπουγέλο), *μπ'κούνι* (=μπουκούνι), *μπ'λετι* (=φάκελλος), *μπουκ'βάλα* (=φύραμα *νωποῦ ἄρτου* καὶ *τυριοῦ*), *μ'σούδα* (=μουσούδα), *μ'στερῆς* (=μουστερῆς), *μ'τσούνα* (=μουτσούνα) κ.ἄ.

3) Στή σύνθεση με ρήματα ή πρόθεση μετά, έχει τόν τύπο *ματά*, π.χ. *ματαφκειάνου κ.ά.*

4) 'Η ποιμενική όρολογία έχει επίδραση από τή γειτονική Αίτωλοακαρνανία, είναι δηλ. ή γνωστή κι' από άλλες περιοχές του βόρειου χώρου, π.χ. *λάγιος, μπάλιος, μανάρι, μαρκαλίζω, μ'λιόρ'γρεκι, μαρτίι.*

'Αλλά γενικά στο λεξιλόγιο οί όμοιότητες με τήν Αίτωλοακαρνανία είναι άφθονες· ένδεικτικά παραθέτομε μερικές: *γερεύω* (=γιατρεύομαι), *βαβά* (=γιαγιά), *μίσσεφε* (=έφυγε), *τήρα* (=κύττα), *μούτος* (=βουβός, άφωνος, μουγγός), *μπαίρι* (=χερσότοπος, ξεροχώραφο), *μπαμπαλίζω* (=φλυαρώ), *μπαζίνα* (=βρασμένο άραβοσιτάλευρο), *μπόβολας* (=σαλίγκαρος) *μπλοκός* (=διαμέρισμα στάβλου χωρισμένο με σανίδια ή καλάμια ή πλεκτό φράγμα μέσα στο όποιο άποθηκεύουν άχυρο), *μεριάζω* (=παραμερίζω), *μπ'σάκα* (=φρύνος), *ζυγώνω* (=πλησιάζω), *μονιάς*, *έχάλευγε* (=έζητοΰσε), *κρένω* (=μιλώ), *μαγερέματα* (=όσπρια), *ντάβανος* (=οϊστρος ζώων), *ξεζορκιάζω -μένος*, *παγ'ρας* (=κάβουρας), *περπερούδα* (=πεταλούδα), και ό ιδιωματικός τύπος του ρ. *περβατῶ* αντί *περπατῶ* και τὰ παράγωγα *περβατάρης*, *περβαταριά*.

'Επιπλέον λεξιλογικά δάνεια από τήν Τουρκική γλώσσα έχουν περάσει στη διάλεκτο τής Λευκάδας από τήν Αίτωλοακαρνανία, αλλά δέν είναι πολλά. Πδ. *μιντέρι*, *μουτλάκ*, *μπαλδίμι*, *μποξās*, *μπερκέτι*, *μπουγιουρντί*, *νισαντήρι*, *νταγιαντίζω*, *πεσκέσ'* ή *πισκέσ'* κ.ά. (=άνάκλιντρο ή ντιβάνι, όπωςδήποτε, δερμάτινος ιμάντας σαμαριού υποζυγίων, σάλι, άφθονία - πλησμονή άγαθών - πλούτος, διάταγμα - διαταγή, άμμωνιακό άλας, άποκάμνω - άπελπίζομαι - δέν άντέχω άλλο - άγανακτῶ, φιλοδώρημα - δῶρο).

Σάν μειονεκτήματα τής συλλογής έντοπίσαμε τήν μη φωνητική άπόδοση τῶν μέσων φθόγγων *h*, *g*, *d*, και τήν μη άναφορά σε ποικίλους τομείς του βίου τῶν κατοίκων τής περιοχής, πράγμα τὸ όποιο θά βοήθεΰσε στην περισσότερο αυθόρμητη καταγραφή του ιδιώματος. Παρ' όλα αυτά τὸ ύλικὸ κρίνεται πολύτιμο και ή συλλογή άξια πρώτου βραβείου.

3. 'Ελισάβετ Σακελλαριάδου «Γλωσσικό ύλικὸ από τή Λιβαδιά».

'Η κ. Σακελλαριάδου παίρνει μέρος για δεύτερη φορά στο διαγωνισμό τής Γλωσσικής 'Εταιρείας. Τὸ ύλικὸ τής συλλογής της φτάνει τις 50 μεγάλες δακτυλογραφημένες σελίδες, είναι χωρισμένο σε τρία μέρη και έχει διαλογική μορφή. Τὸ πρώτο και τρίτο μέρος είναι διάλογος μεταξύ άγροτῶν και τὸ δεύτερο διάλογος μεταξύ μαθητῶν.

'Ο ρέων διαλογικός λόγος, άν και μικρής έκτάσεως, είναι ένα πλεονέκτημα τής συλλογής και παρέχει σαφή μαρτυρία τής γλωσσικής κατάστασης τής περιοχής.

Τὸ γλωσσικό ύλικὸ που προσφέρει ή συλλογεὺς προδίδει βόρειο ιδίωμα άφου παρουσιάζει τὸ φαινόμενο τής στένωσης του άτονου *ε* σε *ι* και του άτονου *ο* σε *ου*, π.χ. *βρουχάδης*, *σ'κουθοῦν*, *ῥστιρα*, *γυρουβουλιά*, *νουγās*, *άποκουτιά*, *νιρουπουντή*, *φιτ'νή* (=φετινή), *καφιρη* (=καψερή), *σικλιτίζισι* (=σεκλετίζεσαι), *άστουχα* (=άστοχα), *άστουχήσου* (=άστοχήσω), καθως και τὸ φαινόμενο τής πτώσης

των άτονων ι και ου, π.χ. πιάσ'νι (=πιάσουνε), ζ'μώνου (=ζυμώνω), μπόλ'κου (=μπόλικο), σκ'λήκι (=σκουλήκι), πάτ'σα (=πάτησα), 'πουλ'φαδιασμένη (=άπολειφαδιασμένη), σ'ναπίτις (=σιναπίτις, άσθένεια του βαμβακιού), β'λλώνου (=βουλλώνω), ντουμάτις σκ'λαρικᾱτις (=ντομάτες σκουλαρικᾱτες, δηλ. κρεμαστές). Στα φαινόμενα του βόρειου ιδιώματος εντάσσεται και η άπουράνωση και δάσυνση του συριστικού σ, την όποία σημειώνουμε στις λέξεις καψά, θαπέρα, φουριδά, βαφτίδα, έκκλησά, κουρίτσα (=καψιά, ίσια πέρα, φορεια, βαφτίσια, έκκλησια, κορίτσια). Δυστυχώς τα δύο παραπάνω φαινόμενα δεν άποδίδονται πάντοτε στο χειρόγραφο, αν και είναι έμφανές ότι πρόκειται για καθαρά βόρειο ιδίωμα.

Πέρα από αυτά, μεγάλο μέρος ιδιωματικών λημμάτων σημασιολογικά και τυπολογικά εντάσσεται στο βόρειο ιδίωμα όπως φαίνεται στα παρακάτω δείγματα: λιχουνιάρ'κου, παραλουγάς, σουράει, διπλάρια, σέα, λουμπούκι, ξιντραλιστεῖς, χαμπλά, κρένου, παράγκουμα, νιρουκράτ'ς, άστουχα, γουνίδια, θ'κός - θ'κή - θ'κά μας, νεροβράσου, έφλιου άβγό, βριχτάρια, λιθαρουπάτ'σις, θυμουμένου (έπι πληγής), παγιουμένη, (κρασι) λάγκιρου, μόλιμα, μουλέψ', πουνιδ', ύλη, τράνεφαν, κουσόνα, γίκος (=νεογέννητο παιδί, παραλογίζεσαι, σφυρίζει, δίδυμα παιδιά, ρούχα, λουβί, ξεξαλιστεῖς, χαμηλά, μιλω, επώνυμο, διανομέας νερού για άρδευση, άδικα, γονεῖς, δικός - δική - δικά μας, βράζω φαγητό, φασόλια ή άλλα δημητριακά που βράζονται και τρώγονται στεγνά, λιθαροπάτησες, (πληγή) άγριεμένη, (κρασι) διάφανο, μόλυνση, μολύνω, πληγή - άσθένεια, υπόλοιπο πύου, μεγάλωσαν, ψωμι του νταβα, γιούκος σωρός ρούχων).

Στή συνέχεια σημειώνουμε και άλλες γλωσσικές παρατηρήσεις πάνω στο ιδίωμα:

1) Τήν στένωση του τονισμένου ω σε ου σε ρηματικές καταλήξεις: κατιβοῦ, να σ' ποῦ, ματαρθοῦ, μπουροῦ, να δοῦ, να 'ρθοῦ, δε θα ζοῦ, στυλουθοῦ (=κατεβῶ, να σοῦ πῶ, ματαρθῶ, μπορῶ, να δῶ, να 'ρθῶ, δεν θα ζῶ, στυλωθῶ). Το ίδιο φαινόμενο σημειώνουμε και στη λέξη χῶμα, χώματα, η όποία στη συλλογή αυτή φέρεται σαν χουμα, χούματα.

2) Ός προς τις ρηματικές καταλήξεις παρατηροῦμε: α) μιᾱ προτίμηση στους άσυναίρετους τύπους, π.χ. καρτιράου, τηράου και β) ως προς τη σύνθεση πολλούς ρηματικούς τύπους με την πρόθεση μετά υπό τον τύπο ματα-, π.χ. ματασπείρου, ματαρχόμαστι, ματάγινη, κ.ά. Καμμιά φορά συμβαίνει διάσπαση του ρήματος από την πρόθεση, π.χ. Δεν κάνου μάτα την άποκουτιά αντί του δεν ματακάνου την άποκουτιά.

3) Τήν τροπή του ε ή του ο σε α κατά προληπτική άφομοίωση του επόμενου α στις λέξεις άρφάνια, άργατιά.

4) Άνάπτυξη, προθετικού α, στις λέξεις άδρασκιλιά, άδρασκιλω, απ'δήξου, άμπλέφαρας, άβάσκανι αντί των δρασκελιά, δρασκελω, πηδήξω, βλέφαρος, βάσκανε.

5) Άνάπτυξη του ήμιφώνου j μεταξύ φωνηέντων, π.χ. μαθήτριγια, κριγιας, γριγια, χριγιαστεῖς, πριποιγιούμαστι.

6) Παρεκτεταμένους έπιρρηματικούς τύπους, π.χ. τότενις, πότινις (=τότε, πότε).

7) Ἀρκετοὺς ἰδιάζοντες φωνητικὰ ἢ μορφολογικὰ τύπους, π.χ. χτοῦρους (=φτοῦρος), μάζουτα (=μάζωχτα), τρούπ'σι καὶ τρούπισ, λέπου, λήγουρα, ζουματίζου, δυχατέρα, βοήθειου (τὸ) ἀντὶ τοῦ θηλ. βοήθεια (πρβλ. τὸ κρητικὸ ἀλήθειο ἀντὶ ἀλήθεια), φουγιάξαν καὶ φουγιάξαμι ἀντὶ φωνάξαν καὶ φωνάξαμε ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν ρημάτων φωνάζω καὶ χουγιάζω.

8) Τὴ χρήση τοῦ ἐπιθέτου πᾶς - πᾶσα - πᾶν ἀντὶ τοῦ κοινοῦ κάθε σὲ πάρα πολλές φράσεις, π.χ. πᾶσα χρουνιά, πᾶσα φιγγάρ', πᾶσα μέρα, πᾶσα βουλά.

9) Τὴ χρήση τῆς πρόθεσης κατὰ σὲ ἀρκετὲς ἰδιωματικὲς στερεότυπες φράσεις, π.χ. κατὰ καλὰ τοῦ λαλαῶς, κατὰ καλὰ τοῦ σκέφτισι, ἔβανα κατὰ νοῦ μ', τᾶχω κατὰ νοῦ μ'.

10) Σημειώνομε ἀκόμη μερικὲς κατ' εὐθειᾶν ἐπιβιώσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική, π.χ. μοῖρα (=μερίδα, μερίδιο), δραμίζου καὶ μετοχὴ δράμουνας (ἐκ τοῦ ἔδραμον) (=τρέχω), νουσιδισ (=ἔρριθες), θράκα (=δράκα, χούφτα), στὴ φράση μιὰ θράκα παιδιὰ (=πολλὰ παιδιὰ).

Σημαντικὴ παρατήρηση γιὰ τὴ συλλογὴ αὐτὴ εἶναι μερικὲς νέες γιὰ τὸ ΙΑΝΕ σημασιολογικὰ καὶ μορφολογικὰ λέξεις, π.χ. ἡ λέξις ἀγρίδια = ἀγριόχορτα, ζιζάνια, λείπει ἀπὸ τὸ τυπωμένο μέρος τοῦ ΙΑΝΕ σὰν τύπος· βλάψιμου = ἀμαρτία, λείπει ἀπὸ τὸ σημασιολογικὸ μέρος τοῦ λήμματος βλάψιμο· ἀρκέντου = διχλωριοῦχος ὑδράργυρος, ὁ τύπος λείπει ἀπὸ τὸ ΙΑΝΕ.

Μειονεκτήματα τῆς συλλογῆς εἶναι: 1) ὅτι εἶναι πολὺ ἰσχνή, 2) ὅτι οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις δὲν ἐρμηνεύονται, δὲν δίνονται δηλαδὴ οἱ σημασίαι τους καὶ 3) πιὸ ἐπουσιῶδες, οἱ ἀνορθογραφίαι τοῦ κειμένου.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐπιτροπὴ κρίνει τὴ συλλογὴ ἀξιόλογη καὶ προτείνει νὰ βραβευτεῖ.

4. Γεωργίου Τοπούζη «Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ Σύμη Δωδεκανήσου».

Ἡ συλλογὴ φτάνει τίς 300 δακτυλογραφημένες σελίδες μεγάλου σχήματος καὶ εἶναι χωρισμένη σὲ δεκατέσσερα τμήματα.

Τὰ δύο πρῶτα μέρη, 45 σελίδες, εἶναι γραμμένα σὲ κοινὸ λόγον καὶ ἀναφέρονται στὴν ἱστορίαν τοῦ νησιοῦ.

Τὸ τρίτο μέρος, 14 σελίδες, περιέχει τοπωνύμια τῶν γύρω ἀπὸ τὴ Σύμη νησίδων μὲ τίς ἐτυμολογίας των.

Τὸ τέταρτο μέρος, 37 σελίδες, εἶναι τὸ σημαντικώτερον ἀπ' ὅλα καὶ περιέχει «τὰ παραβόλια» δηλ. τὰ παρωνύμια τοῦ νησιοῦ. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ σὰν παρωνύμια λείπουν ἀπὸ τοὺς ἤδη τυπωμένους τόμους τοῦ ΙΑΝΕ, π.χ. ἀλαφροπαλάντζα, ἀ'όπατε (=ἀπόπατε) κ.ἄ. Τὸ τμήμα αὐτὸ τῶν παρωνυμίων περιέχει ἀρκετὰ παραδείγματα γραμμένα στὸ ἰδίωμα τῆς Σύμης.

Τὸ πέμπτο μέρος, 34 σελίδες, περιέχει ἐπώνυμα ποὺ προέρχονται ἀπὸ παρωνύμια. Γιὰ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχομε ἀμφιβολίας ἂν ἐπεκράτησαν ὡς ἐπώνυμα, π.χ. χελομουννοῦ, ψωλογιαννοῦ κ.ἄ.

Τὸ ἕκτο μέρος, 8 σελίδες, περιέχει αἰνίγματα, εὐχῆς καὶ κατάρεις ποὺ ὅμως δὲν ἀποδίδονται πάντοτε στὸ ἰδίωμα τῆς Σύμης.

Τὸ ἕβδομο καὶ μεγαλύτερο μέρος, 68 σελίδες, περιέχει λέξεις πού ἔχουν μπεῖ στοῦ ἰδίωμα τῆς Σύμης ἀπὸ τὰ ἰταλικά μὲ τὴν ἑτυμολογία τους, ὅμως χωρὶς παραδείγματα, καὶ μὲ φωνητικὴ ἀπόδοση πλημμελή.

Τὸ ὄγδοο μέρος, 38 σελίδες, περιέχει λέξεις πού ἔχουν μπεῖ στοῦ ἰδίωμα ἀπὸ τὰ τουρκικά, σλαβικά καὶ ἀραβικά.

Τὸ ἕνατο μέρος, 11 σελίδες, περιέχει λέξεις τοῦ ἰδιώματος πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική. Τὸ τμήμα αὐτὸ εἶναι πολὺ μικρὸ καὶ οἱ λέξεις πού περιέχει ἔχουν περάσει ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνική, δηλ. δὲν πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὲς ἀρχαῖες ἐπιβιώσεις στοῦ τοπικὸ ἰδίωμα. Στὸ μέρος αὐτὸ ὑπάρχουν, ὅπως εἶναι φυσικό, πολλὰ ῥήματα, τὰ ὁποῖα ὁ συλλογέας ἀποδίδει καὶ φωνητικά, π.χ. σάτζω, σεβδίτζω, ριζώνω (=τακτοποιῶ, ἰσιάζω, ψευδίτζω, ριζώνω).

Τὸ δέκατο μέρος, 5 σελίδες, περιέχει μερικὲς λέξεις τῆς γλώσσας τῶν νηπίων.

Τὸ ἑνδέκατο, 8 σελίδες, περιέχει συνήθη ὀνόματα ἀνδρῶν, τὸ δωδέκατο, 9 σελίδες, περιέχει συνήθη ὀνόματα γυναικῶν, τὸ δέκατο τρίτο, 9 σελίδες, περιέχει Συμαϊκὰ τοπωνύμια.

Τὸ δέκατο τέταρτο μέρος περιέχει γιαιτροσόφια, γητέματα καὶ πρακτικὰ φάρμακα γιὰ διάφορες ἀρρώστιες, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες σὲ 23 συνολικά σελίδες, οἱ ὁποῖες περιέχουν περίπου 120 λήμματα καὶ αὐτὰ ὄχι πάντοτε ἰδιωματικά. Νομίζουμε ὅτι τὸ ὕλικὸ αὐτὸ ἔχει περισσότερο λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον. Γενικὴ ἀδυναμία τῆς συλλογῆς εἶναι ὅτι δὲν παρέχει παραδείγματα, ἀλλὰ κυρίως ἑτυμολογίες ἢ λαογραφικὲς ἐπεξηγήσεις σὲ κοινὸ λόγο πρᾶγμα πού τὴν κάνει, ἂν καὶ ὀγκώδη, ἀδύναμη ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη. Ἀκόμη, τὰ λήμματα εἶναι γραμμένα μὲ κεφαλαῖα γράμματα καὶ ἔτσι λείπει ὁ τονισμός, πρᾶγμα σημαντικὸ γιὰ ἰδιωματικὸ ὕλικό.

Ἀπὸ τὸ τέταρτο μέρος τῆς συλλογῆς, ὅπως εἶπαμε, μπορούμε νὰ σχηματίσωμε γνώμη γιὰ τὸ ἰδίωμα τοῦ νησιοῦ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσωμε τὰ φωνητικὰ φαινόμενα πού ἔχουν ἤδη ἐντοπιστεῖ.

1) Διαπιστώνουμε ὅτι ἀποβάλλονται μερικὲς φορές σύμφωνα, π.χ. φύ'εις, μῆέ, ἐπῆες, ἀχρειλοάς, ἀό, μαευτεῖς (=φύγεις, μήτε, ἐπῆγες, ἀχρειολόγος, ἀπό, μαζευτεῖς).

2) Σημειώνουμε τὰ διπλᾶ σύμφωνα, π.χ. βαοβάλακ-κας, μάτ-τακας (=βρυκόλακας, αἰμάτακας, δηλ. τὸ τσιμπούρι).

3) Τὰ μονοσύλλαβα δέν, θά, νά, ὅταν συνεκφέρονται μὲ προηγούμενες λέξεις χάνουν τὸ ἀρχικὸ σύμφωνο, π.χ. ἄ σὲ πάρω, ἄ φάεις μεζέ, θηλυκὸν ἔν τοῦ ξεφεύγει.

4) Τὸ ζ στὴν προφορὰ γίνεται dζ, π.χ. βιγλίδζω, βαιλίδζω, ἄναγὰdζω (=βιάζομαι), τραπέdζι, σοφίδζομαι, σὰdζω (=διευθετῶ, τακτοποιῶ) κ.ἄ.

Ἡ ἐπιτροπὴ σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω κρίνει ὅτι παρὰ τίς πολλὲς ἀδυναμίες τῆς συλλογῆς πρέπει νὰ τὴν βραβεύσει.

Ἡ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ

Ἐλευθ. Γιακουμάκη (Εἰσηγήτρια)

N. Κοντοσόπουλος

Στ. Κατσουλέας

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: 'Αρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιο- μενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου.....</i>	5- 19
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: 'Αρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσσ- σικὸ ἰδίωμα τῆς 'Ικαρίας.....</i>	21- 26
<i>Χριστοφόρου Γ. Χαραλαμπάκη: Τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων στῆ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.....</i>	27- 51
<i>Christoph Charalambakis: Forschungsbericht über die sprach- wissenschaftlichen Studien in Griechenland (1971-1980).</i>	53- 85
<i>'Αγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη: 'Ετυμολογικά.....</i>	87- 99
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: 'Ο Γλωσσικὸς "Ατλας τῆς 'Ελλάδος. Νέοι προσανατολισμοί.....</i>	101-121
<i>'Αναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου: Τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα στὴν ποίησι τοῦ Κ. Π. Καβάφη.....</i>	123-141
<i>'Ελευθερίας Γιακουμάκη: 'Η γλῶσσα τῆς «'Οδύσσειας» τοῦ Ν. Καζαντζάκη.....</i>	143-167
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα: Τὰ ἐπαγγελματικά, σκωπτικά καὶ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης τοῦ νομοῦ Κοζάνης.....</i>	169-194
<i>'Αγγέλου Γ. 'Αφρουδάκη: 'Απὸ τὸ τοπωνυμικὸ τῆς ΒΔ. Γορτυνίας</i>	195-240
<i>'Αντωνίου Μπουσμπούκη: Σύνταξι τοῦ ἄρθρου μὲ ἐπιρρήματα στὴ νέα 'Ελληνικὴ καὶ τὴν 'Αρωμουνικὴ (Κουτσοβλαχικὴ).....</i>	241-242
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: 'Η σημερινὴ γλωσσικὴ κατά- στασι στὸ νομὸ Πιερίας.....</i>	243-254
<i>'Αναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου: 'Η φύσι τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου</i>	255-262
<i>Κώστα Καραποτόσογλου: 'Ετυμολογικὰ ἀνάλεκτα.....</i>	263-288
<i>'Εκθεσι διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς 'Εταιρείας τοῦ ἔτους 1980.</i>	289-298

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Α'.- ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ :

- Τόμος Α' : α - ἀμωρωζοσύνη, 1933, σσ. 561.
» Β' : ἀν - ἀπώρυγα, 1939, σσ. 647.
» Γ' : ἄρα - βλέπω, 1942, σσ. 558.
» Δ' : Μέρος α' : βλεφαρίδα - γάργαρος, 1953, σσ. 238.
» β' : γαρδαλώνω - γεροδάσκαλος, 1980, σσ. 239-370.
» Ε' : Μέρος α' : γεροδέματος — (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)

Β'.- ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ :

Τόμος Α' (1939)	Τόμος Η' (1958)
» Β' (1940)	» Θ' (1963)
» Γ' (1941)	» Ι' (1964-1965)
» Δ' (1942-1948)	» ΙΑ' (1966-1969)
» Ε' (1950)	» ΙΒ' (1970-1972)
» ΣΤ' (1953-1954)	» ΙΓ' (1978)
» Ζ' (1955)	» ΙΔ' (1982)

Γ'.- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ :

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *Γραμματική τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου* (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 1). Ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 506.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*. Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς Α' ἐκδόσεως, Λειψία 1892 (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 3). Ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. ιστ' + 464.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τ. Β' (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2). Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 815.

Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, *Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941)*. Βίος καὶ Ἔργον (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2Α). Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 143.

PUBLICATIONS
DU CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE ET DES DIALECTES

A. - DICTIONNAIRE HISTORIQUE DU GREC MODERNE
ET DES DIALECTES :

- Tome I : *α-ἀμωρωζοσύνη*, 1933, pp. 561.
» II : *ἄν-ἀπώρυγα*, 1939, pp. 647.
» III : *ἄρα-βλέπω*, 1942, pp. 558.
» IV : Partie a : *βλεφαρίδα-γάργαρος*, 1953, pp. 238.
» b : *γαρδαλώνω-γεροδάσκαλος*, 1980, pp. 239-370.
» V : Partie a : *γεροδέματος* — (sous presse).

B. - BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE :

Tome I (1939)	Tome VIII (1958)
» II (1940)	» IX (1963)
» III (1941)	» X (1964-1965)
» IV (1942-1948)	» XI (1966-1969)
» V (1950)	» XII (1970-1972)
» VI (1953-1954)	» XIII (1978)
» VII (1955)	» XIV (1982)

C. - ANNEXE DU BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE :

- DÉMOSTHÈNE H. ŒCONOMIDES, *Grammaire du dialecte grec du Pont*
(Bulletin Lexicographique, Annexe n° 1), Athènes 1958, pp. 506.
G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*, 2e éd.
(Bulletin Lexicographique, Annexe n° 3), Athènes 1975, pp. XVI
+464.
G. N. HATZIDAKIS, *Recherches Linguistiques*, t. II (Bulletin Lexico-
graphique, Annexe n° 2), Athènes 1977, pp. 815.
D. V. VAYAKAKOS, *G. N. Hadjidakis (1848-1941)*. Sa vie et son œuvre
(Bulletin Lexicographique, Annexe 2A), Athènes 1977, pp. 143.

